TARİH DİZİSİ
ÜLKE VE BÖLGE TARİHLERİ

Serhii Plokhy

AVRUPA'NIN KAPILARI

UKRAYNA TARİHİ

Çeviri:
Gözde Erdoğan
Emre Güler
Malhun Deniz Yıldız

FEYLESOF

SERHII PLOKHY, Harvard Üniversitesi Ukrayna Tarihi Mykhailo Hrushevsky kürsüsünde profesördür ve aynı üniversitenin Ukrayna Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmaktadır. Lionel Gelber Ödülü, Pushkin House Rusça Kitap Ödülü ve Antonovych Ödülü almış olan *The Last Empire* ve Historia Nova Ödülü almış olan *The Cossack Myth* dâhil birçok kitabı bulunmaktadır.

GÖZDE ERDOĞAN, Uludağ Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği bölümünden mezun olduktan sonra halen aynı okulun Felsefe bölümünde yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir.

EMRE GÜLER, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde sosyoloji okudu. Ardından İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Tarih bölümünde sürdürdüğü yüksek lisans eğitimini 2014 yılında "Masculinities in Early Turkish Republican Novels (1924-1951)" başlıklı teziyle tamamladı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde doktora eğitimine devam ediyor. İngilizce ve Almanca bilmektedir. Yayımlanmış diğer çevirisi: Tommaso di Carpegna Falconieri, Kendini Fransa Kralı Sanan Adam, İthaki, 2015. Bir diğer çevirisi olan Benelüks Ülkeleri Tarihi 2017 yılı içerisinde Feylesof Kitap tarafından yayımlanacaktır.

MALHUN DENİZ YILDIZ, Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları bölümü öğrencisidir.

Serhii Plokhy

AVRUPA'NIN KAPILARI

AVRUPA'NIN KAPILARI

Ukrayna Tarihi

The Gates of Europe: A History of Ukraine

Bu kitabın İngilizce baskısı bir Hachette Book Group şirketi olan PBG Publishing bünyesindeki Perseus Books'un yayınevi *Basic Books* tarafından ABD'de yapılmış, Türkçe yayın hakları Nurcihan Kesim Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.
First published in the United States by Basic Books an imprint of Perseus Books, a division of PBG Publishing, LLC, a subsidiary of Hachette Book Group, Inc.

İngilizce Aslından Çeviren: Gözde Erdoğan, Emre Güler, Malhun Deniz Yıldız
Yayıma Hazırlayan: Bilge Karbi, Akın Öge
Kitap Tasarımı: Seza Anet

Feylesof Kitap · 5
Tarih · 2

Kapakta kullanılan haritada, Birleşmiş Milletlerin internet sayfasında yayımladığı Nisan 2017 tarihli harita esas alınmıştır.

Birinci Baskı: Feylesof Kitap, Nisan 2017

ISBN 978-605-83417-4-6

Baskı: Marka Basım Yayın Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mh. Halkalı Cd. 162/7 Sefaköy - Küçükçekmece / İstanbul
T. 0212 472 67 45
Sertifika No: 35293

Feylesof Kitap, Kütüphane ve Araştırma Hizmetleri
Osmanağa Mah. Osmancık Sk. No. 9/15 Kadıköy, İstanbul
T: 0216 550 5112, **F:** 0216 550 5113
info@feylesofkitap.com / feylesofkitap.com
Yayınevi Sertifika Numarası: 33771

Serhii Plokhy

AVRUPA'NIN KAPILARI

UKRAYNA TARİHİ

Çeviren:
Gözde Erdoğan
Emre Güler
Malhun Deniz Yıldız

FEYLESOF

İÇİNDEKİLER

HARİTA LİSTESİ

Ukrayna halkına

Ukraynalıların da herhalde İskoçlar ve insanlık tarihinin akışını belirleme iddialarını ileri sürmek için hakkında kitaplar yazılan diğer milliyetler kadar, dünyayı değiştirmedeki rolleri konusunda böbürlenme hakları vardır. Aralık 1991'de, Ukrayna vatandaşları bağımsızlıklarını oylamak için toplu halde seçimlere gittiklerinde, koca Sovyetler Birliği'ni de tarihin çöp kutusuna gönderdiler. Ukrayna'daki olaylar sonradan uluslararası alanda büyük yankı yaptı ve aslında tarihin akışını değiştirdi: Sovyetler Birliği, Ukrayna referandumundan bir hafta sonra dağıldı ve Başkan George H. W. Bush uzun ve yorucu Soğuk Savaş'ta Batı'nın nihaî zaferini ilan etti.

Sonrasında Dünya, Ukrayna'yı televizyon ekranlarında, Kasım 2004'te, turuncuya bürünmüş şenlikli kalabalığın adil seçimleri talep etmek ve isteklerine ulaşmak için Kiev'in meydan ve sokaklarını doldurmasıyla gördü. Turuncu Devrim, Sırbistan'dan Lübnan'a, Gürcistan'dan Kırgızistan'a otoriter rejimleri sarsan birkaç "renkli devrime" ortak bir isim verdi. Renkli devrimler Sovyet-sonrası dünyayı değiştirmedi ancak kalıcı bir miras ve bir gün değişebileceğine dair umut bıraktı. Ukraynalılar Kasım ve Aralık 2013'te, bu kez Avrupa Birliği'yle daha sıkı bağları desteklemek için bir kez daha Kiev sokaklarına aktıklarında, dünya televizyon ekranlarında tekrar göründüler. Üye devletler arasında Avrupa Birliği heyecanı düşüşteyken Ukraynalıların sıfırın altındaki sıcaklıklarda günlerce, haftalarca ve aylarca sokaklarda kalmaya ve yürümeye hazır olmaları, Batı ve Orta Avrupa'nın vatandaşlarını şaşırttı ve onlara ilham verdi.

Ukrayna'da olaylar 2014'ün başında, protestocular ile hükümet güçlerinin karşılaşması önceki protestoların neredeyse sokak partisi gibi, şenlik gibi olan atmosferini şiddetle dağıttığında, beklenmedik ve trajik bir dönüş yaşadı. Şubat 2014'te televizyon kameralarının tam önünde çevik kuvvet ve hükümetin keskin nişancıları gerçek mermi kullandı, Avrupa yanlısı onlarca gösterici yaralandı ve öldü. Görüntüler dünyayı sarstı. Rusya'nın Mart 2014'te Kırım'ı ilhakı ve baharın sonlarında Moskova'nın Doğu Ukrayna'nın Donets bölgesine yaptığı melez savaş [hybrid war, karma savaş, ed.] seferi de aynı etkiyi yarattı. Temmuz'da, Rus yanlısı ayrılıkçıların yaklaşık üç yüz kişiyi taşıyan bir Malezya yolcu uçağını düşürmesi Rusya-Ukrayna çatışmasını tamamen uluslararası bir hale döndürdü. Ukrayna'daki gelişmelerin, politikacıların "Avrupa'nın geleceği için savaş" ve 1991'de bittiği iddia edilen Soğuk Savaş'a dünyanın birçok yerinde bir dönüş olduğu hakkında konuşmalarına sebep olduğundan, Avrupa ve dünya politikalarında büyük bir etkisi vardı.

Ukrayna Krizi'ne ne sebep oldu? Tarih bu olaylarda ne rol oynuyor? Ukraynalıların Ruslardan farkları neler? Kırım ve Doğu Ukrayna üzerinde kimin hakkı var? Ukrayna'nın eylemlerinin neden büyük uluslararası yansımaları var? Son yıllarda tekrar tekrar sorulan bu gibi sorular kapsamlı cevapları hak ediyorlar. Ukrayna'daki güncel olayların ve bunların dünya üzerindeki etkilerinin altında yatan eğilimleri anlamak için bunların kökenlerini incelemek gerekir. Tarihin bugüne dair sezgiler sağlayabileceği ve

dolayısıyla geleceği etkileyeceği umuduyla yazdığım bu kitabın asıl görevi genel anlamda budur. Mevcut Ukrayna Krizi'nin getirilerini ve uzun dönemli sonuçlarını ya da bir ülke olarak Ukrayna'nın geleceğini tahmin etmek (eğer imkânsız değilse) zor ise de tarihte yolculuk bize günlük haber yağmurunu anlamlandırmada yardım edebilir, olaylara düşünceli biçimde tepki göstermemizi sağlar ve bu da olayların sonuçlarını biçimlendirir.

Bu kitap, Ukrayna'nın Herodotos zamanından SSCB'nin yıkılışına ve mevcut Rus-ya-Ukrayna çatışmasına kadarki *longue durée* [uzun dönemli, ed.] tarihini sunar. Ama bugün yaklaşık kırk altı milyon ve varoluşu boyunca yüzlerce milyon vatandaşı olan, Fransa büyüklüğündeki bir yerin bin yıldan uzun tarihini bir insan birkaç yüz sayfada nasıl damıtabilir ki? Tarihçilerin her zaman yaptığı gibi ayıklaması ve seçmesi gerekir. Ancak tarihçilerin yaklaşımları farklı farklıdır. Bu kitapta bir kişilik olan ve Harvard Üniversitesi'nde Ukrayna Tarihi kürsüsüne adının verildiği, modern Ukrayna tarihyazımının kurucusu Mykhailo Hrushevsky (1866-1934), konusunu ezelden beri var olan ve bilinen gelişme, yıkılış ve dirilme dönemlerinden geçen, ki sonuncusu I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ukrayna devletinin yaratılışı olarak değerlendirilir, bir ulusun tarihi olarak görür.

Hrushevsky Ukrayna tarihini müstakil bir araştırma alanı olarak kurmuştur ancak birçok eleştirmeni ve halefi onun yaklaşımını sorgulamıştır. Hrushevsky'nin öğrencileri Ukrayna devletinin tarihine vurgu yaptılar; Sovyet tarihçiler Ukrayna tarihini sınıf mücadelelerinden biri olarak anlattılar; bazı Batılı yazarlar onun çok etnili karakterini vurguladılar; bugün, artan sayıda bilim insanı ulus-ötesi [transnational, ed.] yaklaşıma dönüyor. Ukrayna ve diğer ulusların tarihlerinde bu sonuncu eğilimler benim kendi anlatımı etkilediler. Tarihsel çalışmalar ve kimliklerin tarihi üzerine yapılan araştırmalarda son zamanlardaki kültürel dönüşten [cultural turn, ed.] de yararlandım. Sorduğum sorular mazeretsiz olarak bugüne odaklı ancak modern kimlikleri, bağlılıkları, düşünceleri, güdüleri ve duyarlılıkları geçmişe yansıtarak yorumlamamak için elimden geleni yaptım.

Kitabın başlığı, *Avrupa'nın Kapıları*, elbette bir mecaz ancak kolayca ve düşünmeden bir pazarlama numarası olarak görülmemeli. Avrupa'nın hikâyesinde Ukrayna'nın bir bölüm oluşu gibi, Ukrayna'nın hikâyesinde de Avrupa önemli bir bölümdür. Avrasya steplerinin Batı sınırında bulunan Ukrayna yüzyıllardır Avrupa'nın kapısıdır. Bazen, "kapılar" savaş ya da çatışmalar sonucu kapatıldığında, Ukrayna doğu ve batının yabancılarca istilasını durdurmaya yardım etmiş; açık olduklarında, Ukrayna tarihinin çoğu için olduğu gibi, bu kapılar Avrupa ile Avrasya arasında bir köprü vazifesi görmüş, insanların, malların ve fikirlerin yer değiştirmesini kolaylaştırmıştır. Ukrayna ayrıca, yüzyıllar boyunca imparatorluklar için bir buluşma noktası (ve bir savaş alanı) olmuştur; Roma'dan Osmanlı'ya, Habsburg'dan Romanov'a. On sekizinci yüzyılda Ukrayna, St. Petersburg ile Viyana, Varşova ile İstanbul'dan yönetilmekteydi. On dokuzuncu yüzyılda geriye sadece ilk iki başkent kaldı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında

sadece Moskova, Ukrayna topraklarının çoğunda egemen yönetici oldu. Bu imparatorluklardan her biri toprak ve ganimet istediler, doğaya ve nüfusun kişiliğine etki ettiler ve Ukrayna'nın eşsiz sınır kimliğini ve değerler düzenini [ethos, ed.] biçimlendirmeye yardımcı oldular.

Ulus -baskın olmasa da- önemli bir inceleme birimi ve sürekli değişen Avrupa fikriyle birlikte bu anlatının doğasını belirleyen hikâye bileşenidir. Bu kitap, çoğunlukla (ancak her zaman değil) bugünün Ukrayna devletiyle sınırları örtüşen, geç on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyılların etnografları ile haritacılarının tanımladığı sınırlar içinde kalan Ukrayna'nın tarihini anlatıyor. Bu toprakları birbirine bağlayan fikir ve kimliklerin gelişimini, tarihyazımında Kiev Rusu [İng: Kyivan Rus', Kiev Rusyası ya da kısaca Rus ed.] olarak bilinen Ortaçağ Kiev devletinden modern milliyetçiliğin doğuşuna kadar izliyor ve modern Ukrayna devleti ve siyasî ulusunun kökenlerini açıklıyor. Bunu yaparken, en büyük nüfus bileşeni olarak Ukraynalılara ve zaman içerisinde modern ulus ve devletin yaratılmasının ardındaki asıl kuvvete odaklanıyor. Ukrayna'nın azınlıklarına, özellikle Lehlere, Yahudilere ve Ruslara dikkatini veriyor ve modern çok etnili ve çok kültürlü Ukrayna ulusuna inşası süren bir ulus olarak davranıyor. Ukrayna kültürü her zaman diğer kültürlerle paylaşılan bir alanda var olmuş ve evvelden beri "ötekiler" arasında seyrederken karışmıştır. Bu kitapta gösterildiği üzere, Ukrayna toplumunun dâhili ve hâricî sınırları geçebilme ve yarattığı kimlikleri müzakere etme yetenekleri Ukrayna tarihinin temel özelliğini oluşturur.

Uluslararası ve iç siyaset de uygun bir tema sağlıyor ancak bu kitabı yazarken uzun dönemde en kalıcı ve böylece en etkili bulduklarım coğrafya, ekoloji ve kültür oldu. Çağdaş Ukrayna, *longue durée* kültürel eğilimler çerçevesinden bakıldığında, biri Avrasya stepleri ile Doğu Avrupa'nın çayırları arasındaki çizgiyle ayrılan, diğeri Batı ve Doğu Hiristiyanlıkları arasındaki hudutla tanımlanan iki hareketli sınırın etkileşiminin ürünüdür. İlk sınır, yerleşik ve göçebe nüfuslar ile en sonunda Hıristiyanlık ve İslam arasında bir sınırdı. İkincisi, Roma İmparatorluğu'nun Roma ile Konstantinopolis arasında bölünmesine kadar gider ve Avrupa'nın doğusu ile batısı arasında bugün halen devam eden siyasal kültür farklarını gösterir. Bu sınırların yüzyıllardır süren hareketi, bugünün Ukrayna kimliğinin temellerini biçimlendiren eşsiz kültürel özellikler bileşkesini ortaya çıkarmıştır.

Ukrayna tarihi, bölgelerinin hikâyesine değinilmeden anlatılamaz. Hareketli sınırlar tarafından yaratılan kültürel ve toplumsal alan türdeş olmamıştır. Devlet ve imparatorluk sınırları Ukraynalı etnisitesinin sınırlarınca tanımlanan topraklar boyunca hareket ettikçe, Ukrayna'nın bölgelerini temellendiren kültürel alanlar olarak hizmet ettiler -eskinin Macar idaresindeki Transkarpatya, tarihî Avusturya Galiçyası [Galicia, ed.], Lehlerin aldığı Podolya ve Volhinya, Dinyeper'in Kazak Batı Yakası ile bu nehrin aşağıları, Ukrayna Slobodası ve son olarak Karadeniz kıyısı ile Donets havzası, Rus İmparatorluğu döneminde sömürgeleştirildi. Seleflerimin çoğunun aksine, çeşitli bölgelerin (Ukrayna'nın Rus -ve Avusturya- yönetimindeki bölümleri gibi) tarihini kitabın

ayrı bölümlerinde ele almaktan kaçınmaya ve tersine bu bölgelere birlikte bakmaya, verili bir dönemdeki gelişimlerine karşılaştırmalı bir bakış açısı sağlamaya çalışacağım.

Son olarak terminoloji hakkında birkaç sözcük: Modern Ukraynalıların ataları düzinelerce modern-öncesi ve modern prenslikler [knezlik, ed.], krallıklar ve imparatorluklarda yaşadılar ve zamanın akışı esnasında çeşitli isimler ve kimlikler aldılar. Ülkelerini tanımlamak için kullandıkları iki anahtar terim "Rus" ve "Ukrayna" idi (Kiril alfabesinde Rus', Русь şeklinde yazılır: Son karakter, bir önceki ünsüzün damaktan telaffuz edileceğini belirten bir inceltme işaretidir). "Rus" terimi bölgeye Vikingler tarafından dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda verilmiş, Viking prensleri ve savaşçılarını ocaklarına alan ve Slavlaştıran Kiev Rusu sakinleri tarafından benimsenmiştir. Bugünün Ukraynalıları, Rusları ve Belarusları "Rus" terimini İskandinav/Slav "Rus"tan Helenleştirilmiş "Rossiia"ya kadar değişen biçimlerde benimsemişlerdir. On sekizinci yüzyılda Moskova [Muscovy, Moskova Çarlığı ya da Rus Çarlığının kısa adı, ed.] bu son biçimi devletinin ve imparatorluğunun resmî adı olarak benimsemiştir.

Ukraynalılar döneme ve yaşadıkları bölgeye bağlı olarak farklı adlar almışlardır: Polonya'da Rusinler, Habsburg İmparatorluğu'nda Rutenler ve Rus İmparatorluğu'nda Küçük Ruslar. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, Ukraynalı ulus inşacıları hem Rus İmparatorluğu'nda hem de Avusturya-Macaristan'da "Rus" adını terk ederek karışıklığa son vermeye ve ülke ve etnik gruplarını tanımlamak için "Ukrayna" ve "Ukraynalı"yı benimseyerek kendilerini Doğu Slav dünyadan, özellikle Ruslardan, açıkça ayırmaya karar verdiler. "Ukrayna" adının Ortaçağ'da kökleri vardı ve erken modern çağda Dinyeper Ukraynası'ndaki Kazak devletini işaret ederdi. On dokuzuncu yüzyıl eylemcilerinin ortak zihniyetlerinde, çoğu yerel kökenlere sahip Kazaklar mükemmel Ukraynalılardı. Rus geçmişi ile Ukraynalı geleceğine bağlantı kurmak için Mykhailo Hrushevsky on ciltlik başyapıtını *History of Ukraine-Rus'* diye adlandırdı. Aslında Ukrayna'nın geçmişi hakkında yazan biri modern Ukraynalıların atalarını tanımlamak için bugün iki ve hatta daha fazla terim kullanmalıdır.

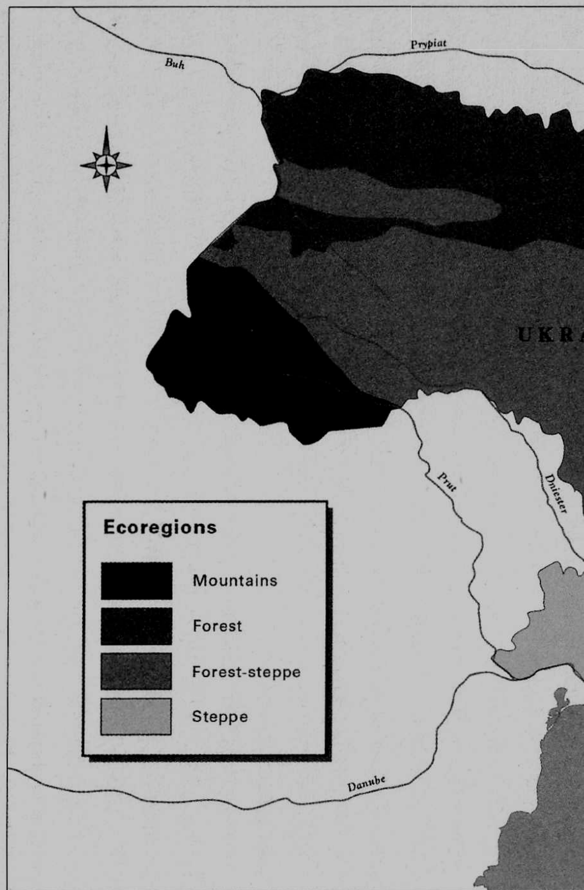
Bu kitapta "Rus"u genelde -ama sadece değil- Ortaçağ dönemine atıfla kullandım. "Rutenler"i Ukraynalıların erken modern devri, "Ukraynalılar"ı modern zamanlar hakkında yazarken ifade ettim. 1991'de bağımsız Ukrayna devleti kurulduğundan beri, bu devletin vatandaşları etnik kökenleri ne olursa oldun tümden "Ukraynalılar" olarak bilinir oldular. Bu kullanım akademik tarihyazımındaki mevcut adetleri yansıtır ve bir miktar güçlük yaratsa da umarım kargaşaya neden olmaz.

Modern Ukrayna tarihyazımının kurucu metinlerinden biri olan *History of the Rus*"un anonim yazarı, önsözünün sonunda "gel ve gör" yazmıştır. Kendi önsözümü daha iyi bir davetle bitiremem.

1

PONTUS SINIRINDA

Harita 1. Yunan Yerleşimleri

Kyiv
AINE
Dnieper
Donets
Don
Tanais
Borysthenes
Olbia
Sea of Azov
Tyras
Kerkinitis
Panticapaeum
Phanagoria
Kimmerikon
Hermonassa
Nymphaion
Gorgippia
Chersonesos
Theodosia
Black Sea

Ukrayna'nın ilk tarihçisi, tarihin de babası olan, Herodotos'tur. Bu onur genellikle Akdeniz dünyasına ait ülke ve halkların tarihlerine verilir. Ukrayna -Yunanlar tarafından *Pontos euxeinos* olarak bilinen (Misafirperver Deniz, Romalılar tarafından *Pontus euxinus* olarak Latinceleştirilmiştir) Karadeniz'in kuzeyinde bir stepler, dağlar ve ormanlar uzantısı- bu dünyanın önemli bir parçasıydı. Önemi, özgün doğasıydı. Herodotos'un dünyası Antik Yunan'ın şehir-devletleri merkezli olarak, güneyde Mısır'dan kuzeyde Kırım ve Pontus steplerine uzanırdı. Eğer Mısır üzerinde çalışılacak ve taklit edilecek bir antik kültür ve felsefe ülkesi idiyse Ukrayna, Yunan medeniyetinin barbar alter-egosuyla karşılaştığı mükemmel bir sınırdı. Burası, Batı dünyası olarak bilinecek olan bir siyasal ve kültürel alanın ilk sınırıydı. Burası, Batı'nın kendisini ve ötekisini tanımlamaya başladığı yerdi.

Yunancada bu adla bilinen Herodotos, şimdi Türkiye'de bulunan bir Yunan şehri olan Halikarnassos'tan gelmiştir. Yaşadığı, yazdığı ve *Tarih*'ini okuduğu MÖ beşinci yüzyılda doğduğu yer Pers İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Herodotos hayatının büyük bir bölümünü Atina'da harcadı, Güney İtalya'da yaşadı, diğer yerler yanında Mısır ve Babil'e seyahat ederek Akdeniz ve Ortadoğu dünyalarını taradı. Atina demokrasisinin bir hayranı olarak İyon Yunancasıyla yazdı ancak ilgileri, o dönemde mümkün olduğu kadarıyla, küreseldi. Sonradan dokuz kitaba bölünen *Tarih*'i, MÖ 499 yılında başlayan ve MÖ beşinci yüzyılın ortasına kadar süren Yunan-Pers savaşlarının kökenleriyle ilgilidir. Herodotos bu dönemin önemli bir kısmında yaşamış ve konuyu MÖ 449'da savaşların bitmesinden otuz yıl sonra araştırmıştır. Çatışmayı özgürlük ile kölelik arasında epik bir mücadele olarak tasvir etmiştir –ilki Yunanlarca, ikincisi ise Perslerce temsil edilmiştir. Siyasî ve ideolojik görüşleri metne dâhil olmuşsa da hikâyenin her iki yanını da anlatmak istemiştir. Kendi sözleriyle, "hem Yunanların hem de Barbarların şaşırtıcı başarılarını kaydederek geçmişin hafızasını korumak için" yola çıkmıştır.

Herodotos'un hikâyenin "barbar" bölümüne olan ilgisi, dikkatini Pontus steplerine çekmiştir. MÖ 512'de, savaşların başlamasından on üç yıl önce, Pers İmparatorluğu'nun açık ara en güçlü yöneticisi Büyük Dârâ, kendisini kandıran İskitlerden intikamını almak için bölgeyi ele geçirmiştir. Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bir diyarın göçebe yöneticileri olan İskit kralları ise, Dârâ'nın, hayli hareketli ordularının peşinden ona bir savaşa tutuşmak şansı vermeden Tuna'dan Don'a kadar tüm yolu gelmesini sağlamışlardır. Bu, on beş yıl sonra Yunan dünyasına büyük bir tehdit olacak bir hükümdar için onur kırıcı bir mağlubiyetti. *Tarih*'inde Herodotos, gizemli İskitler ve ülkeleri, gelenekleri ve toplumları hakkında bildikleri ya da duyduklarıyla ilgili hiç çaba harcamamıştır. Belli ki, kapsamlı seyahatlerine rağmen, bölgeyi şahsen hiç ziyaret etmemiş ve başkalarının anlattığı hikâyelere dayanmak zorunda kalmıştır. Ancak İskitler ile yönettikleri

ülkeleri ve halkları ayrıntılı tarifi, onu Ukrayna'nın sadece ilk tarihçisi değil ayrıca ilk coğrafyacısı ve etnografı da yapmıştır.

Yaşam yerlerindeki arkeoloji kazılarından bildiğimiz üzere Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde ilk yerleşimler MÖ yaklaşık 45.000'de Neandertal mamut avcılarınca kurulmuştur. MÖ beşinci milenyumda, Kukuteni-Tripilyan denilen kültürün taşıyıcıları Tuna ile Dinyeper arasında orman-step sınırları kurup hayvancılık ve tarıma bağlandılar, geniş yerleşimler inşa edip kilden heykeller ve renkli seramikler ürettiler. Arkeologların sağladığı daha fazla kanıta göre MÖ 3.500'de, Pontus stepleri halkı atı evcilleştirdi.

Herodotos çalışmasından bölümleri Atina'da halk festivallerinde okumadan önce, çoğu Yunan Karadeniz'in kuzeyindeki alan hakkında çok az bilgiye sahipti. Onlar burayı vahşilerin ülkesi ve tanrıların parkı olarak düşündüler. Bazıları burasının ya Tuna'nın ya da Dinyeper'in ağzında bulunan ve Truva Savaşı ile Homeros'un İlyada'sının kahramanı olan Akhilleus'un ebedî istirahatini bulduğu bir ada olduğuna inandı. Yunan mitolojisinin, yaylarını daha sabit tutmak için sağ göğüslerini kesen kadın savaşçıları Amazonlar da bu bölgede güya Don Nehri'nin kıyısında yaşamışlardır. Sonrasında burada, Yunanlarca Taurica olarak bilinen bir yarımada olan Kırım'ın Taurileri vardı. Prensesleri İphigenia, Karadeniz'in fırtınalarından Kırım'ın dağlık sahillerine doğru sığınak arayacak kadar şanssız olan gezginlere hiç merhamet göstermezdi. Onları, babası Agamemnon'un ilan ettiği ölüm cezasından kendisini kurtaran tanrıça Artemis'e kurban ederdi. Çok az kişi, aslında seyretmenin çok zor olduğu ve meçhulden gelen şiddetli rüzgarlarıyla tanınan bu "Misafirperver Deniz"in çevrelediği böyle tehlikeli ülkelere seyahat etmek isterdi.

Yunanlar Karadeniz'in kuzeyindeki ülkeler ve halklar hakkındaki ilk duyumlarını, MÖ sekizinci yüzyılda İskitler kendilerini Pontus steplerinden sürdükten sonra Anadolu'da beliren Kimmerler denilen savaşçı bir milletten aldılar. Göçebe Kimmerler ilkin Kafkasya'ya ve sonra güneye Küçük Asya'ya taşınıp, uzun bir yerleşik hayat ve kültürel başarı geleneği olan Akdeniz kültürleriyle karşılaşmıştı. Göçebe savaşçılar burada, İncil'de kaydedilmiş bir şöhretle, hakiki barbarlar olarak tanınmaya başlandılar ki İncil'de Yeremya onları şöyle betimler: "Atlarını sürerken gürüldeyen deniz gibi ses çıkarır; size saldırmak için savaş düzeni almış adamlar gibi gelirler". Kimmerlerin vahşi savaşçılar imgesi halk kültüründe de etkisini gösterdi. Arnold Schwarzenegger 1982'de Hollywood'un başarılı işlerinden birinde, Kimmerya kralı olan Barbar Conan'ı oynadı –yazar Robert W. Howard tarafından 1932'de yaratılan bir kurgusal kişilik.

Kırım ve Karadeniz'in kuzey kıyıları, Kimmerlerin yurtlarını terk etmeye zorlanmalarından sonra, MÖ yedinci ve altıncı yüzyıllarda Yunan dünyasının parçası oldular. Çoğu dönemin en güçlü Yunan devletlerinden olan Milet'in sakinleri tarafından kurulan Yunan kolonileri bölgede türemeye başlamıştı. Miletliler tarafından Karadeniz'in güney kıyısında kurulan Sinop kendiliğinden bir baş koloni oldu. Bugünün Kerç

şehrinin yakınındaki Panticapaeum'u, şimdinin Feodosya mevkiindeki Theodosia'yı ve modern Sivastopol şehrinin yanındaki Chersonesos'u içeren kuzey kıyısının kolonilerinin üçü de Kırım'daydı. Ancak açık ara en ünlü Milet kolonisi, Dinyeper'den bile geniş bir halice dökülen, Dinyeper ile birleşen suları Karadeniz'e dökülen Güney Bug Nehri'nin ağzında bulunan Olbia'ydı. Şehir taş duvarlar, bir akropolis ve bir Apollon Delf tapınağıyla öne çıkmaktaydı. Arkeologlara göre Olbia en gelişkin zamanında yüz yirmi dönümden fazla alanı kaplıyordu. Şehirde demokratik bir yönetim biçimini benimseyen ve başşehirleri Milet ile ilişkilerini anlaşma yoluyla sürdüren 10.000 kadar insan yaşıyordu.

Diğer Yunan şehirlerinin ve bölgedeki ticaret merkezinin esenliği gibi Olbia'nın refahı da Pontus steplerinin yerli nüfusuyla kurduğu iyi ilişkilere bağlıydı. Şehrin kuruluş ve en zengin dönemi boyunca, MÖ beşinci ve dördüncü yüzyıllarda, yerliler İran kökenli bir kabileler kümesi olan İskitlerdi. Olbialı Yunanlar ve komşuları sadece yan yana yaşayıp ticaretle bağ kurmuş değildiler; birbirleriyle evlendiler, Yunan ve yerli geleneklerin birleşmesiyle oluşan törelere sahip, Yunan ve "barbar" kanının karışımından oluşan geniş bir nüfusu doğurdular. Olbia'nın tüccar ve gemicileri Milet'e ve Yunanistan'ın diğer bölümlerine tahıl, kuru balık ve köleler taşır, dönüşte yerel pazarlarda satmak için şarap, zeytinyağı ve tekstil ile metal ürünleri içeren Yunan zanaat ürünleri getirirlerdi. İskit kral höyüklerinin kazılarından bildiğimiz üzere burada ayrıca altından yapılma lüks ürünler vardı. Güney Ukrayna'nın stepleri, şimdi çoğunlukla küçük tepelere dönüşmüş ve Ukraynacada *kurhany* olarak bilinen böyle höyüklerle doludur.

Sözde İskit altınının açık ara en etkileyici parçası olan üç katmanlı bir broş Güney Ukrayna'da 1971'de bulundu ve bugün Kiev'de Ukrayna Tarihsel Hazineler Müzesi'nde görülebilir. Muhtemelen MÖ IV. yüzyıla ait olan ve bir İskit kralının göğsünü süsleyen broş, İskit toplumu ve ekonomisinin iç işleyişine dair bir görüş sağlar. Ortasında koyun derisinden bir kaban tutan diz çökmüş iki sakallı İskit erkeği tasviri bulunur. Tüm broşun yapımında kullanılan madde bakımından bunun Argonotların altın yapağılarından birini hatırlattığı görülür –hükmün ve krallığın bir sembolü. Merkezdeki tasvirin sağ ve solunda evcil hayvan imgeleri bulunur –atlar, inekler, koyunlar ve keçiler. Burada ayrıca biri bir ineği diğeri bir koyunu sağan İskit kölelerin imgeleri vardır. Broş, İskitlerin, ekonomileri hayvancılığa dayalı olan erkek egemen step savaşçıları toplumu şeklinde yaşadıkları konusunda çok az şüpheye yer bırakır.

İskit ve evcil hayvan imgeleri bizi İskit dünyasının içine alıyorken, broşta tasvir edilen vahşi hayvanlar bize Pontus steplerindeki gerçek yaşamdan çok Yunanların evrenlerinin en uzak sınırını nasıl tasarladıkları hakkında konuşurlar. Kanatlı griffinler –yarı kartal, yarı aslan olan, Yunan mitolojisinin en güçlü hayvanı- İskit yaşantısında en önemli hayvan olan atlara saldırırken aslanlar ve panterler, domuzları ve geyikleri kovalar. Broş yalnızca Yunan kültür aktarımının değil Pontus steplerinde Yunan ve İskit dünyalarının etkileşiminin de mükemmel bir simgesidir.

Kültürlerin birbirine geçmiş olması, Herodotos'un İskit yaşamı hakkında arkeolojik kazının sağlayamayacağı türde bilgi toplamasına imkân vermiştir. İskitlerin kurucu miti kesinlikle bu türe aittir. *Tarih*'inde Herodotos, üç oğlu olan Targitaus adında birinin soyundan geldiği iddia edilen "İskitlerin kendi verdikleri bilgiye göre, onlar en genç millettirler" der. İskitlerin kurucu mitini yeniden anlatan Herodotos'un ifade ettiği gibi, "ülkeyi yönettikleri sırada, hepsi altından olmak üzere, gökten dört şey düştü; saban, boyunduruk, savaş baltası ve bir kadeh". İki büyük erkek kardeş armağanları gökten almayı denedi ama alevler içinde kaldılar ve armağanları sadece en küçük erkek kardeşleri alıp saklamayı başardı. Bu sayede derhal bölgenin en önde gelen hükümdarı olarak tanındı ve Kraliyet İskitleri adıyla bilinip Pontus steplerinde hüküm süren ve gökten düşen altınları korumakta olan İskit kabilesinin yükselişe geçmesini sağladı. İskitler kendilerini bölgenin yerli nüfusu olarak görüyordu. Aksi halde kurucuları Targitaus'un ebeveyninin, bir gök tanrısı ve bugün Dinyeper olarak bilinen bölgenin başlıca akarsuyu Borysthenes'in kızı olduğunu iddia etmezlerdi. Aynı mite göre İskitler göçebelerce yönetiliyorduysa da kendilerini çiftçi olarak görüyordu. Gökten düşen aletler arasında sadece bir boyunduruk değil, yerleşik kültürün açık bir işareti olan saban da vardı.

Ayrıca Herodotos İskitlerin atlılar ve çiftçiler olmak üzere ikiye ayrıldığını ve her bir topluluğun Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede kendi uğraşlarıyla meşgul olduğunu belirtir. Herodotos, bölgeye dair bilgilerinin çoğunu yurttaşları ve ziyaretçilerinden aldığı Olbia isimli Yunan kolonisinin tam yukarısında, Dinyeper'in güneye doğru yol alan bir gemiye göre Sağ Yakası'nda yer alan ve soyu muhtemelen yerel İskitler ile Yunanlıların evliliklerine dayanan Callipedae isimli bir kabileden bahseder. Kuzeyde, Dinyester boyunca ve Kraliyet İskitlerinin egemen olduğu steplerin kuzeyinde "başka açılardan İskitlere benzeyene ama tahılın yanı sıra soğan, sarımsak, mercimek ve darı yiyen" Alazonialılar yer alıyordu. Herodotos satmak üzere mısır üreten İskit köylülerini Dinyeper'in Sağ Yakası'na, Alazonialıların kuzeyine konumlandırmaktaydı. İskit çiftçilerini ya da Dinyeperlileri ise nehrin Sol Yakası'na konumlandırmaktaydı. Bu kabilelerin güneyde, Pontus steplerinde yaşayan İskitlerden oldukça farklı olduğunu yazıyordu.

Herodotos, Dinyeper boyunca uzanan toprakları dünyanın en verimli toprakları olarak görmekteydi:

"İskit nehirleri arasında en büyük ikinci nehir olan Borysthenes, bana göre, yalnızca dünyanın bu kısmındaki nehirlerin değil, hiçbir nehirle kıyaslanamayacak olan Nil Nehri hâriç olmak üzere dünyadaki tüm nehirlerin en kıymetli ve en verimlisidir. En verimli otlaklara, açık ara en iyi balık çeşitlerine ve civardaki diğer nehirlerin suyu bulanık olmasına rağmen en mükemmel içme suyuna -temiz ve berrak- sahiptir. En iyi mahsuller kıyılarından başka hiçbir yerde yetişmez ve tahıl ekilmeyen yerlerindeki otlar dünyanın en bereketlisidir".

Bu çok yerinde bir tasvirdir. Dinyeper ovasının kara toprağı hâlâ dünyanın en zen-

gin toprakları arasında sayılmaktadır ve modern Ukrayna'nın "Avrupa'nın ekmek sepeti" diye tanımlanmasına yol açmıştır.

Çiftçilerin yerleştiği Orta Dinyeper'deki topraklar Herodotos'un sınırının sonu değildi. Kuzeyde yalnızca kolonilerdeki Yunanlıların değil, bazı İskitlerin de haklarında çok az şey bildiği halklar vardı. Sınırda bu halklar bulunmaktaydı. Sağ Yaka Dinyeper'de Neurlar adıyla biliniyorlardı. Sol Yaka'da, daha kuzeyde ve doğuda basitçe Yamyamlar olarak adlandırılıyorlardı. Herodotos'un onlar hakkında pek bilgisi yoktu. Fakat Neurların günümüz Ukrayna-Belarus sınırında yer alan Pripyat bataklıklarındaki konumları, bir dizi en eski Ukraynaca lehçenin bulunduğu, antik Slavların olası anavatanına karşılık gelmektedir.

Eğer Herodotos'a ve kaynaklarına güvenirsek İskit Krallığı, coğrafya ve ekolojinin genel siyaset yapısı ve emek dağılımında her bir topluluğun yerini belirlediği bir etnik gruplar ve kültürler kümesiydi. Yunanlılar ve Helenleştirilmiş İskitler, Yunanlıların Akdeniz dünyası ile iç bölge [hinterland, ed.] arasında hem ticarî hem kültürel aracıları olarak deniz kıyısını işgal etmekteydi. Ana ticaret ürünleri -tahıl, kurutulmuş balık ve köleler- çayırlar veya orman-step karışımı bölgelerden geliyordu. Karadeniz limanlarına ulaşmak için, bu ürünler, özellikle de tahıllar ve köleler, altın hazinelerinin bir kısmını bölgedeki tepeciklerde bırakarak ticarete egemen olan ve ürünlerin büyük kısmını kendine ayıran Kraliyet İskitlerinin bulunduğu steplerden geçmek zorundaydı. Herodotos'un anlattığı sahil, step ve orman arasındaki ayrım Ukrayna tarihinin başlıca ayrımlarından biri olacak ve binlerce olmasa da yüzlerce yıl sürecekti.

Tarih'te tasvir edilen çok katmanlı İskit dünyası MÖ üçüncü yüzyılda sona erdi. Karadeniz'in kuzeyindeki Yunan kolonilerine hâkim olan ve MÖ birinci yüzyılda onları koruma altına alan Romalılar stepin farklı sakinleriyle başa çıkmak zorundaydı.

Doğudan gelen yeni bir göçebe dalgası, yani Sarmatlar, tarım bölgeleri ile Yunan kolonileri arasındaki ticaret yollarına egemen olan İskit atlılarını yendi, bölgeden sürdü ve en sonunda da onların yerini aldı. İskitler gibi Sarmatlar da İran asıllıydı. Sarmatları Don Nehri'nin doğusuna konumlandıran Herodotos, onların İskitler ile Yunan esaretinden kaçan Amazon kadınlarının soyundan geldiği şeklinde bir efsane kaydetmektedir. İskitlerde olduğu gibi Sarmatlarda da farklı kabileler vardı ve aralarında Roxolanlar, Alanlar ve Iaziglerin de bulunduğu farklı halkları yönetiyorlardı. Sarmatlar Pontus steplerine MS dördüncü yüzyıla kadar, tam beş yüz yıl boyunca hâkim oldular. Güçlerinin zirvesindeyken doğuda Volga'dan batıda Tuna'ya kadar uzanan bölgeye egemendiler ve Vistül Nehri'ne dek Orta Avrupa'ya sokuluyorlardı.

Sarmatlar bölgede İskitlerden daha az korkutucu bir güç değildi ama onlar hakkında çok daha az şey biliyoruz. Bunun başlıca sebebi İskitlerin yönetimi altında Yunan kolonileri ile Ukrayna iç bölgesi arasında gelişen ticaretin (ve bununla birlikte bilgi akışının) Sarmatlar yönetiminde neredeyse durma noktasına gelmesiydi. Sarmatlar İskitleri, bölgenin eski yöneticilerinin Scythia Minor [Küçük İskitya, çev.] adıyla bilinen

yeni bir krallık kurduğu Kırım'a sürmüşlerdi. İskitler yarımadaya ve Yunan kolonileri de dâhil olmak üzere hemen kuzeyindeki steplere egemendi. Pontus steplerinin geri kalanına Sarmatlar hakimdi ama kolonilere hiçbir erişimleri yoktu. İskitler kendi açılarından step ve iç bölgenin egemenliğini kaybetmişti. Steplerin eski ve yeni efendileri arasındaki mücadele ticareti ve refahı gölgeliyordu ve zaman içerisinde Yunan kolonilerinin güvenliğini tehdit eder hâle gelmişti. Ticaret gelişiyor olsun ya da olmasın İskitler ve diğer göçebe topluluklar kolonicilerden para ve mal talep ediyordu. Ticareti küçülten aynı derecede kuvvetli bir diğer etmen de Akdeniz pazarlarına tarım ürünleri sağlayan yeni tedarikçilerin ortaya çıkmasıydı. Tahıl Ege ve İyonya kıyılarına artık Büyük İskender'in fetihleri ve Roma İmparatorluğu'nun yükselişiyle emniyete alınan ticaret yolları boyunca Mısır ve Ortadoğu'dan geliyordu.

Romalılar erişim alanlarını MÖ birinci yüzyılda Karadeniz'in kuzey kıyılarına doğru genişletince, geçmiş dönemde yapılan ticareti, şimdi kendi korumaları altında bulunan Yunan kolonilerini bir miktar güvenlik altına alarak kısmen canlandırdılar ama bu en iyi ihtimalle zor bir mücadeleydi. İmparator Augustus tarafından MS 8'de günümüz Romanyası'nın Karadeniz kıyısındaki Tomis adı verilen bir yerine sürgün edilen ve on yıl sonra orada ölen Ovidius (Publius Ovidius Naso) bize MS birinci binyılın başında bir Yunan liman kolonisindeki gündelik hayatın tehlikelerinin canlı bir tasvirini bırakmıştır:

Etraftaki sayısız kabile şiddetli savaşlarla tehdit etmekte,
Ve yağma yapmadan var olmanın rezalet olduğunu düşünmekte.
Dışarıda hiçbir yer güvenli değil, tepenin kendisi dayanıksız duvarlarla çevrili,
peki ya muhteşem konumu...
Kale bizi neredeyse hiç korumuyor, hatta içerideki,
Yunanlılarla karışık barbar kalabalık korku veriyor.
Çünkü barbarlar hiçbir ayrımcılık görmeden aramızda yaşıyor,
Ve evlerin yarısından fazlasını işgal ediyor.

İşlerin "barbar" komşularla düşmanca ilişkiler ve güvenlik eksikliğinden kaynaklanan bu üzücü hâli bölgenin bir zamanlar refah içerisindeki kolonilerinin durumunu olumsuz biçimde yansıtmaktadır. MS birinci yüzyılın sonunda Olbia şehrini ziyaret ettiğini iddia eden Yunanlı hatip ve filozof Dio Chrysostom düşüşe geçen bir koloniyi canlı bir biçimde tasvir etmiştir:

> Borysthenes şehri, kendisine sürekli olarak el konulması ve savaşlar sebebiyle boyut olarak eski şöhretine karşılık gelmemektedir. Şehir uzun süredir barbarların ortasında kaldığı için -içlerinde neredeyse en savaşçı olan da barbarlardır- sürekli bir savaş hâlinde. Bu yüzden bölgedeki Yunanlıların servetleri büyük oranda azaldı. Bazıları artık şehir kurmak için birleşmiyordu, diğerleri ise topluluk olarak perişan bir haldeydi. Onlara akın edenler çoğunlukla barbarlardı.

Yunan kolonilerinin Romalıların gelişinin üzerinden yüz yıldan daha fazla bir süre sonraki hâli de böyleydi. Bölge Herodotos'un günlerinde sahip olduğu refah, ticaret ve

iç bölge bağlantılarına bir daha asla sahip olamadı. Yerel halkla sürekli olarak savaşta ya da savaş korkusu içerisinde olan koloniciler komşuları hakkında çok az şey biliyordu. Ovidius sürgünde bulunduğu Tomis'ten kuzey ve doğuya bakarak, "çok az bilinen bir bölgeye ait bir avuç isim olan Bosporus, [Kerç Boğazı, çev.] Don ve İskit bataklıkları onun ötesinde yer almaktadır. Daha kuzeyde ise yaşanılmayacak kadar soğuk havadan başka bir şey yoktur. Dünyanın ucuna ne kadar da yakınım!" der.

Meşhur *Geographika*'nın yazarı olan, Ovidius'un çağdaşı Strabo, Pontus stepleri hakkında Romalı sürgünün bildiğinden daha fazlasını biliyordu. Sarmat kabilelerinin isimlerini ve hüküm sürdükleri bölgeleri Strabo'dan öğreniyoruz. Iazigler ve Roxolanlar ona göre "arabalarda yaşarlardı" ama meşhur coğrafyacı daha kuzeydeki ormanlık alanlardan bahsetmek şöyle dursun, Dinyeper etrafındaki orman-step bölgelerinde bulunan yerleşik nüfus hakkında bile tam anlamıyla hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak Ovidius'un aksine bölgenin halkları arasında yaşamamıştır ve kaynakları da Herodotos'unkiler kadar iyi değildir. "Kuzeyliler" hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı ve Strabo cehaletlerinden şikâyet ediyordu: "Kuzeyde yer alan halkların geri kalanını, ne Bastarnae'yi ne Sauromatae'yi, tek kelimeyle Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan halkların hiçbirini, ne Atlantik Denizi'nden ne kadar uzakta olduklarını ne de ona sınırları olup olmadığını biliyorum".

Strabo'ya bilgi verenler kolonilerin birinden geliyordu ama Herodotos Dinyeper'e çok sayıda atıfta bulunduysa da Strabo daha çok Don hakkında bilgi sahibiydi. Kaynakları muhtemelen Don'un ağzındaki, Romalıların gelişiyle yeniden canlanan en güçlü Yunan koloni birliği olan Bosporus Krallığı'na ait Yunan kolonisi Tanais'ten geliyordu. Strabo'ya göre Don'un özel bir anlamı vardı. Don, Ege'de dış dünyadaki Yunan varlığının yayılımını ifade etmek için kullanılan bir terim olan Avrupa'nın en doğu noktasıydı. Asya, Don'un doğusunda kalırken Avrupa batısında kalıyordu.

MS birinci binyılın başında Romalılar Pontus kolonilerine geldiği zaman Ukrayna toprakları kendini Batı uygarlığı olacak şeyin bir kez daha ucunda buldu. Helen dünyasının kuzey sınırı şimdi Avrupa'nın doğu sınırı hâline gelmişti. Sınır, Rus İmparatorluğu'nun on sekizinci yüzyıldaki yükselişi onu Urallara taşıyıp Avrupa haritasını yeniden çizene dek neredeyse iki bin yıl boyunca orada kalacaktı.

Pontus steplerinin Avrupa ve Asya kısımlarına ayrılması Romalılar döneminde pek bir anlam ifade etmiyordu. Strabo Don'un hem sağ hem sol yakasında bulunan Sarmatları anlatıyor, haleflerinden biri olan Batlamyus MS ikinci yüzyılda biri Avrupa biri Asya Sarmatyası olmak üzere iki Sarmatya'dan bahsediyordu. Bu ayrım Avrupalı coğrafyacıların eserlerinde bin beş yüz yıl boyunca varlığını sürdürecekti. Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Akdeniz kolonileri ile Pontus steplerindeki göçebeler arasında bulunan medeniyet sınırı Avrupa'nın hayalî doğu sınırından daha önemliydi. Kale içerisinde yer alan Yunan kolonilerinin aksine, bu sınır taşla belirtilmemişti ve bu da koloniciler ile yerel nüfus arasında dillerin, dinlerin ve kültürlerin birbirine karıştığı geniş bir etkileşim bölgesi yaratıyor ve yeni kültürel ve toplumsal gerçeklikler üretiyordu.

Herodotos için göçebeler ile orman-steplerdeki çiftçiler arasında yer alan ve her şeyden önemli olan sınır, Strabo için görünmez olmuştu. Sınırın tamamen kaybolup kaybolmadığını ya da Akdenizli yazarların bunun hakkında bilgisi olup olmadığını söylemek zordur. Nüfus muhtemelen aynı kalmadıysa da coğrafya ve ekoloji aynı kalmıştı. Eğitimli Yunanlıların yazılarında bölgeye dair atıflara yeniden rastlamaya başladığımız MS ilk binyılın ortasında ise nüfus kesinlikle sabit kalmamıştı.

2
Slavların Gelişi

Milattan önce son yüzyıllarda ticaret ve kültürel etkileşim, antik Yunanların Ukrayna steplerindeki topluluklarla ilişkilerini büyük ölçüde şekillendirmiş olsa da milattan sonra ilk yüzyıllarda Romalıların ticareti savaşla karıştırmaktan başka seçenekleri yoktu. Steplerdeki topluluklarla ilişkileri dördüncü yüzyılda, daha eski tarih yazıcılığında "barbar istilaları" olarak adlandırılan, şimdi ise göç dönemi olarak bilinen dönemin başlamasıyla ağırlıklı olarak savaş yanlısı hale geldi. Bu dönemde, toplulukları ve kabileleri Avrasya ve Doğu Avrupa'dan merkeze ve Batı Avrupa'ya taşıyan, beşinci yüzyılın ikinci yarısında "barbarların" baskısı altındaki Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne yol açan, önemli hareketler görüldü. Zayıflamasına rağmen İmparatorluğun tarihte Bizans olarak bilinen doğusu, step göçmenleri ile beraberlerindeki çiftçilerin şiddetli hücumlarına karşı ayakta kalmayı başardı. On beşinci yüzyılın ortasına kadar da varlığını sürdürdü.

Ukrayna göçler piyesinde önemli bir rol oynadı. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına sebep olan istilaların kilit oyuncularından bazıları Ukrayna topraklarında yaşadı ya da buradan geçti. Bunların içinde Gotlar ve hükümdarları "Hun" Attila tarafından öncülük edilen Hunlar vardı. Göçler, içlerinde İskitler ile Sarmatların da bulunduğu İran kökenli göçmen kabilelerin Pontus steplerindeki uzun süren yönetimini sona erdirdi. Gotlar Alman soyundanken, birçok tarihçinin Moğolistan steplerinde doğduğuna inandığı Hunlarsa bölgeye birçok Orta Asyalı kabile eşliğinde geldiler. Altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Hunlar gitti ve yerlerini Türkçenin lehçelerini konuşan kabilelere bıraktılar.

Göç hikâyesinin yukarıda bahsedilen bütün oyuncuları Ukrayna'ya geldi, steplerine egemen oldu, biraz kaldı ve nihayetinde gittiler. Fakat bir grup, göç kargaşasında ortaya çıktıktan sonra sahneyi terk etmeyi reddetti. Bunlar Slavlardı; dilsel ve kültürel etkenler çerçevesinde tanımlanmış ve çeşitli siyasal oluşumlarda temsil edilmiş bir kabileler topluluğu. Dillerindeki Hint-Avrupa ailesine ait kökenler, Slavların MÖ yedi ve üçüncü binyıllar arasında doğudan Avrupa'ya geldiklerini ve Herodotos'un bölgeyi ve yerlilerini ilk anlatışından çok önce Doğu Avrupa'ya yerleştiklerini gösteriyor. Pontus steplerinin kuzeyindeki ormanlık alanları ev bellemeleriyle kendi erken tarihlerinin büyük bir çoğunluğu boyunca Akdenizli yazarlara görünmez kaldılar.

Slavlar MS altıncı yüzyılın başlarında Gotlar ve Hunlar tarafından zayıflatılmış ve Balkanlara taşınmış olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarında toplu olarak belirdiklerinde genel dikkati çektiler. Altıncı yüzyılda Got kökenli Bizanslı bir yazar olan Jordanes, dönemin Slavlarını iki ana gruba ayırdı. "İsimleri çeşitli kabile ve mekânlar arasında dağılmış olsa da hâlâ daha çok Sklavenler ve Antalar olarak adlandırılırlar" yazmıştır. Sklaven halkını Tuna ile Dinyester arasına yerleştirirken, Dinyester ile Din-

yeper arasında "Pontus Denizi'nin kıvrımında" diye tabir ettiği toprakları da Antalar için sakladı. Dilbilimsel veriler, Slavların atalarının anayurtlarının, kabaca bugünün Ukraynası'ndaki Volhinya ve Pripyat bataklıklarına denk gelen Dinyeper ile Vistül Nehirleri arasındaki ormanlar ve orman-step alanlara yayıldığını gösterir. Jordanes'in yazdığı döneme gelene kadar Slavlar ormandaki gizli yerlerinden taşınmış ve İmparator Büyük Justinianos'a ciddî sorun teşkil etmiş olmalılar.

Justinianos Bizans İmparatorluğu'nu 527 ve 567 arasında yönetti ve Roma İmparatorluğu'nu bütün halde, hem doğu hem de batı, onarmaya kalkışabilecek kadar hırslıydı. İmparatorluğun tükenmek bilmeyen yerel kabile saldırılarıyla yüzleştiği Tuna sınırlarında Justinianos taarruza geçmeye karar verdi. Prokopius, Justinianos savaşlarına dair detaylı bir kayıt bırakan altıncı yüzyıl Bizans yazarı, 530'ların başlarında İmparator'a kişisel yakınlığı bulunan bir komutan olan Chilbudius'un Tuna'nın kuzeyine savaş açmaya gönderildiğini yazar. Chilbudius Antalar üzerinde sayılı zaferler kaydetti ve bu da Justinianos'un imparatorluk unvanının başına "Antikus" (Antaların Fatihi) ifadesini eklemesini sağladı. Fakat bu başarının ömrü kısa oldu. Üç yıl sonra Chilbudius savaşta öldürüldü ve Justinianos, Tuna kıyısında uzanan sınırlarını genişletmeye çalışmak yerine bu sınırları koruma politikasına geri döndü.

Justinianos, eski Roma taktiği "böl ve yönet"e geri döndü. 530'ların sonuna doğru, Bizans'ın teşvik ve özendirmesi olmaksızın Antalar çoktan Sklavenlerle savaşıyordu ve bu sırada Bizans generalleri iki topluluğu da İmparatorluk ordusuna kattı. Bunlara rağmen Slav akınları devam etti. Sklavenlerle savaştayken, Antalar Bizans'ın Balkanların doğusunda kalan bir bölgesini, Trakya'yı istila etmeyi başardı. Bölgeyi yağmaladılar ve beraberlerinde Tuna'nın sol yakasına getirdikleri birçok köle aldılar. Yıkıcı güçlerini ispat ettikten sonra, Antalar hizmetlerini İmparatorluğa sundular. Justinianos onları kanatlarının altına aldı ve Tuna'nın kuzeyindeki terk edilmiş Yunan şehri Turris'i onların idarî merkezi olarak atadı.

İmparatorluğun düşmanlarının birçoğu gibi Antalar da İmparatorluk hazinesinden aldıkları düzenli ödemeler karşılığında onun koruyucusu haline gelmişti. Antalar İmparatorluğun en iyi generali Chilbudius'u ele geçirdiklerini iddia ederek konumlarını yükseltmeye çalıştılar ve Chilbudius'u liderleri kabul etmek istediler. Justinianos, Chilbudius'a *magister militum*, bir başka deyişle o bölgedeki tüm imparatorluk birliklerinin komutanı unvanını verdiğinden böyle bir onay, Antaların sadece kapı bekçisi değil yasal yurttaş olmalarını sağlayacaktı. Bu plan başarılı olmadı. Gerçek Chilbudius şüphesiz ölüp gitmişti, onun yerine geçen bir düzenbaz yakalanıp Justinianos'a gönderildi ve böylelikle Antalar büyük imparatorluğun yurttaşlığı yerine *foederati* yani müttefik olma konumunu kabul ettiler.

Bizans İmparatorluğu'nun bu yeni müttefikleri kimlerdi? Nasıl görünürlerdi? Nasıl savaşırlardı? Neye inanırlardı? Prokopius birden fazla kez Antalar ile Sklavenlerin ortak bir dil, din ve geleneği paylaştıklarını yazmıştır. Buna dayanarak onun Slav yaşantısı-

na dair detaylı betimlemelerini iki topluluğa da atfedebiliriz. Prokopius'a göre Slavlar, "birbirinden oldukça uzak olarak kurdukları acınası barakalarda" yaşayan yarı göçebelerdi. Yaşam alanlarını sürekli değiştirirlerdi. Slav savaşçılar "alışılmadık derecede uzun ve iri yapılı adamlardı". Prokopius'un görünüşleri hakkında söyledikleri şunlardı: "Ne vücutları açık tenli ne saçları sarı ne de bütünüyle esmer gibiler ama hepsinin renkleri biraz kırmızıya çalıyor". Slavlar "bedensel rahatlıklarına aldırış etmeden zorlu bir hayat" yaşadılar. "(...) ve (...) sürekli ve her zaman pislikle kaplılar[dı] buna rağmen hiçbir anlamda aşağılık ya da kötü değiller[di] ama Hun kökenli nitelikleri bütün sadeliğiyle korurlar[dı]".

Pislikle kaplı olmalarına rağmen Slavlar tarih sahnesine demokrasi bayrağı altında girdiler. Prokopius şöyle yazar: "Bu milletler, Sklavenler ve Antalar, tek bir insan tarafından yönetilmezler, bunun yerine eskiden beri demokrasi altındalardır ve dolayısıyla onların refahına bağlı iyi veya kötü her şey halka mal edilir". Savaşırken yarı çıplak olmayı tercih ederlerdi ama Mel Gibson'ın gişe rekorları kıran Hollywood filmi *Cesur Yürek*'teki Ortaçağ İskoçlarından farklı olarak konu mahrem bölgelerine geldiğinde daha gösterişsizlerdi. "Savaşa girdiklerinde," der Prokopius, "çoğunluğu düşmanlarına karşı çıplak ayak gidiyor, ellerinde küçük kalkanlar ve mızraklar taşıyorlar ama asla zırh giymiyorlar. Doğrusu bazıları bir gömlek ya da pelerin bile giymiyor ama düşmanlarıyla çatışmaya girdiklerinde pantolonlarını mahrem bölgelerine kadar çekiyorlar".

Slavların savaşma biçimleriyle ilgili ek bilgi, 600 civarında yazılmış ve İmparator Mavrikios'a atfedilmiş Bizans eseri *Strategikon*'dan gelmektedir. Yazar, Tuna hudutlarını aşıp Balkanlara yerleşen Slavları bazı ayrıntılar vererek anlatır. Onların gezginlere karşı misafirperver ama anlaşmalara itibar etme ya da çoğunluğun fikrine uymak konusunda vurdumduymaz ve isteksiz olduklarını düşünür. Tuna'nın kuzeyindeki anayurtlarında yerleşimlerini nehir kıyısındaki ormanlarda ve bataklıklarda, istilacıların erişimine uzak yerlerde kurmuşlardı. En gözde taktikleri pusu kurmaktı. Açık alanlarda savaşmayı tercih etmiyor ve düzenli ordu yapılanmasını onaylamıyorlardı. Silahları kısa mızraklar, tahta yaylar ve bazıları zehirli uçlu kısa oklardan oluşuyordu. Tutsaklarını köleleştiriyorlardı fakat kölelik dönemi belli zaman aralıklarıyla sınırlıydı.

Prokopius'un Slav diniyle ilgili söyleyecek ilginç şeyleri vardı. Slavlar tek tanrılı dine inanıyorlardı. Prokopius bundan, "şimşeğin yaratıcısının her şeyin yegâne sahibi olan tek tanrı olduğuna inanıyorlardı ve ona büyükbaş hayvan ve başka birçok kurban veriyorlardı" şeklinde bahsetmiştir. Bir yandan tek ve asıl tanrıyı onurlandırırken eski alışkanlıkları olan doğaya tapmak ve kurban sunmaktan da hiçbir zaman vazgeçmediler. Prokopius'un yazdığı gibi, "hem nehirlere hem orman perilerine hem de başka ruhlara hürmet ediyorlar dahası hepsine kurban da sunuyor ve bu kurbanlarla bağlantılı kehanetlerde bulunuyorlar". Bizanslı yazarın şaşırtıcı bulduğu, Slavların Hıristiyanlık öncesi Romalılarda da benzeri bulunan kurban verme geleneği değil; onların diğer imparatorluk tebaalarının çok önceden yaptığının aksine Hıristiyanlık dinini kabul etmedeki başarısızlıklarıydı. Prokopius hayal kırıklığı değilse de biraz şaşkınlıkla, "bunu

ne biliyorlar ne de herhangi bir suretle insan üzerinde bir etkisi olduğunu kabul ediyorlar" diye yazdı, "fakat ne zaman ölüm yakınlarına sokulsa, hastalığa kapıldıklarında ya da savaşa gireceklerinde, eğer kurtulabilirlerse bağışlanan hayatlarının karşılığında tanrıya kurban vereceklerine dair yemin ederler; kurtulduklarında ise neyi kurban etmeye yemin ettilerse onu kurban eder, güvenlerinin bu kurbana karşılık sağlandığına inanırlardı".

Prokopius ve diğer Bizanslı yazarların Slavlar hakkında söyledikleri Ukrayna'nın bazı arkeolojik verileriyle doğrulanıyor. Antalar genel olarak adını Ukrayna'da bir yerleşimden alan Penkivka arkeolojik kültürüyle ilişkilendirilmiştir. Bu kültürün mensupları altıncı, yedinci ve sekizinci yüzyılın başlarında Ukrayna'nın orman-step alanında, Dinyester ile Dinyeper Nehirleri arasında, Dinyeper Nehri'nin her iki kıyısına da yerleşik yaşadılar. Bu alan Jordanes tarafından Antalara atfedilen bölgeleri de kapsar. Prokopius'un Antalar ve Sklavenleri gibi Penkivka kabileleri de toprağa kazınmış basit yerleşimlerde yaşadılar. Onlar da yerleşim yerlerini sıkça değiştirdiler. Yerleşimlerde ikamet edilmiş, bu yerleşimler terk edilmiş ve sonra tekrar yerleşilmiş; bu da gösteriyor ki bölge halkı gezici bir tarım biçimini benimsemiştir. Arkeolojinin bize söylediği (ve Prokopius'un söylemediği) bir diğer şeyse Penkivka kabilelerinin yerel liderlere karargâh ve idarî ve askerî güç merkezi olarak hizmet veren surla çevrilmiş kasabaları olduğudur.

Slavların bölgede bağımsız bir rol oynadığı dönem, erken yedinci yüzyıl başlarında, Hazar steplerinin kuzeyinde Türkçe konuşan kabileler topluluğu olan Avarların baskınlarının Antaların yönetimini yerle bir etmesiyle son buldu.

Avarlar bölgede kötü hatıralar bıraktı ki bazıları, Kievli Hıristiyan rahiplerin bir kısmını yazdığı, daha sonra Ana Rus Vakayinamesi veya Geçmiş Yılların Öyküsü olarak bilinen tarihî kaydın kaleme alındığı on birinci ve on ikinci yüzyıla kadar sürdü. Kaydın ilk kısmı yerel efsanelerin Bizans kaynaklarıyla birleşimine dayanıyordu. Ana Rus Vakayinamesi'ne göre, Avarlar "Slavlara savaş açtılar ve yine Slav olan Duleblere rahat vermediler" –kast ettiği Bug Nehri kıyısında yaşayan Slav bir kabiledir. "Duleb kadınlarına bile zarar verdiler" diye yazıyor Ana Rus Vakayinamesi'nin kronikçisi. "Bir Avar yola çıkacağı zaman bir atın veya bir öküzün koşulmasını istemez bunun yerine üç, dört ya da beş kadının onu çekmek üzere arabasına bağlanmasını emrederdi. Böyle bir davranış ilahî gazapla cezalandırılırdı". "Avarlar boylu poslu ve gururlulardı ve Tanrı onları yok etti" diye devam eder. "Hepsi helâk oldular, tek bir Avar bile kurtulamadı. Günümüze kadar taşınmış bir Rus deyimi şöyle der: 'Avarlar gibi helâk oldular'".

Avarlar Pontus steplerinin tahtını önce Bulgarlara sonra yedinci yüzyılın sonlarına doğru göçler devrini kapatıp bölgede görece barış sağlayan Hazarlara bıraktı. Hazarlar, Avarların Ukrayna steplerindeki eski kurbanları üzerinde çok daha iyi hatıralar bıraktılar. "Onlar tepelerde ve ormanlarda yaşarken Hazarlar onları gafil avladı" diye yazar bir Kievli kronik yazarı ve Dinyeper Slavlarından bahsederek, "ve onlardan haraç talep

ettiler" der. Kronikçiye göre, önceden Drevlianlar (orman halkı) adındaki bir Slav kabilesinin kurbanı olan yerel halk bu haracı, başkaldırının ve gelecekteki intikamın bir işareti olarak kılıçlarıyla ödedi. Hazarlara haracı ödemeyi kabul eden Kievlileri aklayan bu efsaneyi tekrar anlatmanın dışında, Kievli kronikçi istilacılara pek düşmanlık göstermemiştir.

Hazarların orman-step sınır bölgesi üzerindeki egemenliği sınırlıydı. Dinyeper Nehri ormanlık alanlar üzerindeki hâkimiyetlerini hemen hemen sınırlıyordu. Türkî Hazar seçkinleri barış ve ticarete meraklı ve dış etkilere açıktı. Hazarlar ülkelerine gelen Hıristiyan elçileri memnuniyetle karşıladılar hatta Yahudiliği kabul ederek Doğu Avrupa Yahudilerinin Hazar kökenlerine dair bir efsanenin doğmasına yol açtılar. Hazarların kurduğu devletin coğrafî merkezi Aşağı Volga ve Don bölgeleri, asıl merkezler ise Volga'da İtil, Don'da Sarkel'di. Hazar seçkinleri zenginliklerini ticaret yollarını denetleyerek biriktirdiler. Aralarında açık ara en önemlisi Volga'dan Pers İmparatorluğu ve Arap topraklarına giden güzergâhtı ve başlangıçta, Dinyeper'den Bizans İmparatorluğu'na giden güzergâhı gölgede bırakmıştı.

620'lerde Hazarlar o zamana kadar Karadeniz'in kuzeyindeki varlıklarını tekrar kurmuş olan Bizans İmparatorluğu ile anlaşma imzaladı. Gotlar tarafından dördüncü yüzyılda ele geçirilen Olbia sonsuza dek kaybedilmişti ama Bizanslı komutanlar Kırım'ın güney kıyılarında yarımadanın steplerinden sıra dağlarla korunan bir toprak parçasını güvenceye aldılar. Burada, Chersonesos'ta, Bizans'ın Kırım mülklerinin yönetim merkezi oluştu. Başlıca şehirler İmparator Justinianos zamanında askerî birliklerle donatıldı ve İmparatorluk, Kırım Gotlarını –kardeşleri batıya, önce Orta Avrupa sonra İber Yarımadası'na kadar gittikten sonra bölgede kalan parçalanmış topluluk– kendi mülklerini korumak için görevlendirdi. İmparatorluk mühendisleri Gotların Kırım dağlarının tepelerindeki mağara kasabalarını güçlendirmelerine yardım ettiler. Hazarlar ise Persler ve Araplara karşı Bizanslılarla müttefik oldular ve dünyanın en zengin pazarı Konstantinopolis'e giden ticarî yolların devamlılığını sağladılar.

Hazarların ülkenin doğusu ve merkezine egemen olduğu dönemde Ukrayna'da yaşayan Slavlar hakkında ne biliyoruz? Erken dönemlere kıyasla daha fazlasını biliyoruz ama çok da fazla değil. Burada asıl ve bazen tek bilgi kaynağımız çok sonraları Kievli kronikçilerin anlattıklarıdır. Arkeoloji bize, Hazarların Ukrayna'nın ormanlık kısmındaki en batı karakolu haline gelmiş olan Kiev'in altıncı yüzyıla geçilmeden biraz önce ortaya çıktığını söylüyor. Fakat bölgenin neden bu kadar önemli olduğu ve yerleşim için neden seçildiğine dair bize bir fikir veren bu vakayinamedir. Yerel bir efsane Kiev'in kuruluşunu yanından geçen nehirle bağdaştırıyor. Yerlilerin muhafaza ettiği hikâyeye göre şehir yerli yönetici Kyi tarafından kurulmuş, iki kardeşi isimlerini Kiev'in tepelerine vermişler ve Kiev'den Dinyeper'e akan nehre de kız kardeşleri Lybid'in ismi verilmiş. Şehrin bu dört kurucusunun heykeli nehir kenarında durur ve bugün Ukrayna'nın başkentinin ana simgelerinden biri.

Kievli kronik yazarı Karpat Dağları'nın batısında on iki Slav kabile saymıştır. Yer-

leşimleri kuzeyde bugünkü St. Petersburg yakınlarındaki Ladoga Gölü'ne, doğuda üst Volga ve Oka Nehirlerine, güneyde Dinyester'in alt kollarına ve Dinyeper'in orta bölgesine kadar uzanıyordu. Bu Slavlar bugünkü Ukraynalı, Rus ve Belaruslu̇ların atalarıydı. Dilbilimciler altıncı yüzyılda gelişmeye başlayan lehçe farklılıklarına dayanarak onları Doğu Slavlar olarak belirledi ve bugünkü Lehler, Çekler ve Slovakların atası olan Batı Slavları ile Sırpları, Hırvatları ve eski Yugoslavya'nın diğer Slav kökenli topluluklarını kapsayan Güney Slavlarından ayırmış oldu.

Kiev kronikçisinin sıraladığı on iki kabileden yedisi bugünün Ukraynası'nda; Dinyeper, Dinyester, Desne, Bug ve Soj Nehirleri kıyılarında ikamet etmişlerdi. Bu kabilelerden sadece bazıları Hazar egemenliği altındaydı. Derebeyleri ve siyasetleri farklı olmasına rağmen örf ve adetleri komşularıyla aynı veya oldukça benzerdi. Bu, en azından; aynı zamanda Hıristiyan bir rahip olan Kievli kronikçinin sunduğu izlenimdir. Bu kronikçi kendi kabilesi dışındaki tüm kabilelerin yabanî olduklarını düşünüyordu. Pagan atalarını ve çağdaşlarını küçümseyen kronikçi onlardan, "herhangi bir vahşî hayvan gibi ormanda yaşayıp, pis her şeyi yiyorlardı", diye bahsetmiştir.

Arkeologlar Doğu Slavların görece daha yerleşik olduklarını göstermektedir. Sayıları dört ila otuz arasında değişen kütük evlerden oluşan köylerde yaşamışlardır. Köyler kümeler halinde toplanmıştı ve Slavlar her kümenin ortasına, düşman saldırısı sırasında askerî karargâh olarak görev yapan bir istihkâm inşa etmişti. Slavlar tarım ve hayvancılıkla uğraştılar. Kendi liderleri vardı ve Prokopius'un bahsettiği Slavlar gibi askerî demokrasi uyguladıkları varsayılabilir. Antalar ve Sklavenler gibi Perun adını verdikleri şimşek tanrısını ana tanrıları kabul ediyorlardı.

Prokopius'un Slavlarına kıyasla Kievli kronikçinin betimlediği Slavlar kişisel temizlik konusunda bazı ilerlemeler kaydetmişti. Kronik yazarı, Kiev'e Hıristiyanlığı getirdiği öne sürülen öncü Aziz Andreas'ın ağzına şu sözleri yerleştirmiştir: "Slavların topraklarını gördüm ve onların arasındayken ahşap hamamlarını fark ettim. Bunları yüksek sıcaklıklara kadar ısıtıyorlar, sonra soyunuyorlar ve kendilerini asitli bir sıvıyla yağladıktan sonra körpe dalları alıp kendilerini kırbaçlıyorlar. Kendilerini o kadar şiddetli kırbaçlıyorlar ki zar zor hayatta kalıyorlar".

Kiev dolaylarında ikamet eden ve büyük olasılıkla burada büyümüş olan Kievli kronikçi, bugün Rusya ve İskandinavya olarak bilinen bölgenin kuzeyine ev sahipliği yapanların yıkanma yöntemleriyle dalga geçmekten utanmıyordu. Barbar olduğunu düşündüğü yurttaşlarının Hıristiyanlık öncesi eski alışkanlıkları hakkında ise daha iğneleyiciydi. Kronikçi, Kiev'in eski liderleri hakkında, "Drevlianlar hayvanîlerdi ve sığır gibi yaşıyorlardı. Birbirlerini öldürdüler, pis olan her şeyi yediler ve aralarında evlilik yoktu, bunun yerine yakaladıkları kadınlara sahip oldular" diye yazmıştır. Kronikçiye göre diğer Slav kabileleri de aynı tutumdan suçlulardı. "Aralarında evlilik yoktu" diye yazmıştır kronikçi, "sadece köyler arasında festivaller vardı. İnsanlar oyunlar, dans ve diğer şeytanî eğlenceler için bir araya geldiklerinde, bu vesileyle gelen erkekler kendileri için eşler seçtiler ve anlaşmaya vardıkları her kadını alıp götürdüler. Hatta her birinin

iki ya da üç eşi vardı".

Kronikçinin Slav evlilik uygulamaları –ya da uygulamanın olmayışı– hakkında kaydettiklerini bir sapma değil de bir kural tasviri olarak görmek yanlış olur. Sonraki dönemlerden Hıristiyan bir bağnaz olan Kievli kronikçi, doğal olarak Hıristiyan ahlakından sapmaların tümüyle savaşıyordu ve tüm dikkatini kurulu evlilik düzenine karşı çıkan gençlik festivallerine odaklamıştı. İbrahim bin Yakub -onuncu yüzyılın ortalarında Kurtuba'dan gelip Batı Slavlarının topraklarını ziyaret eden Mağripli bir Yahudi- Slav evliliklerinin güçlü ve çeyiz kazançlarının zenginliklerini çoğaltmanın temel yollarından biri olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte hem genç erkeklerin hem de genç kadınların evlenmeden önce cinsel tecrübe edinmiş olmalarının beklendiğini kaydetti. "Kadınları, evlendiklerinde eşlerini aldatmıyorlar" diye yazdı bin Yakub. "Ama bir kız bir adama âşık olduğunda ona gider ve arzularını yatıştırır. Bir erkek bir kızla evlenip onun bakire olduğunu fark ederse, 'eğer iyi bir kadın olsaydın erkekler seni arzulardı ve bekâretini alacak birini illa ki bulurdun' deyip onu geri gönderir ve kendini ondan bağımsız kılar".

On ve on birinci yüzyıllardan önce Ukrayna topraklarında yaşamış Slavlar hakkında çok az bilgiye sahibiz. Elimizdeki bilgiler genel olarak ya Slavların Bizanslı veya Got düşmanlarından ya da Kievli kronikçi gibi Slavları boş Pagan inançlarını sürdüren bir topluluktan daha fazlası olarak görmeyen sonraki yüzyılların Hıristiyan bağnazlardan geliyor. Her iki taraf da Slavları Hıristiyan İmparatorluğu ya da Hıristiyan inanış ve ayinleriyle savaşan barbarlar olarak tasvir ediyor. Tarihçiler tarafından göz ardı edilen ve hâlâ büyük ölçüde bilinmezliğini koruyan şey, Slavların Doğu Avrupa'daki çoğunlukla barışçıl sömürgeleştirme sürecidir. Bu süreç Slavları, bir kısmı bugünkü Ukrayna'nın kuzeybatısında kalan memleketlerinden alıp güneyde Balkanların derinliklerine, batıda Vistül ve Oder'in ötesine, kuzeyde Baltık Denizi ve doğuda Volga ve Oka Nehirlerine sürüklemiştir. Hayvanlarını otlatabilecekleri step dışındaki toprakla ne yapacaklarını bilmeyen "tarih yazan" göçebelerin dümen suyundan giden Slavlar ziraatçılardı. Slav sömürgeciliğinin dalgaları yavaş ve çoklukla barışçıldı ve sonuçlar ömrünün uzun olacağını gösteriyordu.

3
Vikingler Dinyeper'de

Ukrayna'da ve neredeyse Avrupa'nın geri kalan her yerinde, göçler dönemi ya da "barbar istilaları", sekizinci yüzyılın sonlarından on birinci yüzyılın ikinci yarısına kadar süren Viking Çağı'nın yolunu açtı. Tahmin edileceği gibi "barbar istilalarının" sonu, aslında istilaların sonu değildi. Yeni saldırganlar bugünkü İsveç, Norveç ve Danimarka'dan geldiler. Bunlar Batı Avrupa'da Norsemen ya da Norman, Doğu Avrupa'da ise Varyaglar olarak bilinen Vikinglerdi. Ülkelerin tamamını ya da bazı bölümlerini yağmaladılar, zapt ettiler ve yönettiler. Aynı zamanda bazı yönetim şekillerini değiştirip yenilerini yarattılar.

Peki tüm bunlar ne zaman başladı? Britanya'da Viking Çağı'nın başladığı günün tam tarihini biliyoruz: 8 Haziran 793. O gün, büyük olasılıkla Norveç'ten yola çıkan Viking korsanları, İngiliz kıyısı açıklarında Lindisfarne Adası'ndaki Hıristiyan manastırına saldırıp burayı yağmaladılar. Manastırın hazineleriyle birlikte büyük sandallarına atlayıp ortadan kaybolmadan önce rahiplerin bazılarını denizde boğdular ve diğerlerini köle olarak aldılar. Bu on yıl içinde, daha sonra adlarını Normandiya'ya verecek olan Vikingler/Normanlar, Fransa kıyıları yakınlarında belirdiler. Viking Çağı başlamış oldu.

Bizanslıların Vikinglerle ilk karşılaşmaları 838 yılından önceydi. Rus (Rhos) kralını temsil eden elçiler Konstantinopolis'te ortaya çıkıp imparatorluğa barış ve dostluk teklif ettiler. Kuzeyden gelmişlerdi ve saldırgan kabilelerle karşılaşma korkuları yüzünden geldikleri yoldan eve dönmeye isteksizlerdi, bu yüzden imparator onları Almanya üzerinden gönderdi. Frankların kralı ünlü Şarlman'ın oğlu Dindar Ludwig'in sarayında İsveçliler ya da Norman olarak bilindiler ve casus olduklarından şüphelenildi. Gerçekten de köstebekten başka bir şey değillerdi ve Kuzey Avrupa'ya dönüş yollarında –Slav kabileler veya daha büyük olasılıkla Pontus steplerindeki göçebeler tarafından gerçekleştirilebilecek– bir saldırıdan korkmak için her türlü nedenleri vardı.

Bizans ile Vikingler arasındaki oldukça barışçıl başlayan bu karşılaşma kısa süre içinde çatışmayla son buldu. 859'da küçük bir Viking filosu Akdeniz'de varlığını hissettirmeye başladı. Takip eden yılda başka bir topluluk Dinyeper'den aşağı indi, Karadeniz'i boydan boya geçti, Bosporus Boğazı'ndan girdi ve Konstantinopolis şehrine saldırdı. Lindisfarne'deki Viking baskınında olduğu gibi Vikinglerin kudretli Bizans İmparatorluğu'nun başkentine saldırdığı kesin tarihi de biliyoruz: 18 Haziran 860. İmparator Mikhail Anadolu'da, askerî birliklerinin başında savaştığından şehir de İmparatorluk da gafil avlanmıştı. Mikhail'in donanması Ege ve Akdeniz'de bulunuyordu ve İmparatorluğu yalnız Araplardan değil, aynı zamanda bir önceki yıl orada beliren Vikinglerden de koruyordu. Kuzeyden de geleceklerini kimse beklemiyordu.

Davetsiz misafirler uzun bir kuşatma için yeterli donanıma sahip değillerdi ve şehrin duvarlarını yıkamıyorlardı ama dış mahallelere saldırdılar, kiliseleri ve konakları

yağmaladılar, direnmeye kalkan herkesi yaktılar ya da boğdular, tüm yurttaşlara korku saldılar. Sonra Bosporus'tan geçtiler, Marmara Denizi'ne süzüldüler ve başkentin yakınındaki Prens Adaları'nı da yağmalamaya devam ettiler. Şehirdeki en üstün Hıristiyan ve İmparatorluk yetkilisi olan Patrik Fotios vaaz ve dualarında ilahî koruma çağrısında bulundu. Vaazlarından birinde yerlilerin istilacıların karşısındaki çaresizliğini anlatmak için şu ifadeleri kullandı: "Tekneler, şehri kılıçtan geçirmekle tehdit edercesine salladıkları kılıçlarıyla mürettebatı göstererek şehrin yanından geçiyorlardı ve insanlığa dair bütün umut halkın kanından çekilmişti ve şehir ancak ilahî yardım dilenerek ayakta kalıyordu". Davetsiz misafirler Ağustos'un 4'ünde gitmişlerdi; Fotios şehrin bu mucizevî kurtuluşunu Meryem Ana'nın koruyuculuğuna atfetti. Bu, daha sonra Meryem Ana'nın Koruyuculuğu Bayramı ya da Pokrova'ya temel olan bir efsane haline geldi. Ne gariptir ki bu bayram Bizans'ta pek kök salmadı ama Vikinglerin Bizans'a saldırmak için yola çıktıkları topraklarda –Ukrayna, Rusya ve Belarus'ta– oldukça tutuldu.

860 Yazı'nda Bizans başkentine saldıran Vikingler Fotios ve çağdaşları için neredeyse hiç yabancı değillerdi. Patrik onlara Rus diyordu; 838'deki Rus elçiliği üyelerine dediği gibi. Hatta onların Bizans yurttaşı olduğunu bile belirtmişti fakat ayrıntıları çözmeyi sonraki nesillerin bilginlerine bıraktı. Kimdi bunlar? Cevap arayışı en azından son iki buçuk yüzyıldır sürmektedir. Bugün birçok bilim insanı "Rus" kelimesinin İskandinav kökenleri olduğuna inanıyor. Yunanca yazan Bizanslı yazarlar, bu kelimeyi büyük olasılıkla Slavlardan aldılar, onlar da İsveçlileri, İsveççede "kürek çeken adam" anlamına gelen "Ruotsi" terimiyle isimlendiren Finlerden almışlardı. Ve gerçekten de kürek çekmekteydiler. Önce Baltık Denizi içinden Finlandiya Körfezi'ne, sonra Ladoga, İlmen, Beloozero Gölleri üzerinden Volga'nın yukarı uzantılarına doğru –ki bu nehir sonraları Rusya'nın simgesi haline geldi ve o zamanlar Hazar Denizi ve Arap topraklarına giden Sarazen (Müslüman) yolunun hayatî bir parçasını oluşturuyordu.

Rus Vikingler -Norveçli, İsveçli ve muhtemelen Finli Normanlardan oluşan bir topluluk- Doğu Avrupa'ya ilk geldiklerinde esasen tüccarlardı; bölgenin ormanlarında yağmalanacak çok az şey olduğundan burayı fethetmeye gelmemişlerdi. Gerçek hazine, sadece geçiş hakkına ihtiyaç duydukları bu toprakların ötesinde, Ortadoğu'da yatıyordu. Ama kendileriyle ilgili bildiklerimize dayanarak değerlendirildiğinde, Rus Vikingler hiçbir zaman ticaret ve savaşı –ya da ticaret ve şiddeti– birbirinden ayrı düşünmüyordu. Zaten yerli kabileler varlıklarını hoş karşılamadığından kendilerini seyir halindeyken de korumak zorundaydılar. Ve uğraştıkları ticaret, sadece orman ürünleri –kürk ve bal– değil aynı zamanda köle de sattıkları için, zorlama içeriyordu. Köleleri elde etmek için Vikinglerin yerel kabileler üzerinde bir çeşit güç kurmaları gerekti ve Sarazen yolu boyunca taşıyabilecekleri ürünleri haraç olarak topladılar. Bu ürünleri Hazar pazarlarında, defineleri sonraki arkeologlar tarafından bulunan gümüş Arap dirhemleriyle takas ettiler. Bu buluntular İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne ulaşan Viking ticaret yolunu işaret etmektedir.

Sorun, Vikinglerin bu ticaret biçimini ilk keşfedenler olmamalarıydı. Vikingler, hükümdarları Don ve Volga ticaretine egemen olup yerli kabilelerden haraç toplayan Hazarların rekabetiyle karşılaşmıştı. Aynı zamanda Bizans da Hazarların tarafındaydı ve bazı bilim insanları Konstantinopolis'e yapılan Rus saldırısının, Hazarların, İmparatorluğun yardımıyla Sarkel Kalesi'ni inşa etmelerinin intikamı olduğuna inanıyor. Don Nehri'nin sol kıyısında yer almasıyla Sarkel, Azak Denizi üzerindeki ticaretin denetimini tümüyle Hazarlara vermişti. Hazarların, Dinyeper ticaret yolu üzerindeki Kiev'de de bir karakolları vardı ama hükümleri nehrin kuzeyindeki ormanlık alana erişmiyordu ve yakında Kiev üzerindeki denetimlerini de kaybedeceklerdi.

Ana Rus Vakayinamesi -döneme dair bildiklerimizin çoğunun kaynağı- farklı Viking toplulukları arasında 882'de bu şehir için gerçekleşmiş bir mücadeleden bahseder. Liderlerinden ikisi, Askold ve Dir (birincinin mezarı Kiev'de hâlâ ziyaret edilebilir), kronikçinin Oleh olarak bildiği Helgi tarafından öldürüldü. Helgi, iddia edildiğine göre bugün Rusya'nın kuzeyinde yer alan Novgorod'u (Veliki Novgorod) yönetmekte olan Rorik Hanedanı adına (vakayinamede Rurik olarak adlandırılır), şehri ele geçirdi. Hikâyenin şüpheli kronolojisi dâhil birçok ayrıntısı (kronikçi büyük çoğunluğunu daha sonraki Bizans kaynaklarını temel alarak kurgular) sorgulanabilir ve sorgulanmalıdır da fakat buna rağmen bu efsane muhtemelen bugün Veliki Novgorod ile Kiev arasında kalan Doğu Avrupa'nın ormanlık alanlarında Vikinglerden bir topluluğun mevcut gücünü sağlamlaştırmasını yansıtmaktadır.

Mevcut literatürün çoğu bu bölgeden "Varyaglardan Yunanlara" uzanan ticaret yolunun kıyısındaki topraklar olarak bahseder ama yeni araştırmaların gösterdiğine göre böyle bir yol gerçekten var olsa bile onuncu yüzyılın ikinci yarısından önce faaliyete geçmemiştir ve bazı kısımları ötekilerden daha işlektir. Bazı bilim insanları bunun yerine Dinyeper- Karadeniz yolundan bahsetmeyi tercih ediyorlar. Vikingler bu daha kısa yolu ilk kullananlar olmasalar bile Volga üzerindeki "Sarazen yolunda" karşılaştıkları artan sorunlar sonrasında bu yolu kesinlikle canlandırdılar. Önceki yüzyıl boyunca, Hazar Krallığı'ndaki iç karışıklıklar Volga yolunu güvensiz hale getirmişti. Aynı dönemde, Akdeniz'deki Arap ilerleyişi Bizans'ın Güney Avrupa'yla ticarî ilişkilerini sekteye uğratmıştı. Hazarlar, Konstantinopolis'in artık Karadeniz ve Azak Denizi yoluyla devam eden Ortadoğu'yla ticaretinde arabuluculuk yaparak Bizanslı müttefiklerine (ve kendilerine) yardım etmeye çalıştılar. Kuzey ticaret yolu Yunanlar için yeni bir önem kazanmıştı; büyük ihtimalle Herodot'un döneminden beri herhangi bir zamanda olduğundan çok daha büyük bir önem. Şimdiye kadar güneye getirilen başlıca ürünler artık Ukrayna'nın orman-steplerinden gelen tahıl ürünleri değil, daha kuzeydeki ormanlık bölgelerden elde edilen köleler, bal, balmumu ve kürklerdi. Vikinglerin getirdiği en değerli ürün ipekti. Rus Vikingler, Bizans'la önce 911 ve sonra 944'te Konstantinopolis'te anlaşmalar imzalayarak ticarî ayrıcalıklarını güvenceye almış oldular.

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porfirogenneto, yaklaşık 950'de yazdığı eseri

De administrando imperio'da ikinci anlaşmadan az sonra Slav kabilelerinden gelen ürünlerin Vikingler tarafından denetlendiğini belirtmiştir. "Kasım ayı başladığında" diye yazar imparator, "liderleriyle birlikte bütün Rus Kiev'i terk etti ve Verviyan, Dragoviçyan, Kriviçyan, Severyan ve Rus'a haraç veren geri kalan Slavların olduğu Slav bölgesine 'devriye' anlamına gelen *poliuddia*'ya çıktılar". Bazı kabileler boyun eğerken bazıları başkaldırdı. Dinyeper'in sağ yakasında yaşayan ve bir zamanlar Kiev'i yönetmiş Drevlianlar Vikinglere "adam başına bir sansar derisi" haracı ödedi. Ama haracın her geçen yıl artmasıyla Drevlianlar da sonunda ayaklandılar.

Ana Rus Vakayinamesi'nin Drevlian Ayaklanması ve sonrasındaki baskıya dair tasviri Viking prenslerinin onuncu yüzyılda yönettiği Kiev dünyasına bakabilmemiz için ilk fırsatı sunmaktadır.

Vakayiname'ye göre Drevlian isyancıları, Helgi'nin Kievli kronikçinin Ihor olarak bildiği İngvar adındaki vârisine saldırdılar ve onu öldürdüler. Kronikçi ayaklanmadan bahsederken, "Drevlianlar onun (...) yaklaştığını duydular ve prensleri Mal'a danıştılar, dediler ki: 'Bir kurt kuzuların arasına girerse bütün sürüyü birer birer götürür, öldürülmediği sürece. Eğer onu şimdi öldürmezsen, hepimizi mahvedecek'" diye yazmaktadır. Drevlianlar tasarladıkları gibi yapıp İngvar'ı öldürdüler. Sonra çok daha cesur bir adım attılar. Darbenin arkasındaki beyin, Drevlian prensi Mal, İngvar'ın dul karısı Helga'ya evlenme teklif etti; Slav ve özellikle Ukrayna tarihi geleneğindeki önemine bakılacak olursa isminin Ukraynaca hali olan Olha'yı (Rusça: Olga) kullanmamız gerekir. Kronikçi, Mal'ın bu teklifi İngvar'ın küçük oğlu Svyatoslav (İskandinav dillerinde: Sveinald) üzerinde denetim sağlamak için yaptığını belirtmektedir.

Bu hikâye, Viking askerî kadrosu ile yerel Slav seçkinlerinin yalnız haraç konusunda değil Vikinglerin ticareti ve bütün bölgenin denetimiyle ilgili de çatıştıklarını gösteriyor. Mal açıkça bir lider olarak İngvar'ın yerini almak istemişti, sadece Olha'nın kocası olmak değil. Ama Olha, onu ve ailesini söylenene göre geldikleri geminin içinde canlı canlı yakabilmek için Kiev Kalesi'ne davet edip kandırdı. Sonra Drevlian seçkinlerinden başka bir grup görücüyü davet etti ve onları da öldürdü, bu sefer bir hamamda. Misafirlerine, onlar kendilerini yıkamadan onları görmeyeceğini söyledi. Belli ki Drevlianların İskandinav saunasının ne olduğuna dair bir fikirleri yoktu. Sauna kısa sürede çok ısındı. Hepsi ölümüne haşlanmıştı.

Gemilerin ve hamamların İskandinav [Norse, ed.] kültürünün önemli unsurları olması, efsanenin İskandinav kökenlerini açığa çıkarmaktadır. Rus ve İskandinav cenaze törenleri ölüyü bir gemide yakmayı gerektiriyordu. Ama hikâye aynı zamanda Vikinglerin Kiev'deki gücünün zayıflığına işaret ediyor. Öyle görünüyor ki Olha, Mal'ı canlı canlı yakmadan önce Kiev halkının onun tarafını tutmasını güvence altına almıştı. Olha'nın tavsiyesi üzerine, hiçbir şeyden kuşkulanmayan Drevlianlar onun kalesine atla gitmeyi ya da yürümeyi reddettiler, bunun yerine yerel halkın onları oraya bir gemide götürmesini talep ettiler ki bu Kievlileri kızdırdı. Vakayiname'ye göre "bi-

zim payımız kölelik" diye şikâyet ediyorlardı. Olha, Drevlian ordusuna karşı meydana çıkmadan önce, düzenbazlık yapıp toplamda üç lider grubunu öldürdü. Buna rağmen kabile ordusunun geri kalanını yenmeyi ve kalelerini ele geçirmeyi başaramayıp, yine dalavereye başvurup onları yaktı. Eğer Vikinglerin Kiev'de baskın bir çoğunluğu olsaydı böyle bir şeye gerek kalmazdı.

Prenses Olha'nın oğlu, Svyatoslav, fiziksel tasvirine sahip olduğumuz ilk Kiev hükümdarıdır. (Kievli kronikçi, Olha'nın yalnızca akıllı olmakla kalmayıp aynı zamanda güzel olduğunu da yazıyor ama bugüne kalan bir tasvirine sahip değiliz). Svyatoslav ile tanışan Bizanslı kronikçi Diyakoz Leo, 960'larda tahtı annesinden devralan Rus prensi tasvir etmiştir. Leo'ya göre Svyatoslav orta boylu, geniş omuzlu bir adamdı. Sakalını tıraş ediyordu fakat gür bir bıyığı vardı. Kafası da tıraşlıydı; soylu köklerinin bir simgesi olan saç örgüsüne ise dokunulmamıştı. Prensin mavi gözleri ve kısa, geniş bir burnu vardı. Basit, beyaz kıyafetler giyinirdi. Bir yakut ve iki inciyle süslenmiş altın küpesi yüksek konumunun tek göstergesiydi. Tanışmaları Temmuz 971'de, Leo Bulgaristan'da bir askerî harekatta imparatoru Ioannis Tzimiskes'e eşlik ederken gerçekleşti.

Svyatoslav'ın Bizans İmparatoru ile tanışması askerî kariyerinin zirvesi değil dibe vurduğu andı ve bu dibe vurma süreci, annesi Olha tarafından Drevlianlara açılan savaşla başlamıştı. Sonunda birliklerini isyancı kabile mensuplarıyla savaşa sürüklediğinde, savaşı başlatma onuru genç Svyatoslav'a verilmişti. Kronikçi, "iki taraf da savaşa hazır olduğunda" diye yazmış, "Svyatoslav mızrağını Drevlianlara karşı savurdu. Ama mızrak atının kulağını kıl payı geçip onu ayağından vurdu, ne de olsa prens daha bir çocuktu. Sonra Sveinald ve Asmund [Olha'nın ordusundaki Viking komutanlar] dediler ki, 'Prens savaşı başlatmış bulunuyor; prensten sonra bastırın vasallar'" şeklinde devam etmiştir. Svyatoslav büyüdü ve bir savaşçı oldu, askerî hayatın zorluklarını maiyetiyle paylaştı ve seferdeyken atının eyerini başının altına yastık yaptı. Diyakoz Leo onu adamlarıyla birlikte bir gemide kürek çekerken fark etti, diğerlerinden onu ayıran tek şey temiz kıyafetleriydi.

Svyatoslav'ın kısa saltanatı –tam güce 960'ların başlarında sahip oldu ve 972'de savaşta öldü; muhtemelen yalnızca otuz yaşındaydı– birçok başarılı askerî sefer gördü. Bazı bilim insanlarına göre onuncu yüzyılın ikinci yarısında Rus Vikingler, Orta Asya'daki madenlerin yıllar süren sömürüden sonra tükenip gümüş üretmeyi bırakmasıyla birlikte Orta Asya'dan gelen gümüş sikkelerle yürüyen Avrupa ticareti sona erince, kaybettiklerini telafi etmek için ticaretten savaşa döndüler. Askerî seferlerinin ilkinde Svyatoslav, Hazarların egemen olduğu Doğu Slav kabilelerinin sonuncusunu ele geçirdi. Bunlar, bugünkü Moskova'yı da çevreleyen Oka Nehri havzasında yaşayan Vyatiçlerdi. Bu görevi tamamladıktan sonra Svyatoslav bizzat Hazarlara karşı harekete geçti. Bir dizi sefer süresince Don bölgesindeki Hazar kalesi Sarkel'i ele geçirdi ve onu bir Rus karakoluna çevirdi. Sonra Volga üzerindeki Hazar Hanlığı başkenti İtil'i yağmaladı ve Hazarların vasalı Volga Bulgarlarını yenilgiye uğrattı. Hanlık ar-

tık yoktu. Slav kabilelerin bağlılığı için Hazarlar ile Vikingler arasındaki yarış sonunda sona ermişti. Hepsi Kiev'in üstünlüğünü tanımış oldu.

Ama Svyatoslav başkentinde pek fazla vakit geçirmedi. Aslında başkenti Tuna'ya taşımak istiyordu. Bu fikir aklına 960'ların sonunda Bizans'a karşı başlattığı bir Balkan seferi sırasında gelmişti. Kronikçi, Svyatoslav'ın başkenti buraya taşımak istediğini çünkü topraklarına gelen ürünlerin çoğunluğunun bu nehir üzerinden taşındığını belirtmektedir. Büyük ihtimalle aklında, sadece toprak edinmek yerine dönemin ana ticarî yollarından birinin üzerinde denetim sağlamak vardı. Kiev tahtının önceki kuşaklarından ikisi Helgi (Oleh) ve İngvar zengin Bizans pazarlarında ticaret yapan Rus tüccarlar için ayrıcalık edinmişlerdi. Efsaneye göre Helgi Konstantinopolis'in kapılarına kalkanını çivilemeyi bile başarmıştı. Şehri ele geçirmemişti ama söylenene göre imparatordan değerli ticarî imtiyazlar almıştı.

Svyatoslav, düşmanları Balkan Bulgarlarına saldırması için para ödeyen Bizanslılar adına Balkanlarla uğraşmaya başladı. Bulgar ordusunu yok edip, ülkenin büyük bir kısmını işgal etti. Bizanslılar bu bölgeyi onlara teslim etmesi gerektiğine inandılarsa da Svyatoslav aynı fikirde değildi. Böylece Bizanslılar, Pontus steplerinde yeni bir göçmen kabile olan Peçeneklere, Kiev'e saldırmaları için rüşvet verdi. Svyatoslav'ın Peçeneklerle ilgilenmek için eve dönmesi gerekti fakat 969'a kadar Bulgaristan'daydı. Takip eden yılda Konstantinopolis'ten 240 km uzaklıktaki Bizans şehri Hadrianopolis'i yani bugünkü Edirne'yi kuşatma altına aldı. Saray panik içindeydi ve İmparator Ioannis Tzimiskes en iyi komutanlarından birini kuşatmayı kaldırmaya gönderdi. Çok geçmeden İmparator bizzat Bulgaristan'a gidip Svyatoslav'ın ordusundan geriye kalanı çevreledi. Svyatoslav geri çekilmek zorunda kaldı.

Diyakoz Leo, Svyatoslav'ın Ioannis Tzimiskes ile ilk ve son karşılaşmasına şahit oldu. İmparatorluğa savaş açmama, Bulgaristan'ı terk etme ve Güney Kırım üzerindeki tüm haklarından vazgeçme karşılığında İmparator, Svyatoslav ve halkına güvenli bir eve dönüş sağladı. Bu Svyatoslav'ın son seferiydi. Kiev'e dönüş yolunda o ve birlikleri, Dinyeper çağlarcalarının yakınlarında gemilerinden inip karaya çıktıklarında öldü. Şimdi sular altında olan bu 65 km boyunca uzanan çağlayanlar 1930'ların başlarındaki devasa barajın inşasına kadar deniz yolculukları için büyük bir engel oluşturuyordu. Yolcuların, suyun en çok hızlandığı bölgelerin bazılarının etrafından dolaşmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Svyatoslav'ın ölümünden çeyrek asırdan az bir süre önce VII. Konstantinos Porfirogenneto, "Rus, gemileriyle nehir bentlerine geldi ve gemilerini nehrin yüzeyinden kaldırmadıkları ve omuzlarının üstünde taşımadıkları sürece karşıya geçiremediler, bu sırada, Peçenek milletinin insanları üzerlerine saldırdı ve onlar iki şeyi aynı anda yapamayacakları için kolayca bozguna uğratılıp parçalara ayrıldılar" diye yazmıştır.

Çağlarcaların yakınlarında karaya çıkma ihtiyacı büyük ihtimalle atlı Peçeneklere Svyatoslav'a saldırma ve onu öldürme şansını tanıdı. Söylenene göre Peçeneklerin lideri Svyatoslav'ın kafatasından bir bardak yaptı. Rivayete göre Ioannis Tzimiskes Pe-

çenekleri uyarmıştı ve bu saldırının arkasında o vardı. Ama Svyatoslav'ın Dinyeper'in step kıyısındaki ölümü ne onun ne de atalarının çözebileceği çok daha büyük bir sorunu işaret ediyordu. Kiev'de ve şehrin kuzeyindeki engin ormanlarda edindikleri onca güce rağmen yalnız step araziler üzerinde tam bir egemenlik kuramamış değillerdi; aynı zamanda bu araziler arasında güvenli bir geçiş sağlamayı da başaramamışlardı. Bu, Kievli hükümdarların Karadeniz'in kuzey kıyılarını güvenceye almalarını ve Akdeniz dünyasının sunduğu hem iktisadî hem de kültürel fırsatlardan tam olarak yararlanmalarını imkânsız kılıyordu. Hazarları yenmek denize giden yolu açmak için yeterli değildi.

Tarihçiler Svyatoslav'a "son Viking" demişlerdir. Gerçekten de askerî seferleri ve Kiev'i bırakıp Bizans İmparatorluğu ile Orta Avrupa arasındaki ticareti denetleyebilecekleri yeni bir başkente taşınma fikri, ataları tarafından kurulmuş ve kendi askerî çabalarıyla genişlemiş krallığı yönetmek konusunda pek az ilgisi olduğunu ortaya koyuyordu. Svyatoslav'ın ölümü Ukrayna'daki Viking Çağı'nın sonuna damgasını vurdu. Varyag askerî kadrosu Kiev tarihinde hâlâ büyük bir rol oynarken Svyatoslav'ın varisleri yabancı savaşçılara olan bağımlılıklarını azaltmayı deneyeceklerdi. Başka bir yerdeki farklı bir krallığı fethetmeye değil ellerinde olanı yönetmeye odaklanacaklardı.

Dinyeper Nehri'ndeki Rus prenslere dair ilk kayıtlardan, onların Bizans İmparatorluğu'na yönelik ilgisini görüyoruz. Hunları ve Gotları Roma'ya çeken şey Viking tüccar savaşçılarını da Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e çekmişti: güç ve itibarın yanında toprak zenginliği. Vikingler hiçbir zaman Bizans'ı devirmek için yola çıkmadılar ama Konstantinopolis'i ele geçirmek için birkaç sefere çıkarak imparatorluğa ve başkente mümkün olduğunca yaklaşmaya çalıştılar.

Svyatoslav'ın 972'deki ölümü Rus tarihi ile onun güneydeki güçlü komşusuyla ilişkilerinde önemli bir dönemi kapattı. Kiev hükümdarlarının sonraki iki nesli boyunca da Konstantinopolis ile bağdaştırılmak Svyatoslav için olduğu kadar çekiciydi. Ama Svyatoslav'ın varisleri yalnız para ve ticaretle değil aynı zamanda Bizans'tan fışkıran güç, itibar ve yüksek kültürle de ilgililerdi. Atalarının yapmayı denediği gibi Bosporus'taki Konstantinopolis'i fethetmek yerine Dinyeper'de onu yeniden yaratmaya karar verdiler. Bu sefer Svyatoslav'ın oğlu Vladimir ve onun oğlu Yaroslav'ın hükümdarlıkları süresinde Rus'un Bizans Yunanlarıyla ilişkileri ve Kiev prenslerinin yeni beklentileri öne çıkmıştı. Bu ikili Kiev ülkesini yarım yüzyıldan fazla yönetti ve sıklıkla onu gerçek bir Ortaçağ devletine –iyi kötü daha açık belirlenmiş bir arazi, devlet sistemi ve son fakat bir o kadar önemlisi ideolojisiyle– dönüştürmeleriyle anıldılar. İdeolojinin büyük bir kısmı Bizans'tan gelmekteydi.

Svyatoslav'ın oğlu Vladimir bir Kiev prensi olarak babasından daha az mücadeleci ve hırslıydı ama hedeflerine ulaşmada çok daha başarılı olduğu ortaya çıktı. Babası Dinyeper çağlarcaları yakınlarında öldüğünde on beş yaşında olan Vladimir'in tahtı kendilerine isteyen erkek kardeşleri vardı ve ancak yeni gelen İskandinav dalgası Vladimir'in iktidara giden yolunu kolaylaştırdı. Kardeşlerinin birinden tahtı çekip almadan önce Vladimir beş yıldan fazla bir zamanı kavminin ana yurdu İskandinavya'da mülteci olarak geçirdi. Rus'a yeni bir Viking ordusuyla döndü. Kiev kronikçisinin bize dediğine göre Vladimir Kiev'i aldıktan sonra askerleri ödeme istediler. Vladimir yerel kabilelerden haraç alacaklarına söz verdi ama yerine getiremedi. Bunun yerine Viking komutanlarını step hudutlarında inşa ettiği kalelerde yerel yönetici olarak işe aldı ve ordunun geri kalanının Bizans'a karşı keşiflere katılmasına olanak sağladı. Ayrıca dönmelerini engellemek için halkına bu orduyu şehirlerine sokmamalarını emretti.

Tahtı ele geçirdikten sonra Viking birlikleri Vladimir'in ordusu için hayatî önemini korudu ama Ana Rus Vakayinamesi'ndeki kayıt o ve maiyetinin arasında saltanatını simgeleyen bir dizi gerginliği yansıtmaktadır. Vikinglerin bu "ikinci gelişleri" ilkinden çok farklıydı. Şimdi tüccar ya da hükümdar olarak değil, Viking kökenli ama ilk bağlılığı kendi ülkesine olan hükümdarların hizmetindeki paralı askerler olarak gelmekteydiler. Vladimir başkentini Tuna'ya taşımayı hayal etmedi. O, Dinyeper'deki mevcut imkânlardan hoşnuttu. Sonunda yalnız soylu askerî kadrosunun muazzam gücüyle

değil aynı zamanda kabile seçkinlerinin etkisiyle de yok olacaktı. Kabile seçkinlerine, oğullarını ve aile üyelerini imparatorluğunun farklı kısımlarını yönetmek için tayin ederek karşı çıktı, böylece gelecekte Kiev himayesi altında oluşacak farklı prensliklerin kurulmasına zemin hazırladı.

Viking Çağı gerçekten de ismini Vikinglerden alan topraklarda, Rus'ta sona ermişti. Bu değişim Ana Rus Vakayinamesi'nin sayfalarında görülmektedir. Vakayiname'nin yazarları çoğunlukla soylu askerî kadronun Vikinglerden, yerel Slâvlardan ve Ugor-Finlerden oluştuğunu belirtmektedir. İlk iki topluluk için ortak ad Rus'tu ve zaman ilerledikçe "Rus" ve "Slav" terimleri onuncu ve on birinci yüzyıllar sırasında yer değiştirebilir hale geldi. Bu izlenim yalnızca Ana Rus Vakayinamesi'nden değil aynı zamanda dönemin Bizans kayıtlarından da edinilmektedir.

Vladimir 980'de tahta geçti. Hükümdarlığının ilk on yılını atalarının yarattığı krallığın bir arada kalmasını güvence altına alacak savaşlara harcadı. Svyatoslav'ın izinden giderek Hazarları ve Volga Bulgarlarını yine yendi, Oka havzasındaki Vyatiçlerin üzerindeki gücünü yeniden kazandı ve Lehlerden bugünkü Polonya-Ukrayna sınırında bulunan Premyshl (Przemyśl) kasabası da dâhil birçok kaleyi alarak Karpatlara kadar batıya dayandı. Fakat asıl endişesi Rus yerleşimlerinin Peçenekler ve diğer göçebe kabileler tarafından saldırı altında olduğu güney sınırlarıydı. Vladimir sınır savunmasını, Sula ve Trubizh dâhil yerel nehirler boyunca takviyeler yaparak güçlendirdi. Bu bölgelere savaş hükümlülerini ve ülkenin diğer kısımlarından tebaaları yerleştirdi. Fetihten doğan Rus, şimdi diğer devletlerin sınırlarına saldırmak yerine kendi sınırlarını savunarak istikrar arayışındaydı.

Vladimir'in hükümdarlığı sırasında Kiev'in Bizans'la olan ilişkileri de değişiyordu. Kiev tahtındaki seleflerinden Helgi, söylenenlere göre ticarî ayrıcalıklar elde etmek için Bizans'a askerî birlikler göndermişti ve Svyatoslav da aynısını Balkanlarda yeni topraklar edinmek için yapmıştı. Oysa Vladimir 989 Baharı'nda aşk değilse bile evlilik için Kırım'ı istila etti. İmparator II. Basileios'un kız kardeşinin kendisine teslim edilmesini talep ederek Bizans şehri Chersonesus'u kuşattı. Birkaç yıl önce, İmparator Vladimir'den askerî destek istemiş ve karşılığında kız kardeşi Anna'yı vermeye söz vermişti. Vladimir de birliklerini İmparator'a yardım etmeye göndermişti. Ama Basileios sözünü tutmak konusunda hiç aceleci değildi. Yüzüne yediği tokattan sonra Vladimir öteki yanağını uzatmayı reddetti ve bunun yerine İmparatorluğa saldırdı. Taktiği işe yaramıştı. Chersonesus'un düştüğü haberiyle paniğe kapılan Basileios kız kardeşi Anna'yı Kırım'a gönderdi. Anna, birkaç Hıristiyan rahibin de bulunduğu bir heyetle gelmişti.

Vladimir'in evlilik teklifi barbar liderin (Konstantinopolis'te Kiev hükümdarından bu şekilde bahsedilirdi) Hıristiyanlığı kabul etmesi teminatı karşılığında kabul edildi. Vladimir anlaşmaya uydu. Vaftizi Kiev Rusu'nun Hıristiyanlaşma sürecini başlattı ve bölgenin tarihinde yeni bir döneme geçildi. Düğün töreni yapılıp Kiev'e geçildikten

sonra, en güçlüleri şimşek tanrısı Perun da dâhil olmak üzere bütün Pagan tanrılarının tapınaklarını kaldırdı ve Dinyeper üzerindeki bir tepeye Kiev halkını vaftiz etmek için çalışacak Hıristiyan din adamları yerleştirdi. Yüzyıllar sürecek uzun ve zorlu bir süreç olan Rus Hıristiyanlaşması başlamış oldu.

Rus vaftizi konusunda ana kaynağımız olan Kievli kronikçi, Müslüman Bulgarların, Yahudi Hazarların, Papa'yı temsil eden Hıristiyan Almanların ve Vladimir'in kabul ettiği din olan Bizans Hıristiyanlığı adına konuşan bir Yunan âlimin Vladimir'in başının etini yediğini yazıyor. Ana Rus Vakayinamesi'nde anlatılan inanç seçimi hikâyesi tabii ki birçok yönden safçadır. Ama Kiev hükümdarına sunulan bazı gerçek seçenekleri yansıtmaktadır ve sonuçta gerçekten seçip beğenme işini hükümdarın kendisi yapmıştır. Vladimir, imparatorun başpiskopostan daha az önemli bir dinî figür olmadığı –hatta daha önemli olduğu– bölgedeki en güçlü ülkenin dinini seçmişti. Hıristiyanlığı seçerek, bir imparatorluk ailesi içinde evlenmiş olmanın itibarını edindi, bu da ailesi ve ülkesinin konumunu anında yükseltti. Vladimir'in Hıristiyan ismi seçimi, Hıristiyanlığı kabul etmesinin nedenlerine fazladan ışık tutmaktadır. İmparatorla aynı ismi almıştı (Basileios) ve bu Bizans'ta, ülkesinde taklit edebileceği siyasî ve dinî bir örnek bulduğunun göstergesiydi. Bir nesil sonra, Metropolit Hilarion gibi Kievli aydınlar, onu ve Rus'u vaftiz edişini, İmparator Konstantin'le ve onun Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmî dini haline getirişiyle kıyasladılar.

Şüphesiz, Bizans'ın siyasî ve dinî seçkinleri Vladimir'in "doğru seçimi" yapmasında yardımcı oldular. Bu insanlar din değiştirmeden değil ama evlilikten hoşnutsuzlardı. Bizanslılar, 860'ta Rus Vikingler Konstantinopolis'e saldırdıktan hemen sonra bölgeye misyonerler göndermeye başlamıştı. O zamanlar, Konstantinopolisli Patrik Fotios, bize Viking saldırılarının tasvirini bırakan rahip, en iyi öğrencilerinden birini, Selanikli Kiril'i Kırım'a ve sonra da Hazar Hanlığına göndermişti. Kardeşi Metodius ile birlikte Kiril, Hıristiyan metinlerini Slav dillerine çevirebilmek için Glagol alfabesini icat etti. Sonuç olarak bu iki adam Slavlar için dinî lider haline geldiler ve aziz unvanını aldılar. Kievli liderlerin dinini değiştirme girişimleri, büyükannesi Olha'nın hikâyesinde iddia edildiği gibi, Vladimir'in din değiştirmesinden çok daha önce üstlenilmişti. Olha, Kiev'de bilinen ilk Hıristiyan lider ve Helen ismini alan ilk Hıristiyan kadındı. Hıristiyanlığı yaymanın dışında Bizans seçkinleri, süslü kökenleri olmayan ve çok yönlü kültür yolunda çok az ilerlemiş ama büyük bir yıkıcı gücü elinde bulunduran "barbar" liderleri ve halklarını etkileri altına almaya başlamışlardı.

Vladimir'in din değiştirmesinden sonra Konstantinopolis'in patriği, metropolit ya da piskoposun yaşadığı bir yerdense halkının adıyla anılan birkaç dinî yetki sahasından biri olan Rus Metropolitliği'ni kurdu. Patrik, Rus Kilisesi'nin başına geçecek metropoliti atama hakkını kendine sakladı –çoğu Yunan olacaktı. Bunun karşılığında metropolit, çoğu yerel seçkin kademelerinden gelecek piskoposların tayinini denetleyecekti. İlk manastırlar Bizans mevzuatına göre kuruldu. Kilise Slavcası, Kiev Rusu'nun ilk edebi dili, başlangıçta çoğunlukla Yunanca metinleri yerel seçkinlere anlaşılabilir hale getir-

mek için bir çeviri aracı olarak kullanıldı. Vladimir ruhban sınıfının hak ve ayrıcalıklarını belirleyen düzenlemeler yayımladı ve gelirinin onda birini kiliseye bağışladı. Hıristiyanlık, Kiev Rusu'nda tepeden başlayıp yavaşça alt sınıflara indi, merkezden nehirler ve ticarî yollar boyunca dışarı doğru yayıldı. Bazı uzak bölgelerde, özellikle Kuzeydoğu Rus'ta, Pagan rahipler yeni dine yüzyıllar boyunca direndiler ve oraya gitmeye cesaret eden Kievli misyonerler on ikinci yüzyıl gibi geç bir tarihe kadar öldürüldüler.

Vladimir'in seçimi kendi ülkesi ve genel olarak Doğu Avrupa'nın tarihi üzerinde derin bir etki yaratacaktı. Rus'un yeni yönetim şekli, Bizans'la savaş halini sürdürmek yerine, Roma İmparatorluğu'nun hayatta kalan tek parçası ve sürdürücüsüyle bir ittifaka giriyordu ve bu yolla kendini Akdeniz dünyasının siyasal ve kültürel etkisine açıyordu. Bu durum, Vladimir'in Rus'u sadece Hıristiyan dünyasına dâhil etmiş olmasını değil, aynı zamanda onu Doğu Hıristiyanlığının bir parçası yapmış olduğunu da kaçınılmaz olarak kanıtlıyordu. Sonuçların birçoğu günümüzde ikinci binyılın başlangıcında olduğu kadar önemlidir.

Rus'a Hıristiyanlığı Vladimir getirdi fakat bunun siyasal, kültürel ve ülkenin uluslararası ilişkileri açısından ne anlama geleceğini tayin etmek ve Bizans İmparatoru tarafından yönetilen Hıristiyan milletler topluluğundaki yerini güvenceye almak varislerine düştü. Vladimir'in varislerinden hiçbiri bu konularda oğlu Yaroslav kadar önemli değildi. Yaroslav'ın dedesi Svyatoslav tarihyazımında "Cesur" olarak bilinirken babası Vladimir "Büyük" namını almıştı ve Yaroslav ise ününü "Bilge" adıyla kazandı. 1019'dan 1054'e kadar çeyrek asırdan fazla süren yönetimindeki başlıca başarılarını belirtmek için ayrıca "Kanuni" ya da "Kurucu" şeklinde de isimlendirilebilirdi; bu başarılar savaş alanında değil kültür ve huzur, devlet ve millet inşası alanlarında elde edilmişti.

Yaroslav'ın ebedî miraslarından biri büyük ölçekli yapılarıydı. Kievli kronikçi, "Yaroslav Kiev'deki Altın Kapı'nın da yakınında bulunduğu büyük surları yaptırdı" diye yazmaktadır. Altın Kapı, bugün arkeologların Yaroslav'ın şehri olarak bildiği bölgenin etrafında prensin inşa ettirdiği yeni surların ana girişiydi. Yaroslav'ın Altın Kapısı ile İmparatorluk başkentinin resmî girişi olarak görev yapan İstanbul'daki zafer takının benzerliğini gözden kaçırmak mümkün değildir. Kiev'in Altın Kapısı taştan inşa edilmişti (kalenin etrafındaki duvarın bir kısmı gibi) ve temelleri hâlâ görünür. Eski kapının bir kopyası ise 1980'lerin başlarında bu temeller üzerine kurulmuştur.

Yaroslav'ın yapı tasarılarından en çarpıcısı şehrin duvarlarının dışında dikilen Aziz Sofya Katedrali'ydi. Katedral beş kubbe, beş yarım kubbe, üç balkon ve on üç kümbetten oluşan etkileyici bir binaydı. Duvarlar sıra sıra tuğlalarla bölünmüş granit ve kuvarsitten yapılmıştı. İçinde ise duvar ve tavanlar, mozaik ve fresklerle süslenmişti. İnşaat 1037 yılından önce tamamlandı. Yaroslav'ın sadece katedralin ismini ve tasarımının ana öğelerini İstanbul'daki Ayasofya'dan almakla kalmayıp aynı zamanda onun [tadilatını yapan, ed.] mimarlarını, mühendislerini ve duvar ustalarını da Bizans'tan getirt-

tiğine dair tarihçiler arasında bir fikir birliği mevcuttur. Yaroslav, Rus'un gördüğü en güzel ve en güçlü şehri, İstanbul'u örnek alıp yalnızca surlar ve kiliseler değil krallığına bir başkent inşa etti.

Kiev kronikçisi, Yaroslav'ı, kiliseler inşa etmesi ve Hıristiyan dinini desteklemesinin yanı sıra öğrenmeyi ve bilim insanlarını teşvik etmesiyle de onurlandırmıştır. Ana Rus Vakayinamesi'nde "kendini kitaplara verdi ve devamlı okudu, gece gündüz demeden" denilmektedir. "Birçok yazıcıyı bir araya getirdi ve Yunancadan Slavcaya tercüme yaptırdı. Sayesinde inançlıların öğrenebildiği ve dinî eğitimden keyif alabildikleri birçok kitap yazdı ve topladı". Yaroslav'ın yönetimi, özel olarak Aziz Kiril ve Aziz Metodius tarafından Slavlar için Yunanca yazılmış metinlerin tercüme edilmesi adına üretilmiş Kilise Slavcasının benimsenmesiyle Kiev Rusu'nda okur-yazarlığın başlangıcına işaret ediyordu. Öğretmenler, metinler ve dilin kendisi Rus'a, hükümdarlarının Hıristiyanlığı Kievli prenslerden daha önce kabul ettiği Bulgaristan'dan gelmişti.

Yaroslav'ın egemenliği altında, kronikçinin de dikkat çektiği gibi, metinler Kiev'de yalnızca okunmuyor aynı zamanda tercüme de ediliyordu. Kısa zamanda özgün metinler de üretildi. 1037 ve 1054 yılları arasında bir zamanda Yaroslav'ın atadığı Metropolit Hilarion tarafından yazılan "Yasa ve Lütuf Vaazı" bu özgün eserlerin ilk örneklerinden biridir. Vaaz, önceden bahsedildiği gibi Prens Vladimir'i İmparator Konstantin'e benzeterek yeni Hıristiyanlaşan Rus'u, Hıristiyan milletler ailesine katmaya yardımcı oldu. Bir diğer önemli gelişme ise Kiev'de tarih yazıcılığının başlamasıydı. Birçok tarihçinin inandığı üzere ilk Kiev kroniği 1030'larda, Yaroslav'ın saltanatı sırasında ve muhtemelen Aziz Sofya Katedrali'nde hazırlandı. Kroniği yazma işi daha sonra Bizans manastırları temel alınarak şekillendirilen ve kökenleri Yaroslav saltanatının sonlarına kadar takip edilebilen Kiev Mağara Manastırı'na taşındı.

Kiev Konstantinopolis'e özeniyorsa hükümdarlığın diğer şehirleri de Kiev'e özeniyordu. Polotsk ve Novgorod'da (önceden aynı isimde ahşap bir kilisenin durduğu yerde) yeni bir Aziz Sofya Katedrali inşaatı da bu şekilde başladı. Bu aynı zamanda kuzeydoğu Rus'taki Vladimir şehrinin kendi Altın Kapısını nasıl edindiğini de göstermektedir. Daha da önemlisi bu, okuryazarlığı ve öğrenimi bölgesel merkezlere yayarak Kiev'in metin incelemeleri ve tarih yazıcılığındaki tekelini de kırdı. Novgorod aydınları kısa sürede aslen Kiev'de derlenen kroniği temel alarak tarih de yazmaya başladılar. Bilge Yaroslav'ın sadece kitap aşığı ve kale mimarı olmakla kalmayıp aynı zamanda kanun koyucu olduğunu da bir Novgorod kronikçisinden öğreniyoruz.

Kiev'de iktidara geldikten sonra Yaroslav, babası Vladimir adına prenslik görevini yerine getirdiği Novgorod'u daha önce sahip olmadığı özgürlükler vererek ödüllendirdi. Bu, Yaroslav'ın Kiev tahtı için verdiği mücadelede gösterdikleri desteğe duyduğu minnetin bir simgesiydi. Novgorod kronikçisi bağışlanan bu özel hak ve ayrıcalıkları Yaroslav'ın Rus Adaleti olarak bilinen kodifikasyonuyla ilişkilendirdi. Bu kodifikasyon, Kiev Rusu ve ardıl devletlerinin hukukî düzenleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olan genel hukukun kanunlaştırılmasıydı. Rus Adaleti'nin gerçekten Yaroslav döneminde

derlenip derlenmediğini bilmiyoruz ve büyük ihtimalle de bu görev daha sonra varisleri tarafından sonuçlandırılmıştır. Ama kesinlikle Yaroslav'dan önce yapılmış olamazdı –onun hükümdarlığından önce böyle bir işin altından kalkabilecek kadar eğitimli kimse yoktu.

Konstantinopolis'in ayak izlerini takip etme ve Bizans imparatorlarına özenmenin anlamı sadece belli bir derecede meşruiyet değil aynı zamanda Konstantinopolisli Yunanların canını sıkmaya ant içmiş bir bağımsızlık elde etmek anlamına da geliyordu. Yaroslav'ın bağımsızlığını İmparatorluğa karşı göstermekten çekinmediği en az iki olay biliyoruz. Birincisi Rus Metropoliti makamına Konstantinopolis'ten gönderilmiş Yunan bir piskopos yerine bir Rus yerlisi olan "Yasa ve Lütuf Vaazının" yazarı Hilarion'u atamasıdır. Bu vakada Yaroslav, Bizans imparatorları tarafından kiliselerinde oynanan rolü taklit etmeye çalışıyordu ama bu kararı aynı zamanda Rus metropolitlerini atama hakkını kendine saklayan Konstantinopolis patriğine de meydan okuyordu. Hilarion'un terfi etmesi Rus Kilisesinde bile tartışmalıydı ve Kiev 1054'te Yaroslav'ın ölümünden sonra eski uygulamaya geri döndü. Hilarion'un halefini Rus başkentine Konstantinopolis göndermişti.

Yaroslav Konstantinopolis'e bir başka doğrudan meydan okumasını 1043'te gerçekleştirdi. Başında oğullarından biri olan küçük bir Rus filosu Konstantinopolis yakınlarında belirdi ve para talep etti, aksi takdirde şehre saldırmakla tehdit etti. Bizans'la iş ilişkilerinde bu Viking usulüne dönüşün sebebi bilinmiyor. Yaroslav'ın Konstantinopolis'i Kiev'de inşa etme çabası çok mu masraflıydı ve kaynakları mı tükeniyordu? Sadece varsayım üretebiliriz. Neden, Bizanslıların daha önce yaptıkları bir şeyden duyulan memnuniyetsizlik ya da Rus'un hafife alınmaması gereken bir güç olduğunu anımsatmak olabilir. Her ne olursa olsun Yunanlar ödemeyi reddedip savaşmayı tercih ettiler. Küçük Rus filosu Bizans donanmasını yendi fakat neredeyse bir fırtınada yıkıma uğrayıp Kiev'e boş ellerle dönecekti. Viking yöntemleri artık işe yaramıyordu.

Bizans'ın, Konstantinopolis'e 860'taki ilk Rus saldırısından hemen sonra başlayan Rus'u Hıristiyanlığa geçirme çabaları, bu tip saldırıları sonlandırma ve barbar Rus ile barışçıl ilişkileri güvence altına alma yolu olarak ele alınırsa, bu çaba Yaroslav'ın hükümdarlığı süresince amacına hizmet etmiştir. Atalarından farklı olarak Yaroslav Bizans'la genelde barışçıl ve dostane ilişkiler yürüttü. Ama din, Kiev prensinin İmparatorlukla kurduğu barışçıl ilişkilerin başlıca nedeni değildi. Yaroslav'ın döneminde genişlemek artık Rus prenslerinin ana amacı değildi. Öncelikleri ellerindekini korumak ve yönetmekti ve müttefik bir Bizans güç ve itibar kaynağı olarak düşman bir Bizans'tan çok daha fazlasını sunabilirdi.

Yaroslav'ın egemenliği altında Rus, Hıristiyan milletler topluluğunun tam teşekküllü bir üyesi haline geldi. Sonraki tarihçiler, kardeşlerini ve kızlarını Avrupalı devlet liderleriyle evlendirdiği için onu "Avrupa'nın kayınbabası" olarak anacaklardı. Babasının Bizans'tan Hıristiyanlığı alması ve sonrasında Konstantinopolis'ten Rus topraklarına

ithal edilen kültürel etkiler bu gelişme için önemli ön koşullardı. Babasından farklı olarak Yaroslav bir Bizans prensesiyle evli değildi ama oğlu Vsevolod Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakos'un kızıyla evliydi. Yaroslav'ın kendisi, hanedanın Viking kökenlerini yansıtırcasına İsveç Kralı Olaf Eriksson'un kızıyla evlendi. Kızı Yelyzaveta (Elizabeth) Norveç Kralı Harald Hardrada'nın eşiydi. Oğlu İziaslav, Yaroslav'ın kız kardeşlerinden biriyle evli olan Polonya Kralı Kazimir'in kızıyla evlendi. Yaroslav'ın kızı Anastasia, Macar Beyaz Andrew'un karısı oldu ve diğer bir kızı Anna da Fransa Kralı I. Henri'yle evlendi.

Bu evliliklerin ardındaki siyasî nedenler ne olursa olsun, tamamen kültürel açıdan bakıldığında Avrupalı yöneticilere, Kiev prenslerine sağladıklarından daha fazla fayda sağladılar. Bunu en iyi Anna'nın vakası gösterir. Kocasından farklı olarak Anna, Kiev kronikçisinin Yaroslav'ı kitap aşkı ve öğrenmeye teşviki için övüşünün aşırı olmadığının bir göstergesi olarak, okumayı ve imza atmayı biliyordu. Maurice Druon'a göre Anna babasına, yeni ülkesinin "evlerin kasvetli, kiliselerin çirkin ve geleneklerin iğrenç olduğu barbar bir ülke" olduğunu yazmıştı. I. Henri egemenliğindeki Paris açıkça bir Konstantinopolis değildi ama daha da önemlisi Anna'nın gözünde Kiev'le bile boy ölçüşemezdi.

5
Kiev'in Anahtarları

"Kiev Rusu" teriminin kökeni, "Bizans" gibi, sonraya aittir –bu hükümdarlıkların çağdaşları bu isimleri kullanmamışlardır. "Kiev Rusu" ismini on dokuzuncu yüzyıl bilim insanları buldular. Bugün bu terim onuncu yüzyıldan Moğolların şiddetli hücumlarıyla parçalara ayrıldığı on üçüncü yüzyılın ortasına kadar varlığını sürdürmüş, Kiev merkezli devlet anlamına gelmektedir.

Kiev Rusu mirasının meşru varisi kimdir ve Kiev'in meşhur anahtarları kimin elindedir? Bu sorular son 250 yıldır Rus hakkındaki tarih yazıcılığının kafasını kurcalamıştır. Başlangıçta, tartışma Rus prenslerinin kökenleri üzerine yoğunlaştı –İskandinavlar mıydı yoksa Slav mı? Sonra on dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren Kiev Rusu'nun mirası üzerine Rusya-Ukrayna çatışması tartışmayı genişletti. Hükümdarlığı bir önceki bölümde ayrıntılı olarak anlatılan Bilge Yaroslav'ın naaşı üzerine yirminci yüzyılda dönen savaş, bu mücadelenin şiddetinin altını çizmektedir.

Yaroslav 28 Şubat 1054'te öldü ve kendi inşa ettiği Aziz Sofya Katedrali'ne gömüldü. Naaşı Hıristiyan haçı ve Kiev Rusu'yla ilgisi olmayan palmiye ağaçları da dâhil Akdeniz bitkilerinin oymalarıyla süslenmiş beyaz mermerden bir lahdin içine yerleştirildi. Bir kurama göre lahit –Bizans'ın kültür emperyalizminin taş bir simgesi– saygın bir Bizanslının son yatağıydı ki ya yağmacı Vikingler ya da girişimci Yunanlar tarafından Kiev'e getirilmişti. Lahit hâlâ katedralin içinde korunuyor ama Bilge Yaroslav'ın kalıntıları 1943'teki Alman istilası sırasında Kiev'den yok oldu. Bazı kayıtlara göre sonunda Amerika'daki Ukraynalı Ortodoks başpiskoposların eline düştüler ve savaştan sonra Manhattan'da görüldüler. Bazıları şu an Brooklyn'deki Kutsal Üçlü Kilisesi'nde olabileceğinden şüpheleniyor.

Prens Yaroslav'ın kalıntılarının ta batı yarımküreye taşınmasını ne açıklayabilir? Cevabın Amerikan kültür emperyalizmiyle hiçbir ilgisi yoktur ama Ukraynalıların Kiev Rusu'nun mirasını sahiplenmeleriyle yakından ilgilidir. Ukraynalı din adamları yurtlarını terk ederken ilerleyen Sovyet ordusunun ellerine düşmesin diye kalıntıları da aldılar. Kiev'e geri götürülürse Rusya'nın eline düşeceği endişesi, Brooklyn Kilisesi yöneticilerinin Ukrayna hükümeti temsilcileriyle Yaroslav'ın kalıntıları konusunda görüşmeyi sürekli reddetmelerini yeterince açıklıyor.

Hem Ruslar hem de Ukraynalılar Bilge Yaroslav'ı yüce Ortaçağ hükümdarlarından kabul ediyorlar ve resmi her iki ülkenin de kâğıt parasında bulunuyor. Ukrayna parası Yaroslav'ı, Prens Svyatoslav ve Ukrayna Kazakları geleneğinde Ukrayna tarzı bir bıyıkla tarif eder. Rus parasının üstünde ise ilk kez ölümünden on yedi yıl sonra bir kronikte bahsi geçen Rus şehri Yaroslav'ın efsanevî kurucusu olarak bir abidesini görürüz. Rus parası Yaroslav'ı, Korkunç İvan ve diğer Moskova çarlarının geleneğinde bir bıyıkla gösteriyor.

Yaroslav Ukraynalı mıydı yoksa Rus bir lider miydi ya da eğer ikisi de değilse o zaman onun ve tebaasının "gerçek" kimliği ne olabilirdi? Bu soruları tartışmaya, ölümünü takip eden onyıllara odaklanarak başlamak en iyisidir. Yaroslav'ın ölümü Kiev Rusu tarihinde –ülkenin bütünleştiği– bir dönemi kapadı ve Karolenj İmparatorluğu'nun izinin takip edildiği başka bir dönem açtı. Kurucusu Şarlman'ın (814) ölümünden daha bir yüzyıl geçmeden imparatorluk birçok küçük devlete bölünmüştü. Bu iki imparatorluğun zayıflama ve düşüş nedenleri pek farklı değildir. İçlerinde sürekli taht kavgaları, hükümdar hanedan içinde mücadeleler, yerel siyasî ve iktisadî merkezlerin yükselişi ile dış tehditler ve müdahalelerle etkin bir şekilde başa çıkamamak vardı. Uzun vadede çöküşlerinin sonucu çağdaş ulusların öncüsü olarak anılan devletlerin yükselişiydi: Karolenj vakasında Fransa ve Almanya; Kiev Rusu vakasında Ukrayna ve Rusya.

Prens Yaroslav, bilge bir adamdı; ölümünden sonra ailesini saracak sorunları öngördü. Büyük ihtimalle mutlak iktidara yükselişinin ne kadar uzun ve kanlı olduğunu hatırlamıştı. Bu yükseliş 1015'te babası Vladimir'in ölümüyle başladı ve yirmi yıldan fazla süre sonra, 1036'da, hükümdarlığı paylaşmak zorunda kaldığı kardeşi Mstislav kendi sonuyla tanışınca sona erdi. Bu iki ölümün arasında Yaroslav'ın sayısız kardeşinin ölümüyle sonuçlanan birçok savaş ve çatışma oldu. Bunlardan ikisi, Borys ve Hlib, Kiev tahtından mahrum edilmişlerdi ama bunun yerine azizliğe eriştiler ve bugün hâlâ şehit prensler olarak ünlülerdir. Bazı tarihçiler Yaroslav'ın onların cinayetlerini tasarladığından şüphelenmektedir. Öyle ya da böyle Yaroslav hayatının sonuna doğru açıkça oğulları arasında kardeş katlini engellemek istemiştir.

Ana Rus Vakayinamesi'ne göre Yaroslav hükümdarlığını oğulları arasında paylaştırdığı ve her birine kendine ait bir prenslik verdiği bir vasiyet bıraktı. Kiev ve Novgorod topraklarını getirmekle kalmayıp aynı zamanda diğer prensler üzerinde üstün bir güce sahip olacak Kiev'in tahtı en büyük kardeşe gidecekti. Diğerleri onun himayesi ve denetiminde kendi ayrı devletlerini yöneteceklerdi. Kiev tahtının bir prens nesli ölüp gidene kadar büyük kardeşlerden daha küçük olanlara geçeceği varsayılıyordu. Yeni nesil döngüsü en yaşlı kardeşin en yaşlı oğluyla yeniden başlayacaktı. Çoğu tarihçi Yaroslav'ın vasiyetinin gerçekliğini sorguluyor ama var olsa da olmasa da vasiyet olduğu iddia edilen metin Yaroslav'ın ölümünden sonra yapılan uygulamayı yansıtmaktadır.

Yaroslav'ın yaşayan beş oğlu vardı, dördünün adı "vasiyette" geçiyordu. Sadece üçü babalarının vefatından sonra üstün gücün tadına bakabilecekti. Kiev tahtı yaşayan en yaşlı oğula, İzyaslav'a gitti; ama o, bu gücü Kiev civarında iki şehir olan Çernigiv ve Pereyaslav'ı yöneten iki kardeşiyle paylaştı. Birlikte, kararların –kökenleri efsanevî Ruriklere uzanan Kiev hanedanlığı olan– Rurik prenslerinin tamamını bağladığı resmî olmayan üçlü bir yönetim kurdular. Bu üçlü güçlerine meydan okuyanlarla, (bugün Belarus'taki) Polotsk'a hükmeden kardeşlerini tutuklayıp hapse atarak baş ettiler. Başkentleri, Rus kronikçilerin Rus Ülkesi dedikleri yerin merkezi haline geldi.

Bu terim tamamen yeni değildi. Metropolit Hilarion'un "Yasa ve Lütuf Vaazı"nda da

geçiyordu ve sonuç olarak Bilge Yaroslav'ın zamanıyla ilişkilendirilebilirdi. Bilinirliğinin zirvesine ise on birinci yüzyılın sonları ile on ikinci yüzyılın başlarında üçlü sahneyi çoktan terk ettiğinde, oğulları ve yeğenleri güneyden gelen saldırıları savuşturmaya ve ailenin farklı uzantılarındaki hesapları rayına oturtmaya çalışırlarken erişti. Vladimir Monomak, Bilge Yaroslav ile Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakos'un torunlarından biri, Rus Ülkesi'ne bağlılığını icra ve beyan ettiği bir kariyer yaptı. Üçlüden birinin oğlu ise, güneyde step sınırlarından kuzeydoğuda asi kabile Vyatiçlerin yaşadığı Moskova çevresindeki ormanlara uzanan devasa arazi Pereyaslav'ın prensi oldu.

Monomak'ın en büyük endişesi Hıristiyanlaşmaya direnen ve ara sıra onları aydınlatmak için gönderilen Kievli rahipleri öldüren Vyatiçler değil eyaletin güney sınırında artan göçebe hareketliliğiydi. Rus prensler Peçenekleri engellemeyi başardığı anda (Yaroslav onları 1036'da yenmişti), Kiev toprakları sınırlarında yeni ve daha saldırgan kabileler belirdi. Bunlar Polovtsianlardı (ya da Kumanlar) ve on birinci yüzyılın sonuna doğru Avrasya stepinin büyük bir parçasına hâkimlerdi; doğuda İrtiş Nehri'nden batıda Tuna'ya kadar. Rus prenslikleri Kuman saldırılarıyla tek başlarına başa çıkamadılar. Başka güçlere katılmaları gerekiyordu ve kimse bunun için, kronikçinin Kumanlara karşı başarılı birçok sefer düzenlediğini belirttiği Pereyaslav Prensi Vladimir Monomak kadar ısrar etmedi.

Monomak, Rus Ülkesi'ndeki birliğin büyük destekçisi, prens veraset düzeni reformunu başlattı. 1097'de Liubech kasabasında Monomak'ın yardımıyla bir kurultay düzenlendi ve prensler Bilge Yaroslav'ın sunduğu kullanışsız ve çatışma yaratmaya elverişli bu yatay veraset sisteminden kurtulmaya karar verdiler. Yalnız Yaroslav'ın en büyük oğlu İzyaslav'ın soyundan gelenler Kiev tahtına geçebileceklerdi. Ama düzen uygulamada işe yaramadı. Monomak, 1113'te Kiev tahtına geçtiğinde kendisi de varisleri de bu kurala uymadı. Kırk yıldan az bir süre içinde, 1132 ve 1169 yılları arasında başkentte on sekiz hükümdar birbiri ardına tahta geçti; Kiev ülkesinin önceki bütün tarihinin toplamından dört kat fazla.

Kiev'deki prenslerin çoğu, darbelerin ya da düşmanca ele geçirmelerin sonucu ortaya çıktı. Herkes Kiev'i istiyor gibi görünüyordu ve fırsatı olanlar şanslarını denediler. Ama 1169'da bu gidişat bozuldu. O yıl en güçlü ve en hırslı Rus prenslerinden birinin, bugünün Rusyası'ndaki Vladimir-Suzdal Prensliği'nden Andrey Bogolyubski'nin ordusu Kiev'i aldı. Kendisi boy göstermemiş ve yerine mücadele etmesi için oğlunu göndermişti. Kazananlar ele geçirdikten sonraki iki gün boyunca şehri yağmaladılar. Prens Kiev'e taşınmayı ve başkentini oraya taşımayı reddetti.

Bogolyubski'nin Klyazma Nehri üzerindeki Vladimir'i kendine başkent seçmesi, on ikinci yüzyıl Rus siyaseti, ekonomisi ve halkında gerçekleşen değişiklikleri yansıtıyordu. İç çekişmeler Kiev'i ve Dinyeper'in orta bölgesini sıkıştırırken Kiev dünyasının çevresindeki başlıca prenslikler zenginleşiyor ve güçleniyorlardı. Bugün Ukrayna'nın batısındaki Karpat Dağları'nın eteklerindeki Halych (Galiçya) Prensliği Konstantino-

polis desteğinin rehberliğinde Tuna kıyılarındaki Balkanlarla ticarete girdi. Buradaki prenslerin gelişmek için Dinyeper yoluna ihtiyaçları yoktu. Vladimir-Suzdal Prensliği'nde Bogolyubski, Bulgarların Volga ticareti üzerindeki denetimine başarıyla meydan okudu. Kuzeybatıdaki Novgorod kendini Baltık ticareti sayesinde zenginleştiriyordu. Kiev ve Dinyeper ticaret yolu hâlâ oradaydı ve aslında ticaret hacmi Kumanların düşmanlığına rağmen büyüyordu fakat Dinyeper yolu artık hükümdarlığın ne tek ne de ana iktisadî hayat kaynağıydı.

Yerel prensler güçlendikçe ve zenginleştikçe özerkliklerini ya da Kiev'den tam bağımsızlıklarını ilan etme arayışına girdiler. Kendi babalarından ve dedelerinden kalan toprakları –Kiev, Çernigiv ve Pereyaslav etrafındaki efsanevî Rus Ülkesi'ni değil– bağlılıklarının asıl öznesi olarak ele almak için her nedene sahiplerdi. Andrey Bogolyubski böyle yapanların ilkiydi. 1169'da Kiev'i yağmalamasının, yerlilerinin hafızalarında çok derin izler bırakmasının yanında kendini bağımsız bir lider yapmak için daha az bariz olmayan başka çabalar da gösterdi. Her şey, Andrey'in babası Yurii Dolgoruki'nin isteklerine karşı gelerek Kiev yakınlarındaki Vişhorod'dan ayrılıp kuzeydoğuya gitmesiyle başlamıştı. 1147'de Moskova'yı kuran Yurii, eski bir düşünce düzenini yansıtıyordu. Monomak'ın oğlu, Suzdal eyaletini baba mirasından saydı ve onu genişletmeye ve güçlendirmeye koyuldu. Nihaî amacı Suzdal prensi olarak sahip olduğu güçleri kullanarak ele geçirdiği Kiev tahtıydı. Makamında öldü ve bir Kiev kilisesine gömüldü.

Dolgoruki'nin asi oğlu bunların hiçbirini istemedi. Kendi prenslik başkentini Suzdal'dan Vladimir'e taşıdı ve onu Klyazma'nın Kievi'ne dönüştürmek için elinden geleni yaptı. Andrey, Vişhorod'u eli boş terk etmedi. Beraberinde yerel Meryem Ana (Theotokos) ikonasını da aldı, bu ikona daha sonra Vladimir'in Meryem Anası olarak ün kazandı. Dinî bir yadigârın Kiev bölgesinden Vladimir'e nakli, Bogolyubski'nin Rus başkentinin simgesel gücünü güneyden kuzeye aktarmasının mükemmel bir metaforuydu. Kiev'in bütün Rus'un metropolitliği olması önemini arttırıyordu. Kendi ülkesini hiçbir zaman Rus Ülkesi'nin bir parçası olarak görmeyen Andrey kendine ait bir metropolitlik istedi. 1162 civarında, Kiev'in yağmalanmasından yedi yıl önce, Konstantinopolis'e bir elçi gönderip kendi adayını yeni metropolit olarak atamak için izin istemişti. Reddedildi –bu, bir metropolitliğin kurulması için tüm hazırlıkları yapmış hırslı hükümdar için büyük hayal kırıklığıydı. Yeni inşa edilen Altın Kubbeli Dormition Katedrali, Kiev'deki Aziz Michael Altın Kubbeli Katedrali'nden farklı olmayarak, bir metropolit için planlanmıştı fakat sonunda bir piskoposa ev sahipliği yaptı.

Andrey Bogolyubski'nin su götürmez Kiev kökleriyle ilgili bir diğer tasarısıysa Altın Kapı inşasıydı. Katedral de Altın Kapı da hâlâ ayakta ve prensin hırslarının hatırlatıcıları olarak Vladimir'de hizmet ediyorlar. Kendinden önceki Bilge Yaroslav gibi Andrey de ondan bağımsızlığını ortaya koymak için mevcut imparatorluk başkentini taklit etmişti. İlginçtir ki Andrey'in taklidi Yaroslav'dan çok daha ileri gitti: Kiev'den Vladimir'e sadece mimarî tasarıları için ikonaları, fikirleri ve isimleri kopyalamadı aynı zamanda yerel simgelere de Kiev isimleri verdi. Bilim insanları, Vladimir'in çevresin-

deki nehirlerin isimlendirilmesinin Kievli örneklere göre yapıldığını kaydetmektedir: Lybid, Pochiana ve Irpin.

Bilge Yaroslav da Andrey Bogolyubski de Rus prensleriydi ve muhtemelen benzer etnokültürel kimlikleri vardı ama mimarî tasarıları, konu Rus topraklarına gelince farklı bağlılıkları olduğunu gösteriyordu. Yaroslav'ın Kiev'e ve oradan Novgorod'a kadar uzanan engin hükümdarlığına açık bir sadakati vardı ki bu onu, böyle bir bağı olmayan Svyatoslav'dan ve asıl bağlılığı Kiev, Çernigiv ve Pereyaslav çevresindeki Rus Ülkesi'ne olan Vladimir Monomak'tan ayırıyordu. Andrey atalarından büyük Rus ülkesi içinde kendi mülküne duyduğu bağla farklılık gösteriyordu. Rus prenslerinin değişen bağlılıklarını, Rus kronikleri ve resmî metinlerinden gün ışığına çıktıkça, çeşitli Rus kimliklerinin gelişimi bağlamında değerlendirmeliyiz.

Ana Rus Vakayinamesi'nin yazarları (olayları kaydetme ve yorumlamaya dair yorucu görev rahiplerin bir neslinden diğerine geçti) üç farklı tarihî kimliği anlatım dilinde bir araya getiriyorlardı: İskandinav Kiev hükümdarlarının Rus kimliği, eğitimli seçkinlerin Slav kimliği ve kabilenin yerel kimliği. Kiev hükümdarları ve aileleri Rus ismini benimserlerken, bu isimle ilişkilendirilmiş Slav kimliğini kendileriyle özdeşleştirdiler, İskandinav kimliğini değil. Hükümdarlıklarını Slavların kalbinin attığı yerden yöneten Ruriklerin çoğu tebaası Slav'dı. Daha da önemlisi Slav kimliğinin Kiev bölgesinin ötesine yayılması, Hıristiyanlığın Bizans'tan kabul edilmesi ve Kilise Slavcasının ayin, vaaz ve aydın dili olarak takdim edilmesiyle yakından ilgiliydi. Hıristiyanlık Slav dilleri ve Slav kültürü kılığında Kiev ülkesinin hem Slav hem de Slav olmayan kesimlerinde boy gösterdi. Rus ne kadar Hıristiyanlaştıysa bir o kadar da Slavlaştı. Kievli kronikçiler yerel tarihi alıp daha kapsamlı bir bağlam olan Balkan Slavlarının gelişimiyle ve ondan da kapsamlı olan Bizans ve Hıristiyan âlemi tarihiyle birleştirdiler.

Yerel seviyede, kabile kimliği yavaş ama emin adımlarla yerel prensliklerle – Kiev'e bağlı askerî, siyasî ve iktisadî gücün merkezleri– özdeşleşmenin yolunu açtı. Vakayiname'de yerli kabilelere yapılan atıfların yerini soylu kasabaların etrafındaki topraklara yapılan atıflar aldı. Nitekim kronikçi 1169'da Kiev'i yağmalayan ordunun, Radimiçler yerine Smolensklerden, Vyatiçler ya da Merialardansa Suzdal sakinlerinden ve Siverianlar yerine Çernigiv yerlilerinden oluştuğundan bahseder. Kievli hükümdarlar tarafından yönetilen topraklarda bir bütünlük algısı vardı ve Rurik prensleri arasındaki savaş ve çatışmalara rağmen o toprakların sakinleri yabancı ve Paganların tersine "bizden" diye kabul edilirdi. Temel mesele Rus prenslerinin otoritelerinin tanınmasıydı ve bazı Türkî step göçebeleri bu otoriteyi kabul ettiklerinde onlara da "bizim Paganlarımız" diye hitap edildi.

Çeşitli kabile topraklarının siyasî ve idarî birliği toplumsal yapılarının da tek tipleşmesine neden oldu. En tepede Rurik Hanedanlığı'nın prensleri vardı, özellikle de Bilge Yaroslav'ın varisleri. Altlarında prens maiyetinin üyeleri vardı –aslen Vikingler ama artan sayılarıyla yerel kabile seçkinleriyle kaynaşıp boyar adı verilen aristokrat

sınıfını oluşturan Slavlar. Bunlar savaşçıydı fakat barış zamanlarında da hükümdarlığı yönettiler. Boyarlar asıl toprak sahibi sınıftı ve prensliğe göre prensin hareketleri üstünde daha fazla ya da daha az etkileri vardı. Kilise başpiskoposları ve onların hizmetlileri de ayrıcalıklılar arasındaydı.

Halkın geri kalanı prenslere vergi ödedi. Tüccar ve esnaflar da dâhil halkın yerel yönetimle ilgili konularda kararlar aldıkları-şehir toplantılarında uygulayabildikleri bazı siyasî güçleri vardı. Kiev'de olduğu gibi ara sıra ya da Novgorod'da olduğu gibi sıklıkla bu toplantılar yerel prenslerin tahta geçişini etkiledi. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin ise hiçbir siyasî gücü yoktu. Özgür köylüler ve yarı özgür serfler olarak ikiye ayrılıyorlardı. İkinciler özgürlüklerini genellikle borçlar yüzünden kaybedebilir ve borçlarını ödedikten ya da belli bir süreden sonra tekrar kazanabilirlerdi. Bir de köleler vardı –askerî seferler süresince esir alınan köylü ya da savaşçılar. Savaşçıların köleliği geçiciydi fakat köylülerinki kalıcıydı.

Rus Adaleti'nde (kanunnamede), farklı suçlar için ortaya konan cezalar Kiev Rusu halkının hiyerarşik yapısını en iyi şekilde göstermektedir. Kan davalarını ortadan kaldırmak ya da kısıtlamak ve prenslik hazinesini doldurmak için kanunları yapanlar farklı tabakalardaki insanları öldürmenin karşılığında hazineye ödenecek para cezalarını yürürlüğe soktular. Prens maiyetinden ya da hanesinden (boyarlar) birini öldürmenin cezası seksen grivna, prense hizmet eden özgür bir adamı öldürmenin cezası kırk grivna, tüccar yirmi grivna, yarı köle ya da köle beş grivna; ama eğer bir köle özgür bir adama vurduysa onu öldürmek gayet yasaldı. Kiev Rusu'nun farklı bölgelerinde çeşitli geleneksel kanunlar kullanılırken ortak bir kanunnamenin sunulması, Hıristiyanlığın yayılması ve Kiev'den yayılan Kilise Slavcası kültürü, hükümdarlığın daha türdeş olmasına yardım etti. Bu süreç kendine yer ediniyor gibi görünüyordu ve aynı zamanda Kiev hükümdarlığının siyasî dağılışı kaçınılmaz hale geliyordu: Kendi ülkelerini isteyen Rurik prenslerinin sayısındaki patlama, Kiev hükümdarlığının genişliği ve bölgelerinin çeşitli jeostratejik ve iktisadî çıkarlarının hepsi, bir dönem Baltık Denizi ile Karadeniz arasındaki toprakları birleştirmeyi başarabilmiş devletin temellerini çürüttü.

Bilge Yaroslav'dan Andrey Bogolyubski'ye Kiev prenslerinin jeopolitik amaçlarındaki değişim, bütün Kiev Rusu hükümdarlığından "Rus Ülkesi" olarak tanımlanan sayılı prensliklere ve sonunda da on ikinci yüzyıl ve on üçüncü yüzyılın başlarında güçlenen çevre prensliklerin Kiev'e rakip olmasına kadar siyasî bağlılıklardaki azalmayı yansıtıyor. Tarihçiler modern Doğu Slavları uluslarının kökenleri için, bu prenslik temelli kimliklere bakmaktadır. Vladimir-Suzdal Prensliği, erken modern Moskova'nın [Muscovy, Moskova Grandükalığı veya Knezliği'nin kısa adı, ed.] ve sonrasında da modern Rusya'nın öncülüğünü yaptı. Belaruslu tarihçiler kökenleri için Polotsk Prensliği'ne bakıyorlar. Ve Ukraynalı tarihçiler, Ukrayna'nın ulus kurma tasarılarının temellerini ortaya çıkarmak için Galiçya-Volhinya Prensliği üzerinde çalışıyor. Ama bütün bu kimlikler eninde sonunda Kiev'e dayanıyor ki bu da Ukraynalılara ayrı bir üstünlük sağlıyor: Kökenlerini başkentlerini terk etmelerine gerek kalmadan araştırabiliyorlar.

6 -
Pax Mongolica

Genel kabul görmüş bir doğum tarihi olmayan Kiev Rusu'nun kesin bir ölüm tarihi vardır. Bu, 7 Aralık 1240'ta, Avrasya steplerinden gelen yeni bir istilacı dalgası, Moğollar, Kiev şehrini fethettiklerinde gerçekleşti.

Birçok açıdan Moğolların Rus istilası stepin, bölgenin siyasetinde, ekonomisinde ve bir dereceye kadar kültüründe baskın güç olarak geri dönüşüne işaret etti. Bu, bir süredir Kiev Rusu sınırları altında birleşmiş orman merkezli devlet ve toplumların bağımsızlığı ile Karadeniz sahilleri (Kırım öncelikli olmak üzere) ve geniş Akdeniz dünyasıyla bağlarını sürdürme becerilerini sonlandırdı. Moğollar zamanı, step devletlerinin iç bölgeyi yönettiği ve Karadeniz limanlarına gelen ticaret yollarından faydalandığı Hazarlar, Hunlar, Sarmatlar ve İskitler zamanına geri döndürmüştü. Ancak Moğollar, Avrasya steplerinin batısına, doğuda Volga havzasından batıda Tuna'nın ağzına kadarki bölgeye egemen olmayı başarabilmiş, seleflerinin hepsinden çok daha zorlu bir askerî güçtü. En azından başlarda doğuda Amur Nehri ile Moğolistan'ın steplerinden, batıda Tuna ve Macaristan düzlüğüne kadar Avrasya steplerinin tümüne egemen oldular. Rus topraklarının çevresel [peripheral, ed.] ama önemli hale geldiği, Moğol yönetiminde bir bağımlı ve yarı bağımlılar topluluğu olan Pax Mongolica'yı [Moğol Barışı'nı, ed.] kurdular.

Moğolların gelişi Kiev hükümdarlığının siyasal birlik yanılsamasını sonlandırdı ve Rus topraklarının dinî bütünlüğüne son verdi. Moğollar, Rus'ta iki ana merkezin varlığını kabul etti: bugünün Rusyası'ndaki Vladimir-Suzdal ve Orta ve Batı Ukrayna'daki Galiçya-Volhinya prenslikleri. Konstantinopolis de buna uyup Rus Metropolitliği'ni ikiye ayırdı. Kiev merkezli Rus Ülkesi'nin siyasî ve dinî bütünlüğü parçalanmıştı. Galiçya ve Vladimir prensleri şimdi, kendi anavatanlarında kendi Rus topraklarını inşa etmekle meşgullerdi. Aynı isme sahip olmalarına rağmen, "Rus" iki prenslik farklı jeopolitik yörüngeleri takip ettiler. İkisi de hanedanlarını Kiev'den miras almışlardı; bu aynı zamanda Rus kanunu, edebî dili, dini ve kültürel geleneklerinin de kaynağıydı. İkisi de kendilerini yabancı Moğol yönetimi altında buldu. Ama Moğollara bağlılıklarının doğası değişkenlik gösterdi.

Bugün Rusya'ya ait olan ve Vladimir'in egemen olduğu topraklarda Moğol varlığı on beşinci yüzyılın sonuna kadar sürdü ve sonunda ismini Moğol ordusunun bir parçası olan ve pek fazla Moğol kalmadığında bölgede kalan Türkçe konuşan kabilelerden alan "Tatar boyunduruğu" olarak bilinmeye başladı. Moğol egemenliğinin aşırı uzun ve epey baskıcı olduğu görüşü Rus tarihyazımının bir özelliğiydi ve hâlâ o dönemin Doğu Avrupa tarihinin tamamının yorumlanışını etkilemeye devam etmektedir. Ama yirminci yüzyılda Rus tarih yazıcılığının Avrasya ekolü taraftarları Moğol hükmüne dair bu olumsuz tavra meydan okudular. Moğol varlığının Ukrayna toprağındaki tarihi ise, "Tatar boyunduruğunun" geleneksel olarak kınanmasına karşı ek düzeltmeler

sunmaktadır. Galiçyalı ve Volhinyalı prenslerin yönettiği Ukrayna'da Moğollar, Rusya'da olduklarından daha az baskıcı ve daha az müdahaleciydiler. Aynı zamanda yönetimleri de daha kısa süreliydi, on dördüncü yüzyılın ortasında doğru fiilen sona erdi. Bu farkın, iki ülkenin ve sakinlerinin kaderi üzerinde derin etkileri olacaktı.

Moğolların dünya sahnesindeki ani yükselişleri bugünün Moğolistanı'nda 1206'da yerel bir kabile lideri ve komutanı olan Temuçin'in birkaç kabile birliğini bir araya getirmesi ve Moğol topluluğunun hanı unvanını üstlenmesiyle başladı. Cengiz Han -Temuçin adı ölümünden sonra bilinir hale geldi- ilk on yılının çoğunu, hızla genişleyen imparatorluğuna ilk toprakları kattığı Çinlilerle savaşan Moğolların yüce hükümdarı olarak geçirdi. Bir sonraki büyük hediye Çin'in batısı, İpek Yolu'nun üzerindeki Orta Asya'ydı. 1220'ye kadar Buhara, Semerkant ve Kâbil tümüyle Moğolların elindeydi. Kumanlar ve Volga Bulgarları sıradaydı; 1223'e kadar onlar da (bazı Rus prensleriyle birlikte) yenilmişlerdi. Bu sıralarda Moğollar Kırım'ı da işgal ettiler ve o zamanlar Kuman ülkesinin bir parçası olan, İpek Yolu'ndaki en önemli ticarî merkezlerden Sudak kalesini ele geçirdiler.

1227'deki ölümünden önce Cengiz Han, hükümdarlığını oğulları ve erkek torunları arasında paylaştırdı. O zamanlar Orta Asya ve Volga'nın doğusundaki stepleri kapsayan batıdaki topraklar erkek torunlarından ikisine gitti. Bunlardan biri, Batu Han, ona kalan mirastan hoşnutsuzdu ve kendi hükümdarlığının sınırlarını batıya doğru genişletti. Bu genişleme Moğolların Avrupa istilası olarak bilindi. 1237'de Moğollar, Vladimir-Suzdal Prensliği'nin doğu sınırındaki Ryazan'ı kuşatıp aldılar. Prensliğin başkenti Vladimir, 1238 Şubatı'nın başlarında düştü. Şehri savunanlar son direnişlerini Andrey Bogolyubski'nin inşa ettiği Dormition Katedrali'nde yaptıklarında Moğollar orayı ateşe verdiler. Belli bir kararlılıkla kendilerini savunan şehirler toptan katledildi. Yedi haftalık kuşatma sonunda düşen Kozelsk'in durumu da buydu. Rus prensler Moğol saldırılarına ellerinden geldiğince direndiler ama parçalı ve dağınık şekilde hayli hareketli ve düzenli Moğol süvarileriyle boy ölçüşemezlerdi.

Kasım 1240'ta Moğollar Kiev'e yaklaştıkça devasa orduları müdafiler üzerinde dehşet verici bir izlenim bıraktı. Kronikçi, "ve arabalarının gıcırtıları, onun [Batu'nun] sayısız devesinin bağırtıları ve at sürülerinin kişnemelerinin dışında hiçbir şey duyulmuyordu ve Rus Ülkesi düşman kaynıyordu" diye yazmıştır. Kievliler teslim olmayı reddettiklerinde Batu, Bilge Yaroslav zamanında taş ve kütüklerden yapılmış surları yıkmak için mancınıklar getirdi. Yurttaşlar, Vladimir'in vaftizini kutlamak için yaptırdığı ve ilk taş kilise olan Dormition Katedrali'ne hücum ettiler. Ama duvarlar insanların ve eşyaların ağırlığını taşıyamadı ve yıkıldı; sığınmacıları da kendiyle birlikte gömdü. Aziz Sofya Katedrali kurtuldu ama şehrin diğer kiliseleri gibi değerli ikonaları ve kapları çalındı. Muzafferler şehri yağmaladılar; hükümdarlarının Konstantinopolis'e rakip gördükleri görkemli şehrin harabelerinde sağ kalanlar dehşet içindeydi. Giovanni da Pain del Carpine, 1246'da Moğol Hanlığına giderken Kiev'den geçen Papa IV. Inno-

centius'un bir temsilcisi, Kiev topraklarındaki Moğol saldırısının sonuçlarını şu şekilde tasvir etti: "O ülkede yolculuk ederken, yerde yatan ölü adamların sayısız kafatası ve kemiğine rastladık".

Kiev, Moğol saldırısıyla ölümcül bir darbe aldı ve eski önemini, refahını yüzyıllar boyunca geri kazanamayacaktı. Ama Kiev ve Pereyaslav topraklarının halkı bölgeyi toptan terk etmediler ve bazı Rus tarihçilerin on dokuzuncu yüzyılda ileri sürdüğü gibi Volga ve Oka havzalarına taşınmadılar. Kiev Ülkesi'nin sakinleri stebin sınırlarından kaçmak zorunda olsalardı Kuzey Ukrayna'nın ormanlarında Pripyat ve Desna Nehirleri kıyılarında evlerine yakın güvenli bir sığınak bulmak için bolca fırsatları vardı. En eski Ukrayna lehçelerinin Pripyat ormanlarında ve Karpatların eteklerinde –ormanlıklardan, bataklıklardan ve dağlık arazilerden gelecek göçebe saldırılarından korunan bölgeler– konuşuluyor olması tesadüf değildir.

Kiev Moğolların eline düşene kadar başkaları üzerinde hüküm sürmüyordu ama kendisi yabancılar tarafından yönetiliyordu. Şehir savunmasının başı olan, Dmytro adında bir komutan günümüz Ukraynası'ndaki Galiçya ve Volhinya'nın hükümdarı Prens Danylo'ya (Daniel) sadakat borçluydu. Prens Danylo, Moğollara en başta direnen sonra sığınağı Çernigiv şehrini ve direnme azmini kaybedince kaçan Kiev Prensi Mykhailo'yla yaptığı bir sözleşmeyle önceki yıl Rus başkentini kendi koruması altına almıştı.

Halychli Danylo Rus siyasetinde yükselen bir yıldızdı. Cengiz Han gibi çocuk yaşta kimsesiz kalmıştı. 1205'te kronikçinin "Rus'un otokratı" olarak andığı babası Roman o daha dört yaşındayken Lehlerle savaşta ölmüştü. Önceki birkaç yılda, aslında mirası Volhinya Prensliği'ni kapsayan Roman, komşu prenslik olan Galiçya'nın da egemenliğini ele almayı başardı ve Kiev'in batısındaki bütün Rus topraklarının hükümdarı oldu. Danylo ve küçük kardeşi Vasylko babalarının unvanını miras aldılar fakat varlığını alamadılar. Topraklar rakip Rus prensleri, isyancı Galiçyalı boyarlar ve sonra da Lehler ve Macarlar tarafından kapışıldı. Kuzeydoğu Rus'a Moğol saldırısının gerçekleştiği 1238'de Danylo sonunda Volhinya ve Galiçya üzerindeki gücünü geri kazandı ve Kiev'e kendi *voyvodasını*, komutanını atadı.

Moğol istilası Danylo'nun bir hükümdar ve komutan olarak becerilerini sınadı. Daha da önemlisi bir diplomat olarak yeteneklerini ortaya çıkardı. Moğol ordusu komutanı Danylo'dan başkenti Halych'i Moğollara teslim etmesini talep ettiğinde o, Volga'nın üstündeki başkenti Saray'da Batu Han'la görüşmeye gitti. Bu da diğer Rus prenslerinin hana gerçekleştirdikleri ziyaretler gibiydi; amacı Moğollara bağlılık yemini ederek hanın *yarlığını* yani prensliklerini yönetmek için şartlı hak elde etmekti. Rus kronikçiye göre Han, Danylo'ya, "bizim içkimiz siyah süt, kısrak *kımızı*, içer misin?" diye sordu. Danylo, hana saygısını ve bağlılığını göstererek, "bugüne kadar hiç içmedim. Ama siz buyurursanız içerim" diye cevapladı. Bu yolla kronikçi Danylo'nun teslim oluşunu ve Moğol seçkin sınıfına girişini mecazen tasvir etmekteydi.

Kronikçi, Hıristiyan Rus prenslerinin Pagan Moğol hanlarına bağlılık yemini etmeleri fikrini eleştirmek adına Moğollara karşı davranışlarının üç örneğini anlatmıştır. Kronikçinin onayını en çok alan birinci durumu Çernigiv Prensi Mykhailo örnekledi. Söylenenlere göre Batu'nun bir çalıya secde etme talebini ve Hıristiyan dininden ödün vermeyi *reddettiği için*, Han'ın emri üzerine öldürülmüştü. Vladimir-Suzdal Prensi Yaroslav ikinci örneği temsil ediyordu: döneklik. İddialara göre bir çalıya boyun eğmeyi kabul etmişti ve bu yüzden kronikçi onu kınıyordu. Danylo, Moğol hükmünü ne tümüyle reddeden ne de ona tam boyun eğen üçüncü bir örneği takip etti. Danylo taraftarı olan kronikçiye göre, prens çalı önünde boyun eğmedi ve Hıristiyan inancına leke sürmedi ama hanın seküler otoritesini kabul ettiğini belirtmek için *kımız* içti.

Aslında Moğollar Rus prenslerden inançlarından vazgeçmelerini asla istemediler ve genel olarak Ortodoks Kilisesi'ne azamî anlayış gösterdiler. Ama kronikçinin davranışın bu üç örneğini ayrıştırması, Rus prenslerin Moğol iş birliği ve otoritesine karşı tutumlarındaki derecelenmeyi yansıtıyordu. Gerçekten Batu'nun emriyle öldürülen Prens Mykhailo 1239'da Moğollara taviz vermeyi reddetmiş ve Han tarafından onu teslim almaya gönderilen elçileri öldürmüştü. Bunun aksine Vladimirli Yaroslav Moğollara bağlılık sözü veren ilk Rus prensti ki bu ona Rus'un büyük prensi unvanını ve kendi voyvodasını Kiev'e yerleştirme hakkını verdi. Rus Ortodoks Kilisesi'nin sonradan Rus topraklarını batıdan saldıran İsveçliler ve Töton Şövalyeleri'nden koruduğu için aziz olarak tanıdığı oğlu ve varisi Aleksandr Nevski gibi, 1246'daki ölümüne kadar Moğollara sadık kaldı. Danylo ise farklı bir yol izlemişti: Batu Han'a bağlılık yemini etmiş olmasına rağmen bu sözü pek de uzun bir süre tutmadı.

Danylo, haraç ödeme ve bölgedeki Moğol seferlerine katılma sözü karşılığında Batu'nun Galiçya ve Volhinya *yarlığını* aldı. Moğol hükümdarlığı yalnız rakip Rus prenslerinin değil aynı zamanda saldırgan batı ve kuzey komşularının da hak iddialarına karşı ona siper oldu. Danylo bu yeni siyasî istikrar atmosferini ülkesinin iktisadî kalkınmasına ön ayak olmak için kullandı. Danylo'nun ülkesi Ukrayna'nın diğer bölgelerinden daha az yıkılmıştı ve Moğolların karakollarını ele geçirdiği ve doğrudan hâkimiyet sağladığı stebe yakın topraklardan gelen mülteciler için iyi bir istikamet seçeneğiydi. Rus kronikçilere güvenilecek olursa, Prens Danylo'nun korumasındaki Volhinya ve Galiçya şehirlerindeki iktisadî imkânlar Kiev bölgesinden birçok mültecinin ilgisini çekmişti.

Danylo başkentini stepten uzağa, yeni kurulmuş Kholm (günümüzün Polonyası'ndaki Chełm) şehrine taşıdı. Onu önemli bir ekonomik merkeze dönüştürmek için can atıyordu. Kronikçi, "Prens Danylo Tanrı'nın bu yeri kayırdığını görünce, yerleşimcileri buraya davet etmeye başladı –Almanlar ve Rus, başka kabilelerin üyeleri ve Liakhlar [Lehler]" diye yazmıştır. "Günden güne geldiler. Her çeşit genç ve yaşlı –eyerciler, okçular, ok satıcıları; demir, bakır ve gümüş ustaları– Tatarlardan buraya kaçtılar. Ve hareketlilik başladı ve şehrin çevresindeki köyleri ve arazileri yerleşimle doldurdular". Danylo'nun ilgisi yalnız Kholm üzerinde değildi. Vakayiname'de adı ilk kez 1256'da

geçen ve adını Danylo'nun oğlu Lev'den alan, bölgenin gelecekteki başkenti Lviv gibi yeni şehirler kurdu ve eskilerini güçlendirdi.

Danylo ve varislerinin egemenliği altında Galiçya-Volhinya Prensliği, o zaman yerleşik durumdaki çoğu Ukrayna toprağını sınırları içinde toplamıştı. Şöhrete yükselişi, Kiev'in gücünü zayıflatan ve sınır prensliklerinin oluşmasını sağlayan siyasî, iktisadî ve kültürel süreçler sayesindeydi. Moğol istilası bu yükselişi kolaylaştırdı. Bazı tarihçiler, tebaalarının iyiliğini düşünüyorlarsa Moğollara uyum sağlamanın Rus prenslerinin uygulayabilecekleri en iyi politika olduğunu savundular. Bu sava göre Moğollar bölgeye istikrar ve ticaret getirmişti. Doğru, Kiev harap olmuştu ve toparlanması yüzyıllar sürecekti ama bu uzun süreli etki yıkımın kapsamından çok ticarî yolların Dinyeper'den doğuda Don ve Volga'ya, batıda ise Dinyester'e kaymasıyla ilgiliydi.

Moğolların Kırım'ı ele geçirmesi ise yıkıcılıktan çok uzaktı. Erken tarihyazımına dayalı yaygın inanışın aksine Moğollar, Kırım Tatarlarını yarımadaya getirmemiştir. Sadece Türklerin (Kıpçak) Moğol istilasından çok önce başlayan ele geçirme sürecini kolaylaştırmışlardır. Moğollar tarafından 1220'lerde alınan Sudak Kalesi zaman içinde ilk kez Venediklilerin sonra da Cenevizlilerin yönetiminde Feodosya ya da Kefe'nin ana ticaret merkezine dönüştü. Kırım, Moğol hükümdarlığı süresince Avrasya steplerini Akdeniz dünyasına bağlayarak bölgenin ticarî merkezi olmaya devam etti.

On üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Moğollar Ukrayna topraklarında güçlü ama çoğu zaman ortalıkta olmayan bir kuvvetti ve Galiçya-Volhinya'nın liderleri bu durumdan faydalanmak için can atıyorlardı. Yerel bağlar kurarak Orda'dan bağımsız hale gelmeye çalıştılar.

Danylo dış ilişkilerini batıdaki komşularıyla yeniden kurmaya ve gelecekte Moğollara karşı bir ayaklanmada hazır bulunmak için ittifaklar kurmaya odakladı. 1246'da Batu'yla olan görüşmesinden dönerken Danylo, daha önce Kiev'deki Moğol yıkımına dair kayıtlarına yer verdiğimiz papalık elçisi Giovanni del Carpine'ye rastladı. Danylo ile Papa arasında kurulabilecek ilişkileri görüştüler. Galiçya'ya dönüşünün üzerine, Danylo o zaman papalık makamının bulunduğu Lyon'la doğrudan temas kurmak için bir Ortodoks rahip gönderdi. Papa IV. Innocentius Rus prenslerinin kendisini dinî liderleri olarak tanımalarını istedi. Danylo kendince, Moğollara karşı Orta Avrupa Katolik liderlerinin desteğini pekiştirmek için papayı yanında istiyordu.

Galiçya prensi ile Papa arasında Del Carpine'nin yardımıyla kurulan bu ilişki sonunda IV. Innocentius'u 1253'te Orta Avrupa ve Balkanların Hıristiyan liderlerini Moğollara karşı haçlı seferine katılmaları için teşvik eden bir beyanname yayımlamaya yönlendirdi. Papa aynı zamanda Danylo'ya elçilerini göndererek ona Hıristiyan kralı tacını bağışladı. Prens Danylo, Kral Daniel, *rex ruthenorum* (Rus'un Kralı) oldu. Papa'nın arka çıkması dışında, Danylo sonunda, oğlunu Danylo'nun kızıyla evlendirmeyi kabul eden Macar kralıyla da ittifak kurdu. Diğer oğlu ise bir Avusturya dükünün kızıyla evlendi. 1253'te Merkezî Avrupa'nın destek sözünün verdiği cesaretle Danylo,

Moğollara karşı askerî adımlar atmaya başladı. Kısa sürede Podolya ve Volhinya'nın Moğol hükmü altında olan kısımlarının yönetimini eline aldı. Altın Orda'nın Batu Hanı 1255'te öldüğünden ve iki varisi de bir yıldan az hüküm sürdüğünden, Danylo bu saldırısının zamanını daha iyi ayarlayamazdı.

Moğolların bu topraklar üzerindeki egemenliklerini geri kazanmak için yeni bir orduyla Galiçya ve Volhinya'ya dönmeleri beş yıldan az sürdü. Bu noktada batının desteği can alıcıydı ama hayata geçmedi. Orta Avrupa liderleri Papa'nın Moğol karşıtı haçlı seferi çağrısını görmezden geldiler. Evlilik bağları da çok az işe yaramıştı çünkü Macarlar da yeni bir Çek yenilgisinden sonra kendilerine gelmeye çalışıyorlardı. Danylo Moğol ordusuyla tek başına yüzleşmek zorunda kaldı. Galiçya-Volhinya'ya büyük bir ordunun başında gelen Moğol komutanı Burundai, Danylo'dan bölgede kurduğu ittifakları yıkarak Litvanlar ve Lehlere karşı seferlerine katılmalarını istedi. Burundai aynı zamanda prensliği stepten gelecek olası bir saldırıya karşı korunmasız bırakmak için Danylo'nun şehirleri etrafına inşa ettiği surları da yıkmasını talep etti. Danylo mecbur kaldı. Bir kez daha Moğolların vasalı olduğunu ilan etmiş oldu.

1250'lerde Danylo'nun Papa ile olan ittifakı yalnız Moğol karşıtı haçlı seferi konusunda değil aynı zamanda hem Konstantinopolis'teki hem de vatanındaki Ortodoks ruhban sınıfıyla ilişkilerinde pahalıya patlamıştı. 1204'te Konstantinopolis'in IV. Haçlı Seferi'nin katılımcıları tarafından yağmalanmasının ardından Doğu ve Batı Hıristiyan âleminin ayrılığı din ve hüküm farklılıkları olmaktan çıktı. Konstantinopolis'ten gönderilen metropolitlerin Rus'ta azdırdığı açık bir düşmanlığa dönüştü. Danylo en sonunda Konstantinopolis'tekileri değil ama yerel ruhbanın Roma'yla kurduğu ittifaka dair itirazlarını susturmayı başardı. Tüm Rus'un metropoliti olarak Danylo'nun himayesinde bulunan Kholm'un eski piskoposu Kiril, 1251'de kutsanmak için Bizans'a geldiğinde, prensinin Papa ile gizlice anlaştığı bilinen Galiçya'da yaşamaması koşuluyla metropolit olarak teyit edildi. Galiçya'nın yerlisi Kiril, Vladimir-Suzdal Prensliği'ne taşındı.

Piskoposluğun taşınması 1299'da Kiril'in varisi Yunan Metropolit Maksimus'un görev süresinde resmîleşti. Metropolitlik 1325'te piskoposluğa atanan bir başka Galiçyalı olan Metropolit Petro tarafından Moskova'ya taşındı. Bu, Moskovalı prenslerin, kuzeydoğu Rus'un, yani modern Rusya'nın merkezinin, hükümdarı olarak yükselişlerinde önemli bir etken haline gelecekti. Çoğu bugünün Rusyası'nda olan topraklardaki Moğol hükmü Rus'un diğer kısımlarından daha sıkıydı ve daha uzun sürdü. Moskova çevresindeki alanlar Altın Orda hanlarının sahip olduğu toprakların kalbine çok daha yakındı. Moğollar kendi hükümdarlıklarını yönetmeye ve haraç toplamaya yardım etmesi için Rus büyük prensi makamını kurdular. İlk olarak Vladimir-Suzdal prensleri makama geçti fakat daha sonra buna bölgenin iki lider prensliği olan Moskova ve Tver tarafından karşı konuldu. Uzun vadede Moskova'nın prensleri, metropolitliğin "sahipleri", makam ve daha da önemlisi Rus topraklarının Moğol kısmının egemenliği mücadelesinden zaferle çıktılar.

Metropolitlik, Kiev'den Vladimir'e taşındı ve Moskova Tüm Rus'un Metropolitliği unvanını korudu. Telafi olarak, Konstantinopolis, 1303'te Galiçyalıların kendi metropolitliklerini kurmalarına izin verdi. Halychyna (Latincede Galicia) Prensliği'nin başkenti Halych'te kurulan bu yeni piskoposluk Küçük Rus'un Metropolitliği adını aldı. Bir zamanlar Kiev'in yetkisi altında olan on beş piskoposluğun altısını kapsıyordu. Aralarında yalnız günümüz Ukrayna arazisindeki piskoposluklar değil aynı zamanda günümüz Belarusu'ndaki Turaŭ Piskoposluğu da vardı. Bazı tarihçilerin Yunanların "iç" ya da "yakın" Rus olarak gördüğüne inandığı Küçük Rus kavramı doğdu. Çok daha sonra bu kavram, yirminci yüzyılda Pan-Rusçu ya da Rus yanlısı özdeşleştirme taraftarlarının "Küçük Ruslar" olarak isimlendirilmesiyle Ukrayna'nın ulusal kimlik savaşındaki görüşlerin bel kemiği haline gelecekti.

Moğolların istilası ve Pontus steplerindeki uzatmalı varlıkları, Rus seçkinleri ilk kez hem step göçebelerinin hem de Bizans'ın Hıristiyan geleneğinin temsil ettiği Doğu ile papanın dinî otoritesini tanıyan Orta Avrupa liderlerinde vücut bulmuş Batı arasında bir seçim yapma ikilemiyle yüzleştirdi. Kendilerini ilk kez Avrupa'nın önemli siyasal ve kültürel fay hattında bulan modern Ukrayna topraklarının Kiev sonrası seçkinleri hem Doğu hem de Batı'dan fiilî bağımsızlıklarını en az bir yüzyıl daha sürdürecek bir dengeleme hareketini başlattılar.

Tarihçiler sıklıkla, on yedinci yüzyılın ortalarında Kazak Hatmanlığı'nın yükselişine kadar Galiçya-Volhinya Prensliğine Ukrayna topraklarındaki son bağımsız devlet gözüyle bakarlar. Bu yargının bazı sınırlamalara ihtiyacı vardır. Altın Orda'nın hanlarıyla çoğunlukla anlaşmazlık ve kimi zaman da savaş içinde olan Galiçya-Volhinya, varlığının 1340'lardaki sonuna kadar haraç ödeyen bir vasal olmayı sürdürdü. Haraç karşılığında hanlar Galiçya-Volhinya hükümdarlarının iç işlerinde bütünüyle bağımsız olmasına izin verdiler. Uluslararası arenada Galiçya-Volhinya Moğol Barışı'ndan sonuna kadar faydalandı. Doğu Avrupa'daki bu uluslararası düzenin zayıflaması ve er geç yıkılması Galiçya-Volhinya'nın devlet birliğinin yıkılmasını kolaylaştırdı.

Galiçya-Volhinya'nın dağılışı bugün önemsiz görülebilecek fakat Ortaçağ ve erken modern devletler için son derece önemli bir olayla başladı: hükümdar soyunun, bu örnekte Galiçya-Volhinya Prensliği Hanedanı'nın, tükenmesi. 1323'te Prens Danylo'nun torununun iki oğlu öldü: bazı tarihçiler sonlarının Moğollarla savaşta geldiğine inanıyor –o zamanlar dövüşmek için yanlış savaş. Danylo'nun başka erkek torunu olmadığından Polonya'daki Mazovya'nın Prensi Bolesław, ölen prenslerin anne tarafından yeğenleri, prensliğin başına geçti. Doğuştan Katolik olan Bolesław Ortodoksluğu kabul etti ve ismini Yurii olarak değiştirdi –ona göre siyasî ödül bir ayine değerdi. Onların çıkarını umursamayan ve tavsiye için Polonya'dan getirdiği insanlara güvenen hükümdarlarından nefret eden yerel Rus aristokratları olan boyarlar için bu yeterli değildi. 1340'ta boyarlar, kendini *dux totius Russiae Minoris* (Tüm Küçük Rus'un Dükü) olarak tanımlayan son hükümdar Yurii-Bolesław'ı zehirlediler. Bu, Galiçya-Volhinya üzerinde

uzatmalı bir mücadele dönemine girilmesine ve sonrasında da prensliğin yıkılmasına sebep oldu. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında, eski muazzam hükümdarlık ikiye ayrıldı, Galiçya ve Batı Podolya Polonya'ya ve Volhinya ise Litvanya Grandükalığı'na gitti.

Leh Kral III. Kazimir Galiçya'nın Polonya tarafından ele geçirilme oyununda başroldeydi. İlk girişimi, 1270'lerden beri Galiçya başkenti olan Lviv'i 1340'ta almak oldu. Galiçyalı boyar Dmytro Dedko'nun liderliğindeki yerel seçkinler Moğollardan yardım istediler ve onların desteğiyle Lehlere saldırdılar. Kazimir 1344'te geri döndü ve bu sefer hükümdarlığın bir kısmını gasp etmeyi başardı. 1349'da Dedko'nun ölümünden sonra Leh birlikler Lviv'i ve Galiçya-Volhinya Prensliği'nin geri kalanını işgal ettiler. Ertesi yıl Litvanlar ve yerel birlikler onları Volhinya'dan kovdu ama onlar Galiçya'daki arazileri tuttular. On dördüncü yüzyılın ortasında krallığın farklı bölgelerinden yüzlerce Polonyalı asil askerî hizmet karşılığında toprak aramak için Galiçya'ya taşındı. Kazimir'in bakış açısından, koşullu toprak sahipliği asillerin yeni şehirlerini savunma görevini ihmal etmeyeceklerini güvence altına almanın bir yoluydu.

Polonya Krallığı, Galiçya ve Batı Podolya'daki Rus topraklarının tamamını sadece 1430'larda Rus (Ruthenia) ve Podolya palatinlikleri [palatinate, voyvodalık, ed.] olarak bünyesinde topladı. Bu zamanlarda yerel asillerin (hem Leh hem Ukraynalı) taleplerine karşılık olarak, koşulsuz toprak sahipliği hakkı asil sakinlere doğru genişletildi. Galiçya ve Podolya'nın bazı bölgelerinin Polonya Krallığı'yla birleştirilmesiyle ilgili açık ara en önemli siyasî gelişme, Lehler tarafından tadı çıkarılan siyasî hakların yerel asillere de tanınmasıydı. Bunlar yerel toplantılara ya da yalnızca yerel ilişkilerin değil ama aynı zamanda devlet ve dış siyaset meselelerinin de tartışıldığı yerel asil toplantılarına katılma hakkını da içeriyordu. Asiller aynı zamanda bütün krallığın Diyetlerine temsilci seçme hakkına da sahip oldular ve on dördüncü ve on altıncı yüzyıllar arasında Galiçya-Podolya sınırının step kabile üyelerinin saldırılarıyla büyük bir önem kazanmasını saraylarda kendi çıkarları için kulis yapmada sonuna kadar kullandılar.

Galiçya ve Batı Podolya'nın Polonya Krallığı'yla birleştirilmesi –bölgeyi Polonya'nın asil demokrasisi örneğinin, Almanların kentsel özerkliğinin ve İtalyan Rönesans eğitiminin yararlarının etkisine açtı– bazı Ukraynalı tarihçilerin fazla pahalı bulduğu bir fiyata mal oldu. Bölge yarı-bağımsızlık halini ve boyar aristokrasisini, hatırı sayılır gücünü ve yerel siyasetteki üstünlüğünü kaybetmişti. Kültürel Lehleşme yalnız aristokrasiyi değil aynı zamanda yerel asilleri de etkiledi; Rus zanaatkârlar rahatsız edilerek artan bir hızla şehirlerden dışarı atıldı ve Ortodoksluk, Roma Katolik Kilisesi'nin güçlü rekabetiyle yüz yüze geldi.

Litvanya Grandükalığı Ukrayna topraklarının yabancı bir devletle birleştirilmesine farklı bir örnek sundu. Grandükalık, Leh rakipleriyle girdiği azılı çekişmede Volhinya'yı ele geçirdi; aynı zamanda Galiçya-Volhinya'nın aksine on dördüncü yüzyıla kadar az çok doğrudan Moğol yönetiminde olan Kiev toprakları üzerinde de güç kazandı. Litvanya örneği yerel seçkinlerin siyasal etkisini, toplumsal konumlarını ve kültürel ge-

leneklerini korumaya Polonya'nınkinden daha çok olanak sağlıyordu.

Grandükalık, Ukrayna sahnesinde on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında, etkili imparatorluk kurucusu ve Litvanya'nın yönetici hanedanının yaratıcısı olan en ünlü hükümdarı Grandük Gediminas'ın yönetiminde rol aldı. Bazı kayıtlara göre Gediminas on dördüncü yüzyılın başlarında Kiev'e kendi prensini yerleştirmeyi başardı. Bunun prensliğin konumunda herhangi bir ani etkisi olmuş gibi görünmüyordu ama değişim, yerel askerî kadrolarca desteklenen Litvan prensler Tatarları steplerin içlerine doğru ittikçe yaşanacaktı. Belirleyici savaş 1362'de gerçekleşti. O yıl, Gediminas'ın oğlu Algirdas liderliğindeki Litvanya ve Rus birlikleri, Nogay Tatarları güçlerini –Pontus steplerindeki Altın Orda'nın lider kabilesi– günümüzde Merkezî Ukrayna'da bulunan bir nehir olan Syni Vodi üstünde gerçekleşen savaşta yendi. Sonucunda Litvanya Grandükalığı sınırları güneye, Dinyester'in Karadeniz kıyısındaki ağzına kadar kaydı. Litvanya Grandükalığı, Kiev Rusu'nun güçlü varisi haline gelmekle kalmayıp aynı zamanda Ukrayna topraklarının büyük bir kısmının da sahibi olmuştu.

Litvanlar kendi Gediminas hanedanlarından temsilcileri Rus'a getirdiler ama Gediminas'ın soyu Rurik seleflerinden daha hızlı bir şekilde yerel halkla benzeşti. Litvan hükümdarlar yerel Rus aileleriyle evlilik bağı kurup, Ortodoksluğu ve Slav Hıristiyan isimlerini memnuniyetle kabul ettiler. Kültürel sahadaki baskın Rus üstünlüğü Litvanların kültüre uyum sağlamasına yardımcı oldu. Bizans Ortodoksluğunun otoritesi şimdi, on beşinci yüzyıla kadar Pagan kalan Litvan seçkinleri yönetiyordu. Onuncu yüzyılın sonunda Hıristiyan misyonerler tarafından Kiev'e getirilen Kilise Slavcasını temel alan Rus diplomasi dili, Grandükalığın her yanında yönetim dili olarak iş gördü. On altıncı yüzyılda Litvanya Yasası olarak bilinen kanunname ise Rus Adaleti'nin bir örneğiydi. Grandükalık etkili bir şekilde, hanedan sürekliliği dışında her konuda Kiev Rusu'nun mirasçısı haline geldi. Bazı tarihçiler ona Litvanya Devleti yerine Litvan-Rus hatta Rus-Litvan Devleti demişlerdir.

Polonya Krallığı ve Litvanya Grandükalığı Ukrayna'nın büyük bir bölümünü ele geçirdikçe siyasal, toplumsal ve kültürel değişimleri de beraberlerinde getirdiler. İki devlet, Rus seçkinleri ve halkının uyumları ve özümsenmeleri konularında çok farklı politikalara sahiplerdi. Ama iki durumda da Rus prensliklerinin özerklik haklarının çöküşüne neden olan eğilimlerin doğuşunu ve güçlenişini görüyoruz. Rus prenslikleri, on beşinci yüzyılın sonuna doğru, onuncu yüzyılda Kiev Rusu ile başlayan prenslik döneminin bitişiyle bölgenin siyasî haritasından silineceklerdir.

11

DOĞU'NUN BATI'YLA TANIŞMASI

7
Ukrayna'nın İnşası

On dördüncü yüzyılın sonuna doğru Ukrayna topraklarının Polonya Krallığı ve Litvanya Grandükalığı ile bütünleşmesiyle bu iki devletin politikaları ve aynı zamanda ilişkileri Ukrayna'nın siyasî, iktisadî ve kültürel hayatını belirlemeye başladı. Ukrayna topraklarının geleceği için özellikle önemli olansa iki devlet arasında on dört ve on altıncı yüzyıllarda yapılan bir dizi anlaşmaydı.

1385'te (bugün Belarus'ta olan) Kreva şehrinde otuz üç yaşındaki Litvanya Grandükü Jogaila, kendine Tanrı'nın lütfu ve "Litvanların Grandükü ve Rus'un Lordu" derdi, on iki yaşındaki Polonya Kraliçesi Jadwiga'nın temsilcileriyle ismi var cismi yok bir evlilik öncesi sözleşmesi imzaladı. Polonya tahtının karşılığında kendisi ve hükümdarlığı için Katolikliği kabul etmeye razı oldu ve Polonya Krallığı ile Litvanya Grandükalığı'na bir birlik getirdi. Jogaila bir yıl sonra Polonya Kralı olarak taç giydi. Bir yıl daha geçti ve 1387'de Leh-Litvan birleşik güçleri Galiçya'yı Macarlardan ayırıp bir kez daha Polonya Krallığına eklemek için yardımlaştı.

Birkaç başka birleşme, iki yönetim arasındaki bağları güçlendirerek, Polonya-Litvanya Birliği'ni kuracak Lublin Birliği (1569) ile sonuçlanacak olan Kreva'daki müzakereyi takip edecekti. Krallık ile Dükalık arasındaki sınırlar yeniden düzenlendi, Ukrayna topraklarının büyük bir kısmı Krallığa aktarılırken geri kalan Belarus toprakları da Dükalığın sınırlarında bırakıldı. Polonya ve Litvanya birliği Ukrayna ve Belarus'un ayrılığı anlamına geldi ve bu bakımdan Lublin Birliği'nin önemini ne kadar belirtsek azdır. Bu, modern Ukrayna topraklarının oluşumunu ve bu fikrin yerel seçkinler tarafından benimsenme sürecini başlatacaktı.

Litvanya Grandükalığı'ndaki Rus seçkinlerin bakış açısından, Polonya Krallığı'yla birleşmeleri sondan başka bir şeye yol açmamıştı. Kreva Birliği'nin doğrudan sonucu, yalnız Dükalıktan taşınmakla kalmayıp aynı zamanda bazıları Ortodoks olan erkek kardeşlerine bir örnek oluşturarak Katolik de olan büyük prens üzerindeki Rus etkisinin kaybı oldu. Ortodoks başpiskoposların, Avrupa'da kalan son Pagan hükümdarlığında, Latin yerine Bizans Hıristiyanlığı getirme hayalleri suya düşmüştü.

Rus'un siyasî konumuna asıl meydan okuma 1413'te, tarihyazımının bir hanedan birliği olarak gördüğü Horodło Birliği, Polonya Krallığı ve Litvanya Grandükalığı arasındaki şahsî Kreva Birliği'ni pekiştirdiğinde geldi. Şimdi Polonya'nın kralı olan Jogaila ve kuzeni Litvanya Grandükü Vytautas arasında yapılan yeni anlaşma, koşulsuz toprak sahipliği hakkı dâhil Polonyalı asillerin birçok hak ve ayrıcalığını Litvan asillere doğru genişletti. Elliye yakın Polonyalı asil aile, hanedan armalarını Grandükalık'tan aynı sayıda aileyle paylaşmayı teklif etti. Ama bir aldatmaca vardı: partiye sadece Litvan Katolik aileler davetliydi. Yeni hak ve ayrıcalıklar Ortodoks seçkinlere tanınmamıştı. Bu, devlet seviyesinde Rus seçkinlerine karşı ilk ayrımcılık örneğiydi. Ayrıcalıklardan mahrum

bırakılan Ortodoks aristokratlar, Grandükalığın merkez yönetiminde yüksek mevkilerden men edilmişlerdi. Yaralarına tuz basmak için Horodło Birliği, Volhinya prensi ile diğer bazı başka ülke hükümdarlarını kendi atadıklarıyla değiştiren yeni birliğin yaratıcılarından Grandük Vytautas vasıtasıyla Rus özerkliğinin yolunu kapatmış oldu.

Rus seçkinlerin konumlarına uzatılan bu elle ilgili mutsuzluklarını ifade etme fırsatı Vytautas'ın 1430'daki ölümünden hemen sonra geldi. Litvanya tahtı için, sonradan ağırlaşıp iç savaşa dönen veraset mücadelelerinde, Volhinyalı Boyarlar öncülüğündeki Rus asiller kendi adayları Prens Švitrigaila'yı desteklediler. Rakibi Prens Žygimantas 1434'te Horodło Birliği tarafından güvence altına alınan hak ve ayrıcalıklarını Grandükalığın Ortodoks seçkinlerine doğru genişleterek tepki gösterdi ve savaşın dengelerini kendi lehine döndürdü. Kiev ve Volhinya'nın Rus prens ve asilleri Žygimantas'ın niyetlerine şüpheli yaklaşsalar da Švitrigaila'ya olan destekleri, Grandükalığın nispeten bir barış devletine dönmesine olanak sağlayarak azaldı. Dinin Rus seçkinleri arasında bir kin sebebi olarak ortadan kalkmasıyla, Litvanya hükümdarlığının Rus ülke ve prensliklerinin özerkliğini engellemek için süregelen çabaları bakımından daha fazla nedeni oldu.

1470'te Polonya'nın Kralı ve Grandükü IV. Kazimir, prenslik döneminin son kalıntılarını da ortadan kaldırdı: Kiev Prensliği'nin kendisini. On yıl sonra Kievli prensler Kazimir'i öldürmek ve kendi adaylarından birini yerleştirmek için komplo kurdular ama tasarıları suya düştü, elebaşı tutuklandı ve diğer komplocular da Grandükalıktan kaçmak zorunda kaldılar. Onların ayrılışlarıyla birlikte Kiev Rusu'nun prenslik geleneklerine bağlı yaşam koşullarını yeniden sağlamak için son umutlar da sona erdi. On altıncı yüzyıla girerken yalnızca Ukrayna'nın siyasî haritası değil aynı zamanda kurumsal, toplumsal ve kültürel tabiatı da Galiçya-Volhinya'nın Moğol hükümdarlığını başından atmak ve tamamen bağımsız bir oyuncu olabilmek için çabaladığı iki yüzyıl önceki zamanların birkaç belirtisini gösteriyordu. Rus kanun ve dili iyice yerleşmiş olmasına rağmen önceden sahip olduğu egemenliği kaybetmeye başladı. Rus kültürünün bu hayatî unsurları Latinleştirici etkilerle ve Kreva Birliği'nden sonra Grandükalığın gurur kaynağı olan Lehçe ile başa çıkamadı.

Avrupa'nın her yerinde on altıncı yüzyıla kral otoritesinin güçlenmesi, devletin merkezîleştirilmesi ve siyasal ve toplumsal geleneklerin düzenlenmesi damga vurmuştu. Madalyonun öteki yüzünde ise aristokratların büyüyen krallık gücüne artan itirazları bulunmaktaydı. Polonya-Litvanya vakasında bu itiraz, Grandükalığın Kiev Rusu ve Galiçya-Volhinya prenslik geleneklerine çoğu derinden bağlı aristokratik hanelerinden geliyordu. Ama on altıncı yüzyılın ortasında, Grandükalığa yönelik dış tehdidin büyümesi üzerine krallığın artan gücüne itirazlar azaldı çünkü bu tehdit ancak Polonya'nın yardımıyla karşılanabilirdi. Tehdit on beşinci yüzyılda yeni ve büyük bir gücün yükseldiği doğudan geliyordu: Moskova Grandükalığı [Moskova Knezliği, ed.].

1476'da Büyük Prens III. İvan, kendine çar diyen ilk Moskovalı hükümdar, hanlara

haraç ödemeyi reddetmiş ve hükümdarlığının Altın Orda'dan bağımsızlığını ilan etmişti. Ayrıca, Novgorod, Tver ve Viatka'yı alarak ve eski Moğol ülkesinin dışında kalan diğer Rus topraklarında hak iddia ederek, "Rus topraklarını bir araya getirme" seferini başlattı. On beşinci yüzyılın son onyıllarında yeni oluşan Moskova Çarlığı ve Litvanya Grandükalığı, Kiev Rus'u mirası üzerinde uzatmalı bir mücadeleye girdiler. Moskova saldıran taraftaydı ve on altıncı yüzyılın başlarına doğru grandükler eski arazilerinden ikisi olan Smolensk ve Çernigiv üzerindeki Moskova yönetimini tanımak zorunda kaldılar. Bu Moskova'nın, şu an Ukrayna olan toprakların bir kısmında egemenliğini ilk kez kuruşuydu.

Grandükler tarafından on altıncı yüzyılın başında durdurulan Moskova'nın batıya ilerleyişi yüzyılın ikinci yarısında devam etti. 1558'de Korkunç İvan -Moskova'nın kararlı ve karizmatik ama aynı zamanda dengesiz, vahşî ve nihayetinde kendine zararlı çarı-, Grandükalığın sınırında şu an Letonya ve Estonya olan toprakların da bir kısmını barındıran bir devlet olan Livonya'ya saldırdı ve İsveç, Danimarka, Litvanya ve sonunda Polonya'nın dâhil olduğu ve çeyrek asır süren Livonya Savaşı'nı (1558-1583) başlattı. 1563'te Moskova birlikleri Grandükalığın sınırlarını geçti, Polatsk şehrini aldı ve Vitsebsk (Vitebsk), Shkloŭ (Shklov) ve Orsha (hepsi günümüz Belarusu'nda) şehirlerine baskın yaptı. Bu yenilgi, Grandükalığın Polonya'yla birliği için daha küçük Litvan asillerin desteğini harekete geçirdi.

Aralık 1568'de, hem Polonya Kralı hem de Litvanya Grandükü olan Zygmunt Augustus, Lublin şehrinde temsilcilerinin yeni birlik için şartlara şekil vereceğini umduğu iki Diyeti toplantıya çağırdı –biri Krallık için diğeri Grandükalık için. Görüşmeler iki tarafın da ortak bir kralı oylaması, ortak bir Diyet ya da parlamentonun oluşturulması ve Grandükalık için geniş bir özerklik konularının kabul edildiği olumlu bir havada başladı ama büyük adamlar krallık topraklarını onların hakimiyetine iade etmeyeceklerdi –bu Polonya asillerinin asıl isteğiydi. Litvan delegeler çantalarını ve asil müvekkillerden oluşan heyetlerini toplayıp gittiler. Bu adım geri tepti. Giden Litvanların beklemediği bir şekilde, Polonya Krallığı Diyeti, kralın da teşvikiyle, Grandükalığın şehirlerini birbiri ardına Polonya Krallığı yetkisine bağlayan kararnameler çıkarmaya başladı.

Litvanya'nın ileri gelenleri şehirlerini Moskova'ya karşı kaybetmekten korkarken bunun yerine şimdi onları Polonya'ya karşı kaybediyorlardı. Güçlü Leh ortaklarının denetimi düşmanca ele geçirmesini engellemek için Litvanlar Lublin'e, Leh delegelerin zorla kabul ettirdiği anlaşmayı imzalamaya gittiler. Çok geç kalmışlardı. Mart 1569'da Ukrayna-Belarus-Polonya etnik sınırında bulunan Podlachia Palatinliği Polonya'ya bağlandı. Onu Mayıs'ta Volhinya takip etti ve 6 Haziran'da, Polonya-Litvanya görüşmelerinin yeniden başlamasından bir gün önce, Kiev ve Podolya toprakları da Polonya'ya devredildi. Litvan aristokratların bu yeni gerçeği kabullenmekten başka seçenekleri yoktu çünkü Birliğe direnmeye devam ederlerse daha fazla kaybetme olasılıkları çok yüksekti. Lublin Diyeti'nin tumturaklı tasvirinde Jan Matejko, Polonyalı

ünlü bir on dokuzuncu yüzyıl ressamı, Birliğin ana muhalifi olan Mikalojus Radvilas'ı dizlerinin üstünde ama kılıcı kralın önünde çekili halde resmetti.

Lublin Birliği, bütün ülkenin asilleri tarafından seçilecek tek hükümdarlı ve tek Diyet'li yeni bir Polonya-Litvanya devleti yarattı. Bu, Leh asillerinin özgürlüklerini, kendi makamlarını, hazinelerini, adalet düzenlerini ve ordularını koruyan Litvanya Grandükalığı'ndaki mevkidaşlarına karşı genişletti. Yeni devlet, İki Millet –Polonya ve Litvanya– Birliği [bundan sonra yer yer kısaca "Birlik", ed.], coğrafî açıdan genişlemiş ve siyasî açıdan güçlenmiş Polonya Krallığı'nın egemen olduğu yarı-federal bir yönetimdi. Krallık, Ukrayna palatinliklerini toplu olarak değil teker teker, Rutence (Orta Ukraynaca) dilinin saray ve yönetimde kullanılması ve Ortodoks Kilisesi'nin haklarının korunmasıyla ilgili olanlardan başka hiçbir güvence vermeden bünyesinde topladı.

Lublin Diyeti'nde Ukrayna topraklarını yerel aristokratlar –prensler ve boyarlar, Litvanya'daki birliğe karşı çıkan sınıf– temsil ediyordu. Ama Litvan mevkidaşlarının aksine Ukraynalı delegeler, yasa, dil ve din konularında güvenceler isteyerek Krallığa katılmayı tercih etmişti. Ukraynalı seçkinler, özellikle de prens aileleri, neden böyle bir anlaşmayı kabul etmişlerdi ki? Bu soru, Polonya ve Litvanya arasındaki yeni sınırın sonradan Ukrayna ve Belarus arasındaki sınırı belirleyen yönetimsel ayrılıkların temeli olacağı göz önünde bulundurulduğunda daha da önem kazanıyor.

Grandükalığın Ukraynalı eyaletleri, Polonya Krallığı'na kimlikleri ve yaşam biçimleri Belarus'tan farklı olduğu için mi katıldı yoksa Lublin sınırının bu iki Doğu Slav halkını ayırıcı bir işlevi mi vardı? On altıncı yüzyılda Ukraynalıların ve Belarusluların iki ayrı dil konuştuklarına dair bir kanıt yoktur. Bugün, Ukrayna-Belarus sınır bölgesindeki insanlar, muhtemelen on altıncı yüzyılda olduğu gibi, Ukrayna-Belarus geçiş lehçelerini konuşuyorlar ki bu da sadece dilbilimsel kıstaslara dayanarak belirgin bir ayrım yapmamızı imkânsız hale getiriyor. Yine de öyle görünüyor ki tarihî Rus topraklarının sınırlarına dayanan Lublin sınırı, uzun sürede oluşan farklılıkları güçlendiriyordu. Tarihsel olarak Kiev Ülkesi ve Galiçya-Volhinya, kuzeydeki Belarus topraklarından önemli ölçüde farklıydı. Onuncu yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar bunlar bağımsız ve yarı bağımsız prensliklerin merkeziydi. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Ukrayna topraklarının Litvanya Grandükalığı çevresindeki [periphery, ed.] konumu ve açık step sınırında karşılaştıkları meydan okumalar da onları Litvanya dünyasının geri kalanından ayırıyordu.

Litvan aristokratların aksine Ukraynalı seçkinler, Kırım ve Nogay Tatarlarından gelen baskıya direnmek için yeterli donanıma sahip olmayan Grandükalığın fiilî bağımsızlığını sürdürmekte pek fayda görmediler. Polonya Krallığı, Moskova'yla olan savaşında Grandükalığa yardım edebilirdi ama Ukraynalıların Tatarlarla düşük yoğunluklu savaşlarında yardımcı olmaları pek mümkün değildi. Sınır şehirlerini Krallığın bünyesine katmak farklı bir tavır doğurabilirdi. Öyle ya da böyle Ukraynalı prensler

topraklarının Polonya'ya dâhil edilmesini onayladı. Bu adımdan pişman olduklarına dair bir kanıt yoktur. Volhinyalı prens aileleri yalnız sahip olduklarını ellerinde tutmaya çalışmamış, aynı zamanda Polonya himayesi altında onları çoğaltmışlardı.

Kostiantyn Ostrozky, açık ara yerel prenslerin en etkilisi, krala destek vererek Birliğin kaderini belirledi. Eski makamları olan Vladimir şehrinin önderliği ile Kiev Palatinliği'ni elinde tuttu. Topraklarını da genişletti. On altıncı yüzyılın sonunda Ostrozky, hepsi prense ait olan kırk kale, bin şehir ve on üç bin köyden oluşan devasa bir kişisel imparatorluğun hükümdarıydı. On yedinci yüzyılın başlarına doğru oğlu Janusz'un şahsî hazinesinde bütün Birliğin iki yıllık bütçesine yetecek kadar altın, gümüş ve sikke olacaktı. Ostrozky tek başına 20.000 asker ve süvariden oluşan bir orduyu –kralın sınırlarındaki ordunun on katı– toplayabilirdi. Kariyerinin bazı dönemlerinde Ostrozky hem Polonya hem de Moskova tahtı için bir rakipti. İkinci derecedeki asiller, iktisadî ve siyasî olarak bel bağladıkları bu güçlü patrona karşı koyabilecek güçte değillerdi. Böylelikle Ostrozky yerel meclis ile Birlik Diyeti'nde onun tekliflerini yapan geniş bir asil, bağımlı ülke ağı üzerinde başkanlık etmeye devam etti. Yalnız yerel asiller değil, kral ve Diyet bile Rus'un bu taçsız kralının otoritesine meydan okumaya cesaret edemediler. Meclis, savaş zamanında prenslerin kendi ordularını sahaya çıkarmalarını yasakladı ama step sınırdaki sürekli Tatar saldırısı tehlikesi yüzünden Birliğin hazır ordusu, prenslerin askerî gücü olmadan yapamazdı.

Lublin Birliği'nden sonra zenginliklerini koruyan ve arttıran Ostrozkyler Ukrayna'nın en zengin prensleriydi ama tek değillerdi. Volhinyalı bir diğer etkileyici prens ailesi ise Vişnevetskilerdi. Prens Mykhailo Vişnevetski, Ostrozkylere kıyasla epey silik kalan Volhinya'daki malvarlıklarını Dinyeper'in doğusundaki topraklara doğru genişletti. Bu topraklar ya sömürgeleşmemiş ya da Moğol yönetimi zamanında yerleşimcileri tarafından terk edilmişti ve şimdi Nogay ve Kırım Tatarları tarafından saldırıya açıktı. Vişnevetski ailesi yeni yerleşimler yaratarak, şehirler kurarak ve manastırlara yatırım yaparak step topraklarının içine doğru genişlediler. Ukrayna'nın Sol Yakası'ndaki (doğudaki) malvarlıkları kısa sürede Ostrozkylerin Volhinya'daki varlıklarına rakip olmaya başladı. Bu iki prenslik ailesi Ukrayna'daki en geniş toprak sahipleriydi.

Lublin Birliği'nin ardından bölgede başlayan değişimler, step sınırlardaki sömürgeleşmenin ardındaki ana kuvvet olan Volhinyalı prenslere çabalarında destek oldu. Polonya Krallığı'nın, asil çevrelerin kazançlarıyla kaynak sağlanan küçük ama hazır bir ordu yaratması Tatar baskınlarını püskürtmeye yardım etti ve stebin devam eden nüfuslanmasına katkıda bulundu. Step sınırlarının sömürgeleşmesi için bir başka ana teşvik Baltık ticaretine dâhil olmalarından geldi. Avrupa pazarlarında tahıllara olan talebin artmasıyla Ukrayna gelecekteki namı olan Avrupa'nın ekmek sepeti adını hak etmeye başladı. Herodotos'un zamanından beri ilk kez Ukrayna tahılları yabancı pazarlarda boy gösteriyordu. Çiftçiler, devlet merkezlerine yakın yerlerdeki köleliklerinden kaçarak toplu halde bu bölgeye taşındılar. Prens ve asillerin yeni gelenleri angarya işlerde çalışmak ve hatırı sayılır bir süre boyunca vergi ödemek zorunda bırakmadıkları

vergiden muaf yerleşimler kurdukları Ukrayna'nın step sınır bölgelerine göç ettiler. Karşılığında yerleşmek ve toprağı işlemek zorundaydılar.

Doğuya göç, Ukrayna Yahudileri için yeni iktisadî ve kültürel fırsatlar yaratmıştı. İhtiyatlı tahminlere göre, Ukrayna'daki Yahudi sayısı yaklaşık 4.000'den 50.000'e yükselerek on altıncı yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar on kattan fazla arttı. Yahudiler yeni topluluklar kurdular, sinagoglar inşa ettiler ve okullar açtılar. Ama yeni fırsatlar bir bedelle gelmişti; Ukrayna'nın Yahudilerini çıkarları zıt iki topluluğun arasına yerleştirdi: köylüler ve toprak sahipleri. Aslında iki topluluk da Ortodoks'tu. Ancak, on yedinci yüzyılın ortalarına doğru birçok prensin Katolikliğe geçmesi ve Polonyalı asillerin bölgeye akın etmesiyle Yahudiler kendilerini alıngan Ortodoks serfler ile paragöz Katolik efendiler arasına sıkışmış buldu. Bu patlamaya hazır bir bombaydı.

Kral Zymunt August'un beklentilerinin aksine Lublin Birliği muhalif aristokrasiyi dizginlememişti. Bilakis, Ostrozky ve diğer Ukraynalı prenslere daha çok şöhret sağladı. Ama hikâyeleri yalnızca zenginlik inşa etmek ve mülk edinmekten ibaret değildir. Galiçya-Volhinya Prensliği'nin düşüşünden beri ilk kez prensler kendilerini kültür ve eğitim projelerine dahil etmeye başlamışlardı. Prenslerin siyasî amaçlarıyla beslenen ve dönemin dinî çatışmalarıyla doğrudan bağlantılı olan bu kültürel uyanış Polonya-Litvanya sınırının iki tarafında da yaşandı.

Litvanya Grandükalığı'nda Radvilas ailesi siyaset, din ve kültürü birleştirmenin bir örneğini oluşturuyordu. Lublin Birliği'nin ana rakibi, Kızıl Mikalojus Radvilas aynı zamanda Polonya ve Litvanya Kalvenciliği'nin de lideri ve Kalvenci gençler için bir okulun kurucusuydu. Kuzeni Esmer Mikalojus Radvilas, İncil'in ilk Lehçe tercümesinin Ukrayna-Belarus etnik sınırında bulunan Brest kentindeki basımına kaynak sağladı. 1570'lerde Kostiantyn Ostrozky, Volhinya'nın Ostrih kasabasında kendi yayıncılık projesini başlattı. Ostrozky burada İncil'in Yunanca ve Kilise Slavcası metinlerini karşılaştıran bir âlim takımı topladı, Kilise Slavcasındaki metinleri iyileştirdi ve o güne kadar Ortodoks âlimler tarafından üretilmiş en güvenilir kutsal kitabı yayımladı. Yalnız Litvanya ve Polonya'dan değil aynı zamanda Yunanistan'dan da katılımcılar içeren projenin kapsamı gerçekten uluslararasıydı; üzerinde çalıştıkları İncil nüshaları da Roma ve Moskova gibi çeşitli yerlerden gelmişti. Ostrih İncili 1581'de tahminen 1.500 adetlik baskı sayısıyla basılmıştı. Geriye dört yüze yakın nüsha kalmıştır ve ziyaretçiler bunlardan birini bugün Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi'nde görebilirler.

Böyle bir metnin Konstantinopolis ya da Moskova'da ortaya çıkmasından önce İncil'in Kilise Slavcası tercümesinin Ostrih'te basılması, Ukrayna'nın Ortodoks dünyasındaki yerini gösteriyordu. Ostrozky İncil'in basımıyla yetinmedi. Yayıncılık programına hem Kilise Slavcası hem de halka daha rahat erişebilen Rutence'yi eklemekle kalmayıp aynı zamanda Ortodoks gençliği için Radvilas'ın Kalvenciler için kurduğundan farksız bir okulun kurulması, prensin akademik çevresindeki faaliyetleri genişletti. Ostrozky'nin hırsı bununla sınırlı değildi. Patriklik tahtını İstanbul'dan Ostrih'e taşıma

düşüncesinin peşine düştüğüne dair açık belirtiler vardı. Bu düşünce hayata geçemedi ama on altıncı yüzyılın sonlarında Ostrih, Ortodoks eğitiminin belki de en önemli merkezi haline geldi.

Ostrozky, Rusların taçsız kralı, bölgede fiilen oynadığı role tarihî ve dinî meşruiyetler arıyordu. Ostrih İncili'nin giriş metinleri ve Prensin topladığı yazarların eserleri onu, Büyük Vladimir ve Bilge Yaroslav tarafından başlatılan dinsel ve eğitimsel işlerin sürdürücüsü olarak tanımlamaktadır. İncil'i yayıma hazırlayanlardan biri "Vladimir milletini vaftizle aydınlattı/oysa Kostiantyn [Ostrozky] onlara ışığı kutsal bilgeliğin yazmalarıyla getirdi" diye yazmıştır. "Yaroslav Kiev ve Çernigiv'i kilise binalarıyla süsledi/oysa Kostiantyn tek evrensel kiliseyi yazmalarla yüceltti" diye de devam etmiştir. Herasym Smotrytsky, ünlü ilahiyatçı ve büyük ihtimalle yukarda alıntılanan dizelerin yazarı, Galiçya ve Batı Podolya'dan oluşan "Leh Rusu"ndan geliyordu. Burada, Ruten (Ukraynalı ve Belaruslu) asilleri ve kasabalıları Polonya Rönesansı eğitiminin meyvelerini Litvanya Grandükalığı'ndaki mevkidaşlarından çok daha önce topladılar.

Ostrozky'nin topladığı ya da desteklediği aydınlar takımı uluslararasıydı ve en öne çıkan üyelerinden bazıları Leh bir geçmişe sahipti. Ostrozky'nin Leh asiller zümresinden gelen methiyecileri onun Ortodoks davasına katkılarıyla çok az ilgilendiler ama bir yarı-bağımsız yönetici olarak tanınırlığını arttırmak için ellerinden geleni yaptılar. Ortodoks aydınlar Ostrozky'yi Vladimir ve Yaroslav'la ilişkilendirdiyse de Leh methiyeciler onun tarihî bağlarını Ostrozky'nin ana yurdu Volhinya'nın en ünlü hükümdarı Halychli Danylo'yla "kurdular". Ostrozkylere ve Ostrozkylerle evlilik yoluyla birliktelik kurmuş Zaslavskylere de hizmet eden Lehler, efendilerine, Ortodoks Kilisesi ya da Litvanya Grandükalığı'ndaki Ruten topraklarının mevcut sınırları tarafından belirlenmemiş yeni bir tarihî ve siyasî alan açtılar. Bu alan "Leh Rusu"ydı –Polonya Krallığı'nın Ortodoks toprakları. Methiyeciler, Lublin Birliği'nin belirlediği sınırları eski Ortodoks Rus haritasına uygulayarak, daha sonra modern Ukrayna ulusunun doğuşuna kılavuzluk edecek tarihî ve siyasî bir gerçeklik yarattılar.

Sanatların ve harflerin hükümdarlığının ötesinde Lublin sınırlarının eski haritaya uygulanması aynı zamanda gerçek haritacılığı da kapsıyordu. Tomasz Makowski tarafından 1590'larda üretilen bir harita Leh Rusu ile Litvan Rusu'nu ya da modern terimlerle Ukrayna ile Belarus arasındaki yeni sınırı göstermiştir. Harita, "Litvanya Grandükalığı ve Çevresindeki Topraklar" ismiyle Ukrayna topraklarını ve ek bir haritada ise Dinyeper Nehri'ni içeriyordu. Bilim insanları, Kostiantyn Ostrozky'nin haritanın Ukrayna kısmına malzeme desteği sağladığını düşünmektedir. Yerel terim "Ukrayna", Makowski haritasındaki yerini muhtemelen Prens ya da onun maiyeti sayesinde almıştır. Bu kelime, Dinyeper'in Sağ Yakası'nda kuzeyde Kiev'den güneyde Kaniv'e kadar uzanan arazileri işaret ederek yeni sınırın güneyindeki toprakların bir kısmını simgeliyordu. Kaniv'in ötesinde, haritacıya güvenilecek olursa, vahşî stepler vardı ve burası *campi deserti citra Boristenem* (Borysthenes'in bu tarafındaki çöl düzlükler) ismiyle işaretlenmişti. Böylece "Ukrayna", bölgenin step sınırlarının büyük bir kısmını kaplamış oldu.

Gelişen bir bölgeymiş gibi görünüyordu; haritaya önceki haritalarda bulunmayan birçok kale ve yerleşimler serpiştirilmişti. Haritada aynı bölge için kullanılan bir diğer isim ise *Volhynia ulterior* (Dış Volhinya) idi; yeni "Ukrayna" ve Ostrozkylerin anayurdu eski Volhinya arasındaki yakın bağı vurgulayan bir seçim.

Lublin Birliği önce ve her şeyden çok, Birliğin oluşmasıyla saygınlığını ve gücünü kaybetmektense adeta onları çoğaltan Ortodoks prenslik seçkinlerinin egemen olacağı ve sömüreceği yeni bir siyasî alan yaratmıştı. Prenslerin entelektüel hizmetlileri bu alanı kendi efendilerinin siyasî hırslarıyla ilgili içeriklerle doldururken Büyük Vladimir, Bilge Yaroslav ve Halychli Danylo'nun eylemleri gibi benzerleri ve örnekleri için tarihe baktılar. Tüm dikkatleri geçmişe dönük olmasına rağmen aslında yeni bir şey yaratıyorlardı. İcatları sonunda "Ukrayna" haline gelecekti; bu terim bölgede ilk kez on altıncı yüzyılda, prenslik gücünün dirilişi sırasında ortaya çıktı. Lublin Birliği'nin yarattığı isim ile yeni alanın örtüşmesi zaman alacaktı.

8
Kazaklar

On beşinci ve on altıncı yüzyıllar süresince Ukrayna stepleri önemli siyasî, iktisadî ve kültürel dönüşümlere uğradı. Kiev Rusu günlerinden beri ilk kez sınır yerleşim çizgisinin Pripyat bataklıkları ve Karpat Dağları'na gerilemesi durdu, çizgi doğuya ve güneye doğru ilerlemeye başladı. Dilbilim araştırmaları, Ukrayna lehçelerinin iki ana grubu olan Polesiye ve Karpat-Volhinya'nın, sırayla kuzey ve batıdan birleşmeye başladıklarını, doğu ve güneye kayarak şu an kuzeybatıda Jitomir ve Kiev'den doğuda Zaporijya, Luhansk ve Donetsk'e Ukrayna topraklarını kaplayan ve günümüz Rusyası'ndaki Krasnodar ve Stavropol'e kadar uzanan üçüncü bir grup step lehçesi oluşturduklarını belirtmektedir. Lehçelerin bu karışımı büyük kitlelerin hareketini yansıtmaktadır.

Bu büyük değişimin kökenleri stepin kendisindeydi. On dördüncü yüzyılda, Kıpçak Hanlığı olarak da bilinen Altın Orda'da başlayan mücadele, devletin on beşinci yüzyılın ortasına doğru dağılışına yol açmıştı. Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlıkları Altın Orda'nın varisi haline geldiler ama hiçbiri onu bir araya getirmeyi başaramadı ve hatta bazıları bağımsızlığını bile kaybetti. Kırım 1449'da Cengiz Han'ın soyundan Hacı Devlet Giray'ın liderliği altında Altın Orda'dan bağımsız hale geldi. Hacı Devlet tarafından kurulan Giray Hanlığı on sekizinci yüzyıla kadar sürecekti fakat hükümdarlığı bağımsız kalmayacaktı. 1478'e gelindiğinde Hanlık, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllar süresince Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki ana güç olarak Bizans'ın yerine geçen Türk egemenliğindeki bir Müslüman devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'na tabi bir devlet haline geldi. İstanbul'u -eskinin Konstantinopolisi- 1453'te başkent yapan Osmanlılar, ana merkezlerini liman kenti Kefe'de -günümüzün Feodosyası-, kurarak Kırım'ın güney kıyılarını doğrudan denetim altına aldılar. Giraylar dağların kuzeyindeki Kırım step arazilerini, aynı zamanda içlerinden Nogay Orda'nın on altıncı yüzyılda en güçlüleri haline geldiği Güney Ukrayna'nın göçebe kabilelerini de yönettiler.

Osmanlıların bölgeye ilgisini güvenlik kaygıları ve ticarî çıkarlar çekmişti. Özellikle kölelerle ilgiliydiler. Köle ticareti bölgenin ekonomisi için her zaman önemliydi ama şimdi baskın hale gelmişti. İslamî hukuku yalnız gayrimüslimlerin köleleşmesine izin veren ve kölelerin azat edilmesini teşvik eden Osmanlı İmparatorluğu daima ücretsiz iş gücüne ihtiyaç duyuyordu. Nogaylar ve Kırım Tatarları bu talebe, köle arama seferlerini sınır alanlarındansa Pontus steplerinin kuzeyindeki topraklara ve sıklıkla Ukrayna ve Güney Moskova'nın daha da derinliklerine genişleterek cevap verdiler. Köle ticareti Nogayların hayvancılıktan ve Kırımlıların hem hayvancılık hem de yerleşik tarımcılıktan kazandıkları gelire ek sağladı. Verimsiz hasatlar genellikle kuzeye daha çok akın ve Kırım'a daha çok köle taşınması anlamına geliyordu.

Tatarların köle arama akınlarında yerleşik bölgelere gitmek için izlediği beş yol da Ukrayna'dan geçiyordu. Bunlardan ikisi Dinyester'in doğusundaki Podolya ve ardından Galiçya'ya; Güney Bug Nehri'nin diğer kıyısındaki ikisi Batı Podolya ve

Volhinya'ya sonrasında yine Galiçya'ya; sonuncusu da Harkiv dolaylarında Sloboda Ukraynası haline gelecek bölgenin içinden geçerek Güney Moskova'ya yöneliyordu. Tahıl talebi, on altıncı yüzyıl Ukrayna topraklarının Baltık ticaretiyle bütünleşmesini sağladıysa, bu toprakların Akdeniz ticaretiyle bağlantıları büyük ölçüde köle için akınlar yapan Tatarlar sayesindeydi. Karadeniz'in kuzeyindeki step sınırlarındaki halkın mutlak çoğunluğunu oluşturan ve steplere tahıl bulma yolunda taşınmış Ukraynalılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun köleye bağımlı ekonomisinin ana hedefleri ve kurbanları haline gelmişti. Kırım'ın kuzeydoğusundaki etnik Ruslar da kıl payıyla ikicilerdi.

Litvanyalı Michalon (Michael) -Kırım'ı ziyaret etmiş bir on altıncı yüzyıl ortası yazarı- bir Yahudi'yle konuşmasından alıntılayarak köle ticaretinin kapsamını şöyle anlatmıştır: "İnsanlarımızın sürekli ve sayılamayacak kadar büyük sayılarda tutsak olarak oraya götürülmesi, topraklarımızın insanla dolu olup olmadığını ve bu sayısız ölümlünün nerden geldiğini sorgulattı". On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Kırım köle pazarlarına getirilen Ukraynalı ve Rusların tahminî sayısı 1,5 ila 3 milyon arasında değişiyor. Çocuklar ve ergenlik çağındakiler en yüksek fiyatları getiriyordu. Kölelerin kaderleri farklıydı. Erkek kölelerin çoğu kendini Osmanlı'nın gemi mutfaklarında ya da tarlalarında çalışırken buldu; kadınların çoğuysa ev işlerinde çalıştı. Bazıları şanslıydı ama ancak sözün gelişi. Yetenekli genç erkekler Osmanlı yönetiminde kariyer yaptılar fakat çoğu harem ağasıydı. Bazı kadınlar sultanların ve Osmanlı yüksek memurlarının haremlerine alındılar.

Tarihte Roxolana olarak bilinen Ukraynalı bir kız Osmanlı sultanlarının en güçlülerinden olan, 1520'den 1566'ya kadar hüküm süren Muhteşem Süleyman'ın karısıydı. Oğlu ise II. Selim adı altında padişah oldu. Hürrem Sultan adı altında Roxolana, Müslüman hayır kurumlarına destek ve Osmanlı mimarisinin en iyi örneklerinin inşasına kaynak sağladı. Bunlar arasındaki Haseki Hürrem Sultan Hamamı ve İstanbul'daki Ayasofya'nın yakınlarındaki bir hamam, en ünlü Osmanlı mimarı Mimar Sinan tarafından inşa edilmişti. Son iki yüzyıl boyunca Roxolana, Ukrayna ve Türkiye'deki romanların ve birkaç televizyon dizisinin kahramanı olarak rol aldı. Elbette, onun hayatı ve kariyeri kural değil bir istisnaydı.

Tatar saldırıları ve köle ticareti Ukrayna'nın hafızasında derin yaralar bıraktı. Kölelerin kaderi çok sayıda *dumas*'ın –Ukrayna'nın tutsakların kaderine ağıt yakan epik şarkıları– konusu oldu, onların Kırım köleliğinden kaçma girişimlerini betimledi ve köleleri kurtaran ve özgürleştirenleri yüceltti. Bu halk kahramanları Kazaklar olarak bilinirdi. Kazaklar, Tatarlarla savaştılar, Osmanlılara karşı açık deniz seferlerine giriştiler ve arada sırada da gerçekten köleleri özgürleştirdiler.

Kazaklar kimdi? Cevap, incelenen döneme bağlıdır. Kesinlikle biliyoruz ki ilk Kazaklar göçebelerdi. Bu kelimenin kendisi Türkçe kökenlidir ve bağlamına göre muhafız, azat edilmiş köle ya da yağmacı anlamına gelebilirdi. İlk Kazaklar bunların hepsiydi. Küçük topluluklar oluşturmuşlar, yerleşimlerin dışındaki steplerde ve topluluklarının

kamp alanlarında yaşamışlardır. Step dışında yaşadıklarında balıkçılığa, tuzak kurmaya ve haydutluğa eğildiler. Birçok ticaret yolu steple kesişiyordu ve ilk Kazaklar orada yeterli muhafız olmadan kendini tehlikeye atan tüccarları avladılar. Kazakların stepteki varlığını ilk kez, doğu ya da güneyden değil ama kuzeyden, Litvanya Grandükalığı'nın yerleşim yerlerinden gelirken, tüccarlar üzerine benzeri bir saldırıyla bağlantılı olarak duyuyoruz.

1492'de, Kristof Kolomb'un San Salvador adını verdiği Karayip adasına ayak bastığı ve Kral Fernando ve Kraliçe Isabel Yahudileri İspanya'dan sınır dışı eden bir ferman imzaladığı yılda Kazaklar uluslararası sahnede ilk kez ortaya çıktılar. O yıl Kırım Hanı tarafından Litvanya Grandükü Aleksander'e gönderilen bir şikâyete göre Dük'ün Kiev ve Çerkassi şehirlerindeki tebaası Dinyester'in aşağı uzantıları gibi görünen yerdeki bir Tatar gemisini ele geçirip yağmalamıştır. Dük ise, bunların kendi insanları olabileceğinden ya da step usulü soygunculuğa kalkışmış olabileceklerinden kuşkulanmadı. Sınır (onun kullandığı terim "Ukraynalıydı") memurlarına yağmaya karışmış olma ihtimali olan Kazakları araştırmaya yolladı. Aynı zamanda suçluların infaz edilmesini ve görünüşe bakılırsa çalıntı malları da içermek zorunda olan malvarlıklarının da Han'ın bir temsilcisine verilmesini emretti.

Aleksander'in emirleri yerine getirilmiş olduysa da bunun uzun süreli etkileri olmadı. Takip eden yılda Kırım Hanı, Çerkassili Kazakları Moskova elçisine saldırmakla suçladı. 1499'da Kazaklar Dinyeper'in ağzında, Özi'deki Tatar hisarının etrafını harap ederken görüldüler. Kazak akınlarının Dinyeper'den Aşağı Karadeniz'e gitmesini durdurmak için Han Özi yakınlarındaki Dinyeper'i zincirlerle engellemeyi düşünüyordu. Tasarı yerine getirilmişe ya da Kazak eylemleri üzerinde bir etkide bulunmuşa benzemiyor. Han'ın Grandük'e ettiği şikayetlerin faydası da çok azdı.

Litvanya sınır memurları bir taraftan Kazak akınlarını engellemeye çalışırken bir yandan da Kazakları, sınırı Tatarlardan korumak için kullanıyordu. 1553'te Grandük, Çerkassi ve Kaniv'in lideri Prens Dmytro Vişnevetski'yi Kazak seferlerinin nehirden aşağı ilerlemesini durdurmak için küçük bir hisar inşa etmeye gönderdi. Vişnevetski, bu görevi tamamlamak için Kazak hizmetkârlarını kullandı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Kırım Hanı Kazak hisarını hükümdarlığına bir el uzatma olarak gördü ve dört yıl sonra Vişnevetski'yi tabyasından defetmek için bir ordu gönderdi. Halk geleneğinde Prens Vişnevetski, ilk Kazak hatmanı –Polonya ordusunun en yüksek rütbeli komutanlarına ayırdığı bir unvan– olarak sevilen bir kahraman ve Tatarlar ve Osmanlılara karşı korkusuz bir savaşçı haline geldi.

On altıncı yüzyılın ortalarına doğru Kiev'in güneyindeki topraklar yeni yerleşimlerle doluydu. Litvan Michalon, "ve Kiev, kısmetliydi ve gelişmekteydi, nüfus açısından da zengindi, Borysthenes ve içine akan diğer nehirler üzerinde bolca kalabalık şehir ve pek çok köy vardı", diye yazmıştır. Aynı zamanda yerleşimcilerin kökenlerini de açıkladı: "Bazıları baba otoritesinden, kölelikten, hizmet etmekten, suçlarından [ceza almaktan], borçlarından ya da başka bir şeyden kaçıyorlardı; diğerleri [bölgenin] çe-

kimine kapılıyorlardı, özellikle de baharda zenginleşen av ve daha bol bereketli yerler tarafından. Ve onun hisarlarında şanslarını denemiş kimseler olarak asla oradan geri dönmediler". Michalon'un tasvirine bakılırsa Kazaklar avcılık ve balıkçılıktan kazandıklarını hırsızlıkla destekliyorlardı. Yazdığına göre bazı Kazak barakaları "pahalı ipek, değerli taşlar, samur ve diğer hayvan kürkleri ve baharatlarla doluydu". Michalon orada, "pamuktan daha ucuz ipekler ve tuzdan daha ucuz biberler" bulmuştu. Tüccarlar bu leziz yiyecekleri ve lüks eşyaları Osmanlı İmparatorluğu'ndan Moskova'ya ya da Polonya Krallığı'na getiriyorlardı.

İlk Kazaklar Pripyat ve Dinyeper Nehirleri kıyısındaki kasabalılarken, on altıncı yüzyılın sonuna doğru yerel çiftçiler olarak bu konumu aştılar. Bu geçiş Kazakların siyasî, etnik ve dinî kimlikleri –Kırımlı ve Nogay Tatarı, dük ve kralların Ukraynalı tebaaları ya da tüm halkların ve dinlerin bir karışımı olup olmadıkları– hakkındaki belirsizliğe son verdi. Kazakların mutlak çoğunluğu ileri gelenlerin ya da asillerin devasa derebeylik arazilerinden ya da latifundialarından [geniş özel araziler, ed.], tarihçilerin "ikinci kölelik" adını verdiği şeyden korunmak için gelen Ukraynalılardı. Yedinci bölümde ele alındığı üzere ileri gelenler ve seçkinler Ukrayna sınır bölgelerinde yeni ele geçirdikleri, Tatar akınlarının sürekli tehdidi yüzünden yaşamanın tehlikeli olduğu arsalara vergisiz bir dönem vadederek yeni yerleşimciler çekmeye çalışmıştı. Bu dönemlerin süresi doldukça birçok çiftçi vergiden kaçmak için tehlikeli bölgenin daha da içlerine ilerledi. Birçoğu Kazaklara katılarak toplumsal hedefini radikalleştirdi.

Ukrayna yerleşimi –önceki bölümde anlatılan Tomasz Makowski'nin haritasında Orta Dinyeper boyunca uzanan sınır steplerinde tasvir edildiği üzere– Volhinya prensleri ile Dinyeper Kazaklarının ortak hedefiydi. 1559'da Kostiantyn Ostrozky, Kiev Palatini –Dinyeper Ukraynası'nın geniş arazilerinin valisi– oldu. Yetki alanı Kaniv ve Çerkassi'ye genişledi ve sorumlulukları dâhilinde, Tatarlar ve Osmanlılara karşı yağma seferleriyle step arazilerde devam eden yerleşimi hem olanaklı kılan hem de engelleyen Kazaklar da vardı. Ostrozky, Kazakları, çağlarcaların ötesindeki topraklardan uzaklaştırmak ve bu kuralsız kalabalık üzerinde bir çeşit denetim sağlamak adına, bir savaşçı birlik olarak kullanmak için değil ama askerî hizmete almak için ilk çalışmaları başlattı. Livonya Savaşı, Litvanya ve Moskova arasındaki sınırlarda savaşan erkek ihtiyacını arttırdı ve 1570'te her biri beş yüz kadar adamdan oluşan birkaç Kazak birimi kuruldu.

Kazakların yerel sınır memurlarının hizmetindeki milis kuvvetlerinden ordu subaylarının komutası altındaki askerî birimlere dönüştürülmesi Kazaklık tarihinde yeni bir devir başlattı. İlk kez "Kayıtlı Kazak" terimi kullanılmaya başlandı. Askerî hizmete alınan ve bu yolla "kayda" dâhil olan Kazaklar vergilerden muaftılar ve yerel memurların yetki alanlarına bağlı değildiler. Aynı zamanda maaş da alıyorlardı. Elbette kayıt olmak isteyenlerde bir sıkıntı yoktu ama Polonya Krallığı yalnız sınırlı bir sayıyı alıyordu ve maaşlar ve ayrıcalıklar yalnızca askerlik hizmeti süresince geçerliydi. Fakat kayda baştan beri dâhil olmayan ya da belli bir savaş ya da askerî seferden sonra kayıttan çı-

karılanlar konumlarından vazgeçmeyi reddettiler; bu da Kazaklar ile sınır memurları arasında bitmek bilmeyen anlaşmazlıklara sebep oldu. Kaydın yaratılması devlet için bir sorunu çözmüş ama bir başkasını doğurmuştu.

1590'da Birlik Diyeti, Ukrayna sınır topraklarını Tatarlardan ve Tatarları da kayıtsız Kazaklardan korumak için bin kayıtlı Kazaktan oluşan bir birlik kurulmasına karar verdi. Kralın zorunluluk emri yayımlamasına rağmen bu pek bir işe yaramamıştı. 1591'deki ilk Kazak ayaklanması Ukrayna'yı tamamen sardı. O zamana kadar Osmanlı varlıklarını –Kırım Hanlığı, Moldova Prensliği [Boğdan Voyvodalığı, ed.] (Osmanlı'ya tabi) ve Karadeniz kıyısını– taciz eden Kazaklar, şimdi kuvvetlerini içe döndürmüştü. Devlete karşı değil kendi "manevî babalarına" başkaldırmışlardı –özellikle Prens Janusz Ostozky (Lehçe: Ostrogski) ve babası Kostiantyn olmak üzere Volhinya prenslerine. Janusz, bir kale ve Kiev'in kuzeyindeki bir sığınak olan Bila Tserkva'nın lideriydi; bu sırada Kiev Palatini olan Konstiantyn ise oğlunun hareketlerini "denetliyordu". Baba ve oğul Ostrozkyler, bölgenin tam hâkimiyetine sahiptiler. Yerel asillerden hiçbiri değersiz asillerin topraklarını ele geçirerek mülklerini genişletmekle meşgul olan güçlü prenslere karşı koymaya cesaret edemiyordu.

Ostrozkylerin asil kurbanlarından biri olan Kryshtof Kosynsky'nin aynı zamanda bir Kazak lideri de olduğu ortaya çıkmıştı. Janusz, Kosynsky'nin kraliyet hibesi olarak bulundurduğu toprağına el koyduğunda Kosynsky krala faydasız bir şikayetle vakit kaybetmedi, yerine Kazaklarını topladı ve Bila Tserkva Kalesi'ne, Ostrozkylerden genç olanın karargâhına saldırdı. Ostrozkyler ve Volhinya'nın bir başka varisi Prens Oleksandr Vişnevetski tarafından bir araya getirilen özel bir ordu sonunda onu yendi. Prensler, krallık otoritelerinden yardım istemeden isyanı bastırmayı başarmıştı. Ne gariptir ki Kazakların manevî babaları itaatsiz çocuklarını özel hizmetlerindeki diğer Kazakların yardımıyla cezalandırmıştı. Açık farkla Ostrozky'nin en meşhur Kazak lideri Severyn Nalyvaiko'ydu. Ostrozky, Kazaklarını Kosynsky'ye karşı savaşa sokmuş ve sonra Podolya steplerindeki dağınık Kazakları, mülklerinden olabildiğince uzağa yönlendirmek için bir araya getirmişti.

Ne var ki Ostrozkylerin Kazak isyanını denetleme ve idare etmelerinin de bir sınırı vardı. Kazaklar savaşta izleyecekleri komutanlarını kendileri seçerlerdi ama çıkarlarına ters hareket ederse sefer sona erdiği anda onu yerinden uzaklaştırmakta ve hatta infaz etmekte özgürlerdi. Ayrıca Kazakların kendi içinde de kayıtlılara karşı kayıtsızlarla sınırlı kalmayan büyük ayrımlar vardı. Kayıtlı Kazaklar, üyeleri Kiev ve Çerkassi arasındaki şehir ve yerleşimlerde ikamet eden Kazakların toprak sahibi sınıfından işe alınıyordu. Kraliyet hizmetiyle ilişkilendirilmiş özel haklar edinme şansları vardı. Aynı zamanda başka bir topluluk da mevcuttu; Zaporog Kazakları. Birçoğu çağlarcaların ötesindeki adalarda siç adı verilen tahkim edilmiş yerleşimlerin sahibi olan eski çiftçilerdi (ki bu yerleşimler onları koruyan ahşap siperlerin ardındaydı). Kraliyet memurlarının erişimden uzaktaydılar, çoğu sorunu Kırım Tatarlarıyla yaşadılar ve çalkantılı

zamanlarda stepten kaçan memnuniyetsiz şehirlileri ve köylüleri çeken bir mıknatıs görevi gördüler.

Ostrozky tarafından Kazak ayak takımını –çoğunlukla kaçak çiftçiler– yönetmesi için görevlendirilen Nalyvaiko, kısa sürede kendini azılı Zaparoglularla rahatsız bir ittifakın içinde buldu. 1596'ya doğru artık Ostrozky'nin buyurduğunu yerine getirmiyordu, kendi başına hareket edip Kosynsky'nin başlattığından daha büyük bir isyana liderlik ediyordu. 1590'ların başındaki birkaç yıl kötü hasat görmüştü ki bu da kıtlığa yol açmıştı. Açlık daha fazla köylüyü soyluların arazilerinden dışarı Kazak saflarına doğru sürdü. Bu kez prensliğin askerî birliği ayaklanmayı bastırmak için yeterli değildi: Polonya silahlı kuvvetleri komutanının başını çektiği krallık ordusu çağrıldı. Mayıs 1596'da Polonya ordusu, Dinyeper'in sol yakasındaki Kazak kamp alanını kuşattı. "Eski" ya da şehirli Kazaklar "yeni" Kazaklara düşman oldular ve Nalyvaiko'yu af karşılığında Lehlere teslim ettiler. Prenslik hizmetkârından Kazak isyancısına dönüşen Nalyvaiko Varşova'da infaz edilmiş, 1826'da otoriteye karşı kendi isyanı yüzünden infaz edilen Rus şair Kondratii Ryleev de dâhil olmak üzere, romantik dönemin Kazak tarihçileri ve şairlerinin gözünde Kazak ve Ortodoks davası için şehit haline gelmişti.

On altıncı yüzyılın sonunda Kazaklar yalnız Birlik ve Osmanlı İmparatorluğu ile değil aynı zamanda Orta ve Batı Avrupa güçleriyle ilişkilerinde de dış politika hesaplarına dâhil oldu. 1594'te Erich von Lassota -Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolf'un bir temsilcisi- Osmanlılara karşı savaşında efendisine katılmaları teklifiyle Zaporog Kazaklarını ziyaret etti. Üç yıl sonra, bir papalık temsilcisi olan Alessandro Comuleo benzer bir görevle gelecekti. Zaporog Siçi'nde yayılan demokratik düzeni anlatan ve Kazakların erken tarihine dair bilgimizi zenginleştiren Comuleo'nun mektupları ve Lassota'nın günlüğü dışında bu görevlerden pek bir şey elde edilmedi. Ama artık Viyana ve Roma'da da bilinen Kazaklar, yakında Paris ve Londra kadar uzakta dikkat çekeceklerdi ve Moskova'ya büyük bir tehdit oluşturacaklardı.

Uluslararası kariyerlerine 1550'lerde Moskova Çarı Korkunç İvan'a hizmet ederek başlamış olan Ukrayna Kazakları on yedinci yüzyılın ilk on yılında Moskova'ya istenmeyen bir ziyarette bulundular. Moskova o zamanlar iktisadî, siyasî ve hanedanla ilgili krizlerden kaynaklı Karışıklık Dönemi olarak bilinen bir karmaşa içindeydi. Bu dönem, on yedinci yüzyılın başlarında, bugün Küçük Buz Çağı olarak bilinen birkaç yıkıcı kuraklıkla başladı. Bu çağ yaklaşık 1350'den 1850'ye kadar yarım binyıl süren ve on yedinci yüzyılın başlarında zirveye ulaşan düşük sıcaklıklardan oluşuyordu. Kriz, Moskova'yı en zamansız anda sarstı; Rurikid Hanedanlığı sona ermişti ve birçok aristokrat kabilesi yeni hükümdarların meşruluğuna itiraz ediyordu. Hanedan krizi 1613'te, Moskova tahtına ilk Romanov çarının seçilmesiyle sona erdi. Ama krizin çözülmesinden önce taht için birçok aday vardı; bunlardan bazıları Korkunç İvan'ın hayatta kalan akrabalarından olduklarını iddia ederek siyasî şanslarını deneyen ve dış müdahalelerin kapısını açan "taht talipleriydi".

Uzun fetret devri süresince Kazaklar Moskova tahtını amaçlayan iki talibi desteklediler: I. Sahte Dimitri ve II. Sahte Dimitri. 10.000'e yakın Kazak, 1610'da Moskova'ya ilerleyip, Saha Hükümdarı Hatman Leh Stanislaw Zolkiewski'nin ordusuna katıldı. Üç yıl sonra Moskova tahtına, 1917 Devrimi'ne kadar sürecek hanedanlığın kurucusu Çar Mikhail Romanov'un seçilmesi Moskova ilişkilerine Kazakların dâhil olmasını engellemedi. 1618'de 20.000 kişilik Ukraynalı Kazak ordusu, Moskova'ya ilerleyen Leh birliklere katıldı ve başkentin kuşatılmasında yer aldı. Kazaklar savaşın Polonya Krallığı'nın lehine olan şartlarda sonuçlanmasına yardım ettiler. Bu şartlardan biri, Litvanya Grandükalığı'nın on altıncı yüzyılın başlarında yitirdiği Çernigiv'in Polonya'ya geçmesiydi. On yedinci yüzyılın ortalarına doğru Çernigiv, Kazak dünyasının önemli bir parçası haline gelecekti. Yine de her zamanki gibi Kazaklar dış politika gündemlerini geliştirirken Leh krallara hem yardım ettiler hem de onları engellediler. Polonya-Litvanya Birliği Moskova'yla savaşında Osmanlı İmparatorluğu'ndan umduğu desteği görememişti; bu da kısmen Kazakların süregelen açık deniz seferleri ile Osmanlı kıyılarına saldırılarından kaynaklanıyordu.

1606'da Dinyeper'den inen ve "martılar" (*çaykı*) adındaki büyük sandallarla Karadeniz'e giren Kazaklar, Karadeniz'in batı kıyısındaki en güçlü Osmanlı kalelerinden biri olan Varna'da fırtına gibi estiler. 1614'te güneydoğu kıyısındaki Trabzon'u yağmaladılar ve takip eden yılda İstanbul limanı Haliç'e girip tıpkı 750 yıl kadar önce Vikinglerin yaptığı gibi dış mahalleleri yağmaladılar. Ama Vikingler aynı zamanda Konstantinopolis ile ticaret de yaparken, Kazakların seferleri Akdeniz'den Karayipler'e kadar kıyılardaki korsan saldırılarına benziyordu. Çalmaya, intikam almaya ve Ukrayna halk şarkılarının hikâye ettiği gibi çilekeş köleleri özgürleştirmeye gelmişlerdi. 1616'da Kırım sahilindeki ana köle ticareti merkezi olan Kefe'ye saldırdılar ve bütün tutsakları serbest bıraktılar.

Kudretli Osmanlı İmparatorluğu'na birbiri ardına gelen Kazak saldırılarına tanık olan Sultan, sarayı ve yabancı elçilikler afallamışlardı. Hıristiyan hükümdarlar artık bu akıncıları Osmanlı'ya karşı savaşta olası ittifak olarak ciddîye alabilirlerdi. İstanbul'daki Fransız elçisi Césyli Kont Philippe de Harlay, Ağustos 1620'de Kral XIII. Louis'ye, "Kazaklar Karadeniz'e her yaklaştıklarında zayıf kuvvetlerine rağmen inanılmaz ganimetler ele geçiriyorlar ve öyle bir itibarları var ki büyük senyörün [sultan] bin bir zorlukla gönderdiği çeşitli kadırgalarda onlara karşı savaşmaları için Türk askerlerinin sopa atılarak zorlanmaları gerekiyor" diye yazmıştır.

Kont Philippe kralını Osmanlıların Kazak açık deniz seferlerini zapt etmekteki yetersizliğiyle ilgili bilgilendirirken on altı yaşındaki Sultan II. Osman'ın danışmanları iki cephede nasıl savaş açabilecekleri üzerine düşünüyorlardı: karada Polonya ordusuna, denizde Kazaklara karşı. 1620 Yazı'nda Osmanlı ordusu, birlikleri Ukrayna ve Polonya ileri gelenlerinin özel Kazak ordularını da içeren Birliğe karşı, günümüz Moldova-sı'ndaki Prut Nehri'ne doğru ilerledi. Bu sefer görünürde, Osmanlılara yapılan Kazak saldırılarını engellemeyen Birliği cezalandırmayı amaçlıyordu. Gerçekteyse gündem

çok daha genişti. Osmanlılar bölgede kendilerine bağımlı devletleri, Birliğin etkisi altına girmekten korumaya çalışıyordu. 10.000'e yakın askeriyle Polonya ordusu ve bazı tahminlere göre bunun iki katı büyüklükteki Osmanlı güçleri Eylül 1620'de, günümüz Moldova-Romanya sınırındaki Tutora şehrinin yakınlarında çarpıştılar. Savaş yirmi gün sürdü ve Birlik için ezici bir yenilgiyle sonuçlandı.

Birliğin hazırda bir ordusu olmadığı için saray ve bütün ülke paniğe kapıldı. Herkes Osmanlıların Polonya'ya ilerleyişini sürdüreceğini bekliyordu. Öyle de oldu. Takip eden yılda bizzat sultanın öncülük ettiği tahminen 120.000 askerlik daha büyük bir Osmanlı ordusu, Birliğe giden yolda Moldova'dan geçti. Osmanlılar 40.000 kişilik güçlü bir Birlik ordusuyla karşılaştı; yarısı Ukrayna Kazaklarından meydana geliyordu ve bunlara Petro Konashevych-Sahaidachny -1616'da Kefe'ye yapılan Kazak akınının kahramanı ve iki yıl sonraki Moskova ilerleyişinin komutanı- tarafından öncülük ediliyordu. Osmanlıların kuşattığı, Dinyester Nehri kıyısındaki Hotin Kalesi yakınlarında çıkan savaş tam bir ay sürdü.

Hotin Savaşı iki taraf için de açık bir zafer olmadan sonuçlandı ama bu belirsiz sonuç Varşova'da Polonya Krallığı için bir zafer sayıldı. Lehler devasa Osmanlı ordusunu sınırlarında durdurmuştu ve toprak kaybı olmayışını da içeren bir barış anlaşması imzalamıştı. Herkes bu sonucun Kazaklar olmadan imkânsız olacağını biliyordu. İlk kez –ve kısa süreliğine– Kazaklar bütün Birliğin sevgilisi haline geldi. Savaştan az sonra ortaya çıkan kitaplar, Petro Konashevych-Sahaidachny'yi Polonya'nın en büyük savaşçılarından biri olarak baş tacı ettiler; bugün Kiev'in Podil semtinde kendi adını taşıyan sokağın başında anıtı hâlâ durur.

Kazakların Hotin'deki askerî başarısı, Birlikteki siyasal ve toplumsal hedeflerini tekrar ileri sürmelerine imkân verdi. Asıl talepleri, bütün ordu için değilse bile Kazak subaylar için asalet konumuydu. Petro Konashevych-Sahaidachny Hotin'de edindiği yaralar sonucu Kiev'de 1622'de öldüğünde, Kiev kardeşlik okulundan Profesör Kasiian Sakovych, Kazak Hatmanı'nın ölümü hakkında dizeler yazdı ve Kiev Mağara Manastırı matbaası zaman geçmeden bu dizeleri yayımladı. Burada Kazakları, Kiev Rusu zamanında Konstantinopolis'i kasıp kavuran Kiev prenslerinin varisi olarak yüceltti. Sakovych'e göre Kazaklar "Altın Özgürlük" –Birlik asillerinin tadını çıkardığı hak ve özgürlüklerin aynısına verilen takma ad– için savaşmış ve onu hak etmişlerdi. Sakovych, "hepsi onu elde etmek için tutkuyla çabaladı" diye yazmıştır. "Ama herkese verilemezdi, sadece vatanı ve hükümdarı koruyana verilebilirdi. Şövalyeler savaşlardaki kahramanlıklarıyla bunu kazanırlardı: parayla değil kanla satın alınırdı". Kazakların şövalyeler olarak tanınması onları asillikten yalnızca bir adım öncesine taşıyacaktı.

Kazaklar toplumsal hedeflerini gerçekleştiremediler. Yeni kralı seçecek (yalnızca asillerle sınırlı) Diyet'in içinde olma girişimleri 1632'de reddedildi. Bu aşağılanma birçok askerî yenilginin peşinden gelmişti. Otoriteler 1625 ve 1630'daki Kazak isyanlarını bastırmıştı. Hotin'de 20.000 savaşçıları vardı ama şimdi kayıt önce 6.000 ve

sonra da 8.000 Kazak'la sınırlı tutuluyordu. Kazaklar 1637 ve 1638'de bir kez daha ayaklandılar ve bir kez daha kraliyet ordusu tarafından yenilgiye uğratıldılar. Yalnızca Kazak özgürlükleri için değil aynı zamanda Ortodoks inancı için de savaştıklarını iddia etmekteydiler. Bu ilk başlarda onlara destek kazandırmış olsa da hükümetin Ortodoks Kilisesi'ne yardım etmek için harcadığı çaba Kilise ile Kazaklar arasındaki bağı sürdürmeyi gittikçe daha da zorlaştırdı. Halbuki 1630'da Kievli ruhbanın bir kısmı Kazakları desteklemişti ancak 1637 ve 1638'de çağrıları duymazdan gelindi ve onlar da ihanete uğramış hissettiler. Mağara Manastırı matbaasının yayımladığı methiyeler artık Kazak hatmanlarını övmüyordu: bunun yerine onlara karşı savaşan Ortodoks asillerini yüceltiyordu.

1637 ve 1638'deki Kazak başkaldırılarının zapt edilmesi otoritelerin uzun süreli bir anlaşma denemesine öncülük etti. Tasarı nispeten basitti –kralın dayattığı ve hükümetin de güvendiği yeni bir liderlik altında, Birliğin yasal ve toplumsal yapısıyla bütünleştirilmeleri şartıyla savaşçılara yasal bir konum bahşedilmesi. 1638 Kazak Fermanı yönetici Kazak seçkinlerinin taleplerini karşılamada epey ileri gitti. Kazakları, bu yasal konumu ve toprak mülkiyetlerini nesilden nesle aktarabilme hakkını da içeren ve yalnız askerî hizmet süreleriyle sınırlı olmayan hakları ve ayrıcalıklarıyla ayrı bir sınıf olarak tanıdı. Hükümet varlığı yeni kabul edilen bu sınıfı denetlemek için bazı önlemler aldı ve nüfusun diğer tabakalarından, özellikle de Kazakların sınır steplerindeki şehirlerde yan yana yaşadıkları kasaba halkından bu sınıfa erişimi engelledi.

Polonya otoriteleri buna ek olarak kayıtlı Kazak kontenjanını 6.000'e düşürdü (1625'in kotası) ve onları Büyük Kraliyet Hatmanı'nın –Polonya ordusunun başkomutanı– yetki sınırları içine yerleştirdi. Kazak şefi ve altı Kazak albayın tümü Leh asillerdi. Bir Kazak'ın Kazak ordusunda tırmanabileceği en üst rütbe ise yüzbaşıydı. Altı alayın sırayla Kazakların çağlarcaların ötesindeki asi sığınakları olan Zaporijya Siçi'nde garnizon olarak görev alması gerekiyordu. Kazak açık deniz seferlerini engellemek ve Osmanlı'yla ilişkilerini geliştirmek için otoriteler, Dinyeper çağlarcalarının girişindeki, önce 1635'te inşa edilen ama sonra Kazaklar tarafından yakılan Kodak Kalesi'ni yeniden inşa ettiler. Yeniden inşayı idare etmesi için gönderilen mimar, Fransız bir mühendisti; 1639'da Ukrayna'nın –Birliğin Podolya, Bratslav ve Kiev'i içine alan step sınır toprakları– ilk haritasını hazırlayan Guillaume Levasseur de Beauplan. Beauplan'ın bölgeye dair birçok haritası on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna'yı Avrupalı haritacılar arasında her gün kullanılan bir kelime haline getirdi.

Kazakların bir nebze sakinleşmesi ve yerleşmesiyle Karadeniz seferlerine açılan yol olan Dinyeper kapandı ve Zaporijya Siçi'nin de denetim altında olmasıyla topluluk Altın Barış adıyla nam salan on yıllık döneme girdi. Bu, step sınır topraklarının devamlı sömürgeleştirilmesini ve asil topraklarının ve latifundialarının genişlemesini getirdi. Nüfus ise yeni ileri gelenlerin, köylülerin ve yeni arabulucular olarak davranan Yahudi yerleşimcilerin filizlenen iktisadî fırsatlardan faydalanmak için buraya taşınmasıyla büyüdü. Görünen o ki bu fırtına öncesi sessizlikti. Yeni ve daha büyük bir Kazak isyanı

yapım aşamasındaydı.

Kazaklar çok yol kat etmişti –Kiev'in güneyindeki steplerde aranan küçük balıkçı ve avcı topluluklarından, step sınırları boyunca uzanan topraklardaki yeni yerleşimcilere; prenslerin emrindeki özel milis gücünden, yabancıların saygıyla yaklaştığı bağımsız savaşçılara ve son olarak, mülteci ve maceraperestlerden, kendine ayrı bir toplumsal düzen gözüyle bakan ve hükümetten yalnız para değil aynı zamanda savaşçı kimliğinin tanınmasını da talep eden birbirine bağlı bir askerî kardeşliğin üyelerine. Polonya Devleti, toplumsal taleplerine uyum sağlamayı becerebilseydi, bu askerî güçten ve Kazakların iktisadî imkânlarından faydalanabilirdi. Sonraki gelişmelerin tekrar tekrar göstereceği gibi, bu pek kolay bir görev değildi.

9
Doğu'daki Reformlar

Çağdaş Ukrayna'ya dair klişelerden biri Ortodoks Doğu ile Katolik Batı arasında bölünmüş, yarılmış bir ülke imgesidir. Samuel Huntington'ın çok satan kitabı *Medeniyetler Çatışması*, Ukrayna'nın tam içinden geçen Doğu ve Batı Hıristiyan medeniyetleri arasındaki çizgiyi gösteren bir haritaya da yer verir. Bu çizgi, ülkenin Galiçya ve Volhinya'yı da içine alan batı bölgelerini Katolik; Ukrayna'nın geri kalanını ise Ortodoks tarafında bırakıyor. Haritayla ilgili sorunlar bu çizgi takip edilmeye çalışıldığında ülkenin sözde Katolik tarafında çok az Roma Katoliği bulunmasıyla başlıyor. Volhinya büyük bir çoğunluğu Ortodoks olan bir topraktır ve Galiçya'da Katolikler Hıristiyan inancına sahip olanların çoğunluğunu değil ama hatırı sayılır bir kısmını oluşturur: bu durumda bile, çoğu Ukraynalı Katolik Ortodoks törenlerine katıldığı için kiliselerini ve ayinlerini Ortodokslardan ayırmak pek kolay değildir.

Haritacıların üstüne de çok gidilmemeli. Ukrayna gibi bir ülkede kesin bir çizgi çekmek imkânsız değilse de çok zordur. Bu tüm kültürel sınırlar için geçerlidir ama Doğu ve Batı Hıristiyanlığının unsurlarını bir araya getiren karma bir kilisenin varlığı Ukrayna'nın durumunu daha da karmaşıklaştırır. Bu kilise, bu unsurları birleştirme [uniting, ed.] amacını yansıtır biçimde başta Uniat olarak adlandırıldı. Bugün Ukrayna Grek Katolik Kilisesi ya da basitçe Ukrayna Katolik Kilisesi olarak biliniyor ki "Grek" ile Bizans ayinlerine atıf yapılmaktadır -Hıristiyan dünyadaki en antik bölünmelerden birini birleştirmek için atılmış açık ara en başarılı kurumsal adım. Kilise, Batı'nın siyasî ve dinî modellerinin doğuya doğru gelişmesine ve bunların geleneksel Ortodoks topraklarına uyarlanmasına sahne olan on altıncı yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. Ama yerel topluluklar tarafındaki direniş ve büyüyen özgüven çoğunlukla bu sürece eşlik etti. On yedinci yüzyılın ilk yarısında, Batı'dan gelen meydan okumalara karşı hatırı sayılır dönüşümler geçiren Ukrayna Ortodoksluğunda Batı akımlarına karşı hem uyum hem de direnç vücut buldu.

Batı yanlısı hareket 1590'ların başında Kiev Metropolitliği'ni saran krize cevap olarak Rus Ortodoks Kilisesi içinde başladı. Kilise geniş topraklara sahipti ve asiller kilise görevlerini oğulları için mükemmel bir kariyer seçimi olarak görüyorlardı. Bu gibi adayların dine ilgileri genellikle çok azdı ama kiliseye ait zenginliklere güçlü bir istek duyuyorlardı. Böylelikle piskoposlar ve önde gelen manastırların başpapazları kilisenin daimî bağışçılarının yardımıyla ve keşiş yemini bile etmeden kraldan sıklıkla atama aldılar. Papazların -ve çoğu zaman piskoposların da- eğitimi sadece ilköğretim seviyesindeydi. Daha fazla bilgi isterlerse bile edinebilecekleri hiçbir yer yoktu. Bu sırada Kalvenci ve Katolik okul ve üniversiteleri kapılarını Ortodoks asillerin oğullarına açmaya başladı. Bu özellikle Cizvit okulları için geçerliydi. Bunlardan biri yakın zamanda akademi haline gelen Belarus sınırı yakınlarındaki Vilnius'ta ve başka bir tanesi de

Galiçya'daki Jarosław kasabasında kuruldu.

Kiev Metropolitliği'ndeki durum Reform'dan ve Avrupa'nın diğer bazı bölgelerinde Katolik reformunun başlamasından önceki durumdan pek de farklı değildi. Bu durum birçok yönden işlerin her zamanki gibi ilerleyişiydi ama bazı Ortodoks seçkinler bunu bir kriz olarak görmeye başladılar. Birlikteki Katolik Kilisesi, Cizvit okulları ve üniversitelerinin yardımıyla kendini baştan yaratmakla meşguldü ve bu, reformdan geçmeyen Ortodoksluk için üstü kapalı bir tehdit oluşturuyordu. Prens Konstiantyn Ostrozky'nin çevresindeki yayıncılık ve eğitim hareketleri bu tehdide verilen ilk karşılıklardı. Ortodoks kardeşliklerin –büyük Ukrayna şehirlerindeki Rus tüccar ve esnaf örgütleri– üyeleri de kilise meseleleriyle ilgili daha az endişeli değillerdi. Aralarında en zengin ve en etkili olan, Lviv kardeşliğinin üyeleri, yozlaşmış olduğuna inandıkları ve dolayısıyla baskın durumdaki Katoliklerle ilişkilerinde engel yaratan yerel Ortodoks piskoposun otoritesine meydan okudular. 1586'da Lviv sakinleri piskopostan bağımsızlıklarını ilan etmeyi başardılar ve 1591'de onun yapmasını beklemeden kendi okullarını açtılar.

Ortodoks başpiskoposlar kendilerini katlanılmaz bir konumda bulmuştu. Onların Katolik yönetiminde bulunan Birlikteki mevkileri, krala doğrudan erişimi bulunan senato üyesi Katolik piskoposlardan sonra ikinci sırada geliyordu (Ostrozky ve diğer prensler ile asiller kilisenin asıl efendilerinin kendileri olduğunu düşünüyorlardı). Kardeşlikler kilise inancını öğretmede piskoposun tekelini yıkarak açıkça ayaklandılar ve Konstantinopolis patriği piskoposlara yardım etmek yerine isyancıları kendi koruması altına aldı (isyancılar paraya sıkışan dinî reisin ilgisini nasıl çekeceklerini biliyorlardı.) Bu bilmecenin çözümü, aniden, kendini Roma'yla birleşme fikriyle takdim etti. Ortodoks başpiskoposlarca paylaşılan kilise birleştirme hayali, Floransa Birleşik Katolik-Ortodoks Konseyi tarafından 1439'da sunulan bir modele dayanıyordu. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışından önceki yıllarında hem imparator hem de patrik onu Osmanlı saldırılarından kurtarmaya dair umutlarını kaybetmişti. Roma'dan bir yardım sözü geldi, bedeli ise iki kiliseyi papa otoritesi altında birleştirmekti. Bizanslı liderler, kendi kiliselerini Roma'ya bağlayan ve Ortodoks inanışların yerini Katolik olanların aldığı bu koşulu kabul ettiler. Katoliklerle özellikle en önemli mesele olan *filioque*, Kutsal Ruh'un yalnız Baba Tanrı değil ama ayni zamanda Oğul Tanrı İsa Mesih'le devam ettiğini kabul etmek üzerinde anlaştılar. Yine de papaz evliliği kurumunu, Yunan dilini ve Bizans ayinlerini sürdürmeyi başarmışlardı.

1595 Yazı'nda iki Ortodoks piskopos Roma'ya doğru uzun bir yolculuğa çıktı ve yoldaşları Ortodoks başpiskoposlarının papadan, onları Floransa Birliği'ne yakın şartlarda Katolik Kilisesi'ne kabul etmesini rica ettikleri bir mektup getirdi. Yolcuları Roma'da, Papa VIII. Klemens ağırladı ve piskoposlar ve kiliselerinin "dönüşünü" Vatikan'daki Konstantin Salonu'ndaki bir törenle memnuniyetle karşıladı. Papanın kararı ve kral ile diğer Birlik yetkililerine yazdığı mektuplarla donanan piskoposlar, birliğin sonuçlandığını ilan edecek ve Kiev Metropoliti'nin Roma yetki alanına nakledilmesini

duyuracak kilise konseyini bir araya getirmek için eve döndüler. Kral konseyin yeri ve zamanını memnuniyetle ayarladı: Konsey, Ekim 1596'da Polonya-Ukrayna-Belarus sınırındaki Brest kasabasında gerçekleşecekti.

Bu gelişme, bir süre son karar gibi göründü –papa, kral ve piskoposların hepsi bu birleşmeyi istiyordu. Sorun sadıklarla ya da daha açık olmak gerekirse kilisedeki büyük menfaat sahipleriyleydi. Bu topluluk, Ostrozky ve önde gelen Ortodoks yoldaşları, kardeşliklerin üyelerini, keşişleri ve papaz idaresindeki ruhbanın büyük bir kısmını kapsıyordu. Önde gelenler kilisenin denetimini kaybetmek istemiyorlardı –Reform çağında kilise, hafife alınamayacak kadar değerli bir siyasî ve dinî varlıktı. Kardeşlikler kökten bir reform istiyordu, piskoposlar için daha büyük bir güç değil. Keşiş yemini etmeden manastırları yöneten bazı başrahipler ise kilise malvarlıklarını yönetmeye devam etmek istiyordu ve bazı keşişler, ruhban ve sıradan dindarlar Konstantinopolis patriğinden vazgeçerek kutsal Ortodoks Kilisesi'ne ihanet etmeyi hayal bile edemiyordu. Bu, reformcular ile muhafazakârlardan, inançlılar ile fırsatçılardan oluşan ve Roma, Varşova ve Ortodoks başpiskoposlarının tasarılarını tehlikeye atan gelişigüzel ama güçlü bir koalisyondu.

Prens Konstiantyn Ostrozky -muhtemelen Ukrayna'daki en güçlü adam- kilise birliğini engellemeye kararlıydı. Piskoposların ileri sürdüğü haliyle birlik, kiliseyi onun denetiminden çekip almakla ve Birlik toplumunda Ruten prenslere özel bir yer veren Ortodoksluğu, krallık güçleriyle savaşında bir silah olarak kullanma yetkisini sınırlamakla tehdit ediyordu. Kişisel olarak da ihanete uğradığını hissetmiş olmalıdır. Birleşmeyi konuşmak için Roma'ya giden iki piskopostan biri onun eski arkadaşı İpatii Potii'ydi ki Ostrozky onu, kiliseyi yenilemek amacıyla piskopos olması için siyasî kariyerini bırakmaya ikna etmişti. Ostrozky Potii'ye, yalnızca Konstantinopolis patriğinin onayı olursa birleşme taraftarı olduğunu söylemişti. Böyle bir onayın gelmeyeceğini bilen Potii, Konstantinopolis olmadan birleşmeyi tercih etti. Roma'ya giderken Potii'nin yoldaşı, yalnız bölgede Konstantinopolis patriklik çıkarlarını korumakla mükellef bir vali veya kişisel temsilci değil aynı zamanda Ostrozky'nin kalesi Volhinya Piskoposluğunun başı olan Piskopos Kyryl Terletsky'ydi.

Dehşete düşmüş olan yaşlı Prens, silahlı hizmetlilerini iki piskoposu Roma yolunda durdurmaya sevk etti ama piskoposlar zarar görmeden kurtuldular. Şimdi Ostrozky, kilise konseyinde yer almak için Ortodoks asiller ve hizmetlilerinden oluşan küçük bir destek ordusuyla Brest'e doğru yola çıkıyordu. Prens aynı zamanda Protestan müttefikleri olan Litvan aristokratların da desteğine sahipti. Kral şehrin Ortodoks kiliselerinin kapatılmasını emrettiğinden bu aristokratlardan biri kilise konseyinin toplanma mekânı olarak kendi evini teklif etti. Kralın temsilcileri Brest'e kendi silahlı heyetleriyle geldiler. Bu heyecan dolu atmosferde bekleyen kilise birliği, sadece bir birleşememe sonucuna değil aynı zamanda kanlı bir savaşa kolayca düşebilirdi.

Tarihyazımında Brest Konseyi olarak bilinen tek bir olay asla gerçekleşmedi çün-

kü ortada Katolik ve Ortodoks olmak üzere iki toplantı vardı. Katılımcıları arasında Ortodoks metropoliti ile birçok piskoposa da yer veren Katolik meclisi birliği ilan etti. Konstantinopolis patriğinin bir temsilcisinin başkanlık ettiği Ortodoks meclisinin katılımcıları içinde iki Ortodoks piskoposun yanı sıra birçok kilise başpapazı ve kilise ruhbanı temsilcileri vardı. Bu meclis birliğe katılmayı reddetti ve Konstantinopolis patriğine sadakatinin devamlılığına dair yemin etti. Böylece bir kısmının Roma'ya sadakatini ilan etmesiyle Kiev Metropolitliği bölünmüş oldu. Metropolitlikteki bu bölünmenin açık coğrafî ölçütleri vardı: Lviv ve Przemyśl dâhil Galiçya Ortodoks kalırken Volhinya ve Belarus piskoposlukları yeni Uniat Kilisesi'ni destekledi. Ortadaki durum aslında bu genel açıklamanın belirttiğinden çok daha karmaşıktı; cemaatler ve manastırlar birden fazla kez sadakat değiştirirken, dinî bağlılıklar bazen aileleri parçalıyordu.

Brest Birliği'ne güçlü bir şekilde karşı çıkılmasına rağmen kral ona tutunuyordu. Yalnızca bir Brest meclisini tanıyordu –birliği ilan edeni– ve bundan böyle Uniat Kilisesi'ni ülkenin tek meşru Doğu Hıristiyan kilisesi kabul etti. İki piskopos, onlarca manastır, binlerce kilise ve milyonlarca değilse bile yüzbinlerce inançlı Ortodoks artık kanunları çiğnemiş sayılıyordu. Ortodoks asilleri, kraliyet yetkililerinin asillere verilen dinî özgürlüğe saldırıldığını iddia ederek bu mücadeleyi yerel meclislere ve Birlik Diyetlerine taşıdı. Gerçekten saldırıyorlardı. 1570'lerde Zygmunt August'un ölümünden hemen sonra Protestan asiller, dinî özgürlüğü her seçilen Polonya kralının bağlılık yemini etmek zorunda olduğu "sözleşmenin" temel ilkesi haline getirmişti.

Bu noktada Protestan asiller, Diyetleri dinî savaş alanlarına çevirmeye yardım ederek ve her Birlik Diyeti'nde "Rus milletinin Grek ayinlerini benimsemesine" olan ihtiyacı gündeme getirerek Ortodoks mevkidaşlarına arka çıkıyordu. Ama Kral III. Zygmunt'un 1632'deki ölümünden önce herhangi bir önemli değişim gerçekleşmedi. Ortodoks Kilisesi otuz yıldan fazla bir süre resmî statüsü ve tanınırlığı olmadan var oldu. Uniatlar, yeni piskoposların kraliyet rızası olmadan atanamaması yüzünden, birliği kabul etmeyi reddedenler öldükten sonra Ortodoks Kilisesi'ni piskopossuz bırakmayı ummuşlardı. Ortodoks Kilisesi ancak kralın ve kraliyet yetkililerinin emirlerine karşı gelerek hayatta kaldı. Brest Birliği kraliyetin gücünü sağlamlaştıracağına baltalamıştı. Ondan önceki Lublin Birliği gibi kilise birliği de faillerinin beklentilerinin aksi sonuçlar üretmiş oldu.

Birlik yanlısı ve karşıtı mücadeleler Diyetlerle sınırlı olmaksızın, yayınlar yoluyla çok daha geniş bir kamusal alana yayıldı. Ukrayna ve Belarus'ta, bugün "polemik edebiyatı" genel başlığı altında bilinen tez, protesto, saldırı ve karşı saldırı patlaması yaşandı. Başlangıçta iki taraf da ciddî bir dinî tartışmayı yürütebilecek donanıma sahip değildi ve Polonyalı destekçilerinden yardım alıyorlardı. Brest Konseyi'ne katılmış bir Cizvit olan Piotr Skarga, kalemini birliği desteklemek için kullananlar arasındaydı. Ostrozky, karşı koymak için kendine bağlı Protestanlardan birinin yeteneklerine başvurdu. Bundan itibaren Protestanlar, Ortodoks kimliklerini ve metinlerinin otoritesini vurgulamak için genellikle Yunanca takma isimler altında yazacaklardı. Sonuç olarak,

yerel yazarlar Rutence yazmaya başladığında, ilk risalelerinin çoğunu geç dönemlerde bile kullanmaya devam ettikleri Lehçe yazdılar.

Zaman geçtikçe hem Uniatlar hem de Ortodokslar dinî politika, kilise tarihi ve ilahiyat meselelerinde karşı tarafa geçebilecek yazarları kendi çevrelerinde işe almaya başladılar. Ortodokslar arasında bir yazar özel bir şöhret kazandı; Ostrih İncili'nin editörlerinden biri Herasym Smotrytsky'nin oğlu Meletii Smotrytsky. Birçok yeteneği olan Meletii aynı zamanda Kilise Slavcasının sonraki iki yüzyıl boyunca konu hakkındaki temel kaynağı haline gelen ilk dil bilgisi kitabının yazarıydı. Muhtemelen davalarını savunmak için başka bir yolları ve aynı zamanda hükümdarların da desteği olmadığından, yayınların sayısına bakılacak olursa Ortodokslar Uniatlardan daha etkindi.

Brest Birliği ve Kazaklığın yükselişi, Ukrayna'nın iki ana kültürel sınırı olan Hıristiyan-Müslüman ve Doğu Hıristiyan-Batı Hıristiyan sınırının, güneye ve doğuya doğru yer değiştirmesine yol açtı. Bu değişim Ukrayna'nın iktisadî, toplumsal ve kültürel hayatına birkaç önemli değişiklik getirdi. En simgesel olanlarından biri, Kiev şehrinin on üçüncü yüzyılın ortasındaki Moğol istilalarından bu yana ilk kez Ukrayna tarihinin merkezine dönmesiydi. Bu antik şehir, on yedinci yüzyılın ilk yarısında Ortodoks Reformu'nun merkezi haline gelecekti –Konstantinopolis'ten Moskova'ya kadar Ortodoks kiliselerinin, Avrupa'daki Reform ve Karşı-Reform'a yetişmek ve bu süreç içinde kendi reformlarını yapma çabası.

Kiev'in dinsel ve kültürel bir merkez olarak canlanması on yedinci yüzyılın başlarında bu eski şehrin Galiçyalı Ortodoks aydınlar için güvenli bölge haline gelmesiyle başladı. Din ve eğitim çalışmaları için burada, Varşova'nın Roma'yla birliğe katılmaları için Ortodokslara artan baskılarda bulunduğu Batı Ukrayna'dan daha uygun koşullar buldular. Kiev'i bir Ortodoks merkezine dönüştürmenin yolu, Kiev Mağara Manastırı –Ukrayna ve Belarus'taki açık ara en zengin manastır– kurumu üzerinde Ortodoks egemenliğinin (Brest Birliği'ne rağmen) devam etmesiydi. 1615'te manastırın başpapazı Yelisei Pletenetsky bir zamanlar Ortodoks Lviv Piskoposu'nun yönettiği matbaayı Kiev'e taşıdı. Lviv ve Galiçya'dan yalnız matbaa değil ama Pletenetsky'nin kılavuzluğu ve koruması altında yeni bir entelektüel merkez yaratan yazarlar, düzeltmenler ve basımcılar da geldi. Aynı yıl Kiev'de bir Ortodoks kardeşliği de kuruldu ve bu kardeşlik Lviv kardeşliğinin yaptığı gibi kendine ait bir okul kurdu. Bu okul sonradan Batı tarzı bir üniversiteye dönüştü ve bu sırada matbaa, Pletenetsky'nin 1624'teki ölümüne kadar on bir kitap daha yayımlayacaktı. O zamana kadar Kiev, Ortodoks yayıncılık faaliyetleri merkezi olarak Ostrih ve Vilnius'un yerine geçmişti.

On altıncı yüzyılın sonlarından beri Kiev'in güneyindeki bölge, Polonya Katolik otoritesine karşı Kiev'in dinsel, eğitimsel ve kültürel faaliyetlere odaklı gelişimini destekleyen bir gerçek olarak, adı konmamış bir Kazak mülkü haline gelmişti. Kazaklar Kiev Rönesansı'na iki ana yönde katkı sağladılar. İlk olarak varlıkları Tatar tehdidini en aza indirdi; bu, şehri dinî muhaliflerin yaşaması ve çalışması, aynı zamanda yayıncılık

ve eğitim için gerekli olan kaynakları üretmek için Mağara Manastırı'nın topraklarını işleyen keşişler ve çiftçiler için daha güvenli bir hale getirdi. İkincisi de Kievli keşişler kendilerini Varşova'daki Polonya hükümetinin artan baskısı altında bulduklarında Kazaklar, Galiçya'dan gelen Ortodoks mültecilere ihtiyaç duydukları korumayı sağladılar. 1610'da hatmanları, yerel Ortodoksların dinini değiştirmek için Kiev'e gönderilen bir Uniat Metropolitliği temsilcisini öldürmeye yazılı olarak yemin etti. Sekiz yıl sonra Kazaklar bu söz üzerine harekete geçip adamı Dinyeper'de boğdular. Bir süre Kazakları savunan Ortodoks aydın Iov Boretsky, "diğer milletlerin söz ve söylemlerle kazanmaya çalıştıklarını Kazaklar bizzat eyleme geçerek başardılar" yazdı.

Kazaklar yeni bir Ortodoks hiyerarşisinin kutsanmasında önemli bir rol oynadılar –bu, kiliseyi yok olmaktan kurtaran çok önemli bir adımdı. Kralın herhangi bir yeni kutsamayı reddetmesiyle piskopossuz kalan kilise kaybolmaya mahkûmdu. 1620 Sonbaharı'nda dönemin açık ara en meşhur ve en saygıdeğer Kazak lideri olan Petro Konashevych-Sahaidachny, o zaman Ukrayna'da yolculuk etmekte olan Kudüslü Patrik Teofanes'i yeni bir hiyerarşiyi kutsamaya ikna etti. Bu kutsama yalnız Ortodoks metropolitliğine yeni bir hayat vermekle kalmadı, aynı zamanda Kiev'i bir dinî başkent olarak yeniden kurdu. Bu neredeyse kendiliğinden olmuştu. Kral yeni metropolit Yov Boretsky'yi tanımamış ve onun tutuklanması ve yeni hiyerarşinin geri kalanının da gözaltına alınması için emir yayımlamıştı. Bu Boretsky'nin, Vilnius yakınlarında on dördüncü yüzyıldan beri Ortodoks metropolitlerin meskeni olan Navahrudak'ta yaşamasını imkânsız hale getirdi. Kazak denetimindeki Dinyeper bölgesinin göbeği Kiev'de yaşamaktan başka şansı yoktu. Kazaklar Ortodoks ideologlara ve kendi toplumsal ve siyasal amaçlarını başarmak için matbaaya sahip olurken, Ortodoks Kilisesi'nin de artık Kazaklar nezdinde yeni bir ordusu vardı.

Moskova ordusu 1632 Sonbaharı'nda, Smolensk ve Karışıklık Dönemi'nde kaybedilen toprakları tekrar ele geçirme teşebbüsüyle Birlik topraklarına girdiğinde, Kazak-Ortodoks ittifakı Varşova için özellikle can sıkıcı hale geldi. Birlik, neredeyse Sahaidachny'nin 1621'deki Hotin Savaşı'nda ülkeyi kurtarışı gibi, sınırlarını koruyacak az sayıda birlikle hazırlıksız yakalanmıştı. İşleri daha da kötüleştiren, Birliğin III. Zygmunt'un o yılın baharındaki ölümünün ardından uzun süren yeni kral seçimleriyle meşgul olmasıydı. Brest Birliği'nin gerçekleşmesine yardım eden kralın ölümü, Birlik seçkinlerine dinî krizle başa çıkmada yeni yollar aramaları için hem bir sorun hem de bir fırsat sunmuştu. Brest Birliği, dinî farklılıkları hafifletmek yerine Rus toplumunu böldü ve hatırı sayılır bir kısmını devlete düşman etti.

Sorunun Varşova eliyle çözümüne, Ruten Milletinin Grek İbadetinde Kalması denildi. Ortodoks Kilisesi, Uniat Kilisesi'ne eş hak ve ayrıcalıklarıyla tüzel bir kişilik olarak tanınacaktı. Birlik Diyeti'nde Ortodoks asillerin temsilcileriyle tartışılan ve geleceğin kralı IV. Władysław'ın da desteklediği bu anlaşma, belirli bazı siyasî amaçlara ulaştı. Kısa vadede Ortodoksların Birliğe bağlılığını getirdi ve Kazakların Smolensk

Savaşı'na Birlik güçlerinin tarafında katılmasını güvence altına aldı. Kilisenin kraliyet yetkilileri tarafından tanınması, aynı zamanda Ortodoks başpiskoposluğu ile Kazaklar arasında bir yarılmaya yol açtı. Kilise hayatta kalmak için Kazak korumasına artık ihtiyaç duymuyordu ve bu andan itibaren Varşova'ya yöneldi.

Anlaşmanın destekçilerinin de anladığı gibi, Ortodoks Kilisesi'nin kraliyet yetkilileriyle uzlaşması yeni bir dinî lideri gerektiriyordu. "Varşova'yla barış" yanlılarının elini güçlendirmek için Diyet'teki Ortodoks katılımcılar yeni metropolit olarak Peter Mohyla'yı seçtiler. Mohyla Kiev'e girerken selefini tutukladı ve onu Kiev Mağara Manastırı'nda bir kilere hapsetti. Polonya ordusunun eski bir subayı ve Mağara Manastırı'nın eski papazı olan yeni Ortodoks lider ne yaptığını biliyordu. Eskiden beri Smotrytsky ve Boretsky'ye yakın olan Mohyla'nın Kazaklara ve onların kilisede koruduklarına faydası çok azdı. Mohyla aynı zamanda kraliyet yetkililerinin de tam desteğine sahipti –ne de olsa o bir hanedanın çocuğuydu.

Peter Mohyla kral soyundan gelme değildi ama Moldova Prensliği'nin Ortodoks hükümdarının (*hospodar*) oğluydu ve kesinlikle Birlik aristokrasisinin bir üyesiydi. Mohyla'nın methiyecileri onu Rus'un yeni lideri olarak göklere çıkarıyordu. Mohyla, Ortodoks entelektüellerin Kiev prensleri Büyük Vladimir ve Bilge Yaroslav'ın varisi ve takipçisi olarak yücelttikleri Ostrozky gibi prenslerin ve Sahaidachny gibi Kazakların yerini almıştı. Methiyecilerden biri, o zamanlar Mohyla tarafından yeniden inşa edilen, Prens Yaroslav'ın mirası Aziz Sofya Katedrali "namına" konuşurken, "Rus'un önceden ne kadar meşhur olduğunu, kaç koruyucusu olduğunu hatırlıyor musun" diye yazdı. "Artık pek fazla kalmadı; Rus sana sahip olmak istiyor".

Mohyla, Rus dönemi kiliselerini restore etme görevini büyük bir ciddiyetle üstlendi ve birçoğunu yeniden inşa etti. Fakat on yedinci yüzyılda "restorasyon" bugünkünden farklı bir anlama geliyordu. Aziz Sofya Katedrali dış cephesinin bugün bile gösterdiği gibi Mohyla ve mimarları ilk Bizans modeline dönmeyi asla denememişti. Kiliselerini "restore" ettikleri yeni tarz Batı'dan geliyordu ve Avrupa baroğundan etkilenmişti. Bugün bildiğimiz haliyle Aziz Sofya Katedrali, bir metropolit olarak Mohyla'nın ruhunu şekillendiren kültürel tarz ve eğilimler karışımının mükemmel bir örneğidir. İçeriyi Bizans fresklerinin süslemesine rağmen, katedral bir barok kilisesinin dış cephesine sahiptir.

Bizans mirasının Batılılaştırılması ve Ortodoks Kilisesi'nin Reform ve Karşı-Reform'un zorluklarına uyarlanması, Mohyla'nın din ve eğitimdeki yeniliklerinin itici güçleriydi. Mimarlık konusunda olduğu gibi modeller sadece Batı'dan geliyor değildi; bu modeller aynı zamanda Katolik'ti. Uniatlar ve Ortodokslar Bizans mirasından çok fazla ödün vermeden Katolik reformunu taklit edebilecekleri bir yarış içindeydiler. Uniatlar öğrencilerini Roma'ya ve Orta ve Batı Avrupa'daki Cizvit okullarına gönderebilirken, Ortodoksların böyle bir lüksü yoktu. Mohyla bu sorunu, Cizvit üniversite müfredatını kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamak için Kiev'de ilk Ortodoks üniversitesini kurarak çözmeye çalıştı. 1632'de Kiev kardeşliği okulu ve Mağara Manastırı'ndaki

okulun birleşmesiyle oluşturulan üniversite, sonradan Kiev Mohyla Akademisi olarak bilinmeye başlandı ve şu an Ukrayna'nın ileri gelen üniversitelerinden biridir. Akademi, on yedinci yüzyılda olduğu gibi bugün de ülkedeki en Batı yönelimli üniversitedir.

Mohyla, Kiev'in, Birlikteki ve başka yerlerdeki Ortodoks topraklarında öncü yayıncılık merkezi olma rolünü güvenceye aldı. Kiev'de 1640'larda yayımlanan kitaplar, Ukrayna sınırlarının çok ötesinde okuyucu buldu. Bunlardan biri olan *Liturgicon* Ortodoks ayin uygulamalarını düzenleyen ilk kitaptı. *Ortodoks İnancının İlmihali* başlıklı bir diğeri, Ortodoks inancının temellerine dair ilk kapsamlı tartışmaydı ve ilmihal tarzında iki yüz atmış soruya cevap sunuyordu. Kitap 1640 civarında yazılmıştı; 1643'te bir Doğu patrikleri konseyi tarafından onaylandı ve 1645'te Kiev'de yayımlandı. Katolik örneklerden fazlasıyla etkilenen İlmihal, 1633'te Konstantinopolisli Patrik Kirillos Lukaris'in yayımladığı Protestan yönelimli ilmihale bir cevap haline geldi. Doğulu patriklerin onay mührü, kitabı Moskova dâhil bütün Ortodoks dünyasının temel eseri yaptı.

Mohyla tarafından başlatılan eğitim ve yayıncılık projelerinin ilk amacı Kiev Ortodoksluğu'nun reformuydu. Eğitimli bir ruhban sınıfı, açıkça belirlenmiş bir inanç ilmihali ve tek biçimli hale getirilmiş ayin uygulamaları, tüm bunlar metropolitin piskoposların kilisedeki güçlerini arttırma, dinî disiplini güçlendirme ve kraliyet otoriteleriyle ilişkileri geliştirme çabasıyla birlikte ilerliyordu. Bütün bu tedbirler Reform ve Karşı Reform'un –tüm Avrupa'daki dinî yaşantıda ilmihal oluşturmanın işaretleri– meydan okumalarına karşılık vermekteydi. "İlmihal oluşturma" birçok anlama geliyordu. On altıncı yüzyıl boyunca Katolik-Protestan ayrımındaki bütün kiliseler, seküler yetkililerle iş birliği içinde, inanç yeminleri düzenlemek, rahiplerini eğitmek, disiplinlerini güçlendirmek ve ayin uygulamalarını tek biçimli hale getirmekle meşguldüler. On yedinci yüzyılın ortasına doğru, Ortodokslar Peter Mohyla'nın liderliğinde bu yaygın Avrupalı eğilime dâhil oldular.

İlginçtir, 1240'taki Moğol istilasından bu yana Ortodoks dünyası haritasında zorlukla fark edilen şehir Kiev, Ortodoks Reformunda başrol oynuyordu, Moskova ya da Konstantinopolis değil. Yukarıda özetlenenlere ek olarak bu gelişmenin altında birkaç neden yatıyordu. Karışıklık Dönemi'nden sonra Moskova patrikleri, Moskova Çarlığı'nın dışında gerçek bir din olmadığına inanarak yalnız Batı değil aynı zamanda Doğu Hıristiyan dünyasından da soyutlanmışlardı. Osmanlıların egemen olduğu Konstantinopolis, Protestan modeli üzerinde reform uygulamaya çalıştıysa da pek ileri gidemedi. 1638'de, dokuz yıl önce ağırlıklı olarak Protestan ilkelerinden etkilenmiş, Latin dilinde bir Ortodoks ilmihali (*Confessio*) yayımlamış olan Patrik Kirillos Lukaris, Osmanlı İmparatorluğu'na bir Kazak saldırısını kışkırttığı iddiasıyla sultanın emri üzerine boğduruldu. Aynı yıl Konstantinopolis'teki bir kilise konseyi teolojik görüşleri yüzünden onu aforoz etti. Ortodoks reformu için Mohyla ile Lukaris ve Katolik ile Protestan modelleri arasındaki yarışta Mohyla'nın modeli galip geldi. Reformlarının Ortodoks dünyası üzerinde bir buçuk yüzyıl daha derin etkileri olacaktı.

Brest Birliği, Ruten (Ukraynalı ve Belaruslu) toplumunun genelini ve özellikle Ukrayna seçkinlerini iki kilisenin arasında bıraktı –ki bu ayrım Ukrayna'da hâlâ varlığını sürdürmektedir. Ama birliğin kaderi üzerindeki mücadeleler, halkı, tarihî, kültürel ve dinî geleneklerindeki benzerlikler hakkında daha bilinçli hale getirdi. Bütün vahşetine ve ara sıra gerçekleşen fiziksel şiddetine rağmen bu mücadele tartışmaya ve anlaşmazlığa ortam sağlayan yeni bir çoğulcu politika ve dinî kültürün şekillenmesine yardımcı oldu. Ukrayna'nın Batı ve Doğu Hıristiyanlığı arasındaki dinî sınırdaki yeri, iki Hıristiyan geleneğinin unsurlarını (genellikle yalnız Uniatlara atfedilen bir ayrım) bir araya getiren bir değil iki "sınır" kilisesi birden yarattı. Kendilerini yenilemeye ve Brest Birliği sonrası onyıllardaki koşullara uyum sağlamaya çabalayan Ortodokslar da Batı'dan gelen yeni dinsel ve kültürel eğilimleri sahiplendiler. On yedinci yüzyılın başlarında Ukrayna'da, Hıristiyan Doğu ile Hıristiyan Batı arasında kesin bir çizgi çekmek bugün olduğundan çok daha zordu.

Brest Birliği üzerindeki tartışmalar, dinî ayrımın iki tarafındaki Rus halkını uzun bir zihinsel uykudan uyandırdı. Tartışmacıların görüştüğü meseleler Rus'un vaftizini, Kiev Metropolitliği'nin tarihini, Litvan düklerin elindeki kilise ve Rus topraklarının haklarını, Lublin Birliği'nin elindeki Ortodoksların haklarını ve sonrasındaki dönemin kraliyet hükümlerini ve Diyet önergelerini kapsıyordu. Tartışmacılar, okuyabilen ve günün siyasal, toplumsal ve dinsel gelişmelerinde görev alanlar için daha önce var olmayan bir benlik algısı yarattılar. Dinî konularda anlaşmazlık içinde olduklarında tartışmacıların hepsi sözde mücadelelerini onun adına sürdürdükleri, Ruten ulusu (*naród Ruski*) olarak adlandırdıkları varlık için en yüksek saygıyı gösterdiler.

10
Büyük İsyan

Tarihte Büyük İsyan olarak bilinen, 1648'in Baharı'nda başlayan Kazak başkaldırısı, on altıncı yüzyılın sonundan beri yedinci büyük Kazak ayaklanmasıydı. Birlik önceki altı isyanı bastırmıştı fakat bu isyan bastırmak için çok büyüktü. İsyan tüm bölgenin siyasî haritasını değiştirdi ve birçok kişinin modern Ukrayna'nın temeli olarak gördüğü bir Kazak devletini doğurdu. Aynı zamanda Ukrayna'da uzun dönemli Rus müdahalesini başlattı ve yaygın olarak tarihte Rusya ve Ukrayna'nın iki ayrı millet olarak ilişkilerinin başlangıç noktası olarak kabul edildi.

Büyük İsyan, 1591'de Kryshtof Kosynsky'nin önderliğindeki ilk Kazak isyanıyla tam olarak aynı şekilde başladı –bir ileri gelen ile küçük bir soylu ve aynı zamanda bir Kazak yetkilisi olan Bogdan Hmelnitski arasındaki bir toprak hibesi tartışması nedeniyle. Hmelnitski o zaman elli üç yaşındaydı ve krala birçok savaşta hizmet etmesi ve 1638 isyanını takiben Kazak Hostu'nun şansölyesi haline gelmesiyle Kazak isyanını yönetmesi beklenmeyen bir adaydı. Önde gelen Birlik memurlarından birinin hizmetkârı, Subotiv'deki mülkünü ondan aldıktan sonra Hmelnitski yüzünü saraya çevirdi ama faydası yoktu. Dahası, güçlü rakipleri onu hapse attılar. Kaçtı ve doğrudan isyankâr Kazakların onu kendilerinden biriymiş gibi içtenlikle karşıladıkları ve hatmanları olarak seçtikleri Zaporijya Siçi'ne gitti. Tarih Mart 1648'di. Altın Barış sona ermişti ve Büyük İsyan başlamıştı.

O zamana kadarki gelişmeler önceki Kazak isyanlarını andırıyordu ama Hmelnitski bu bilindik kalıbı kırdı. Kuzeye doğru ilerleyip şehirleri ele geçirmeden ve Birlik ordusuyla karşılaşmadan önce müttefik arayışıyla güneye gitti. Yerleşik step politikalarının bu anlamlı geri dönüşünde Kırım hanına arkadaşlık ve bir fırsat teklif etti. Tedbirli han vasallarının, Kırım'ın kuzeyindeki Nogay Orda'nın Kazaklara katılmasına izin verdi. Hmelnitski ve Kazak isyancılar için bu başarılı bir darbeydi. Bugün yaygın Kazak imgesi at sırtındaki bir adamken on yedinci yüzyılın ortasında çoğu Kazak gerçekte piyadeydi. Kendilerine ait bir süvari sınıfları yoktu çünkü böyle bir sınıfın varlığını sürdürmek çok pahalıydı: Ancak asillerin savaşa hazır bir ata ve çoğu zaman birden fazlasına bakmaya gücü yetiyordu. Hmelnitski'nin at sırtında savaşan Tatarlarla yeni ittifakı süvari sorununu çözdü. O andan itibaren Kazaklar yalnız istihkâmı zayıf sınır kasabalarını almak veya kendilerini surlarla çevrili ordugâhlarda savunmak zorunda kalmayıp aynı zamanda Leh ordusuyla meydanda yüzleşti.

İttifakın değerini kanıtlaması çok uzun sürmedi. Mayıs 1648'de Kazak ve Tatar güçleri biri Jovti Vodi (Sarı Su) Nehri yakınlarındaki Zaporijya Siçi'in kuzey uzantıları civarında, diğeri de Orta Dinyeper bölgesinde Korsun şehri yakınlarında iki Leh ordusunu yendi. Kazak başarısının anahtarı, iki savaşta da Nogay süvarilerinin (yaklaşık 4.000 atlı) katılımı bir yana, 6.000 kadar kayıtlı Kazak'ın taraf değiştirme kararı alıp, Leh efendilerini terk ederek Hmelnitski isyanına katılmalarıydı. Saygın Leh ordusu

bütünüyle haritadan *silinmişti*. İki başkomutanları olan kraliyet büyük hatmanı ve kraliyet saha hatmanı, yüzlerce subayla birlikte Tatarlara esir düştüler.

Kazakların ani başarısı Birliği şaşırtırken Hmelnitski ve en yakın destekçileri şanslarına inanamıyordu. Hatman ise atacağı sonraki adımı bilmiyordu. Haziran 1648'de Leh ordularının gitmesi ve Birliğin dağınıklığıyla Bogdan Hmelnitski yaz mevsiminden kaynaklı bir boşluk yaratıp ne yapacağını düşünmek için ana yurdu Çigirin'e çekildi. Ama isyancılar ara vermeyi reddettiler. Eski kayıtlı Kazakların Kiev'in güneyindeki Bila Tserkva kasabası yakınlarında toplanmasıyla, meşhur isyan Ukrayna'nın geri kalanında ciddî olarak başladı. Kazak zaferlerinden ilham alan köylüler ve şehir halkı büyük toprak sahiplerinin mülklerine saldırarak ve geri çekilen özel orduları taciz ederek, asillerden intikam alarak ve Katolik rahipleri avlayarak kendi işlerini kendileri gördüler. Ancak 1648 Yazı'ndaki bu köylü isyanının cefasını en çok Ukraynalı Yahudiler çekti.

İsyanın başlamasıyla Hmelnitski'nin yetkililere gönderdiği ilk mektuplar zaten Yahudi kiracılardan bahsediyordu. Kazak hatman, Kazakların kraliyet subay ve albaylarının –kayıtlı Kazakların Leh komutanları– ve "hatta" Yahudilerin elinde maruz kaldığı "dayanılmaz haksızlıklardan" şikâyet ediyordu. Hmelnitski Yahudilerden laf arasında bahsetmişti, onları Kazak düşmanlarının üçüncü ve hatta dördüncü basamağına yerleştiriyordu ama Yahudilerin 1648'de toplu saldırılara maruz kaldığı Ukrayna'nın Sağ Yakası'ndaki isyancıların kendi öncelikleri vardı. Yahudilere (özellikle de erkeklere) saldırdılar ve çoğunlukla onları öldürdüler ve 1648'in üç yazı boyunca haritadan silinen tüm cemaatin yıkımına yol açtılar. İsyandan önce bu bölgede yaşayan Yahudilerin sayısını bilmediğimiz gibi kurbanların sayısını da bilmiyoruz ama çoğu tarihçi Yahudi kayıplarının 14.000 ila 20.000 kurban arasında olduğunu tahmin ediyor –zaman ve mekâna bakılacak olursa epey yüksek bir sayı. Hızlı iktisadî gelişimine rağmen on yedinci yüzyıl Ukraynası nispeten seyrek yerleşime sahipti.

Yirminci yüzyılın Yahudi ve Ukraynalı tarihçileri, o dönemde Dinyeper Ukraynası'ndaki Yahudi karşıtlığının altında yatan toplumsal nedenlere hatırı sayılır derecede önem verdiler. Şehir ve kasabalardaki Yahudi ve Hıristiyan tüccar ve esnaf arasındaki rekabet, aynı zamanda Yahudi kiracıların asiller ile köylüler arasındaki aracı rolü Kazak isyanıyla zincirlerinden kurtulan şiddete elbette katkıda bulunmuştu. Ukrayna Yahudilerine yapılan saldırılardaki dinî sebepler de göz ardı edilmemelidir. Din, Hıristiyan-Yahudi ayrımının iki tarafında da toplumsal kimlik için esastı. Katliamların en meşhur Yahudi kronikçisi Nathan Hannover'ın, milletlerine değil Ortodoks dinlerine gönderme yaparak saldırganlara "Grekler" demesi boşuna değildi. Bazı isyancılar katliamdan kaçan Yahudilerin dinini değiştirmek gibi dinî bir görevde olduklarını hissediyordu. Zorla Hıristiyanlığa döndürülmek birçok Yahudi'nin hayatını kurtardı. Bazıları Kazak saflarına katılırken diğerleri de infaz edilme tehlikesi geçince Yahudiliğe geri döndüler.

Hmelnitski ve orduları 1648 Sonbaharı'nda Dinyeper'in batısına hareket etmeye başlayana kadar Polonya'nın Podolya'daki Kamianets ve Galiçya'daki Lviv kalelerine uzanan bölgenin tamamında Yahudileri, Leh soylularını ve Katolik rahipleri ortadan

kaldırdılar. Uniatlar da ya batıya doğru çekilerek ya da Ortodoksluğa geçerek gitmişlerdi. İki Doğu Hıristiyan kilisesi yalnız yargıda farklılık gösterdiği için sonuncusunu yapmak kolaydı. Çok az insan dogmaları anlıyor ya da onları umursuyordu. Yeni toplanmış Leh ordusu, Kazak-Tatar birleşik ordusunun batıya ilerleyişini engellemek istedi ama Podolya'daki Pyliavtsi'de başka bir büyük yenilgiye uğradı. O yılın sonunda Kazak ve Tatar birlikleri Lviv'i ve Polonya-Ukrayna etnik sınırındaki Zamość kasabasını kuşattı. Ama daha ileri gidemediler. Aslında Kazak orduları ile Varşova arasında asker yoktu ve hücumun sonunu askerî değil siyasî düşünceler getirdi.

Bogdan Hmelnitski'nin yeni gündemi artık, isyanın ilk aylarında olduğu gibi, yalnız Kazak hak ve ayrıcalıklarının korunması değildi ancak amacı Birliğin yıkılması da değildi. Kazak hatmanı yeni programını 1649 Ocak ve Şubatı'nda, kendisini Kiev'in güneydoğusundaki Pereyeslav'da ziyaret eden Leh temsilcilerle müzakerelerinde anlattı. Hmelnitski kendini artık Rus'un tek efendisi ilan etmekteydi ve Lehleri Vistül Nehri'nin ötesine sürmekle tehdit etti. Kendini Kiev Rusu prenslerinin bir mirasçısı olarak görmüş olmalı.

Aralık 1648'de onu kendisi için Kiev'e muzaffer bir giriş yapmayı tasarlamaya iten de bu düşünceydi. Kiev'de, Hmelnitski'ye bir prens olarak hitap eden ve Lehlerle savaştığı için onu kutsayan Kudüs patriğinin yaptığı gibi, Kiev Metropoliti de hatmanı selamladı. Mohyla'nın kurduğu Kiev Üniversitesi'ndeki öğretmen ve öğrenciler yeni Rus liderlerini karşılamak için çok heveslilerdi. Rus milletini Leh köleliğinden kurtardığı –bu ayrımı iki yıl önce Aralık 1647'de ölen önceki efendileri Metropolit Mohyla için yapmaya cesaret edememişlerdi– için ona Musa diyorlardı. Kazak hatmanı yalnız Kazak hakları için savaşmayı bırakıp bütün milletin liderliğini üstleniyordu. Rus milletinin haklarını güvence altına almanın yolu bir "prenslik" ya da devlet kurmaktı. Bu, devrim niteliğinde bir gelişmeydi. Yerleşik düzene bir tepki olarak toplumun kenarlarında ortaya çıkan Kazaklar şimdi kendi devletlerini kurmayı düşünüyorlardı.

Yeni devletin sınırları savaşla çizilecekti ve bu sürecin en can alıcı savaşı 1649 Yazı'nda Podolya'daki Zboriv kasabası yakınlarında gerçekleşti. Burada Hmelnitski'nin III. İslâm Giray Han'ın yönetimindeki Kırım Tatarları tarafından desteklenen kuvvetleri yeni Polonya kralı II. Jan Kazimir'in ordusuna saldırdı. Savaş, Kırımlı müttefiklerinin yardımıyla, Leh yetkilileri, Birlik içinde resmen özerk ama aslında bağımsız olacak Kazak devletinin kraliyet tarafından tanınmasını sağlayan bir anlaşma imzalamaya zorlayan Kazaklar için zaferle sonuçlandı. Kral, Kazak kayıtlarını 40.000'e çıkarmaya razı oldu. (Gerçekte Zboriv'deki Kazak ordusu 100.000 Kazak, silahlı köylü ve şehirliden oluşan bir güce erişmişti). Kazaklar Birliğin üç doğu palatinliğinde ikamet etme –etkin bir şekilde hüküm sürme– hakkını elde ettiler. Bunlar, tarihte Hatmanlık olarak bilinen ve yeni Kazak devletinin arazisini oluşturan Kiev, Bratslav ve Çernigiv palatinlikleriydi. Hatmanlığın hatırı sayılır bir kısmı, önceki onyılların Leh ve Fransız haritacılarının "Ukrayna" dedikleri steplere denk gelmişti. Hatmanlık yakın zamanda

bu isimle bilinir hale gelecekti.

Yeni devletin başı ve aynı zamanda komutanı hatmandı. Hatman Kazak ülkesine, bir şansölye, bir topçu komutanı, bir hâkim ve diğer memurları içeren genel kadrosunun yardımıyla hükmetti. İsyanın ilk ayları için hayatî önem taşıyan eski Kazak dönemlerinin askerî demokrasisi geçmişe gömülüyordu. Her Kazak'ın katılma hakkı olduğu genel meclisler yerini en önemli konularda hüküm veren albayların ve genel kadro mensuplarının meclislerine bıraktı. Latifundia düzenine karşı isyan eski ekonomiyi yerle bir ettiğinden ve düzenin Yahudiler dâhil büyük oyuncularını öldürdüğünden ya da kaçırdığından dolayı, köylüler kendilerini Kazak ilan edip soyluların topraklarında çalışmayı reddederken, yeni devlet hazinesini savaş ganimeti, gümrük vergisi ve tahıl öğütmeden gelen değirmen vergisiyle dolduruyordu.

Birliğin eski idarî düzeni, Kiev Palatinliği makamının krala sadık bir Ortodoks'a gitmesiyle kuramsal olarak yerinde bırakıldı ama Kazak Hatmanı gerçekte kralı hareketlerinden haberdar bile etmeden hükmetti. Kendi denetimleri altındaki alanlarda Kazaklar, yeni sınır tecrübelerine ve askerî türde toplumsal yapılanmaya dayalı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî/idarî örneklerinden esinlenen bir idarî düzen getirdiler. Hatmanlığı "alaylara" böldüler, her alaya idarî, hukukî ve malî ama ilk ve en önemlisi askerî kurumlardan sorumlu bir albay atadılar. Yönetim merkezlerinin ismini alan yirmi alayın her biri savaşa hazır bir Kazak askerî alayı üretmek zorundaydı. Bir makamdaki askerî, idarî ve hukukî güçler düzeninin aynısı daha küçük kasaba ve köylere de götürülmüştü. Bunları temel olarak savaş zamanında bir birliği (bir "yüzlük") toplamakla görevlendirilmiş Kazak yüzbaşıları yönetiyordu.

Kırım Tatarlarıyla kurulan ittifak, isyanın ilk iki yılındaki Kazak zaferlerini mümkün kıldı. Bu ittifak Hmelnitski'yi, Kuzey Karadeniz bölgesinde sayılı sömürgesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik ağına çekti. Bu sömürgelerin içinde Kırım, Moldova ve Eflak (günümüz Romanyası'nın bir kısmı) vardı ve İstanbul'la ilişkileri Hmelnitski'ye, zor kazanılmış Kazak devletinden vazgeçmeden kral karşısında bağımsızlığını kazanabilmesi için bir örnek sağladı. Kazak Ukraynası, sultana tabi olarak Osmanlı'nın diğer sömürgelerine katılmaya hazırdı –Hmelnitski'nin 1651 Yazı'nda İstanbul'la yürüttüğü müzakerelerin özünde bu vardı. Birlikle yeni bir yüzleşmeye hazırlanırken sultanın hükümdarlığını kabul eden bir belge bile imzaladı.

Hmelnitski bunun karşılığında acil koruma talep etti –sahadaki Osmanlı birlikleri 1620'de Ţuţora ve 1621'de Hotin'de yaptıkları gibi Leh ordusuna saldırıyordu. Ancak Osmanlılar tümüyle Venediklilerle yaptıkları deniz savaşlarıyla meşguldü. Dokuz yaşındaki Sultan IV. Mehmed'in danışmanları, kendi birliklerini göndermek yerine Kırım Hanı'na Hmelnitski için askerî destek sağlamasını emrettiler. Hatman'ın arzuladığı bu değildi: Kırımlılar kendi oyunlarını oynuyorlar ve mümkün olduğunca uzun bir süre bölgedeki çatışmayı canlı tutarak Kazakların Birlik üzerinde belirleyici bir zafer kazanmasını engellemeye çalışıyorlardı. 1649'da Han'ın, Hmelnitski'nin Leh ordu-

sunu yenmesine yardım etmek yerine kralla barış müzakerelerinde bulunduğu Zboriv'de olan buydu. Aynı durum kolaylıkla tekrarlanabilirdi.

Aslına bakılırsa bu mümkün olan en kötü şartlarda gerçekleşti. 1651 Yazı'nda Volhinya'daki Berestechko kasabası yakınlarındaki savaşta Kırım Tatarları mücadelenin ortasında savaş alanını terk etti ve Kazak ordusunun çekirdeğinin kuşatılmasına ve yok edilmesine yol açtı. Han'la birlikte geri çekilen Hmelnitski savunmasını dağıtması ve Kazak Devletinden tümüyle feragat etmesi karşılığında serbest bırakılana kadar müttefikinin tutsağı oldu. Kırım Tatarlarına olan güveni felaketle sonuçlanmıştı. Hmelnitski 1651'in Sonbaharı'nda Birlikle yeni bir anlaşmanın müzakerelerini yaptı: Kazak kayıtları yarısına, 20.000 adama düşürülürken Kazak arazisi de Kiev Palatinliği'yle sınırlandırıldı –Bratislav ve Çernigiv arazilerinin Birliğin doğrudan yetki alanına girmesi gerekiyordu. Bu koşulun sağlanmaması nedeniyle başka bir savaş açıkça ufuktaydı.

Kazak Devleti yeni müttefiklere ihtiyaç duyuyordu. Hmelnitski özel olarak, resmiyette Osmanlıların sömürgesiyken bilindiği üzere İstanbul ile Varşova arasında dengeleyici bir rol üstlenen Moldova Prensliği'ne odaklandı. Kazak Hatmanı 1650'de oraya bir Kazak ordusu göndererek ve Moldova hükümdarı Vasile Lupu'yu, kızı Roxanda'yı Hmelnitski'nin oğlu Tymish'le nişanlanlamaya ikna ederek Moldova'yı resmî bir ittifaka zorladı. Kazakların Berestechko'daki yenilgisinden sonra Lupu başarısızca kendini bu sözleşmeden kurtarmaya çalıştı. 1652'de Hmelnitski Moldova'ya bir kez daha binlerce Kazak "çöpçatan" gönderdi. Yolda, büyük bir Leh ordusunu Batih'teki savaşta yendiler ve sonra da Vasile Lupu'nun sarayında Tymish ile Roxanda'nın düğününü kutladılar. Bu yolla Hmelnitski uluslararası düzeyde tanınan hükümdarlar kulübüne katılmıştı.

Ama Hmelnitski'nin kendini Osmanlılar ve sömürgeleriyle yakınlaştırarak başarabileceklerinin bir sınırı vardı. Bu, 1653 Sonbaharı'nda Kazaklar Podolya'daki Zhvanets kasabası yakınlarında kraliyet ordusuna karşı başka bir savaş verdiğinde acı bir şekilde açığa çıkmıştı. Kırım Tatarları bir kez daha Kazakların tarafındaydı ve Kazakların savaşı kazanmasını yine engellemişlerdi. Savaş tam olarak Kırım hanının istediği gibi, kesin bir sonuç alınmadan bitmişti. Polonya Krallığı ve Kazak Hatmanlığı Zboriv'de yaptıkları anlaşmaya geri döndüler: 40.000 Kazak kaydı ve Kazak denetimi altında üç palatinlik. Herkes bunun başka bir ateşkes olduğunu ve anlamlı bir anlaşma ya da uzun süreli bir barış olmadığını biliyordu. Kazaklar bütün Ukrayna'yı ve Belarus'un bazı kısımlarını istiyorken, bu sırada kral ve özellikle Diyet gerçekte kendilerinin yönettiği üç doğu prensliği üzerindeki Kazak hükmünü tanımaya direniyordu.

Hmelnitski ve Kazak Devleti başka müttefikler aramak zorundaydı. Birlik yetkilileriyle bir anlaşmaya varmanın imkânsız olduğu sonucu çıkıyordu ve Kazaklar bu kadar güçlü bir düşmanla yapılacak çatışmadan tek başlarına sağ çıkamazlardı. Kırımlılar Lehlere karşı dayanmalarına izin vermişti onları yenmelerine değil. Osmanlılar birliklerine görev vermeye hazır değildi ve Moldova ittifakı da Hmelnitski için kişisel bir felaketle sonuçlanmıştı. Eylül 1653'te en büyük oğlu yirmi iki yaşındaki Tymish, li-

derleri Hmelnitski-Lupu ittifakından hoşnutsuz olan Eflak ve Transilvanya'nın birleşik güçlerine karşı Suceava (günümüz Romanyası'nda) Kalesini savunurken öldürüldü. Hmelnitski oğlunu Aralık 1653'ün sonlarına doğru Çernigiv yakınlarındaki mülkü Subotiv'e gömdü. Cenaze töreni, Kazak steplerindeki barok mimarisinin yaşayan bir örneği olan ve Ukrayna banknotlarında resmedilen, o dönem yeni inşa edilmiş olan Aziz Elias Kilisesi'nde gerçekleşti. Tymish'in cenazesiyle, yaşlı Hatman'ın ülkesini Osmanlı siyasî ağına dâhil etme tasarıları da geçerliliğini yitirmişti.

Hmelnitski İsyanı'nın uluslararası hale gelmesinde dönüm noktası 8 Ocak 1654'te Pereyeslav şehrinde gerçekleşti. O gün Bogdan Hmelnitski ve apar topar bir araya getirilmiş bir grup Kazak subayı, Ukrayna'nın yeni egemeni Moskova Çarı Aleksey Romanov'a sadakat yemini ettiler. Rusya-Ukrayna ilişkilerinin uzun ve karmaşık tarihi başlamıştı. Sovyetler Birliği 1954'te, Ukrayna ile Rusya'nın "yeniden birleşmesinin" üç yüzüncü yılını savurganca kutlayacaktı. Bunun anlamı şuydu: Bütün Ukrayna Pereyeslav'da Rusya'ya geri katılmayı seçmişti ve Çar'ın egemenliğini kabul etmişti. 1654'te Pereyeslav'da aslında olansa ne Ukrayna'nın Moskova'yla (sonradan I. Petro tarafından "Rusya" olarak adlandırılacaktı) yeniden birleşmesi ne de Sovyet tarihçilerinin belirttiği gibi iki "kardeş halkın" yeniden bir araya gelmesiydi. 1654'te Pereyeslav'da ya da Moskova'da hiç kimse etnik terimlerle düşünmüyor ya da konuşmuyordu.

Bogdan Hmelnitski'nin Kazak subaylar konseyindeki, Moskova elçiliği belgelerinde kaydedilmiş konuşması, Ukraynalı Hatman'ın eylemlerini nasıl sunduğu ve açıkladığına dair bir fikir vermektedir:

> "Tüm halka açık bir konsey topladık ki siz de bizimle birlikte dört hükümdar içinden kimi isterseniz birini kendinize seçebilesiniz: Birincisi, elçileri yoluyla bize egemenliği altına girmemiz çağrısını yapan Türk Çarı [sultan]; ikincisi Kırım Hanı; üçüncüsü, Polonya Kralı, eğer dilersek bizi hâlâ eski korumasına alabilir; dördüncüsü Büyük Rus'un Ortodoks hükümdarı, Çar, Büyük Prens Aleksey Mikhailoviç, şimdiye kadar altı yıldır kendimiz için aralıksız ricalarla yakardığımız bütün Rus'un doğulu hükümdarı. Şimdi istediğiniz birini seçin!".

Şüphesiz ki Hmelnitski oyun oynuyordu. Karar çoktan verilmişti: O ve Kazak subayları kararlarını Moskova hükümdarından yana vermişlerdi. Elçilik raporuna göre Hatman görüşünü dinleyicilerin Ortodoks dayanışmasına hitap ederek belirtmişti. Konseyde yer alanlar "Doğulu" Ortodoks Çar'ın hükümdarları olmasını arzuladıklarını haykırdılar.

Bu durum kulağa, Reform ve Karşı Reform'un din temelli birçok ittifakından biri gibi geliyordu: Avrupa ülkelerinin çoğunlukla dinî kimliklerine göre dizildiği Otuz Yıl Savaşı sadece beş yıl önce bitmişti. Moskova seçkinlerini ya da Ukraynalı mevkidaşlarını, birbirlerini ayni Rus milletinin kardeş ve üyeleri olarak görmedikleri için suçlamaya gerek yok. İki taraf da tercümanların birbirlerini anlamasına ihtiyaç duyuyordu ve Hmelnitski'nin Çar'a mektupları Rus arşivlerinde çoğunlukla bu tercümanlar tara-

fından hazırlanan çevirileriyle hayatta kaldı. Tarihsel hafızanın ve dinî inancın temsil ettiği Kiev Rusu geleneği hâlâ yaşıyordu ama sadece birkaç el yazması kayıtta vücut buluyordu.

Farklı siyasî koşullarda, farklı devletlerin hükmü altında dört yüzyıl boyunca var olmak, geleceğin Belarus ve Ukraynası'nı geleceğin Rusyası'ndan ayıran uzun süreli dilbilimsel ve kültürel farklılıkları güçlendirmişti. Bu farklılıklar, Hmelnitski ve albaylar, Rus diplomat Vasilii Buturlin'le anlaşmanın şartlarını tartışmak istediğinde öne çıktı. Buturlin'in söylediğine göre Çar onlara kraldan daha iyi muamele edecekti ama pazarlığı reddediyordu. Hmelnitski kral ve yetkilileriyle pazarlığa hazırlandıklarını söyleyerek itiraz etti ama Buturlin bunu Polonya Kralı'nın seçilmiş bir kral oluşuyla, miras yoluyla tahta geçmiş Rus Çarı'nın dengi olamayacağını belirterek cevapladı. Aynı zamanda Kazaklara verdiği geniş sözlere dair ant içmeyi de reddediyordu: Çar, dedi Buturlin, tebaalarına hiçbir şey için yemin etmez. Moskova ordularını olabildiğince çabuk savaşa sokmak isteyen Hmelnitski, karşılığında hiçbir söz almadan Çar'a bağlılık yemini etmeyi kabul etti.

Kazaklar Pereyeslav anlaşmasının iki taraf için de bağlayıcı yükümlülükleri olan bir sözleşme olduğunu düşündüler. Hmelnitski'nin düşündüğü kadarıyla o ve devleti Çar'ın otoritesi altında bir korumaya giriyordu. Moskova tarafından sunulan koruma karşılığında bağlılık ve askerî hizmet sözü verdiler. Ama Çar, Kazakları, bazı hak ve ayrıcalıklarını verdikten sonra başka bir zorunluluğunun kalmayacağı yeni tebaaları olarak gördü. Yeni arazi üzerindeki haklarıyla ilgili de hanedanı açısından düşünüyordu. O ve elçilerinin düşüncesine göre Çar, kendine kalan mirası alıyordu: Kiev, Çernigiv ve Pereyeslav şehirlerini.

Anlaşmanın hukukî ve ideolojik dayanakları ne olursa olsun Çar, Buturlin'in sözüne saygı gösterdi ve Kazaklara Polonya Kralı'nın vermeyi asla kabul etmediği bir şey verdi: Kazak Devleti'nin tanınması, 60.000 kişilik bir Kazak kaydı ve Kazak mülklerine ayrıcalıklı statü. Çar ayrıca Polonya krallarının egemenliğindeki diğer toplumsal tabakalar tarafından tadı çıkarılan özgürlükleri de tanıdı.

Ama her şeyden önce anlaşma, askerî bir ittifak için temel oluşturuyordu. Kazak toprakları için bir batı sınırı çizmemişti –kılıçlarının götürdüğü yere kadar gidebilirlerdi. Moskova ve Kazak orduları Birliğe karşı savaşa kendi bağımsız cephelerinde katıldılar: Moskova kıtalarının desteğiyle Kazaklar, Polonya Krallığı'nın sınırları içinde kalan Ukrayna'ya yapılan saldırıya liderlik ettiler. Moskova birlikleri ise Smolensk yakınlarında bir hücum başlattılar ve batı yönünde Belarus'a ve sonra da Grandükalık ve Krallık arasındaki Lublin sınırının kuzeyine, Litvanya'ya doğru ilerlediler. Moskova ve Kazak birliklerinin ortak hücumu beklenmedik sonuçlar doğurdu. 1654'te Polonya ve Litvanya birlikleri, Kırım Hanı'nın yardımıyla, doğudan gelen hücuma direnmeyi başarmıştı. 1655'in Yaz ve Sonbaharı'nda ise Polonya-Litvanya karşı saldırısı çöktü: Kazaklar bir kez daha Lviv'i kuşatma altına aldı ve Moskova birlikleri Grandükalığın

başkenti Vilnius'a girdi.

Bu, Polonya tarihinde Tufan olarak bilinen dönemin başlangıcıydı. Birliğin içine doğru ilerleyen sadece Moskova ve Kazak orduları değildi; Haziran 1655'te İsveçliler Baltık Denizi üstünden kendi hücumlarını başlattılar. Ekim ayına gelindiğinde hem Varşova hem de antik Polonya başkenti Kraków İsveçlilerin ellerdeydi. Polonya'nın tümüyle çökmesi ve artık Litvanya Grandükalığı'nın Moskova ordusu tarafından fethedilen kısımlarında da hak iddia eden İsveç'in açıkça genişlemesi olasılığıyla paniğe kapılan Moskovalı diplomatlar 1656 Sonbaharı'nda Vilnius'ta Polonya-Moskova düşmanlığına son vermek için Birlikle bir anlaşma yaptılar. Hmelnitski ve Kazak temsilcileri müzakerelere katılmaları reddedilince öfkelenmişlerdi. Polonya'yla ayrı bir barış yapmak Kazakları geleneksel düşmanlarıyla baş başa bırakıyordu. Kazaklara göre Çar, Pereyaslav anlaşmasındaki asıl yükümlülüğünü yerine getirmiyordu –tebaalarının askerî bakımdan korunması.

Bogdan Hmelnitski Moskova-Polonya anlaşmasını görmezden geldi ve ordusunu İsveç'in bir müttefiki olan Transilvanya'nın Protestan hükümdarına, Polonyalılarla savaşında yardım etmeye gönderdi. Artık, Çar ve Kazaklar arasındaki ittifak bile sorgulanmaya başlanmıştı. Hmelnitski İsveç'in Polonya'yla savaşa girmesinden beri yeni müttefikler arıyordu. İsveçliler ise Birliği yıkmaya kararlı görünüyordu ki Hmelnitski de bunu istiyordu. Birliğe son verecek ve yalnız Ukrayna'nın değil, aynı zamanda şu anki Belarus'un bazı bölümlerinin de Kazak Devleti sınırları içine dâhil edilmesini güvence altına alacak bir Ukrayna-İsveç anlaşması müzakereleri, Hatman'ın, Çar'ın Ukrayna'ya ihaneti olarak gördüğü olayla yeni bir ivme kazandı.

Ne var ki Hmelnitski bu yeni uluslararası ittifakın sonucunu görebilecek kadar yaşamadı. Ağustos 1657'de yarattığı devleti ve önderliğini yaptığı Kazakları bir dönüm noktasında bırakarak öldü. Hmelnitski, Çar'la ittifakının ömrünü tamamladığına inanmasına rağmen Pereyeslav'da yaptığı anlaşmaya resmî olarak sadık kalmıştı. Oradaki olaylar yaşlı Hatman'ın büyük ve çelişkili mirasının önemli bir bölümü haline geldi. On sekizinci yüzyıl Kazak kronikçileri onu, Aralık 1648'de Kiev'e girdiğinde Kiev Üniversitesi'nin öğretmen ve öğrencilerinin yaptığına çok benzer bir şekilde övdüler. Onu milletin babası, halkını Polonya boyunduruğundan azat eden ve Çar'la olabilecek en iyi anlaşmayı sonuca bağlayan kişi olarak yücelttiler. Pereyeslav'dan sonra Çar tarafından onaylanan Bogdan Hmelnitski Anlaşma Maddeleri'ni, Rus İmparatorluğu'ndaki Ukraynalı özgürlüklerinin bir Magna Cartası olarak gördüler.

11
Bölünmeler

Hmelnitski İsyanı birçok tarihçiyi isyandan sonraki onyılları Harabe olarak adlandırmaya iten uzun bir savaş dönemini yarattı. Ukrayna topraklarının özellikle de Dinyeper Nehri'nin Sağ Yakası'ndaki yıkımı ve nüfusun azalışı bölgenin iktisadî, siyasal ve kültürel hayatına gerçekten çok büyük bir darbe indirdi ki savaşlar silsilesinin uzun vadeli sonucu Ukrayna'nın Moskova ile Polonya arasında Dinyeper boyunca bölünmesiydi. Modern Ukrayna tarihinin başlarında, bugün bazılarının hâlâ geçerli olarak gördüğü Dinyeper sınırı, Ukrayna'nın eski Polonya sınırının iki tarafında da kültürel ve bazen siyasal tercihleri etkileyen önemli bir etken haline geldi.

Bogdan Hmelnitski'nin Kazak Devleti'yle ilgili hedefi karasal genişlemeydi, parçalanma değil. Ama sonunda Hatmanlığın bölünmesine yol açan Kazak komuta sınıfındaki çatlaklar, yaşlı Hatman'ın Ağustos 1657'deki ölümünden hemen sonra görünür hale geldi. Bölünmenin tetikleyicisi, ülkedeki en yüksek makama geçme rekabetiydi –birçok Ortaçağ ve erken modern devletine bela olan bir sorun. Hmelnitski kendi hanedanını yaratmayı düşünüyordu ve ölümünden kısa süre önce, ara sıra epilepsi krizlerinin mağduru olan epey hastalıklı on altı yaşındaki oğlu Yurii'nin Kazak hatmanlığına seçilmesini düşündü. Bundan sonra yaşananlar Aleksandr Puşkin'in *Boris Godunov*'unu okuyan birine hiç şaşırtıcı gelmez. Gencin naibi olarak atanan deneyimli saray mensubu onu yerinden etti –Ukrayna örneğinde hiç kan dökmeden– ve liderliğe kendinin seçilmesini tasarladı.

Bölünmelere yol açacak drama başlamıştı. Hmelnitski hatmanlığa geçmenin Polonya'da olduğu gibi aynı hanedanın üyelerinin birbiri ardına tahta seçilmesiyle işlemesini beklediyse de ortaya çıkan düzen daha çok yeni liderlerin Osmanlı'nın arzusu ya da onayıyla seçildiği ve görevden alındığı Moldova Prensliği'ndeki gibiydi. Moldova'dakinden farklı olarak Ukrayna için üç büyük güç yarışıyordu –Moskovalılar, Lehler ve Osmanlılar. Bu üç güçten hangisi kazanırsa kazansın Kazaklar kaybedecekti. Veraset düzenleri tamamen işlevsizdi ve bütün bölgeyi istikrarsızlaştırmaya hizmet ediyordu.

Yurii Hmelnitski'yi bir kenara ittikten sonra 1657 Sonbaharı'nda hatmanın yerini sahiplenen adam İvan Vyhovsky idi. Vyhovsky'nin hayatının gidişatı ve kariyeri Bogdan Hmelnitski'den çok farklıydı. Köklü bir Ortodoks hanedanında doğan Vyhovsky asaletini kabul ettirmede hiç sıkıntı yaşamadı. Hatman olarak seçilmesi 1648 öncesinin kayıtlı Kazak gazilerinin aksine Kazak seçkinler içindeki soylular için bir zaferdi. Vyhovsky'nin yeni bir genel şansölye seçmesi bu anlamda çok şey anlatıyordu. Makam bir gazi Kazak subayına değil ama latifundiası Vişnevetski prenslerininkilere rakip olan Ukraynalı bir ileri gelene gitmişti. Bu kişinin adı Yurii Nemyrych'ti.

Zamanın düzeyine göre fevkalade iyi bir eğitim almış olan Nemyrych, Polonya Reformu'nun Üçleme Karşıtları olarak bilinen radikal kanadına aitti. (Üniteryen Kili-

sesi'nin kurucularından biri, Joseph Priestly on sekizinci yüzyılın sonlarında kendi dinî usullerini Birleşik Devletler'e getirecekti). Nemyrych Polonya'daki bir Üçleme Karşıtı okulunda okudu ve sonra Leiden, Basel ve bazı kayıtlara göre Oxford ve Cambridge üniversitelerinde dersler aldığı Batı Avrupa'ya taşındı. Polonya'da Tufan zamanında takipçisi olduğu Protestan İsveç Kralı X. Karl'ın tarafını tuttu. Ancak kısa sürede İsveçlilerden hayal kırıklığına uğradı ve Ortodoksluğa geçti, Bogdan Hmelnitski'yle arkadaş oldu ve Kazak Ukraynası'na, Hatman'ın ona geri verdiği mülklerinin yakınına taşındı.

Kazak kadrolarının birçoğu İvan Vyhovsky önderliğindeki soylu topluluğunun iktidara yükselmesinden mutsuzdu. Dinyeper çağlarcalarının ötesindeki Kazaklar durumu onaylamadıklarını açıkça belirttiler. 1648 Baharı'nda Hmelnitski'yi Hatman seçmişlerdi. O zamandan itibaren step arazilerinin kuzeyinde, Orta Dinyeper'in yerleşime açık alanında yükselen yeni Kazak Devleti yalnızca ayrıcalıklı hatman seçme haklarını değil aynı zamanda bizzat isimlerini de onlardan aldı –Hatmanlık resmî olarak Zaporijya Hostu diye biliniyordu. Artık önemini kaybetmiş Zaporoglular çağlarcaların ötesinde yeni hatman seçimi yapılması gerektiğini iddia ettiler. Vyhovsky'nin meşruluğunu sorguladılar ve bazı Kazak albayları onları dinlemek ve destek sunmak için hazırdı. Daha da önemlisi Moskova, Zaporog Kazaklarının doğrudan Çar'ın temsilcileriyle iletişim kurma haklarını tanıyarak, Vyhovsky'ye muhalefeti kızıştırıyordu. Moskovalı otoriteler Kazak kadroları arasındaki ayrımdan Hatman'ı zayıflatmak ve onu kendinden önce gelen Bogdan Hmelnitski'den daha az bağımsız yapmak için faydalanmaya çabalıyorlardı.

Vyhovsky bunların hiçbirine izin vermeyecekti. Haziran 1658'de Kırım Tatarları tarafından desteklenen ordusu, Zaporoglular ve müttefikleri olan Hatmanlık Kazaklarıyla, Ukrayna'nın Sol Yakası'ndaki Poltava şehrinde yüzleşti. Vyhovsky savaştan zaferle çıktı ama ölü sayısı çok fazlaydı. Bazı tahminlere göre 15.000'e yakın insan ölmüştü. 1648'den beri ilk kez Kazaklar, Kazaklarla savaşmıştı ve devletlerini mahvedecek bir gelenek başlatmışlardı. Vyhovsky'nin Moskova'nın isyanların arkasında olduğundan şüphesi yoktu. Ama kendini nasıl koruyacaktı?

Hmelnitski gibi Hatman da Çar'la koşullu bir anlaşmaya vardığını (o buna "gönüllü bağlılık" diyordu) ve Çar pazarlığın kendine düşen kısmını yerine getirmezse vazgeçebileceğini düşündü. Çar ise kendince herhangi bir koşula inanmıyordu: Tanıdığı koşullar sadece tebaalarına dayatabildikleriydi. Moskova Çarı'yla anlaşmasından hoşnutsuz olan Hmelnitski'nin İsveçliler ve Osmanlılardan başka gidecek yeri yokken halefleri yeni bir seçenek keşfettiler –Polonya'yla yeni bir anlaşma. Polonya siyasal düzeninin parçası ve bir bölümüydüler. Güçlü ve zayıf yanlarını biliyorlardı ve geniş özerkliklerini sürdürerek ülkelerini Birlik ile yeniden birleştirecek bir anlaşmanın yalnız cazip değil aynı zamanda mümkün olduğuna da inanıyorlardı.

Eylül 1658'de Vyhovsky, Sol Yaka kasabası Hadiach'ta Hatmanlığın Leh krallarının yetki alanına dönüşü için şartları onaylayan bir Kazak konseyi topladı. Sonuçta ortaya

çıkan Hadiach Birliği adındaki Leh-Kazak anlaşması, Vyhovsky'nin sağ kolu Yurii Nemyrych'in parlak fikriydi. Anlaşma, on yedinci yüzyılın ilk yarısında Ukrayna soylularının beslediği hayalin gerçekleşmesinden başka bir şey değildi. Brest Birliği üzerindeki mücadelelerinde Ortodoks soylular, Lublin Birliği'ni yalnız Litvanya Grandükalığı'nı değil aynı zamanda Polonya-Litvanya'nın Rus topraklarını da Birliğe ortak kabul eden bir anlaşma olarak görerek anlaşmanın kronolojik olarak hatalı bir tercümesini geliştirdiler. Nemyrych artık Hatmanlığı, Birliğe, Polonya ve Litvanya'yla birlikte üçüncü ortak olarak katılacak Rus prensliğine döndürerek bu öngörüyü gerçekleştirmeye karar vermişti.

Büyük İsyan Polonya seçkinlerinin bazı üyelerini Rus prensliği fikrine hiç olmadıkları kadar açık hale getirdi ama Kazaklığın yükselişi kendine has bir siyasal ve toplumsal yapılanma biçimi geliştirmiş bir hükümdarlığın yeniden birleştirilmesini zorlaştırdı. Böylece Kazak seçkinlerinin 1648 öncesi taleplerine cevap vererek Hadiach Birliği, bin Kazak ailesine hemen ve ondan sonra da her Kazak alayından yıllık yüz Kazak ailesine soyluluk statüsü teklif etti. Kazakların toplumsal taleplerini tatmin etmenin yanı sıra Birlik aynı zamanda Kazak ve soyluların dinle ilgili kaygılarına da hitap etti. Yeni prenslikte sadece Ortodoksların idarî mevkilere geçme hakkı olacaktı. İşin tuhafı anlaşma, Peter Mohyla tarafından kurulan Kiev Üniversitesi'yle ilgili, onu bir akademi olarak tanıyan bir madde de içeriyordu. Kazak tarafında anlaşmayı müzakere eden soylular açıkça Kazak haklarından daha fazlasıyla ilgileniyordu.

Polonya'yla birlik oluşturma haberi Çar'ı, Kazakları "hain" Vyhovsky'ye karşı ayaklanma çağrısı yapmaya kışkırttı. Moskova birlikleri ve Vyhovsky'nin Kazak düşmanları, Zaporoglular dâhil, Hatmanlığın güney bölgelerinin denetimini ele aldılar. 1659 Baharı'nda Vyhovsky, Çar'ın Kazaklarla olan anlaşmasını ihlal ettiğini ve Kazak hak ve özgürlüklerine tecavüz ettiğini açıkladığı kendi çağrısını yayımladı. Kırımlı müttefiklerini topladı ve ilerleyen Moskova ordusuna saldırdı. Günümüz Rusya-Ukrayna sınırı yakınlarında Haziran 1659'da gerçekleşen Konotop Savaşı Vyhovsky için muhteşem bir zaferle sonuçlandı. Yaklaşık 70.000 kişilik kuvvetiyle Moskova ordusu yenilmişti, 15.000 kadar asker öldürülmüş ve seçkin Moskova süvarileri yok edilmişti. Tatarlar Moskova'nın güney sınırlarını yağmalayarak ilerlemeye devam ettiler. Çar'ın başkentten ayrılmak üzere olduğuna dair söylentiler Moskova'yı kaplamıştı.

Vyhovsky hiçbir zaman Moskova'ya yürümedi. Konotop'taki zaferine rağmen Ukrayna'daki Moskova garnizonları dayandı ve Kazaklar arasındaki Vyhovsky karşıtı isyan da güç topladı. Leh Diyeti'nin Hadiach Birliği'ni onayladığına dair haberler de isyana hız kazandırdı. Anlaşmanın Diyet'in onayladığı nüshası Polonya delegeleri tarafından Vyhovsky'ye verilen birçok sözü yerine getirmekte başarısız oldu. Anlaşma yeni prensliğin topraklarını, Hatman'ın Volhinya ve Podolya da dâhil olmak üzere şimdi Batı Ukrayna olan bölgeyi de istemesine rağmen Kiev, Bratislav ve Çernigiv palatinlikleriyle sınırladı. Aynı zamanda kayıtlı Kazakları da 30.000'le sınırladı ve 10.000 paralı askerle birlikte toplamda 40.000 sayısına ulaşıldı; bir başka deyişle Hmelnitski'nin Pereyeslav'dan hemen sonra Çar'la müzakere ettiğinden 20.000 kişi daha az.

Yurii Nemyrych, Diyet'in önünde birlik davasını savunmak için bizzat Varşova'ya gitti. Vekillere "bizler özgürlüğün içinde doğduk, özgürlüğün içinde yetiştirildik ve özgür adamlar olarak ona geri dönüyoruz" dedi. Vekiller birliği onayladılar ama Nemyrych ve Vyhovsky'nin istediği şekilde değil. Vyhovsky düzenlenmiş metni eline aldığında ulağa, kendisine ölümü getirdiğini söyledi.

Kazak seçkinlerinin çoğunluğu artık Vyhovsky'yi hain olarak görüyordu. Nemyrych, Vyhovsky'nin karşıtlarıyla bir çatışmada öldürülmüştü. Leh Diyeti'ndeki diğer Kazak delegeleri, Hatman'ın düşmanları tarafından toplanan bir konseyde infaz edilmişlerdi. Vyhovsky'nin kaçması gerekiyordu. Girdiği her savaşı kazanmıştı; Poltava'da olduğu gibi düşmanlarına karşı da Konotop'ta Moskova güçlerine karşı da ama Polonya'yla ilişkiler konusunda kendi safında olanlarla girdiği çekişmeyi kaybetmişti. Hatmanlıktan ayrılarak Kiev Palatinliği'ni ve beraberinde gelen Polonya senatosu koltuğunu korurken, Podolya'daki Bar'ın lideri haline geldiği Batı Ukrayna'ya doğru yola çıktı. Bu, Hadiach Birliği'nin gerçekten yerine getirilen tek koşuluydu.

Vyhovsky'nin hatmanlığı Kazak Ukraynası'nın tarihinde yeni bir sayfa açtı –iç mücadeleler ve kardeş savaşlarıyla damgalanmış bir sayfa. Kazak güçleri Hatmanlığı korumada yetersiz kaldığından hatmanlık makamında her kim oturuyorsa bölgedeki büyük güçler arasında manevra yaparken Kazak saflarını birlikte tutmak zorundaydı. Bu sadece çok az insanın başarabileceği bir görevdi. Hmelnitski Kazak subaylarını hizaya getirmeyi, sorun çıkaranları 1648 katliamlarını ateşleyen Albay Maksym Kryvonis'e yaptığı gibi topa zincirlemek ve hatta Kazak isyancılarının infazını emretmek gibi disiplin cezalarıyla başarmıştı. Vyhovsky Kazak hükümdarlığının bütünlüğünü korumada başarısız olmuştu. Görev bir kez daha, Vyhovsky'nin aradan çıkmasından sonra hatmanlığa tekrar seçilen Bogdan Hmelnitski'nin oğlu Yurii'ye geçti. Hanedan geri dönmüştü ama Ukrayna'nın sorunları çözüme yakın değildi.

Yurii Hmelnitski 1659 Sonbaharı'nda, Çar ile yaşlı Hmelnitski'nin müzakere ettiğinden daha kötü olmayan şartlarda bir anlaşmaya varabileceklerine inanan Kazak subaylarının da desteğiyle tahta geçti. Yanlış hesap yapmışlardı. Yurii Hmelnitski ve destekçileri Moskovalılarla müzakereye başladıklarında kendilerini bir tuzağın içinde buldular. Moskova askerî amirinin (*voyvoda*) önayak olmasıyla toplanan ve 40.000 kişilik bir Moskova ordusuyla çevrelenmiş yeni Kazak konseyi genç Hmelnitski'nin seçilmesini onayladı ancak sadece babasına verilen hak ve ayrıcalıkların azaltıldığı koşullarda. Bu andan itibaren, hatman seçimi Çar'ın açık iznini gerektiriyordu ve hatmanın Moskova'nın onayı olmadan dış ilişkiler kurma ya da albaylarını atama hakkı yoktu. Moskova ordusu garnizonları Hatmanlığın bütün büyük kasabalarına yerleştirilecekti.

Vyhovsky'nin Lehlere sığınması rakiplerinin umduğu gibi Moskova cephesinden yeni imtiyazlarla değil tam tersi Hatmanlığın önceki haklarının kısıtlanmasıyla sonuçlanmıştı. Çar'ın yetkilileri Moskova'yla birliğin ihlalini hiçbir koşulda hoş görmeyeceklerini tebaalarının anlamasını istiyordu. Ocak 1660'da Moskovalı *voyvodalar*

Hmelnitski'ye özellikle bu noktaya değinen bir mesaj gönderdiler. Kiev'deki Moskova garnizonuna başarısız bir saldırı sırasında Moskova'nın eline düşen önceki hatmanın kardeşlerinden biri ve Yurii Hmelnitski'nin kuzeni olan Danylo Vyhovsky'nin cesedi, genç Hatman'ın Subotiv'de atadan kalma mülkündeki evine gönderildi. Danylo'yu yakalayanlar ona ölene kadar işkence etmişlerdi. Hatman onu tabutun içinde gördüğünde gözyaşları içinde yere yığıldı. O an orda bulunan Leh bir diplomat "bütün vücudu kırbaç darbeleriyle paramparça edilmişti, gözleri çıkarılmış ve boşlukları gümüşle doldurulmuştu, kulaklarının içi burguyla dışına çıkarılmış ve gümüşle doldurulmuştu" diye yazmıştır. "Parmakları dilimlenmişti. Bacakları damarları boyunca doğranmıştı. Tek kelimeyle duyulmamış bir vahşetti".

Çar ve yetkilileri genç Hatman ile çevresinin gözünü korkutmak istemişse de amaçlarına ulaşamamıştı. Aynı kaynağa göre katledilmiş Kazak subayının naaşının gelişi genç Hmelnitski'yi ağlatmakla kalmadı aynı zamanda sarayında öfkeye de sebep oldu. Danylo Vyhovsky'nin genç karısı kocasının katillerini lanetledi. İntikam o yılın ilerleyen zamanlarında geldi. 1660 Sonbaharı'nda bir Moskova ordusu ile Kırım Tatarları tarafından desteklenen Polonya müfrezeleri arasındaki savaş sırasında genç Hmelnitski ve birlikleri taraf değiştirip Polonya Kralı'na bağlılık yemini ettiler. Moskova ordusu yenilmişti. Komutanı, Kırım esaretinde yirmi yıl geçirdi.

Polonya'nın bu zaferi Kazakları memnun ederken Hatmanlığı güvenceye almak için hiçbir şey yapmamıştı. Kazaklar, Leh Diyeti tarafından onaylanan Hadiach Birliği'nin sunduğundan bile daha elverişsiz koşullarda kralın yetki alanına geri döndüler. Yeni anlaşma, Hadiach Birliği'nin Kazak failleri için büyük önem taşıyan Rus prensliğinin ismini bile silmişti. Kazaklar, Ukrayna'nın denetimi için süregelen Moskova-Polonya savaşında her taraf değiştirdiğinde, bağımsızlıklarını biraz daha kaybettiler. Çok daha güçlü olan düşmanları Moskova Çarlığı ve Polonya Krallığı tarafından Kazak Devleti üzerinde kurulan baskı, kısa sürede Hatmanlığın katlanabileceğinden fazla hale geldi ve onu Dinyeper Nehri boyunca iki parçaya ayırdı.

1660'da Yurii Hmelnitski Dinyeper'in Sağ Yakası'nda karargâhını kurarken Sol Yakası'ndaki alaylar da Moskova'nın desteğiyle kendi vekil hatmanlarını seçtiler. Hmelnitski isyancı alayları hizaya getirmek için birçok sefer düzenlediyse de amacına ulaşmada başarısız oldu. Bölge Moskova sınırına yakındı ve Çarlığın askerî amirleri buradaki denetimlerini pekiştirmişlerdi. 1663'ün başlarında yirmi iki yaşındaki Hatman umutsuzluk içinde istifa edip bir manastıra kapandı. Bu, birleşmiş Hatmanlığın resmî olarak sonuydu. O yıl, Sağ Yaka Kazakları Polonya'ya bağlı bir hatman seçerken Sol Yaka'dakiler Moskova'nın egemenliğini kabul eden bir hatman seçtiler. Dört yıl sonra, 1667'de Moskova ve Polonya diplomatları, Sol Yaka'nın Moskova'ya ve Sağ Yaka'nın da Polonya'ya bağlandığı Andrusovo Ateşkesi'ni imzaladılar.

Yaşlı hatmanlık savaşmadan düşmedi. En ünlü Kazak ailelerinden birinin oğlu olan Albay Petro Doroşenko, atayurtları olarak gördükleri devletin bölünmesine karşı çıkan-

ların önderliğinde savaşa girdi. Doroşenko'nun dedesi 1620'lerde bir Kazak hatmanı, babası ise Bogdan Hmelnitski'nin idaresindeki bir albaydı. Çigirin'in yerlisi olan Petro hizmetine Hatman'ın sarayında başlamıştı. Albay rütbesine yükseldikten sonra, İsveçliler, Lehler ve Moskovalılarla müzakereleri de içeren birçok diplomatik görevde rol aldı. Hatta Moskova'daki Kazak elçiliklerinden birine liderlik etti. Yurii Hmelnitski'nin destekçisi olarak kendini Sağ Yaka Ukraynası'nda buldu ve 1655'te Kazaklar onu hatman seçtiler.

Kazak Ukraynası'nın yaklaşan bölünmesinin haberleri Kazak seçkinleri sarstı ve harekete geçirdi. Doroşenko, Polonya'ya karşı yeni bir isyanı ateşleme ve Dinyeper'in iki tarafındaki Ukrayna'yı birleştirme gündemiyle seçimi kazandı. Kendinden önceki Bogdan Hmelnitski gibi Doroşenko da Kırımlı Tatarların desteğine bel bağlıyordu. 1667 Sonbaharı'nda Kralı Sağ Yaka Hatmanlığı'na özerklik bahşetmesi için zorlayarak birlikte Polonya ordularına saldırdılar. Sonra Doroşenko Dinyeper'i geçti ve zaten Moskova'ya karşı isyanda olan Sol Yaka Ukraynası'nın da denetimini ele geçirdi. Çar'ın yetkilileri vergi takibi amacıyla bir nüfus sayımı gerçekleştirmeye çalışarak memnuniyetsizlik yaratmıştı. Andrusovo'da Ukrayna'nın bölüneceğine dair haberler açık bir isyana neden olmuştu.

Hâlihazırda Sağ Yaka'nın Hatmanı olan Doroşenko, şimdi de Sol Yaka'da Hatman seçilmişti. Kazak Hatmanlığı, kendisini bölmeye çalışan iki güce rağmen bir kez daha birleşmişti. Ama bu birlik uzun sürmedi. Kısa süre sonra Doroşenko Sol Yaka Ukraynası'nı yeni bir Polonya hücumu ve Lehlerin destek olduğu yeni hatmanla baş etmek için terk etmek zorunda kaldı. Bu sırada Moskova birlikleri Sol Yaka'yı işgal ettiler. Artık Doroşenko'nun tek umudu Osmanlılardı. Haziran 1669'da Sultan IV. Mehmet ona bir hatmanın asası ve sancağı dâhil yeni makam simgeleri gönderdi. Sultan, Doroşenko ve Kazaklarını Moldova ve Eflak hükümdarlarıyla aynı şartlarda koruması altına almıştı: İlk çağrısında birliklerini seferber edecekti. İstanbul'un sahip çıktığı topraklar yalnız Dinyeper'in iki tarafındaki Kazak Ukraynası'nı değil aynı zamanda batıda Vistül ve kuzeyde Neman'a kadar bütün Rus topraklarını da içeriyordu.

Bu sıcak gündemde şartlar, Kazakların Hmelnitski'nin yirmi yıl önceki hayallerini gerçekleştirme ve birliğin bütün Rus topraklarını kendi denetimleri altına alma çabasından yana görünüyordu. Osmanlılar bu kez yalnız hatmanlık simgelerini teklif etmemişti aynı zamanda sahaya birliklerini sürüyorlardı. 1672'de 100.000 askerle Osmanlı ordusu Tuna'yı geçti ve Kırım, Eflak, Moldova ve yeni Kazak tebaalarının desteğiyle Polonya güçlerine karşı ilerledi. Yarım yüzyıldan az bir süre öncesinin önemli savaşının mekânı olan Hotin'den çok daha ileri gittiler ve Podolya'daki Kamaniçe Kalesi'ni kuşattılar. Yüksek bir uçurumda bulunan ve derin bir vadiyle çevrelenen kalenin ele geçirilemez olduğu düşünülürdü fakat sadece on günlük bir kuşatmadan sonra kale Osmanlıların eline düştü. Osmanlı ordusu kısa bir zaman sonra Lviv'i kuşattı. Lehler barış istediler ve Podolya ve Orta Dinyeper bölgesindeki haklarından vazgeçtiler. Doroşenko ve destekçileri kutlama havasındaydı.

Ama Doroşenko'nun umutları gerçekleşmemişti. Osmanlılar Kamaniçe Kalesi'ni

ve komşusu Podolya bölgesini doğrudan denetimleri altına alırken Kazaklar bağımsız bir devlet yerine Orta Dinyeper'deki eski mülklerini geri almıştı. Hücumu Sol Yaka'ya ya da kuzeye doğru Volhinya ve Belarus'a genişletmek gibi bir tasarı yoktu. Ama bu, Doroşenko'nun dertlerinin yalnızca başlangıcıydı. Osmanlılar bazı Hıristiyan kiliselerini camilere çevirerek ve Kırım Tatarlarının bölgede köle avı akınlarını yürütmelerine izin vererek öfke uyandırdılar. Doroşevski'ye verilen destek, onun göstermelik denetimi altında olan Sağ Yaka halkıyla aynı hızda küçülüyordu. Yerleşimcilerin doğuya ve batıya kaçmasıyla bölge çöle dönmekteydi. Birçoğu Dinyeper'den, Moskovalıların Kazak seçkinlerin itirazını bastırdığı, sadık bir hatman yerleştirdikleri ve iktisadî canlanmayı teşvik ettikleri Sol Yaka'ya geçti. Sağ Yaka, Ukrayna tarihinin bu dönemine aynı ismi (Harabe) vererek harabeye döndü.

Doroşenko'nun Ukrayna siyasî sahnesini terk etmesi an meselesiydi. Ukrayna'yı gevşek bir Osmanlı korumasının altında birleştirmek yerine bölgeye bir bölücü güç daha getirmişti –kendinden önce gelenlerden çok daha yıkıcı olduğu ortaya çıkan bir güç. 1676'da Sol Yaka Kazak müttefiklerinin desteğiyle Moskova birlikleri Dinyeper'i geçip Doroşenko'nun başkenti Çigirin'e yaklaştığında Kazak Hatmanı makamından istifa edip Çar'a bağlılık yemini etti. Canı bağışlanmıştı. "Işığı görmüş" biri olarak *voyvoda* unvanını kazandı ve çara hizmet etmek için Moskova'nın neredeyse dokuz yüz kilometre doğusundaki Viatka'ya (günümüz Kirov'u) gitti. Bugün Moskova Oblastı'nda bulunan Yaropolets köyünde inzivaya çekilmesine izin verilmişti. Rus bir asilzadeyle (soyundan gelenlerden biri Aleksandr Puşkin'in karısı Natalia'ydı) evli olarak 1698'de burada öldü. İşin garip yanı, Doroşenko'nun Ukrayna'ya gelmesine yardımcı olduğu Osmanlı yönetiminden en çok çeken Ukrayna Podolyası'nın yerlilerinden bir topluluk, 1999'da mezarının üzerine küçük bir şapel inşa etmiştir.

Ukrayna'nın bazı bölümleri üzerindeki doğrudan Osmanlı egemenliği uzun sürmedi –Osmanlılar sınırlarının o kısmına pek öncelik vermediler; başka yerlerde kaynaklara ihtiyaçları vardı, özellikle de Akdeniz'de. Doroşenko'nun öldüğü yıl Podolya, Polonya hakimiyetine geri döndü. Osmanlılar çerçevenin dışında kaldılar ve Doroşenko'nun karşı olduğu ve 1666'da isyan çıkardığı Dinyeper üzerindeki Moskova-Polonya sınırı şimdi tümüyle yeniden kurulmuştu. Kazak devleti büsbütün ortadan kaybolmadı ama bağımsızlığı bir yana arazisi ve özerkliği ciddî şekilde kısıtlanmıştı –sadece Sol Yaka Ukraynası'nda hayatta kalabildi. On yedinci yüzyılın ilk yarısında gelişen Kazak ülkesi, bölgedeki büyük güçlere meydan okumak için yeterli insanî, iktisadî ve askerî kaynağı toplayabilmişti ama aynısını Kazak devriminin kazanımlarını korumak için yapamamıştı. Konu dışarıdaki müttefiklere geldiğinde Kazaklar, Kırım ve Osmanlılardan başlayıp Moskova, İsveç ve Lehlere kadar her şeyi denedi. Hiçbiri işe yaramadı –yalnız Kazak Ukraynası'nın değil genel olarak bütün Ukrayna topraklarının birliği kaybedilmişti. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar, Ukrayna'nın eskiden Polonya tarafından yönetilen büyük çoğunluğu Polonya ve Rusya arasında bölünmüş kalacaktı. Bu bölünmenin Ukrayna'nın kimliği ve kültüründe derin etkileri olacaktı.

Artık yalnızca Dinyeper'in Sol Yakası'nda Moskova çarlarının hükümdarlığı altında varlığını sürdüren Kazak Hatmanlığı, birkaç ulus inşası projesi için şantiye alanı görevi gördü. Bunlardan biri, "Ukrayna" adı ve Hatmanlığı ayrı bir Kazak devleti ve atayurdu olarak görmekle ilgili olanı, modern Ukrayna kimliğinin gelişiminde temel haline geldi. Diğeri ise, Hatmanlığın Rusça resmî adı olan "Küçük Rusya'yla" ilişkilendirilmişti ve sonraları "Küçük Rusyacılık" olarak bilinecek olan, Ukrayna'ya "Daha Küçük Rusya" ve Ukraynalılara da daha büyük bir Rus ulusunun parçası olarak davranma geleneğinin temellerini attı.

Bu iki entelektüel gelenek, 1708'de Hatman İvan Mazepa'nın önderliğini yaptığı son büyük Kazak ayaklanmasından önce Hatmanlık'ta birlikte bulunuyordu. Mazepa'nın ayaklanması Moskova'yı ve Rus İmparatorluğu'nun resmî kurucusu Çar I. Petro'yu hedef aldı. İsyan, Rusların, XII. Karl'ın ["Demirbaş Şarl", ed.] Ukrayna'ya gönderdiği İsveç ordusunu alt etmesiyle yenilgiyle sonuçlandı. 1709'daki Poltava Savaşı ise Kazak Hatmanlığı'nın ve bütün Ukrayna'nın tarihini derinden değiştirdi. Karl'ın yenilgisi, Mazepa ve onun Rusya'dan ayrı gördüğü Ukrayna için çifte yenilgiydi. İlerleyen yıllarda, Ukrayna tarih ve kültürünün Rusya'yla yakından bağlantılı Küçük Rusya yorumu Hatmanlığın resmî söyleminde baskın hale geldi. Ukrayna'nın ayrı bir devlet, atayurdu ve aslında ulus olma düşüncesi bütünüyle yok olmadı ama Ukraynalı söylemlerinin merkezinden bir yüzyıldan fazla bir süre dışarı kaydı.

On yedinci yüzyılın son onyıllarında Moskovalılar, yalnız üstün askerî güçleri sayesinde değil aynı zamanda rakiplerinden çok daha esnek oldukları ortaya çıktığından, Sol Yaka Ukraynası'nı denetimleri altında tutmayı başardılar. Çarlar, her yeni hatman seçimini Bogdan Hmelnitski döneminde Hatmanlık'a verilen hak ve ayrıcalıkları yontmak için kullanırken, nerede yumuşamaları gerektiğini de biliyorlardı. 1669'da Petro Doroşenko öncülüğündeki isyanın ortasındayken, Moskova, Hmelnitski'ye verilenlere yakın şartlara dönmeyi kabul etti. Bunu, Lehler nehrin kendilerine ait yakasında geçerli olan, daha az önemli Kazak ayrıcalıklarını sınırlandırırken yaptı. Sonucu tahmin etmek zor değildi. Sol Yaka, Polonya hükümdarlığı altındaki Kazak topraklarından yeni yerleşimcileri çekip iktisadî olarak büyümeye devam ederken, Sağ Yaka gerçek bir çöle döndü. Çarlar Kazaklara daha fazla hak tanımıştı ama aynı zamanda onları tebaa olarak tutabilmişlerdi.

Sol Yaka'nın görece hızlı iktisadî genişlemesi Kiev'in iktisadî ve kültürel canlanmasına öncülük etti. Kiev Üniversitesi'nde dersler devam etmekteydi. 1650'de şehirden kaçan öğretmenler şimdi yeni nesil öğrencilerini karşılıyordu. Yeni konular öğretiliyor, yeni şiirler yazılıyor ve yeni oyunlar sahneleniyordu. On yedinci yüzyılın başlarında Meletii Smotrytsky tarafından başlatılan Ukrayna barok edebiyatı, İvan Velychkovsky

gibi şairler ve düzyazıda sonradan Çernigiv'in başpiskoposu olan üniversitenin eski profesörü Lazar Baranovych gibi yazarların yazılarıyla zirveye ulaştı. Baranovych'in öğrencisi olan Simeon Polotsky, Kiev barok edebiyat tarzını, Rus seküler edebiyatının doğuşunun temellerinin atılmasına yardımcı olduğu Moskova'ya getirdi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Kiev metinleri, uygulamaları ve fikirlerinin Moskova'ya tanıtılması ülkenin Ortodoks Kilisesi'nde bir ayrılık yaratacaktı. Çar ve patrik, Peter Mohyla tarzı reformları desteklerken, muhafazakârlar başkaldırdılar ve Eski İnanış'ın liderleri çevresinde birleştiler. Resmî kilise tarafından onlara atfedilen ad olan *raskol'niki*'nin (bölücüler) Ukrayna'dan gelmiş olması tesadüf değildi.

Ama kültürel etki iki taraflı ilerliyordu. Kievli rahipler Batılı kültürel kalıpları Ukrayna'dan Moskova'ya getirirken, kendileri de aynı zamanda Moskova siyasal ideolojisinin cephaneliğinden yararlanıyordu. Bu ideolojinin anahtarı, Ortodoks çar kavramının yeni siyasî ve dinî evrenin temel taşı olması düşüncesiydi. Uzun süredir kendi kralları olmayan Birliğin Ortodoks aydınları, Bizans'ın bir otokratik hükümdar ile tek bir gerçek kilise arasındaki ahenk görüşünden ilham alan, idealleştirilmiş bir Ortodoks dünyasına girme fırsatını değerlendirdiler. Fakat sonunda işlevsel kaygılar idealizme ağır bastı. Henüz 1620'lerin başında yeni kutsanmış olan Ortodoks piskoposları, Varşova'nın baskısıyla Moskova'yı bir destek kaynağı ve muhtemel bir sürgün yeri olarak gördüler. Çarın himayesine dair arzu Pereyeslav Anlaşması'ndan (1654) hemen sonra yükseldi ve Kazak Ukraynası'nı ikiye bölen Andrusovo Ateşkesi'nden (1667) sonra zirveye ulaştı.

Ateşkesin şartlarına göre Dinyeper'in Sağ Yakası'nda bulunan Kiev'in, iki yıllık süre sonunda Polonya mülkü olması gerekiyordu. Ancak Katolik bir kralın hakimiyetine bir kez daha boyun eğme olasılığı Kievli rahipleri dehşete düşürmüştü. Çarı, Kiev şehrinin onun denetimi altında kalması gerektiğine ikna etmek için Kiev Üniversitesi ve Avrupa'nın Cizvit okullarında edindikleri tüm ikna edici hitabet güçlerini topladılar. Çok iyi iş çıkarmışlardı. Kiev Mağara Manastırı'nın papazı ve "çarı ikna etme" seferinin önde gelen isimlerinden Inokentii Gizel, Kiev Metropolitliği'nin bağımsızlığını korurken, Kiev'i çarın hükümdarlığı altında tutmak istiyordu. İşler aksi yönde gelişti. 1670'lerde çar, şehir üzerindeki egemenliğini sürdürdü ama sonraki on yılda Moskovalı yetkililer ve Ukrayna'daki destekçileri Kiev Metropolitliği'ni Konstantinopolis'in yetki alanından Moskova'nın alanına taşımayı başardılar. Geçiş 1685'te gerçekleşti ve böylece Kievli rahipler çarın himayesine girmenin bedelini bağımsızlıklarıyla ödemiş oldular.

Kiev'in kaderi üzerine mücadeleler, Gizel'in denetiminde Mağara Manastırı'nda yayımlanan Rus tarihinin ilk basılı "ders kitabını", modern dönem öncesi Rus İmparatorluğu'nun en etkileyici metinlerinden birini doğurdu. Kitabın uzun ve barok bir başlığı vardı: *Slav-Rus Milletinin Kökenleri ve İlahî Olarak Korunan Kiev Şehrinin İlk Prensleri ve Kiev'in ve Bütün Rus'un Kutsal, Dindar Büyük Prensi, İlk Otokrat Vladimir'in Hayatı Hakkında Çeşitli Kayıtların Özeti ya da Kısa bir İncelemesi.* Kitap 1674'te, Kiev bir Osmanlı saldırısına hazırlanırken ve Polonya da onu Moskova'dan geri talep ederken ortaya çıktı. Özet'te Kiev, Moskova çarlarının ilk başkenti ve Moskova Ortodokslu-

ğu'nun doğum yeri olarak resmediliyordu –kafirlere ya da Katoliklere terk edilemeyecek bir şehir. Özet'in yazarlarına göre Moskova ve Kazak Hatmanlığı'nı tek bir siyasal kurumda birleştiren Slav-Rus milletine atıflar bu savı daha da desteklemekteydi. Bu, çoğu Rus tarafından uluslarının Kiev kökenlerine dair hâlâ kabul edilen efsanenin temelidir. Fakat on yedinci yüzyılda Moskovalı seçkinler millî benzerlik üzerinden düşünmüyorlardı. Rus imparatorluğunun kurucuları, Moskova ve Ukrayna'nın yerleşik halkını tek bir millet gibi gören Kiev keşişlerinin getirdiği yeniliği ancak on dokuzuncu yüzyılda tümüyle takdir edeceklerdi.

Ukrayna'nın Moskova ile Polonya arasında bölünmesinin çıkardığı kriz yalnız Kievli rahipleri değil aynı zamanda Kazak subay sınıfını da yeni bir kimlik modeli ileri sürmeye zorladı. Kazak seçkinler artık bu açıdan ruhban sınıfına saygı duymak zorunda değildi: Kiev Üniversitesi'nin mezunları arasında sadece rahipler ve piskoposlar değil aynı zamanda birçok hatmanı da içeren Kazak subayları da vardı. Rahipler anayurtlarını bir Ortodoks çar olmadan kafalarında canlandıramıyorken Kazak subayların çara hiç ihtiyacı yoktu. Onlar bağlılık yeminlerini, Dinyeper'in iki yakasını da kucaklayan ortak bir Kazak "atayurduna" etmişlerdi.

Ukrayna'nın ilk fiilî bölünmesinin gerçekleştiği 1663'e kadar Kazak subaylar "atayurt" kelimesini ya tüm Birlikten ya da Polonya Krallığı'ndan bahsetmek için kullandılar. Hadiach Birliği (1658) zamanında Leh atayurtlarına dönmeleri için yapılan çağrılarla Polonya Kralı'nın hükümdarlığına geri dönmüşlerdi. Ama bölünmeden sonra işler değişti. Önce bir hatman sonra bir başkası atayurtları Ukrayna'nın –nehrin her iki tarafındaki Hatmanlık– birliği için tamimleri ya da üniversalları yoluyla tartışmaya başladılar. Andrusovo Ateşkesi'nden sonra Petro Doroşenko ve Yurii Hmelnitski dâhil hepsi diğer bütün bağlılık ve yeminlerini hükümsüz kılarak atayurtları Ukrayna'nın çıkarlarını sadakatlerinin yüce amacı olarak gördüler. Kazak atayurdu, Zaporijya Hostu'ndan fazlasıydı –Host, Kazak sadakatinin çok daha geleneksel bir nesnesiydi. Atayurt yalnız Kazak Hostu'nu değil aynı zamanda Hatmanlığın topraklarını ve yerleşik halkını da içeriyordu. Onlar bu atayurda Ukrayna diyordu. 1667'den sonra Kazaklar Dinyeper'in iki yakasından da Ukrayna diye bahsetmeye başlamışlardı.

Hükümdarlığı altında Sağ ve Sol Yaka'yı birleştimeyi deneyen son Kazak hatmanı İvan Mazepa'ydı (1639-1709). Bağımsız Ukrayna'nın kâğıt paraları bütün Ukrayna hatmanlarından yalnızca ikisini resmeder. İlki, resmi 5 grivnanın üstünde beliren Bogdan Hmelnitski ve ikincisi de 10 grivnalık paranın üstünde resmedilen İvan Mazepa. Mazepa muhtemelen, Ukrayna'nın dışında özellikle de Batı'da Hmelnitski'den daha iyi bilinir; Voltaire, Lord Byron, Aleksandr Puşkin ve Victor Hugo hepsi Mazepa'nın hayatı ve kahramanlıkları hakkında yazmıştır. Mazepa Avrupa operası ve Kuzey Amerika tiyatro gösterilerinde bir karakter haline gelmiş ve hem bir hükümdar hem de Fransızların Mazeppa diye yazdığı ismiyle bir âşık olarak kültürel ve edebî ün kazanmıştır. Mazepa'nın hükümdarlığının sonucu yeni bir tür Küçük Rus kimliğinin oluşmasıydı.

Mazepa, Hatmanlığı kendinden önce gelenlerin hepsinden daha uzun süre yönetti, yirmi yıldan fazla (1687-1709) ve doğal nedenlerden öldü. Bu başlı başına bir başarıydı. Seleflerinden ikisi ya öldürülmüştü ya da idam edilmişti. Mazepa'dan hemen önce hükümdar olmuş iki hatman da "hainlikle" suçlanmış, Moskovalı *voyvodalar* tarafından tutuklanmış ve Sibirya'ya gönderilmişlerdi. Aile fertleri de zulme uğramıştı. Birinin Hatmanlık makamını, kişisel özgürlüğünü ya da hayatını kaybetmek için çara karşı komplo kurması ya da Lehlere, Osmanlılara ya da İsveçlilere katılmaya çalışması gerekmiyordu. Moskova saray mensuplarının gözünden düşmesi yeterliydi.

Mazepa'nın hayatının gidişatı, Kazaklığın on yedinci yüzyılın son onyıllarındaki ortak kaderini yansıtmaktadır. Ukrayna'nın Sol Yakası'nın yerlisi olan müstakbel Hatman soylu bir Ortodoks aileden geliyordu. Eğitimini Kiev Mohyla Üniversitesi ve Varşova'da bir Cizvit okulunda aldı ve Batı Avrupa'da topçuluk zanaatını öğrendi. Döndükten sonra genç Mazepa, Polonya Kralı'nın sarayında diplomatik ve askerî kariyerine başladı. Daha sonra Hatman Petro Doroşenko'ya katıldı ama Moskova'yla ittifak kuran Zaporog Kazakları onu yakaladılar. Batı Avrupalı okuyuculara ilk kez Voltaire tarafından anlatılan ve sonra başkaları tarafından tekrar edilen hikâyede Mazepa'nın Zaporogların eline düşmesi felakete dönüşen bir aşk macerasının sonucuydu. Söylentilere göre Mazepa, önde gelen Leh yetkililerinden birinin genç karısının sevgilisi oldu ve bunu öğrenen yetkili Mazepa'nın çırılçıplak soyulup vahşî steplere salınan bir ata bağlanmasını emretti. Bu hikâyeye göre Zaporog Kazakları Mazepa'yı yarı ölü buldular ve sağlığına kavuşturdular. Hikâyenin aslı ne olursa olsun Zaporoglar, Kazaklarla birlikte, Mazepa'nın kariyerini kesinlikle bir adım yukarı taşıdılar. Yakaladıkları iyi eğitim almış ve çok gezmiş bu subayı, onu kendi hizmetine alan Hatman İvan Samoilovych'e gönderdiler.

Mazepa, on yedinci yüzyılın son onyıllarında Sağ Yaka'dan Ukrayna'nın Rus denetimindeki Sol Yakası'na göç eden Kazak ileri gelenler, aşağı tabaka Kazaklar, kasaba halkı ve köylüler topluluğunun bir parçasıydı. Bölgenin siyasal istikrarı, Hatmanlığa Çarlık tarafından verilen görece geniş özerklikle birleştiğinde, ekonomiyi ve Peter Mohyla'nın zamanlarındaki gibi Kiev'de yoğunlaşmış kültürel hayatı, Metropolitliği, Mağara Manastırı'nı ve Kiev Üniversite'sini canlandırmaya yardımcı oldu. Mazepa hatman olduktan sonra, Hatmanlığın süregelen iktisadî canlanışına ve zenginleşen dinsel ve kültürel hayatına katkıda bulunmak için elinden geleni yaptı.

Hatman Mazepa, uzun Kazak savaşları süresince harap düşmüş kiliselerin restorasyonunu yaptırdı. Bunlar arasında önce Mohyla tarafından restore edilen Aziz Sofya Katedrali ve ayrıca Dormition Katedrali ile Mağara Manastırı'ndaki Kutsal Üçlü Kilisesi vardı –hepsi Kiev Rusu döneminin mimarî miraslarıydı. Ayrıca, Mağara Manastırı'ndaki Meryem Ana'nın Doğuşu Kilisesi ile hem Kiev'de hem de kendi başkenti olan, Hatmanlığın Moskova sınırına yakın kuzeydoğu köşesindeki Baturyn kasabasında sayılı kiliseleri hizmete soktu. Mağara Manastırı dışındaki kiliselerin çoğu 1930'lardan sağ çıkamadı: Bolşevikler Kiev'i gerçek bir sosyalist başkente çevirmeye çalışırken yı-

kım ekipleri onları birbiri ardına yerle bir etti. Ancak manastırın içinde Mazepa tarafından inşa edilenler, manastırın duvarlarının bir kısmı gibi, hâlâ ayaktadır ve Hatman'ın yalnız cömertliğini değil âynı zamanda zenginliğini de kanıtlamaktadır. Mohyla'dan beri ilk kez yeni binalar hizmete sokuluyordu. O dönemin mimarî anıtlarının tarzı Kazak ya da Mazepa baroğu olarak bilinir hale geldi.

Önceki hatmanlardan farklı olarak Mazepa hem iktisadî hem de siyasî gücü elinde toplayabilmekteydi. Bunu, imparatorluk piramidinin en tepesinden aldığı eşi benzeri görülmemiş destek sayesinde yaptı. Çar I. Petro Mazepa'yı sadık hizmetkârı olarak görüyordu. Petro'nun üvey kız kardeşi Prenses Sofya'yla olan iktidar mücadelesi sırasında Mazepa, müstakbel çarın tarafını tutmuştu. Bunun sonucunda Petro, onu, Çar'ın kendi yarattığı bir ödül olan Aziz Andreas Nişanı'nı alan ilk insan yaptı. Kazak subayları Çar'a kendi hatmanlarından şikâyet edip onu alışıldığı gibi hainlikle suçlarken Petro, Moskova hükümdarlarının bu suçlamaları Kazak hatmanlarını zayıflatmak için kullandıkları köklü geleneğin aksine, onları Mazepa'ya gönderdi. Petro, kendisini suçlayanları Kazak seçkinlerinin önünde idam etmesine izin vererek Mazepa'ya daha da fazla güven gösterdi.

Petro-Mazepa ittifakı 1708 Sonbaharı'nda, Moskova ile İsveç arasında her iki tarafın kendi müttefiklerinin de yardımıyla Baltıklarda yaşanan Büyük Kuzey Savaşı'nın (1700-1721) zirvesinde aniden sona erdi. Savaşın başında İsveç üstünlüğü ele geçirmiş gibi görünüyordu. İsveç'in genç ve hırslı kralı XII. Karl, Moskova'nın müttefiki Polonya Kralı Güçlü II. August'u yenip onu tahtından inmeye zorlayarak Moskova'ya doğru ilerleyişine başlamıştı. Petro, düşmanının ilerleyişini yavaşlatmak için yakıp yıkma taktiğini kullanarak geri çekilmişti.

Bu yıkıcı tedbirler Kazak seçkinlerinin kinlerini alevlendirdi ve onları Petro'dan uzağa, Karl'a doğru itti. Kazak albayları Mazepa'ya yıllarca, Petro'nun Hatmanlık dışındaki alayları, özellikle Çar'ın 1702'de kurduğu Rus İmparatorluğu'nun gelecekteki başkenti St. Petersburg ve etrafında kanallar kazmak için kullanılması hakkında şikâyet etmişlerdi. Kazaklar burada soğuk ve hastalıktan sinek gibi ölmüştü. Dahası, Petro'nun yeni vergiler ile idarî reformlar getirmesi, Hatmanlığı ayrıcalıklı bir özerklikten Moskova'nın sıradan bir eyaletine dönüştürmekle tehdit ediyordu. Albayların iddiasına göre bütün bunlar Bogdan Hmelnitski'nin Moskova'yla imzaladığı himaye anlaşmasına aykırıydı.

Mazepa XII. Karl'ın Leh müttefikleriyle yazışarak dış politika seçeneklerini gözden geçirdi ama harekete geçmeyi reddetti. Ancak İsveç Kralı Moskova'ya giderken Ukrayna'ya sapmaya karar verdiğinde ve Çar herhangi bir birlikle yardım etmeyi reddettiğinde –Mazepa'nın Hatmanlığı tek başına savunması ve Karl'ın yolundaki kasaba ve köyleri yakması gerekiyordu– Hatman albaylarının taleplerine boyun eğdi ve taraf değiştirdi. Moskova, Kazak hatmanlarıyla yaptığı birçok anlaşmanın yüklediği başlıca işlevini –Hatmanlığın savunulması– yerine getirmiyordu. Ukrayna'nın Sol Yakası'nda bile başka bir seçenek düşünmenin zamanı gelmişti. Kazak subaylar elli yaşındaki

Hadiach Birliği'ndeki şartları incelemeye başladılar. Mazepa Kasım 1708'de bir grup güvenilir saray mensubu ve küçük bir Kazak müfrezesiyle başkenti Baturyn'i terk etti ve XII. Karl'ın ilerleyen ordusuna katıldı.

Mazepa, gizlilik adına, Barutyn'den ani ayrılışından önce hiçbir Petro karşıtı kışkırtmaya girişmedi. Kişisel güvenliği açısından bu tedbirli bir karardı ama isyan için büyük bir sorundu. Mazepa'nın ihanetini-öğrenmesi üzerine Petro, Ukrayna'ya sağ kolu Aleksandr Menshikov komutanlığında bir birlik gönderdi ama hiçbir Kazak ordusu onu durdurmak için harekete geçirilmedi. Moskova birlikleri, Mazepa'nın kendi ordusu ve İsveçliler için hazırladığı askerî mühimmat ve erzakı ele geçirerek şaşırtıcı bir şekilde hatmanın başkenti Baturyn'i almayı başardı. Barutyn'in ele geçirilmesinin genel olarak Ukrayna halkının üzerindeki etkisi daha da hasar vericiydi. Menshikov yalnız şehri almakla kalmamış aynı zamanda nüfusunun katledilmesi için de emir vermişti. Şehrin savunucuları ile Barutyn sakini olan, kadın ve çocuklar dâhil, 10.000'den fazla kişi, kendilerini esir alanların ellerinde can verdi. Bugün orada çalışan arkeologlar (Barutyn büyük bir turizm merkezi olmasının yanı sıra bir kazı alanıdır) ölenlerin kemiklerini bulmaya devam etmektedir. Menshikov'un mesajı açık ve belirgindi: Çar ihanetlere göz yummayacaktı.

Kazakların ve Hatmanlık sakinlerinin bağlılığı için mücadele başlamıştı. Mücadele genel olarak Petro'nun yayımladığı ve Mazepa'nın aynen cevap verdiği duyurular üzerinden yürütülüyordu. Duyuruların bu sözde savaşı 1708 Sonbaharı'ndan 1709 İlkbaharı'na kadar sürdü. Çar, Mazepa'yı hainlikle suçladı, onu bir Judas ilan etti ve hatta yakalandığında Mazepa'ya verilmek üzere sahte bir Aziz Jude nişanının hazırlanması için emir verdi. Mazepa suçlamaları reddetti. Kendinden önceki Vyhovsky gibi, çar ile hatman arasındaki ilişkileri sözleşmeye bağlı görüyordu. Çar'ın, Bogdan Hmelnitski ve haleflerine güvencesi verilen Kazak hak ve özgürlüklerini ihlal ettiğini düşünüyordu. Hatman, bağlılığının hükümdara değil Kazak Hostu ve Ukrayna atayurduna olduğunu iddia etti. Mazepa sadakatini ayrıca milletine de vadediyordu. Aralık 1708'de, "Moskova, yani Büyük Rus milleti her zaman bizim Küçük Rus milletimize karşı nefret doluydu; uzun süredir hain niyetleriyle milletimizi mahvolmaya götürmeyi amaçladı" diye yazmıştır.

Moskova birliklerinin belirleyici eylemleri, Petro'nun emriyle yeni bir hatman seçilmesi ve savaş duyuruları Mazepa saflarında yeni bir ayrılığa yol açtı. Ceza alma olasılığından korkan ve daha önce Mazepa'yı isyan etmeye zorlayan Kazak albayları birliklerini ona getirmekte başarısız oldular. Çoğu Moskova tarafına katıldı. Mazepa'nın Kazak askerleri, şehir halkı ve köylüler arasında çok az desteği vardı. Askerler Katolik, Müslüman ve -bu durumda- Protestan bir hükümdar yerine Ortodoks Çar'ı tercih ediyordu. Karl ile Petro arasında bir hesaplaşma zamanı geldiğinde, Moskova cephesinde İsveç cephesinde olduğundan daha fazla Kazak vardı.

1709 Haziranı'nın başlarında Poltava yakınlarındaki meydanlarda 25.000 kişilik bir İsveç müfrezesi, kendisinin iki katı büyüklüğünde bir Moskova ordusuyla karşı-

laştı. Kazaklar iki tarafta da yedek birlikler olarak savaştı –bu yalnız sadakatlerinin şüpheli oluşunun değil aynı zamanda sıradan Avrupa ordularıyla boy ölçüşemeyecekleri gerçeğinin bir yansımasıydı: bir zamanların heybetli Kazak savaş aygıtı artık geçmişte kalmıştı. 3.000 ila 7.000 civarı Kazak, Mazepa ve İsveçlilerin arkasındaydı; en az üç katı kadarı da Moskova tarafına üşüşmüştü. Düşmanın sayıca üstünlüğü, geçmişte çok daha kalabalık Rus ve Leh gücünü yenmiş XII. Karl için bir sorun değildi. Ama bu savaş farklıydı. Düşman bölgesinde geçirilmiş bir kış, ordusunu zayıflatmıştı. Genelde savaşta birliklerinin önderliğini bizzat üstlenen XII. Karl birkaç gün önce yaralanmıştı ve görevlerini bir komutana değil birkaç subaya devrederek savaş sırasında İsveç saflarında bir karışıklık yaratmıştı.

Sonuç, Moskova güçleri için kesin bir zaferdi. XII. Karl ve Mazepa Ukrayna'dan kaçıp Osmanlı Moldovası'na sığınmak zorunda kaldılar. İvan Mazepa 1709 Sonbaharı'nda Moldova'nın Bender kentinde sürgündeyken öldü. Karl'ın krallığına geri dönmesi beş yıl sürdü. Tarihçiler Poltava Savaşı'nı genelde Büyük Kuzey Savaşı'nın dönüm noktası olarak görürler. Kaderin cilvesi, Baltık bölgesinin denetimi için yapılan savaş Ukrayna savaş alanında çözülmüş, İsveç'in Kuzey Avrupa'daki egemenliğini yıkıp, Rusya'nın büyük bir Avrupa gücü olma kariyerinin önünü açmıştı. Ancak Poltava'nın sonuçları hiçbir yerde, savaşın gerçekleştiği topraklardaki kadar acıklı değildi.

Moskova'nın zaferi Kievli rahipler ile Çarlık yetkililerinin ilişkilerinde yeni bir sayfa açtı. 1708 Sonbaharı'nda Çar, Kiev Metropolitliği'ni Mazepa'yı bir hain olarak kınamaya ve aforoz etmeye zorladı. Savaştan sonra, daha önce Mazepa'yı Prens Vladimir'le kıyaslayan Kiev Üniversitesinin Rektörü Teofan Prokopovych, Çar'ın önünde eski bağışçısını kınayan uzun bir vaaz verdi. Mazepa'nın hainlik olarak göreceği bu vaaz, Petro'nun gözünde bir sadakat beyanıydı. Prokopovych sonradan Petro'nun reformlarının baş ideoloğu haline gelecekti. Çar'ın mutlak güç hırsını destekleyecek ve babadan oğula geçen tahtı olağan veraset sırasının dışındaki birine bırakma hakkı için bir sav geliştirecekti: Petro oğlu Alexei'yi hainlikten yargılamış ve hapiste ölmesine sebep olmuştu. Prokopovych, Ortodoks Kilisesi'ndeki patrik yönetiminin yerine seküler bir yetkili tarafından başkanlık edilen Kutsal Sinod yönetimini geçiren, *Ruhsal Düzenleme*'nin de başlıca yaratıcısıydı. Aynı zamanda Petro'ya "atayurdun babası" denmesi fikrinin de ardındaki isimdi; bu Prokopovych ve diğer Kiev rahiplerinin Moskova'ya getirdiği yeni bir unvandı. Bu unvan daha önce Mazepa'yı yüceltmek için kullanılıyordu.

Teofan Prokopovych'in olağanüstü imparatorluk kariyeri daha geniş bir olayı yansıtıyordu –Petro'nun Moskova kilise kültürü ve halkını Batılı çizgide bir reformdan geçirme arzusu sırasında ihtiyaç duyduğu, Kiev Üniversitesi'nin Batılılaşmış mezunlarının İmparatorluk hizmetinde işe alınması. Onlarca ve daha sonra yüzlerce Kiev Üniversitesi mezunu Moskova'ya taşındı ve burada kariyer yaptı. Ortodoks Kilisesi'nin daire başkanlığından piskoposluğa ve ordu papazlığına kadar değişen mevkilerde yer aldılar. Kievlilerden biri, Rostov Metropoliti Dymytrii Tuptalo, Eski İnanış'a karşı ver-

diği mücadele için azizliğe bile yükseltildi. Petro'ya yalnız Moskova'yı Batılaştırmasında değil aynı zamanda, yeni bir Rus atayurdu ve aslında Ukraynalıların ya da Küçük Rusların bütünleyici bir parçası kabul edildiği bir Rus milleti fikrini teşvik ederek, onu modern bir devlete dönüştürmesinde de yardım ettiler.

Petro'nun politikaları onun otoriter hükmünü güçlendirmeye ve dinî liderlere yeni ve heyecan verici fırsatlar sunan devlet kurumlarını merkezîleştirmeye niyet etmekteyken, Kazak subaylar için bir felaketten başka bir şey değildi. Mazepa'nın firarı, Çar'ın Hatmanlığı İmparatorluğun kurumsal ve idarî yapılarına dahil etme arzusuna ivedilik katttı. Bir Rus yerleşimci olan İvan Skoropadsky artık yeni hatmana nezaret ediyordu. Başkent, tahrip edilmiş Baturyn'den Moskova sınırına daha yakın olan Hlukhiv kentine taşındı. Moskova birlikleri Hatmanlığa kalıcı olarak yerleştirilmişti. Mazepa'yla sürgüne giden Kazak yetkililerin aile üyeleri tutuklanmış ve malvarlıklarına el konmuştu. Kuzey Savaşı 1721'de Moskova'nın zaferiyle bitince dahası da geldi. Çar Petro, Moskova Çarlığı'nın ismini Rus İmparatorluğu olarak değiştirdi ve kendisini de bu devletin ilk imparatoru ilan etti. Sonraki yıl Çar, Skoropadsky'nin ölümünü hatman makamını tümden yok etmek için kullandı. Hatmanlığı, Petro'nun atadığı bir İmparatorluk yetkilisinin önderliğindeki sözde Küçük Rus Üniversitesi'nin yetki alanına dâhil etti. Kazaklar karşı çıktılar ve haklarını savunmak için St. Petersburg'a bir delege gönderdiler ama faydası yoktu. Çar, sonradan St. Petersburg'daki Aziz Peter ve Paul Kalesi'nin bir hücresinde can verecek olan, Kazak muhalefetinin lideri Albay Pavlo Polubotok'un tutuklanması için emir vermişti.

Mazepa bir kumar oynamış ve kaybetmişti. Korumaya çalıştığı devlet de öyle. XII. Karl savaştan önce vurulmasaydı ya da Kazaklar Mazepa'yı daha kalabalık sayılarla destekleseydi Hatmanlığın kaderi ne olurdu bilmiyoruz. Yine de Mazepa'nın haleflerinin ne çeşit bir ülke kurup içinde yaşamak istediklerini söyleyebiliriz. Bilgimiz, Mazepa'nın ölümünden sonra Moldova'daki Kazak sürgünlerinin seçtiği Hatman Pylyp Orlyk'e takdim edilen *Pacta et conditiones* adında bir belgeden geliyor. Petro'nun emriyle seçilen Skoropadsky'yi yasal liderleri olarak kabul etmediklerini söylemeye gerek yok. Bugün Ukrayna'da Pylyp Orlyk Anayasası olarak bilinen *Pacta* çoğunlukla ülkenin ilk anayasası olarak görülür ve birçokları gururla anayasanın Amerika'dan bile önce kabul edildiğini söyler. Gerçekte *Pacta*'nın en yakın benzeri Leh Diyetlerinin krallarını seçtikleri şartlar olabilirdi. Bu belge, Kazak subay ve erlerinin, özellikle de Mazepa'yla sürgüne giden Zaporogların, haklarını güvenceye alarak hatmanın güçlerini sınırlamaya çalışmıştır.

Pacta Hatmanlığın geçmiş, şimdi ve geleceğinin eşsiz görüşünü yansıtıyordu. Kazak subaylar Mazepa'nın genel şansölyesi olan Orlyk çevresinde toplanmış, kökenlerini Kiev'e ve Prens Vladimir'e değil –Çar'ın Kievli destekçileri tarafından hâlihazırda kabul edilmiş bir köken efsanesi– Kiev Rusu'nun göçebe atalarından olan Hazarlara dayandırmışlardı. İddia tarihsel olmaktan ziyade dilbilimseldi ve bugün gülünç gelse de erken modern filolojinin düzeyine göre epey esaslıydı: "Kazak" ile "Hazar" Ukraynacada kulağa aynı değilse bile çok benzer geliyordu. Söz konusu olan Moskova'dan

ayrı ve bağımsız bir Kazak milleti varlığı iddiasıydı. Orlyk ve yetkilileri duruma bağlı olarak bunu Kazak, Ruten ya da Küçük Rus olarak tanımladılar. Orlyk'in fikirlerinin çoğu ya bilinmez kaldı ya da bu fikirlere yurttaşları tarafından sahip çıkılmadı. Kazaklar yurtları Ukrayna'da özerkliklerinden geride kalanı korumak için büyük bir mücadele veriyorlardı.

Hatmanlıktaki Kazaklar, I. Petro'nun tutuklu Kazak albayı Polubotok'un ölümünden birkaç hafta sonra, Şubat 1725'teki ölümünü Çar'ın onlara kötü davranmasının ilahî cezası olarak gördüler. Bunu aynı zamanda Çar'ın gasp ettiği ayrıcalıkların bazılarını geri kazanmak için de bir fırsat olarak görmekteydiler. Kazak gündeminin zirvesinde hatmanlık makamının geri getirilmesi vardı. Kazak yetkililer 1727'de, Petro'nun ilk düşmanlarından olan Albay Danylo Apostol'u, yeniden tesis edilen hatmanlığa seçerek amaçlarına ulaştılar. Bogdan Hmelnitski'ye verilen ayrıcalıklardan birinin geri getirilmesini, eski Hatman'ın bir portresini yeniden keşfederek ve onun kültünü Ukrayna'yı yalnız Polonya baskısından kurtaran kişi olarak değil aynı zamanda Kazak hak ve özgürlüklerinin kefili olarak yeniden canlandırdılar. Bu yeni vücut buluşunda Hmelnitski, Hatmanlık seçkinlerinin siyasal bağlılıkları karşılığında toplumsal konumlarının ve belli haklarının korunmasını zorunlu kılan Küçük Rus kimliğinin simgesi haline geldi.

Bu yeni kimlik tam olarak neydi? Rahiplerin Rus yanlısı etkili konuşmalarının ve Kazak subay sınıfının bağımsızlık arzularının vasat ama iş görür bir karışımıydı. Küçük Rus fikrinin başlıca ayırt edici özelliği, Rus çarlarına bağlılıktı. Bu kimlik aynı zamanda Kazak milletinin İmparatorluk içindeki hak ve özgürlüklerini de vurguluyordu. Kazak seçkinlerin Küçük Rusyası, Ukrayna'nın Sol Yakası'yla sınırlı kaldı. Bu bölge Kuzey'deki Belarus topraklarından ve Dinyeper'in batısındaki Ukrayna topraklarından siyasal, toplumsal ve kültürel açılardan farklıydı. Yeni devletin ve yeni kimliğin DNA'sı önceki millet inşası projelerinin açık izlerini taşıyordu. Dönemin Kazak metinleri (on sekizinci yüzyılın başları yeni bir edebî olgunun, Kazak tarihyazıcılığının ortaya çıkışını gördü) Rus/Rutenya, Küçük Rusya ve Ukrayna terimlerini birbirlerinin yerine geçebilir şekilde kullanıyordu. Bu kullanım mantıklıydı çünkü bu terimler birbirine yakın biçimde bağlı siyasal oluşumları ve kimlikleri yansıtıyordu.

Bu terimler ve temsil ettikleri olgular arasındaki ilişkiyi tanımlayan en iyi benzetme matruşkadır. En büyük bebek Poltava sonrası Küçük Rus kimliği, onun içindeki Dinyeper'in iki yakasındaki Kazak Ukraynası atayurdu, onun içindeki ise Polonya-Litvanya Birliği'ndeki Rus veya Ruten kimliği olurdu. Matruşkanın çekirdeği ise Küçük Rus kimliği, eski Rus birliğinin ve daha yeni Kazak Ukraynası'nın anısını koruyordu. Poltava Savaşı'nın sonrasında bu Küçük Rus bebeğinin dış kabuğundan bir Ukrayna çekirdeğinin çıkacağını ve bir zamanlar geçmişin Kazaklarının sahip olduğu ya da göz diktiği toprakları tekrar ele geçirmesinin an meselesi olduğunu kimse bilemezdi.

III

İMPARATORLUKLAR ARASINDA

13
Yeni Sınırlar

On sekizinci yüzyılın son çeyreği Orta ve Doğu Avrupa'nın jeopolitiğinde anlamlı değişimlere sahne oldu. Bu yüzyılın en büyük özelliği ve belirleyicisi, 1709 Poltava Savaşı'yla Avrupalı süper güç olma kariyeri başlayan Rus İmparatorluğu'nun askerî gücü ve jeopolitik etkisinin artışıydı. Hatmanlık'taki meşhur bir bürokrat ailesinin soyundan gelen ve yüzyılın sonunda Rus İmparatorluğu'nun büyük şansölyesi olan Oleksandr Bezborodko'nun bir defasında genç bir muhatabına dediği gibi, "bizim dönemimizde, Avrupa'da rızamız olmadan tek bir top ateşlenemezdi". Osmanlıların Kuzey Karadeniz bölgesinden çekilmeleri ve Polonya-Litvanya Birliği'nin bölünüp Avrupa haritasından silinmesi nedeniyle Rus İmparatorluğu'nun sınırları batı ve güney yönünde hızla ilerledi.

Bu vurucu değişimler birçok Ukraynalının etkin katılımıyla gerçekleşti. Rus dış politikasının 1780'lerde ve 1790'ların başlarında şekillenmesinde anahtar bir rol üstlenen Bezborodko bunlardan biriydi. Onun gerçekleşmesine yardım ettiği değişimler, anayurttaki yurttaşlarını etkiledi. Ukrayna kendini bu büyük jeopolitik değişimin ortasında hem kurban hem de fayda gören olarak bulmuştu. Bu noktada Hatmanlık, Avrupa ve Rus İmparatorluğu haritalarından silindi. Ukrayna'nın iki ana kültürel sınırı da -biri Doğu ile Batı Hıristiyanlığı arasında, diğeri Hıristiyanlık ile İslam arasında- değişmeye başlamıştı. İmparatorluk Rusyası'nın sınırlarındaki değişimler, kültürel alanları da değiştiriyordu. Batı'da, Rus yetkililer Katolik ve Uniat kiliselerin ilerleyişini Dinyeper'de durdurdu ve geri itti; güneyde ise "kapanan" step sınırı Karadeniz ve Azak Denizi'ne doğru artan bir Ukraynalı yayılmasına yeni bir güç verdi.

Siyaset, fikirler ve kültür tarihçileri on sekizinci yüzyılı en çok, on yedinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar uzanan, hem felsefede hem de siyasette bireycilik, şüphecilik ve akıl fikrinin yükselmesiyle tanımlanan Aydınlanma Çağı'yla bilirler ki bu çağın başka bir adı Akıl Çağı'dır. Ancak akıl birden fazla şekilde anlaşılırdı. Bu dönemin yazılarında özgürlük ve bireysel hakların korunması fikri sahnenin merkezinde yer alırken, akılcı yönetim ve mutlak monarşi kavramları da aynı derecede önemli görülürdü. Modern cumhuriyet ile modern monarşinin Fransız felsefesinin düşüncesinde derin kökleri bulunur. Hem Birleşik Devletler'in kurucu babaları hem de on sekizinci yüzyıl Avrupası'nın mutlak hükümdarları Aydınlanma'nın müridiydi. Üç mutlak hükümdar -Rusya'nın II. Katerinası, Prusya'nın II. Friedrichi ve Avusturya'nın II. Josephi- tarihte "aydın despotlar" olarak bilinir. Ülkelerinin bu isimleri taşıyan ikinci hükümdarları olmalarının yanında onları birleştiren, akılcı yönetime, mutlak monarşiye ve yönetme haklarına olan inançlarından başka bir ortak yanları daha vardı: Üçü de Aydınlanma'dan esinlenmiş reformları yapma çabasında olan Birliği dağıtan, Polonya'nın parçalanmasında (1772-1795) yer almıştı. Bu parçalanma, onu liberalizmin, hoşgörünün ve -evet- aklın etkisinin zaferi olarak gören Voltaire dışında kimse

tarafından hoş karşılanmadı. Voltaire, Katerina'ya, Rusya'nın sonunda Avrupa'nın bu parçasına düzen getirebileceğini öne sürdüğü bir mektup yazdı.

İmparatorluğun tüm parçalarında ve tüm tebaalara hükümdarın mutlak gücünün, iyi yönetimin ve evrensel ilkelerin uygulanması: Rus İmparatorluğu'nu 1762'den 1796'ya kadar otuz yıldan fazla yöneten II. Katerina'nın düşüncesini ve reformlarını canlandıran bu ilkelerdi. Bu ilkelerden hiçbiri, tüm varlığı imparatorluk içindeki özel statü fikrine bağlı olan özerk bir anklav olan Hatmanlık için hayra alamet değildi. İmparatoriçe'nin bölgedeki birinci öncelikleri iç sınırların ortadan kalkması ve Kazak devletinin imparatorluğa tam olarak bağlanması olmaya başladı. Katerina 1764'te, "Küçük Rusya, Livonya ve Finlandiya onaylanmış ayrıcalıklarla yönetilecek üç eyalettir" diye yazdı. "Smolensk gibi bu eyaletler de mümkün olan en kolay yoldan Ruslaştırılmalıdır ve böylece kurtlar gibi ormana bakmaya son vereceklerdir. Eyaletler için vali olarak akıllı adamlar seçildiği sürece bu yaklaşım kolaydır. Hatmanlar Küçük Rusya'dan gittiğinde, bu mevkiin biri tarafından canlandırılmasını engellemek için hafızadan bu dönemin ve hatmanlığın silinmesi için her türlü çaba harcanmalı".

Hatman mevkiini ortadan ilk kaldıran Rus hükümdar I. Petro idi. Bunu İvan Skoropadsky'nin 1722'deki ölümünden sonra yapmıştı. Petro'nun 1725'teki ölümünden iki yıl sonra yapılan seçimle geri gelen Hatmanlığın özerkliği fazla uzun sürmedi. İmparatorluk hükümetinin, Hatman Danylo Apostol'un ölümünün ardından yeni bir Kazak liderin seçilmesini yasaklamasının ardından Hatmanlık 1730'ların ortalarında sona erdi. Hatmanlık yeniden, Küçük Rusya Heyeti denen bir hükümet biriminin denetimi altına girmişti. Hatmanlığın 1750'deki kısa ömürlü geri gelişiyle gürz bir Kazak albayına ya da kurmay sınıfına değil Rus İmparatorluk Bilimler Akademisi başkanına verildi. Bu birçok dünyanın ve yeteneğin adamı, yirmi iki yaşındaki Kyrylo Rozumovsky idi.

Göttingen Üniversitesi'nde eğitim gören bir Hatmanlık yerlisi olan Rozumovsky her şeyden çok bir imparatorluk sarayı mensubuydu. Onun bu erken ve göz alıcı kariyerinin sırrı aile bağlarındaydı. Büyük kardeşi Oleksii, Kiev ile Çernigiv arasındaki Kozelets kasabasından bir Kazak genci ve yetenekli bir şarkıcıydı ki bu şarkı söylediği, bandura çaldığı ve geleceğin Rus İmparatoriçesi olan, I. Petro'nun büyük torunu Yelizaveta ile tanıştığı St. Petersburg saray korosunda son bulacaktı. Sevgili olmuşlar ve bazı çalışmalara göre gizlice evlenmişlerdi. Öyle ya da böyle, Kazak Oleksii Rozum, Rus kontu Aleksei Razumovsky (Ukraynaca: Rozumovsky) olmuştu. Ve bazı saraylıların Rozumovsky'yi adlandırdığı şekilde "Gecenin İmparatoru'nun" tavsiyesi üzerine, İmparatoriçe Yelizaveta hatman mevkiini onun kardeşine vererek yeniden hayata getirdi.

Büyük Rozumovsky, Yelizaveta'nın tahta geçmesinde araçsal bir rol oynadıysa (Yelizaveta'nın tahta çıktığı 1741'de sarayı Rozumovsky yönetiyordu), genç olan Rozumovsky de II. Katerina'nın onun yerini almasında önemli rol oynamıştır. Katerina, imparatorluk muhafızlarının desteklediği, sonunda eşi ve ülkesinin meşru hükümdarı olan III. Petro'nun öldürüldüğü darbe sonucunda imparatoriçe oldu. Kocasının öldü-

rülmesi bir yana, Sophie Friederike Auguste von Anhalt-Zerbst-Dornburg olarak doğan Katerina'nın elinde Rus tahtı için zayıf bir iddiadan başka bir şey yoktu. Onu iktidara getirenler, kendilerine borçlu olduğunu düşünüyordu. Katerina, Voltaire'e, "bana bakan her muhafız, 'bu kadın benim eserim' diyebilir" diye yazmıştı. Bu muhafızlar arasında böyle düşünen Ukraynalı Hatman Kyrylo Rozumovsky idi. Hizmetleri karşılığında irsi bir hatmanlık istiyordu. Hatmanlıktaki tebaaları da daha geniş bir özerklik ve yerel yasama talep ediyordu.

Bazı Kazak yurtseverler şimdi kendilerinin de Küçük Rusya olarak adlandırdıkları Hatmanlığı, Büyük Rusya dedikleri imparatorluk çekirdeğiyle eşit bir devlet olarak görüyordu. "Büyük ve Küçük Rusya Arasında Bir Konuşma" adlı şiirinde Semen Divovych, "ben sana değil senin hükümdarına boyun eğiyorum" diye yazmıştı. Katerina'nın tahta çıkmasından hemen sonra yazılmış olan bu sözcüklerle kişileştirilmiş Küçük Rusya, Büyük Rusya'ya sesleniyordu. Divovych devamında, "sanıyor musun ki sen kendin benim efendimsin/ancak senin hükümdarın ve benimki bizim ortak yöneticimizdir" demekteydi. Küçük ve Büyük Rusya'nın bu hanedan birliği, Hadiach Birliği fikrini anımsatmıştı. Söz konusu hükümdar olan II. Katerina'nın özel haklar ve ayrıcalıklar talep eden devletlerin oluşturduğu bir konfederasyona başkanlık etmek gibi bir niyeti yoktu. Katerina, Hatmanlık gibi anklavlara değil akılcı bir biçimde idarî birimlere bölünmüş bir merkezî imparatorluk tasarlıyordu.

Katerina'nın 1764 Güzü'nde hatmanı St. Petersburg'a geri çağırması ve hatmanlığı tümden kaldırması, sadece Rozumovsky'nin değil Hatmanlık'taki birçok Ukraynalı yurtseverin umutlarını da yıktı. Hatmanlığın ya da ondan geriye ne kaldıysa onun yeni yöneticisi General Pyotr Rumyantsev'di. Rumyantsev bir etnik Rus'tu ve Küçük Rusya'nın yeni oluşturulmuş vali-general makamına gelmiş ve bölgedeki Rus ordusunun komutanlığını almıştı. İdaresi yirmi yıldan fazla sürdü ve Hatmanlığa serfliğin girişi gibi imparatorluk vergisi ve posta düzeninin gelişine de tanık oldu. Rumyantsev 1780'lerin başlarında Hatmanlığın bölgesel özerkliğinin sonlandırılması ve Kazak alaylarına dayalı idarî ve askerî düzenin dağıtılmasına önderlik etti. Düzenli ordu askerî birlikleri içine aldı ve Kazak idarî birimleri Katerina'nın tüm imparatorlukta uyguladığı yeni idarî düzene göre üç imparatorluk eyaletinin oluşturulması için birleşti.

Düzenli bir imparatorluk devleti ülküsünü gerçekleştirme zamanı geldiğinde Katerina belli ki acele etmiyordu. Hatmanın mevkiinden edilmesinden Hatmanlık ile İmparatorluğun idarî bütünleşmesine kadar Hatmanlığı özümseme sürecinin tümü neredeyse yirmi yıl aldı. Dönüşüm, yeni isyanlar çıkarmadan ya da Ukrayna'nın özerkliği için yeni şehitler vermeden, aşamalı olarak gerçekleşti. Bu dönüşüm, imparatorlukla bütünleşmenin tanrının bir lütfu olduğuna inanan birçok Hatmanlık yerlisinin desteğiyle meydana geldi. Hatmanlığın birçok kurum ve uygulaması eskimişti ve Akıl Çağı'nın zorluklarına cevap vermek konusunda yetersiz görülüyordu. İmparatorluğun bütünleşmesi Kazak birliklerinin düzenli ordu birimlerine dönüşmesine yardımcı oldu ve okul düzeni ve düzenli posta hizmetleri gibi kamu hizmetlerini getirdi. Bu

yenilik ayrıca serfliği de getirmişti ancak çok az Kazak bürokrat buna tepki gösterdi çünkü serf iş gücünden yarar sağlanıyordu.

Kazak seçkinler Hatmanlık ve Sloboda Ukraynası'nda -on yedinci yüzyıldan beri doğrudan Rus idaresinde kalmış olan, Harkiv ve Sumi civarındaki bölge- hüküm sürüyordu ancak bu iki bölgede nüfusun çoğunu köylüler oluşturuyordu. On sekizinci yüzyıl boyunca kendileri yalnızca topraklarını değil özgürlüklerini de kaybederken buldular -Hmelnitski Ayaklanması'nın büyük başarısı. Yüzyılın ikinci yarısında Hatmanlıktaki köylülerin yaklaşık yüzde 90'ı ve Sloboda Ukraynası'ndakilerin yarısından çoğu, artık birer soylu da olan Kazak yetkililerin Ortodoks Kilisesi'nin mülklerinde yaşıyordu. Katerina tarafından Mayıs 1783'te yayımlanan bir emir, soylu mülklerinde yaşayan yaklaşık 300.000 köylünün yerlerinden ayrılmasını yasakladı ve onları toprak sahipleri için serbest iş gücü olarak çalışmaya zorladı. Bu serfliğe üçüncü saldırıydı.

Bazıları Hatmanlıkta serfleştirmeye karşı sesini yükselten en az bir kişi olduğunu iddia etmektedir. Bu ses, Poltava bölgesinden bir Kazak yönetici ailesinin soyundan gelen, Katerina döneminin en bilinen muhalif metinlerinden biri olan "Kölelik Od'u"-nun (1783) yazarı Vasyl Kapnist'e aitti. Bazı araştırmacılara göre Kapnist köylülerin serfleştirilmesine karşıydı; diğerleri ise onun Hatmanlık kurumlarının kaldırılmasına karşı olduğunu düşünür. Aslında o belki de zaman içerisinde birbirine çok yakın gelişmeler olan ve aynı hükümdarın emirleriyle yasalaşan her iki gelişmeye de karşıydı. Kapnist, Katerina yönetiminin kendi anayurdunda ortaya çıkardığı sonuçlardan duyduğu hayal kırıklığını gizlemiyordu. İmparatoriçe'nin halkına davranışlarıyla ilgili, "sen onlara külfetsin: Sana dua eden ellere zincir vurdun!" diyordu.

Kapnist, kariyerlerinin önemli bir bölümünü St. Petersburg'da yapan ve sadece Ukrayna değil Rus edebiyatı ve kültürünün de gelişimine katkı sunan birçok Ukraynalı seçkinden biriydi –"Od"u Rus edebiyatının temel metinlerinden biri olmuştu. Petro döneminde Ukraynalı ruhban Rusya'ya gidip imparatorluk kilisesine katılırken, Katerina çağı Kazak yetkililerin seküler meslekleri seçen çocuklarının St. Petersburg'a göçüne ve Kiev Akademisi'nden mezun olmalarına sahne oldu. Sadece 1754-1768 arasında akademinin üç yüzden fazla mezunu İmparatorluğa hizmet etmeyi seçti ve Rusya'ya taşındı. Eğitimleri onları, çalışmalarını yurtdışında gayet iyi sürdürmeye ve daha sonra İmparatorluğa hizmet etmek için dönmeye hazırlıyordu. İmparatorlukta Rus doktorların iki katı sayıda Ukraynalı doktor vardı ve yüzyılın son iki onyılında St. Petersburg öğretmen koleji öğrencilerinin üçte biri Hatmanlık topraklarından geliyordu. Katerina Rus kilisesi için Ukraynalı ruhban alımını durdurmuştu (tahta geçtiğinde Rus piskoposların çoğu Ukrayna'dan gelen göçmenlerdi) ancak Ukraynalıların sivil ve askerî hizmetlere akışı hızla devam ediyordu.

Oleksandr Bezborodko'nun kariyeri, yeni nesil Kazak yetkililerin Hatmanlığa bağlılık ile imparatorluk hizmetini nasıl birleştirdiğine iyi bir örnektir. Hatmanlığın genel şansölyesinin ailesinde 1747'de doğan Bezborodko eğitimini Kiev Akademisi'nde

aldı. Birkaç onyıl önce böyle bir özgeçmiş, Hatmanlıkta göz alıcı bir kariyere başlamak için mükemmel bir başlangıç noktası olurdu. Ancak zaman değişiyordu. Bezborodko, hatmana değil Küçük Rusya'nın imparatorluk valisi olan Pyotr Rumyantsev'e hizmet etmek için albay rütbesine atandı. Genç Bezborodko Osmanlılarla savaşta yer aldı, birkaç çatışmada cesaretini gösterdi ve Rumyantsev'in şansölyeliğinin başı olarak üstün bir şekilde hizmet etti. Albaylığa terfi ettiği 1774 yılının bir yıl sonrasında, St. Petersburg'da İmparatoriçe'nin emrinde hizmet veriyordu.

Bezborodko'nun kariyerini ilerleten ve onu Hatmanlıktan imparatorluk başkentine taşıyan, sadece Hatmanlık üzerinde değil genel olarak Ukrayna toprakları üzerinde de büyük etkisi olan olay 1768-1774 Rus-Türk Savaşı'ydı. Çatışmanın tetiğini çeken, Sağ Yaka Ukraynası'nda 1768 Baharı'nda başlayan bir isyandı.

Aslında aynı anda iki isyan yaşanmıştı. İlki bir ayaklanma ya da o zamanın ve mekânın diliyle, Katolik (Leh ve Lehleşmiş) soyluluğun, Polonya-Litvanya Birliği Diyeti'nin özellikle Ortodoks dinsel aykırılara Katoliklerle eşit haklar veren kararlarına karşı çıktığı bir "konfederasyon"du. Diyet'in bu kararını, amacını gerçekleştirmek için idaresindeki Rus askerlerini kullanma tehdidinde bulunan elçisi yoluyla Katolik vekillere baskı yapan Katerina dayatmıştı. Katerina için bu, Rus ve Ortodoks kimliğini göstermenin bir yoluydu. İsyancılar Diyet'in kararına uymayı, kararı sadece dinlerinin değil ayrıca devletlerinin egemenliğinin de altını oymayı amaçlayan bir Rus oyunu olarak yorumladıklarından, reddettiler. Bu soylu ayaklanması, sonradan, ortaya çıktığı Podolya kasabasının adıyla, Bar Konfederasyonu olarak bilinmeye başlandı.

Konfederasyon üyeleri Sağ Yaka Ukrayna'nın arda kalan Ortodokslarını kazanmaya çalıştığından, eylemleri farklı bir tür isyanı kışkırttı. Bu isyan, Rus hükümeti ve kilise yetkilileri tarafından cesaretlendirilen Ortodoks Kazakların, kasaba halkının ve köylülerin, 1648'te olanlar -Hmelnitski Ayaklanması'nın ilk yılı- ölçüsünde bir katliam korkusunu hatırlatır biçimde, Katolik soylulara karşı ayaklanmasıydı. Zaporog Kazakları bir kez daha, otoritelere hizmet eden bu Kazaklarla güçlerini birleştirmişti. İlk Kazak topluluğuna Maksym Zalizniak, ikincisine ise İvan Gonta liderlik ediyordu -gelecekte Ukrayna halk anlatılarının ve sonrasında Sovyet tarihsel anlatılarının iki kahramanı. 1648'de olduğu gibi kurbanlar Leh soyluları, Katolik ve Uniat rahipler ve Yahudilerdi. Yahudiler bölgeye on sekizinci yüzyılda döndü ve Sağ Yaka Ukraynası'ndaki iktisadî, dinî ve kültürel hayatlarını yeniden kurdular. Çoğu, 1740'larda Podolya şehri Mejibuji'de Hasidizm'i öğretmeye başlayan Rabbi Israel Baal Shem Tov'un takipçileriydi. Katolik isyancılar Rus müdahalesinin olmadığı bir Katolik devleti isterken Ortodoks isyancılar Rusya'nın yetki alanında bir Kazak devleti istiyordu. Yahudiler ise rahat bırakılmayı talep ediyordu. Bu topluluklardan hiçbiri istediğini alamadı.

1768 Yazı'nda Rus ordusu, Birlik ile birlikte, Dinyeper sınırını geçti ve hem Katolik konfederasyonculara hem de Ortodoks Kazaklar ile köylülere saldırdı. Bu durum özellikle, çarcı askerleri kurtarıcıları olarak gören köylüler için bir sürprizdi. Ancak İmparatorluğun kendine ait bir mantığı vardı. Her iki isyan da bölgedeki istikrarı tehdit

ediyordu ve her ikisi de bastırıldı -ancak daha önce, Rus hizmetinde olduğunu iddia eden bir Ukraynalı Kazak birliği, belli ki Bar Konfederasyonu üyelerini takip için, Balta kasabasında Leh sınırını geçmiş ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarına girmişti. Osmanlılar ise, Fransızlarla birlikte, bölgede artan Rus etkisinden endişe ediyordu ve Rusya İmparatorluğu'na savaş ilan ederek bu olaydan yararlandı. Rusya meydan okumayı kabul etmişti.

Vali-General Pyotr Rumyantsev, Moldova ve Galiçya'da bir Kazak birliğiyle birlikte İmparatorluk ordularından birine liderlik ediyordu. Birkaç başarılı çatışma sonrasında (Bezborodko, Larga ve Cahul'daki bu çatışmalarda savaşıp kendini göstermişti) Ruslar bu iki prenslik ve onların başkentleri olan Yaş ve Bükreş'te denetimi ele aldı. Ayrıca, şu an Ukrayna'da bulunan, Tuna üzerindeki Osmanlı kaleleri olan İsmail ve Kili ele geçirildi. Rus güçleri Kırım'ı da aldı ve Güney Ukrayna'nın çoğu Rus denetimine girdi. Osmanlılar geri çekiliyordu. Akdeniz'de Rus filosu, Britanyalı kılavuzlarının yardımıyla, Osmanlı donanmasını yok etti.

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Karadeniz bölgesindeki Rus arzularına uymamış görünmektedir. İmparatorluk askeri Moldova ve Galiçya'nın Tuna prensliklerinden çıkmak zorundaydı. St. Petersburg ayrıca, askerini Kırım'dan da çekmeliydi. Sebep basitti: Bazı Avrupalı güçler, bölgede aniden artan Rus etkisinden memnun değillerdi. Ancak antlaşma başka bakımlardan Rus İmparatorluğu'na yaramıştı. Osmanlıları Kuzey Karadeniz bölgesi ve Kırım'dan etkin bir şekilde çıkarmıştı. Rusya, Azak Denizi ve Karadeniz'de kendi karakollarını kurmuştu. Kırım Hanlığı'nın artık bağımsız bir devlet olduğu ilan edilmişti. Bu tek taraflı bir beyandı: Yarımada İstanbul'dan bağımsız olurken, şimdi de St. Petersburg'a bağımlı olmuştu.

Kırım'ın Rusya'ya resmen ilhakı, Rus ordusunun yarımadaya girdiği ve son Kırım hanını Merkezî Rusya'ya sürgüne gönderdiği 1783'te gerçekleşti. Artık Rus dış politikasının başlıca mimarı olan Bezborodko bu gelişmede önemli bir rol oynamıştı. Bezborodko ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma ve Rus denetiminde yeni bir Bizans kurmayı, aynı zamanda Moldova ve Galiçya'ya dayalı yeni bir ülke olan Daçya'yı yaratmayı tasarlayan, Grek Projesi denilen projenin de sahibiydi. Proje hiçbir zaman meyve vermedi ancak imparatorluk yetkililerinin Simferopol, Evpatorya ve içlerinde en ünlüleri olan Sivastopol dâhil Kırım şehirlerine verdikleri Yunanca adlarda halen yankılanmaktadır -yarımadadaki Rus donanma üssü, ilhaktan iki yıl sonra kuruldu.

Katerina'nın 1787'de Kırım'a yaptığı gezi ve Grek Projesi dedikodularının telaşlandırdığı Osmanlılar, Kuzey Karadeniz kıyılarının denetimi için yeni bir savaşa giriştiler. Bu kez Rus ve Avusturya askerî ittifakına olmak üzere yine kaybettiler. 1792'de Oleksandr Bezborodko tarafından imzalanan Yaş Antlaşması'na göre Rus İmparatorluğu egemenliğini tüm Güney Ukrayna boyunca genişletiyordu. Osmanlılar artık, Kerç Boğazı'nın ötesindeki Kırım ve Kuban bölgesini Rus toprağı olarak tanıyordu. Bezborodko'nun bir kalem oynatmasıyla Rus İmparatorluğu Ukrayna step sınırını kapamış oldu. Ancak kültürel sınır, artık bir iç sınır olarak, orada kalmaya devam etti.

Step sınırının askerî güçle kapanması, bu toprakları İmparatorluk hükümeti tarafından teşvik edilen ve yönetilen bir sömürüye açtı. Artık bölgede Kazaklara ihtiyaç yoktu. İmparatorluk yetkilileri aslında, isyanların çıkmasından, çarpışmalardan ve komşu güçlerle çatışmalardan sorumlu olduklarını düşünerek onları dışarı atmak istiyordu. Hükümet bu düşüncesine bir diğer onayı, 1773-1774 Pugaçov Ayaklanması'na Rus Kazaklarının katılmasıyla aldı. Takip eden yıl Rus imparatorluk askeri Moldova sınırından dönerken Zaporijya Hostu'nu kuşattı ve Kazakları dağıttı. Bu Kazaklardan bazıları, sonunda çalkantılı Kuzey Kafkasya'ya komşu olmak üzere Kuban Yarımadası'na gönderilen Karadeniz Kazakları da dâhil yeni Kazak oluşumlarına girdi. Diğerleri yerinde kaldı ancak artık düzenli bir güç değillerdi. II. Katerina'nın gözdesi olan Grigoriy Potemkin, bu Kazakların yerleşimlerini 1787'deki Kırım gezisi sırasında İmparatoriçe'ye gösterdi. Bu sunum, orada olmadıklarından değil ancak Potemkin'in çabalarının bir sonucu olmadıkları için yanlış olan "Potemkin köyü" ifadesini ortaya çıkardı: Bu köyler önceden beri oradalardı.

Güney Ukrayna steplerinin kitlesel sömürüsü bu stepler halen Kazak egemenliğindeyken başlamıştı. Zaporogların bizzat kendileri köylü göçmenleri bölgeye davet etmiş ve ardından hükümet Kazaklardan alınan topraklarda kendi yerleşimlerini kurmuştu. Osmanlı idaresinden ayrılan Sırp göçmenler Yelysavethrad'ın (bugün Kropyvnytskyi) kuzeyine ve Bakhmut'a (yakın zamana kadar Donetsk Oblastı'ndaki Artemivsk) yerleştirildi ki bu bölgeler sırasıyla Yeni Sırbistan ve Slavo-Sırbistan olarak adlandırıldı. Rus-Türk savaşları ile Kırım'ın ilhakı sonucunda Rus kaleleri güneye taşındıkça ve İmparatorluk yeni toprakları özümsedikçe, tüm Zaporog toprakları Yeni Rusya denilen bir imparatorluk eyaletinin bir parçası oldu (eyaletin sınırları zaman içinde Donets Nehri bölgesi ve Kırım'ı kapsayıp kapsamamasına göre değişti ancak Rus ideologların Ukrayna'nın 2014'teki bölünmesi sırasında iddia ettikleri gibi hiçbir zaman Sloboda Ukraynası'nın Harkiv bölgesini içine almadı). Önceden Zaporog Kazaklarının ülkesi olan yeri merkezi yapan Yeni Rusya, on sekizinci yüzyılın son onyıllarında iç ve dış göçün başlıca yönü oldu.

1789'dan 1790'a kadar ilk Mennonitler, zorunlu askerlikten kaçmak için Prusya'dan bölgeye geldiler ve Dinyeper çağlarcalarının hemen ötesinde olan Kazak adası Khortitsa'ya yerleştiler. Orta Avrupa'dan Alman Protestanlar ile Katolik koloniciler gibi, eski anayurtlarından başka dindaşları da çok geçmeden onlara katılacaktı. Ancak "yabancıların" çoğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan geldi: Yunanlar, Bulgarlar ve Moldovalılar. İmparatorluk yetkilileri kendini kanıtlamış köylü ve zanaatkârları arıyor, göçlerini teşvik ediyor ve yerleşimcilere Rus tebaanın ancak hayalini kuracağı toprak, vergi muafiyeti ve ayrıcalıklar veriyordu.

İmparatorluk seçkinleri, yerleşimcilerin çok etnili bileşimini, İmparatorluğun ve hükümdarın büyüklüğüne bir kanıt olarak görüp kutluyorlardı. On sekizinci yüzyıl sonu şairi V.P. Petrov, "Moldovalı, Ermeni, Hint, Helen ya da siyah Etiyopyalı -hangi göğün altında dünyaya gelmişse gelsinler, Katerina hepsinin anasıdır" diye yazıyordu.

Yüzyılın sonuna gelindiğinde, "yabancılar" bölgenin yaklaşık yarım milyonu bulan erkek nüfusunun neredeyse yüzde 20'sini oluşturuyordu. Nüfusun kalanı ise Doğu Slavı'ydı. Bu topluluğun bazısı sınır bölgelerine sürülen Rus dinsel muhaliflerdi ancak çoğu sık sık Sağ Yaka Ukraynası'ndan gelen kaçak Ukraynalı köylülerdi. İmparatorluk kökleri ve çok etnili eğilimlerine rağmen Yeni Rusya, etnik yapı bakımından çoğunlukla Ukraynalıydı.

Yeni Rusya çoğunlukla Ukraynalı iken, Kırım Yarımadası'nı da içine alan Tavrida eyaleti ağırlıklı olarak Kırım Tatarlarından oluşuyordu. St. Petersburg, Kırım soylularına önceden hanlara ait olan topraklarla birlikte Rus soylusu statüsünü önererek, yarımadanın İmparatorluk'la pürüzsüzce bütünleşmesi için elinden geleni yaptı. Hanlığın, İslam'ın baskın rolü gibi diğer toplumsal düzenlemelerine de dokunulmadı. İmparatorluğun acelesi yoktu. Hatmanlık'ta olduğu gibi Kırım Hanlığı'nın bütünleşmesi de bir nesilden fazla sürecekti. Birkaç sebepten ötürü ihtiyatlı olmak gerekiyordu. Biri dış göçtü: On sekizinci yüzyıl bitmeden Kırım Hanı'nın eski tebaası olan yaklaşık 100.000 kişi yarımadayı ve onun kuzeyindeki Karadeniz steplerini Osmanlı İmparatorluğu için terk etmişti. Bu göçün bir açıklaması, İslamî bir hükümdar yönetiminde yaşama isteğidir. Bir diğeri ise, step sınırının kapanmasıyla iktisadî fırsatların azalmasıdır -köle ticareti ve savaş ganimetleri tamamen bitmişti.

1793'te, Bezborodko'nun Rusya'nın Kırım ve Güney Ukrayna'nın sahibi olduğunu uluslararası hukuk nezdinde meşrulaştıran Yaş Antlaşması'nı imzalamasından bir yıl sonra, eski Hatmanlığın batı sınırlarında bir başka çarpıcı olay daha meydana geldi. Dinyeper boyunca uzanan ve yüz yirmi yıldan fazla bir zamandır Ukrayna'yı bölen Rus-Leh sınırı birdenbire yok oldu. Bazısına artık Rus imparatorluk ordusunda yüksek rütbelere sahip olan eski Kazak yöneticilerin komutanlık yaptığı Rus askerleri, Dinyeper'i geçti ve batıya doğru ilerlemeye başladı. Kamyanets-Podilski kalesi de dâhil Doğu Podolya'yı ve Jitomir kasabası dâhil Volhinya'nın bir bölümünü işgal ettiler. Rus ordusu kuzeyde ise Belarus kasabaları Minsk ve Slutsk'ı aldı.

Bu gelişme, Dinyeper sınırının varlığına son verdi ve Polonya'yı ikinci kez bölerek Sağ ve Sol Yaka Ukraynaları'nı birleştirip Ukraynalı Kazakların asırlık rüyalarını gerçeğe dönüştürdü. İlk bölünme 1772'de, üç büyük Avrupa gücü -Rusya, Avusturya ve Prusya- Polonya-Litvanya Birliği'nin parçalarını devralınca gerçekleşmişti. Prusya'nın Danzig (Gdańsk) bölgesini de içeren payı, ülkenin ana topraklarıyla Doğu Prusya'yı birbirine bağlıyordu. Rusya Belarus'u almış, Avusturya Galiçya'yı istemişti. On sekizinci yüzyılın çoğunda Birliğin tümüne askerî ve siyasî baskıya karşı savunmasız olan Diyetler ve daha yakın zamanda sadık kral yoluyla egemen olan Rus İmparatorluğu için bölünme bir kazançtan çok kayıptı. Bölünme aslında, St. Petersburg'un hazır olmadığı askerî çatışmadan kaçınma yoluydu. 1768-1774 Rus-Türk Savaşı'ndaki Rus zaferleri sonrasında telaşlanan Avusturya Osmanlıların tarafına geçmişti ve Rusya'yı saldırmakla tehdit etmekteydi. İlk bölünmede anlaşarak Rusya aslında Avusturya'ya,

Osmanlı-Rus çatışmasından uzak durması için rüşvet vermekteydi.

Avusturyalılar zokayı yutmuştu. Bugünün Wrocław (Breslau) şehrini de içeren Silezya eyaletini istiyorlardı ancak kendilerine Galiçya önerildi. Avusturya (Habsburg) İmparatoriçesi Maria Theresia tüm girişimin hukuka aykırı özelliğini işaret ettiği için "bölme" teriminden nefret ediyordu ve yeni kazancına tarihsel bir meşruiyet arıyordu. Bu meşruiyeti Macar krallarının Ortaçağ Galiçya-Volhinya prensliği üzerindeki tarihsel taleplerinde buldu ve böylece yeni toprak Galiçya ve Lodomerya Krallığı olarak bilinir oldu. Avusturyalılar icat ettikleri Galiçya-Volhinya bağlantısını çok ciddîye aldılar. Habsburglar 1774'te Galiçya prenslerinin Bukovina üzerinde hakları olduğunu iddia ederek bölgeyi Moldova'dan aldılar. Tüm Transkarpatya eyaletinin (bugün Ukrayna'nın en batıdaki bölgesi) 1699'dan beri Viyana'nın egemenliği altından oluşu gibi, Habsburglar geleceğin üç Ukrayna eyaletini de kendi asaları altında birleştirdi -modern Ukrayna ve genel olarak Doğu Avrupa üzerinde büyük etkileri olan bir gelişme.

İlk bölünme Rus İmparatorluğu'na hiç Ukrayna toprağı katmamıştı -tüm toprak kazançları Belarus ve Litvanya idi. Ancak bu durum, Varşova'daki olaylarla tetiklenen 1793'teki ikinci bölünmede değişti. Mayıs 1791'de Leh Diyeti vekilleri Birliği yeniden ayaklarına üzerine dikmeyi vaat eden yeni bir anayasayı kabul etmişti. Aydınlanma ve Fransız Devrimi fikirlerinin bir ürünü olan yeni anayasa, merkezîleşmeyi, iyi yönetimi ve eğitimi teşvik ediyor ayrıca dinsel hoşgörü alanında da ilerleme gösteriyordu. Ülkeyi bölen güçlerin bakış açısından ise daha önemlisi, anayasa, kralın gücünü artırarak ve tüm Diyet yasalarının ancak oybirliğiyle kabul edilebileceği kuralını -meşhur ya da daha çok kötü şöhretli *liberum veto*- kaldırarak Leh hükümetinin yeniden işler hale gelmesini vaat ediyordu.

Görünen o ki ilk bölünmenin sarsıntısına rağmen (ya da bu sarsıntı yüzünden) Birlik, kendini aristokrat kabilelerin iç çatışmalarının yarattığı karmaşadan sıyıracak ve Avrupa'nın ortasında güçlü bir devlet olarak yeniden doğacaktı. Bunu önlemek için Prusya ve Avusturya daha da fazla Leh toprağını ilhak etti. Rusya da aynısını *liberum veto*'yu da içeren eski Leh hak ve özgürlüklerini koruma bahanesiyle yaptı. Ukrayna'daki Dinyeper sınırı kalkmalıydı; yeni sınır Volhinya ve Podolya'da inşa edildi. Bu yeni sınır, Ruslar imparatorluk sınırını Avusturya Galiçyası'nın doğu sınırı boyunca taşıdığı için, Habsburglar ile Romanovları komşu yaptı. İmparatoriçe Maria Theresia gibi Katerina da meşruiyete önem veriyordu. İkinci bölünme sonrası Rus imparatorluk yetkilileri yeni sınırları gösteren ve "koparılmış olanı yeniden inşa ediyorum" yazısını taşıyan bir nişan bastırdı -daha önce Kiev Rusu'na ait olan topraklara bir atıf.

Çok geçmeden Rus sınırları daha da batıya ilerledi. Bunun Kiev Rusu haritalarının yeniden incelenmesiyle bir ilgisi yoktu; Birlik içinde ikinci bölünmeden doğan bir isyandan kaynaklanmıştı. Bu isyanın lideri, Belarus yerlisi olan, Bar Konfederasyonu'nun destekçisi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmış, bu savaşta West Point istihkâmını inşa etmiş ve Kıta Kongresi tarafından tuğgeneralliğe terfi ettirilmiş Tadeusz Kościuszko idi. Kościuszko 1784'te, Leh ordusunda tümgeneral

olarak hizmet ettiği Birliğe döndü. 1794'te Birliğin tüm ordu güçlerinin komutanı olduğunu iddia ederek Kraków'da isyan başlattı. Ülkeyi bölen üç güç -Rusya, Prusya ve Avusturya- isyanı bastırmak için askerlerini Leh sınırlarına gönderdi. Sonuç, Polonya Devleti'nin tümüyle yıkılması oldu.

Aydın despotlar şimdi de ikinci bölünme sonrası Birlikten ne kaldıysa onu paylaşıyordu. Avusturya Volhinya ("Lodormerya") için Rusya'yla çekişiyordu ancak başarısız olarak yerine Kraków'la birlikte Polonya'nın bir kısmını aldı. Bu kazanımı meşrulaştırmak için Avusturya bu toprağa Galiçya'nın bir parçası gibi davrandı. Prusya topraklarını Baltık Denizi'nin güneyinde Varşova'ya kadar uzattı. Ancak en kârlı çıkan, yağmadaki payı Baltık eyaletleri, Litvanya, Batı Belarus ve Ukrayna'da Rivne ve Lutsk kasabalarıyla birlikte Volhinya olan Rusya'ydı.

Bazıları Polonya'nın bölünmesini Ukrayna'nın birleşmesi olarak görür -Sovyet tarihyazımının çizgisi kesinlikle buydu. Gerçekleşen aslında bazı Ukrayna topraklarının birleşmesi ve bazılarının bölünmesi ve ayrılmasıydı. Bölünme öncesi Ukrayna topraklarını Polonya-Litvanya Birliği ve Rus İmparatorluğu paylaşıyorken bölüşmeyi şimdi Rus ve Habsburg imparatorlukları yapıyordu. Ukrayna topraklarına gelindiğinde Rusya, etnik Ukraynalı topraklarının çoğuna egemen olarak artık azınlık değil çoğunluk "hisse sahibi" oluyordu. Bölünmeler sonrasında Rus İmparatorluğu'ndaki etnik Ukraynalı oranı yüzde 13'ten yüzde 22'ye yükselirken, etnik Rus oranı yüzde 70'ten yüzde 50'ye indi. Yeni kazanılan Ukrayna topraklarında nüfusun kabaca yüzde 5'i Leh ya da Lehleşmiş Katolik iken, yüzde 10'dan fazlası Yahudi'ydi. Ortaya çıkan, İmparatorluğun Güney Ukrayna'da teşvik ettiği ve övdüğüne eşdeğer ve hatta ondan daha büyük bir etnik mozaikti. Ancak bu yeni Leh, Yahudi ve hatta Ukraynalı (o günün diliyle Küçük Rus) tebaanın İmparatorluğa sadakati hiç de kesin değildi. Bu çok etnili sakinler bölgeye yeni gelmiş değillerdi ancak devlet aksini iddia ediyordu. Devlet yeni tebaasının bir kısmı kucakladı, hepsini değil. İmparatorluk hükümeti 1791 gibi erken bir tarihte, eski Birlik eyaletlerinde Yahudilerin yerleşimine açık olan bölgelere sınırlama getirerek Yerleşim Sınırı'nı yürürlüğe aldı ve sonradan bu bölgelere güneyde yeni alınan toprakları da ekledi. Ukrayna'nın çoğu Sınır'ın bir parçası olmuştu.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna sınırlarındaki önemli değişikliğe dair görüşmelere liderlik eden en önemli kişi "Kazak prensi" Oleksandr Bezborodko'dan başkası değildi. Onun St. Petersburg'da, kendisinin atayurdu olduğunu söylediği Kazak anavatanına bağlı bir yurtsever olarak kaldığını biliyoruz. Bezborodko bir Kazak kroniğinin basılmasına yardım etmiş ve bizzat kendisi Hatman Danylo Apostol'un 1734'teki ölümüyle başlayıp 1768 Rus-Türk savaşının başlamasıyla biten Hatmanlık tarihi yazmıştı. Kronik, Osmanlılar, Kırım Tatarları ve Lehlerle yapılan Kazak savaş ve çatışmalarının tasviriyle doluydu. Ancak ne onun Kırım'ın ilhakı önerilerinde, ne Kuzey Karadeniz bölgesinin kaderi üzerine yapılan Yaş görüşmelerinde ve son olarak ne de Birliğin bölünmesi konusunda Avusturyalılar ve Prusyalılar ile yaptığı konuşmalarda Bezborodko'nun "Küçük Rus" olarak yetiştirilişinin ve "Küçük Rus" kimliğinin

herhangi bir etkisinin olup olmadığını bilmiyoruz. Kırım ve Birliğin Avrupa haritasından silinişine yardım edişinin öncesinde kendi atayurdu da aynı haritadaki varlığının sonuna gelmişti. On sekizinci yüzyıl sadece bir aydınlanma ve akıl çağı değildi. Her şeyden çok, bir imparatorluk çağıydı.

Ukrayna ulusal marşı, her tür şarkı için hiç de iyimser olmayan bir girişle, "Ukrayna daha yok olmadı" sözcükleriyle başlar. Ancak sözleri iyimserlik esini vermeyen tek marş bu değildir. Polonya ulusal da marşı tanıdık bir dizeyle "Polonya daha yok olmadı" diye başlar. Leh marşının sözleri 1797'de yazılmış, Ukrayna marşının sözleri ise 1862'de kaleme alınmıştır ki kimin kimi etkilediği gayet açıktır. Ancak neden böyle bir karamsarlık mevcuttur? Her iki örnekte de (hem Polonya hem de Ukrayna örneğinde) ulusun ölmesi fikri on sekizinci yüzyıl sonu deneyiminden kaynaklanır -Polonya'nın bölünmesi ve Hatmanlığın kaldırılması.

Diğer birçok marş gibi Leh marşı da aslında bir yürüyüş şarkısıdır ve geleceğin Fransa İmparatoru olan Napolyon Bonapart'ın İtalya seferi sırasında onun komutasında savaşan Leh lejyonları için yazılmıştır. Şarkı aslında, Leh askerinin komutanı Jan Henryk Dąbrowski'nin adıyla, "Dąbrowski mazurka" olarak bilinmekteydi. Komutanın kendisi gibi Leh lejyonerlerin çoğu da Kościuszko İsyanı'nın bir parçası olmuştur ve marşın sözleri, devletlerinin onu bölen güçlerce parçalanması sonrasında ruhlarını canlandırmak amacını gütmektedir. Şarkının ikinci dizesi Polonya'nın "biz yaşadığımız sürece" yok olmayacağını ileri sürmektedir. Leh marşı, ulusu devletle değil de kendini onun bir üyesi olarak görenlerle ilişkilendirerek, sadece Lehlere değil diğer devletsiz ulusların temsilcilerine de umut verdi. Yeni nesil Polonya ve Ukrayna yurtseverleri önceki yüzyıldaki felaketlerin ulusları için nihaî bir hüküm olduğunu reddetmekteydi. Hem Leh hem de Ukraynalı eylemciler ulusun toprağa dayalı bir devlet olmaktan ziyade vatandaş yurtseverlerin oluşturduğu demokratik bir yönetim olarak anlaşılmasını teşvik ettiler.

On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında Napolyon ve askerleri, Avrupa'nın geri kalanına, şarkıları ve süngülerinin ucuyla ulus ve halk egemenliği fikirlerini götürdüler. 1807'de Fransız imparator, Prusya'yı yendikten sonra, bu ülkenin Polonya'nın bölünmesi sırasında ilhak ettiği topraklar üzerinde Varşova Düklüğü'nü kurduğunda Leh lejyonerlerin hayalinin gerçekleşmesine bir adım kalmış oldu. Lehler için bu, anavatanlarının yeniden yapılanması için heyecan verici bir beklenti sunuyordu. 1812'de, Napolyon'un Rus İmparatorluğu'nu işgali sonrasında, Rus egemenliği altındaki Lehler kurtarıcıları olarak gördükleri Fransız işgalciyi desteklemek için ayaklandılar. Dönemin en meşhur Leh şairi Adam Mickiewicz, bugün Polonya okullarında halen zorunlu olarak okutulan (ancak Belarus okullarında okutulmayan) *Pan Tadeusz* adlı şiirinde, Fransız ordusunun bugünün Belarusu'nun içlerine doğru ilerleyişinin Leh soylularında yarattığı heyecanı yansıtmıştır. Şiirin Leh karakterlerinden biri, "şan şimdiden bizimdir ve bu yüzden Cumhuriyetimizi bir an önce geri alacağız" diyordu.

On altı yaşındaki Mickiewicz, 1815'te Vilnius Üniversitesi'ne girerken kendine

Adam Napolyon Mickiewicz adını almıştı. Bu tarihe gelindiğinde Lehlerin "Cumhuriyetimizi bir an önce geri alacağız" umudu yıkılmıştı. Napolyon, Dąbrowski ve onların Fransız ve Leh askerleri Rus İmparatorluğu'na yenilerek geri çekilmişti. Bir yıldan çok az bir zaman sonra, Napolyon Elba Adası'nda sürgüne giderken, Rus askeri Paris'i aldı. Ancak her şey boşuna yaşanmamıştı. Avrupa'nın Napolyon sonrası kaderine karar veren Viyana Kongresi (1814-1815), Polonya'yı Kıta haritasına yeniden yerleştirdi. Kongre, Napolyon'un yarattığı Varşova Düklüğü'nün kalıntıları üzerine Avusturya'nın daha önce ilhak ettiği bazı toprakları da ekleyerek, Polonya Krallığı'nı kurdu. Bu krallığın hükümdarı güçlü komşusu Rus İmparatorluğu'yla aynıydı ve Rusçada bu ülkeye krallık değil çarlık deniyordu. Çar I. Aleksandr, bu ülkeye, İmparatorluğun başka hiçbir parçasının hayal edemeyeceği özerklik ve ayrıcalık hakları verdi.

İmparatorlukta birlik ile yönetsel ve yasal uygulamalarda standartlaşma talep eden Katerina'nın Akıl Çağı bitmiş, özel düzenlemeler çağı geri gelmişti. Ayrıcalıklarını önceden yitirmiş olanlar Lehlere kıskançlıkla bakıyordu. Bunlar arasında eski Hatmanlığın seçkinleri de vardı. Leh milliyetçiliği Napolyon'un kanatları altında büyürken, onun Ukraynalı muadili ilk adımlarını Bonapart karşıtlığı bayrağı altında attı. Napolyon Savaşları sırasında Rus imparatorluk mecmuaları ilk yurtsever şiirleri Rusça değil Ukraynaca yayımlamaya başladı. Bu şiirlerin ilk örneklerinden biri 1807'de "Yeterince Yağmaladın mı Seni Ahlaksız Piç Bonapart, ha!" başlığıyla yayımlanmıştı. Öyle ya da böyle Napolyon yerel yurtseverleri ve ulusal hisleri uyandırıyordu. Lehler, Almanlar ve Ruslar bu hisleri kendi ana dillerinde ifade ederken bazı Ukraynalılar kendilerinin de bunu kendi dillerinde yapabileceğine karar verdiler. Avrupa'nın geri kalanında olduğu gibi Ukrayna'da da dil, folklor, edebiyat ve sonuncusu ancak bir o kadar da önemlisi tarih, modern ulusal kimliğin yapı taşı oldu.

Napolyon'la ellerinde silahlarla savaşmaya hazırlanan Ukraynalılardan biri, modern Ukrayna edebiyatının kurucusu İvan Kotliarevsky'ydi. Eski Hatmanlıktaki Poltava bölgesinin bir yerlisi olarak, savaşa katılmak için bir Kazak birliği kurdu. Küçük bir memurun oğlu olan Kotliarevsky, ilahiyat dersleri aldı, soylu çocuklarının öğretmenliğini yaptı ve Rus imparatorluk ordusuna hizmet ederek 1806-1812 Rus-Türk savaşında yer aldı. 1798'de ordudayken, Vergilius'un *Aeneas*'ına dayalı bir hiciv olan, ana karakterlerinin Yunan değil de Zaporog Kazağı olduğu şiiri *Eneïda*'nın ilk bölümü basıldı. Karakterler gerçek Zaporoglardan bekleneceği üzere yerel Ukraynaca konuşuyorlardı. Ama şiir için seçilen dil ancak bugünden geriye dönük bir bakışa göre mantıklıydı. On sekizinci yüzyıl sonunda Ukrayna'da Kotliarevsky bir öncüydü -önemli bir şiirsel çalışmayı yerel dilde yazan ilk kişi.

Kotliarevsky bunu neden yapmıştır? Elimizde onun bir tür siyasî ifadede bulunmaya çalıştığına dair bir gösterge yok. Aslında, onun hiciv türünü seçmesi, çok ciddî bir eser üretme çabasından ziyade dil ve konuyla oynadığını göstermektedir. Belli ki Kotliarevsky'nin edebî bir yeteneği ve kusursuz bir zeitgeist algısı vardı. On sekizinci

yüzyıl sonunda tüm Avrupa'dan entelektüeller, ulusu sadece halkı için emek harcayan egemenliğe sahip bir yönetim olarak değil aynı zamanda bir kültürel varlık, ulusal bir Rönesans tarafından uyandırılmayı bekleyen bir uyuyan güzel olarak tasarlamakla meşguldü. Almanya'da Johann Gottfried Herder yeni ulus kavrayışını dile ve kültüre dayandırıyordu. Batı ve Orta Avrupa'nın diğer ülkelerinde de sonradan folklorcular olarak adlandırılacak olan meraklılar halka ait hikâye ve şarkıları derliyor ve "iyi" örnekler bulunmadığında onları üretiyordu. Britanya'da antik ozan Ossian'ı "keşfeden" James Macpherson, İrlanda folklorunu başarıyla İskoç ulusal mitine çevirmişti.

Kotliarevsky *Eneïda*'nın ilk bölümünü yazdığında, önceki dönemde Rus imparatorluk edebiyatında baskın olan Kilise Slavcası'nın kabuğu dağılıp parçalanmıştı ve bu durum kamusal alanda kendi yolunu bulan yerel dillere öyle ya da böyle dayanan edebiyatı olası kılıyordu. Rusya ilk gerçek büyük şairini Aleksandr Puşkin'de, Ukrayna ise kendininkini Kotliarevsky'nin şahsında bulmuştu. Ukraynacayı kullanmasının asıl güdüleyicisi ne olursa olsun Kotliarevsky seçiminden dolayı asla pişman olmadı. *Eneïda*'nın beş bölümü daha olacaktı. Aralarında bir Ukrayna köyünde geçen bir aşk hikâyesi olan *Natalka-Poltavka*'nın (Poltava'dan Natalka'ya) da olduğu, Ukraynaca ilk oyunların yazarı da Kotliarevsky olacaktır. Kotliarevsky'nin anavatanı olan eski Hatmanlıktaki Poltava bölgesinin dili, doğuda Dinyeper'den Don'a, batıda Karpatlara kadar çeşitli Ukraynaca lehçelerini konuşanlar için standart Ukraynacanın temeli olacaktı. Kotliarevsky ile birlikte yeni bir edebiyat doğdu. Ukraynaca ilk dil bilgisi kitabına, Oleksii Pavlovsky'nin *Küçük Rus Lehçesi*'nin 1818'de yayımlanmasıyla kavuştu. Bir yıl sonra, Ukraynaca halk şarkılarının Mykola (Nikolai) Tsertelev tarafından yapılan ilk derlemesi yayımlandı.

Onlarca ve sonradan yüzlerce yetenekli yazarın eserleri olmasaydı Kotliarevsky ve yazıları edebiyat tarihinin bir dipnotu, bir antika olarak kalabilirdi. Bu yetenekli yazarların tümü Ukraynaca yazmadı ancak çoğu on dokuzuncu yüzyıl başındaki folklordan ve gelenekten etkilenme ve Aydınlanma'nın aklından ziyade duyguya vurgu yapma tavrını paylaşan romantiklerdi. Ukrayna romantizminin doğum yeri, imparatorluk hükümetinin 1805'te bir üniversite açtığı ve boş kadroları doldurmaları için imparatorluğun her yanından profesörleri çağırdığı Harkiv'di. O zamanlar bir profesör olmak yerel tarih ve folklordan bir konu seçmek demekti ve Harkiv'in zengin bir geleneği vardı. Ukraynalı Kazaklar ile Bogdan Hmelnitski zamanında kaçıp gelmiş köylülerin yerleştiği bu şehir, Sloboda Ukraynası'nın yönetsel ve kültürel merkezi olarak hizmet vermekteydi. On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başında bu bölgeye genelde "Ukrayna" denirdi. Bölgede 1816'da çıkmaya başlayan ilk edebî yıllığın adının *Ukrayna Muhabiri* [Ukrainski ivestnik, ed.] olması şaşırtıcı değildi. Mecmua Rusça yayımlanmasına rağmen Ukraynaca eserleri de kabul ediyordu ve birçok yazar Ukrayna tarihi ve kültürüne dair konuları tartışıyordu.

Hâlihazırda Kotliarevsky'nin *Eneïda*'sında ifade edilen, romantik edebî uğraşıdaki Kazak geçmişinin merkezîliği, sonradan Harkiv romantiklerinin dönemin açık ara en

etkili Ukraynaca tarihsel metni olan *Istoriia rusov*'u (Rus Tarihi) kucaklama ve yaymaya hazır oluşlarının bir kanıtı olmuştur. Ukraynalı Kazakların tarihini anlatan bu eser on sekizinci yüzyıl Ortodoks başpiskoposu Heorhii Konysky'ye atfedilmiştir ancak gerçek yazar (ya da yazarlar) eski Hatmanlığın Starodub bölgesinden Kazak yetkililerin soyundan gelmektedir. Bu *Tarih*'i kim yazmış olursa olsun, yazar Kazak yetkililer ile Rus soyluları arasındaki eşitsizlikle ilgileniyordu ve daha genel anlamda Küçük ve Büyük Rusya arasında eşitliği savunuyordu -on sekizinci yüzyıl Kazak metinlerinin eski bir teması ama artık romantik çağın duyarlılıklarına uygun olarak sunulmaktaydı.

Tarih, Kazakları ayrı bir ulus olarak resmediyordu ve Ukraynalı hatmanların kahramanca işlerinin, savaşlarının ve düşmanlarının ellerinde ölümlerinin tasvirleriyle birlikte Kazak geçmişini yüceltiyordu. Bu düşmanlar ve anlatının kötüleri genellikle diğer milliyetlerin temsilcileriydi -Lehler, Yahudiler ve Ruslar. *Rus Tarihi*, tüm imparatorluktan romantik yazar ve şairlerin hayal gücünü ateşledi. Bunlar arasında St. Petersburg'da Kondratii Ryleev, Aleksandr Puşkin ve Nikolay Gogol vardı. Harkiv'de ise gizemli metnin ana destekçisi, yerel üniversitenin bir profesörü olan Izmail Sreznevsky'ydi. Kendinden önceki Macpherson gibi o da kendi folklorunu üretmiyor değildi. Ancak Macpherson bu amaçla İrlanda mitlerini kullanırken Sreznevsky esin kaynağını *Rus Tarihi*'nde bulmuştu. *Rus Tarihi* eski Hatmanlıkta 1830'lar ve 1840'larda son derece sevilirken, Kazak toplumsal düzeni tarihini yükselen ulusal cemaatin bir tarifine dönüştürüp, modern Ukrayna ulusunun yaratılışına doğru önemli bir adıma yol açtı.

Eski Hatmanlık, modern Ukrayna ulusunun yapı taşlarını inşa etmede anahtar bir tarihsel mit, kültürel bir gelenek ve bir dil sağladı. Mimarları da o sunmuştu. *Eneïda*'nın yazarı İvan Kotliarevsky, Ukrayna halk şarkılarının ilk derlemesini yayımlayan Mykola Tsertelev ve ilk Ukraynaca dil bilgisi kitabının yazarı Oleksii Pavlovsky, tümü de Hatmanlıktan gelmişti. Hatmanlık seçkinlerinin Ukrayna ulus inşasının ilk aşamalarındaki bu ünü ve hatta baskınlığının sebebi oldukça basitti: Eski Kazak devletinin toprağı, on dokuzuncu yüzyıl Ukraynası'nın, toprak sahibi seçkinlerin yerli nüfusla aynı kültürü paylaştığı tek bölgesiydi. Avusturya Galiçyası ve Rus Volhinya, Podolya ve Sağ Yaka Ukraynası'nın siyasal ve kültürel sahnesinde baskın olan soylular Katolik Lehler ve Lehleşmiş Ukraynalılardı. II. Katerina döneminde sömürgeleştirilmiş olan güney steplerinde yönetici seçkinler hem etnik hem de kültürel olarak Rus'tu. Hatmanlığın eski Kazak milletinin çocukları, yeni ulus için savaşların ön cephelerinde neredeyse kendiliğinden yok olmuştu. Kazak topraklarının ulusa sadece dilini değil, adını (Ukrayna) da vermesi şaşırtıcı değildir.

-

Ukrayna ulus inşasının başlangıcı -bazı araştırmacılar buna miras toplama aşaması diyor- Napolyon Savaşları'na ve savaşların hemen sonrasına denk gelmişken ulusal hareketin doğuşunun siyasî programının düzenlenmesine sahne olan bir sonraki aşama 1830 Polonya İsyanı'ndan etkilenmiştir.

İsyanın hazırlanışı uzun sürmüştür. 1814-1815 Viyana Kongresi'nin kararlarına

göre Rus çarı unvanına şimdi bir de Polonya çarı unvanını ekleyen Rusya'nın liberal hükümdarı I. Aleksandr, yeni mülküne Avrupa'nın en liberal anayasalarından birini vermişti. Ancak çar çok geçmeden sadece ismen imparator olmadığını kanıtladı. Aleksandr'ın liberalizmi, Avrupalı güçler onun krallık üzerindeki egemenliğini tanıdığında doğal ömrünü tamamladı. Temsilcileri Leh meclisini genelde yok sayıyor, basın özgürlüğünü sınırlıyor ve çarın aslında vermiş olduğu diğer sivil hakları tanımıyordu. Hoşnutsuz Leh gençleri yer altı örgütleri kurduğunda polis onların peşine düşmeye başladı.

İsyanda askerlerine komutanlık yapan, bazıları ünlü Kazak ailelerin soyundan gelen Rus subayların bir anayasanın kabulünü istediği 1825 Dekabrist İsyanı sonrası durum daha da kötüleşti. İsyan bastırıldı ve İmparator I. Nikolay'ın otuz yıl sürecek muhafazakâr yönetimi başladı. Kasım 1830'da Varşova'daki genç Leh subayların ayaklanması çok geçmeden Krallık'ın geri kalanında olduğu gibi eski Leh toprağı olan bugünün Litvanyası, Belarusu ve Ukraynası'nı da sararak bir isyana dönüştü. Bir Leh askerî birliği Volhinya'ya gönderildi ve Leh soylular Volhinya, Podolya ve Sağ Yaka Ukraynası'nda ayaklandı. Yer yer serflikten özgürleşme vaadinde bulunarak Ukraynalı köylüleri kendilerine katılmaya çağırdılar. İmparatorluk ise isyanı bastırmak için askerî üstünlüğünü kullandı. İsyanın içlerinde Adam Mickiewicz'in de olduğu liderlerinin, katılımcılarının ve destekçilerinin birçoğu Polonya'ya ve çoğu ise Fransa'ya kaçtı. Daha az şanslı olanların sonu Rus hapishaneleri ya da sürgün oldu.

Kasım İsyanı sadece Leh yurtseverliği ve milliyetçiliğini hareketlendirmeyip Rus tarafında da güçlü bir milliyetçi tepkiyi teşvik etti. Rus imparatorluk yurtseverliği, Napolyon Savaşları sırasında açıkça Fransız karşıtı görüşler geliştirmişti ve şimdi de ateşli bir şekilde Leh karşıtı oluyordu. Aleksandr Puşkin çapındaki insanlar Leh isyancılar ve onların Fransız destekçilerine ideolojik saldırılar yapıyordu. Puşkin, "Rusya'ya İftira Edenler" adlı bir şiirinde, Leh davasının Fransız müdafilerine, Rus-Leh çatışmasının çözümünü Slavların kendilerine bırakmaları çağrısını yaptı. Puşkin Leh isyanında, Rusya'nın Polonya Krallığı'nın ötesindeki mülkleri için de bir tehlike görmüştü. Ona göre bu, Ukrayna için de bir çekişmeydi. Rusların isyancı Varşova'yı alışı üzerine Puşkin şöyle yazdı:

Kalelerin sınırını nereye alacağız?
Bug'un, Vorskla'nın, [Dinyeper] Halici'nin ötesine mi?
Volhinya kimin olacak?
Peki, Bogdan'ın [Hmelnitski] mirası?
Kendine tanınmış isyan hakkıyla,
Litvanya, hükümdarlığımızı yok mu sayacak?
Ve Kiev, dermansız, altın kubbeli,
Rus kasabalarının atası-
Kutsal mezarlarıyla,
Pervasız Varşova'yla mı birleşecek?

Kasım İsyanı sırasında Puşkin bir "Küçük Rusya" tarihi yazmayı bile düşünmüştü.

İsyanı izleyen onyıllarda Rus politikasının bölgedeki ana ekseni Ukrayna ve diğer eski Leh mülklerini Batı'ya ve özellikle Leh etkisine karşı korumak oldu. Romanov imparatorluğu artık "yerlileşmeye" hazırdı ve toprak kazançlarını korumak için yurtseverliği ve gelişmekte olan milliyetçiliği kullanıyordu. Bu noktada imparatorluğun eğitim bakanı Kont Sergei Uvarov yeni Rus imparatorluk kimliğini ortaya koydu: mutlakiyet, Ortodoksluk ve milliyet. Uvarov'un üçlemesindeki ilk iki unsur Rus imparatorluk ideolojisinin geleneksel işaretleriyken üçüncü unsur yeni dönemin yükselen milliyetçiliğine verilmiş bir ödündü. Uvarov'un "milliyeti" genel bir kavram değil, özellikle Rus milliyetiydi. Bu üç ilkenin "Rusya'nın kendine özgü kişiliğini" biçimlendirdiğini "ve sadece Rusya'ya ait olduğunu" yazmıştır. Bu üçü "Rus milliyetinin kutsal kalıntılarını bir bütünlükte toplamıştır". Bu milliyet Rusları, Ukraynalıları ve Belarusluları kapsıyordu.

Tarihçiler Uvarov'un üçlemesinin kesin anlamı hakkında halen tartışırken, üçlemenin açık ve basit yapısı imparatorluğun 1830'lardan sonraki Batı sınırı politikalarını değerlendirmek için iyi bir çerçeve sağlamaktadır. Romanovların en yetkin tebaası sadece İmparatorluğa sadık olmakla kalmayıp (Akıl Çağı'nda bu yeterliydi), Rus ve Ortodoks da olmalıydı. Leh Kasım İsyanı, Ukraynalı köylünün İmparatorluğa sadakatinin de sorgulanmasına neden oldu. İmparatorluk yetkililerinin gözünde köylüler Rus'tu ancak genelde Ortodoks değillerdi –yeni kazanılan topraklardakilerin çoğu Uniat olarak kalmıştı. Bu yüzden, İmparatorluğa sadakati sağlamak ve çarlar için yetkin tebaaları yaratmak adına, Uniatlar Ortodoksluğa döndürülüp Katolik soylular ile Uniat köylü arasındaki dinsel dayanışma kırılmalıydı. Bu amaca ulaşmak için kullanılan yöntem özünde Brest Birliği'nin usulünü tersine döndürmekti. Hükümet ve onun Uniat ruhban arasındaki destekçileri, Uniatlar arasında dinlerini bireysel düzeyde yaymak yerine, az çok Leh yetkililerin Uniat Kilisesi'ne on altıncı yüzyıl sonu ve sonra tekrar on sekizinci yüzyıl başında yaptığı gibi, bütün kiliseyi Ortodoksluğa döndüreceklerdi.

1839'da hükümetin desteğiyle toplanan bir Uniat kilise konseyi, Uniatlar ile Rus Ortodoks Kilisesi'nin "yeniden birleştiğini" ilan etti ve çarın onayını istedi. İmparator isteği onayladı ve birleşmenin yeni bir isyanla karşılanmamasını güvence altına almak için orduyu bölgenin içlerine doğru yönlendirdi. 1.600'den fazla papaz ve bazı tahminlere göre Ukrayna ve Belarus'taki 1,5 milyondan fazla cemaat bir gecede Ortodoksluğa "döndü". Belarus, Volhinya, Podolya ve Sağ Yaka'nın önemli bir kısmında Ortodoksluk ve milliyet birlikte otokrasinin hizmetine sunulmuştu. Bu uzun bir sürecin, eski Uniatların "Ortodokslaştırılması" ve bununla birlikte kültürel olarak Ruslaştırılmaları sürecinin başlangıcıydı. Ortodoks papaz okullarında eğitim dili olarak Rusça kullanıldığından, kilisenin entelektüel seçkinleri sadece Uniatlıktan Ortodoksluğa değil aynı zamanda Ukraynalı ya da Ruten milliyetinden Rus milliyetine dönüyordu.

Daha karmaşık ve zor olan ise Leh isyanının tehdit ettiği topraklardaki seküler seçkinlerin "kalpleri ve akılları" için savaşmaktı. İmparatorluk önce bilindik yönetimini uyguladı: Leh soyluluğunun, yasal statüsünden ya da toprak sahipliği haklarından

ödün vermeden İmparatorluk ile bütünleşmesi. İmparator Alekşandr liberal reformlarını teşvik etmek için Leh aristokrat ve entelektüellerini kullandı. Leh katkıları içinde özellikle kullanışlı olanı, Polonya'nın 1795'te komşuları tarafından ezilmeden önce önemli ilerleme kaydettiği eğitim alanıydı.

İmparatorluğun Ukrayna eyaletlerinde yeni eğitim düzenini yaratmada anahtar bir rol oynayan kişi, bir Leh aristokrat ailenin çocuğu olan Prens Adam Jerzy Czartoryski'ydi. On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında Aleksandr'a danışman olarak hizmet etmiş ve birkaç yıllığına Rus dış politikasının de facto önderi olmuştur. Aleksandr, Czartoryski'yi ayrıca, Batı Ukrayna'nın önemli bir kısmında yetkisi olan, Vilnius Üniversitesi merkezli Vilnius eğitim dairesinin başkanı yaptı. Ukrayna'nın geri kalanının yöneticisi, Harkiv Üniversitesi merkezli Harkiv eğitim dairesinin başında olan, bir başka Leh aristokrat Seweryn Potocki idi. Her iki üniversitenin kuruluşu ve tüm bölgede devlet okulu düzeninin gelişimi, Rus İmparatorluğu'nun ilk eğitim bakanı olan, Kyiv Mohyla Akademisi mezunu Petro Zavadovsky'nin yönettiği reformun asıl başarılarından biriydi.

On dokuzuncu yüzyıl başında St. Petersburg'un bir ulusal politikası vardıysa bu Rus (Ukraynalıların dâhil olduğunu düşünülür) ve Lehlerin Slav birliğine dayanmaktaydı. Bu durum Kasım İsyanı'yla değişti. 1823'e kadar Vilnius eğitim dairesinin başında kalan Adam Czartoryski Aralık 1830'da Leh devrimci hükümetinin lideri oldu. Sonra, Paris'in Hotel Lmabert'indeki odasından, isyana katılıp batıya kaçanları niteleyen bir terim olan "Büyük Göç" eylemlerini yönetti. Rus aristokrasisi ile Leh Katolik soyluluğu arasındaki birlik sona ermişti. Leh katılımı ve sadakatine dayanan eğitimdeki ilerlemeler de öyle. İmparatorluk hükümeti, İmparatorluğun Ukrayna ve diğer eski Leh topraklarında Ruslaştırma önemlerini başlatarak, Kasım İsyanı liderleri tarafından ilan edilen kültürel savaş düellosunu kabul etti. Kont Uvarov, sınırlarda baskın olan Leh kültürünü dengelemek için Rusça eğitim ve kültürü geliştirmeye istekliydi.

Bir zamanlar başvurularda Oxford Üniversitesi'yle yarışan Vilnius Üniversitesi 1832'de kapandı. Hükümetin, Leh milliyetçiliğinin yatağı olduğu düşünülen bir okula artık sabrı kalmamıştı. Bölgede, aralarında Volhinya'daki Kremenets kasabasının lisesinin de olduğu diğer Leh idaresindeki eğitim kurumları da kapandı. Hükümet lisenin zengin kütüphanesini, heykel koleksiyonunu, botanik bahçesinin ağaç ve çalılarını, 1834'de Vilnius Üniversitesi'nin yerine İmparatorluğun yeni eğitim merkezi olarak hazırlanan Kiev'e taşıdı. Burada Leh dili yasaklandı ve Rusça tek eğitim dili oldu. Yeni üniversite sonradan Prens Büyük Volodymyr (Vladimir) adını aldı –resmî tarihyazımının görüşüne göre ilk Ortodoks ve üstelik de ilk Rus otokrat.

İmparatorluk yetkilileri, Puşkin'in Varşova'yla kıyaslayarak "dermansız" dediği, sadece 35.000 sakini olan Kiev'i İmparatorluğun ve Rusluğun Avrupa kültürel sınırındaki kalesine dönüştürmeye girişti. Ortodoks kiliselerini dönemin İmparatorluk zevkine göre restore ettiler ve şehri Yahudilere yasakladılar. Yeni bulvar ve caddeler inşa ettiler ve antik şehrin haritasında yeni adlar belirdi. Bu adlardan biri, rejim ve onun sınır

alanlarındaki istikrarı için simgesel olarak ve uygulamada polisin önemini yansıtan Jandarma Yolu'ydu. 1833'te Sağ Yaka ile İmparatorluğun geri kalanını "birleştirmek" talimatlarıyla Kiev'e gönderilen, Kiev, Podolya ve Volhinya'nın yeni valisi, bir Prens Vladimir anıtı inşa etmeyi önerdi. Çar I. Nikolay öneriyi bizzat inceledi. Fikri sevmişti. Tasarıyı gerçekleştirmek yirmi yıl sürdü ancak 1853'te şehir heykeline kavuştu. İdeolojik anlamı ve tarihsel mirası Rus-Ukraynalı dinsel ve etnik birliğinden ilk Ukrayna devletinin kurucusunu anmaya kadar değişen bir aralıkta yorumlanmaya açık olan heykel, bugün ilk tasarlandığı yer olan üniversitenin bitişiğinde değil, Dinyeper kıyısında durur. Bugün çok az insan heykelin aslında Dinyeper'in Sağ Yakası'ndaki eski Leh mülklerine karşı bir imparatorluk iddiası anlamına geldiğinin farkındadır.

Kiev'de yeni bir üniversitenin kurulması bölgenin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır (Lviv ve Harkiv'den sonra Ukrayna topraklarındaki üçüncü üniversitedir). Üniversitenin asıl amacı, Rus etkisinin failleri ve Rus kimliğinin destekçileri olarak hizmet edecek yerel kadroları yetiştirmekti. Hükümet ayrıca, Sağ Yaka Ukraynası, Podolya ve Volhinya'nın tarihsel olarak Rus toprakları olduğu düşüncesini yerleştirmek için el yazmaları ve belgeler toplama ve yayımlama görevine sahip bir tarih komisyonu kurdu. Tüm bunlar tasarlandığı gibi başladı. Çoğu Kazak yönetici ailelerinin soyundan gelen ve eski Hatmanlık kökenli rahipler ile küçük memurların oğulları olan yerel yetenekler, yeni kurumlara dâhil olmak ve Kazakların geleneksel Leh düşmanlarıyla yapılan entelektüel savaşa katılmak için Kiev'e geliyordu. Ancak 1840'ların sonuna gelindiğinde imparatorluk yetkilileri kendilerini kırılgan bir durumda buldular: Leh meydan okumasına karşı Rus kimliği mücadelesinin kaleleri olması düşülmüş Üniversite ve tarih komisyonu, yeni bir kimlik ve milliyetçiliğin yatağı haline gelmişti.

Şubat 1847'de Kiev Üniversitesi'nde bir hukuk öğrencisi olan Aleksei Petrov, Rus İmparatorluğu'nu bir cumhuriyete dönüştürme amacındaki gizli bir topluluğu ihbar etmek için Kiev eğitim dairesinin ofisine geldi. Soruşturma, Petrov'un iddialarıyla ortaya çıkan, adını Slavları yalnızca yeni bir dinle değil aynı zamanda yeni bir dil ve alfabeyle aydınlatan Hıristiyan misyonerlerden alan gizli Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği'ne yönelik olarak başladı. Kardeşliğin üyeleri arasında Kiev Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Mykola (Nikolai) Kostomarov -sonradan modern Ukrayna tarihyazımının kurucusu olacaktı- ile yeni atanmış bir çizim hocası olan Taras Şevçenko da vardı. Sloboda Ukraynası sınırındaki Voronej ilinde bir Rus soylusu ailede doğan Mykola Kostomarov sık sık annesinin köylü bir Ukraynalı kadın olduğunu vurgulardı. Doğru olsun ya da olmasın, on dokuzuncu yüzyıl ortası Kiev entelektüelleri köylü kökenleri takdir ederdi -tümü halk için çalışmak ve ona mümkün olduğunca yakın olmak isterdi.

Kardeşliğin hiçbir üyesi popülizm yapmada Kostomarov'un iş birlikçisi Taras Şevçenko kadar yetenekli değildi. 1814'te Sağ Yaka Ukrayna'da serf bir ailede doğmuş olan genç Şevçenko, zengin bir Leh toprak sahibinin hanehalkına dâhil oldu ve onun

sarayının bir üyesi olarak önce Vilnius'a, sonra St. Petersburg'a gitti. Burada bir sanatçı olarak yeteneğini gösterdi. Şehrin ünlü Yaz Bahçesi'ni çizerken St. Petersburg'daki Ukraynalı bir ressam tarafından keşfedildi. Aralarında Rusya'nın Puşkin'den önceki en ünlü şairi Vasiliy Jukovskiy ve Rus romantik sanatının kurucusu Karl Briullov'un da olduğu, dönemin Rus kültürel hayatının önde gelen isimleriyle tanıştırıldı. Çalışmaları, kişiliği ve yaşam öyküsü St. Petersburg'un sanat cemaati üzerinde öyle bir etki yaptı ki cemaatin üyeleri bu genç serfi ne pahasına olursa olsun özgürleştirmeye karar verdi. Özgürlüğünü dönemin ölçülerine göre müthiş bir tutar olan 2.500 rubleye satın aldılar ki kaynak Briullov tarafından bu amaçla yapılan bir Jukovskiy portresinin açık artırmada satışından gelen kazançtı.

Şevçenko yirmi dört yaşında özgür bir adam olmuştu. Sadece yetenekli bir ressam değil seçkin bir şair haline geldi. Özgürlüğünü kazandıktan iki yıl sonra, 1840'ta, *Kobzar* (Ozan) başlıklı ilk şiir derlemesini yayımladı. Sonraki nesiller için kitabın adı kendi göbek adı oldu. St. Petersburg'ta yayımlanmasına rağmen derlemenin dili Ukraynacaydı. Ukrayna'yı ergen yaştayken terk etmiş ve bir birey, ressam ve şair olarak St. Petersburg'da olgunlaşmış olan Şevçenko, neden St. Petersburg sokakları ile sanatçı salonlarının dili olan Rusça değil de Ukraynaca yazmaya karar vermişti?

Birincil nedenlere, St. Petersburg'da onu özgür kılan dostlarının Şevçenko üzerindeki etkisi de dâhildir. Bu dostlardan biri, Şevçenko'yla tanıştığında Aleksandr Puşkin'in Poltava Savaşı'yla (1709) ilgili bir şiirinin Ukraynaca çevirisini bitirmekte olan Poltava yerlisi Yevhen Hrebinka'ydı. Hrebinka açıkça, Ukraynalıların kendi dillerindeki çevirileri de içeren bir edebiyata sahip olmaları gerektiğine inanıyordu. Şevçenko 1847'de, *Kobzar*'ın yeni bir baskısının önsözünde, Ukraynaca yazmasının sebeplerini açıkladı:

> "Ruhumu büyük bir acı sarmıştır. Duyuyor ve bazen de okuyorum: Lehler yayımlıyor ve Çekler ve Sırplar ve Bulgarlar ve Karadağlılar ve Ruslar -tümü yayımlıyor. Ama bizden çıt çıkmıyor sanki hepimiz aptalmışız gibi. Neden böyle, kardeşlerim? Belki de yabancı gazetecilerin saldırısından korkutulduğunuz için mi? Korkmayın, onları önemsemeyin (...) Rusları önemsemeyin. Bırakın istedikleri gibi yazsınlar ve biz de istediğimiz gibi yazalım. Onlar bir dile sahip bir halk ve biz de öyleyiz. Bırakın insanlar hangi dilin daha iyi olduğuna karar versin".

Şevçenko özellikle, eski Hatmanlık yerlisi, *Taras Bulba* gibi Ukrayna konulu kitaplarıyla modern Rus düzyazısının kurucusu olan Nikolay Gogol'la tartışıyordu. "Bize, kendi dilinde değil de Rusça yazan Gogol ya da kendi dilinde yazmamış olan Walter Scott örneklerini veriyorlar" diye yazmıştı. Bu örnekler onu ikna etmemişti. Sırp ve Slovak kültür hareketlerinin önemli isimleri hakkında, "neden V.S. Karadžić, Šafárik ve diğerleri Alman olmadı da -ki bu onlar için çok yararlı olabilirdi- Slav olarak, analarının gerçek oğulları olarak kaldılar ve iyi bir üne sahip oldular?" şeklinde yazdı. "Vah bize! Ama umutsuzluğa düşmeyin kardeşlerim, bahtsız anamız Ukrayna aşkına bilgece çalışın".

Şevçenko bu sözcükleri St. Petersburg'tan ayrılıp, aralarında Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği üyelerinin de olduğu arkadaşlarının yanına, Ukrayna'ya gittikten sonra

yazmıştı. Modern Ukrayna edebiyatının kurucusu İvan Kotliarevsky'nin neden Ukraynaca yazdığını bilmiyor olsak da *Kobzar*'daki önsözünde Şevçenko, arkadaşlarının, iş birlikçilerinin ve kendisinin amaçları hakkında hiçbir şüpheye yer bırakmamıştır. Bu kişiler, on dokuzuncu yüzyıl başında, dönemin Pan-Cermen hareketlerine cevap olarak biçimlenen Pan-Slavcı hareketten gelmekteydi. Ukrayna'nın kendi dilini, edebiyatını ve kültürünü geliştirmede geride kaldığına inanıyorlardı ancak Slav dünyasının kalanına yeteneklerini ülkeye hizmete dönüştüren tek oğullarının Gogol olduğunu söylemenin de çok fazla olduğunu iddia ediyorlardı. Ukrayna'yı daha geniş bir Slav dünyası içerisinde özgür bir cumhuriyet olarak görüyorlardı.

Kardeşliğin program niteliğindeki *Ukrayna Halkının Yaratılış Kitapları* adlı belgesini Mykola Kostomarov yazdı. Kostomarov'un çalışmasının bir esin kaynağı, Leh tarihini Leh ulusunun mesihvari acı çekişi olarak sunan Adam Mickiewicz'in *Leh Halkı ve Leh Kutsal Yolculuğunun Kitapları* eseridir. Mickiewicz'e göre Leh ulusu mezardan çıkacak ve tüm köle ulusları özgürleştirecektir. Kostomarov bu rolü, Kazak kökleri sayesinde demokrat ve eşitlikçi olan Ukrayna'ya vermektedir: Ukraynalıların, Ruslar gibi çarı, Lehler gibi soyluları yoktu. Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği üyeleri Kazak geçmişine değer veriyor, serfliğin kaldırılmasını arzuluyor ve İmparatorluğun, içlerinden biri de Ukrayna olan eşit cumhuriyetlerin oluşturduğu bir federasyona dönüşmesini savunuyorlardı.

Topluluğun üyesi azdı ve bir yıldan fazla dayanamamıştı. Çok geçmeden üyeleri tutuklandı – Kostomarov evliliğinden birkaç gün önce ve Şevçenko ise arkadaşının düğününde yer almak için Kiev'e vardığında. Bazı imparatorluk yetkilileri, kardeşliğin eylemlerinde yeni ve olasılıkla tehlikeli bir eğilimin başlangıcını sezmişti. Şüphelilerin fikirlerini "ayrılıkçı" olarak tarif ettiler ve bizzat imparator bu fikirler için Paris (Leh sürgünler anlamında) propagandası dedi. Ancak diğerleri, kardeşlik üyelerinin İmparatorluğun sadık tebaaları olduğunu, Leh etkisine karşı Rus'un gerçek müdafileri olduklarını, yerel Küçük Rus yurtseverliklerini çok fazla öne sürdüklerini ve çok ağır bir cezaya çarptırılmamaları gerektiğine inanıyorlardı. Hükümet yetkilileri sonunda, görece ılımlı cezalar vermeye karar verdiler ki böylece kardeşliğe çok dikkat çekmemiş ve Ukrayna severleri -bu terim hükümet çevrelerinde on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ortaya çıktı- Leh milliyetçi hareketiyle bir ittifak içine itmemiş olacaklardı.

Rus yetkililer, kardeşliğin arzularını, Slavların çarın asası etrafında birleşmeleri olarak tarif ediyordu. Kardeşliğin programını İmparatorluğun en yüksek memurlarından bile gizli tutmuşlardı. Kostomarov bir yıl hapse mahkûm edildi. Kardeşliğin diğer üyeleri altı aydan üç yıla kadar hapis cezası almışlar ya da genellikle bürokratik işler yapmaları için biraz daha uzak illerde ülke içi sürgüne gönderilmişlerdi. İmparator I. Nikolay en ağır cezayı Şevçenko'ya vermiş ve onu çizmeye, resim yapmaya ya da yazmaya hakkı olmadan on uzun yıl boyunca imparatorluk ordusunda er olarak hizmet etmeye göndermişti. İmparator, Şevçenko'nun şiir ve çizimlerinde kendisi ve eşine yapılan kişisel saldırılardan dolayı dehşete düşmüştü. Şevçenko, Rusya değil de Ukrayna olan ülkesi

ve halkının durumundan otokrasiyi sorumlu tutuyordu. Bu yüzden eserlerinde Uvarov'un "resmî milliyet"inin üç unsurundan ikisine saldırıyordu: mutlakiyet ve milliyet. Onun Ortodoksluğu da İmparatorluğun Ortodoksluğu gibi değildi.

Kostomarov, Şevçenko ve Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği'nin diğer üyeleri yazıları ve eylemleri yoluyla, bugün Ukrayna ulusal projesi diyebileceğimiz şeyi başlatmıştı. Eski eser ve folklor uzmanlarının, dilcilerin ve yazarların bulgularını, ulusal cemaatin yaratılmasına önderlik edecek siyasî programı düzenlemek için ilk kez kullanmışlardı. Bir sonraki yüzyıl boyunca, kardeşliğin üyeleri tarafından savunulan ve Şevçenko'nun tutkulu şiirleri yoluyla geniş bir takipçi kitlesine sunulan fikirler Ukrayna ve tüm bölgeyi dönüştürecekti. Bu değişimin bugünkü en açık işareti, Kiev Üniversitesi ana binasının önündeki Şevçenko anıtıdır. Bu anıt, üniversitenin kurucusu olan İmparator I. Nikolay'ın heykelinin yerine dikilmiştir.

15
Geçirgen Hudut

1848'de, Rus imparatorluk yetkililerinin Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği'ni bastırmasından bir yıl sonra, Habsburg İmparatorluğu'nun Ukraynalıları, ilk siyasal örgütleri olan Yüksek Ruten Konseyi'ni Lviv'de kurdu. Galiçya Ukraynalıları kendilerine Rutenler ya da Rusinler derdi ve İmparatorluk içinde de bu adlarla bilinirlerdi. Konsey, 1846 ve 1847'de Kiev'de var olmuş olandan daha farklı türde bir örgütlenmeydi. Kardeşlik gizli hareket etmiş, az üyeye sahip olmuş ve Rus imparatorluk yetkilileri tarafından yok edilmişken konsey Avusturya'nın Galiçya valisinin yardım ve teşvikleriyle işe başlamış ve fazla üyeye ve geniş bir halk desteğine sahip olmuştu.

İki örgüt arasındaki farklara rağmen kuruluş zamanlarındaki örtüşme, Ukrayna kültürü, ulusal kimliği ve siyasal eylemciliğinin gelişiminde çok önemli bir özelliğe işaret eder. Bu gelişme iki izleğe sahipti ve hareketlerden biri yavaşladığında ya da durduğunda diğerinin ilerlemesi sürebiliyor ve hatta hız kazanabiliyordu. Rusya-Avusturya sınırının ayırdığı Ukraynalı eylemciler, ulus inşası sürecinde sayısız bağlantıyla birleşiyordu. Bu bağlantılar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca dinsel de olan ve Ukraynalı Katolikler (Uniatlar) ile Ukraynalı Ortodoksları birbirinden ayıran siyasal sınırları aşıyordu. Bu iki Ukraynalı eylemci topluluğu arasındaki iletişim, iki rakip imparatorluk gücünün taleplerine rağmen sürüyor ve hareketin iki kolunun Ukrayna'nın geleceğine dair ortak bir ülkü yaratmasına yardımcı olan birçok hat boyunca gelişiyordu.

Siyasal sınırlarla bölünmüş ancak ruh ve ulusal ideolojide birleşmiş Ukraynalı eylemcilere sınırlamaları aşmada yardım etmek, iki imparatorluk hükümetinin Ukraynalı azınlıklarına yönelik çok farklı politikalar takip ettiğinin basit bir göstergesiydi. Bu farklılıkları, iki devlete Polonya-Litvanya Birliği'nden miras kalan Uniat Kilisesi'ne yönelik tavırlardan daha iyi gösteren bir şey yoktur. Rus yetkililerin aksine Avusturyalı yetkililer Uniatlara hiçbir zaman zulmetmediler ya da onları baskın bir "ana kilise" (Avusturya örneğinde Katolik Kilisesi) altında "birleştirmeye" çalışmadılar. Aslında, yeni resmî adları olan Grek (yani Bizans ayinini takip eden) Katolikler tabirinin de gösterdiği gibi Uniatlara saygıyla yaklaştılar. Onların Leh Katolikleri olan kardeşlerine Roma Katolikleri deniyordu. Hükümet ayrıca, Grek Katolik ruhbanı eğitmek amacıyla önce Viyana'da, ardından ise Lviv'de bir papaz okulu kurdu. On dokuzuncu yüzyılın sonunda kilise, Lviv piskoposluğunu metropolitlik seviyesine yükselterek Rus İmparatorluğundaki piskoposluk kalıntılarından bağımsızlaştı. Seküler seçkinlerin çoğunun Katoliklik ile Leh kültürünü benimsemesiyle, Grek Katolik ruhban Ruten toplumunun tek önderi haline geldi ve zamanla modern Ukrayna ulusal hareketinin bel kemiği oldu.

Habsburglar neden böyle davranıyordu? Çelişkili biçimde Romanovlarla aynı sebepten ötürü... İki imparatorluk aynı kaygıyı paylaşıyordu -yükselen Leh milliyetçili-

ği- ancak bu kaygıyla savaşmada farklı yöntemleri benimsemişlerdi. Rus imparatorluk hükümeti Uniat Kilisesi'ni yok ederek ve Ukraynalı hareketin gelişmesini önleyerek, imparatorluk Rusyası ulusunu Leh "propagandasından" korumaya çalışıyorken, Avusturyalı yetkililer bu propagandaya kendi sahalarında bir Ruten hareketi inşa ederek karşılık veriyordu. Rutenleri Alman yapmaya uğraşmıyor, ayrı bir ulus olarak gelişmelerini sorun etmiyorlardı. Aslında iyi gelişmiş ve örgütlü Leh hareketini dengelemek için bu süreci teşvik ediyorlardı.

Avusturyalı yetkililer böyle bir politikayı ilk olarak devrimci yıl olan 1848'de uyguladı. Avrupa'da, Viyana Kongresi'nin sınırlarına ve bu sınırlar içinde hükmeden hükümetlere karşı çıkan liberal milliyetçilik Palermo'dan Paris'e, Paris'ten de Viyana'ya yükselişteydi. Mart 1848'de, Paris'teki devrimci olaylardan etkilenen Macarlar, Habsburg İmparatorluğu'ndan bağımsız olmayı talep ettiler. Özgürlükleri için ellerinde silahlarla savaşacaklardı. Onları sivil özgürlükler ve özerklik talepleriyle Kraków ve ardından Lviv'de ayaklanan Lehler takip etti. Bu talepler ne Viyana'daki hükümetin ne de Galiçya'daki nüfusun en az yarısının hoşuna gitti. Ukraynalılar eyaletteki 4,5 milyon sakinin yaklaşık yarısını oluşturuyordu. Lehler yaklaşık yüzde 40, Yahudiler ise yüzde 7'ye yakın bir orandaydı. Ukraynalılar, Doğu (gerçek) Galiçya denilen yerde mutlak çoğunluk iken Lehler, Kraków şehrini de içine alan ve artık Batı Galiçya denilen Küçük Polonya'da çoğunluktu. Yahudiler bu genişletilmiş imparatorluk eyaletinin her yerinde yaşıyordu ve Doğu Galiçya Yahudiliğinin yaklaşık yüzde 60'ı şehirlerde ve küçük kasabalarda ikamet ediyordu.

Eyalet tarımsaldı ve iktisadî olarak Habsburg mülklerinin çoğundan daha az gelişmişti. Bölünme sonrasında İmparator II. Joseph, hükümet işlerinden geleneksel Leh seçkinleri alıp yerlerine imparatorluk bürokratlarını -çoğu Bohemyalı Almanlaştırılmış Çeklerdi- yerleştirerek yeni bir idarî düzen yaratmıştı. İmparator ayrıca nüfusun eğitim ve kültür düzeyini de artırmış ve köylüleri efendilerinin suiistimallerinden korumuştu. Joseph, Leh seçkinleri iktidardan indirirken Yahudileri görmezden gelmiş ve hoşgörü vergisi denilen ödeme karşılığında özerkliklerini korumalarına izin vermişti. Ardından 1789'da, Avusturya Yahudiliğinin özgürleşmesine doğru büyük bir adım olan Hoşgörü Fermanı yayımlamıştı ancak bu ferman ayrıca geleneksel Yahudi kurumlarını lağvetmiş, Yidiş ve İbranice dillerinin resmî belgelerde kullanılmasını yasaklamış, Almanca eğitim veren okullar kurmuş ve Yahudileri askere almıştı. Devrim Mart 1848'de Lviv'e geldiğinde birçok Yahudi, İmparatorluğa karşı Leh güçlerine katılmaktan memnundu. Ancak Avusturya ordusu, Rus askerinin de yardımıyla Macar Devrimi'ni ezince, Lehler Birliğin yeniden inşasını, Yahudiler ise yine alt üst olmuş olan eşitliği umdular.

Galiçyalılar arasında devrimden en çok yarar görenler Ukraynalılar oldu -muhtemelen İmparatorluğa en sadık kalanlar ve aslında olayların en gönülsüz katılımcıları onlardı. Leh taleplerinin gerçekte bölgedeki Ukraynalı nüfusa ya da onların ihtiyaçlarına hiç değinmemesi nedeniyle Leh isyanına katılmaya hevesli değillerdi. Nisan

1848'de, tümü Uniat Kilisesi'nin ruhbanı olan Ukrayna toplumunun liderleri, imparatora kendi başvurularını yaparak bağlılıklarını bildirdiler ve Leh egemenliğine karşı koruma ile Ruten dili için haklar istediler. Grek Katolik ruhban, Avusturya'nın Galiçya Valisi Kont Franz Stadion'un teşvik ve desteğiyle, Yüksek Ruten Konseyi'ni kurdu. Lviv polis şefi Leopold von Sacher (geleceğin yazarının babası) ilk Ukraynaca gazete olan *Zoria halytska*'nın [Galiçya Yıldızı, ed.] çıkmasını onayladı. Stadion yeni konseyi, "Leh etkisini felç etmenin ve Galiçya'ya Avusturya idaresini geri getirmenin bir aracı olarak" görüyordu.

Dinî liderlerinin yönetiminde Yüksek Ruten Konseyi, Leh ulusal devriminin öncüsü olan Leh Ulusal Konseyi'ne karşı etkili bir denge unsuru haline geldi. Yüksek konsey hemen her büyük meseledeki talepleri bakımından Leh Ulusal Konseyi'nden farklıydı. Lehler radikalken Ukraynalılar epey muhafazakârdı. Galiçya'nın geleceği konusunda, Lehler tüm bölge için özerklik isterken, Ukraynalı liderler bölgenin bölünmesini ve yüzde 70'lik bir çoğunluğu oluşturdukları eski daha küçük Galiçya'nın yeniden ortaya çıkmasını istiyordu. İki yüz bin kişi bölgenin bölünmesi için dilekçe imzalamıştı. Bölünme gerçekleşmedi: Galiçya'ya dokunulmamıştı. Ancak Ukraynalılar devrimden bir siyasal örgüt, kendilerine ait bir gazete ve daha önce hiç olmayan bir hareketlilikle çıkmış oldu.

Açık ara en devrimci gelişme serfliğin kaldırılması ve seçim politikalarına köylülerin etkin katılımının başlamasıydı. Her iki gelişme de Leh devrimci taleplerine karşı Galiçya'da ortaya çıkmış, Avusturyalı yetkililerce başlatılmış ve bölgenin köylü nüfusunun çoğunu oluşturan Ukraynalılara yaramıştı. Galiçya'da Avusturya meclisinin yirmi beş Ukraynalı üyesinden on altısı köylüydü; Bukovina'da ise seçilen beş Ukraynalı da köylüydü. Meclise Ukraynalı vekillerin seçilişi, Habsburg Ukraynalılarını seçim politikaları dünyasına dâhil ettiği ve onlara amaçlarını gerçekleştirmenin yolunun isyan değil (bölgede köylü isyanları da mevcuttu) siyasal eylem olduğunu öğrettiği için, topluluk üzerinde önemli etkileri oldu.

Devrimin sona ermesi Yüksek Ruten Konseyi'nin ortadan kalması anlamına geldi -hükümet onu 1851'de lağvetti- ancak 1848'in olaylarından doğan Ukrayna hareketi için aynı şey geçerli değildi. 1850'ler boyunca ve 1860'ların önemli bir kısmında, aynı dinî çevrelerden kimseler harekete liderlik etti. Lviv şehrindeki Grek Katolik katedrali liderinin adıyla Aziz George Topluluğu olarak bilindiler. Etnomillî eğilimleri onlara ikinci bir ad daha vermişti: Eski Rutenler. Ruten hareketine, İmparatorluğa bağlı ve siyasal ve toplumsal görüş olarak muhafazakâr olan Grek Katolik piskopos ve ruhban önderlik ediyordu ve bu kişiler kendilerini ve halklarını Habsburg İmparatorluğu içinde ayrı bir Ruten ulusunun üyeleri olarak görüyordu. Başlıca düşmanları Lehler ve başlıca müttefikleri Viyana'yken, kardeşleri olan Rusya-Avusturya sınırının diğer tarafındaki Ukraynalılar, ya da Küçük Ruslar, bilinçlerinde pek yer tutmuyor gibiydi.

1848 Devrimi yeni bir Ukrayna ulusunun doğmasını teşvik etmişti ancak bunun ne tür bir ulus olduğu sorusu ortada kalmıştı. Yüksek Ruten Konseyi'nin liderlerinin

temsil ettiği "Ruten" tercihi, en iyi, edebî sahnede 1830'larda beliren romantik yazar ve şairler topluluğu olan Ruten Üçlüsü'nün yaptığı kimlik tercihleriyle temsil edilen birkaç farklı seçenek içermekteydi. Topluluğun üç lider üyesi, Lviv'deki ilahiyat papaz okulunun Grek Katolik dalı öğrencileri olan Yakiv Holovatsky, Markian Shashkevych ve Ivan Vahylevych'ti. Avrupa uluslarını uyandıran diğer kişiler gibi onlar da folklor derlemekte ve tarihten büyülenmekteydiler. Diğer Habsburg Slavlarının kültürel eylemlerinden esinleniyorlardı ve fikirlerinin kökleri Ukraynalıları Dinyeper bölgesinde uyandıran eserlerdeydi: Rus İmparatorluğu'nda yayımlanmış Ukrayna halk şarkılarının derlemesi olan İvan Kotliarevsky'nin *Eneïda*'sı ve Harkiv romantiklerinin eserleri. İlk ve son yıllıkları olan *Rusalka dnistrovaia*'yı (Dinyeper'in Perisi) 1836'da Buda'da yayımlamışlardı.

Yayının çıktığı dönemde Topluluğun üç önderi de Habsburg Ukraynalılarının daha geniş bir Ukrayna ulusunun üyeleri olduğunu düşünüyordu. O dönemde bu inanç sarsılacak ve itiraz görecekti. Bu üçlüden yalnız biri, Markian Shashkevych bugün Galiçya'da Ukraynaca edebiyatın kurucusu olarak bilinir. Shashkevych 1848 Devrimi'nden ve Devrimin yol açtığı siyasal ve entelektüel karışıklıktan epey önce, 1843'te ölmüştür. Meslektaşı Ivan Vahylevych 1848'deki Leh Yanlısı Ruten Kongresi'ne katıldı ve Ukrayna hareketinin önderleri sonradan onu bir hain olarak gördü. 1850'lerde, üçlünün Galiçya Ukraynalılarını daha geniş bir Rus ulusunun parçası olarak gören üçüncü üyesi Yakiv Holovatsky, Galiçyalı Rus severlerin önderi oldu. Böylece, üçlünün üyeleri, Galiçya'daki Ukrayna hareketinin Ukrayna yönelimli (Shashkevych), Leh yanlısı yönelimli (Vahylevych) ve Rus sever yönelimli (Holovatsky) türleriyle, tarihyazımının son terimlerinden birini kullanırsak, sınırdaştı [coterminous, ed.].

Yönelim seçimi, yazılan Ukraynaca metinlerde kullanılan alfabenin seçimiyle yakından bağlantılıydı. Ukrayna toplumunu 1830'larda ve ardından 1850'lerde sarsan "alfabe savaşlarının" yarışan üç seçeneği vardı: Kilise Slavcası metinlerinde kullanılan geleneksel Kiril seçeneği; Rus İmparatorluğu'nda kullanılandan farklı olmayan seküler Kiril seçeneği ve son olarak Latin alfabesi. Avusturyalı yetkililer ve Leh seçkinler son seçeneği tercih ediyordu çünkü bu seçenek doğmakta olan Ukraynaca edebiyatı imparatorluk ölçütlerine yaklaştırıyor ve kültürel Lehleşmeye daha yatkın hale getiriyordu. Ancak hükümet 1859'da Ukraynaca metinler için Latin alfabesini getirmeye çalıştığında Ukraynalılar muhalefette birleştiler. Kısa sürede belli oldu ki Galiçya'da şekillenmekte olan yeni ulus Kiril yazısından başka yazı kullanmayacaktı. Bu ulusun ayrı bir varlık mı yoksa daha geniş bir Rus ya da Ukrayna ulusunun bir parçası mı olacağı ise cevapsız bir soru olarak kalmaya devam etti.

1859 Galiçya alfabe savaşı imparatorluk sınırının diğer tarafında kuvvetle yankılandı. Aynı yıl Rus yetkililer Latin alfabesiyle yazılmış Ukraynaca ya da Belarusça metinlerin yayımlanmasını ya da yurtdışından ithal edilmesini yasakladı. Bu önemler Leh karşıtı olarak düşünülmüştü. Yasağı başlatan Novytsky adlı bir Kiev denetçisi yazdığı

notta, Galiçya yetkililerinin "Rusları" Latin alfabesi aracılığıyla Leh yapmaya çalıştığını söylemiştir. Latin yazısının Rusya'da kullanılmasıyla aynı etkinin yaratılabileceğine inanmaktadır. "Batı guberniyalarındaki köylüler, Leh harfleriyle yazılmış Küçük Rus dilindeki kitaplarla karşılaştıklarında, doğal olarak Rus alfabesindense Leh alfabesi öğrenmeyi daha fazla tercih edeceklerdir", diye yazmıştır. Bu da onların Leh kitapları okumalarına ve "Rus edebiyatının ruh ve eğilimlerinden" uzaklaşıp Leh etkisine maruz kalmalarına yol açabilecektir. Yasak neredeyse anında uygulanmıştı.

Denetçinin asıl kaygısı özgürleşmek üzere olan köylülerdi. Aslında serflik Rus İmparatorluğunda 1861'de, Galiçya ve Bukovina'da serflerin özgürleşmesinden on iki buçuk yıl sonra kaldırıldı. Habsburg Ukraynası köylüleri gibi onların Rus yönetimindeki benzerleri de kişisel özgürlüklerini kazanmışlardı ancak çok az toprakları vardı ve bu da onları iktisadî anlamda soyluluğa bağımlı kılıyordu. Ancak Habsburg Ukraynalılarının aksine Romanov ülkesinin Ukraynalı köylüleri ne seçim politikalarına Dâhil olma ne de kendi kurumlarını açma hakkını almışlardı. Kendi dillerinde üniversite kürsülerine ya da kitaplara sahip olamayacaklardı. Dahası, imparatorluk hükümeti "Küçük Rus lehçesindeki" dinsel yayınları ve eğitim kitaplarını yasaklamıştı.

Rus İmparatorluğu'nda neredeyse tüm Ukraynaca kitapların yasaklanması, aynı yıl Ocak ayında başlamış olan Leh isyanının ortasında, 1863'ün Yazı'nda gerçekleşti. Söz konusu bir kez daha Ukraynalı köylülerin sadakatiydi. Hükümet, konu Ukraynaca olduğunda asıl düşüncesinin Rus imparatorluk ulusunun bütünleşmesi olduğuna karar vermişti ve bu bütünleşme köylüleri Ukrayna severler tarafındaki istenmeyen gelişmelerden korumayı gerektirmekteydi. İçişleri Bakanı Petr Valuev, artık sadece Latin alfabesinde değil Kiril alfabesindeki Ukraynaca yayınları da yasaklayan yönergede şöyle diyordu: "Küçük Rus dilindeki eski yayınlar sadece Güney Rusya'nın eğitimli sınıflarına yönelikti ancak şimdi Küçük Rus etnisitesinin destekçileri dikkatlerini eğitimsiz kitlelere yönelttiler ve bu kişiler siyasal hırslarını gerçekleştirmek için okuryazarlık ve eğitimi yayma bahanesiyle ilk okuma kitapları, alfabe kitapları, dil bilgisi ve coğrafya ders kitapları vb. yayımlıyorlar". Valuev yönergesi, 1860'larda sayısı çok az olan edebiyat eserlerini yasağa dâhil etmemişti. 1863'ten Valuev'in görevinden istifa ettiği 1868'e kadar Ukraynaca yayınların sayısı otuz üçten bire düşmüştü.

Başta geçici bir önlem olarak düşünülen yasak Mayıs 1876'da kalıcı hale geldi. Bu ay, İmparator II. Aleksandr, Ems Ukazı [ukaz, Rus hükümet fermanı, ed.] (o sırada Alman kasabası Ems'teki bir kaplıcada dinleniyordu) olarak bilinen emri yayımladı. Bu emir Valuev yönergesinin de ötesine geçiyor ve yurtdışından ithal edilen Ukraynaca kitaplar da dâhil tüm Ukraynaca kitapları-yasaklıyordu. Emir ayrıca Ukrayna tiyatro yapımlarını ve Ukraynaca halk şarkılarının kamusal alanda söylenmesini de yasakladı. Valuev yönergesi gibi Ems Ukazı da kamuoyundan gizlenmişti. Yasaklar, 1880'lerde oyun ve şarkıların listeden çıkarılmasıyla gevşetilmişti ancak herhangi bir Ukraynaca metnin yayımlanması ya da ithali bir çeyrek yüzyıl daha yasak olacaktı. Hükümet, Valuev'e atfedilen deyimin peşinden gidiyordu: "Özel bir Küçük Rus dili yoktu, yok-

tur ve olamayacaktır". Ukrayna dili, kültürü ve kimliği, İmparatorluğun birliği için Leh milliyetçiliğinden daha küçük bir tehdit olarak görülmez hale gelmişti: Rus ulusunun birliği tehlikede görülüyordu.

II. Aleksandr Ems Ukazı'nı uzak Almanya'da imzalarken onu asıl teşvik eden ve destekleyen kişi Kiev'de yaşıyordu. Eski Hatmanlıktaki Poltava bölgesinden gelen bir etnik Ukraynalı olan Mikhail Yuzefovich, Moskova Üniversitesi'nde soylu yatılı okulunda (lisesinde) eğitim gördü. Ayrıca gençliğinde Aleksandr Puşkin'le çok samimi olan bir şairdi ve orduda subay olarak çarpışmış ve Kafkasya'da yaralanmıştı. 1840'larda, Kiev eğitim dairesinde yöneticilik aldığında ve Sağ Yaka Ukrayna'nın her zaman Rus olduğunu belgelemeyi amaçlayan Arkeografi Komisyonu'nun çalışmalarında etkin bir rol üstlendiğinde, Kiev'in eğitim ve kültür hayatında önemli bir kişi olmuştu. Siyasal ve kültürel görüşleri bakımından Yuzefovich mükemmel bir "Küçük Rus"tu. Kendisini Dinyeper'in her iki kıyısında da Küçük Rusya'nın çıkarları için çalışan biri olarak gören bir yerel yurtsever; Küçük Rus köylülüğünü Leh soylulardan, Yahudi kiracılardan ve Katolik (ve Uniat) ruhbandan korumak gerektiğine inanan ılımlı bir popülist ve Rus ulusunun tüm "kabilelerinin" birliğine inanan biriydi. Bir müttefik ve kendi usulündeki Küçük Rus yurtseverliğinin koruyucusu olarak gördüğü İmparatorluğun sadık bir tebaasıydı.

Zamana ve durumuna bağlı olarak Yuzefovich, yetkililer tarafından Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği döneminden beri Ukrayna severler olarak bilinen entelektüel topluluğu için hem bir müttefik hem de bir danışmandı. Kardeşlik üyelerinin tutuklanmasında anahtar katılımcıydı ancak yetkililerin değil kardeşliğin tarafında olduğu ortaya çıktı. Kardeşliğin yıkıcı faaliyetleri hakkında kendisini uyarmak için gelen bir öğrencinin yazılı ihbarını reddetmişti. Sonradan Mykola Kostomarov'u gelmekte olan polis soruşturması için uyardı ve suçlanabileceği belgeleri yok etmesi için ona yardım etti. Kostomarov ve arkadaşlarının faaliyetlerinin devlet için zararlı olduğuna inanmıyordu. Bu kişileri Sağ Yaka Ukrayna ve Volhinya'daki Leh kültürel egemenliğiyle mücadelede birer müttefik olarak görüyordu. Bogdan Hmelnitski anıtının Kiev şehir merkezine dikilmesinde oynadığı etkin rol, onun inanç ve bağlılıklarının somutlaşmış halidir. Anıtın üzerindeki ilk kitabede, "Bogdan Hmelnitski'ye göre Rusya, tek ve bölünmez" yazıyordu.

Anıt 1888'de dikildiğinde Yuzefovich artık Ukrayna severlerin zararsız bir topluluk olduğuna inanmıyordu. 1875'te imparatorluk yetkililerine yazdığı "Sözde Ukrayna Sever Hareket Hakkında" başlıklı bir notta, Ukrayna sever kesimden rakiplerini Ukrayna'yı Rusya'dan koparmaya çalışmakla suçluyordu. Valuev yönergesinin işe yaramadığını, sadece Rus İmparatorluğu'ndaki Ukrayna severler ile Lehlerin temsilcisi gibi davranan Avusturya Galiçyası arasındaki bağları kuvvetlendirmeye hizmet ettiğini iddia etmekteydi. Bu nedenle Ukrayna severlerin yıkıcı faaliyetlerini durdurmak için daha şiddetli önlemler gerekliydi. Kiev'in genel valisi de dâhil yerel bürokratlar Yuzefovich'in suçlamalarının abartılı olduğunu düşünüyorken, İmparatorluğun birliği

ile sadece Lehlerden değil Habsburglardan da kaynaklı oyunlardan endişelenen St. Petersburg'daki yetkililer onun iddialarını ve mantığını benimsiyordu. İmparator bir emir çıkararak sadece Ukraynaca yayınları ve bunların Rus İmparatorluğu'na ithalini yasaklamadı, ayrıca Habsburg ülkesindeki Ukrayna severlikle savaşacağı düşünülen bir Galiçya gazetesine destek sağladı.

Yuzefovich'in Rus İmparatorluğu için çok tehlikeli bulduğu Ukrayna severler kimdi? Biri, "Ukrayna Daha Yok Olmadı" marşının sözlerini yazan Pavlo Chubynsky idi. Diğeri Kiev Üniversitesi'nde antik tarih profesörü olan Mykhailo Drahomanov'du. Her ikisi de neredeyse sadece kültürel eserlerle ilgilenen Ukraynalı entelijansiya örgütü olan Kiev Hromadası'nın (topluluk) üyesiydi. İkisi de ne Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu'ndan ayrılması gerektiğini savunur ne de Leh yanlısı duygudaşlık beslerdi. Ancak Valuev yönergesinin getirdiği yasakları kaldırmada başarısız olan Ukrayna hareketinin eski nesilden Küçük Rus liderlerine karşı eleştireldiler. Daha önemlisi, Drahomanov ve destekçileri, 1876 Ems Ukazı nedeniyle Yuzefovich'i Kiev Coğrafya Topluluğu'ndan çıkardı -bu topluluk şehirdeki akademik etkinliklerin merkeziydi. Yuzefovich mücadele etti ve çatışmanın başında kimsenin öngöremediği bir sonuç aldı.

Ems Ukazı Ukrayna severleri radikalleştirdiği için, Ukrayna severler ile Küçük Rus fikrinin destekçileri arasındaki nesil gerilimi ideolojik bir gerilim olarak gelişti. Ukaz özellikle, üniversitedeki profesörlüğünden atılan ve İmparatorluğu terk edip İsviçre'ye giden Mykhailo Drahomanov'a uygulandı. Drahomanov Cenevre'ye yerleşti ve burada kendisini on dokuzuncu yüzyılın en etkili Ukraynalı siyasal düşünürü yapan yazılı eserleri üretti. Kendisi ayrıca sosyalist fikirleri benimseyen ilk Ukraynalı siyasal düşünürdü. Kostomarov'un *Ukrayna Halkının Yaratılış Kitapları*'nda ifade edilen fikirlere dönerek, 1880'lerde Ukrayna ulusunun farklılığını vurguladı ve Ukrayna'yı da içerecek bir Avrupa federasyonu fikrini destekledi. Ancak Drahomanov'un federasyonu bir Slav federasyonu değil Avrupa federasyonuydu. Drahomanov'un yazıları yoluyla Ukrayna hareketi, Aziz Kiril ve Metodius Kardeşliği'nin ortadan kaldırılması sonrası yaşadığı sarsıntıdan kurtulup yeniden doğdu ve siyasal amaçları ile kültürel etkinliklerinin etkileri üzerine tekrar düşünmeye başladı.

Drahomanov ayrıca, fikirleri Avusturya Ukraynası'ndaki gelişmeler üzerinde güçlü bir etki yapan ilk siyasal düşünürdü. Yuzefovich'in Ukrayna severlere yönelik çoğu suçlaması haksızken, Galiçya'yla sıkı ilişkiler kurdukları ve Valuev yönergesinin bu ilişkileri sadece güçlendirmeye yaradığı iddiaları doğruydu. Ukraynaca eserlerini Rus İmparatorluğu'nda yayımlama olanakları olmadığından, Ukrayna severler Galiçya'da var olan fırsatlardan yararlandılar. Yuzefovich'in suçlamalarından esinlenen Ems Ukazı, bu amaç için Galiçya'yı daha da çekici hale getirmişti. Rus yönetimindeki Ukrayna'da edebiyat yayınlarının yasaklanmasıyla, yazar Ivan Nechui-Levytsky ve oyuz yazarı Mykhailo Starytsky'nin de dâhil olduğu Ukrayna'nın en ünlü edebî kişilikleri eserlerini Galiçya'da yayımlattı. Emz Ukazı Ukrayna edebiyatının gelişimini durduramamış ancak Rus İmparatorluğu'ndaki en ünlü yazarların okuyucularının Avusturya sınırının

ötesinde olduğu bir durum yaratmıştı. Ne yazarlar ne de okuyucular birbirlerine doğrudan ulaşabiliyordu. İlginçtir, bu durum imparatorluk sınırının her iki tarafında da ortak bir edebiyat dili ve kültürün gelişimine yardımcı olmuştu.

Doğu Ukraynalılar, Galiçya'nın, düşüncelerini özgürce ifade edebilecekleri bir yer ve bir yayın pazarı olduğunu keşfettiklerinde, Galiçya Ukraynalıları etkili bir şekilde Rus severler ve Ukrayna severler olarak iki rakip topluluğa bölünmüştü. Bu bölünme Habsburg İmparatorluğu'ndaki 1867 anayasa düzenlemeleri sonrasında tümüyle görünür hale geldi. Yükselen iki ulus-devlet olan İtalya ve Prusya'ya karşı kaybedilen savaşlar sonrasında Avusturya hükümeti, içindeki en kavgacı unsura -Macarlara- büyük imtiyazlar vererek İmparatorluğun varlığını uzatmaya karar verdi. Avusturya-Macaristan Antlaşması, Avusturya-Macaristan olarak bilinen ikili monarşiyi yarattı. Macaristan Kralı kendi meclisini ve geniş bir özerkliği kazanmış, İmparatorluğun geri kalanıyla imparatorun kişiliği ile ortak bir dış ve askerî politika yoluyla bağlanmıştı. Ancak Macarlar antlaşmadan yarar sağlayan tek Habsburg milliyeti değildi: Lehler ve Hırvatlar da özerklik kazanmıştı. Ukraynalıların korktuğu üzere Leh özerkliği onların aleyhine gerçekleşti: Viyana, Galiçya'yı geleneksel Leh seçkinlerinin yönetimine vermişti.

Ukrayna hareketinin önderleri kendilerini ihanete uğramış hissediyorlardı: Habsburglar sadakatlerini cezalandırırken isyancı milliyetleri ödüllendiriyordu. 1867 antlaşması kilise hiyerarşisi ve Eski Rutenlerin egemenliğinin ölüm haberiydi. Antlaşma, liderleri arasında Rutenlerin sadakatlerine karşılık hiçbir şey alamadıklarını ve Lehleşmeye direnmek istiyorlarsa hükümete karşı tavırlarını değiştirmeleri gerektiğini iddia eden Grek Katolik rahip Ivan Naumovych'in de olduğu Rus sever hareketi güçlendirmişti. Naumovych ayrıca ayrı bir Ruten ulusu kurma çabalarına da saldırmaktaydı. Gerçekte bu ulusun Leh siyasal ve kültürel saldırısına karşı koyma şansı yoktu. Naumovych'e göre Avusturya Rutenleri daha geniş bir Rus ulusunun parçasıydı. Destekçileri kendilerini Küçük Ruslar olarak görüyor, Rus edebiyat dilinin aslında Küçük Rusçanın bir yorumu olduğunu ve bir "Küçük Rus"un bu dili bir saatte tamamen öğrenebileceğini iddia ediyorlardı. Görev daha da zorlaşmıştı: Rusçayı tam olarak öğrenme çabası içinde olan hareketin önderleri, birbirleriyle iletişim kuracakları ve eser verecekleri Rusça ile Kilise Slavcasının bir karışımını yaratmışlardı.

1860'ların sonlarında Rus severler Galiçya ve Bukovina'daki Ukraynalı örgütlerinin çoğunun denetimini almışlardı. Transkarpatya'da ise ülkenin iktidarı yeni alan Macar efendileri, yürürlüğe aldıkları saldırgan Macarlaştırma politikaları yoluyla her yerel kültürel gelişmeyi durduruyordu. Rus hükümetinin aylık ve burslar yoluyla Rus sever etkinlikleri desteklemesi tahmin edileceği gibi Viyana'da şüphe uyandırıyordu. 1882'de Avusturyalı yetkililer Naumovych'i tutukladı ve ihanetle suçladı. Naumovych, geleneksel olarak Grek Katolik olan bir köyde Ortodoks kilisesi kurmak isteyen bir köylü dilekçesini kaleme almıştı ki bu Rus yanlısı bir propaganda olarak görülmüştü. Yetkililer, Naumovych'le birlikte, Galiçya ve Transkarpatya'daki Rus sever hareketin

diğer birkaç önderini de yargıladı. Devlete karşı çeşitli suçlardan hüküm giydiler ve cezaevine gönderildiler. Sonradan, Naumovych dâhil suçlananlardan çoğu Rus İmparatorluğu'na göç etti.

Rus sever eylemcilerin diğer davaları 1882 yargılamasını takip etti. Rus imparatorluk yetkilileri Ukraynaların Büyük Rus ulusunun bir parçası olduğu fikrini sorgulayanların peşine düşerken Avusturyalılar bu fikri savunanları yargılıyordu. Rus sever etkinliklerin resmî olarak bastırılması hareketi yıprattı ve Galiçya siyaset sahnesinde başka bir topluluğun öne çıkmasına yardım etti. Bu, kökleri genellikle Ruten Üçlüsü'ne ve bu topluluğun asıl ideoloğu olan Markian Shashkevych'e dayandırılan ancak yakın kökleri Avusturya-Macaristan antlaşmasının ertesi yılında, 1868'de kurulan Prosvita (Aydınlanma) Topluluğu'na uzanan Popülistler ya da Ukrayna severler olarak bilinen topluluktu. Rus severler gibi Ukrayna severler de tıpkı Eski Rutenlerin desteklediği ulus inşası modeli gibi imparatorluk hükümetiyle uyumlu Ruten hareketinin de ömrünü tamamladığına inanıyordu. Ancak Ukrayna severlerin sonraki aşama için önerisi rakiplerinden epey farklıydı. Habsburg Rutenlerinin gerçekten de daha geniş bir ulusun parçası olduğunu belirtiyorlardı -Rus imparatorluk ulusunun değil, sınırın hemen ötesindeki Ukrayna ulusunun. Ukrayna severler Ruten hareketinin geleneksel önderleri olan ruhban seçkinlerle kavgalıydı ve kendilerini halkın çıkarlarının savunucuları olarak sunuyorlardı; bu yüzden "popülistler" tabiri üzerlerine yapıştı.

Galiçyalı popülistler ve yayınları Rus İmparatorluğu'ndaki Ukrayna severlerin doğal müttefiki oldu. 1873'te Kazak Hatmanı Ivan Skoropadsky'nin bir akrabası olan Yelyzaveta Myloradovych'ten gelen bir hediye Galiçya popülistlerinin kendi bilim topluluklarını kurmalarına yardımcı oldu. Topluluk, Rus yönetimindeki Ukrayna'yla bağlarını ve Pan-Ukraynacı odak ve arzularını vurgulamak için gayet uygun olarak Taras Şevçenko'nun adını aldı. Kiev Ukrayna severleri, doğuda ve batıda her iki topluma da hizmet edecek Ukraynaca gazete ve dergilerini kurmaları için Galiçyalı yoldaşlarına yardım ettiler. Doğudan gelen yardımla, Galiçya Ukrayna severleri, Rus severlerle olan savaşlarını yavaşça ama istikrarlı bir şekilde kazanmaktaydılar. 1880'lerin ortalarında Ukrayna severler Bukovina'daki Ruten örgütlerinin denetimi ele aldılar. Rus yönetimindeki Ukrayna'dan gelen entelektüel destek her iki Avusturya eyaletinde de -Galiçya ve Bukovina- Ukrayna severlerin yükselişinde önemli bir etken olmuştu. Ukrayna hareketinin bu iki kolunun birbirine ihtiyacı vardı ikisi de bu iş birliğinden kendi usulüne göre yararlanıyordu. Galiçya Ukraynalıları, Kiev Ukrayna severlerinin düşüncelerini radikalleştiriyor, uluslarını Pan-Rusçu imparatorluk tasarılarının alanı dışında hayal etmelerine yardımcı oluyorlardı.

Ukrayna on dokuzuncu yüzyılın son on yılına, bir önceki yüzyılda Polonya'nın bölünmesi sırasında olduğu gibi, Avusturya-Rusya sınırı tarafından bölünmüş olarak girdi. Ancak şimdi önceden görülmemiş bir şekilde birleşmişlerdi. Yeni birlik kilise kaynaklı değildi: Ortodoks- Uniat ayrımı sürmekteydi ve bu ayrım şimdi, Uniatların Rus

yönetimi altında "yeniden birleşmeleri" sonrasında imparatorluk sınırıyla örtüşüyordu. Birlik, yeni bir milliyet fikrinden kaynaklanıyordu. Habsburg yönetimi altında ayrı bir Grek Katolik Ruten milliyeti kavramı 1848 devrimci olayları sırasında güçlenmiş olmasına rağmen sadece yirmi yılda sona ermiş ve Habsburg İmparatorluğu'nun İkili Monarşi'ye dönüşümünden sağ çıkamamıştı. 1860'ların sonlarından itibaren Habsburg İmparatorluğu'ndaki ulusal hareket dinsel ayrıcalıklarından sıyrılıyordu. Hem Rus severler hem de Ukrayna severler sınırın diğer tarafındaki Ortodoks kardeşleriyle köprüler kuruyorlardı. Her iki tarafta da Habsburg Rutenleri ile Romanov Küçük Ruslarının aynı ulusun bir parçası olduğuna dair bir şüphe yoktu. Soru bunun hangi ulus olduğuydu -Pan-Rus mu yoksa Pan-Ukrayna mı?

Sınırın Rus tarafındaki Ukraynalı eylemciler ayrıca, Avusturya-Macaristan tarafındaki denkleriyle aynı soruya cevap arayarak, Pan-Rus ve Pan-Ukrayna tasarılarının destekçileri olarak bölünmüşlerdi. Bu soruya hem Avusturya-Macaristan hem de Rus İmparatorluğu'nda bir cevap, siyasal hayatta on dokuzuncu yüzyılın son onyıllarında beliren ulusal eylemciler neslinden gelecekti. Onlarınki hızlı sınaî gelişme, şehirleşme ve okuryazarlık ile kitle politikalarının yayılış dönemi olacaktı.

1870'de Galli girişimci John James Hughes sekiz geminin önderi olarak Britanya'dan hareket etti. Yük metalürjik malzemelerden oluşurken yolcular arasında yüze yakın nitelikli madenci ile maden işçisi vardı. Hughes'ün kendisi gibi bu kişilerin de çoğu Galler'den geliyordu. Varış yerleri, Azak Denizi'nin kuzeyinde, Güney Ukrayna'daki Donets Nehri'ndeki stepti. Sefer, tam teşekküllü bir metalürjik tesis kurmak amacıyla yapılıyordu. Hughes sonradan, "bu işe başladığımda bu yere bağlanabilecek Rus işçileri eğitmeyi kafama koymuştum" diye yazmıştır. Proje birkaç yıl aldı. Niteliksiz Ukraynalı ve Rus iş gücünün yardımıyla Hughes ve tayfası sadece demir eritme ve ray işleri tesisi değil, çevrelerinde küçük bir kasaba da inşa etmişlerdi. Günümüze kadar bir milyondan fazla insanın yaşadığı ve Donbas'ın -Donets Nehri sınaî havzası- ana merkezi olan Yuzivka (bugünün Donetsk'i) kuruluyordu.

Hughes'ün varışı, Ukrayna tarihinde yeni bir dönemin başlangıcının işaretiydi. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başı bölgenin ekonomisinde, toplumsal yapısında ve nüfus dinamiklerinde önemli değişimlere sahne oldu. Bu değişiklikler hızlı sanayileşme, asıl olarak Doğu ve Güney Ukrayna'nın fayda sağladığı iktisadî genişleme ve şehirleşme ile şehirlerde ağır iş gücü kaynağı olup sınaî proletaryanın belkemiği haline gelen Rus köylülerin bölgeye akmasından kaynaklanıyordu. Aynı süreç, petrol sanayisinin Avrupa'daki yaşamına başladığı on dokuzuncu yüzyılın ortalarından beri Galiçya'da da yaşanmaktaydı. Hızlı sanayileşme ve şehirleşme bu dönemde Avrupa tarihinin ortak özellikleriydi ve Ukrayna sürecin önemli bir katılımcısıydı. Bu süreçler gelecek nesiller için Ukrayna'nın iktisadî, toplumsal ve siyasal manzarasını değiştirecekti.

Rus yönetimindeki Ukrayna'da ilk değişimler Britanya ve Fransa seferî kuvvetlerinin Kırım'a geldiği Eylül 1854'te başladı. Bir yıl önce Filistin'deki kutsal Hıristiyan mekânlarının denetimi konusunda Fransa ile Rusya arasındaki çatışmayla başlayan Kırım Savaşı'nda işgal son eylemdi. Söz konusu olan dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ve bu ülkenin geniş mülkleri üzerinde büyük güçlerin etkisiydi. Britanya ve Fransa güçleri, Akdeniz'deki çıkarlarına bir tehdit olarak gördükleri Rus imparatorluk donanmasının üssü olan Sivastopol'ü kuşattı. Uzun bir kuşatma ve her iki taraf için de ağır kayıplarla sonuçlanan askerî operasyonlar sonrasında Sivastopol (Balaklava Muharebesi'nde yaşanan korkunç Hafif Süvari Alayı çarpışması Britanya halkını sarsmıştı) Eylül 1855'te işgalci güçlerin eline geçti. Bu, Rus tarihsel hafızasında silinmez bir acı ve aşağılanma anı haline geldi. Savaşı resmen bitiren Paris Barış Antlaşması, Rus İmparatorluğu'nun Sivastopol ya da Karadeniz kıyılarının herhangi bir yerinde donanma gücü bulundurmasını men etti.

Rusya'nın Kırım Savaşı'nı kaybetmesi, imparatorluk hükümeti ve toplumda uzun

bir iç değerlendirmeye sebep oldu. 1814'te Paris'i fethetmiş Rus ordusu kırk yıl sonra nasıl olur da kendine ait gördüğü topraklarda kaybederdi? İmparator I. Nikolay'ın tahta çıkışının otuzuncu yılında, savaş stresinin zayıflatmasıyla Mart 1855'teki ölümü, hükümet politikasındaki bir değişimi neredeyse kaçınılmaz kılmıştı. Yeni imparator II. Aleksandr Batı'yı yakalamak ve Rus toplumu, ekonomisi ve ordusunu modernleştirmek için hırslı bir reform programı başlattı. Savaş sırasında Rusya'nın Britanya ve Fransa buharlı gemileri karşısında yelkenli gemilerden başka bir şeyi yoktu. Düşman gemilerinin Sivastopol Limanı'na girmelerini engellemek için Karadeniz Filosu'nun gemilerini batırmışlardı. Artık Rusya'nın ne pahasına olursa olsun yeni bir donanmaya ihtiyacı vardı. Ayrıca askerleri, mühimmatı ve erzakı Kırım gibi imparatorluk merkezinden uzak yerlere taşımada eksikliği hissedilen demiryollarına da ihtiyaçları vardı. St. Petersburg için utanç verici olan, Kırım'a ilk demiryolunu Rusların değil, şehrin kuşatması sırasında Balaklava ile Sivastopol'ü bağlamak isteyen Britanyalıların inşa etmesiydi.

Rusya eğer Kırım'ı elde tutmak istiyorsa yarımada ve donanma üssüne bağlantıyı sağlayacak bir demiryoluna ihtiyacı vardı. Hükümet Alaska'yı Birleşik Devletler'e satmaya karar verdi -İmparatorluğun savunmanın zor olduğunu bir başka uzak parçası ve yetkililerin inancına göre Britanya'nın el koymasına karşı savunmasız bir bölge. Ancak Rusya Kırım'ı elde tutacaktı. Kırım Tatarları Osmanlı İmparatorluğu'na göç ediyordu ve Rus filo ve istihkâmı yok olmuştu ancak Sivastopol halkın saygısına mazhar bir yer haline gelmişti -Rus İmparatorluğu'nun yeni kutsal mekânı. Hükümet Moskova ile Sivastopol'ü Kursk ve Harkiv yoluyla bağlayacak bir demiryolu tasarısına onay verdi. Sorun paranın azlığıydı. Hazinede para yoktu ve Rusya'nın 1863'te Leh isyancılara yönelik baskısı sonraki dönemin uluslararası yaptırımlarına benzer bir tepkiyi doğurmuştu. Fransız hükümeti, Fransa'daki demiryolu inşaatının ana kaynak sağlayıcılarından olan James Mayer de Rothschild'i Rusya'ya borç vermeyi sonlandırmaya ikna etmişken demiryolunu inşa etmeye hazırlanan Britanyalı şirketler şehirde yeterli sermayeyi toplayamıyordu. Moskova-Sivastopol hattının inşası 1870'lere kadar ertelendi ancak Güney Ukrayna'ya demiryolu inşa etme fikri Rus hükümetinin, ordusunun ve iş insanı seçkinlerinin kafasında sıkıca yer etmişti.

Bölgeye inşa edilen ilk demiryolu, Moskova ile Sivastopol'ü bağlayacak hatta göre epey mütevazıydı. Kırım'ın kuzeybatısında Karadeniz sahilindeki Odesa (Odessa) ile Podolya kasabası Balta'yı bağlıyordu. Bu yeni demiryolu, Lviv ile Peremyshl (Przemyśl), Kraków ve Viyana'yı bağlayan hattan dört yıl sonra 1865'te inşa edildi. Lviv hattının aksine Odesa'da inşasına başlanan hattın siyaset, strateji ya da yönetimle hiçbir ilgisi yoktu. Amacı iktisadîydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Ukrayna, Rus İmparatorluğu ihracatının yüzde 75'ini karşılıyordu. Sibirya kürkü dönemi geçmiş ancak Sibirya petrol ve gazının dönemi henüz gelmemişti. Böylece imparatorluk bütçesindeki boşluğu dolduran Ukrayna tahılı oluyordu. Podolya imparatorluğun başlıca tahıl üretim merkezlerinden biriydi ve eski Nogay yerleşimi üzerine 1794'te inşa

edilen Odesa İmparatorluğun Avrupa pazarlarına açılan ana kapısı haline geldi. Nakit sıkıntısı yaşayan İmparatorluk ihracatı artırmak istiyordu ki bu demiryolunu gerektiriyordu ve demiryolu inşaatı da yine nakde ihtiyaç duyuyordu. Odesa valisi, Rus ordusunun cezalı taburlarını kullanma fikriyle bu zararlı döngüyü kırdı. Zorla çalıştırma işi çözmüştü -İmparatorluğun uzun tarihinde ne ilk ne de son uygulanışıydı. Odesa'yı Moskova'ya bağlayacak hattın ilk bölümü olarak görülen Odesa-Balta hattının Kiev'e uzanarak isyancı Leh soylularıyla birlikte Sağ Yaka'yı İmparatorluğun merkezine bağlaması bekleniyordu ve böylece Varşova'nın etkisi de azaltılmış olacaktı. Ancak tasarı ekonomiyi çok az dikkate almıştı. Kiev bölgesi ve şehrin kuzeyindeki ormanlık alandan ihraç edilecek çok az şey vardı ve dolayısıyla sonunda iş çevreleriyle girdikleri savaşı kaybeden imparatorluk stratejistleri İmparatorluğun siyasal bütünleşmesinin hayalini kuruyordu. Balta hattı Kiev'e değil sonradan Moskova-Sivastopol hattını bağlayacak olan Poltava ve Harkiv'e gitti. Moskova-Sivastopol hattı uzun gecikmelerden sonra 1875'te inşa edildi.

Moskova-Sivastopol hattı Sivastopol'de yeni bir Rus donanması inşa edilmesinde önemli rol oynadı: Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransızların yenilmesi sonrasında Rus İmparatorluğu Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını 1871'de geri kazanmıştı. Ancak hattın asıl önemi iktisadî ve kültüreldi. İktisadî bakımdan, bölgesel ticarete ve Doğu ve Güney Ukrayna'nın gelişimine katkı sağlamaktaydı. Kültürel bakımdan ise uzak Kırım'ı İmparatorluğun merkeziyle daha önce hayal edilemeyecek şekilde bağlıyordu ve Yarımada'da Rus kültürel sömürgeleştirmesini teşvik ediyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, aslında Karadeniz kıyısında küçük bir balıkçı köyü olan Yalta, İmparatorluğun yazlık başkenti haline gelmişti. İmparator ve ailesi Kırım sahilinde gösterişli yalılar inşa ediyor ve burada Ortodoks kilise ve manastırlarının inşasını destekliyordu. Çar ve imparatorluk ailesinin yanında birçok saraylı, üst ve orta düzeyden memurlar ve son ancak bir o kadar da önemli olarak yazarlar ve sanatçılar yaz aylarını Kırım'da geçirmeye başladılar. Yalta'da mütevazı bir evi olan Anton Çehov, Rus ziyaretçilerin yazlık Kırım'daki deneyimlerini "Köpeğiyle Dolaşan Kadın" adlı öyküsünde betimledi. Rus seçkinler Kırım'ı büyüyen imparatorluk yuvalarının bir parçası yapmıştı.

1894'te Çar III. Aleksandr Yalta yakınındaki Livadya yalısında öldüğünde, cenazesi arabayla Yalta'ya getirildi, oradan tekneyle Sivastopol'e götürüldü ve oradan da trenle St. Petersburg'a taşındı. Öldüğü sırada demiryolları Odesa'yı Poltava, Harkiv ve Kiev'e bağlayarak Ukrayna'yı taramış, burayı ayrıca Moskova ile St. Petersburg'a da bağlamıştı. Bir kişi Odesa'dan Lviv'e trenle gidebilirdi ve böylece Kiev de Lviv ve Varşova'yla bağlanmış oluyordu. İlk Odesa-Balta hattı 220 kilometre uzunluğundaydı. 1914'e gelindiğinde Ukrayna'daki toplam demiryolu hattı uzunluğu 16 bin kilometreydi. Demiryolu iktisadî kalkınmayı teşvik etmiş, hareketliliği artırmış ve eski siyasal, iktisadî ve kültürel sınırları ortadan kaldırmıştı. Bu değişikliklerin şiddeti hiçbir yerde İmparatorluğun en yeni mülklerinden -Ukrayna'nın step bölgeleri- daha fazla değildi.

Daha önce göçebelerin elinde olan step bölgeleri soyluların denetimine girmiş ve Avrupa'nın tahıl ambarı olarak bilinirlik kazanmıştı. Bölge bakir toprağı ekecek çok az sayıda insana sahipti. Nikolay Gogol'ün klasik eseri *Ölü Canlar*'ın ana karakteri Çiçikov bu sorunu ölmüş köylülerin canlarını hükümete satarak ve onları bölgeye "taşıyarak" çözmeye çalışır. Ancak gerçekte az "can" ve çok toprak daha varlıklı köylüler demekti ve İmparatorluğun hiçbir yerinde köylüler Güney Ukrayna'daki kadar iyi durumda değildi. Yirminci yüzyıl başında Kırım ve Yarımada'nın kuzeyindeki step alanlarını içeren Tavrida guberniyasında ortalama bir köylü arazisi hane başına yaklaşık 160 dönümken Podolya ve Volhinya'da ortalama 36 dönümdü.

Yerleşik orman-step bölgeleri ile göçebe güney arasında Hıristiyan-Müslüman ayrımıyla vurgulanan yüzlerce yıllık fark ve Osmanlı-Leh-Rus sınırı yavaşça tarihe karışmaktaydı. Demiryolları kuzeyin tahıl üretim bölgeleri ile güneydeki Karadeniz limanlarını ve böylece Ukrayna iç bölgesi ile Akdeniz'i ve zengin Avrupa pazarlarını bağlıyordu. Ukrayna tarihinin büyük bölümünde göçebe saldırılarıyla tehdit edilen Dinyeper, Dinyester ve Don ticaret yolları artık güvendeydi ve bölgenin iktisadî canlanışına katkı sağlamaktaydı. Vikinglerin etrafında Kiev devletini kurdukları Dinyeper-Karadeniz ticaret yolunun olanaklarından artık yararlanılıyordu ve taşımacılığın önündeki tek engel olarak Dinyeper çağlarcaları kalmıştı.

Demiryolu inşaatı yüksek şehirleşme oranına katkı sağlamıştı ki bu da bir kez daha güneye yarıyordu. Şehirlerin büyümesi Ukrayna'da yaygın bir olguydu: Yirminci yüzyılın başında Kiev, 1830'larda 25.000 olan nüfusunu 1900'de 250.000'e çıkararak, Rus İmparatorluğu'nun yedinci büyük şehri olmuştu. Ancak bu göz alıcı büyüme bile güneyde olanlarla kıyaslanınca sönük kalıyordu. Odesa'nın 1814'te 25.000 olan nüfusu 1900'de 450.000'e çıkmıştı. Şehirlerinin büyümesi çoğunlukla hızlı sanayileşmenin sonucuydu ve bu alanda da güney başı çekiyordu. Yuzivka şehri Güneydoğu Ukrayna'daki sanayileşme ile şehirleşme arasındaki sıkı bağlantıyı vurgulamaktadır: Şehrin nüfusu 1897'de sona eren on yılda beş kattan daha fazla artmış ve yaklaşık 30.000 kişiye ulaşmıştı ve ayrıca sonraki yirmi yılda, 1917 devrimci yılına gelindiğinde iki kattan daha fazla artarak 70.000'e varmıştı.

Yuzivka'nın öyküsü 1868'de Londra'da başladı. Bu yılda, mevcut bölümün kendisinin Britanya'dan hareket edişiyle başladığı elli üç yaşındaki başarılı iş adamı, mucit, Millwall Demir İşleri Şirketi müdürü John James Hughes, hayatında büyük bir değişim yapmaya karar verdi. Kırım Savaşı'ndaki sarsıntı sonrası Rus hükümeti İmparatorluğun kara ve deniz girişlerinin istihkâmıyla meşguldü. Savaş sırasında Britanya ve Fransa filosu, St. Petersburg'u Baltık Denizi'nden gelecek saldırılara karşı koruyan bir ada istihkâmı olan Kronstadt'ı bombalamıştı. Epey ilginç bir şekilde Rus hükümeti olası bir Britanya saldırısına karşı istihkâmı güçlendirmek için Millwall Demir İşleri'ne başvurdu. Görüşmeleri yürüten, Sivastopol'deki Rus savunmasının kahramanı olan General Eduard Totleben'den başkası değildi. Hughes projeyi hazırlamak için St.

Petersburg'a gitti. Burada Ruslar kendisine imparatorluklarına metal işlerini getirmesi için imtiyaz vermeyi teklif ettiler. Hughes daveti kabul etti.

Azak steplerine vardıklarında Galli ve adamları kendilerine, on yedinci yüzyılda Zaporog Kazaklarının kurduğu küçük bir yerleşim olan Ovechii çiftliğini inşa ettiler. Ancak Hughes bölgenin Kazak geçmişiyle hiç de ilgilenmiyordu. Toprak satın alıp Ovechii'ye gelmesinin tek bir basit sebebi vardı -dört yıl önce Rus mühendisler demir cevheri, kömür ve suyun birbirine yakın olarak bulunduğu bu alanı geleceğin metal işleri için yetkin bir tesis alanı olarak tasarlamışlardı. Hükümet burada bir tesis kurmaya çalışmıştı ancak inşa etmede ve metal işlerini yönetmedeki uzmanlık eksiklikleri yüzünden başarısız olmuştu. Hughes her iki alanda da uzmanlık sağlıyordu. Ocak 1872'de yeni inşa edilmiş demir işleri tesisi ilk pik demirini üretti. 1870'ler boyunca daha fazla maden eritme ocağı edindi. Yaklaşık 1.800 insan istihdam eden tesis İmparatorluğun en büyük metal üreticisi haline geldi. İşçilerin yaşadığı yer, kurucusunun soyadını alarak Yuzivka ("Hughesivka") olarak bilinmeye başlandı. Çelik ve madencilik kasabası 1924'te Stalino, 1961'de ise Donetsk adını alacaktı.

Hughes Ukrayna'ya gerçekten bizzat taşınan çok az Batılı girişimciden biriydi ancak yüzlerce nitelikli işçi Britanya, Fransa ve Belçika'dan Ukrayna steplerine gelmişti. Bu kişiler milyonlarca frank ve poundu bölgeden kendi ülkelerine nakletmenin peşindeydiler. Ukrayna'nın güneyini dönüştüren malî sermayeyi sağlayan bankerler asıl olarak Fransız, Britanyalı ve Belçikalıydı. Yirminci yüzyılın ilk onyıllarında yabancı şirketler Ukrayna çeliğinin yüzde 50'sinden fazlasını, pik demirinin yüzde 60'ından çoğunu, kömürünün yüzde 70'ini ve makinelerinin yüzde 100'ünü üretiyordu. Kendilerini daha çok Moskova ve St. Petersburg'un sınaî olanaklarını geliştirmeye adayan Rus şirketlerinin sınırlı sermaye ve bilgileri vardı.

İmparatorluk bir kaynağı neredeyse sınırsız miktarlarda arz edebiliyordu: vasıfsız iş gücü. Sağlık koşullarındaki gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler daha fazla bebeğin hayatta kalması ve hayatta kalanların daha uzun yaşaması anlamına geliyordu. Köylerde daha fazla insan olması ise hane başına daha az toprak parçası düşmesi demekti. Serflerin özgürleşmeleri sonrasında Ukrayna ve Rusya köylerindeki görece aşırı nüfus temel bir sorun haline gelmişti. İmparatorluğa dikkate değer bir gecikmeyle gelen Sanayi Devrimi, "artı" nüfusun artık büyüyen şehirlere akabileceği anlamına gelmekteydi. 1870'lerden beri Güney Ukrayna'nın büyüyen şirket kasabaları, yoksul köylerini terk etmekte olan yüz binlerce köylü için birer mıknatıs olmuştu. Bu köylülerin çoğu toprağın Ukrayna'dan çok daha az verimli ve toprak kıtlığının daha aşikâr olduğu Rusya'nın güney eyaletlerinden gelmekteydi.

Yuzivka'daki tehlikeli ancak zamanın düzeyine göre yüksek ücretli işlerden etkilenen Rus köylüleri arasında genç Nikita Hruşçov da vardı. Kazak merkezi Hlukhiv'in yaklaşık 65 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Rus köyü Kalinovka'dan ayrılıp Yuzivka'daki ailesine katıldığı 1908'de on dört yaşındaydı. Ailesi kasabaya taşınmadan Yuzivka bölgesindeki demiryolunda mevsimlik işçi olarak çalışan babası Sergei, bir at

almaya yetecek kadar para biriktirme ve Kalinovka'ya dönme hayalini hiçbir zaman terk etmeyerek tam zamanlı bir madenci haline gelmişti. Böyle bir hayali olmayan oğlu şehir yaşamını benimsedi ve 1917 Devrimi'nin ortasında Bolşevik Parti'ye katılıp baş döndürücü bir siyasal kariyere başlamadan önce bir maden teknisyeni olmuştu. 1957'de Sputnik'in fırlatılması ve 1962 Küba Füze Krizi sırasında Sovyetler Birliği'nin lideri oydu.

Nikita Hruşçov, ailesi Güney Ukrayna'daki sınaî patlamadan yararlanmak için Rusya'daki köyünü terk eden geleceğin tek Sovyet lideri değildi. Hruşçovlardan birkaç yıl önce, önceden Hruşçov'un himayesinde bulunan ve Sovyetler Birliği'nin yönetiminde onun halefi olan Leonid Brejnev'in babası İlya Brejnev, Ukrayna sanayi kasabası Kamenske'ye taşınmıştı (son zamanlara kadar Dniprodzerjinsk'ti). Leonid 1906'da bu çelik kasabasında doğdu. Hruşçovlar ile Brejnevler, etnik Ukraynalıların şehirlerde yetersiz temsil edilmelerine yol açan, Güney Ukrayna'ya büyük Rus köylü göçünün parçası olmuşlardı. İmparatorluk'taki ilk ve son nüfus sayımının yapıldığı 1897'de, İmparatorluğun Ukrayna guberniyalarında yaklaşık on yedi milyon Ukraynalı ve üç milyon Rus yaşamaktaydı -neredeyse altıya birlik bir oran. Ancak şehirlerde bir milyondan biraz fazla Rus sayısıyla neredeyse eşit sayıdaydılar. Büyük şehirler ve sınaî merkezlerde Ruslar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Harkiv'in nüfusunun yüzde 60'tan fazlası, Kiev'in yüzde 50'den çoğu ve Odesa'nın neredeyse yüzde 50'si Rus'tu.

Çok az etnik Ukraynalı girişimci sınıfa dâhil olmuştu ve bunlar asıl olarak, yerel pancar üretimine bağlı olarak gelişen şeker sanayisinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki kalkınmasından birkaç Ukraynalı girişimcinin (en dikkate değer olanı Symyrenko ailesi) servet yaptığı Orta Ukrayna'da yaşamaktaydı. Symyrenko ailesinin üyelerinden biri olan Platon Symyrenko, sürgünden döndükten sonra Taras Şevçenko'yu desteklemiş ve *Kobzar*'ın bir baskısına kaynak sağlamıştı. (Aile bugün asıl olarak, meyveyi üreten oğlu Lev tarafından Platon'un onuruna bu adı alan Renet Semerenko elmasıyla bilinmektedir). Symyrenkolar daha çok istisnaydılar. Rus, Leh ve Yahudi girişimciler Ukraynalılardan ciddî oranlarda daha fazlaydı.

Hızlı sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte benzer etnik oranlar çoğunlukla etnik Rus olan sanayi işçileri sınıfına da uygulanabilir oldu. Yahudi zanaatkârlar, önceden Leh yönetiminde olan Ukrayna'dan doğu ve güneyin büyük merkezlerine taşındıklarından atölyelerde egemen hale gelmişlerdi. Harkiv, Yerleşim Sınırı'nın -Yahudilerin yerleşmesine izin verilen bölge- dışında kalıyordu ancak Odesa ve Katerynoslav (günümüzde Dnipropetrovsk) şehirlerini de içeren Ukrayna'nın geri kalanı Yahudi yerleşimine açıktı. Yahudiler Volhinya, Podolya ve Güney Ukrayna'da toplam nüfusun yüzde 12 ila 14'ünü oluşturuyordu ancak küçük kasabalarda çoğunluktular ve şehirlerde ise önemli bir azınlık durumundaydılar. Odesa sakinlerinin yüzde 37'sini oluşturuyorlardı ve Katerynoslav'ın en büyük ikinci etnik grubuydular.

Ülkenin etnik çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen çoğu Ukraynalı neden sanayileşme ve şehirleşme sürecine dâhil olmamışlardı? Hruşçov ve Brejnevlerin

öyküleri durumu anlamak için bir kez daha yararlıdır. Her iki aile de Güneydoğu Ukrayna'ya on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortalama köylü arazisinin 28 dönümü geçmediği Rus Kursk guberniyasından gelmişti. Bu sayının 100 dönüme ulaştığı ve kara toprak denilen arazinin Kursk bölgesinden çok daha verimli olduğu Katerynoslav guberniyasına taşındılar. Daha önce de belirtildiği gibi yerel köylüler Rusya'nın geri kalanındaki benzerlerinden çok daha iyi durumdaydı. Yurtlarında kalmayı tercih ediyor ve genelde maddî olarak bu isteklerini karşılayabiliyorlardı. Eğer baskı yapılsaydı çoğu, yakındaki çelik ya da maden kasabalarına taşınıp yirminci yüzyıl başı sanayisinin öğütücü koşullarında çalışmak yerine imparatorluğun doğusundaki uzak steplerde yeniden çiftçilik yapmak üzere yerleşirlerdi.

Bu, Çernigiv guberniyası gibi ortalama hane arazisinin 68 dönümü geçmediği, Ukrayna'nın orta ve kuzey eyaletlerinin daha yoksul topraklarında yaşayan köylüler için de geçerliydi. Bir başka Sovyet lideri olan Mihail Gorbaçov'un ailesinin öyküsü Ukraynalı göçlerinin bu bölümünün tarihine bir göz atma fırsatı sunmaktadır. Yirminci yüzyılın başında Gorbaçov'un anne tarafından dedesi Panteleimon Hopkalo, Çernigiv guberniyasından Gorbaçov'un 1931'de doğacağı Stavropol bölgesinin steplerine taşındı. Stavropol ve Kuzey Kafkasya'daki koşullar, birinin bu şartlar altında hayal edebileceği gibi, Ukrayna'daki koşullara yakındı. Çoğu Ukraynalı köylü şehre taşınmaya gönülsüzdü ve Rus Uzak Doğusu'nun sonuna kadar gidip, bu kadar uzakta göç edecekleri bedava toprak arıyorlardı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından iki onyıl önce 1,5 milyondan fazla Ukraynalı, Rus İmparatorluğu'nun toprağın uygun olduğu güney ve doğu sınırlarına yerleşmişti.

Toprak kıtlığının güdülediği köylü göçü, aslında tamamen bir Ukrayna öyküsü olarak Avusturya Galiçyası, Bukovina ve Transkarpatya'da Rus İmparatorluğu'ndan bile daha önemliydi. Doğu Galiçya'da yirminci yüzyılın başında ortalama arazi büyüklüğü 24 dönümdü -sınırın Rus tarafında en kalabalık Ukrayna eyaleti olan Volhinya'daki ortalamadan 12 dönüm daha az. Ayrıca Karpat Dağları'ndaki toprak Volhinya ve Podolya'dan çok daha az verimliydi. Köylüler bölgeden kitleler halinde ayrılıyordu. Vasyl Stefanyk'in 1899'da yazdığı ve Galiçyalı köylülerin Kuzey Amerika'ya toplu göçlerinden esinlenen "Taştan Haç" adlı kısa öyküsünde bir karakter, "bu toprak bu kadar insanı tutamaz ve çok fazla sefalete katlanır" diyordu. Sadece Stefanyk'in kendi köyünde beş yüz köylü daha iyi bir yaşam arayışında evlerini terk etmişti.

Yaklaşık 600.000 Ukraynalı 1914 öncesinde Avusturya-Macaristan'a veda etti. Birleşik Devletler'de, Ukraynalı göçmenlerin maden ve fabrikalarda çalıştıkları Pensylvania ve New Jersey'in; Kanada'da ise toprak alıp çayırlara yerleştikleri Manitoba, Saskatchewan ve Alberta'nın yolunu tuttular. Kuzey Amerika'da daha iyi bir yaşam arayışında olan topluluk sadece Ukraynalılar değildi. Galiçya ve Bukovina'nın küçük kasabalarından Yahudiler genelde onlardan önce davranmıştı. I. Dünya Savaşı'na giden yıllarda yaklaşık 350.000 Yahudi Birleşik Devletler'e gitmek için Galiçya'yı terk etti.

Sebep basitti: Köylüler gibi yoksul kasaba halkının da Avusturya-Macaristan'ın doğu eyaletlerinde iktisadî geleceği pek yoktu. Tüm etnik ve dinsel bağlılıklardan göçmenler yeni anayurtlarının ekonomi ve kültürüne cömertçe atkıda bulunuyordu. Birleşik Devletler'e giden Galiçyalı göçmenler arasında Jack Palance'ın (Palahniuk) Ukraynalı ebeveyni ve Barbara Streisand'ın Yahudi nine-dedeleri gibi birçok Hollywood yıldızı ve eğlence dünyasının birçok ünlüsünün ataları da bulunuyordu. 1990-1995 arasında Kanada'nın genel valisi olan Ramon (Roman) Hnatyshyn'in ebeveyni Bukovina'dan, Andy Warhol'un ebeveyni ise Lemko bölgesinden gelmişti.

Galiçya İmparatorluğun en yoksul eyaletiydi -bu durum Leh iş adamı ve imparatorluk ve eyalet meclislerinin üyesi Stanisław Szczepanowski'nin *Galiçya'nın Sefaleti* (1888) adlı kitabında kınanmıştır. Szczepanowski, Avrupa'nın geri kalanıyla iş gücü verimliliği ve tüketimi kıyaslayarak, "Galiçya'nın her sakini bir adamın yaptığı işin çeyreğini yapıyor ve bir adamın yediğinin yarısını yiyor" yazmıştı. Sanayileşme Galiçya'yı es geçmemişti ancak bölgenin iktisadî servetini ya da nüfusun refahını artırmamıştı. Drohobych ve Boryslav gibi kasabaların yüzeyinde fokurdayan petrol yerel sakinlere çok eskiden beri sorundan başka bir şey getirmemişti ve bu kötü kokulu kara madde ilk kez sadece on dokuzuncu yüzyılın ortasında, gazyağı çıkarmayı öğrenen yerel eczacılar tarafından kullanılmıştı. Bu yeni keşiften yarar gören ilk kişiler arasında Lviv Tam Teşekküllü Hastanesi'nin doktor ve hastaları vardı. Bu hastane 1853'de, dünyanın ışıklandırma için petrol lambası kullanan ilk kamu binası olmuştu.

Szczepanowski buharlı sondajları getirerek, Galiçya petrolünden servet kazanan ilk girişimcilerden biri oldu. Bir idealist ve Leh ulus inşasını ikna yoluyla yapan biri olarak çoğu bölgeye gelen Leh göçmenler olan işçilerine sağlık hizmetleri sağlıyor ve onların durumlarını iyileştirmeye çalışıyordu ancak sonunda iflas etti. Avusturya Galiçyası'nda iş ile ulus inşası illa ki el ele gitmiyordu. On dokuzuncu yüzyılın son onyıllarında bölgeye gelen Britanyalı, Belçikalı ve Alman şirketler ilk kez Kanadalı mühendis ve girişimci William Henry McGarvey'in kullandığı derin sondaj yöntemlerini kullandılar. Yeni işletmeler çoğu Yahudi olan küçük girişimcilerin yerine geçti. Ukraynalı ve Leh köylülerin vasıfsız iş güçleri de (ilk topluluk toplam iş gücünün yarısını, ikinci topluluk ise üçte birini karşılıyordu) artık talep görmüyordu. 1910'a gelindiğinde petrol üretimi, dünya çıktısının yüzde 4'ünü karşılayarak 2 milyon tona çıkmıştı ki dönemin en büyük üreticileri Birleşik Devletler ve Rus İmparatorluğu'ydu.

Petrol bölgeye daha çok para ve eğitim fırsatları getirdi. Boryslav'da bir madenci okulu açıldı. Bu dönemde inşa edilen şehir yapılarından birkaçı, ziyaretçilere "eski güzel günleri" hatırlatır biçimde halen ayaktadır. Ancak genel olarak, petrol patlaması bölgenin iktisadî durumu üzerinde sınırlı bir etki yaptı. Hareketin merkezindeki kasaba olan Boryslav'ın nüfusu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca üçe katlandı ve 12.500 kişiye ulaştı. Yüzyılın son on yılında tüm petrol sahası bölgenin nüfusunda da aynı değişim oldu ve nüfus 42.000'e çıktı. Ancak Galiçya'nın tümü düşünüldüğünde bu devede kulaktı. 1870-1910 arasında başkent Lviv'in nüfusu kabaca 50.000'den

200.000'in üzerine yükselmişti. Bu artış, aynı dönemde Dinyeper Ukraynası şehirlerinin iktisadî kalkınmasının etkileriyle karşılaştırılmadığı takdirde etkileyicidir. Metalürjik patlamanın merkezindeki Katerynoslav yirmi yıldan biraz daha fazla bir zamanda nüfusunu n bir kat artırmış ve 1914'te 220.000'e ulaşmıştı. 670.000 sakiniyle Ukrayna'daki en büyük şehir olan Odesa'yı 630.000 sakiniyle Kiev takip ediyordu. Bu sayı, on dokuzuncu yüzyılın ortasından beri Kiev nüfusunun neredeyse on kat arttığını göstermektedir.

Rus ve Avusturya-Macaristan'ın Ukrayna eyaletleri arasında sanayileşme ve şehirleşmedeki derece farklılıklarına rağmen, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında her iki parçada da büyük iktisadî ve sosyal dönüşümler yaşandı. Fikirler ve bilgi gibi, sermayenin, malların ve insanların da gittikçe hızlanan hareketi modern toplumun doğuşunun işaretiydi. Yeni iş bölümü geleneksel toplumsal grupların önemini görece azalttı ve özellikle, bazı bölgelerin iktisadî büyümesine ve diğerlerinin çöküşüne öncülük eden sanayi işçisi sınıfı olmak üzere yeni grupların oluşumuna yardımcı oldu. Değişimden fayda görenler arasında, Karadeniz limanları yoluyla gelişen uluslararası ticareti ve hızla büyüyen sanayi üssüyle Ukrayna'nın güneyi vardı.

Yeni iktisadî ve kültürel sınır, Ukrayna'nın tarımsal kuzeyi ve merkezini göçebe güneyden ayıran eski sınırın yerini aldı. Güney artık ülkenin sınaî ve ziraî güç merkezi haline gelmişti. Bölgenin Zaporog Kazaklarını hatırlatan kırsal nüfusu serfliği hiç deneyimlememişti ve ülkenin kalanından daha iyi durumdaydı. Demir cevheri ve kömür yataklarının keşfi, bölgeyi sınaî patlama alanına döndürdü. Uzak kuzeyden etnik ve dinsel olarak daha fazla çeşitlilik gösteren nüfusu ve Ukrayna'daki en yüksek şehirleşme oranıyla Rus imparatorluk yönetimi altında rüştünü ispatlayan bölge, yirminci yüzyılın siyasal, toplumsal ve kültürel karmaşasında ülkeye önderlik edecekti.

17
Yarım Kalan Devrim

9 Ocak 1905'te, Pazar gününün soğuk kış sabahında, 20.000'e yakın işçi ve aile fertleri St. Petersburg'un varoşlarından şehrin merkezine doğru ilerlemeye başladı. Poltava guberniyasının otuz beş yaşındaki yerlisi ve St. Petersburg İlahiyat Akademisi mezunu Peder Georgy Gapon gösterinin lideriydi. Ön sıradaki insanlar kilise bayrak ve simgeleriyle birlikte II. Nikolay'ın portresini taşıyor ve kalabalık Çar adına dualar içeren ilahiler söylüyordu. İşçiler, patronları tarafından maruz bırakıldıkları suiistimale karşı kendilerini koruması için çağrıda bulundukları, Peder Gapon tarafından düzenlenmiş bir dilekçeyi Çar'a sunmak istiyordu. Büyük St. Petersburg fabrikaları grevdeydi fakat fabrika sahipleri, işçilerin, aralarında sekiz saatlik iş günü uygulamasının da bulunduğu taleplerini yerine getirmeyi reddediyordu. Sanayi Devrimi işçi sınıfı denilen yeni bir toplumsal olgu yaratmıştı ve işçi sınıfı temel haklarının tanınması adına Çar'a çağrıda bulunuyordu. Peder Gapon, "fazla bir şey istemedik; biz sadece kendisi olmadan hayatın mümkün olmadığı şeyi istedik ama yalnızca ağır iş yükü ve bitmek bilmeyen ıstırap gördük", diye yazmıştı. Dilekçe ayrıca, içlerinden en önemlisi kurucu meclis seçiminin olduğu birtakım siyasî talepleri de içeriyordu. Birilerinin çardan anayasa talep ettiği son tarih Aralık 1825'ti. O zamanlar, daha sonraları Dekabristler olarak tanınan askerî görevlilerin çıkardığı ayaklanmaları, yönetim topçu birliğinin yardımıyla bastırmıştı. Çar ve hükümeti kararlılıklarını bir kez daha göstermeleri ve onlara göre kararsızlığı yüzünden Fransız Devrimi'nde tahtından ve hayatından olan Fransa kralı XVI. Louis'nin yaptığı hatayı tekrar etmemeleri gerektiğine inanıyordu.

Göstericiler şimdilerde Ermitaj Müzesi'ne ev sahipliği yapan Kışlık Saray'a doğru yaklaşınca, ordu ateş açarak hemen oracıkta yüzden fazla insanın ölümüne ve beş yüzden fazla kişinin yaralanmasına sebep oldu. Peder Gapon hayatta kaldı; ancak bir daha asla ne çar için dua edecek ne de onun himayesini umut edecekti. Gapon gece yazdığı çağrıda Çar'a hayvan demekteydi. Gapon ayrıca intikam çağrısında da bulunuyordu: "O halde gelin ey kardeşlerim, insanların lanetlediği Çar'dan ve onun bütün kalleş çarcı döllerinden, bakanlarından, bahtı kara Rus topraklarının tüm hırsızlarından intikam alalım!". Tam bir intikam için bir on üç sene daha beklemek zorundaydı -Bolşevikler Çar II. Nikolay ve ailesini Haziran 1918'de vuracaktı -ancak Çar'ın çevresindekilerin engellemeyi umduğu devrim hemen başladı. Devrim, Ukrayna şehirleri de dâhil olmak üzere, tüm İmparatorluğu yeni bir döneme sürükledi -siyasî partilerin oluşması, meclis seçimleri, erkeklerin oy verme hakkı ve idarenin milliyetçi desteğe bel bağlamasının giderek artmasıyla simgelenen kitlesel siyaset çağı.

Devrim, St. Petersburg'daki Kanlı Pazar olaylarından üç gün sonra Ukrayna'ya ulaştı. 12 Ocak Çarşamba günü Kiev'deki Güney Rusya Makine Üretim Fabrikası çalışanları greve çıktı. Katerynoslav, Yuzivka ve Donets Havzası'nın geri kalan metal

işçileri de çok geçmeden onlara katıldı. Sınıf savaşının alevleri şimdi, geride kalan on beş senenin iktisadî patlama görülen bölgelerini girdaba sürüklüyordu. Ocak 1905 öncesinde işçiler yalnızca daha iyi şartlar, daha yüksek maaş ve sekiz saatlik iş günü talebinde bulunmuştu. Ama şimdi taleplerinin arkasında grevler, mitingler ve yetkililere karşı bariz bir direnişin desteği vardı. Konu direniş olunca, aşırı nüfuslu ve yoksul köyün şehirden geri kalır yanı yoktu. Köylüler işe soylulara ait ormanlardaki ağaçları keserek başladı ve soyluların köşklerine saldırarak devam etti. Dinyeper Nehri'nin sol yakasında Kazak bölgelerindeki köylülerin başını çektiği buna benzer üç yüzden fazla saldırı oldu. Köylüler, Çar'ın soylulara ait toprakları kendilerine devrettiren bir bildiri yayımlaması beklentisindeydi. Ama bu hiç gerçekleşmedi. Bunun yerine, hükümet, Aralık 1905'te, Poltava guberniyasından Nikolai Gogol (Mykola Hohol)'un doğum yeri Veliki Soroçintsi köyünde, ordusunu isyanları bastırmak için kullanarak altmış üç köylünün ölümüne yol açtı. Veliki Soroçintsi felaketi hiç de sıra dışı değildi.

1905 yılı Yazı'nda, yönetim, çoğu daha önceleri köylü olan ordu mensuplarının mutlak desteğini kaybetmeye başladı. Haziran'da Karadeniz Filosu'nda yer alan *Potemkin* zırhlısında ayaklanma çıktı. Ayaklanmanın liderlerinin ve katılımcılarının çoğu Ukrayna'dan ordunun bünyesine katılmış denizcilerdi. Ekim ayı için planlanmış olsa da denizcilerin bozuk etle yapılmış *borşç* (pancar çorbası) nedeniyle isyan çıkarması üzerine başkaldırı başladı. Bazı kayıtlara göre, Jitomir bölgesinden denizci astsubay Hryhorii Vakulenchuk Ukraynaca "ne kadar zaman daha köle olacağız?" sözleriyle yoldaşlarına yakarmıştı. Bir kıdemli subayın Vakulenchuk'a ateş edip öldürmesiyle, isyanın liderliği Harkiv bölgesinden yirmi altı yaşındaki bir denizci olan Opanas Matiushenko'ya geçti. İsyancılar, birlik komutanlarını öldürüp, kızıl bayrağı göndere çekmelerinin ardından devam etmekte olan işçi grevlerini destekledikleri Odesa'ya doğru yola çıktılar. Vakulenchuk'un ölü bedeninin olduğu zırhlının varışıyla yeni protestolar, isyanlar ve polisle çatışmaların fitili ateşlenmiş oldu.

Rus Kazak birlikleri, Sergei Eisenstein imzalı 1925 yapımı ağır dram yüklü klasik *Potemkin Zırhlısı* adlı filmde kitlelerin katledildiği bölge olarak tasvir edilen ünlü Potemkin Merdivenleri de dâhil, şehirden limana olan ulaşım noktalarının önünü kesti. Bu merdivenlerde birilerinin gerçekten öldüğüne dair hiçbir kanıt olmamakla birlikte, polis ve ordu birliklerinin şehrin her bir yanında yüzlerce insanı vurduğu bir gerçektir. Savaş gemisi nihayet Odesa'dan ayrıldıktan sonra, yönetime bağlı filotillayla karşı karşıya gelmekten kaçınarak, dümeni isyancı denizcilerin yetkililere teslim olduğu Romanya'ya doğru çevirdi. Liderleri Matiushenko, Avrupa ve Birleşik Devletler'de bir müddet kaldıktan sonra devrim mücadelesini devam ettirmek üzere Odesa'ya döndü. *Potemkin*'in merkez üssü olan Sivastopol'de tutuklanıp, yargılanmasının ardından idam edildi. Devrim simgesi haline gelen ancak herhangi bir siyasî partiye katılmayı reddeden Matiushenko idamı sırasında yirmi sekiz yaşındaydı.

Ekim 1905'te devrim dalgası en üst boyutlarına ulaştı. Demiryolunda çıkan bir grev koca imparatorluğun hayat damarlarını kesmişti. Ukrayna'da Kiev, Harkiv ve Ka-

terynoslav'da ana demiryolu kavşaklarındaki işçiler çalışmayı durdurdu. Sanayi işçileri de çok geçmeden onlara katıldılar. Ekim ayı ortalarında, 120.000 Ukraynalı ve İmparatorluğun dört bir tarafından yaklaşık iki milyon işçi işlerini terk etmişti. Daha sonra, İmparator II. Nikolay taktik değişikliği yapıp, isyancı tebaasına büyük bir imtiyaz sundu. 17 Ekim'de yayımlanan bir bildiriyle, vicdan hürriyeti, toplantı ve gösteri yapma hakkı ve dernek kurma özgürlüklerini içeren temel sivil hakları tanıdı. İmparatorun hükmüyle, genel oy hakkı yürürlüğe konuldu ve bunun yanı sıra ilk Rus parlamentosu olan Duma'nın seçimlerde toplumdaki tüm sınıfların temsilini sağlayacağı hükmü getirildi. Çar, Duma'nın onayı olmaksızın hiçbir yeni kanuna kabul kararı vermeyeceğine dair söz verdi. Mutlak monarşi, anayasal monarşi olmaya çok yakındı. Liberal aydınlar bildiriyi bayram havasında karşıladılar.

Bildirinin yayımlanmasıyla Ukrayna'nın büyük şehirlerine doğru büyük bir coşku içinde akan kalabalıkta Yahudiler de bulunuyordu. Monarşinin muhafazakâr destekçileri Yahudilerin devrimle yakından bağlantısı olduğunu gördüler. Muhafazakârlar, sanayileşme ve hızlı şehirleşmenin doğuşundan bu yana yerli halkın başına gelen tüm sıkıntılar için de Yahudileri suçluyordu. Ukrayna'nın birçok şehrinde sevinç yerini pogroma bıraktı. Pogromlar, ne Ukrayna ne de eski Polonya-Litvanya şehirleri ile Güney Ukrayna'nın dâhil olduğu Yerleşim Mıntıkası'nın genelinde yeni sayılırlardı. İlk büyük dalga 1881 yılında gerçekleşmişti. II. Aleksandr'ın devrimcilerin suikastına uğrayışının ardından, Çar'ın ölümü yüzünden Yahudiler suçlanmıştı. Günümüz Moldovası'nda 1903 Kişinev Pogromu, üç gün üç gece devam etmiş, kırk dokuz kişinin ölmesi Amerika basınında büyük bir gürültü koparmış ve yeni bir Yahudi göç dalgasını beraberinde getirmişti. Fakat geçmiş yıllardaki pogromlar 1905'tekilerin yanında sönük kalırdı. Ekim ayında, yüzlerce insan Kiev, Katerynoslav ve Odesa'daki pogromlarda hayatını kaybetti. Binlercesi yaralanırken, yüz binlerce Yahudi'nin evi ve ticarethanesi harap edildi.

Kiev'deki pogrom, zafer kutlaması ve yönetimin göz boyama çabasından ibaret olan Çar'ın 17 Ekim bildirisini kınayan gösterinin ardından başladı. Göstericilerin şehir hapishanesine saldırıp siyasî tutukluları serbest bırakmaları, Kiev Üniversitesi'nin önündeki I. Nikolay anıtını devirmeleri ve üniversite binasının ön cephesindeki imparatorluk simgelerini sökmeleri, imparatorluk bayraklarına zarar verip onları kızıl olanlarla değiştirmeleri ve bunun yanı sıra imparatorun asılması için çağrıda bulunmaları üzerine muhafazakâr kamuoyu Yahudileri suçladı. Ertesi gece, göçmen işçiler, Ortodoks partizanlar ve suçlulardan oluşan bir çete Yahudilere ve onların mülklerine saldırmaya başladı. Saldırganlardan biri "işte size özgürlüğünüz, işte sizin anayasanız ve devriminiz, işte tacınız ve çarımızın portresi" diye haykırıyordu . Yirmi yedi kişi hayatını kaybederken, üç yüze yakın kişi yaralandı ve 1.800 civarında Yahudi'nin evi ve iş yeri harap edildi. Kiev'in ana caddesi Khreshchatyk'ta Yahudi dükkânlarından yalnız biri harap olmaktan kurtulmuştu.

Yirminci yüzyılın en tanınmış Yahudi yazarlarından biri olan Şolom Aleyhem pogromlara tanık olduktan sonra şehri ve ülkeyi, uzaklara, New York'a gitmek üzere terk etti. Endişeli pogrom bekleyişi yazarın *Sütçü Tevye* ile ilgili yazdığı son hikâyesinde baskın bir tema oldu. Bu tema ayrıca, bir Broadway klasiği olan *Damdaki Kemancı*'nın hikâyelerinde de öne çıkmıştır. Hem hikâyede hem de müzikalde, polisler Yahudilere cana yakın davranırlar. Gerçekte ise bu polislerin bir kısmı için söz konudur fakat birçoğu şiddeti kızıştırıp, pogromlara destek vermiştir. Kiev'deki vaziyetin böyle olduğu gözükmektedir. Polis pogroma adı karışanlara karşı harekete geçtiğinde, pogrom iki gündür devam etmekteydi.

Kiev pogromu, birçok açıdan, Ukrayna'nın diğer büyük şehirlerinde gerçekleşmiş olanların bir temsiliydi. Pogrom suçluları çoğunlukla Rusya ve daha az ölçüde Ukrayna'nın yoksul köylerinden şehirlere göç eden, Yahudilerle iş rekabetine giren, şehir ve fabrika yetkilileri ve girişimcileri tarafından kendilerini sömürülmüş ve ayrımcılığa maruz bırakılmış hisseden işçilerden oluşuyordu. Bu kişiler Yahudileri kolay lokma ve "meşru" hedef olarak görüyordu; böylelikle, pogrom suçluları onlara saldırarak, "gerçek Rus kimliklerinin" yanında İmparatorluğun otokrasisine, Ortodoksluğa ve milliyetçilik ilkelerine olan bağlılıklarını gösterip savunabileceklerdi. Köylüler, küçük kasabaların ve büyük şehirlerin varoşlarındaki mülkleri yağmalamak için onlara katılacaktı. Bu suçlular, önceden dokunamayacakları mülklere saldırmaktan çekinmiyordu.

Bu çeteler devrimi Yahudilerle ilişkilendirmiş olsalar da Çar'ın bildirisini bir yandan bayram sevinciyle karşılayıp diğer yandan yetersiz bulan kalabalığın liderlerinden yalnızca birkaçı Yahudi olan birtakım siyasî örgütün eylemcileriydi. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin sol kanadı olan, Lenin liderliğindeki Bolşevikler, işçilerin grev ve gösterilerinde ön sıralarında yer aldılar. Bildiriyi topa tuttular. Partinin amacı İmparatorluğun her bir yanında grev ve başkaldırı yoluyla yönetimi alaşağı etmekti. Lenin'in diktasına karşı gelen aynı partinin diğer bir kolu olan Menşevikler ise kendi propagandalarını yönettiler. Ayrıca, devrim öncesi diğer büyük Ukrayna şehirlerinin yanı sıra Harkiv, Jitomir ve Çernigiv'de teşkilat kuran Rus Sosyalist Devrimci Partisi de oldukça faaldi. Birçok Yahudi, Menşevik ve Bolşevikler gibi, sosyal demokratlara katıldı ancak onların kendilerine ait siyasî partileri de vardı. 1905 olaylarında en faal olanlardan biri Yahudi işçi ve zanaatkârları temsil eden Yahudi Emek Federasyonu idi.

Yahudilerin çoğu zaman Federasyon bayrakları altında devrime katılması devrim mücadelesinin yayılmasında ulusal ve dinsel azınlıkların önemini göstermiş olsa da başlıca "Pan-Rusçu" partiler İmparatorluk uluslarına hatırı sayılır herhangi bir imtiyaz tanımayı reddettiler. Federasyon liderleri Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin örgütleyicileri arasındaydı fakat Lenin örgütlerinin özerk statüsünü ve Yahudi işçileri temsil etmedeki ayrıcalıklı haklarını sorguladığı an, liderler partiden ayrıldılar. Bolşevikler ve sosyal demokratların geneli bölünmez tek bir Rus İmparatorluğu'nun yanı sıra, bölünmez tek bir işçi hareketine inanıyorlardı. Kültürel özerkliğin önemini kabul eden ve Rus Devleti için federal bir yapıyı göz önünde bulundurmaya sıcak bakan

Sosyalist Devrimciler bu anlamda daha esneklerdi. Ancak bahsedilen imtiyazlar İmparatorluktaki ulusal azınlıkların kendi siyasî partilerini kurmalarının önüne geçmekte yetersizdi.

Rusya-Avusturya sınırının her iki tarafındaki Ukraynalılar 1890'lardan beri kendi siyasî partilerini kurmakla meşguldüler. O devirde, bütün Avrupa'daki siyasî güçler kendi siyasî emelleri doğrultusunda kitleleri düzene sokmak amacıyla sokaklara dökülmüş, parti kurma aşamasına gelmişlerdi. Rusya yönetimindeki Ukrayna'da ilk siyasî parti 1900 yılında kuruldu. Partinin faaliyete geçme aşaması Poltava ve Harkiv'de başladı. Pan-Rusçu partilerin bünyesine katılmayı reddeden, sosyalizm ile milliyetçilik fikirlerini aynı potada eritmek isteyen bir grup yerel öğrenci kendi Ukrayna Devrimci Partisi'ni kurdu. Ukrayna'da teşkilat kuran eylemciler, köylülerin arasında çalışmaya başlayıp onlara isyan çağrısında bulundular. Ayrıca, Harkivli Avukat Mykola Mikhnovsky tarafından yazılmış, *Bağımsız Ukrayna* başlıklı, Galiçya'da basılmış bir el ilanında ayrıntılı olarak sunulmuş bir programı benimsediler. Rus İmparatorluğu'nda kurulan Ukrayna'nın bu ilk siyasî partisi, programında hedefini bağımsızlık olarak beyan etmişti.

Yaklaşmakta olan dünya savaşının felaketlerini önceden kestiren Mikhnovsky, "şanlı tarihî trajedinin beşinci perdesi, 'ulusların savaşı' başladı ve oyunun sonu hızla yaklaşmaktadır" diye yazmıştı. Mikhnovsky büyük güçlerin arasındaki düşmanlık kâbusundan kurtulmanın yolunun "her türlü yabancı hâkimiyetine karşı başkaldırmış, yakın zaman içerisinde bağımsızlaşmış olan uluslar tarafından gösterildiğini" ileri sürdü.. "Halkımızın da köleleştirilmiş bir ulus konumunda olduğunu biliyoruz" ifadeleriyle devam etti. Daha sonra, Ukrayna'nın ulusal kurtuluş gayesini ilan edip, avukat da olduğundan, 1654'te Bogdan Hmelnitski tarafından imzalanan Rusya-Ukrayna anlaşmasını geçersiz kılmak için yasal ve tarihsel bir sav geliştirdi. Mikhnovsky, Rusya'nın Hmelnitski dönemindeki Kazak subaylara tanınan hak ve ayrıcalıklara el uzatarak anlaşmanın koşullarını ihlal etmiş olduğunu iddia etti. Hatman İvan Vyhovsky ile İvan Mazepa on yedi ve on sekizinci yüzyıllarının başında benzer savlar kullanmışlardı. Ancak onların aksine Mikhnovsky hemşehrilerine ne Polonya ne de İsveç hâkimiyetine girmeyi kabul etmemeleri, kendilerini tamamen bağımsızlaştırmaları yönünde çağrıda bulunuyordu.

El ilanı, Rus İmparatorluğu'nda Ukrayna siyasî düşüncesindeki dönüm noktasının işaretiydi. İlanın, Ukrayna'nın ilk siyasî partisinin programı olarak kabulü Mikhnovsky'nin hedefine ivme kazandırdı. Fakat parti çok geçmeden önceliğin milliyetçiliğe mi yoksa sosyalizme mi verileceği sorunu yüzünden dağıldı. Mikhnovsky'nin Ukrayna'nın yaklaşmakta olan bağımsızlığı konusundaki savı bir on yedi sene daha arka plana itilmiş oldu. Bu iddia Ocak 1918'de bir başka devrim ateşiyle geri dönecekti. 1905 Devrimi dönemi şartlarında, Ukraynalı siyasetçilerin aradığı şey tam bağımsızlık değil, "özgürleşmiş", demokratik ve federal bir Rusya'da özerk olmaktı. Rus sosyal de-

mokratlar ve Yahudi Federasyonu ile sıkı bağları olan, oluşum bakımından çok etnili, Mikhnovsky'nin Ukrayna Devrimci Partisi'nden doğan bir sosyal demokrat parti olan Spilka'nın (Birlik) başarısı toplumdaki ruh halinin göstergesiydi. Nisan 1905'te Spilka'nın yaklaşık 7.000 mensubu vardı. Başarısının sebebi kısmen, Rusya sosyal demokrasisinin bölgesel bir kolu olmasıydı.

Ekim Bildirgesi Ukrayna'nın siyasî düzlemine değişiklikler getirdi. Siyasî önceliği yeniden ele geçirmek ve muhalefeti parçalamak amacıyla Çar, umutsuz bir çabayla, Rusya vatandaşlarına sivil hakları tanıyacak ve genel oy hakkını yürürlüğe koyacak bildirgesini yayımladı. Bildirge yanlısı, monarşist bir parti olan 17 Ekim Birliği kuruldu. Ekim'de, liberal Anayasal Demokrasi Partisi (diğer adıyla Kadetler) ortaya çıkmaya başladı ve ardından da Kasım'da Yahudi aleyhtarı olan milliyetçi Rus Halkı Birliği kuruldu. Ukrayna'nın siyasî sahnesi artık üç kola bölünmüştü. Biri, Spilka ve "Pan-Rusçu" birkaç parti ve topluluğun temsil ettiği sosyalist ve sosyal demokratlar; bir diğeri, anayasal demokratlarla iş birliği halindeki, ismi biraz yanıltıcı olan, Ukrayna Radikal Demokrat Parti'de toplanan liberal Ukrayna sever aydınlar ve sonuncusu, Rus Halk Birliği gibi monarşist örgütlerin özünü oluşturan Küçük Rusya akımından geriye kalanlardı.

Üç topluluk da Ukrayna'nın ulusal sorunuyla ilgilenirken, bu durum 1830 ve 1840'larda Ukrayna'nın kültürel canlanışıyla yakından bağlantılıydı ve üçü de Taras Şevçenko'nun kendi liderleri olduğunu iddia ediyordu. İçlerinden hiçbiri Şevçenko'yu St. Petersburg'un ressamı veya aydını olarak görmek niyetinde değildi: Herkes onu koyun derisinden yapılma kabanı ve Kazak bıyığıyla bir "halk şairi" olarak düşünüyordu. Şevçenko köylü kitleler için bir piyango biletiydi ve yeni kitle siyaseti döneminde bu, ikramiyeli bilet olabilirdi. Fakat yalnızca bir grup, Ukraynalı liberaller, halka Şevçenko'nun diliyle hitap etti. 1905 Devrimi kırk seneyi aşkın süren engellerden sonra onlara bu fırsatı nihayet sunmuştu. Atılım, Şubat 1905'te Rusya Bilimler Akademisi Ukraynaca yayın yasaklarının kaldırılmasını amaçlayan duyuruyu yayımladığı zaman gerçekleşti. Akademik çevreler Ukraynacayı ("Küçük Rusça") yalnızca bir lehçe değil, başlı başına bir dil olarak tanımış oldu.

Ekim 1905'te, İmparator II. Nikolay'ın bildirisini yayımladığı gün, Ukraynaca resmî yayınlar üzerindeki yasaklar da kaldırıldı. Aralık 1905'e gelindiğinde, Ukraynaca iki gazete Lubny ve Poltava şehirlerinde basılmaktaydı. Eylül 1906'da, Ukraynalı liberaller Kiev şehrinde Ukraynaca ilk günlük gazeteyi –*Rada* (Meclis)– basmaya başladı. 1907'de ise, Ukraynaca ilk dergi yayımlanmaya başlandı. Ukraynaca ilk akademik yayın ise bir sonraki sene yapıldı. O zamana kadar basılan ve toplamda 20.000 baskı sayısı olan dokuz gazete bulunmaktaydı. Bu sadece bir başlangıçtı: İzleyen yıllarda Ukraynaca yayınlarda bir patlama yaşandı. Başı çeken türler 1908-1913 arasında toplamda yaklaşık 850.000'lik baskısıyla mizahî içerikleri olan resimli dergiler ile hemen ardından 600.000'e yakın baskı sayısıyla şiirdi. Böylece, Ukraynalı köylülerin kendi dillerinde şakalaşmayı ve şiir okumayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştı.

Ukraynalı kitlelerin sevgisini ve güvenini kazanma yönündeki ilk yarış, birinci Rus

Duması seçimleriyle 1906 Baharı'nda başladı. Sosyal demokratlar seçimlere katılmadı ve liberaller yüksek oy aldı. Rus anayasal demokratlarıyla güçlerini birleştiren radikal demokratlar, kendi mensupları ve parti yanlıları için Duma'da çok sayıda koltuk elde etti. St. Petersburg'a geldikten sonra ise, Ukrayna kültürünün ve siyasî hedeflerinin tanıtılması için Ukrayna Derneği'ni kurdular. Ukrayna'dan çıkan kırk dokuz milletvekili arasından kırk dördü derneğe katıldı. Ancak Birinci Duma kısa sürdü. Çar, Duma'nın aşırı devrimci olduğuna kanaat getirdi ve meclisi iki ay içerisinde lağvetti. Sosyal demokratların etkin katılım gösterdikleri İkinci Duma seçimleri 1907'de gerçekleşti. On dört milletvekili çıkaran Spilka, geçerli oyların yaklaşık çeyreğini alan monarşistler dışındaki Ukrayna partilerinin tümünü geride bıraktı. Ukraynalı milletvekilleri artık kırk yedi mensubu olan ikinci bir meclis grubu kurmuşlardı. Grubun projelerinden biri Ukrayna dilini devlet okullarına getirmekti. İmparatorluktaki devrimci harekette gerileme, Çar'ın İkinci Duma'yı da lağvetmesini kolaylaştırdı. Bu nedenle, grup fazla ilerleme kaydedemedi. Bu ikinci grup, Mart 1907'den Ekim 1907'ye kadar, ilkinden biraz fazla yaşamıştı. İkinci Duma'nın dağıtılması devrimin bitişinin işaretiydi.

Ukraynalı eylemciler, 1905-1907 arasında, meclis genel kurulunun oluşumundan, Ukrayna eğitim ve bilim enstitüleri kurmaya kadar yaptıklarının büyük bölümünde, kitle siyasetinin ortaya çıktığı Avusturya-Macaristan'daki akranlarının başarılarını esas aldılar. Rus-Avusturya sınırı bir engel olmak yerine; Ukrayna ulusal hareketi için bir yarar sağlamıştı: Bir tarafta işler zorlaştığında, diğer taraftaki eylemciler meşaleyi ellerine alıp, kardeşlerine yardım ediyordu. 1860'lardan itibaren, Ukraynaca yayınlara getirilen yasaklardan dolayı başlarını derde sokan Dinyeper Ukraynalıları, Galiçyalı Ukrayna severlerden hem yardım alıp hem de onlara destek vermişti. Yirminci yüzyıla girerken Galiçyalılar Dinyeper Ukraynası'na yine arka çıkmak durumunda kaldılar.

Galiçya serüvenini Dinyeper Ukraynası'na taşıyan kilit isim, Lviv Üniversitesi'nden kırk yaşındaki Profesör Myhailo Hrushevsky idi. Kiev Üniversitesi mezunu Hrushevsky, 1894'te Galiçya'ya gidip, Rusya-Avusturya sınırının her iki tarafında önde gelen bir akademisyen olarak kendine yer edinmişti. Rus bakış açısından tamamen farklı olan ilk akademik çalışma olan, Ukrayna tarihini anlatan çok ciltli *History of Ukraine-Rus'* isimli eserini yazmaya başladı. Bunun yanında Lviv'de kurulmuş olan Şevçenko Bilim Akademisi'nin başkanlığını yaparak, akademiyi o zaman henüz Ukrayna'da bulunmayan ulusal bilimler akademisi haline getirdi. Hrushevsky Birinci Duma döneminde Ukrayna Derneği'nin kurulduğunu öğrenir öğrenmez, Lviv'deki öğrencilerini bırakıp, derneğin yayınlarını düzenlemek ve Ukrayna'nın milletvekillerine danışmanlık yapmak üzere St. Petersburg'a gitti. Sonraki birkaç sene içerisinde Hrushevsky, Lviv'de düzenlemekte olduğu *Literaturno-naukovyi visnyk* (Edebiyat ve İlim Muhabiri) isimli dergiyi, Lviv Şevçenko Bilim Akademisi'ni örnek alarak Ukrayna Bilim Akademisi'ni kurduğu şehre, Kiev'e taşıdı.

Hrushevsky, devrim arifesinde Rus İmparatorluğu'nda ortaya çıkan "Rusya'nın öz-

gürleşmesi" amacındaki liberal koalisyonun bu hedefinin, Ukrayna "özgürleşmeden" mümkün olmayacağını ileri sürüyordu. Onun arzuladığı, demokratik federal bir Rus Devleti içinde demokratik ve özerk bir Ukrayna idi. O, Ukrayna aydınlarını, "Pan-Rusçu" hedefleri uğruna kendi ulusal ülkülerini feda etmek yerine, Ukrayna'nın siyasî partilerine katılmaya davet etti. Hrushevsky, Rus liberallerinin, Ukrayna'nın siyasal ve kültürel amaçları pahasına Leh milliyetçilerle olası bir ittifak kurmalarını engellemeyi amaçlıyordu. Onun düşüncesi, söz konusu olan tümü eşit muameleyi hak eden uluslar olduğunda, münferit hiçbir anlaşma yapılmaması gerektiğiydi. Lehçenin eski Polonya-Litvanya okullarına getirilmesi yönündeki bir Rus-Leh anlaşmasının Ukraynacanın okul düzeninden çıkarılmasını gerektirmesinden endişe duyuyordu. Böyle bir durumda, İmparatorluğun batı illerindeki Ukraynalı kırsal kesimin Ruslaşması yerini, Ukraynalı köylü sınıfının Lehleştirilmesi alacaktı. Sonra olanlar gösterdi ki, söz konusu tehdit gerçekleşmeyecekti.

Hrushevsky'nin Galiçya deneyimi kaygılarını epey canlandırıyordu. Orada Ukrayna siyasetine Ukrayna Ulusal Demokratik Partisi hükmediyordu. Hrushevsky ile Ukrayna'nın en ünlü Galiçyalı yazarı olan yakın müttefiki Ivan Franko'nun yardımıyla 1899'da kurulan parti, Ukrayna severleri radikal sosyalistlerle aynı çatı altında topladı. Ulusal demokratlar nihaî amaçlarının (Mikhnovsky'nin Ukrayna Devrimci Partisi'nin öncesinde) Ukrayna'nın bağımsızlığı olduğunu ilan ettiler. Ancak birincil gayeleri arasında Galiçya'nın, Ukrayna ve Polonya toprakları halinde bölünmesinin yanı sıra, İmparatorluk sınırları içerisinde etnik toplulukların eşit olması vardı. Polonya siyasî partileri bunlarından hiçbirine sıcak bakmadı. Bağımsız bir Leh devletinin gelecekteki başkanı Józef Piłsudski, Ukrayna sorununa yönelik federal bir çözümü savunurken, Roman Dwoski liderliğindeki Polonya Ulusal Demokratik Partisi Ukraynalılara Polonya kültürünü benimsetmeyi amaçlıyordu. Polonya ve Ukrayna'nın, Galiçya ile ilgili hayalleri konusunda orta yolu bulma şansları çok azdı.

Leh-Ukraynalı ilişkileri, erkeklere genel oy hakkının uygulandığı ilk seçim olan 1907 İmparatorluk ve Galiçya meclisleri seçimleri sırasında çığırından çıktı. Ukraynalılar İmparatorluk seçimlerinde nispeten daha iyi iş çıkarmış olsalar da Galiçya meclisindeki Leh hâkimiyetini kırmayı başaramadılar: Seçim yasasından Leh üst sınıf istifade etti ve Leh yetkililer işi, yasayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya kadar götürdü. Durum, Ukraynalıların kaybetmesi ve birkaç kişinin ölümüne yol açan çatışmalarla sonuçlandı. İki milliyetçi topluluğa bağlı üniversite öğrencileri birbirine karşı bir hayli düşman kesildi. Hrushevsky akşam derslerine giderken yanına tabanca almayı gerekli görüyordu. Polonya-Ukrayna ilişkileri 1908'de Ukraynalı bir öğrencinin Leh Galiçya valisine suikast düzenlemesiyle daha da zayıfladı.

Ukraynalı ulusal demokratlar, eyaletin bölünmesi ve Ukraynalı bölümün Avusturya-Macaristan içerisinde özerk olması yolundaki gayelerini gerçekleştirmekte başarısız olsalar da eğitsel ve kültürel emellerini hayata geçirmekte başarılı oldular. 1890'lı yıllarda, Ukrayna severler ile Leh çevreleri arasındaki kısa süren uzlaşma döneminde, Ga-

liçya okulları Ukraynacayı sınıflardaki fonetik alfabe olarak resmileştirmişti. Bu durum mevcut statüyü yirminci yüzyılın ilk on yılında zayıflayan Ukraynalı-Leh ilişkilerine rağmen sürdürdü. Yaygın eğitim alan Galiçya Ukraynalılarının ilk nesli –Ukraynaca eğitim veren ilkokullar I. Dünya Savaşı'na kadar 2.500'e ulaşacaktı– dünya meselelerini, durum gereği, Ukraynaca öğreniyordu. Bu basit olgu sayesinde gelecek nesiller boyunca bölgede güçlü bir Ukrayna kimliği mümkün olacaktı.

Rusçanın bir türünü destekleyen Rus severler, yalnızca okul müfredatı savaşında değil, oy sandığındaki çekişmede de mağlup olmuştu. 1907 seçimlerinde, Lehler Rus severleri başarısızca desteklemeye çabalarken, Ukraynalı siyasetçiler Yahudi adaylarla (Avusturya meclisinde en az iki Yahudi milletvekili Ukraynalı seçmenlerin desteğiyle seçimleri kazandı) ittifak kurdu. İmparatorluk meclisinde Rus severler yalnızca iki koltuk kazanırken, Ukraynalı partiler yirmi iki koltuk kazandı. Rus sever hareket Galiçya'daki Ukrayna popülizmi için ciddî bir tehdit olmaktan çıkmıştı.

Rus İmparatorluğu'ndaki Ukraynalı partileri 1905 Devrimi sonrasında kendilerini çok farklı bir durum içerisinde buldular. Aslında kendi halklarının üzerindeki tesir mücadelesini kaybediyorlardı. Ukrayna dili asla okullara giremedi ve devrimin sonlanmasıyla yetkililer Ukrayna örgütlerinin faaliyetlerini durdurmaya, Ukrayna dilindeki yayınlara balta vurup onları kapatmaya başladı. Rus milliyetçisi örgütler ise Ukrayna köylü sınıfı içinde kendi propagandalarını yapmak için hareket özgürlüğü kazanmıştı.

Muhafazakâr Rus Pyotr Stolipin yönetimindeki hükümet, radikal Rus milliyetçiliğini körükleyerek, İmparatorluğun batısındaki sınır topraklarından siyasî destek topluyordu. Yeni seçim yasası milliyetçi adayların seçimleri kazanmasını sağladı. İmparatorluğun geri kalanında olduğu gibi, Rus milliyetçisi örgütler, Rus Ortodoks Kilisesi'nin başpiskopos ve papazlarıyla aynı safta yer alarak, Ukraynalı köylü ve şehirliler arasında Rus milliyetçiliğini ve Yahudi karşıtlığı düşüncesini yaydılar. Kiev, bir Yahudi'nin Hıristiyan bir çocuğu dinsel bir tören için kurban etmekten yargılandığı, Beilis olayı olarak bilinen, Rus İmparatorluğu'nun en utanılacak davasının yaşandığı şehir olarak tarihe geçti. Volhinya'daki Pochaiv Manastırı, I. Dünya Savaşı'na doğru gidilen yıllarda Rus milliyetçiliği ve Yahudi karşıtlığının yuvası haline geldi. Rus Halkı Birliği'nin İmparatorluktaki en büyük kolunun merkezi Volhinya idi. Birlik ve benzeri örgütler, "yabancı" Leh ve Yahudi sömürgecilere karşı Rusların (Ukraynalılar için, Küçük Rusların) çıkarlarını savunduklarını öne sürüyorlardı. Onların propagandasına göre "yabancılar", kapitalist kan emiciler ve radikal devrimciler demekti.

Üçüncü Duma (1907-1912) seçiminin Ukrayna'daki sonuçları İmparatorluktaki Rus milliyetçiliğinin albenisini göstermiş oldu. Ukrayna'dan çıkan kırk bir milletvekilinden otuz altısı, o dönemde Rus milliyetçilerinin tanımlanmasında kullanılan "gerçek Rus" ifadesiyle betimleniyordu. Eylül 1911'de, Pyotr Stolipin'in bir devrimci sosyalist tarafından Kiev'de öldürülmesi, İmparatorluk siyasetinde hiçbir şeyi değiştirmedi. Etnik Rusların Ukrayna nüfusunun yüzde on üçünden daha azını

oluşturmasına rağmen, Rus milliyetçi partileri Dördüncü Duma seçimlerinde Ukraynalı seçmenin yüzde yetmişinin oyunu alarak müthiş bir sonuca imza attılar. Sadece seçmenlerin değil, aynı zamanda Rus milliyetçi parti adaylığına seçilenlerin çoğunluğunu, Kiev Rus Milliyetçileri Derneği'nin kurucusu ve Dördüncü Duma'nın kıdemli üyesi olan Anatolii Savenko gibi etnik Ukraynalılar oluşturuyordu. Bir diğer etnik Ukraynalı, Dimitrii Pikhno, Rus Halkı Birliği'nin Kiev şubesinin başkanıydı. Onun yayıma hazırladığı *Kievlianin* isimli Kiev gazetesi milliyetçi örgütlerin sözcüsü oldu. 1905 Devrimi sırasında radikal Rus milliyetçiliği, Küçük Rus kimliğinin taraftarları arasında kendini ayırt edici kılan Ukraynalı kimliğinden geride kalan her şeyi sorunsuzca silip süpürmüştü.

1905 Devrimi birçok açıdan yarım kaldı ancak Rus İmparatorluğu'ndaki Ukrayna ulusal hareketinde dönüm noktasına şahit oldu. Devrimle, Ukraynalı devrimciler ilk kez fikirlerini kitlelere ulaştırmış, fikirlerinin gücü ile gördüğü rağbetin boyutlarını ölçmüş oldu. Onlar, ilk kez kitlelere Ukrayna yerel diliyle seslenme ve basın üzerinden fikirlerini yayma imkânı buldular. Ukrayna'nın dört bir yanında Ukraynalı dernekleri ve Prosvita (Aydınlanma) toplulukları kurdular. Geçmişin Ukrayna severleri, kamusal yaşamı böylesine etkileyen bir atılımı ancak rüyalarında görebilirlerdi. Eylemciler, çok kısa bir zaman diliminde büyük başarılara imza attılar. Rus milliyetçiliğinin radikal kolundan destek gören gerici resmî politikaları ardından getirecek olan devrim, kapanışı Ukrayna partilerinin kargaşa ve hayal kırıklığı yaşadığı sahneyle yaptı. Ukrayna severler, Avusturya yönetimi altında, Pan-Rusçu düşünceyi destekleyenleri yendi fakat Galiçya siyasetindeki Leh partilerinin hâkimiyetini kırmayı başaramadılar. Ukraynalı eylemciler iki imparatorlukta da bağımsızlık gayesini açıkça belirtmiş olsalar da imparatorluk rejimleri iktisadî, toplumsal ve siyasî temellerinden sarsılmadığı sürece, yerel özerkliği gerçekleştirmek bile onları aşıyor gibiydi. Ukrayna'nın bağımsızlığı şöyle dursun, özerklik hayalinin bile gerçekleşmesi için siyasî düzenin büyük bir sarsıntıya uğraması gerekecekti. Sarsıntının ilk dalgaları Ağustos 1914'te vuracaktı.

IV

DÜNYANIN SAVAŞLARI

18
Bir Ulusun Doğuşu

28 Haziran 1914 sabahında Saraybosna'da iki el ateş edildi. İlkiyle, on dokuz yaşındaki bir öğrenci olan Gavrilo Princip, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ı yaraladı. İkincisiyle, arşidükün eşi Düşes Sophie'yi vurdu. İkisi de öğleden önce ölecekti. Ayrıca büyük sivil kayıplar da olacaktı. Princip, Browning marka tabancanın tetiğini çektiğinde, I. Dünya Savaşı'nı da tetiklemiş oldu.

Sırp milliyetçisi bir örgütün üyesi olan Gavrilo Princip, Habsburglardan nefret ediyor ve Balkanlarda özerk bir Yugoslav devletinin hayalini kuruyordu. Avusturya-Macaristan devletinin hayalleri ise farklıydı. Onlar, İmparatorluğu muhafaza etmek istedikleri için, Arşidük suikastını Sırbistan ile savaşa girmek için bahane olarak kullanmaya ve İmparatorluk sınırları içerisinde Slav milliyetçiliğini kışkırtması üzerine Sırbistan'ı cezalandırmaya karar verdiler. Britanya ve Fransa Rusya'yı desteklerken, Rusya Sırbistan'a, Almanya ise Avusturya-Macaristan'a arka çıktı. Ağustos başlarına kadar neredeyse Avrupa'nın tamamı savaşa girmişti. O zamanki adıyla Büyük Savaş, hem asker hem sivil olmak üzere dünya çapında 18 milyon kişinin hayatına mal olurken, 22 milyon kişinin de yaralanmasına sebep oldu.

Tarihçiler uzun zamandır insanlık tarihindeki ilk topyekûn savaşın sebeplerini tartışmaktadırlar. Genellikle dünyanın iki büyük rakip askerî kamp halinde bölündüğünü belirtirler: Britanya, Fransa ve Rusya'dan oluşan Üçlü İtilaf'ın karşısında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan (daha sonra yerine Osmanlı İmparatorluğu geldi) oluşan Üçlü İttifak'ın (Merkezî Güçler) bulunuyordu. Vladimir Lenin özellikle pazarları ve kaynakları denetlemeye yönelik büyük güçler arası rekabetin altını çiziyordu. Hızlıca harekete geçmenin önemini ve ilk darbenin gücünü vurgulayan askerî bir ilkenin yanı sıra Avrupa'daki kitle siyasetindeki artış, savaştaki önemli diğer etmenlerdi. Gerçekten de bütün bu etmenler anlaşmazlığın patlak vermesine ve savaşan ulusların koskoca bir dört sene süren katliam gelip geçene dek savaşa son vermekteki başarısızlığına yol açmıştı.

Savaşın ardındaki sebepleri incelerken, Princip'in Saraybosna'da silah sıkmasının ve Avusturya-Macaristan'ın savaşa girmeye karar vermesinin gerekçesini gözden kaçırmamak gerekir. Gerekçe, daha da sertleşen milliyetçilik ve hızla zayıflayan çok etnili imparatorluklar arasındaki çatışmanın giderek artmasıdır. Milliyetçi bir eylemci tarafından tetiklenen savaş, imparatorluklara ciddî zararlar vermiştir. Yalnız Avusturya-Macaristan değil, Osmanlı ve Rus İmparatorluğu da mağlup olmuştur: Birinci devlet tamamen dağılırken, diğer ikisi hükümdarlıklarını ve topraklarından bir kısmını kaybedip, farklı bir şekilde varlıklarını sürdürdüler. Kazananlar arasında, vaktiyle yenilmez olan dev imparatorluklardan geride kalan yıkıntılar üzerinde kendi devletlerini inşa eden birçok milliyetçi hareket yer alıyordu. Galip gelmek hayal gücünün ötesinde de olsa, savaş kendi devletini kurma şansını Ukrayna'ya da tanımıştı.

Savaş ilk aylarda ve hatta yıllarda milliyetçi azınlık için kayda değer bir şey vaat etmezken, yönetici hanedanlar ve imparatorluk iktidarı için güçlü bir destek sağladı. Rus hükümeti savaşın patlak verişini Ukrayna sever örgütlerin etkinliklerine ilave kısıtlamalar getirmek için kullandı. Devlet yetkililerinin sıklıkla-on sekizinci yüzyılda Rusya karşısında gücünü İsveç ile birleştiren hatmana atıfla- "Mazepistler" diye adlandırdıkları Ukraynalı eylemcilere, olası Habsburg casusları gibi muamele ediliyordu. Sadakat vaatlerine karşın, hükümet Prosvita (Aydınlanma) toplulukları dâhil, Ukraynalı örgütleri kapattı ve 1905 Devrimi ile resmî olarak başlatılmış liberal dönemden geride kalan tek şey olan *Rada* gazetesi de dâhil, Ukraynaca yayınlara son verdi. Tüm bu olanlar, savaşı Rus Devleti içerisinde tek bir özerk Ukrayna Devleti kurma fırsatı olarak gören Ukraynalı liderlerin umutlarını söndürdü. Ukraynalı liberaller savaşan iki tarafı da desteklemeyi reddederek tarafsızlık ilan ettiler. Solcu radikaller ise Rus İmparatorluğu'nu mağlup etme umuduyla Avusturya'ya yöneldiler.

Savaş Rus ordularının muazzam zaferleriyle açılış yaptı. Rus birlikleri kuzeyde Prusya'ya doğru ilerlediler; güneyde ise Galiçya ve Bukovina'ya girdiler. Eylül başlarında Lviv'i ele geçirdiler ve yıl sonunda Karpat Dağı geçitlerine hâkim olarak Transkarpatya'ya doğru ilerlediler. İmparatorluktaki Ukrayna örgütlerine getirilen yeni yasaklar Avusturya-Macaristan'daki Ukraynalı eylemcilere karşı saldırılara sebep oldu. Rusya'nın Galiçya ve Bukovina işgali, Romanov İmparatorluğu'nun Habsburg Ukraynalıları için gelecekte ne tasarladığını gösterecek kadar uzun bir süre olan Mayıs 1915'e kadar sürdü. İşgalci güçler Pan-Rus ulusunun birleşme ve özgürleşme bayrağını yükselterek, önceden kenara itilmiş olan Rus severleri yeniden Galiçya politikasının merkezine taşıdılar. Rus yönetimi yerel okullarda Ukraynacanın yerine Rusçayı eğitim dili haline getirdi ve Avusturya'nın Yahudi şehri olan Lemberg'i –Lehçede Lwów ve Ukraynacada Lviv'i– Rusya'nın Lvov şehri olarak yeniden adlandırdı.

Ruslar Rus severlere destek olurken, Avusturyalılar savaş başlar başlamaz onlara zulüm etmeye başladı. 4 Eylül 1914'te ilk Rus sever eylemciler, Steiermark'da Graz şehrinin yakınında bulunan Thalerhof kampındaki açık alanda toplandılar. Binlerce tutuklu Rus sever ve aile fertleri çok geçmeden onlara katıldı. Bir haylisi topluluk liderleriydi –papazlar, eğitimciler ve eğitimli sınıflara mensup kişiler– ama çoğu sıradan köylülerdi. Savaş sırasında yaklaşık 20.000 kişi, Avrupa'daki ilk toplama kamplarından biri olarak ün kazanmış Thalerhof'a hapsedildiler. 3.000'e yakın mahkûm, soğuk ve hastalıktan hayatını kaybetti. Günümüzde, Galiçya ve Bukovinalı Rus severlerin trajedisini hatırlatan tek şey Graz havaalanına yakın bir sokağın -Lagerstrasse ya da Kamp Sokağı- adıdır. Diğer Rus severler ise, Gavrilo Princip'i kendi mahkûmlarından biri olarak sayan günümüz Çek Cumhuriyeti'ndeki bir kale olan Theresienstadt'a (Terezin) gemiyle gönderildi. Princip orada, başlattığı savaşın bitmesinden yaklaşık yedi ay önce, 1918'in Nisan ayı sonlarında, tüberkülozdan hayatını kaybetti. Kanada'daki yetkililer ise, yaklaşık 4.000 Ukraynalıyı alıkoyup, diğer 80.000 kişiye polise düzenli olarak durum raporu vermelerini emrederek, onlara "düşman ülkeden gelen yabancılar" olarak

muāmele etmişlerdir. Tümü Avusturya-Macaristan göçmeni olduğu için, milliyet olarak "Avusturyalı" görülüyordu.

Rus severlerin aksine, Avusturya-Macaristan'daki Ukrayna hareketinin liderleri monarşiye olan bağlılıklarını bildirdiler. Bunu yaparken, savaş öncesi yıllarda en sevdikleri şarkı, 1898'de İtalyan bir anarşist tarafından suikasta uğrayan İmparator Franz Josef'in karısı İmparatoriçe Elisabeth (Sisi) hakkında olan köylü destekçilerini izlediler. Bu şarkı Elisabeth'den "leydimiz", Franz Josef'ten ise "babamız" diye bahsediyordu. Savaşın başlamasıyla Ukraynalı eylemciler, ismi, devrim yılı olan 1848'deki Yüksek Ruten Konseyi'nin ismini yansıtan Yüksek Ukrayna Konseyi'ni kurdular. Konsey, Avusturya ordusundaki ilk Ukraynalı askerî oluşumu yarattı. Yetkililer 10.000 gönüllü arasından, bütünüyle Pan-Ukraynacı kimliğinin ve Galiçyalı gönüllülerin arzularının bir ifadesi niteliğindeki, Zaporijya Siçi ve Dinyeper Kazaklarını kasteden, Siç Tüfekçileri isimli 2.500 kişiden oluşan bir kolordu oluşturdular.

Avusturya-Macaristan'daki Ukraynalı siyasetçilerin çift yönlü bir programı vardı: Galiçya'yı bölüp, Ukraynalı bölümünün özerkliğini sağlamak ve Rus yönetimindeki Ukrayna'dan, bağımsız bir Ukrayna devleti çıkarmak. Avusturya-Macaristanlı Ukraynalılar ikinci hedefe ulaşabilmek için İmparatorluk ordusuna katılmakla kalmayıp, Ukraynalılara karşı savaşan Rus savaş esirlerinin arasındaki Küçük Rusları kendi taraflarına çekmek için kolları sıvadılar. Bu çabanın öncüsü, çalışanları çoğunlukla kendi halkıyla nasıl konuşulacağını bilen Dinyeper Ukraynası göçmenlerden oluşan Viyana'da kurulu Ukrayna'nın Özgürleşmesi İçin Birlik idi. Aralarında, Güney Ukrayna yerlisi olan, 1920'li ve 1930'lu yılların radikal Ukrayna milliyetçiliğinin gelecekteki kurucusu da bulunuyordu: Dmytro Dontsov.

1915 Yazı ve Baharı'nın sonlarında, ortak bir Almanya-Avusturya saldırısı, Avusturyalıların Galiçya ve Bukovina'nın büyük bir bölümünü tekrar ele geçirmelerini sağladı. Bunun sonucunda bölge, Rus ordusuyla birlikte doğuya doğru geri çekilen Rus severlerden tamamen temizlenmişti. *Kievskaia mysl* (*Kiev Düşüncesi*) gazetesi Rus sever göçüyle ilgili olarak, "köy muhtarları önlerinde, peşlerinden atları, öküzleri ve kapmayı başardıkları erzakla tüm hanehalkı gitti" diye yazmıştı. Mültecilerin çoğu kendilerini Rostov ve Rusya-Ukrayna sınırında Don Bölgesi'nin aşağısında buldu. Bununla, önemli bir siyasî güç olarak Rus sever hareketin tarihinin son bölümüne gelinmişti: Thalerhof'tan kaçanlar şimdi Rusya'ya gitmek üzere kendi memleketlerinden ayrılıyorlardı. 1916 Baharı ve Yazı'nda ise, yetenekli Aleksey Brusilov'un liderliğindeki Rus ordusu, Volhinya, Bukovina ve Galiçya'nın bazı bölümlerini tekrar ele geçirmelerini sağlayan büyük bir saldırıyı başlattı. Ama saldırı gösterdi ki, bu, iktisadî ve askerî tükenmişliğe yaklaşmış bir imparatorluğun son zafer coşkusu olacaktı. Pan-Rusçu düşünce çok geçmeden yalnızca Habsburg yönetimindeki Ukrayna'da değil, Romanovların diyarında da saldırıya maruz kalacaktı.

Mart 1917'nin başında İmparatorluğun kendisinin değilse de Romanov Hanedan-

lığı'nın sonu gelmişti. Önceki ay, Petrograd'daki (St. Petersburg'un savaş dönemindeki adı) yiyecek kıtlığı, askerî kademelerde ayaklanmanın ve işçi grevlerinin fitilini ateşlemişti. Duma yöneticileri, yıllar boyu süren savaş yüzünden psikolojik anlamda bitkin düşmüş İmparator II. Nikolay'ı tahttan inmesi için ikna ettiler. İmparator, tacı kardeşine devretti ancak o bu onuru reddetti -Duma yöneticileri, kabul etmesi durumda yeni bir başkaldırı olacağını düşünüyorlardı. Artık bir hanedanlık yoktu: sokaklardan gelen baskı, askerlerin ayaklanmaları ve eskiden hanedanlığa sadık olan Duma'nın başarılı taktiğiyle hanedanlığın sonu gelmişti. Ardından, Duma yöneticileri, görevlerinden biri Rus Devleti'nin geleceğini belirleyecek anayasal meclis seçimlerini yürütmek olan geçici bir hükümet kurmak için harekete geçtiler.

Tarihte Şubat Devrimi olarak bilinen Petrograd olayları, savaş halindeki Ukrayna örgütlerinin yöneticilerini gafil avladı. Galiçya'da ve Dinyeper Ukraynası'nda 1905 Devrimi döneminin anahtar isim olan Mykhailo Hrushevsky, Moskova Halk Kütüphanesi'nde bir makale üzerinde çalışırken dışarıda gürültü ve bağırışlar duydu. Kütüphaneciye neler olduğunu sorduğunda, olayın bir devrim olduğunu öğrendi: Moskovalılar Rusya'nın devlet simgesini ele geçirmek için Kremlin'e doğru akın ediyorlardı. Kiev'de, Mart başında, Ukrayna'nın siyasal ve kültürel örgütlerin temsilcileri, Merkez Rada dedikleri düzenleyici bir kurul oluşturdular. Kurulun başkanı olarak Hrushevsky'i seçtiler ve onun hızla Kiev'e gelmesini beklediler. Hrushevsky geldiğinde, çoğu öğrenci ve yirmilerinde meslek sahipleri olan Ukraynalı eylemcilerden oluşan genç nesle arka çıktı.

Hrushevsky'nin Ukrayna hareketinin orta kolundan (şu anda ismi Ukraynalı İlericiler Topluluğu olan) olan eski meslektaşlarından birkaçı genç devrimcilere katılmak istedi: 1905 Devrimi'ni deneyimlemiş olarak, devrimlerin tepkiyle sonlandığını biliyorlardı ve kültürel düzeydeki imtiyazlar karşılığında yönetime karşı bağlılıklarından vazgeçmeye hazırlardı. En büyük öncelikleri, Ukraynacayı eğitim dili haline getirmekti. Hrushevksy onların hatalı olduğuna inanıyordu: Eğitim alanında yenilik değil, yenilenmiş demokratik bir Rus Devleti'nde Ukrayna'nın bölgesel özerkliğini talep etme vakti gelmişti. Ukrayna'nın imparatorluk hükümetiyle olan ilişkilerinin tarihi göz önüne bulundurulduğunda, Ukrayna hareketinin gazileri nazarında bu, tam anlamıyla gerçekdışı olmasa da fazlasıyla iddialı bir talepti. Ancak, Hrushevsky ve genç, hevesli destekçileri aksini düşünüyorlardı.

Hrushevsky ve destekçileri, Kiev'in merkezinde bulunan Pedagoji Müzesi'nin bodrumundaki bir odada çalışarak Mart'ta etkinliklerine başladılar. Volodimir Vynnçenko'nun başkanlığındaki Genel Sekreterliği –özerk bir Ukrayna hükümeti– kurdular. Hem Ukraynaca hem de Rusça yazan Vynnçenko, Nikolay Gogol'dan sonra Orta Rusya'da hatırı sayılır bir okur kitlesi edinen ilk Ukraynalı olmuştu. Yeni hükümet, İmparatorluğun Kiev, Podolya, Volhinya, Çernigiv ve Poltava guberniyaları da dâhil olmak üzere, günümüz Ukraynası'nın büyük bir bölümü üzerinde yetki talep etti. Petrograd'daki Geçici Hükümet Temmuz gelmeden yeni hükümeti Ukrayna'nın bölgesel

hükümeti olarak tanıdı.

Bütün bunlar nasıl olabilmişti? Nasıl oluyor da 1905 Devrimi sonrası önemi azalan Ukrayna düşüncesi, vatansever "gerçek Rus" toplulukları ile Büyük Rusya taraftarlarının yanı sıra, Rus liberalleri ve sosyal demokratlar tarafından savunulan gelecek tasarılarına karşı çekişmesinde galip gelebilmişti? Meclis'in genç liderleri tarafından sunulan liberal milliyetçilik ve sosyalizm birleşiminin, dönemin devrimci atmosferinde bağımlılık yaratan bir ideoloji olduğu ortaya çıkmıştı. Siyasî anlamda etkin olan halk, Ukrayna partileri tarafından desteklenen Ukrayna'nın bölgesel özerkliğini, ülkeyi kuşatan askerî, iktisadî ve toplumsal sorunların girdabından kurtulmanın tek yolu olarak görmeye başladı. Merkez Rada, dönemin en önemli iki talebini bir araya getirmeyi başarmakta öncü olan tek kurum oldu: toprak ve barış.

Savaşı bir an önce bitirmek isteyen askerler, hep birden hevesli bir şekilde Rada'ya arka çıktılar. Petrograd'daki Geçici Hükümet doğu cephesinde yeni bir saldırıyı başlatmak ve Britanya ve Fransa'nın yanında, sonuna kadar savaşan askerlerle savunma yapmakla uğraşırken, Merkez Rada, savaşın yerle bir ettiği Ukrayna'da barışı vaat edip, bunun için tek umut kaynağı oldu. "Ukraynalılaştırılmış" ordu birlikleri –Ukrayna vilayetlerinden askere alınanların oluşturduğu ve 1917'de, cephenin Ukrayna mıntıkasına gönderilen müfreze birlikleri– Rada'ya bağlılıklarını bildirdiler. Toplamda 300.000'e yakın er bulunuyordu. Bu asker üniformalı savaş yorgunu köylüler anayurtlarına dönme konusunda istekli oldukları kadar, toprak sahibi sınıfların güçlü muhalefetine rağmen Merkez Rada'nın yapmayı vaat ettiği soylu topraklarının yeniden bölüşümü için tam vaktinde topraklarına dönmek istiyorlardı. Rada'daki en büyük siyasî parti olan Ukraynalı Sosyalist Devrimciler'in siyasî anlamda üzerinde hâkim olduğu Ukrayna köylü sınıfı, Rada'nın sağlam destekçisiydi.

Başlarda Ukrayna sever siyasal ve kültürel örgütlerden oluşan düzenleyici bir heyetten biraz fazlası olan Merkez Rada, 1917 Yazı'nda, köylü, işçi ve askerlerden oluşan Pan-Ukraynacı kongreler vekillerini buraya gönderince, ülkenin meclisi olmuştu. Milliyetçi azınlıklar da aynı şeyi yaptılar. Mykailo Hrushevsky 1905 pogromlarının tekrarlanmasına izin vermemek için destekçilerine yardım çağrısında bulunurken büyük zahmetlere girip, Ruslara, Yahudilere ve Lehlere, Rusya ile birleşik, kendi kendini yöneten bir Ukrayna cumhuriyetinde kültürel özerklik sözü verdi. Bunun karşılığında, Yahudi sosyalist partiler Rada'ya katılıp Ukrayna'nın bölgesel özerkliği fikrini desteklediler. Rada'nın üye sayısı sekiz yüz kişiyi aşınca, Rada liderleri yeni devrimci meclisin çalışmalarını düzenlemek üzere Küçük Rada isimli daha ufak bir iskelet oluşturdu.

Düzinelerce Ukraynalı seçkin, Petrograd ve Bolşeviklerin Mart 1918'de Rusya'nın yeni başkenti yaptıkları Moskova'dan, yeni Ukrayna'nın inşa edilmesinde yer almak üzere Kiev'e döndü. Bunlardan biri -uluslararası çapta ünlü ve yetenekli bir ressam olan Heorhii Narbut- Ukrayna Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurucularından biri oldu. Narbut bunun yanı sıra, Ukrayna hanedanlık armalarının ve ülkenin ilk banknot ve pullarının baş tasarımcısı oldu. Armaların arasında iki adet tarihî simge, Kiev Prensi

Vladimir'in para biriminden alınan bir mızrak ve bir Kazak imgesi bulunuyordu: Yeni devlet Kiev Rusu ile Kazak Hatmanlığı'na iki selefi olarak sahip çıkmış oldu. Armada bulunan mavi ve sarı renkler ise, bu renklerin yüzyıllardır armalarının parçası oldukları Galiçya'dandı. Renkler, Dünya Savaşı'nda doğu cephesinin her iki tarafında bulunan Ukrayna topraklarındaki birliği temsil ediyordu.

Elde edilen yeni Ukrayna özerkliğinde her şey güllük gülistanlık değildi. Rada, ne varlığını sürdürebilecek devlet aygıtları oluşturmayı ne de kendine bağlılık sözü veren yüz binlerce subay ve askeri kullanarak, sağlam silahlı kuvvetler yaratmayı başarabildi. Kendilerini yeni meclisin dümeninde bulan yazarlar, akademisyenler ve öğrenciler bir yandan ulusal devrimin hayalini yaşıyor bir yandan da eski kısır döngü devlet yapısını yıkmakla uğraşıyorlardı. Merkez Rada, 1917 Sonbaharı'nda, önceki vaatlerini yerine getirmedeki başarısızlığı yüzünden, sahadaki durumun denetimini kaybetmeye başlayınca, işler durumda olan bir hükümet ve sadık bir ordunun olamaması önemli bir mesele haline geldi. Şehirlerde, Rada'ya verilen destek yüzde 9 ila 13 oranına düşünce (tek istisna yüzde 25 ile Kiev'di), iktidar, Bolşevik hâkimiyetindeki sovyetlere (konseyler) doğru kaydı. Merkez Rada toprak ya da barış dağıtamadıkça, taşra daha da huzursuz hale geliyordu. Köylüler kendi girişimleriyle, devlete ve soylulara ait topraklara el koymaya başladı.

Sonradan Ekim Devrimi olarak bilinecek olan Petrograd'daki Bolşevik Darbe, Ukrayna'daki gelişmeler üzerinde büyük bir etki yarattı. Darbeye doğrudan bir karşılık olarak, Merkez Rada, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti –kendi haklarına sahip ancak Rusya ile federal birlik halinde kalacak olan bir devlet. Rada ayrıca, yeni bölgeler talep etti: etnik Ukraynalıların yaşadığı Tavrida, Kursk ve Voronej guberniyalarının yanı sıra, Katerynoslav, Harkiv ve Herson guberniyaları. Bu eylemler, Geçici Hükümet'e bağlı birlikleri bozguna uğratmak için Kiev'de güçlerini birleştirmiş olan Merkez Rada ile Bolşevikler arasındaki kısa ömürlü iş birliğinin sonunu hazırladı. Kiev'deki Ukrayna hükümeti ile Petrograd'daki Bolşevik hükümeti arasında anlaşmazlık başlamıştı.

Bolşevikler, sovyetlerin –işçi, köylü ve askerlerin temsilcileri tarafından kurulan ve çeşitli siyasî partiler tarafından karşı çıkılan yeni bir hükümet şekli– hâkimiyetini ele geçirerek Rusya'da güç kazandılar. Geçici Hükümet'i deviren Ekim Darbesi, Devrim sırasında Petrograd'da toplanan, Bolşevikler ile müttefiklerinin hâkimiyetindeki İkinci Tüm-Rus Sovyetler Kongresi tarafından onay aldı. Aralık 1917'de Kiev'de gerçekleşmek üzere Ukrayna Sovyetler Kongresi için oturum çağrısı yaparak, Ukrayna'da aynı taktiği denediler. Ancak, vekillerin çoğunun Merkez Rada'nın köylü destekçileri olduğu ortaya çıktı: Kiev'de planlanan Bolşevik darbesi başarısızlığa uğramıştı.

Bunun geçici bir başarısızlık olduğu anlaşıldı. Bolşevik örgütçüler, Aralık sonlarında ülkenin doğusundaki sanayi bölgesinden gelen bir sovyetler kongresinin toplandığı Harkiv'e gitmek üzere Kiev'den ayrıldılar. Kongre, 25 Aralık 1917'de, Ukrayna Sovyet-

leri Halk Cumhuriyeti denilen fiilî bir devletin kurulduğunu açıkladı. Ocak 1918'in başında, Rusya'dan gelen Bolşevik birlikleri Ukrayna'ya girip, sonunda Sovyet Ukrayna'nın başkenti olacak olan Harkiv'de ilan edilen fiilî devletin bayrağı altında Kiev'e doğru hareket ettiler. Rus subay Mihail Muravyov önderliğindeki birlikler, demiryolu üzerinden ilerleyip, Bolşevikler tarafından harekete geçirilen işçi birliklerinin onlara destek olduğu, önde gelen sanayi merkezlerinin denetimini ele geçirdi. Merkez Rada, işçiler üzerinde değil, liberal aydınlar üzerinde egemen olduğu sanayi şehirlerinin hâkimiyetini bütünüyle kaybetti. Bunun yanı sıra Rada'nın Rus istilası karşısında kendini koruyacak birlikleri çok azdı. Ukrayna'nın bağımsızlığı için desteklerini bildiren askerî birlikler, 1917 Yazı'nda cepheye gönderilmişti. Şimdi Merkez Rada liderleri kendilerini, ülkelerinin Rusya'dan tam bağımsızlığını ilan etmeye mecbur durumda bulmuşlardı ancak onu koruyacak birlikleri yoktu.

22 Ocak 1918'de, Merkez Rada, Ukrayna'nın siyasî bağımsızlığını ilan eden dördüncü ve sonuncu üniversalı (buyruk) yayımladı. Üniversal 25 Ocak'ta yasa haline geldi. Metinde, "Ukrayna Halk Cumhuriyeti böylelikle bağımsız, özgür ve hiç kimsenin tebaası olmayan Ukrayna halkının egemenliğindeki bir devlet olmuştur" yazıyordu. Mykhailo Hrushevsky, Rada'ya bu bildirgeyi sunarken iki önemli hedefin altını çiziyordu: Almanya ve Avusturya ile barış anlaşması imzalanmasını sağlamak –bunu sadece bağımsız bir ülke yapabilirdi– ve Ukrayna'yı Bolşevik istilası ve büyük sanayi merkezlerinde bulunan Bolşevikler tarafından örgütlenen Kızıl Muhafızlar isimli işçi birliklerinin ayaklanmasından korumak. Ancak Dördüncü Üniversal'ın tarihî önemi, bu önemli hedeflerin ötesine geçti. Bu, İvan Mazepa döneminden bu yana, Ukrayna'nın Rusya'dan belirgin ilk kopuşuydu. İlk olarak daha yedi yıl önce Dinyeper Ukrayna'sında ortaya konmuş olan bağımsız bir Ukrayna fikri, yaygın bir siyasî meşruiyet kazanmıştı. Bağımsızlık cini, artık imparatorluk şişesinden çıkmıştı.

Üniversal'da "bizler, komşu devletlerle barış ve dostluk içerisinde yaşamak istiyoruz: Rusya, Polonya, Avusturya, Romanya, Türkiye ve diğerleri ama içlerinden hiçbiri bağımsız Ukrayna cumhuriyetinin hayatına müdahale etme hakkına sahip değildir" yazıyordu. Bu, elbette, söylemesi kolay, yapması zor bir şeydi. Rus birlikleri kuzeyden ve doğudan Kiev'e yaklaşırken, Kiev'in içinde ise Bolşevikler, duvarları günümüzde Kiev'in sanat merkezi ve sergi salonu olarak hizmet veren, önemli bir askerî fabrika olan Arsenal'de işçi isyanı çıkartıyordu. Bolşeviklerin toprak, barış ve toplumun devrimsel dönüşümü vaatleri çoğunu uzaklaştırdığı için, güvenilir asker konusunda eksiklik vardı. Rada seferberlik çağrısında bulundu. Çernigiv bölgesindeki Kruty demiryolu istasyonunda, yaklaşık dört yüz Ukraynalı talebe ve askerî öğrenciden oluşan askerî birlik, Baltık Filosu'ndan gelen denizciler ile Petrograd'dan bir askerî birliğin oluşturduğu ilerlemekte olan Bolşevik güçleriyle karşı karşıya geldi. Ukraynalı savaşçılardan yirmi yedisi, düşman eline düştükten sonra, Bolşevik ilerlemesine karşı gösterdikleri beş saatlik direniş nedeniyle vuruldular. Ukrayna'nın tarihsel hafızasında, ulusal bağımsızlık gayesinin ilk şehitleri olarak ün kazanmışlardır. Şehitlerin devamı gelecekti.

9 Şubat 1918'de, Merkez Rada Kiev'den ayrılıp, batıya doğru geri çekildi. O gece, günümüz Polonya-Beyaz Rusya sınırındaki Brest şehrinde, vekiller İttifak Devletleri ile bir barış anlaşması imzaladı: Almanya, Avusturya-Macaristan ve müttefikleri ile. 1917 Yazı ve Sonbaharı'nda düzenli bir ordu kurmayı reddetmiş olan Merkez Rada'nın, korunmak için artık Ukrayna sınırının ötesine bakmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ukraynalı temsilciler, Almanya ve Avusturya'dan askerî destek istediler ve bu ülkeler anında desteklerini sundular: Uzun savaş yüzünden bitkin düşmüş olan İttifak Devletleri'nin ordu ve ekonomilerinin tarım mamullerine ihtiyacı vardı ve Ukrayna hâlihazırda Avrupa'nın tahıl ambarı olarak ün yapmıştı. Barış anlaşması "daha önemli tarım ve sanayi ürünlerinin fazlasının karşılıklı değişimi ..." gibi bir şeyden bahsediyordu. Ukrayna'nın tahılı karşılığında, İttifak Devletleri sağlam ordusu olan, tıkır tıkır çalışan bir askerî makine verdi. Anlaşmanın imzalanmasından sonraki on gün içerisinde makine Ukrayna'ya daldı. Makinenin 2 Mart'a kadar Bolşevikleri Kiev'den dışarı çıkarmasından sonra, Merkez Rada, Pedagoji Müzesi binasına tekrar girdi ve Kruty'de ölen öğrenciler, Kiev'in ilk Viking hükümdarının gömülü olduğu efsanevî Askold Mezarlığı'nda, askerî cenaze töreniyle gömüldüler.

Bolşevikler geri çekilmeye başlamıştı ve ilerleyen Alman ve Avusturyalı birlikleri (yaklaşık 450.000 kişi) askerî güçle durduramayıp, diplomatik ve yasal araçlara başvurmayı denediler. Buna kâğıt üzerinde başlayıp, Güneydoğu Ukrayna'da fiilî halk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan ettiler. Odesa Halk Cumhuriyeti ve Donetsk-Kryvyi Rih Cumhuriyeti, Merkez Rada'ya karşı oluşturulan Taurida Cumhuriyeti tarafından birleştirildiler. İttifak Devletleri bunu ciddiye almadı ve Ukrayna birliklerinin yardımıyla, Kırım'ı bile ele geçirdiler ancak Kiev merkezli Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne katmadılar –Merkez Rada Kırım üzerinde asla hak talep etmemişti. Bolşevikler çok geçmeden, kendilerini, İttifak Devletleri ile kendilerine ait bir barış anlaşması imzalayabilmek için bağımsızlığını tanımak zorunda oldukları Ukrayna'nın dışında buldular.

Yeni Ukrayna Devleti artık Rusya'dan sadece de jure olarak değil, aynı zamanda de facto olarak da bağımsızdı. Ancak Merkez Rada'nın, bir milyon ton tahıl tedarik etmeyi kabul etmiş olduğu İttifak Devletleri'nden bağımsız olması kesin olmaktan çok uzaktı. Bu durum, Alman ordu yetkililerinin, sosyalist hâkimiyetindeki hükümetin "tahıl pompalama" tasarısına güvenmeyerek Rada'yı lağvettiği zaman, 1918 yılı Nisan ayı sonunda gayet açık anlaşıldı. Rada'nın dağılması, onun, daha önce sözü edilen hatırı sayılır miktardaki diğer tarım mamullerinin yanı sıra, tonlarca tahılı müttefiklerine tedarik etmeyi kabul etmesinden birkaç gün sonra gerçekleşti. Almanlar tarafından düzenlenen darbe, Ukrayna'nın toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden, görüşleri oldukça muhafazakâr olan, on sekizinci yüzyıldaki bir Kazak hatmanının soyundan gelen, General Pavlo Skoropadskyi yönetimindeki hükümeti iktidara getirdi. Skoropadskyi, kitlelerin tarihsel belleğine hitap ederek, kendisini yeni devletin hatmanı ilan etti. Eski hatmanların geleneğine bağlı kalıp diktatör olarak hükmeden Pavlo'nun iktidarı yalnızca yabancı güçler tarafından sınırlandırılıyordu –Almanya ve Avusturya'nın

gücü tarafından.

Geçici Hükümet, devrim senesi olan 1917'de, Ukrayna'nın yeni askerî oluşumunun yetkisini Skoropadskyi'ye verdiğinde, Rus kültürel ortamının bir ürünü olan Skoropadskyi hızlı bir Ukraynalılaşma sürecinden geçmişti –milliyetleri bastırarak savaşa devam etmek vahim bir girişimdi. Skoropadskyi, Ukrayna düşüncesinin önce özerklik daha sonra bağımsızlık yanlısı türünü benimseyerek, Almanya'da bir Müttefik bombasının onu vurmasıyla Nisan 1945'te gerçekleşen ölümüne kadar bu düşünceye (ve Alman destekçilerine) kendini adadı. Skoropadskyi yönetimi Ukrayna Devleti ve kurum inşası için büyük bir nimet olmuştu. Ülkenin ilk kez, kendisine ait bankaları ve çalışan bir malî düzeni vardı. Hatman, bakanlıkları yönetmek ve yerel devlet daireleri kurmak üzere İmparatorluk dönemi memurlarını görevlendirdi ve eski İmparatorluk subayları ordu birliklerini oluşturdular. Eğitim alanında ise Ukrayna kendisine ait bir Bilim Akademisi'ne, ilk ulusal kütüphaneye ve ulusal arşivlere sahip oldu. Ukrayna'nın ayrıca, biri Katerynoslav diğeri Kamyanets-Podilski'de olmak üzere iki yeni üniversitesi oldu. Skoropadskyi Ukraynacaya hiçbir zaman tamamen hâkim olamadıysa da Ukrayna sever aydınların eski hayalinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştu –Merkez Rada'nın başlatmış olduğu, Ukraynacanın eğitim dili haline getirilmesi hayali. Skoropadsky'nin kurumsal alandaki başarıları ne olursa olsun, onun yönetiminin Merkez Rada'nın sosyalist liderleri tarafından aforoz edildiği kesindi. Liderler, çoğu zaman çok geçerli bir sebepten dolayı, Bolşevik Devrimi'yle Rusya'dan sürülen Rus muhafazakârları için güvenli bir bölgenin yaratılması olarak düşündükleri yeni yönetimle iş birliği yapmayı reddettiler. Birçok sosyalist lider, gözden kaybolup, siyasî bir geri dönüşün komplosunu kuruyordu. Hatmana karşı bir ayaklanmanın çanları çalıyordu. Yönetim, mesai saatlerini on iki saate uzattığı işçiler ile yetkililerin ekinlerine el koyduğu köylüler arasında sevilmekten çok uzaktı. 1918 Yazı'nın sonunda, binlerce işçi greve çıkmış ve 40.000'e yakın köylü, silahlı birliklere katılmıştı –I. Dünya Savaşı sonrası Ukrayna'nın artık eğitimli ordu personeli açığı yoktu. Alman birlikleri tarafından gerçekleştirilen misilleme seferleri işleri daha da kötüleştirdi. Yönetim sonbaharın başında ölüm sarmalına girdi. Kendisini Bolşevik olmayan Rusya ile olan federal birliğin bayraklarını yükselterek kurtarmaya çalıştı ancak bu geç kalınmış, birleşik bir Rus Devleti fikrini savunan İtilaf Devletleri'ni yatıştırma çabası geri tepti. Ukrayna'nın bağımsızlığından simgesel olarak vazgeçilmesi, hatmanı bilfiil alaşağı etmeye çalışan Merkez Rada'nın sosyalist liderlerini kızdırmaktan başka bir işe yaramadı. Ancak her şeyden de öte, Dünya Savaşı'nın sonlanması, Skoropadsky yönetiminin sonunu getirmişti.

11 Kasım 1918'de, Paris'in kuzeyindeki Compiègne ormanında, Alman ordu komutasının temsilcileri, Fransız ve Britanyalı mevkidaşlarıyla ateşkes imzaladı. Düşmanlıkların bitmesi, Alman ve Avusturya birliklerinin Ukrayna'yı terk edeceği anlamına geliyordu. Üç gün sonra, 14 Kasım'da, on sekizinci yüzyıl devrimci Fransa hükümetinin [Directoire, ed.] adının verildiği ve Rada hükümetinin eski başkanı olan Volodi-

mir Vynnçenko tarafından başkanlık edilen devrim komitesi olan Direktorya, açıkça hatmana karşı ayaklandı. Direktorya, Almanların ve Avusturyalı birliklerin ayrılmasına izin verdi ve 14 Aralık'ta isyancı köylüler ile hatmanı bir başına bırakan ordu birimlerinden oluşan Direktorya birlikleri Kiev'e girdi. Hatmanlığın sonu gelmişti. Savaşın ürünü olan, savaşan taraflardan birinin destek çıktığı hatmanlık, kendi başına hayatta kalamayacağını göstermişti. Ukrayna Halk Cumhuriyeti geri gelmiş, selefi tarafından kurulan kurumları büyük bir memnuniyetle ele geçirmişti. Fakat Cumhuriyetin Kiev üzerindeki denetimi hiçbir anlamda sağlam sayılmazdı. O senenin başında Almanya ve Avusturya ilerlemeden önce geri çekilmek zorunda kalan Bolşevikler, şimdi Ukrayna'yı geri almak için hazırlanıyordu.

Galiçya'da, cephenin diğer tarafında, Dünya Savaşı'nın sonu, kısa bir zaman içinde Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti olarak tanınacak diğer bir Ukrayna devletinin kurulmasına zemin hazırladı. Devletin oluşumu Ekim'de, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu federalleşirken, yeni imparator olarak I. Karl'ın ilan edilmesinden sonra başladı. Ukraynalı liderler, Galiçya, Bukovina ve Transkarpatya'nın etnik bölgeleri üzerinde hak talep etti. Avusturya-Macaristan son günlerini yaşıyordu: İmparatorluğun, şimdi aralarında Birleşik Devletler'in de olduğu İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalamak olan son eylemi, 3 Kasım 1918'de gerçekleşti. Viyana ve Budapeşte'den yönetilen uluslar, imparatorluk kafesinden kurtulma konusunda istekliydiler. Ancak Kasım ayının sonuna kadar varlığını koruyamayan Çifte Monarşi'nin yıkılması, bölgeler üzerindeki yoğun rakip taleplerin de önünü açmıştı. Ukraynalılar ve Lehler, Galiçya'nın hâkimiyeti için birbirlerinin boğazlarına sarılmışlardı. Sayısız vaatlere rağmen Viyana hükümeti, eyaleti doğu ve batı bölümleri halinde bölmeyi başaramamış olduğu için, Lehler eyaletin tamamı üzerinde hak talep ediyordu.

Ukraynalılar ilk darbeyi 1 Kasım 1918'de gerçekleştirerek, Lviv'in hâkimiyetini ele geçirdiler –etrafı Ukraynalı nüfustan oluşan kırsal alanla çevrili ancak kendisi etnik yapı bakımından büyük oranda Leh ve Yahudilerden oluşan bir şehir. Yepyeni Ukrayna devletinin bağımsızlığını o gün ilan ettiler. Lehler, yirmi gün sonra, şehir üzerinde tekrar hak iddia ederek, direniş gösterdiler. Önde gelen Avukat ve Belediye Başkanı Yevhen Petrushevych liderliğindeki yönetim, Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti, merkez binayı ilk olarak Ternopil daha sonra Stansylaviv'e (günümüzdeki adıyla İvano-Frankivsk) olmak üzere, doğuya doğru taşımak zorunda kaldı. Bu, uzun zamandır ertelenen kanlı Ukraynalı-Leh savaşının başlangıcıydı. 1 Aralık 1918'de, batı ve doğudaki iki Ukrayna cumhuriyetinin temsilcileri, güç birleştirmeye ve tek bir devlet kurmaya karar verdiler. Olabildiğince birlik olmaları gerekiyordu. İki taraf için de gelecek, hiçbir suretle parlak görünmüyordu. Çoğunun bütün savaşları sonlandıracağını düşündükleri I. Dünya Savaşı, bittiği anda yenilerini tetiklemişti.

Dünya Savaşı, Balkanların Panslavcı koruyucusu olarak hareket edip, Pan-Rusçu kimliğini Avusturya-Macaristan'a kadar yaymaya çalışan Rusya ile Slav ulusları üzerindeki hâkimiyetini korumaya çalışan Avusturya arasında başlamıştı. İki imparatorluk

hükümet de kaybetti. Toplumsal devrim eski düzeni yıkarken, Doğu ve Orta Avrupa'da savaş imparatorlukları zayıflattı ve ardından yok etti. Avrupa'nın geri kalanı gibi, Ukrayna da savaşın felaketlerinden sonra kendisini farklı bir noktada buldu -savaştan bunalmış halde, harap olmuş bir ekonomi, azalmış nüfus, seferber olmuş etnik kimlikler, hiç olmadığı kadar hasmane ideolojilerle. Ancak, imparatorlukların çöküşü Ukrayna'ya yeni bir kimlik vermiş, kendi hükümeti ve ordusuyla Ukrayna devletinin kurulmasını sağlamış ve Ukrayna'yı Avrupa'nın siyasî haritasına yerleştirmişti. Savaştan doğan yeni siyaset, eski imparatorluk sınırının iki tarafındaki Ukraynalılara açık bir siyasî hedef sunmuştu -bağımsızlık. Savaş patlak vermeden önce hayalden çok da öteye geçemeyen bağımsızlık, Meclis'in sosyalist liderleri, Skoropadsky'nin destekçileri ve Galiçya'daki Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti askerleri tarafından benimsenen ideolojinin bir parçası haline geldi. Bağımsızlık hedefi, sıklıkla, azınlıkları düşmanlaştırır ve komşuları ötekileştirirken, Ukraynalıları harekete geçiriyordu. Bağımsızlığı ilan etmek başka bir şey, bunu yerine getirmek ise tamamen başka bir şeydi. Ukraynalılar bağımsızlık için birden fazla cephede savaşmak zorunda kalacaktı.

19
Yıkılmış Bir Hayal

Kiev'de 22 Ocak 1919 Çarşamba günü, karsız ama biraz buzlu, hoş bir kış günü yaşandı. Bunu, o gün bir film ekibinin, Ukrayna'nın başkentindeki halka açık bir etkinliğin ilk çekimleri için orada olmasından biliyoruz. Merkez Rada'nın, Ukrayna'nın bağımsızlığını duyurduğu Dördüncü Üniversal'ı ilan etmesinin üzerinden bir sene geçmişti. Rada, şimdi tekrar iktidar olunca, meclisin bazı eski liderleri bu fırsatı başka önemli bir şeyi ilan etmek için değerlendirdiler -eski Rusya ve Avusturya hâkimiyetindeki bölgelerinin tek, bağımsız bir devlet halinde birleştirilmesi. Liderler, Vladimir Sokağı'ndan başlayıp, Aziz Sofya Meydanı'na kadar devam eden bir zafer takı inşa ettiler. Birkaç ay öncesine kadar Rusya-Avusturya sınırının her iki tarafındaki Ukrayna aydınlarından oluşan ufak bir cemiyetin bir hayali olmaktan öteye gidemeyen bu meseleyi kutlamak amacıyla, insanların toplanması, ayin ve geçit törenleri için arka plan olarak Kiev Rusu dönemine ait bir katedrali seçmişlerdi.

Öğle vaktinde kameranın objektifine, Aziz Sofya'nın çanları eşliğinde, gülen yüzler, ellerinde çiçekler olan kadınlar ve ordu üniformalı erkekler takıldı. Herkesin gözü, yeni devrimci hükümet olan Direktorya'nın uzun boylu, keçi sakallı, üzerinde siyah deri kaban ve kafasında sportif, geniş kenarlı şapkası olan bir adamın önderliğindeki üyelerinin üzerindeydi. Bu adam, Direktorya'nın başkanı ve Merkez Rada hükümetinin eski başbakanı olan Volodimir Vynnçenko idi. Volodimir'in sağında ise, iki Ukrayna devletinin birleşmesini tamamlamak üzere, eskiden Habsburg yönetimindeki Ukrayna topraklarının halk kongrelerinin yetki verdiği Batı Ukrayna temsilcileri yürümekteydi. Ne Vynnçenko ne de Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti meclisinin başkan vekili olan Lev Bachynski kameramanın ilgisini çekebildi. "Yayının" büyük bir bölümünde, etrafındaki çoğu memurun taktığı türden koyun derisinden yapılma bir şapka takan, orta yaşlı ve yapılı bir adam çekildi. Bu adam bir an, Vynnçenko'nun yanında sigara içerken ve daha sonra kemerini ve kıyafetini düzeltirken görüntülendi. Bu kişi Direktorya ordusunun baş *ataman*'ı, diğer bir deyişle, başkomutanı olan Semen Petlyura idi.

1879'da Poltava şehrinde doğmuş olan Petlyura, çekimler sırasında otuz dokuz yaşındaydı. Kendisinden yarım yaş büyük olan Josef Stalin gibi, Petlyura da devrim etkinliklerine, ilahiyat fakültesinde öğrenci iken başlamıştı. Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin liderlerinden biri olmak için en alttan başlayıp, yükseldi. 1905 Devrimi yenilgisinden sonra Petlyura, ilk olarak Kiev'de daha sonra St. Petersburg'da ve 1911'den sonra da Moskova'da olmak üzere, bazı Ukraynaca dergi ve gazetelerin editörlüğünü yaptı. 1917'de Ukrayna Genel Ordu Komitesi Başkanı ve daha sonra Merkez Rada'nın askerî işler genel sekreteri olarak Petlyura, Rus ordusu kademelerinde Ukrayna birliklerinin oluşturulmasını sağladı. İmparatorluk yetkilileri olsa, böylesi bir birliği geleceğin hatmanı olan Pavlo Skoropadsky'nin komutasına emanet ederdi.

22 Ocak 1919'da çekilen filmde, Petlyura'nın, Volodimir Vynnçenko ile konuşma-

dan onun yanında durduğu görüntüsü vardı. İki siyasetçi birbirlerinden nefret ederdi. Aralarındaki çekişme, ikisinin de Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin yönetici üyesi oldukları savaş zamanlarına dayanıyordu. Koyu bir Bolşevik yanlısı olan Vynnçenko, Bolşeviklerin Ukrayna'yı işgalini kışkırttığı gerekçesiyle Petlyura'yı suçluyordu. Aralık 1917'de, işgalin eşiğinde, Petlyura hükümet görevinden istifa ettirilmişti. Her ne kadar Petlyura ve Vynnçenko hatmana karşı ayaklanmayı yönetmek için birlik olduysalar da aralarındaki çekişme Direktorya'nın bünyesinde devam etti. Mart 1919'a kadar, görüşleri hâlâ Sovyet ve Bolşevik düşüncesinden yana olan Vynnçenko, hem Direktorya ve Ukrayna'dan hem de hemen hemen tüm siyasetten uzaklaşmış olacaktı. Petlyura Mayıs 1919'un başında, dikta yönetimi olan Direktorya'nın başkanı seçilecekti.

Petlyura'nın, yalnızca Vynnçenko'nun değil, aynı zamanda 1917'nin önemli kişiliklerinden bir diğeri olan Mykhailo Hrushevsky'nin göç ettiği zamanda yükselişe geçmesinin önemli siyasî ve askerî sebepleri vardı. Ukrayna devriminin meclis aşamasından askerî aşamaya geçmesiyle, önce askerî işler bakanlığı ve sonra geçtiği başkomutanlık görevleri oldukça önemli hale gelen Petlyura önem kazandı. 1919'un başlarında, Ukrayna bir kez daha Bolşevik saldırısı altında kalınca, Petlyura hükümetin kilit bakanı olarak ön plana çıktı. 2 Şubat 1919'da, Birleşme Yasası'nın kutlanmasından yaklaşık iki hafta sonra, Direktorya Kiev'den çıkarıldı. Direktorya, önce Vinnitsya'ya taşındıktan sonra, bir zamanlar Rusya-Avusturya sınırına yakın olan, o gün ise Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile olan sınırın üzerinde yer alan, Kamyanets-Podilski'ye merkezini kurdu.

Ukrayna ordusunda bir kez daha karışıklık olduğu için geri çekilmekten başka bir seçenek yoktu. Petlyura'nın 1918'in son aylarında Hatman Skoropadskyi karşısında liderliğini yaptığı köylü birlikleri neredeyse uçup gitmişti: 100.000 köylü askerden, görevini yerine getirdiğini ve işin geri kalanın, kurulmasına yardımcı oldukları hükümetin elinde olduğuna inananlar köylerine dönerken, askerlerin yalnızca çeyreği Petlyura'nın yanında kaldı. Kalanların çoğunu *atamanlar* yönetiyordu -artık bağımsız komutanları tanımlamak için kullanılan, komutan anlamına gelen Kazak dönemine ait kelime. Petlyura'nın baş *ataman* unvanı, acı bir gerçeği yansıtıyordu: disiplinli olmayan, başa çıkılamaz bir grup savaş lordunu yönetiyordu. Petlyura ve subayları hiçbir zaman asi birlikten, düzenli bir orduya geçişi başaramadı. Ukraynalı siyasetçiler, başarılı isyancıların karşısında devlet inşa etmede ve silahlı birlikleri örgütlemede başarısız olduklarını göstermişti.

Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin hizmetinde olan yegâne güvenilir birlikler, Galiçyalı askerlerden oluşan birliklerdi -1917 Şubat Devrimi sonrasında Cumhuriyetle güçlerini birleştiren Rus ordusunun I. Dünya Savaşı sırasında ele geçirdiği, Avusturya'nın hizmetinde olan Ukraynalılar. Birlikler, birbiri ardına gelen birçok Ukrayna hükümetinin en disiplinli oluşumları olmuştu. Temmuz 1919'da, Galiçya, Petlyura'ya yeni tak-

viye birlikleri sağladı. 50.000 kişiden oluşan güçlü Ukrayna-Galiçya ordusu, önceleri Habsburg ve Romanov imparatorluklarını ayıran Zbruch Nehri'nden geçip, Petlyura'nın Podolya'daki birliklerine katıldı. Bir sene öncesinde Kiev'de ilan edilmiş olan, Doğu ve Batı Ukrayna'nın birleşimi ilk meyvelerini vermeye başlıyor gibiydi. Birleşmenin koşulları gerçekten de zorluydu –hem Petlyura'nın ordusu hem de ilerlemekte olan Polonya ordusunun Galiçya'dan çıkardığı Galiçya ordusu, yenilginin eşiğindeydi.

Bu nasıl ve neden olmuştu? Kasım 1918'de, Lviv'i Lehlere kaptırmış olmasına rağmen, Batı Ukrayna hükümeti, Ukrayna nüfusunun yoğun olduğu Doğu Galiçya üzerinde etkili bir hâkimiyet kurmayı başarabilmişti. Hükümet, görevini yerini getirebilen bir yönetim düzeni kurup, köylülerin yararlandığı ve Ukrayna nüfusunu Polonya'dan bağımsızlaşma fikri doğrultusunda harekete geçiren, toprağın yeniden dağılımını içeren bir dizi yenilik önerisinde bulunmuştu. General Józef Haller'in komutasındaki 60.000 kişiden oluşan ordunun Nisan 1919'da Galiçya'ya gelmesi, Polonya-Ukrayna Savaşı'nın dönüm noktası idi. Polonya savaş mahkûmlarından oluşan bu ordu (ilk olarak Avusturya tarafında savaşmışlardı), Fransa'da kurulmuş ve İtilaf Devletleri tarafından silahlandırılmıştı. Ordunun subay heyetinden bir bölümü Fransız'dı. Ordu, Bolşeviklerle savaşmak üzere doğu cephesine yollandı ancak Haller orduyu, Galiçya'daki Ukraynalı birliklere karşı konuşlandırdı. Zayıf donanımlı Ukrayna ordusunu doğuya süren Lehler, Fransızları, Ukraynalıların hepsinin Bolşevik olduğu yönünde ikna etmeye çalışırken, Fransızlar Haller'e karşı çıkıp, bu hususta telgraf çektiler. 1919 Yazı'nda, Ukrayna-Galiçya ordusu, Zbruch nehrine çekildikten sonra, nehri geçip Petlyura'nın Podolya'daki birliklerine katıldı.

Petlyura'ya sadık 35.000 kişilik birlik ile müttefik *atamanların* önderliğinde savaşan 15.000 kadar adamdan oluşan toplam 50.000 askerlik güçlü Galiçya ordusu arasında, Ukrayna'nın silahlı birlikleri büyük bir savaş gücü teşkil ediyordu. Galiçyalıların gelişi, Petlyura'ya Orta ve Doğu Ukrayna'da Bolşeviklere kaptırılan bölgeleri geri kazanma fırsatı verdi. Ancak iki Ukrayna'nın birleşimi beklenenden daha az sağlam çıkmıştı. Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin muhafazakâr yönetimi, Direktorya hükümetinin solcu üyeleriyle aynı amaç uğrunda birlik olmakta zorluk yaşarken, Galiçyalı komutanlar, eski asilerin disiplinsiz hallerini anlayışla karşılamakta güçlük çekiyor ve iki grup da olası müttefikleri farklı yönlerde arıyorlardı.

Yalnızca Kiev'deki hükümet değil, aynı zamanda İmparatorluğun diğer taraflarındaki milliyetçi hükümetler de -özellikle Baltık bölgesi ve Kuzey Kafkasya'da- Ocak 1917'de, Petrograd'daki Bolşevik darbesine karşı koyuyordu. Güney Rusya'da, eski İmparatorluk subayları ve Don Kazakları güçleri birleştirerek, Bolşevik dönemi öncesi siyasal ve toplumsal düzenin yeniden kurulması için savaşan Beyaz Ordu'yu kurdular. Britanya ve Fransa'nın da dâhil olduğu Batılı güçler, 1919 Yazı'nın başında, Ukrayna'da Bolşeviklere karşı taarruz başlatan General Anton Denikin önderliğindeki Beyaz Ordu'ya destek çıktılar. Denikin'in Güney Ukrayna'da sahneye girmesi ve kuzeye doğru yönelmesi Ukrayna hükümeti ve silahlı birlikleri için yeni bir sorun oluşturdu. Deni-

kin -Ukrayna liderleri tarafından da savunulan- hem toplumsal devrimi geri çevirmeyi hem de yeni bir toplumsal düzen ve bölünmez bir Rusya Devleti kurmayı amaçladığına göre, Ukrayna hükümeti ve birlikleri, Denikin ile Bolşeviklere karşı aynı safta mı yer almalı yoksa ondan uzak mı durmalıydılar?

Galiçyalılar ile Dinyeperli Ukraynalıların bu soruya farklı yanıtları oldu. Batılılar, Bolşevik karşıtları ve Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu ile müttefik olmakta sorun görmediler. Doğulular ise, kendilerince, Galiçyalıların nefret ettiği Lehleri, Bolşevikler ve Beyazlar karşısında muhtemel müttefik olarak görürken, *atamanlar*, Kızıl Ordu'ya katılma fikrine uzak değillerdi. İdeoloji ve koşulların bir araya getirdiği bu iki taraf, hâlâ kendi savaşlarını veriyorlardı. Ağustos'ta, Beyazlar ve Galiçya birlikleri aynı anda Kiev'e girince, Galiçyalılar sorunsuzca geri çekilip şehri Beyazlar'a bırakarak, Petlyura ve Galiçya kumandanları arasında büyük bir çatışmaya yol açtılar. Petlyura, Lehler ile anlaşma yaparken, Kasım 1919'da büyük bir tifüs salgını iki ordunun da kökünü kurutarak geride kalan Galiçyalıları Beyazlar'a katılmak zorunda bırakınca, büyük bir kopuş yaşandı.

Zirvede başlamış olan, iki Ukrayna devleti için de büyük umutlar taşıyan 1919 yılı, felaketle sonuçlanıyordu. Senenin sonunda, Ukrayna silahlı güçleri yok olup giderken, beraberinde devleti de götürdüler. Doğu Ukraynalılar, siyasî anlamda bölünmüş ve düzensiz oldukları için yenilgiye uğrarlarken, sayıca ve silah bakımından daha yetersiz olan Galiçyalıların kaybetmesinin sebebi ise, doğudaki kardeşlerinden hiçbir yardım alamamaları idi. İki devletin ve ordunun birleştirilmesi, birleşik bir devlet ya da silahlı bir güç oluşturmaktan ziyade, askerî ittifakın kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Uzun bir süre farklı siyasal ve toplumsal düzen altında varlıklarını sürdüren iki ayrı devlet olmaları, aynı ulusa ait olduklarını düşünen bu iki Ukraynalı seçkin topluluğu ile destekçilerinin siyasî ve askerî kültürünü fazlasıyla etkilemişti. 1919'un felaketlerine rağmen, bu fikirden vazgeçmeye hazır değillerdi.

Savaş alanından ayrılan Ukrayna ordusuyla birlikte Ukrayna'nın bağımsızlaşma düşüncesi de solup giderken, Ukrayna'ya hâkim olmak için üç büyük güç çarpışıyordu. Bölünme öncesindeki sınırlarına olabildiğince yakın sınırları olan bir Polonya devletini yeniden kurma hayaliyle hareket Polonya orduları, Galiçya'da hâkimiyet kurup, Podolya ve Volhinya'ya girdiler. İtilaf Devletleri'nin destek olduğu Beyaz ordular ise, çar dönemindeki tek ve bölünmez Rus devletini tekrar kurma hayaliyle, Güney Ukrayna'dan kuzeye ve sonra Rusya'ya ilerlediler. Orada ise uzun vadedeki hedefi dünya devrimi iken, kısa vadede mecburiyeti askerî gücünü koruyabilmek olan Bolşevikler bulunuyordu. Vladimir Lenin'in açıkça kabul ettiği üzere Bolşevikler, Ukrayna'nın kömürü ve ekmeği olmadan asla başarıya ulaşamazlardı.

1919'da, Ukrayna'da savaşan tüm rejim ve orduların arasından, geride en büyük izi bırakan ve Kiev'i elinde en uzun süre tutan Bolşeviklerdi -Şubat'tan Ağustos'a kadar ve daha sonra tekrar Aralık'ta olmak üzere. Ancak, başkenti elde tutmak ve Ukrayna'nın steplerindeki büyük sanayi şehirlerine hâkim olmak, Ukrayna'nın tamamını yönet-

mek anlamına gelmiyordu. Kırsal kesim, yeni Bolşevik efendilere karşı ayaklanmıştı. Ukraynalı liberaller ve sosyalistler -çoğu aslında kendilerinin ulus inşa etme hedefine engel olmadığı sürece Sovyet iktidarını ilkesel olarak hoş karşılamaya hazırdı- Bolşevik yönetimine karşı çıktı. Bolşeviklerin toprak verme vaatlerine öylece inanan, ancak silah zoruyla ekinlerine el konulan köylüler için de aynı durum geçerliydi. Çeşitli savaş lordları önderliğindeki köylüler ayaklandı ve isyanları, Denikin komutasındaki Beyaz ordular ile Galiçyalı ordular ve Petlyura'nın liderliğindeki Doğu Ukrayna orduları gibi Bolşeviklerin de Ukrayna'yı yitirmelerinin bir etkeni oldu. Denikin'in mağlup olması ve Kiev'in tekrar Aralık 1919'da ele geçirilmesinden sonra, Bolşevikler, bir önceki sene yaptıkları hatalardan ders çıkarmaya karar verdiler.

Vladimir Lenin, destekçilerine "1919'dan çıkarılacak dersi" bizzat adım adım açıkladı. Lenin'e göre Bolşevikler ulus sorununu göz ardı etmişlerdi. Sonuç olarak, Bolşevik ordusu 1919'un sonu ve 1920'nin başında, resmen bağımsız Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti bayrağı altında Ukrayna'ya dönüp, Ukraynalılara, onların ana dilinde seslendiler. Artık rağbet gören düşünce Ruslaştırma değil, ulusal devrimin Ukrayna'da kültürle uzlaşmasıydı. Yerel seçkinlerin İmparatorluk kadrolarına atanmasını anımsatır türdeki bir hareketle, Bolşevikler, partilerinin kapısını Ukraynalı solculara açtı. Bu eski Sosyalist Devrimciler gelecekteki Ukrayna devletinin Sovyet düzeni düşüncesini kabul etmiş ve başlıca dergileri olan *Borot'ba*'nın (Mücadele) isminden hareketle, Borotbistler olarak tanınmışlardı. Bireysel olarak Bolşevik Partisi'ne kabul edilen Borotbistler, Bolşeviklere fazlasıyla gerekli Ukraynaca bilen kadrolar ve kültürel seçkinleri sağladılar. Köylüler de sonunda uzlaşmış ve uzunca bir süredir kendilerine vaat edilen topraklara kavuşmuştu: Bolşevikler 1920 Baharı'nda, asillerden istimlâk edilen topraklar üzerinde büyük müşterek çiftlikler kurma tasarılarını erteleyip, köylülere eski efendilerinin toprağını bölüştürmek için izin verdiler.

Yeni strateji işe yaramıştı. 1920 yılı boyunca Bolşevikler Orta ve Doğu Ukrayna üzerinde hâkimiyet kurmayı ve bölgedeki son tehdidi savuşturmayı başarabildiler. Nisan 1920'nin sonunda, Petlyura'nın ordusundan geriye kalanlar tarafından desteklenen Józef Piłsudski komutasındaki Polonya orduları, Volhinya ve Podolya'daki ön cepheden Kiev'e doğru ilerlemeyi tasarladılar. Piłsudski'nin amacı, Polonya ile Sovyet Rusya arasında tampon bir Ukrayna devleti kurmaktı. Saldırı önce başarılı oldu. 7 Mayıs'ta, Petlyura, bir kez daha Ukrayna hükümetinin başkanı olarak Kiev'e girdi ancak bu sefer kendi tarafında olan bir Galiçya ordusu yoktu. Müttefiki olan Polonya'nın desteği için ödemek zorunda kaldığı bedel uygulamada pek önemli değildiyse de simgesel anlamda çok büyük bir öneme sahipti. Baş *ataman*, Polonya'nın Galiçya üzerindeki hâkimiyetini tanımayı kabul ederek, iki Ukrayna devleti arasında cereyan eden sıkıntılı ilişkilere son vurucu darbeyi yapmış oldu.

Petlyura'nın başarısı kısa sürdü. Sovyetler, karşı saldırı gerçekleştirerek, birleşik Polonya-Ukrayna ordusunu, 13 Haziran'da Kiev'den attı. Savaşın en önde gelen Sovyet süvari komutanlarından biri olan Semen Bedenny'nin liderliğindeki Birinci Süvari

Ordusu savunmayı kırarak, geri çekilmekte olan birliklerin önünü kesip, Polonya ve Ukrayna hatlarının arkasını tarumar etti. Kızıl Ordu sadece Ukrayna'da değil, aynı zamanda Beyaz Rusya'da ön cephe boyunca ilerleyerek, günde yaklaşık 30 kilometre yol kat etti. Çok geçmeden ordu, o zamanlar bir Kızıl Ordu cephesinin komiseri olan Josef Stalin'in, adını duyurmak için ele geçirmeyi kafasına koyduğu Lviv şehrine yaklaştı. Ne gariptir ki Lviv'i, Kızıl Ordu'nun hücumuna karşı sadece Polonya birlikleri değil, Doğu Ukrayna'dan gelen Petlyura'nın adamlarından oluşan Ukrayna birlikleri de savundu. Onların şehri başarılı şekilde savunması, Sovyetlerin Polonya ile savaşındaki en büyük mağlubiyetine sebep olan önemli bir etken olmuştu.

1920 yılı Ağustos ayının ortasında, savaşın kaderi bir kez daha değişti. İtilaf Devletleri'nin desteğiyle silahlandırılan ve Britanyalı ve Fransız subayların rehberliğindeki (ikincilerin arasında geleceğin Fransa Devlet Başkanı Charles de Gaulle vardı) Polonya birlikleri, Varşova varoşlarında Kızıl Ordu'nun saldırısını durdurup, daha sonra Vistula Mucizesi olarak bilinen savaşta Kızıl Ordu'yu yendi. Bu mucizenin Sovyet tarafındaki sorumlularından biri de Stalin idi. Stalin, Bedenny'i, komutanlarına karşı gelip, Varşova'ya karşı ilerlemek yerine Lviv'i ele geçirme konusunda cesaretlendirmişti. Şimdi ise Kızıl Ordu dağınık bir şekilde geri çekilmek durumundaydı. Ekim ayında, iki taraf ateşkes imzalamadan önce, Polonya-Sovyet sınırı kuzeyde Beyaz Rusya, güneyde Ukrayna'nın gerilerine çekilmişti. Ukrayna'da, Volhinya ve Podolya'nın bazı bölümlerinin hâkimiyeti bir kez daha Lehlerde idi. Bu kazanıma rağmen, tıpkı Ukrayna'nın bağımsız devlet olma umutlarındaki canlanmada olduğu gibi, Polonya'nın, Ukrayna'nın başkenti Kiev ile tampon devlet kurma çabası da başarısızlıkla sonuçlandı. Vistula Mucizesi, Sovyetlerin devrimlerini Avrupa'nın tam kalbine taşıma yönündeki tasarılarını da suya düşürmüş oldu.

Polonya-Sovyet Savaşı'nın gelmiş geçmiş en iyi "kronikçisi", Odesalı Rus-Yahudi yazar olan İzak Babel'dir. İzak, Budenny komutasındaki Birinci Süvari Ordusu'nda savaştığı dönemde, *Kızıl Süvari* isimli kısa hikâyelerden oluşan derlemesini yazmak için kullandığı bir günlük tutuyordu. Budenny'nin, askerlerinin kahramansı imgesini zedelemekle eleştirdiği bu derleme, savaşın acımasızlığını, Kızıl atlılarının hiddetini, ardı kesilmeksizin süren savaş koşullarında yaşayan Yahudi nüfusunun içerisinde bulunduğu acı tabloyu resmediyordu. Sivil Ukrayna halkı, elinde, birbiriyle neredeyse üç yıldır savaşmakta olan ve durmadan cephe değiştiren sayısız orduyla, Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatı atlatma şansı bulamadan, yeni dehşet ve yıkımların acısını çekiyordu. Hiçbir topluluk, her bir yandan saldırıya maruz kalan Yahudi halkı kadar, Kızıl, Beyaz, Ukrayna ordu ve savaş lordlarının zulmüne uğramamıştı.

Ukrayna ve Yerleşim Mıntıkası'nın geneli, pogromlara yabancı sayılmazdı ama artık silahlı saldırganlar pogrom yapıyordu. Pogrom mağdurlarının sayısı katlanarak artmış, sadece Ukrayna'da 30.000'i aşmıştı. Pogromların alışıldık nedenlerine –yağmalama isteği, iktisadî rekabet, Yahudi karşıtı Hıristiyanlık ve modern dönem Yahudi

düşmanlığı– bir yenisini daha eklenmişti: Yahudileri bir yanda komünist ve sosyalist propagandacıların nefret ettiği kapitalist sömürgeciler olarak diğer yanda ise Bolşevik düşüncenin koyu tarafları olarak gören devrim dönemindeki ideolojiler ve siyaset.

Büyük pogromlar, 1918'in Baharı'nda, savaşın son senesinde, Alman ve Avusturya- Macaristan orduları Ukrayna'ya girdiğinde başladı. Ancak pogromcular ilerlemekte olan Almanlar ya da Merkez Rada'nın birlikleri değil, Hıristiyan tutkusunun yerine komünist erdemleri koyan ve Novhorod-Siverskyi ve Hlukhivli –eski prensliğin başkenti– Yahudilere yaptıkları saldırıyı burjuvaya yapılan bir saldırıymış gibi meşrulaştıran geri çekilmekte olan Bolşeviklerdi. Petlyura'nın ordusu 1919 Baharı'nda Bolşevik saldırıları altında batıya doğru çekilirken, Ukrayna birlikleri, içlerinden en büyüğünün Proskurov şehrinde (günümüzde Hmelnitski) yaklaşık 1.700 Yahudi'nin ölümüne yol açtığı bir dizi pogromun fitili ateşledi. O sene daha sonra savaş lordunu ve sloganları pek önemsemeyen ve derdi çoğunlukla yağmalamak olan itaatsiz birlikler, Yahudi yerleşkelerini talan ettiler. Sonbaharda, Denikin komütasında, "Yahudileri yen, Rusya'yı kurtar" şeklinde yeni bir Yahudi düşmanı sloganla kendi pogromlarını yapan birlikler geldi. Bunların içinden en büyüğü, Kiev'in güneyinde bulunan Fastiv şehrinde 1.000'e yakın masum kurbanı öldürdü. Toplamda, Beyazlar pogromların yüzde 20'sinden, Kızıllar yüzde 10'undan, savaş lordları yüzde 25'inden ve Petlyura'nın birlikleri ise yüzde 40'ından sorumluydu; sonuncu grup, savaş yıllarında en fazla sayıda pogroma sebep olan gruptu. Birlik komutanlarının onayını alarak pogrom yapan askerlerden oluşan tek düzenli silahlı birlik, Beyaz Ordu idi. Pogromlardan yalnızca Galiçya Ukraynalıları askerleri uzak durmuş görünmektedir.

Ukrayna *şitelt*'lerinden [Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudi kasabaları, ed.] gelen Yahudiler, savaş lordlarını durdurmakta oldukça etkili, ancak büyük ordular karşısında güçsüz olan savunma birlikleri oluşturdu. Yahudi gençler de topluca, Kızıl Ordu'ya katıldılar: Kızıl Ordu'nun siyasî kumandanı olan Lev Troçki, Ukrayna'nın yerlisiydi ve genellikle Yahudi Bolşevikliği'nin bir sembolü olarak görülürdü. Ancak Kızıl Ordu'nun Yahudiler arasında tutulmasının sebebi Troçki'nin ötesine geçiyordu. Yahudi devrimciler, ister Bolşevik ister Menşevik olsun sosyal-demokrat hareketlerde her zaman faal olmuşlardı. Dahası Yahudi gençleri, pogromların sayısına bakıldığında içlerinden en dostane görünen orduya katılıyordu. Bu bakış açısına göre, Lenin'in gizli polisi olan Çeka'daki kısa görevinden sonra siyasî örgüt başı ve muhabir olarak Budenny'nin Süvari Ordusu'na katılan İzak Babel'in hikâyesi, Odesalı Yahudi gençliği için hiç de sıra dışı sayılmazdı.

1919 pogromları, devrimin ilk aylarında kurulan Ukraynalı-Yahudi ittifakını sonlandırdı. Pogromlar ayrıca, Semen Petlyura'yı, Ukrayna'nın Yahudi düşmanlığının korkunç bir simgesi haline getirdi. Petlyura'nın Paris'te göçmen olarak yaşadığı 1926 yılında, Sholom Schwartzbard isimli eski bir Kızıl Ordu askeri onu vurup öldürünce, Petlyura'nın Yahudi düşmanı olduğu düşüncesi daha da güçlendi. Birçok kişi Schwartzbard'ın Ukraynalı siyasî göçmenlerin liderini, Sovyet gizli polis teşkilatı adı-

na öldürmüş olduğuna inanıyordu. Ancak Schwartzbard kendi başına hareket etmiş ve Petlyura'yı, Ukrayna pogromlarında hayatını kaybetmiş olan Yahudi akrabalarının intikamını almak için öldürmüş olduğunu iddia ediyordu. Bir Paris mahkemesi, sanığı serbest bıraktı.

Petlyura gerçekten de pogromların sorumlusu muydu?. Devrim öncesi yıllarda bir sosyal demokrat ve solcu Direktorya'nın lideri olan Petlyura'nın kendisi, sosyal çevresinde olduğu kadar, dışarıdan bakıldığında da enternasyonalist biriydi. Petlyura, Mykhailo Hrushevsky ve Merkez Rada'nın diğer liderleriyle, Yahudilerin, ulusal ve toplumsal boyunduruğuna karşı verilen savaşta Ukraynalıların doğal müttefikleri oldukları görüşünde hemfikirdi. Bu anlayış, Petlyura'nın birliklerine verdiği emirlere kadar sızmıştı. Ağustos 1919 tarihli bir emrinde, "vakit, tıpkı bizler gibi, Yahudi nüfusunun -çocuklar ve kadınlar- köleleştirildiğini ve ulusal özgürlüğünden mahrum bırakıldığını fark etme vaktidir" yazmıştır. "O [özgürlük], bizden uzakta hiçbir yere gitmemeli; kaderimizde ve talihsizliğimizde bize ortak olarak, ezelden beri bizimle yaşamaktadır. Sizlere pogrom yapmaya teşvik eden herkesin ordumuzdan atılması ve Anavatan'ın haini olarak yargılanmasını bütün kararlılığımla emrediyorum".

Petlyura'nın kafasında Yahudilere saldırmak, Ukraynalılara saldırmakla aynı şeydi. Sorun ise, Petlyura kararname çıkarmasına rağmen, ya nadiren ya da gecikmeli olarak suçluları cezalandırıyor olmasıydı. 1919 Şubatı'ndaki Proskuriv pogromunu yapan müfreze birliğinin *Atamanı* İvan Semesenko, Petlyura'nın emirleri üzerine, ancak Mart 1920'de yargılanmış ve vurulmuştu -pogromların doruğunda olan bir ordu üzerinde daha geniş çapta bir etki yaratamayacak kadar geç. Petlyura, ordusu üzerinde sınırlı hâkimiyete sahip olduğu için, emirlerini uygulattırmada isteksizdi. Ordunun pogromlara karışmasının sebepleri, bağımsızlık mücadelesinde yenilgiye uğramalarının sebepleriyle aynıydı -ordu birlikleri itaatsiz ve düzensizdi. Petlyura gibi sosyalist Ukraynalı liderler, Ukrayna milliyetçi hareketinin bakış açısına göre oldukça erken gelmiş olan köylü devriminin dümen suyunda gidiyordu. Ukraynalı eylemciler, ülkeleri devrim, dışarıdan müdahale ve iç savaş yüzünden tutuşup yanmadan önce köylü kitlelerle çalışma ve sosyalist inancın temel noktaları konusunda onları eğitme olanağını bulamamıştı. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, Ukrayna'da propaganda yapmakta sonsuz özgürlüğe sahip olan partiler, Küçük Rusya düşüncesinin destekçileri ve Yahudi düşmanlığını anahtar ideolojik etken olarak benimseyen Rus milliyetçi örgütlerde çalışan eylemcilerdi. Savaşın hemen öncesinde Rus milliyetçiliğinin kalesi olan Sağ Yaka Ukraynası, 1919'un en dehşet verici pogromlarına sahne oldu.

-

Tümüyle başarılı olmadıysa da birliklerini pogrom yapmaktan alıkoymaya ve köylülerden oluşan ordu bölüklerinde Yahudi düşmanlığıyla savaşmaya çalışan tek savaş lordu, Nestor Mahno idi. Kısa boylu, çelimsiz, kadınsı bir yüze sahip ve uzun saçlı Mahno, sayısı en fazla 40.000'e ulaşan, eski Rus İmparatorluğu'ndaki en büyük "özel" ordunun karizmatik kumandanıydı. Kökenlerine göre köylü, siyasî görüşlerine

göre anarşist olan Mahno, savaş lordları arasında ideolojilerinin hırsıyla en fazla hareket eden kişiydi. Evinin merkezi ve işlerini yürüttüğü bölge, Ukrayna'nın güneyinde bulunan Huliaipole şehrindeydi -Donbas'ın kömür madenleri ile Kryvyi Rih'in demir madenleri arasında bulunan, köylü merkezi. Yirminci yüzyıla girerken, Moskova-Sivastopol hattını Mahno'nun memleketinden uzakta olmayan Aleksandrovsk (günümüzde Zaporijya) kentinde kesen bir demiryolu, iki bölgeyi birbirine bağlıyordu. Demiryollarının konumu, Mahno ve ordusunu savaşın tam ortasına yerleştirmişti.

Mahno'nun köylü savaşçıları, onun anarşist ilke ve hayallerinin çok azına katılıyor ve *bat'ko*'nun, diğer bir deyişle köylü paternalizminin bir geleneği olarak ona hitap ettikleri şekliyle babalarının çevresinde bulunan, ideolojilerine göre hareket eden anarşistlere küçümseyerek bakıyorlardı. Köylüler, her türlü devlet denetiminden nefret ediyor –Mahno'nun anarşist ideolojisine uyan bir tavır–, toprakların istimlâk edilmesini ve yeniden bölüştürülmesini istiyorlardı. Erken modern döneminin Zaporog Kazakları gibi, eski Kazak-Tatar sınırında işlerini yürüten Mahno'nun ordusu, kuzeyde Ukrayna hükümetiyle arasındaki mesafeyi koruyarak onlarla sık sık savaştı. Mahno'nun savaşçılarının mutlak çoğunluğu etnik Ukraynalılar olsa da ve Ukrayna'nın ulusal hedefi Mahno'ya tamamıyla yabancı değildiyse de –Mahno'nun öğretmen eşi de bu hedefi savunuyordu– savaş lordunun anarşist devrimi temelde enternasyonalistti.

Ukrayna için savaşmış olan tüm birliklerin arasından Mahno, Bolşevikleri tek başına, ittifak için olası aday olarak görüyordu. Ancak Mahno, onların baş düşmanı olan General Pyotr Vrangel komutasındaki, kalıntıları Kırım'ı son kaleleri haline getirmiş olan Beyaz Ordu'yu yenilgiye uğrattıktan hemen sonra, Bolşevikler Mahno'ya sırtlarını döndüler. Vrangel'inki üç seneden kısa bir sürede Kırım'ın sekizinci hükümeti olmuştu. Kırımlı Tatarlar, 25 Aralık 1917'de, ilk Kırım Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'na doğru yaptıkları iki büyük göç dalgasından sonra Tatarlar, yarımadanın nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturuyordu (geriye kalanlar Ruslar, Ukraynalılar, Yunanlar, Bulgarlar, Yahudiler ve diğer ulusların temsilcileriydi). Cumhuriyet, herhangi bir İslam toplumunun laik bir devlet kurma girişiminin ilk örneğini temsil ediyordu –bu, bir önceki nesilden olan, modern Kırım Tatar ulusunun kurucusu olan İsmail Gaspıralı tarafından yönetilen Kırımlı Tatar eylemcilerinin etkinliklerinin kültürel ve eğitimsel bir sonucuydu. Ancak, Kırım Halk Cumhuriyeti'nin ömrü uzun sürmedi. Yarımadanın yönetimi Ocak 1918'de bağımsız Taurida (Kırım) Cumhuriyeti'ni ilan eden ancak daha sonra çok geçmeden Ukrayna ve Alman birlikleri tarafından ezilip geçilen Bolşeviklere geçti.

Almanya'nın yönetimi altındaki Kırım, Ukrayna'dan bağımsız olmaya devam etti. Ancak Eylül 1918'de, Hatman Skoropadskyi, yarımada üzerinde iktisadî abluka ilan edip Kırım hükümetini özerk bir bölge olarak Ukrayna devletine katılmaya zorladı. Bu düzen çok uzun sürmeyecekti çünkü Almanların geri çekilmesi, Karay kökenli liberal bir siyasetçi olan Solomon Krym'ın yönetimindeki yeni bir hükümeti iktidara getirdi. Krym'ın adalet bakanı, meşhur yazarın babası olan Vladimir Nabokov idi. Ancak

Bolşevikler çoktan ilerlemeye başlamıştı. Bolşevikler Temmuz 1918'de, İmparator II. Nikolay'ı ve Ural Dağları'ndaki yakın aile efradını idam etti. 7 Nisan 1919'da, Romanov imparatorluk ailesinin hayatta kalan üyeleri, Yalta yakınlarındaki malikânelerini terk ettikten sonra, *Marlborough* isimli Britanya zırhlısıyla Batı'nın güvenli kollarına teslim edildiler. Haziran 1919'dan itibaren Kırım, önce General Denikin'in ve o Nisan 1920'de istifa edince General Vrangel'in liderliğinde Beyaz Ordu'nun yönetimi altına girdi.

Vrangel, Güney Rusya hükümetini yönettiğini iddia ediyordu ancak aslında, yalnızca Kırım Yarımadası'nı ve onun kuzeyinde bulunan bir step arazi şeridini yönetiyordu. Vrangel ve bakanları, tüm Rus İmparatorluğu'nu kurtarmak istiyorlardı ki bu söylemesi kolay, yapması zor bir şeydi. İtilaf Devletleri'nin verdiği desteğe rağmen Vrangel, Bolşeviklere karşı savaşı kaybediyordu. 8 Kasım 1920'de, karadan Kırım'a saldırıya geçen Kızıl Ordu ve Mahno'nun müttefik müfreze birlikleri, buz gibi havada ilerleyerek, Syvash gölünün sığ sularından geçip yarımada ile ana karayı birbirine bağlayan 6 kilometre genişliğindeki Perekop Kıstağı üzerinde Beyaz Ordu'nun istihkâm mevkilerine hücum ettiler. 17 Kasım'da Yalta'ya girmişlerdi. General Vrangel, ordusundan geriye kalanları İstanbul'a yolladı. Gitmeyip kalanlar –50.000'e yakın subay ve asker– savaşın en büyük toplu katliamında katledildiler. Görüldü ki bu yalnızca kanlı devrim savaşının son katliamı değil, aynı zamanda Ukrayna'nın çoğunun parçası olmaya zorlandığı koca bir ülkenin bir o kadar kanlı olan Bolşevik yönetiminin başlangıcı olacaktı.

Mart 1921'de Rusya Federasyonu, Sovyet Ukrayna ve Polonya'nın temsilcileri, Letonya Riga'da yeni bir Polonya-Sovyet sınırı tesis eden bir barış anlaşması imzaladılar. Anlaşmanın koşulları gereğince Polonya, yalnızca Galiçya'yı elinde tutmakla kalmadı, aynı zamanda, önceleri Rusya tarafından yönetilen Volhinya'yı da ele geçirdi. Ukrayna, kendisini I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi iki değil, dört ülke arasında bölünmüş olarak buldu. Transkarpatya yenilen Macaristan'dan alınıp yeni kurulan Çekoslovakya'ya verilirken, 1918'de Romanya tarafından işgal edilmiş olan Bukovina, Bükreş'in yönetimde olmaya devam etti. Ukraynalılar, kendilerini güvenceye alacak bir devlet kurma yönündeki sürekli uğraşlarına rağmen, Rus yönetimindeki bir devlet içerisinde özerklikten fazlasını elde edemezken, Çekler, Slovaklar, Lehler ve Litvanların hepsi – Ukrayna'nın batı komşuları– bağımsız devletlerine kavuşmuştu.

Böylesi bir sonuç nasıl açıklanabilir? Sayısız neden mevcuttur. Biri, Ukrayna'nın bölgelerinden kendileri için hak iddia eden daha güçlü ve saldırgan komşuların varlığıdır. Ancak asıl etken, Ukrayna'nın ulusal hareketinin olgunlaşmamış olması ve hem Habsburg hem Romanov yönetimi altındaki Ukrayna'da bağımsız bir devlet kurma düşüncesinin geç gelmesiydi. Avusturya Galiçyası'nda, Ukraynalı kimliği ile Pan-Rus kimliğinin destekçileri arasındaki bölünme sorunu 1918'de çözülürken, Dinyeper Ukraynası'nda ise bu sorun, savaş ve devrim boyunca devam etti. Ukrayna'nın tekil parçalarının izlediği tarihsel yörüngeler arasındaki farklılıktan kaynaklanan bölgecilik,

hem ulus inşası dinamiklerinin Galiçya, Bukovina ve Transkarpatya arasında büyük farklılıklar gösterdiği Avusturya Ukraynası'nda hem de Ukrayna'nın devlet olma düşüncesinin, doğu ve güneyin step bölgelerinden gördüğü destekten daha fazlasını eski hatmanlık ve önceleri Polonya yönetimi altında olan Sağ Yaka'da gördüğü Dinyeper Ukraynası arasında büyük bir engel teşkil ediyordu. Şehirler ise, özellikle nüfusu Ukraynalı olmayanlardan oluşan büyük şehirler, neredeyse sadece köylü kesimin desteğine bağlı olan Ukrayna'nın bağımsızlık ateşinin uzağında kalmaya devam etmişti.

Ukrayna'nın ulusal tasarısı üzerindeki bu sınırlamalar düşünüldüğünde, diğer bir önemli soru gündeme gelir: Siyasî bağımsızlık hedefini ilk olarak yirminci yüzyılın başlarında ortaya koyan ve 1918'e kadar bunu benimsemeyen ve yeşermekte olan ulusal hareket, nasıl olur da eski imparatorluk güçleri ile çok daha gelişmiş ulusal hareketler tarafından egemen olunmuş siyasî cephelerde bu noktaya varabilmişti? I. Dünya Savaşı'nın devrimci etkisi ve iki imparatorluğun çöküşü, 1917 ve 1918'deki Ukrayna hareketi için beklenmedik fırsatlar doğurmuştu ve hareket, bu fırsatları sonuna kadar değerlendirdi. Ukrayna'nın ulusal tasarısı, I. Dünya Savaşı'ndaki kanlı kıyametten doğdu ve bağımsızlık mücadelesi, önceleri olduğundan çok daha olgun hale geldi. Habsburg ve Dinyeper Ukraynası'ndan başarısızlıkla sonuçlanan işlevsel bir devlet yaratma çabasına rağmen, birleşmiş ve bağımsız devlet olma ideali, Ukrayna'nın yeni inancının merkezî düşüncesi haline gelmişti.

20
Komünizm ve Milliyetçilik

İki savaş arası dönemde (1918-1939) Ukraynalılar, çözülmemiş ulusal sorunu olan en büyük Avrupa ülkesi olarak belirdi. Ukrayna kendine ait bir devletten yoksundu ve dört Avrupa devleti onu bölgelere ayırmıştı: Bolşevik Rusya, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya. 1922'de Rus yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelen Sovyet Ukrayna, Orta ve Doğu Ukrayna topraklarını da içerisinde barındırıyordu. 1921'de Riga'da yapılan barış görüşmelerinden anlaşıldığı üzere Sovyet Ukrayna, Volhinya ve Podolya'da Polonya ile, Dinyester Nehri boyunca da Romanya ile daha geniş bir ortak sınıra sahipti. Vaktiyle İtilaf Devletleri, Romanya ile olan 1920 Paris Barış Anlaşması'nda, ikinci sınırı tanımıştı ancak Sovyet yetkilileri buna karşı koydular.

Kendilerini Ukrayna bölgelerinin yönetiminde bulan hükümetlerin her biri, uzlaşmadan baskı uygulamaya kadar çeşitli stratejilere başvurarak Ukrayna sorununu farklı bir şekilde çözmeye çalıştılar. Doğu Avrupa'da yirminci yüzyıl boyunca var olan iki rakip ideoloji ve inanç sistemi, komünizm ve milliyetçilikti. Diğer birçoğunda olduğu gibi Ukrayna örneğinde de milliyetçilik ve komünizm sadece birbirine karşı değil aynı zamanda ulusal komünizmin melez biçiminde konumlanma arayışındaydı. Ukrayna'nın siyasal ve kültürel kimliğini farklı yollarla canlandırmanın sonucunda ülkenin savaş öncesi dönemine ait Ukraynalı liberal ve sosyalist tasarıların yerine geçmeye çalışan bazı ulusal projeler ortaya çıktı. En etkili iki yeni tasarının, Sovyet Ukrayna'nın (Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ya da diğer adıyla Ukrayna SSC) Sovyet sürümü ulusal komünizmi ile çoğunlukla Polonya yönetimi altındaki Galiçya ve Volhinya merkezli radikal milliyetçilik olduğu ortaya çıktı. Ukrayna kimliğinin bu iki modeli arasındaki etkileşim, ülkenin yirminci yüzyıl tarihinin büyük bir bölümünü belirleyecekti.

Aralık 1922'de, Ukrayna'nın orta ve doğu topraklarını barındıran komünist bir devlet olan Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti (ismi 1937'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olacaktı), Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Transkafkasya Cumhuriyetleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) kurma yönünde resmî bir anlaşma yaptı. SSCB'nin kurulması, Vladimir Lenin'in, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin yeni açılan genel sekreterlik pozisyonuna gelen Josef Stalin ile Ukrayna ve Gürcistan'ın liderleri arasındaki anlaşmazlığa yaptığı müdahaleden kaynaklıyordu. Stalin, Ukrayna'nın ve diğer cumhuriyetlerin, özerklik haklarını koruyarak, Rusya Federasyonu'na katılmalarını istiyordu. Ukraynalı komünist liderler buna karşı koydular. Bu liderlerin arasında, toplumsal devrimin ulusal özgürleşme olduğunu ve bir egemen Sovyet cumhuriyetleri birliğinin kurulmasının ikisini de en iyi gerçekleştirecek şey olduğunu ileri süren düşünceyi benimseyen eski Bolşevikler ve Ukraynalı sosyalistler bulunuyordu. Dünya devrimini hedefleyen ve Çin, Hindistan, Almanya,

Fransa ve Birleşik Devletler'in gelecekte bu birliğe katılmalarının hayalini kuran Lenin, Ukrayna'nın tarafını tutuyordu.

Birlik kurulurken, Ukrayna'nın durumu akılların bir köşesindeydi. Birincil amaç Ukraynalıları içeride, Lehleri dışarda ve Rusları aşağıda tutmaktı. Moskova, başta Semen Petlyura olmak üzere liderleri kendilerine köylü kitlelerin ayaklanmalarının önünün açılabilir olduğunu göstermiş olan Ukraynalıları, hâkimiyeti altında olan en rahatsız ve isyankâr etnik azınlık olarak, Rusların ulusal hedeflerini ise çok etnili devletin birliğine karşı büyük bir tehdit olarak görüyordu. Polonya ise elbette, Batı'nın desteğiyle birliğe karşı bir saldırı düzenleyip, Ukrayna'nın bir parçasını koparıp atabilecek bir düşmandı. Birlik anlaşmasının federalizmi ile iktidardaki Komünist Partisi'nin merkezciliği arasında kalan Ukrayna, belki de I. Dünya Savaşı'na kadarki yılların tutulan Ukraynalı siyasetçilerinin, hatta 1917 Devrimi'nin ilk aylarında Merkez Rada liderlerinin beklediğinden bile daha geniş ayrıcalıklarla, de facto özerkliğin tadını çıkarıyordu.

Ukrayna, kendisinden "proletarya diktatörlüğü" şeklinde bahseden Sovyet rejimi tarafından tesis edilen siyasî ve hukukî yapı çerçevesinde, ulusunu inşa etme konusunda yeni bir adım atacaktı. 1920'nin başlarında rejim, savaş, devrim ve arbede yüzünden yıkılmış olan bir ülkedeki yönetimini güçlendirmeye çabalarken, piyasanın bazı unsurlarının, oldukça merkezîleşmiş olan Sovyet ekonomisine, Yeni Ekonomi Politikasının arka kapısından girmesine izin verdi. Siyasal ve kültürel katmanda, Sovyet liderleri Romanovların İmparatorluktan kalan mülklerini ellerine tutmanın farklı yollarını arıyordu. Liderler bu soruna, yerel kültürlerin desteklenmesi ve geliştirilmesinin yanı sıra, Rus olmayan çevre bölgelerin ekonomik gelişimini vurgulayan *korenizatsiia,* diğer bir deyişle yerelleştirme politikasıyla geçici bir çözüm buldular. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından birkaç ay sonra, Nisan 1923'te Moskova'da gerçekleştirilen On Üçüncü Parti Kongresi, *korenizatsiia*'yı resmî parti ve hükümet politikası olarak benimsedi.

Moskova'nın, yerelleştirme politikasıyla ulaşmaya çalıştığı hedeflerden biri, sadık bir yerel seçkin sınıf kurmaktı. Yerel seçkinleri İmparatorluk yapısının parçaları haline getirerek Rusya'nın topraklarını genişleten Romanovların politikası, devrim döneminde uygulanabilir değildi. Yerel devrimci seçkinlerin dâhil edilmesi, eski Sosyalist Devrimcilerin *Borot'ba* isimli topluluk üyelerinin partiye kabul edilmesiyle 1920'de gerçekleşti ancak bu strateji partinin ideolojik birliğinin altını oydu ve ancak bir noktaya kadar gidebilirdi. Bu sırada Ukrayna, Bolşevik rejiminin istikrarını sağlayacak yeterli sayıda yerelleşmiş komünist seçkinden yoksundu. 1920'li yıllarında ortasında, Sovyet Ukrayna'nın nüfusu, Ukraynalıların yaklaşık yüzde 80'ini, Rusların yüzde 10'unu, Yahudilerin yüzde 5,5'tan daha azını oluşturduğu 30 milyondan daha azdı. Partinin etnik yapısı oldukça farklıydı. 1922'de Ukrayna Komünist Partisi'nin yaklaşık 50.000 üyesi arasında yüzde 53'ten daha fazla üye sayısıyla Ruslar mutlak çoğunluğa sahiptiler; Ukraynalılar ise, zor bela yüzde 24'ünü oluşturuyordu -çoğu etnik Yahudiler olan tüm diğer ulusların temsilcilerinin oranıyla aynı. Kırsal kesimden Ukraynalılar, yeni yönetimi işgalci bir güçten başka bir şey olarak görmüyordu. Moskova'daki parti rejimi, Ukray-

na'nın köylü sınıfı üzerinde hâkimiyet kurabilmek için bu algıyı değiştirmek istiyordu.

Ulusal komünistler -devrimi, Rus hâkimiyeti altındaki azınlıkların, hem toplumsal hem ulusal özgürleşmelerinin bir aracı olarak gören, Ukrayna parti liderlerinden bir topluluk- proleter şehir ile köyün küçük burjuva dünyası arasındaki farklılıkların üstesinden gelebilmek için, partinin, Ukraynalı çoğunluğun kültürünün ve dilinin benimsenmesi gerektiğini savunuyordu ki bu da Ukraynaca anlamına geliyordu. Komünist ideoloji şehre ait bir olgu olarak kalırken, köy, Ukraynalılaştırma konusunda komünist düşüncenin büyük bir sorunu olarak baş gösterdi –tıpkı devrim ve iç savaş dönemi boyunca olduğu gibi. Ukraynalı ulusal komünistler, ilk binyılın sonundaki Bizans misyonerlerinkine benzer bir strateji geliştirdi -yeni dini (bu örnekte komünizm) yayma amacıyla Ukrayna dilini ve kültürünü benimsemek. Bizans'ın yaklaşımının, tüm gerçek inananlar için tek bir ortak dil konusunda ısrar eden Romalılara üstün gelmesi, ulusal komünistlerin benimsediği yaklaşımın, egemen resmî parti politikası olmasını sağladı. Ama onlar, en iyi ihtimalle, çetin bir mücadele veriyorlardı.

En sert direniş, üyelerinin çoğu Ukraynalı olmayan partinin kendisinden geldi. Bir rapora göre, kamu görevlilerinin tümünün yüzde 44'ü Ukraynaca bilirken, kamu görevlisi olan parti üyelerinin sadece yüzde 18'i Ukraynacayı iyi bildiğini iddia ediyordu. Oleksander Shumsky liderliğindeki Ukrayna ulusal komünistleri, Ukraynalılaştırma konusunda daha sert bir tutum talep ediyordu. Shumsky, Stalin'in himayesi altına aldığı Ukrayna doğumlu, Ukraynacayı meşakkatli bulan etnik bir Yahudi olan Lazar Kaganoviç'in yerine, Ukrayna hükümetinin başkanı olan etnik Ukraynalı Vlas Chubar'ı, Ukrayna Komünist Partisi'nin genel sekreteri yapmak istiyordu. Shumsky ayrıca, Stalin'in, işçilerin dilsel bakımdan Ukraynalılaştırılmasını desteklemesini talep etti. Bu politika başından itibaren, kendilerine ait yerelleştirme programları olan diğer etnik grupları ve Ukrayna Ruslarını hâriç tutarak, etnik Ukraynalılarla sınırlı tutulmuştu. Parti, Rusları ve son derece Ruslaşmış işçi sınıfını, büyük ihtimalle karşı koyacağı dil politikasıyla ötekileştirmek istemiyordu. Shumksy, olmayacak duaya âmin diyordu.

Stalin, teklifin zamansız olduğunu iddia ederek, Kaganoviç'i yerinden etmeyi reddetti. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin en büyüğü olan Ukrayna parti örgütünün bağlılığı, Lenin'in Ocak 1924'te ölümünün ardından parti iktidarı için süregelen mücadelesinde onun için önemli olsa da Stalin, konu hakkındaki sert tutumunu korudu. Stalin, işçi sınıfının Ukraynalılaştırılması meselesinde de kılını kıpırdatmak istemedi. Stalin Nisan 1926'da, Ukrayna'nın en üst Bolşevik liderleri olan Politbüro'ya "partimiz, devletimiz ve halka hizmet veren diğer organlar belirli bir hızda Ukraynalılaştırılabilir ve öyle olmalıdır" diye yazdı. "Ancak proletarya, yukarıdan Ukraynalılaştırılamaz. Rus işçi kitleleri, Rus dilini ve Rus kültürünü terk edip, Ukraynacayı, dil ve kültürleri olarak benimsemeye *zorlanamazlar*". Stalin özellikle, Ukrayna kültürünü etnik Rus kökenli Ukraynalı bir yazar olan Mykola Khvylovy'nin (doğum adı Nikolay Fitilev) yazılarıyla ilişkilendirdiği Rus kültüründen uzaklaştırma çağrılarını eleştiriyordu. Stalin, "Batı Avrupalı proleterler ve onların komünist partilerinin 'Moskova'ya', Leninizm'in ve

uluslararası devrim hareketinin kalesine karşı içten duyguları olsa da; Moskova'da sallanan bayrağa karşı içten duyguları varsa da Ukraynalı komünist Khvyliovy, Ukraynalı eylemcilerin 'Moskova'ya (...) bir an önce kaçmalarını' teşvik etmekten başka Moskova'nın iyiliğine olacak bir şey söyleyemez" yazdı.

Yetkiyi Ukraynalı ulusal komünistlerin elinden geri almaya karar veren Stalin, kendi adamı olan Kaganoviç'e Ukraynalılaştırma sürecini yönetmesini ve Shumsky'nin, Ukraynalılaştırma hızı konusundaki endişelerine el atmasını emretti. Kaganoviç mecburen, 1926 öncesinde "kararnameye göre" yürütülen Ukraynalılaştırma sürecini, daha etkili ve ayrıntılı bir politika haline getirdi. Kaganoviç 1927'de parti raporunu Ukrayna parti kongresine Ukraynaca verebilmeyi başardı. Ukraynacanın eğitim kurumları, propaganda ve işçi sınıfı arasındaki kültürel çalışmada kullanılması konusunda ödün vermeden hareket etti. 1928'de, Kaganoviç'in görevinden alınıp Moskova'ya çağrılmasından sonra yerine geçen etnik Leh Stanislav Kosior, onun politikalarını devam ettirdi. Resmî rakamlara göre yüksek eğitim veren kurumlarda eğitim dili olarak Ukraynacanın kullanım oranı, 1926-1927 eğitim yılında yüzde 33'ten, 1928 ve 1929'da yüzde 58'e yükseldi. Ukrayna'daki tüm gazeteler arasından Ukraynaca gazetelerin yüzdesi 1926'da yüzde 30'dan, 1932'de yüzde 92'ye çıktı. Haziran 1932'de, on sekiz yaş altındakilere verilen tüm derslerin yüzde 75'i Ukraynacaydı.

Ukraynalılaştırma, Ukrayna'nın yerelleştirme politikasının temel öğesi olsa da sadece etnik Ukraynalılarla sınırlı değildi. Ukrayna'da Rus, Yahudi, Leh ve Almanların etnik bölgeleri, kendi yönetimleriyle kuruldu. Yayınevleri ulusal dilde kitaplar basıyor ve okul çocukları kendi etnik gruplarının dillerinde eğitim görüyorlardı. Ancak bu politikanın etkileri çoğunlukla taşrayla sınırlı kaldı. Şehirlerdeki etnik azınlıklar, Ukraynalılardan çok daha çabuk bir şekilde Ruslaşıyordu. 1926'da Harkiv'de bulunan etnik Ukraynalıların yüzde 62'si Ukraynacayı ana dili olarak ileri sürerken, Yahudilerin yalnızca yüzde 41'i bunu yaptı. Nestor Mahno'nun başkenti olan Huliaipole'nin yerlisi Grigorii Kerner (Hrytsko Kernerenko) gibi bazı Yahudi aydınlar, Ukraynalılaştırmayı benimseyip, Ukraynaca yazmayı tercih ettiler ancak çoğu, modernliğe giden bir yol olarak daha çok Rusçayı tercih etti. Çoğu kimseler Moskova'ya gitti ve orada başarılı kariyerlere imza attı. İlya İlf (Fainzilberg) ve Vasili Grossman'ın –Ukrayna'nın en bilindik iki Yahudi merkezi olan Odesa ve Berdiçev'in yerlileri– ikisi de bu rotayı çizdi.

Stalin'in Ukraynalılaştırmaya verdiği destek taktiksel ve geçiciydi. Stalin, Rus ve Ukraynalıların bir ve aynı insanlar olduğuna inanıyordu ve 1920'lerin sonunda parti, rejimin devamlılığının en büyük etnik grup olan Ruslara bağlı olduğuna kanaat getirdi. Rejim tam anlamıyla bağımsız bir kültür yaratmak için Ukraynalıların hırslarını denetim altında tutmak zorunda kalacaktı.

1929'da Sovyet gizli polis teşkilatı Sovyetler Birliği'ndeki ilk göstermelik duruşmalardan birine hazırlık olsun diye bir dizi tutuklamaya girişti. Harkiv'de düzenlenen duruşma, büyük ölçüde Ukrayna'nın Özgürleşmesi İçin Birlik isimli sahte bir örgütün

üyesi olmakla suçlanan Ukraynalı kesimin liderlerini hedef alıyordu. Davacılar, üyelerin Ukraynalı mülteciler ve Polonya hükümetiyle iletişim halinde olup, nihayetinde bağımsız Ukrayna devleti kurmayı hedeflediklerini iddia ediyordu. Sözde komplocuların listesinin başında, Ukrayna Bilim Akademisi'nin başkan yardımcısı ve Merkez Rada'nın eski vekili olan Serhii Yefremov ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin eski başbakanı olan Volodymyr Chekhivsky yer alıyordu. İkincisi aynı zamanda Moskova'dan bağımsız olan ve komplocuların örgütünün bir ayağı olarak belirlenen Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi'nin önde gelen isimlerinden biriydi. Suçlamalar haksızdı ancak hâkimler on beş kişiyi idam ettirirken, 192'sini çeşitli süreler için hapse gönderip, seksen yedisini sürgüne yolladı. Duruşma doğrudan Ukraynalılaştırma sürecinde ön safta duran aydınlara bir saldırıydı. Parti politikasını değiştiriyor, duruşma aracılığıyla artık Rusya'nın "büyük güç şovenizmini" hedeflemediğini, daha ziyade gözünü yerel milliyetçiliğe diktiğine işaret ediyordu.

Dilsel ve kültürel Ukraynalılaştırma, Cumhuriyetin doğu ve güney sanayi bölgelerinin kültürünü değiştirmeyi başaramadı. Bu durum en çok da Ukrayna'nın yeni başkenti olan Harkiv şehrinde kendini gösteriyordu. Orada Ukraynacayı ana dili olarak görenlerin yüzdesi 1926 ve 1939 yılları arasında yüzde 24'ten ancak yüzde 32'ye yükselmişti -şehri Ukraynalılaştırma çabaları düşünüldüğünde, hatırı sayılır bir artış- ancak daha da endişelendirici olan ise, ana dilini Rusça olarak belirten kişilerin yüzdesinin yüzde 64 civarında aynı kaldığı gerçeğiydi. Bu durum, şehrin nüfusu aynı dönem boyunca 417.000'den 833.000'e yükseldiğinde ve Ukraynalıların bölümü yüzde 39'dan 49'a kadar arttığında bile değişmedi. Ukraynalılaştırma politikasının ilerlemesi, Ukrayna'nın kültürel hedefi olarak şehir üzerine hak iddia edemeden yavaşlamaya başladı -Ukrayna'nın doğusunun kendi kimliğini oluşturmada uzun vadede önemli sonuçları olan bir hata. Ancak bu politika, Ukrayna toplumu üzerinde başka bir iz daha bıraktı. Daha da fazla Ukraynalının, baskın olarak Rusçayı kullanmalarına rağmen ulusları olarak Rusluktan ziyade Ukraynalılığı tercih ettiği durumlar yarattı. Rusça konuşan Ukraynalılar sayıca artmaya devam ettikçe, Ukraynaca konuşan Ukraynalılar ile Rusça konuşan Ruslar arasında hayatî önemi taşıyan kültürel bir bağ kurdular. Aslında, bu üç topluluğun, iki dilin karışımı olan *surjik* isimli ortak bir dili vardı.

Sovyet liderleri 1920'lerde, dünya devriminin peşinde, Doğu Avrupa'nın çok etnili ülkelerinin dengesini bozmaya ve onları güçsüzleştirmeye çalışarak, komşu ülkelerdeki Ukraynalılar arasında gizli bir etkin harekât başlattılar. Fransa ve diğer Batılı güçler kendilerine düşen kısımda, Bolşevikliğin Avrupa'da yayılmasını engellemek için aynı ülkeleri tampon bölge haline getirmeye çalışıyordu. Sovyet Ukrayna'nın liderleri, cumhuriyetlerini yeni bir Ukrayna Piyemontesi olarak resmediyordu -yabancı burjuva yönetimi altındaki Ukraynalılara geçici, ulusal ve toplumsal özgürleşme getirecek olan bir devlet. Bu ifadenin kendisi, Piyemonte'nin diğer İtalyan bölgelerini ulus-devlet kurulması için yönlendirdiği, İtalya'nın birleştiği döneme gönderme yapıyordu. Lehler ve

Ukraynalılar Piyemonte mecazını, iki topluluğun da ayrı iki ulusal hareketin merkezi olarak gördüğü ve daha sonra Ukraynalı Bolşeviklerin kaptığı Galiçya'ya uyguladılar. Devam etmekte olan Ukraynalılaştırma süreci içerisinde Sovyet Ukrayna'yı, Ukrayna ulusallığının bir işareti olarak göstermek zor değildi. Batıda Ukraynalıların ağırlıkta olduğu bölgeler kendilerini bilfiil işgal altında bulduktan sonra, toplumsal ve kültürel yaşamlarında neredeyse her türden baskıyı tecrübe ettiler.

Polonya yönetimi altındaki Galiçya'da siyasal ve kültürel durum son derece zordu. 4,4 milyona yakın bölümünü Ukraynalıların oluşturduğu, yaklaşık beş milyonluk nüfusu vardı. Polonya anayasasının yanı sıra, Versay ve Riga barış antlaşmaları, Polonya'daki Ukraynalı azınlığa yasal eşitlik, kendi okullarını kurmak ve toplum içinde kendi dilini kullanma hakkının güvencesini veriyordu. Ancak güncel koşullar, yeni Polonya Devleti tarafından üstlenilen uluslararası zorunluluklar için uygun değildi. Polonya-Ukrayna savaşının acı hatıraları hâlâ tazeydi; Leh yöneticiler 70.000'e yakın Ukraynalıyı savaş esnasında ve hemen sonrasında gözaltına almıştı. Ukraynalılar, bölgedeki Polonya kurumlarını boykot ettiler: Kendi gizli üniversitelerini açıp yönetmeye başladılar ve 1920 Polonya nüfus sayımını ve 1922 seçimlerini yok saydılar. Paris Barış Konferansı tarafından kurulan Elçiler Konferansı'nın Polonya'nın Galiçya üzerindeki hâkimiyetini tanımaya karar verdiği Mart 1923'ten sonra, Ukraynalıların bu taktikleri etkisiz hale geldi. Bu kararlar Galiçya'daki Ukraynalıların, Batı müdahalesinin durumu iyileştireceğine dair son umutlarını beraberinde götürerek, onları yeni siyasî koşullarla mümkün olan en iyi şekilde baş etmek durumunda bıraktı.

Elçiler Konferansı kararını, Ukraynalıların bir tür özerkliğe kavuşacakları düşüncesiyle verdi. Bu gerçekleşmedi çünkü yeni Polonya Devleti, ulusal politikasının azınlıkların yalnızca siyasî değil, aynı zamanda kültürel asimilasyonunu sağlamasını istiyordu. Yetkililer azınlıkları –Ukraynalılar dışında içlerinde Belaruslar, Almanlar ve Yahudilerin olduğu– 1926'da bir cumhuriyetten bir tür diktatörlüğe dönüşen rejimin istikrarının başlıca sorunu olarak görüyordu. Galiçya'daki Ukraynalı çoğunluğa karşı olan bu ayrımcı politikalar, 1924'te *Lex Grabski* denilen yasada açıkça görünüyordu. Bu yasa adını eğitim düzeninde Ukraynacaya kısıtlamalar getirmiş ve Ukrayna okullarını iki-dilli Polonya-Ukrayna okullarına dönüştürmeye başlamış olan geleceğin eğitim bakanından alıyordu.

Azınlıkların kültürel anlamda Lehleştirilmeleri politikasında dil önemli bir rol oynuyordu. 1910'da, nüfusun yüzde 65'ini Ukraynalıların, yüzde 21'ini Lehlerin oluşturduğu Doğu Galiçya'da, 1930'ların başlarında Ukraynalıların ya da daha doğrusu ana dillerinin Ukraynaca olduğunu söyleyenlerin sayısı yüzde 59'a düşerken, Leh oranı yüzde 29'a çıkmıştı. Bu farklılıklar kısmen, Lehçede eğitim veren okulları yayan ve Ukraynaca eğitim veren okullara karşı ayrımcılık yapan rejimin eğitim politikalarından kaynaklanıyordu. 1930'da Galiçya'nın Ukraynalı bölümünde devlet yönetiminde olan elli sekiz adet Lehçe eğitim veren lise varken, altı adet Ukraynaca eğitim veren lise bulunuyordu. Ukraynalılar özel liseler kurmuş olsalar da bunlar sayıca daha azdı: Aynı

sene on dört adet olan Ukraynaca liseye karşılık yirmi iki adet özel Lehçe lise vardı. Yeni açılan öğretmenlik kadroları, neredeyse yalnızca Lehlere veriliyordu. Galiçya'daki 12.000 öğretmen arasından 3.000'den azı etnik Ukraynalı iken, geri kalanları Lehlerdi. Memleketlerinde iş bulamayan altı yüze yakın Ukraynalı öğretmen, ülkenin Lehlerin yerleştiği bölgelerine gönderildi.

Nüfus istatistiklerine göre Lehlerin sayısındaki artış, yalnızca Lehçeye verilen destekten değil, aynı zamanda Lehlerin günümüzde Küçük Doğu Poloya adı verilen Doğu Galiçya'ya göç etmelerini teşvik eden hükümet politikalarından da kaynaklanıyordu. Leh liderler, bağımsızlık kazandıktan hemen sonra arsaları bölüp, parçaları köylü çiftçiler arasında dağıtmaya karar verdiler. Galiçya ve Ukraynalıların yaşadığı ülkenin diğer bölümlerinde bu, toprakların çoğunu elinde bulunduran Leh toprak sahiplerinin reform sonucu kaybettikleri, Ukraynalıları köylülerinse kazandıkları anlamına geliyordu. Karşılık olarak, hükümet Polonya gazilerine ve Galiçya'ya yerleşen çiftçilere ayrıcalık tanıyan politikaları işleme soktu. Aynı politikalar tarihte Lehlerin Avusturya Galiçyası'nda olduğundan daha az nüfusa sahip oldukları, eski Rus imparatorluk mülkü olan Volhinya'ya da uygulandı. Volhinya'da hükümet, reform sonucunda müsait hale gelen tüm toprakların yüzde 40'ını Leh sömürgecilere verdi. İki savaş arası dönemde 300.000'e yakın etnik Leh, Polonya Devleti'nin Ukraynalı bölümüne geçti -Galiçya, Volhinya ve Podlakya'ya.

Sonraki gelişmeler, köylerde mutlak çoğunluğa sahip olan Ukraynalılar ile Galiçya'nın küçük köylerinde nüfusun yüzde 70'ini oluşturan Yahudileri bölgeyi ve ülkeyi terk etmeye teşvik etti. İktisadî durgunluk ve doğu sınır bölgelerinin ihmal edilmesi, artan göçün asıl sebepleriydi. Galiçya'daki petrol üretimi, I. Dünya Savaşı'nın arifesinde ulaştığı zirveden yüzde 70 oranında düşmüştü ancak yerini alabilecek küçük çaplı ormancılık ve tarımsal sektörler dışında başka hiçbir sanayi yoktu. 1930'ların başlarında Drohobych bölgesinin işçi sınıfı 45.000'i geçmiyordu. Ukraynalı köylüler durumlarını Avusturya yönetimi altında varlığını sürdürmüş olan kooperatif hareketinden yardım alarak düzeltmeye çalıştı. Açık ara en başarılısı, kendi evinde başarılı bir şekilde rekabet etmekle kalmamış, aynı zamanda ürünlerini Çekoslovakya, Avusturya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine göndermiş olan Süt Üreticileri Birliği idi. Neredeyse her bir Ukraynalı çiftçi bu birliğe katılmıştı. Ancak kooperatifler de köylerin vahim durumunu düzeltmede bir noktaya kadar başarılı olabilirdi. Şehirde neredeyse hiç iş olanağı bulunmadığı için, topraklara susamış köylülerin (köylü çiftliklerinin yaklaşık olarak yarısı beş dönümü geçmezdi) çoğu zaman ülkelerini terk etmekten başka çareleri yoktu.

İki savaş arası dönemde 200.000 kadar Ukraynalı köylü Polonya'dan göç etti. Birçoğu kendini Birleşik Devletler (göçten sonra burası 1920'lerin ortasından itibaren kapanmıştı) ve Arjantin ile Kanada'da buldu. Yaklaşık olarak aynı sayıda Yahudi Polonya'dan ayrıldı; çoğu (75.000 kadar) Filistin'e ve geri kalanı Arjantin ve Birleşik Devletler'e gitti. Hem kötüye giden iktisadî koşullar (Galiçya'daki çoğu Yahudi ve

Polonya'nın geri kalanı sefalet içinde yaşıyordu) ve Leh milliyetçilerin başlattığı Yahudi dükkânlarının boykotu ile Yahudi topluluklarına karşı saldırıya sebebiyet veren artmakta olan Yahudi düşmanlığı Yahudi göçünün önünü açmıştı. 1930'ların ikinci yarısında, devletin başkanı olan ve Yahudi düşmanlığını zapt etmeye çalışan Józef Piłsudski'nin ölümünün ardından, düzinelerce Yahudi öldürüldü ve yüzlercesi, Polonya'nın her yanında çıkan ayaklanma ve çatışmalarda yaralandı. Polonya hükümeti "Yahudi sorununu", Batılı güçlerden ve onların Yahudi topluluklarından, sefil olmuş Polonya Yahudilerine yardım etmeleri veya Yahudi sığınmacıları kabul etmelerini isteyerek "çözmeye" çalıştı. Kısaca söylemek gerekirse, Batılı hükümetler, bu isteğe kulak vermemişlerdi.

Leh yetkililerin Ukraynalıların topraklarında 1920'lerde uyguladığı iktisadî ve kültürel politikalar, Bolşevik döneminde Sovyet Ukrayna'da uygulananlarla taban tabana zıttı. Leh yöneticiler hızlı sınaî büyümeyi savunmak yerine tarıma güveniyordu. Ukraynalıları devlet yapısının bir parçası haline getirmek yerine ise göçü teşvik ediyor, yalnızca Leh yöneticilerin değil, aynı zamanda Leh sömürgecilerin de bölgeyi istilasını savunuyorlardı. Fakat Polonya Devleti'nin, Sovyetler Birliği'nin hiç sahip olmadığı bir özelliği vardı –seçime dayalı demokrasi ilkeleri üzerine inşa edilmiş bir siyaset sistemi. Józef Piłsudski'nin 1926 darbesinden sonra bile Polonya Devleti, Ukraynalıların kendi siyasî partilerini, kiliselerini ve kültürel örgütlerini kurmalarını sağlayan siyasî çoğulculuk ve dinî hoşgörü temalarını korudu.

1919'da Galiçya'da Ukrayna Devleti'nin yenilgiye uğramasından sonra, Grek Katolik Kilisesi başlıca ulusal kurum olarak görevini geri talep ederken, bu kilisenin başkanı olan Metropolit Andrey Sheptytsky de genel olarak tanınan ulusal bir liderlik statüsünü üstlenme iddiasındaydı. Birincisi yeni bir şey değildiyse de –kilise, nereden bakılsa, 1848 Devrimi'nden beri bu işlevi yerine getiriyordu– Sheptytsky'nin ulusal liderlik rolünü üstlenmesi oldukça alışılmamış bir şeydi. On sekizinci yüzyılda kiliseye metropolit atayan Ruten kraliyet ailesinin soyundan gelen Sheptytsky, Roma Katoliği olarak bir nesilden fazla süredir Lehleştirilmiş olan bir ailede dünyaya gelmişti. Ukrayna toplumunda birçok insan, onun Grek Katolik Kilisesi'nin parçası olmasını ve yirminci yüzyılın başında hiyerarşinin en üst kademesine ulaşarak yükselmesini, topraklarındaki son Ukrayna "ulusal" kurumunu ele geçirme teşebbüsü olarak değerlendiriyordu. Ama kendisini Polonya topraklarının evladı olmaktan ziyade Avusturya-Macaristan'ın sadık bir uyruğu olarak hisseden Sheptytsky, kilisesini ve mensuplarını yeni Polonya Devleti'nin Lehleştirme çabalarından korumak için elinden geleni yaptı. Polonya dilinin yayılması ve yöneticilerin milliyeti nüfusun bir birimi olarak tanıtmayı reddetmesiyle din, bu durumda Grek Katolikliği, Ukrayna kimliğinin iki savaş arası dönemde Galiçya'daki başlıca göstergelerinden biri haline geldi.

Savaş öncesi döneme uzanan kökleriyle Ulusal Demokrat Birlik, iki savaş arası dönem Galiçyası'nda Ukraynalıların siyaset sahnesinde baskın role sahipti. Liderleri,

Avusturya döneminin Ukrayna Ulusal Demokrat Partisi'nin içinden geliyordu. 1918 ve 1919'da Doğu Ukrayna'da bağımsızlık mücadelesinde etkin bir role sahip olan Albay Yevhen Konovalets'in yönettiği Ukrayna Askeri Örgütü isimli gizli bir şebekenin, Ukrayna Milliyetçileri Örgütü (UMÖ) isimli bir siyasî partiye dönüşmesiyle 1929'da Galiçya için yeni bir siyaset dönemi başladı. Bu yeni örgüt, öncellerinden, hedeflerine ulaşmak için komplocu bir yapı ve terörist taktiklerin yanı sıra, Ukrayna'nın bağımsızlık hedefini ve irredantizmini miras aldı. Yeni olan ise, 1918-1921 yılları arasındaki bağımsızlık savaşlarında gazilerin düpedüz yoksun oldukları, radikal milliyetçilik ideolojisiydi. Yeni ideoloji, savaş öncesi dönemdeki UMÖ'nün onları dil meseleleriyle sınırlı kalmak ve bozgunculuk kültürü oluşturmakla suçladığı Ukrayna hükümet liderlerinin liberal milliyetçiliğini kötülüyordu. UMÖ, ulusu en yüce değer olarak ilan edip, "yeni bir adamın" yaratılmasını hedefliyordu. Bu ideolojiyi, Doğu Ukrayna'nın yerlisi ve eski bir sosyal demokrat olan Dmytro Dontsov oluşturdu. Donstov asla UMÖ'ye katılmadıysa da yazıları vasıtasıyla örgütün gelecekteki lider ve eylemcilerinin zihinlerini inşa etti.

Neredeyse hemen ardından, en iyi ihtimalle Ukrayna'nın siyaset sahnesinde sınırlı bir güç olan UMÖ, bu sahneyi gerçekteki siyasî ağırlığının ötesinde etkileyebilme becerisini kanıtladı. UMÖ Haziran 1934'te, üyeleri Bastırma'da [Pacification, ed.] (1930 Güzü'nde, Ukraynalı eylemcilere karşı alınan ciddî bir dizi baskıcı önlem) etkin bir rol oynadığını iddia ederek Polonya İçişleri Bakanı Bronisław Pieracki'ye suikast düzenleyince büyük bir gol atmış oldu. Pieracki'nin öldürülmesinin ardından, Sovyet Ukrayna'da 1932-1933 yıllarındaki kıtlığın öcü olarak, 1933'ün Güzü'nde Lviv'de bir Sovyet diplomat suikasta kurban gitti. İki suikastı de aynı adam düzenlemişti: yirmi beş yaşında, Lviv Politeknik Enstitüsü öğrencisi, Haziran 1933'te UMÖ'nün Galiçya'daki şebekesinin başkanı olan, Stepan Bandera. Bandera'nın Polonya polisi tarafından tutuklanıp mahkemeye verilmesinin ardından halk, Bandera ve UMÖ'nün ideolojisi hakkında daha fazla şey öğrendi. Pieracki suikastı sebebiyle yargılandığı duruşma Varşova'da oldu. Ardından, Haziran 1934'te (Bandera tutuklandıktan sonra), UMÖ'nün Polonya polisiyle iş birliği yapmakla suçladığı Lviv lisesinin saygı duyulan Ukraynalı müdürünü öldürmek suçuyla ikinci bir duruşma Lviv'de, 1936'da gerçekleşti.

Lviv'deki duruşmanın kapanış konuşmasında Bandera, kendisinin ve yoldaşlarının neden hem başkalarının hayatlarını aldıklarını hem de kendi hayatlarını tehlikeye attıklarını açıkladı. "UMÖ, üyelerinin hayatlarına çok değer verir ancak düşüncemizden anladığımız şudur ki iş bunun uygulanmasına gelince, bunun gerçekleştirilmesi için yalnızca birkaç kişinin değil, yüzlerce ve binlercesinin hayatının feda edilmesi gerekir". Bandera, bağımsız bir Ukrayna hedefinden bahsediyordu. Pieracki'nin suikastında oynadığı rolden dolayı önce ölüm cezası aldı, daha sonra ise yedi kez müebbet hapse çarptırıldı. Eylül 1939'da, Polonya'ya yapılan Alman ve Sovyet saldırılarının Leh hapishanelerinde kargaşa yaratıp birçok mahkûmun kaçmasına izin verdiği sırada aralarında Bandera'nın da olduğu birçok mahkûm kapılardan rahatça çıkıp serbest kaldı.

Ukrayna Milliyetçileri Örgütü'nün belirgin Galiçya kökenleri mevcuttu ancak örgüt 1930'larda Galiçya'nın ötesinde, özellikle eski Rus vilayeti Volhinya'da, Ukrayna topraklarına doğru ilerleme kaydetti. Oradaki etnik bağlar, Galiçya'daki bağlardan oldukça farklıydı. 1931 nüfus sayımına göre Volhinyalıların yüzde 68'i Ukraynacanın, yüzde 17'si Lehçenin ve yüzde 10'u işe Yidişin ana dilleri olduğunu iddia ediyordu. I. Dünya Savaşı'ndan önce ise yerel Ukraynalı köylülerin belirgin bir ulusal kimlikten yoksun olmaları ve Rus Halkları Birliği ve kardeş örgütlerinin üyelerini Rus Duması'na göndermeleriyle Volhinya, Rus milliyetçiliğinin kol gezdiği bir yer olmuştu. Polonya devletinin bir parçası olduktan sonra eyalet, Ukrayna'nın iki ulus inşası tasarısı arasındaki rekabetin alanı olmasının yanı sıra, yoğun Polonya sömürgeciliğinin de bir nesnesi haline gelmişti. Bu ulus inşası tasarılarından ikisi de Ukraynalılarındı ancak Galiçya'yı örnek almış olan biri Leh karşıtı iken, diğeri kültürel ve dilsel yönden Ukraynalıydı ancak siyasî yönden Polonya yönetimine bağlı idi.

Polonya hükümeti Volhinya'yı, Galiçya milliyetçiliğinin "zararlı" etkisine kapatmak için elinde geleni yaptı. Hükümet, Galiçya Ukraynası kurumlarının etkinliklerinin bölgesel kapsamını sınırlandırmak için, Galiçya ile Volhinya arasındaki sınırda bulunan bir kasabanın isminin verildiği Sokal denilen sınırı devreye soktu. Grek Katolikler, Leh Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı oldukları için, Ukrayna Grek Katolik Kilisesi'ne Volhinya, Polesiye, Podlokya ve Kholm bölgelerinde hiçbir temsil hakkı tanınmadı. Sokal sınırının kuzeyindeki bölgelerde hükümet, Prosvita (Aydınlanma) Topluluğu'nun etkinliklerini yasaklayıp, Galiçya edebiyatının yayılmasının önünü tıkadı. Hükümet, UMÖ'nün Volhinya'da şebeke kurmasını engellemek için büyük uğraşlara girdi.

Sokal sınırının varlığını en çok destekleyen ve en çok hayata geçirenlerden biri, Polonya'nın eski İçişleri Bakanı ve 1928-1938 yılları arasında Volhinya'nın valisi olan Henryk Józewski idi. Etnik Leh olarak doğan ve Kiev'de eğitim gören Józewski, Ukrayna'da Semen Petlyura hükümetinde bakan yardımcısı olarak hizmette bulunmuştu. 1921'de Petlyura-Piłsudski ittifakının savunucusu olup, Piłsudski'nin İdari İşler Başkanı ve İçişleri Bakanı olarak Leh-Ukraynalı uzlaştırma hedefini destekliyordu. Józewski böylesi bir ihtimalin, Volhinya Galiçya'nın yıkıcı etkilerinden korunduğu takdirde gerçekçi olacağını düşünüyordu. Volhinya'da, Polonya'ya bağlı Ukrayna milliyetçiliğinin bir türünü geliştirmek amacıyla, Petlyura'nın temsilcileri olan "iyi Ukraynalılar" ile yakından çalışıyordu -bu kişiler Dinyeper Ukraynası'ndan silah arkadaşlarıydı. Varşova Metropoliti ile İstanbul Patriği'nin yetki alanı içerisinde, Moskova'dan bağımsız bir Ortodoks Kilisesi'ni destekliyordu. Ayrıca, meclis seçimlerinde ılımlı Ukraynalı siyasetçileri destekliyordu. Ukrayna 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Moskova'dan bağımsız olan Ukrayna Ortodoks Kilisesi Patriği seçilecek olan, Polonya Meclisi'nin üyesi ve geleceğin Ortodoks piskoposu ve Petlyura'nın yeğeni Stepan Skrypnyk bu siyasetçilerden biriydi.

Milliyetçi ve Leh karşıtı düşünceler Volhinya'ya sadece Galiçya'dan OMÜ üyeleriyle değil, aynı zamanda Batı Ukrayna Komünist Partisi (BUKP) yandaşlarından

da geliyordu. İkincisi, birinciye nazaran sayıca çok daha fazlaydı. 1930'ların ortasında, BUKP yaklaşık olarak 1.600 üyeye sahip iken, OMÜ yaklaşık 800'e üyeye sahipti. İki topluluk da Ukraynalı köylülere, toplumsal ve ulusal devrimi birleştiren ideolojik bir bileşke sundular. 1930'ların sonunda yetkililer, yine, daha da fazla komünistin tutuklanmasıyla, komünist ve milliyetçilere karşı benzer baskıları artırdı: Polis, 3.000'e yakın komünist örgüt destekçisini ve yaklaşık 700 milliyetçiyi gözaltına aldı. 1930'lu yıllarda, Stalin yönetimi tarafından önü açılan siyasî davalara rağmen, Polonya'nın Eylül 1939'daki işgalinin öncesinde Volhinya gençliği, Sovyet radyosunu dinlemeye ve onları örnek almaya devam etti.

Józewski Polonya-Sovyet sınırını Bolşevik istilasına karşı kapatıp, Volhinya'daki Sovyet yanlısı köylülerin başkaldırılarına geçit vermeme girişiminde bulunarak, Sovyetlerin etkisine karşı koydu ama ayrıca, Sovyet Ukraynalılaştırma politikasından aldığı ilhamla, Volhinya'yı Ukrayna Piyemontesi'ne dönüştürme arayışındaydı. Galiçya'daki Polonya hükümeti tarafından benimsenen eğitim politikalarından büyük bir kopuş yaşayan Józewski, Volhinya'da Ukrayna okulları kurulmasını destekliyordu. Bunun yanında, iki-dilli Polonya-Ukrayna okullarında Ukraynacanın zorunlu ders haline getirilmesinde yardımcı oldu. Piłsudski'nin 1935'teki ölümünden sonra, Józewski'nin ulusal azınlıklara karşı Polonya'nın sert yaklaşımının pekiştiricisi olma ve 1938 yılında valilik görevinden ayrılmasıyla da Volhinya'daki denemesi son buldu. Józewski tüm çabalarına rağmen, Volhinya'da milliyetçi düşüncelerin yayılmasına engel olmayı başaramamıştı. Józewski'nin Ukraynacaya ve Ukrayna kimliğine olan hoşgörülü yaklaşımı, 1914'ten önce Rusya'nın şiddetli imparatorluk akıntısına kapılmış olan şehri, güçlü Polonya karşıtı yankıları olan Ukrayna milliyetçiliğinin barınağı haline getirdi.

Milliyetçiler ve komünistler, iki savaş arası dönemdeki sınırlarda kendini gösteren, hem iç hem uluslararası engelleri (örneğin, Polonya'daki Sokal sınırı) aşmayı başardılar. Ukraynalıların iki savaş arası dönemde Romanya'daki vaziyeti, iki topluluğun da sınırları aşma becerisini kanıtlamaktadır -uluslararası sınırları umursamıyorlardı. Bir milyondan az etnik Ukraynalı, iki savaş arası dönemde Romanya'da yaşadı, Bukovina'nın kuzeyi, Besarabya'nın güneyi ve Maramureş'e yerleşti. O dönemde Polonya gibi Romanya da farklı Ukraynalı topluluklara karşı farklı politikalar uyguladı.

Romanya hükümeti, Petlyura ordusunun gazilerini ülkesinde hoş karşılamış, eskiden Rusya'nın yönetimi altında olan, özellikle Güney Besarabya olmak üzere, Ukrayna toprakları ve Ukrayna okullarını onlara vermişti. Resmî politika, etnik hareketliliğin daha yüksek seviyede olduğu Avusturya yönetimindeki topraklarla kıyaslandığında oldukça farklıydı. Bukovina'nın eskiden Avusturya'ya ait Kuzey Bukonova bölgesinde giderek diktatörleşen Romanya rejimi, Ukraynalıların kültürel ve siyasal faaliyetlerine, Polonya rejiminin Galiçya'da getirdiklerini aşan türden yasaklamalar getirdi. Ukraynalı köylüleri gözden çıkarma pahasına, bölgedeki Romanya yapılanmasına ayrıcalık sunan tarım reformunun yanında hükümet, Ukraynalılara bir şekilde kendi ana dillerini

unutmuş olan Romenlermiş gibi davranarak, Ukraynalıları Romenleştirdiği büyük bir aşamaya girdi. Romencenin Kuzey Bukovina'da yönetim ve eğitimin tek dili haline gelmesinin yanı sıra, Ortodoks ayinleri bile (bölge ağırlıklı olarak Ortodoks'tu) Kilise Slavcası yerine Romence yapılacaktı.

Romanya rejimi, farklı ideolojiler ile kendi çıkarlarını temsil edecek siyasî partiler arayışında olan Ukraynalılar arasında sevilmekten çok uzaktı. Güney Besarabya komünist propagandaya daha açıkken Kuzey Bukovina milliyetçi fikirlerin yayılması için verimli bir topraktı. Kuzey Bukovina'nın en büyük Ukraynalı siyasî partisi olan ulusal demokratlar, kültürel örgütler kurmak ve mecliste Ukrayna halkının çıkarlarını korumak için elinden geleni yapıyordu. 1920'lerin sonlarında biraz başarılı olmuşsa da genel anlamda hükümetin politikalarını değiştirmekte başarısızdı. Bu durum, ilk hücresini 1934'te Bukovina'da kuran UMÖ'nün üyeleri de dâhil olmak üzere pek çok radikal topluluğun önünü açtı. Çoğunluğu öğrencilerden oluşan milliyetçiler, çok geçmeden Besarabya ve Maramureş'te faaliyete geçip, Romanyalı yöneticiler 1937'de yasaklamadan önce 7.000 abonesi olan *Svoboda* (Özgürlük) isimli çok tutulan gazeteyi yayımladılar. O sene milliyetçilere karşı uygulanan baskıcı tedbirler, milliyetçileri, II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde hayatta kalabildikleri merdiven altı teşkilatlara çekilmek durumunda bıraktı.

1920'lerde ve 1930'ların başlarında komünistler, Çekoslovakya'da, bir Avrupa sınırını daha geçmekte milliyetçilerden başarılı olmuşlardı. Yarı milyon kadar Ukraynalıyı, onlar daha kim olduklarına karar vermeyi başaramadan –Rus mu, Ukraynalı mı yoksa Ruten denilen münferit etnik bir topluluk mu?–, Avusturya-Macaristan topraklarının bir bölümü olan Transkarpatya'da eski Habsburg Monarşisi'nin yıkılması vurmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Galiçyalı Rutenlerinkiyle aynı seçeneklerle karşı karşıya kalmışlardı ancak burada süreç daha fazla zaman ve çaba gerektiriyordu. 1919'da bu bölge kendi isteğiyle yeni kurulan Panslavcı Çekoslovakya devletine katılarak, burada Altkarpatya Rusu ismini aldı. Çekoslovakya hükümeti başlarda kimlik meselesine karşı tarafsız kalmışsa da sonunda siyasî anlamda tarafsız olan bir Rutenya kimliğinin geliştirilmesini destekledi. Bu, Budapeşte'nin yerel halkı Macarlaştırmaya çalıştığı Avusturya-Macaristan dönemine kıyasla bir ilerlemeydi. Prag ayrıca, tarımsal durgunluğun yaşandığı, ulusal üretimin yüzde 2'sini karşılayan bölgenin iktisadî gelişimini destekliyordu. Ancak, Polonya ve Romanya'da olduğu gibi, Çekoslovakya hükümeti de yönetim kadrolarını Ukraynalılara değil, etnik Çeklere ve Slovaklara veriyor, toprakların büyük bir bölümünü sömürgecilere saklayarak, bölgede yeni bir iskân politikasını destekliyordu.

Çekoslovakya, iki savaş arası dönemde demokrasi ilkelerini ilan etmekle kalmayıp, aynı zamanda onlara göre hareket eden tek Doğu Avrupa ülkesi oldu. Transkarpatya için bu, özgür ve adil seçimler anlamına geliyordu. Bölgenin zorlu iktisadî durumu, köylülerin toprak açlığı, buna bağlı olarak artan toplumsal gerilimler düşünüldüğünde,

Prag tarafından verilen demokratik özgürlüklerden yararlananlar büyük ölçüde komünist ve radikal sol partiler oldu. 1924'te oyların yüzde 40'ını komünistler aldı. Transkarpatya'daki ulus inşacıları umutsuzca bölünmüşlerdi. Ukrayna ulusal kimliğinin üç kolundan –Rus severler, Ukrayna severler ve Rutenler– öncüler birbirleriyle rekabet halindeydi. En baskın olanları, Rus ve Ukrayna sever hiziplerdi. Rus sever Dukhnovich Topluluğu tarafından tesis edilen 192 adet okuma salonu varken, Ukrayna destekçisi Prosvita (Aydınlanma) Topluluğu'nun 96 adet okuma salonu vardı. Geleneksel olarak Macaristan'ın destekçisi olan unsurlar tarafından yönetilen Grek Katolik Kilisesi'ne Ukrayna severler sızarken, Ortodoks Kilisesi Rus severlerin elinde bulunuyordu. Modern Ukrayna kimliği Transkarpatya'ya geç gelmişti ancak 1920'lerde Ukraynalı kimliği, modern Ukrayna ulusu inşa etme yolunda, çeşitli yönlere uzanan ancak birbirine bağlı bir tasarı dâhilinde, Transkarpatya ile diğer Ukraynalı bölgeler arasında köprü kurarak, bölgedeki en hareketli güç haline geldi.

İki savaş arası dönemde Ukraynalı toprakların parçalarını yönetmiş olan tüm rejimler içinde yalnızca Moskova'daki komünist yöneticiler Ukrayna'nın ulusal projesine bir tür devlet olma şansı tanıyıp, Ukrayna kültürünün gelişimine destek oldu. Komünistlerin Ukrayna ulusu inşa etme tasarısı, büyük Ukraynalı toplulukları olan Sovyet Ukrayna'da ve komşu Doğu Avrupa ülkelerinde büyük ilgi gördü. Ancak Ukrayna sorununu çözmenin bir aracı olarak ulusal komünizm, uygulamada büyük engellerle karşılaştı. Doğu Avrupa'da komünist Ukrayna'nın destekçileri çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kaldı: ulusal hükümetler tarafından uygulanan hem Ukrayna karşıtı hem komünizm karşıtı politikalar, mevcut yönetimlerle geçici anlaşma yapmak isteyen başlıca Ukrayna partilerinin karşı çıkması, radikal Ukrayna milliyetçisi ideolojinin artan rekabeti gibi. Ancak, ulusal komünizmin başarısızlığının asıl sebebi, Sovyet politikasında 1930'larda gerçekleşen büyük değişikliklerdir. Bir zamanlar komünist Piyemonte olarak tasavvur edilen Sovyet Ukrayna, komünist Pompei'ye dönüşmüştü: Patlayan Stalin volkanı, Ukraynalı ulus inşacıların bir zamanlar Moskova'daki devrimci yönetime besledikleri umutları küle döndürdü.

21
Stalin'in Kalesi

21 Aralık 1929'da, Josef Stalin ellinci yaş gününü kutladı. Kutlama, Vladimir Lenin'in varislerinin arasında, yaklaşık bir sene süren mücadeleden çıkmış en yüce lider olduğu konusunda Sovyetler Birliği'nde ya da ülke dışında hiçbir şüphe bırakmayan özel bir devlet merasimi olarak iz bıraktı. Zaferinden önceki yıllarda Stalin, partinin Genel Sekreter Yardımcısı görevini, hükümeti denetim altına almak için parti örgütünü ve onun Genel Siyasî Direktörlük'te (GSD, gizli polisin örtmeceli adı) vücut bulan baskı aygıtını kullanarak, topraklardaki en güçlü mevkii haline getirmişti.

Barış döneminden önce hiçbir zaman bu kadar çok şey bir kişinin düşüncelerine, eylemlerine ve heveslerine bağlı olmamıştı. Stalin'in gücü ve etkisi, I. Petro da dâhil olmak üzere, Lenin ve kendisinden önce gelen her imparatorluk yöneticisinden daha üstündü. 1930'larda Sovyetler Birliği'nde olup biten her şeyi yalnızca Stalin'e -olayları şekillendirmek yerine, onlara karşılık verirdi- bağlamak hata olsa da Stalin ve geniş olmayan yardımcı çevresi dönemin en önemli kararlarını veriyorlardı. Yardımcılarının çoğu, Stalin'in otoritesi ve zekâsının büyüsüne kapılıp, zaman ilerledikçe kişi kültü 1930'lar boyunca durmadan büyüyen liderlerine karşı seslerini yükseltmekten korkar hale geldiler. Onların gözünde Stalin, ülke dışından kapitalist Batı'nın ve ülke içinden ise küçük burjuva zihniyetine sahip olduklarını düşündükleri nüfusun çoğunluğu tarafından kuşatma altında olduğuna inandıkları devrimci yönetimin hayatta kalmasının en güçlü umudu idi.

Stalin'in ellinci yaş günü üzerine yayımlanan *Pravda* gazetesinin özel bir baskısında onun sadık yardımcıları tarafından yazılan birçok makale, yalnızca Karl Marx, Fredrich Engels ve Vladimir Lenin'in ülküsünün devam ettiricisi olarak değil, aynı zamanda, "sosyalist sanayileşmenin ve kamulaştırmanın örgütleyicisi ve lideri olarak" Stalin'e övgüler yağdırıyordu. İlk terim, "sosyalist sanayileşme", ağır sanayi ve enerji üretiminin geliştirilmesi ve makine üretimine öncelik vererek sanayi üretiminde devrimci yükselişi sağlamak üzere tasarlanmış olan, devletin işlettiği ve kaynak sağladığı, Sovyet tipi sanayi devrimine işaret ediyordu. İkinci terim "kamulaştırma" ise devrim savaşları sırasında ve sonrasında, etkili şekilde Bolşevik ülküsüne desteklerini kazanma çabasıyla köylülere bölüştürülen arazilere dayalı olan, devletin işlettiği kolektif çiftliklerin kurulması anlamına geliyordu. 1920'lerin sonlarında bu iki tasarının uygulanması, önde gelen sanayiler üzerinde sınırlı hâkimiyeti olan ve tarım, hafif sanayi ve hizmetlerde piyasa ekonomisi unsurlarına olanak veren Yeni Ekonomi Politikası'nın fiilen sonunu getirmişti.

Sovyet liderleri, Kültür Devrimi ile birleştirilen sanayileşme ve kamulaştırma tasarılarının –eski idarî ve bürokratik sınıfın yerine geçmek üzere yeni nesil kadroların yetiştirilmesi için tasarlanmış bir dizi politika– vahşi kapitalist ortamdaki komünist rejimin devam ettirilmesini sağlayacak en iyi araçlar olarak varsayıyorlardı. Bu üç tasarı,

Bolşeviklerin geleneksel tarım toplumunu modern sanayi gücü haline dönüştürme ve proletaryayı baskın sınıf olarak köylü sınıfının yerine geçirme planlarının temel unsuruydu. 1920'li yıllar boyunca Sovyet liderleri öngörülerini hangi hızda hayata geçirmeleri gerektiği konusunda anlaşmazlık yaşıyorlardı. Çok geçmeden, sanayileşmeye ancak yurtiçinden kaynak sağlayabilecekleri –Batı, dünya devrimine gözünü dikmiş bir ülkeye kaynak sağlama konusunda istekli değildi– ve sözü edilen sosyalist sermaye birikiminin yurtiçindeki tek kaynağının tarım, diğer bir deyişle, köylü sınıfı olduğu açık hale gelmişti. Stalin başlangıçta "doğal", evrimsel sanayileşmeyi desteklerken daha sonra fikir değiştirerek hızlı iktisadî ve toplumsal dönüşümde ısrar etmişti.

Kremlin, Sovyetler Birliği topraklarının yüzde ikisinden biraz fazlasını ve nüfusunun yaklaşık yüzde yirmisini oluşturan, en yüksek nüfuslu ikinci Sovyet cumhuriyeti olan Ukrayna'yı, tarım üretimi ve üretim olanaklarına bakarak, sanayileşme için malî kaynak; Cumhuriyetin doğu ve güneyinde önceleri var olan sanayi olanağına bakarak da bir yatırım alanı olarak görüyordu. Ancak Ukrayna liderleri, Ukrayna köylerinden alınan sermayelerle Ukrayna şehirlerine yatırım yapması konusunda kaynaklar üzerinde tam bir denetime sahip olan Moskova nezdinde kulis yapmak zorundaydı. Ukrayna, birinci beş yıllık plan boyunca (1928-1933), Sovyet halkının toplam payına karşılık gelen tüm yatırımların yaklaşık yüzde 20'sini alarak, nispeten iyi iş çıkarmıştı. Ancak 1932'den sonra, kaynakların tehlikeli Polonya sınırından uzakta, Sovyet Doğu'nun iç kesimlerinde bulunan Ural Dağları ile Sibirya'nın sanayileşme sürecine aktarılmasıyla, Ukrayna'ya yeterli miktarda kaynak kalmamaya başladı. Ukrayna'ya tahsis edilen sermayenin çoğu, sınırdan uzakta bulunan sanayi bölgelerine gidiyordu. Dinyeper'in Sağ Yakası, tarım bölgesi olarak kaldı -oraya aktarılan yatırımın çoğu, Kızıl Ordu'nun savunma hattının kurulması içindi.

Birinci beş yıllık plan boyunca Ukrayna'da başlatılan en büyük inşaat projesi, Dinyeper Nehri çağlarcalarının ötesinde Dinyeper barajı ve elektrik santralinin inşası demek olan Dniprohes'tir. İnşaat alanı olarak, ismi 1921'de -devrim yıllarında bölgenin Kazak geçmişini hatırlatma ve Kazak efsanesinin öneminin takdir edilmesi adına- Zaporijya (Çağlarcaların Ötesindeki Alan) olarak değiştirilen Oleksandrivsk şehrinin yakınları seçildi. Bir zamanlar ufak, durgun bir şehir olan Zaporijya, sanayileşmiş Donbas ve Kryvyi Rih bölgelerinin başlıca enerji kaynağı olan enerji santralinin çevresinde büyüyen metalürji tesisleriyle büyük bir sanayi merkezi haline geldi. Elektrik üretimini sağlamanın dışında baraj, iktisadî gelişmeyi sekteye uğratmış olan büyük bir sorunu, Dinyeper nehrinin derinliğini, akıntıları bastırıp nehri gemiciliğe tamamen açarak çözdü. Zaporijya'nın nüfusu 1926'da 55.000'den, 1937'de 243.000'e çıkarak, on yıl içerisinde dört katından daha fazla artarken, Dniprohes Sovyetlerin birinci beş yıllık planının gözdesi oldu.

Zamanının çoğu Marksisti gibi Lenin de teknolojinin gücünü geliştirmeye inanıyordu ve bir keresinde komünizmin, Sovyet yönetimi ile tüm ülkenin elektrikle işler

hale getirilmesi demek olduğunu ifade eden sözleri kayıtlara geçti. Sovyet propagandasının iddia ettiği, Dniprohes'in komünizme doğru ilk büyük adım olduğu idi; ancak baştaki kişiler, o noktaya ulaşmak için yalnızca Sovyet yönetimine değil aynı zamanda kapitalizmin verimine de ihtiyaç duyduklarını biliyorlardı. 1924'te Stalin, "Leninizm'in tarzı, Rus devrimci atılımı ile Amerika'nın-verimliliğinin parti ve devlet çalışmalarında birleştirilmesidir" demişti. İki tenis kortu ve golf sahası olan bir "Amerika bahçe şehrinde", yeni inşa edilmiş tuğladan kır evlerinde yaşayan birkaç Amerikalı danışman, Dniprohes yöneticileri ve mühendislerine danışmanlık hizmeti sunuyordu. Amerikalı danışmanların şefi, Niagara Şelalesi'nde bulunan Toronto Enerji Üretim Santrali'nin ve Tennessee Valley Authority şirketinin bir parçası olan Wilson Barajı'nın inşasında pişen, inşaat mühendisi Albay Hugh Lincoln Cooper idi. Bir keresinde Meclis karşısında, Amerikan hükümetinin gelişim projelerine müdahil olmasına karşı ifade veren, serbest teşebbüs destekçisi Cooper, projede yapacağı çalışmanın kapsamıyla ilgili görüşmelere daha başlamadan, Bolşevikler hesabına 50.000 dolar yatırdığı vakit, onlarla anlaşma yapmıştı.

Stalin'in Amerika'nın verimliliği ile birleştirmek istediği "Rus devrimci atılımı", geçimini sağlamak isteyen ancak niteliksiz olan on binlerce Ukraynalı köylüyü Dniprohes'e çekti. Barajın ve elektrik santralinin inşasında görevlendirilen işçilerin sayısı 1927'de 13.000'den, 1931'de 36.000'e yükseldi. Sovyetler tüm kademedeki çalışanların eşit ücret aldığı önceki politikayı bırakmış olmasına rağmen iş hacmi oldukça yüksekti ve en üst kademedeki yöneticiler, niteliksiz çalışanların aldığından on kat; nitelikli çalışanlar ise, niteliksiz çalışanlardan üç kat daha fazla ücret alıyordu. Köylüler, sadece işi öğrenmek değil, aynı zamanda işe zamanında gelmek, kafalarına göre mola vermemek, amirlerinin emirlerini yerine getiren işçiler olmak zorundaydılar. Bu, komünizmin bu inşa sahasına yeni gelenler için olmayacak bir işti. 1932'de, Dniprohes yönetimi 90.000 kişiyi işe almış, 60.000 işçiyi de işten çıkarmıştı.

1 Mayıs 1932'de, beş yıllık inşaat sonrasında, mühendisler, içlerinde Newport News Gemi Yapım ve Tersane Şirketi'nin de bulunduğu Amerikalı şirketler tarafından üretilmiş olan tribün ve jeneratörler üzerinde ilk denemeleri yapmaya başladı. Ekim'de, başlangıçta 50 milyon dolar olarak tahmin edilen maliyeti iş bitirildiğinde sekiz kat artmış olan yepyeni santral, işletim için açılışını resmen yaptı. Yüksek Sovyet'in başkanı olan, Sovyet devletinin resmî başkanı Mihail Kalinin, törene başkanlık etmek üzere inşaat alanına geldi. Konuşmalar yapılmış, komünizm övülmüştü. Sonrasında, Albay Cooper ve diğer beş Amerikalı danışmana, komünizmin inşasına katkılarından ötürü Kızıl Bayrak İşçi Nişanı takdim edildi.

Dniprohes'in inşası birden fazla açıdan tarihe geçti. Ukrayna'daki sanayi devriminin başlangıcından bu yana ilk kez, başlıca iş gücü etnik Ruslardan değil, Ukraynalılardan oluşuyordu. Eskiden çalışanların yalnızca yüzde 30'u Ukraynalılardan oluşurken, oran şimdi yüzde 60'tı. Dniprohes'in inşaat sahasından Ekim 1932'de ayrılıp, kendini yaklaşan insan yapımı kıtlık için hazırlayan taşrayı gezen herkes bu değişikliğin sebebi-

ni açıkça anlayabilirdi.

1920'lerin sonlarında Ukraynalı köyleri, devrimden önceki Rus köyleri kadar (daha fazla değilse de), halkın oturamayacağı yerler haline geldi. Sorun, verimsiz topraklar ya da kötü hava koşulları değil, köylüleri yuvalarından edip Dniprohes inşaatına sürükleyerek, onlara Ukrayna köylerinde yaşamı felakete çeviren, çarpıcı ölçüde değişmiş olan siyasî iklimdi. Bu Stalin'in, köyün tüm kaynaklarının suyunu sıkma sürecinde köylüleri kendi doğal yaşam alanlarından uzaklaştıran, zoraki kamulaştırma politikasının sonucuydu.

1929'un Güzü'nde, önceki sene Moskova'ya geri çağırılarak tarım sektörünün başına getirilmiş olan Ukrayna Komünist Partisi'nin eski genel sekreteri Lazar Kaganoviç'in desteğiyle Stalin, politikasının hayata geçirilmesi için mümkün olan tüm çabayı isteyerek, toprak ve hanelerin kamulaştırılması sürecini hızlandırdı. SSCB'nin dört bir yanında başlatılan bu kampanya, en büyük darbeyi Ukrayna'nın en üretken olduğu alan olan tahıl üretimine vurdu. On binlerce GSD memuru, parti yetkilileri ve sıradan parti üyesi taşraya gelerek, köylülere kolektif çiftliklere katılmaları yani, atlarını ve tarımsal araç-gereçlerinin yanı sıra özel arsalarını da bırakmaları için baskı yapmaya başladılar. Mart 1930'da yetkililer, tarıma elverişli toprakların yüzde 70'nin kamulaştırıldığını bildirdiler -tüm toprakların yüzde 6'dan daha azının kolektif çiftliklere ve devlet çiftliklerine ait olduğu bir önceki seneye nazaran on kat artış. Köylülerin çoğu kolektif çiftliklere katılmaları için zorbalığa maruz kalıyordu ancak birçoğu karşı koydu. 1930'un Baharı'nda Ukrayna taşrası, köylü isyan dalgalarının girdabına girdi. Sadece Mart 1930'da yetkililer 1.700'den fazla köylü ayaklanması ve protestosunu kayda geçti. İsyancılar, düzinelerce Sovyet yönetici ve eylemcisini öldürüp, yüzlercesinden fazlasına da saldırdı. Ukrayna'nın Polonya ile sınırı olan bölgelerde tüm köyler ayaklanarak, Stalin'in kamulaştırma kampanyasının teröründen kaçmak için sınıra doğru ilerlediler.

Köylüler, stratejik açıdan önemli olan sınır topraklarında ayaklanma çıkarınca ve Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde çıkardıkları kargaşa dalgaları büyüyünce, hükümet orduyu ve gizli polis teşkilatını, isyancıların peşine düşmeleri için görevlendirdi. Öncelikle kolektif çiftliklere katılmaya hiç istekli olmayan ve köylü mülklerinin zorla kamulaştırılmasını protesto eden, hali vakti yerinde köylü sınıfı hedef alınıyordu. Yetkililer, ayaklanmanın liderlerini hem tutuklayıp hapse atıyor hem de *kurkul* (Rusça: *kulak*) -başlangıçta varlıklı köylüleri ancak daha sonra köy halkının en fakir tabakasına ait olmayan herkesi anlatmakta kullanılan bir ifade- damgası olan herkesi Ukrayna'dan atıp, zorla başka yere yerleştiriyordu. 1930'da Sovyetler, *kurkul* olduğu iddia edilen 75.000 aileyi, Ukrayna'dan, Kazakistan ve Sibirya'nın uzak bölgelerine sürdü.

Köylerin bu duruma gösterdiği direniş, sadece baskıyla karşı koyulamayacak kadar büyüktü ve yetkililer geri çekilme taktiğini uygulamaya karar verdiler. Mart 1930'da Stalin, mecburî kamulaştırmanın suçunu aşırı istekli yerel yetkililere attığı "Baş Döndürücü Başarı" başlıklı bir makale yayımladı. Parti eylemcileri, makaleyi mecburî ka-

mulaştırmanın durdurulması için parti emri olarak yorumladılar ve sonraki birkaç ay içerisinde, önceden kamulaştırılmış olan toprakların yarısı, kolektif çiftliklerden ayrılan asıl sahipleri olan köylülere geri verildi. Ancak bu geçici bir geri çekilmeydi. 1930 Güzü'nün sonunda mecburî kamulaştırma kampanyası kaldığı yerden devam ettirilmeye başlanmıştı. Bu sefer köylüler, büyük ölçüde daha uysal bir direniş türüne başvurarak, hayatta kalmak için gerekenden fazla tahıl üretimi ve tarım yapmayı reddetmiş, devlet tarafından ellerinden alınmasının önüne geçmek için evcil hayvanlarını katledip, köylerden kaçarak, yeni sosyalist proletaryaya katıldıkları Zaporijya gibi sanayi merkezlerine gitmeye başlamıştı.

Köylü direnişinin yeni bir türüyle karşı karşıya kalan Stalin ve yardımcıları, yenilgiyi kabul etmeyi reddedip, köylüleri sabotaj yapmak ve şehirlerde kıtlığa sebep olup sanayileşmeye çomak sokmakla suçladı. Yetkililer, köylülerin tahılları sakladıklarını ve hem kamulaştırılmış köylü sınıfından hem de kolektif çiftliklere katılmayı reddetmiş olanlardan daha fazla pay talep ettiklerini ilan ettiler. Yönetim, Moskova'nın iktisadî tasarıları için önemli olmasından dolayı, Ukrayna'yı sert tavırlardan özellikle uzak tuttu. 1932'nin ortalarında, tüm Sovyetler Birliği'nde hanelerin ortalama yüzde 60'ı, Ukrayna'da ise yüzde 70'i kamulaştırılmıştı. Sovyet tahıl üretiminin yüzde 27'sini karşılayan Cumhuriyet, devlete yapılan tüm tahıl teslimatlarının yüzde 38'ini gerçekleştiriyordu. Yeni politika yüzünden Ukrayna'da 1932'nin Kışı ve Baharı'nda, orman-step bölgesinin en yoğun nüfusu olan tarım alanlarını vuran açlık ve kıtlık başladı.

Yüz binlerce insan açlık çekti ve 1932'de, sadece Kiev'de 80.000'den fazlası açlıktan hayatını kaybetti Özellikle Kiev'in güneybatısında, Bila Tserkva ve Uman şehirlerinin etrafında bulunan şeker pancarı üretim bölgelerine büyük darbe indi. Ukrayna hükümetinin başkanı Vlas Chubar, Haziran 1932'de, köylülere yiyecek hiçbir şey bırakmayan aşırı ölçüdeki el koymaların açlığa sebep olduğunu kabul etti. Stalin'e "tahıl el koyma tasarısını gerçekleştirmenin tüm imkânsızlığı göz önünde bulundurulduğunda, Ukrayna'nın genelinde daha az ekin olmasının ve hasat zamanı yaşanılan büyük çaplı kayıpların (kolektif çiftliklerin zayıf iktisadî örgütlenmesi ile ilçe ve merkezden yapılan tamamen yetersiz yönetimlerin bir sonucu) bunun temel nedeni olduğunu, bireysel çiftçiler tarafından üretilen, tohum stokları da dâhil tüm tahılın ve kolektif çiftliklerin ürettiği neredeyse tüm çıktının kamulaştırıldığı bir düzenin devreye sokulduğunu" yazdı.

Chubar'a göre açlıktan en kötü etkilenenler, devletin üretim kotasını karşılayamadıkları için mülklerine el koyduğu kamulaştırılmamış köylülerdi. Listenin ikinci sırasında büyük aileleri barındıran kolektif çiftlikler vardı. Mart ve Nisan 1932'de, insanlar ya açlık çekiyor ya da açlıktan ölüyordu. Mayıs 1932'de, Komünist Partisi Kiev Genel Komitesi, Uman ilçesindeki yedi köyü rastgele seçti. O ay kayda geçmiş, açlıktan ölen 216 kişi vardı ve 686 kişinin birkaç gün içerisinde öleceği tahmin ediliyordu. Bir parti yetkilisi, Ukrayna SSC'nin başkenti olan Harkiv'deki amirlerine, bu köylerden biri olan Horodnytsia'da "yüze yakın kişi öldü ve günlük toplam ölüm sayısı sekiz-on

iki arasında; altı yüz çiftlik evinden yüzünde insanlar açlıktan ölmek üzere" diye yazdı. Chubar, Stalin'den Ukrayna'yı kıtlıktan kurtarmasını istedi ancak Genel Sekreter bunu kabul etmeyecekti. Stalin kıtlık gerçekliğini reddediyordu ve bu kelimenin kendisini resmî yazışmalarda yasakladı.

Stalin, politikasının başarısızlığını yalnızca kamulaştırmaya ve üretim kotalarına direniş gösteren köylülere değil, aynı zamanda Ukrayna parti kadrolarındaki gizli direnişe bağlıyordu. Ağustos 1932'de Kaganoviç'e "*en önemlisi* artık Ukrayna" diye yazmıştı:

> "Diyorlar ki Ukrayna'nın iki oblastında (sanıyorum Kiev ve Dnipro), yaklaşık elli ilçe komitesi, tahıl üretim tasarısına *gerçekçi değil* diyerek *karşı* çıkmış (...) Eğer hemen Ukrayna'daki sorunu çözmeye başlamazsak, Ukrayna'yı kaybedebiliriz. Unutmayın ki Piłsudski zamanını boşa harcamıyor (...) Ayrıca şunu da unutmayın ki Ukrayna Komünist Partisi'nde (500.000 üye, ha-ha) yolsuzluk unsurlarına, kendini adamış ve gizli Petlyuracılara ve son olarak, Piłsudski'nin casuslarına ihtiyaç yoktur (evet, hiçbir şekilde!). İşler kötüleştikçe, bu unsurlar parti içinde (ve dışında), partiye *karşı* bir cephe almaktan geri durmayacaklardır".

Kremlin'in efendisi, belli ki rejimin hayatta kalma olasılıkları konusunda endişeliydi. Stalin, Polonya ve Ukrayna birliklerinin 1920'nin Baharı'nda Kiev'e gerçekleştirildikleri sürpriz saldırıyı asla atlatamamıştı. O dönemde eski Ukrayna Sosyalist Devrimcileri, Józef Piłsudski ve Semen Petlyura'nın ilerleyen birliklerine katılmıştı. Stalin, 1920 saldırısının daha büyük çaplısının tekrar yaşanmasından korkuyordu. 1930'ların başlarında Ukrayna'daki parti üyelerinin sayısı yarım milyona ulaşmaktaydı ki bunların yüzde 60'ını etnik Ukraynalılar oluşturuyordu -Ukraynalılaştırma politikasının sonucu. Piłsudski tekrar saldırırsa bu kadrolar Stalin'e sadık kalırlar mıydı? Stalin'in bu konuda ciddî şüpheleri vardı. Temmuz 1932'de Sovyetler Birliği, aynı durumdaki Piłsudski ile bir sonraki üç sene boyunca Batı'dan hiçbir saldırı gelmeyeceğini güvence altına alan bir saldırmazlık paktı imzaladı. Stalin'in kafasında, tahıllara el koyup kamulaştırmaya karşı koyan köylülere bir ders vermenin, kendisinin emirlerini yerine getirmeyenleri Ukrayna parti organından temizleyerek, "Ukrayna'yı korumanın" vakti gelmişti.

Stalin'in Ağustos 1932'de Kaganoviç'e yazdığı mektupta, Ukrayna'nın "kaybedilmesinin" önlenmesini sağlayacak ayrıntılı bir tasarı vardı. Stalin, Ukrayna'daki parti ve hükümetin mevcut liderlerinin yanı sıra, gizli polis teşkilatının liderlerinin yerine de yeni kadrolar getirilmesini öneriyordu. Stalin satırlarında, "bizler, Ukrayna'yı, kelimenin tam manasıyla örnek bir cumhuriyet olarak, SSCB'nin gerçek bir kalesi haline getirme görevine kendimizi hazırlamalıyız" diyordu. Kasım'da Stalin, Ukrayna'ya, gizli polis teşkilatını ele geçirmek üzere tam yetkili bir elçi gönderdi. Aralık'ta da tahıl üretimi üzerine düzenlenen bir Politbüro toplantısını, hem üretim kotasını karşılayamadıkları hem de partinin Ukraynalılaştırma politikasını sekteye uğrattıkları için Ukraynalı parti liderlerine saldırdığı bir platform haline çevirdi. "Genel Komite ve Sovyet Halk Komiserleri bildirisi" Stalin'in emirleri üzerine hazırlanan çözümü, "Ukrayna'nın çeşitli bölgelerinde, Bolşeviklerin ulus politikasının doğru bir şekilde uygulanmaması, onun

yerine Ukraynalılaştırmanın, her bir bölgenin somut ayrıntıları göz önünde bulundurulmadan, Ukraynalı Bolşevik kadrolarının dikkatli seçimi olmadan mekanik olarak uygulanması, burjuva milliyetçisi unsurların, Petlyuracıların ve diğerlerinin yasal karışıklık yaratmalarını ve devrim karşıtı teşkilatları ve örgütleri kurmalarını kolaylaştırmıştır" şeklinde tanımlıyordu.

Politbüro'nun çözümü, Kuzey Kafkasya ve Ukraynalıların yaşadığı Uzak Doğu bölgelerinde Ukraynalılaştırmanın sonunu getirdi. Bu çözüm aynı zamanda Ukraynalılaştırma politikasına ve kadrolarına yapılan bir saldırının temelini oluşturmuş; binlerce parti görevlisinin uzaklaştırılmasına ve tutuklanmasına, devlet düzeyinde Ukraynalılaştırmanın asıl savunucusu ve halk eğitim komiseri olan Mykola Skrypnyk'in intiharına yol açmıştır. Stalin, yurt içindeki ve dışındaki Ukraynalı milliyetçileri, Ukrayna köylü sınıfının parti politikasini baltalamasına ve devletten tahılları saklayarak sanayileşme kampanyasına çomak sokmasına sebebiyet vermekle suçluyordu. Ukrayna köylü sınıfına yapılan saldırıyı Ukrayna kültürüne yapılan saldırı izliyordu. Politbüro'nun alımlar ve Ukraynalılaştırma ile ilgili çözümü yayımladığında Ukrayna'da başlamakta olan kıtlık, yalnızca Stalin'in köylü sınıfı ve parti organlarının üzerinde uyguladığı politikadan değil, aynı zamanda tahıl alımlarına karşı direnişi milliyetçilikle bir tutan milliyetler politikasındaki değişiklikten kaynaklanıyordu.

Aralık 1932'de Stalin Kaganoviç'i ve Sovyet hükümetinin başkanı olan Vyaçeslav Molotov'u, gerçekçi olmayan tahıl üretim kotalarının karşılandığından emin olmaları için Ukrayna'ya gönderdi. Moskova'nın elçileri tarafından yönetilen ve GSD'nin hiddetine maruz kalan Ukraynalı parti kadroları, açlık çeken ve ölmekte olan köylü sınıfından alabildikleri ne varsa aldılar. Yetkililer, kotaları karşılayamayan köyleri, kibrit ve gazyağının yanında temel gıdalarını keserek ve yalnızca tahıllarına değil, aynı zamanda çiftlik hayvanlarına ve yiyecek olarak kullanılabilecek diğer her şeye el koyarak cezalandırdı. Yeni kıtlık yüzünden gerçekleşen ilk ölümler Aralık 1932'de bildirildi; Mart 1933'te, açlıktan ölmek kitle olgusu haline gelmişti. Sonunda telaşlanan parti yöneticileri, Harkiv ve Moskova'ya yardım istekleri yağdırdı. Yardım yeterli miktarda değildi ve açlıktan ölmekte olan köylüleri kurtarmak için çok geçti. Kurbanların çoğu, Bahar'ın sonu ve Yaz'ın başında, yiyecek arzı tamamen bittiğinde öldüler. Birçoğu, yalnızca çimen veya olgunlaşmamış sebze yemekten öldü –onca ay süren açlıktan sonra mideleri çiğ yiyecekleri sindiremiyordu.

En çok darbe alan yerler, bahar başında kıtlıktan nasibini almış olan Kiev ve Harkiv oblastlarındaki Ukrayna çayırlarıydı -oradaki köylüler düzgün ekin yapamayacak kadar güçsüzdü, kaynaklara erişimleri çok azdı ve ilk ölen onlar oluyordu. 1933'ün sonunda, Kiev ve Harkiv oblastlarının her biri, sakinlerinden yaklaşık bir milyon kişiyi yitirdi. Ukrayna steplerinin başlıca tahıl üreten oblastları olan Odesa ve Dnipro'nun ikisi de 300.000'i aşkın insanı kaybetti. 1933'te, 175.000 kişinin öldüğü sanayi kenti Donbas daha az etkilenmişti. Step alanlar, bir önceki sene kıtlık yaşamadıkları için çayırlara nazaran daha az sıkıntı çekti. Ayrıca, işler gerçekten kötüleştiğinde, köylüler

Zaporijya, Kryvyi Rih ve Donbas'taki inşaat alanlarına sığınabiliyorlardı. Bunun yanında, 1933'ün Baharı'nda Moskova hükümeti yardım tahıllarını Orta Ukrayna'dan çok güneye göndermeye istekliydi: Moskova'nın tahıla daha çok ihtiyacı vardı ve başlıca tahıl üretim bölgelerindeki insanları mahsul kaldırmak için hayatta tutmak, mahsul elde etmenin tek yoluydu. Diğerleri ölüme terk edilebilirdi ve öyle de yaptılar. Toplamda yaklaşık dört milyon kişi ülkeyi kırıp geçirmekten öteye giden kıtlık sonucunda can verdi -1932-1934 yılları arasında her sekiz kişiden biri kıtlığa kurban gitti.

Kıtlık, farklı bir Sovyet Ukrayna yaratmıştı. Stalin, partiyi ve hükümet organlarını, kendi halkının iradesine karşı gelmeyen ve açlık çekenlerin ellerinden son yiyeceklerini almayanlardan temizleyerek, Sovyet Ukrayna'yı kendi elinde tutmayı başardı: Bölge parti komitelerinden beş yüzü aşkın sekreterden yarısından çoğu 1933'ün ilk yarısında işlerini kaybetti, birçoğu tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Geriye kalanlar, ne olursa olsun parti politikasına uyacaktı. Onlar, Stalin'in en azından şimdilik tutmak isteyeceği kadrolardı. Stalin'in ayrıca yeni bir "sosyalist" köylü sınıfı oldu. Kıtlıkta hayatta kalanlar derslerini almıştı: Yalnızca partinin yönetimi altında bulunan, daha düşük oranda vergi alınan ve 1933'ün Baharı'nda hükümet desteğini alan yegâne çiftlikler olan kolektif çiftliklere katılarak hayatta kalabilirlerdi. Hanelerin ve toprakların mutlak çoğunluğunun kamulaştırılması, artık anlaşıldığı üzere, ekonomiyi, toplumsal yapıyı ve Ukrayna köylerini çarpıcı bir ölçüde değiştirdi.

Büyük Ukrayna Kıtlığı (Ukraynacada Holodomor), Ukrayna ve halkına karşı gerçekleştirilen, önceden tasarlanmış bir soykırım hareketi miydi? Kasım 2006'da Ukrayna Meclisi bunu bu şekilde tanımlıyordu. Dünya çapında birkaç meclis ve hükümet benzer yasa tasarılarını onaylarken, Rus hükümeti Ukrayna'nın iddiasının altını oymak üzere uluslararası bir kampanya başlattı. Ukrayna kıtlığının doğası hakkında büyük ölçüde "soykırım" kavramının tanımı üzerinde geçen siyasî anlaşmazlık ve akademi tartışmaları günümüzde hâlâ devam etmektedir. Ancak 1932-1933 yılları arasındaki kıtlığın bazı önemli gerçekleri ve yorumları üzerinde genel bir fikir birliği de doğmaktadır. Çoğu bilim insanı, bunun resmî bir politika tarafından sebep olunmuş, insan yapımı bir olgu olduğu konusunda hemfikirdir. Kıtlık, Kuzey Kafkasya'yı, Aşağı İdil bölgesini ve Kazakistan'ı da vurmuş olmasına rağmen, sadece Ukrayna'da sebep açıkça etnik-milliyetçi yanları olan politikalardı: Kıtlık, Stalin'in Ukraynalılaştırma politikasını sona erdirme kararını almasından sonra ve Ukrayna parti kadrolarına saldırmasıyla beraber doğmuştu. Kıtlık Ukrayna toplumunu şiddetli ölçüde sarsmış, sonraki nesiller boyunca rejime açıkça direniş gösterme gücünü kırmıştı.

Stalin Büyük Kıtlığı, Ukrayna'yı -Kaganoviç'e yazdığı mektupta adlandırdığı üzere- "örnek Sovyet cumhuriyeti" haline getirmek için kullandı. 1934'te, başkentin Harkiv'den, aydınları ortadan kaldırılıp sayıları azaldığı için Sovyet Ukraynası'na artık bir tehdit teşkil etmeyen Kiev'e taşınması, özerk ve çoğu zaman bağımsız görüşleri olan Cumhuriyetin, sade bir Sovyetler Birliği vilayetine dönüşümünü tamamlamış oldu.

Kremlin'in efendisinin istediği üzere Ukrayna, Sovyetlerin sanayileşme ve kamulaştırma örneği oldu. 1930'ların sonunda Ukrayna'nın sanayi çıktısı, 1913'ün sekiz kat fazlasıydı; bu, birliğin en büyük cumhuriyeti olan Rusya'dan sadece biraz daha az etkileyici bir başarıydı. Tarım sektörü, tüm hanelerin yüzde 98'i ve kolektif mülk olarak kayıtlı olan tüm işlenebilir toprakların yüzde 99,9'u ile tamamen kamulaştırılmıştı. Sorun, kusursuz görünen kamulaştırmanın, tarımın sıkıntılı başarısını maskeliyor olmasıydı. Ukrayna 1940'ta, 1913'te ürettiğinden yalnızca 3,3 milyon ton fazla olan 26,4 milyon ton tahıl üreterek, yüzde 13'ten daha aza karşılık gelen tarımsal bir artış kaydediyordu. Büyük Kıtlık ve kamulaştırmanın harap ettiği köyler, hızla büyüyen sanayi kentlerinin hızına ayak uyduramıyordu. Ukrayna, hızlı bir sanayileşme ve modernleşme sürecinden geçtiyse de bu "ileri sıçrayış" yüzünden çok büyük bir bedel ödedi. 1926-1937 yılları arasında, Sovyet Ukrayna'nın nüfusu 29'dan 26,5 milyona düşerken, 1939'ta 28 milyonun biraz üzerine çıktı.

Tüm etnik kökenlerden birçok Ukraynalı, Büyük Temizlik'te yok olup gitti -en büyük darbeyi 1937'de indirerek, Sovyetler Birliği'ni 1936'tan 1940'a kadar girdaba sokan birçok tutuklama, idam ve sürgün dalgası. 1937 ve 1938'de Ukrayna'da 270.000 kadar kişi tutuklandı ve yaklaşık yarısı idam edildi. Büyük Temizlik, Stalin'in 1930'lardaki diğer politikalarıyla aynı amacı taşıyordu -rejimin devamlılığını ve Stalin'in en yüce lider olarak konumunu korumak. Stalin, Lev Kamenev, Grigori Zinoviyev ve Nikolay Buharin'in de bulunduğu eski dost ve düşmanlarından hâlâ hayatta kalanları vurmuştu. Ukrayna'da Büyük Kıtlık boyunca Stalin'e bağlılıklarını göstermiş olan parti ve devlet liderleri ile gizli polis organları da aynı kadere kurban gittiler. Rejim geçmişin suçlarından habersiz, liderlerine sadık şekilde hizmet edecek olan, uysal yeni kadrolar istiyordu. Terör, parti kadrolarının yanı sıra Bolşevik olmayan eski parti üyeleri ve ulusal azınlıklara da en büyük darbeyi indirdi. Rejimin bağlılıklarını sorguladığı çok sayıdaki azınlığı olan bir sınır cumhuriyeti olarak Ukrayna, bir kez daha, ciddî denetlemeye maruz kaldı. Etnik Lehler ve Almanlar düşman listesinde en başta geliyordu. Tutuklananların yaklaşık yüzde 20'si Lehler, yüzde 10'u ise Almanlardı. SSCB, toplam nüfusun yüzde 1,5'ini geçmeyen bu iki topluluğu, o dönemde başlıca düşmanı olan Polonya ve Almanya'nın olası casusları ve "beşinci kolcuları" olarak hedef aldı.

1938'te Stalin, yeni yardımcısı Nikita Hruşçov'u, son zorunlu tedbirleri yerine getirmek ve Cumhuriyeti savaş olduğuna inandığı şeye hazırlamak için Ukrayna'ya yolladı. Hruşçov'un görevi, seleflerinin göreviyle aynıydı: Ukrayna'yı sosyalist bir kaleye dönüştürmek. Hruşçov Haziran 1938'te Ukrayna parti kongresinde vekillerine "yoldaşlar" diye seslendi, "bizler Tüm Birlik Komünist Partisi Genel Komitesi (Bolşevik) ve Yoldaş Stalin'in görev ve yönergesinin -Ukrayna'yı düşmanları tarafından ele geçirilemez bir kale haline getirmek- gururla yerine getirildiğinden emin olmak adına her türlü gayreti göstereceğiz". Sonraki birkaç sene Ukrayna tabyasının gücünü sınayacaktı.

Ekim 1938'te, Çekoslovakya'nın geride kalan kısmının hükümeti (ülke daha sonra Adolf Hitler tarafından parçalandı), Ukraynalı bir eylemci olan Muhterem Avhustyn

Voloshyn'ı, adı Altkarpatya Rusu'ndan Karpatya-Ukrayna'ya değiştirilen, özerk Transkarpatya hükümetinin yönetimine atadı. Bu kararın ardından, başlıca iki şehir merkezi olan Ujgorod ve Mukaçeve'nin de dâhil olduğu Transkarpatya'nın Macar nüfusunun yaşadığını bölgelerin Macaristan'a verilmesi kararı geldi. Yeni hükümet, Rus severlik eğiliminde olan, kısa ömürlü yönetiminin yerini aldı ve Ukraynacayı resmî dil olarak benimsedi. Hükümet ayrıca, Macaristan ve Polonya milislerine direniş göstermek için, kendi paramiliter birliklerini oluşturdu. Karpatya Siçi –Galiçya Siçi Tüfekçileri ve Dinyeper Ukraynası'nın Siç Kazaklarına bir atıf– isimli bu birlikler, genelde Ukrayna'nın devlet olma ülküsü uğrunda savaşmak için Polonya'dan gelen, Ukrayna Milliyetçileri Örgütü'nün (UMÖ) genç üyelerinden oluşuyordu.

1939 yılı, Avrupa dışişleri bakanlıklarında, Hitler'in Karpatya-Ukrayna'yı, Sovyet Ukrayna'ya saldırmak ve tüm etnik Ukraynalı bölgelerini "tekrar birleştirmek" amacıyla sıçrama tahtası olarak kullanmayı tasarladığı söylentileriyle başladı. Ocak'ta Hitler, ziyarete gelen Polonya Dışişleri Bakanı Jozef Beck'e, SSCB'nin Alman istilası sonucunda ele geçirilecek olan Ukrayna'daki yeni bölgelerin karşılığında, Danzig'i ve Baltık Denizi'ne doğru uzanan Polonya Koridoru'nu vermesini önerdi. Beck bu teklifi geri çevirdi. Beck'in tercihine aldırmaksızın Hitler, Stalin'e karşı en azından şimdilik Ukrayna kartını oynamamaya karar verdi. Birlikleri Mart 1939'ta Çekoslovakya'nın varlığını sonlandırmak için Prag'a girdiğinde Hitler, bağımsız bir Ukrayna devletinin kurulmaması kararını verip, Transkarpatya'yı müttefiki olan Macaristan'a verdi. Özerk Transkarpatya hükümeti bu kararı şaşkınlık ve hayal kırıklığıyla karşıladı.

Hitler'in birliklerinin Prag'a girdiği 15 Mart'ta Karpatya-Ukrayna hükümeti, bağımsızlığını ilan etti. Yeni ülke, ulusal bayrağının renkleri olarak mavi ve sarıyı seçip, "Ukrayna Henüz Yok Olmadı" isimli Ukrayna ulusal marşını benimsedi. Bağımsızlığın ilan edilmesi, Çekoslovak birliklerinin direnişiyle karşılaşmadan bölgeye giren Macaristan ordusunu durdurmadı. İlerlemekte olan Macarlarla savaşan tek birlik, Karpatya Siçi birimlerinin üyeleriydi. Dönemin Ukraynalı bir gazetecisi, "Sekiz milyon Çek'in en ufak direnişi göstermeden Alman hükümetinin yönetimi altına girdiği bir zamanda, binlerce Ukraynalı, birkaç binlik Macar ordusuna karşı koydu" diye yazdı. Karpatya Siçi'nin toplamda 2.000 savaşçısı vardı. Güçler birbirine denk olmadığı için Ukrayna direnişi çok geçmeden kırılmıştı. Muhterem Voloshyn'nin hükümeti ülkeyi terk etti ve Macar askerleri ya da Polonya sınır muhafızları, UMÖ'nün hayatta kalan üyelerini Galiçya'ya geri dönerlerken ele geçirdi. Bu milliyetçi savaşçıların ilk savaşıydı: arkası gelecekti.

Stalin, Transkarpatya'daki gelişmelerden, Mart 1939'da Moskova'da gerçekleştirilen bir parti kongresinde yaptığı konuşmasında Almanya'nın Ukrayna'nın bağımsızlığına destek vermesi fikrini alaya alacak kadar endişe duyuyordu. Stalin'in Sovyet Ukrayna üzerindeki hâkimiyetine meydan okumak için Hitler'in kullanabileceği, Sovyet Ukrayna'nın dışında bulunan önemli Ukrayna topraklarının varlığı, II. Dünya Savaşı'nın arifesinde "kale inşacıları" için büyük bir sorun haline geldi. Savunma hattında büyük bir çatlak oluşmuş gibi görünüyordu -Ukrayna irredantizmi tehdidi.

22
Hitler'in Lebensraum'u

Adolf Hitler, Kasım 1923'te Münih Birahane Darbesi'ndeki rolünden dolayı Bavyera'da bulunan Landberg Hapishanesi'ndeki mahkûmiyeti sırasında yazdırdığı *Mein Kampf* (Kavgam) isimli kitabında, dünyanın geleceği hakkındaki görüşlerini paylaştı. Eski Habsburg tebaası, hapishane hücresinde, Yahudilerin sözde dünyayı ele geçirme komplosuna karşı savaşmaya ant içip, Arî ırka Doğu Avrupa'da *Lebensraum* (yaşam alanı) sağlayacak bir Alman İmparatorluğu'nun kurulmasını savunuyordu. Hitler, hapishanede yalnızca bir sene kaldı. Almanya'nın başbakanı olduğu ve Nazi partisinin iktidara geldiği 1933'ten itibaren, tasarılarını uygulamaya koymak için elinde yeterince kaynağı bulunuyordu. Hitler'in ilk defa 1923'te açıkladığı fikirlerin dünya üzerinde derin etkileri oldu ancak fikirlerin etkisinin, Hitler'in tasarısı *Lebensraum*'un gözdesi olan Ukrayna'da olduğu kadar yıkıcı ve sonucunun acı dolu olduğu az yer olmuştur.

Almanlar için *Lebensraum* fikrini Hitler yaratmamıştı. İlk olarak I. Dünya Savaşı'ndan önce oluşturulan fikir, tüm dünya üzerindeki Alman topraklarının ele geçirilmesi tasarısıydı. Almanya'nın savaşta mağlup olması, Britanya'nın hâkimiyetindeki denizyollarında sömürgeci yayılımı neredeyse imkânsız hale getirdi ve Hitler, büyümek için yalnızca Doğu Avrupa'da alan olduğunu görüyordu. *Mein Kampf*'ta Hitler, "denizaşırı mülklerin ele geçirilmesi için savaş açmak yerine, Avrupa'daki yeni topraklar için askerî mücadeleye girmek daha elverişli olurdu" diye yazıyordu. Rusya'dan bağımsız olup, Almanya ve Avusturya birliklerinin işgali altında bulunan bir Ukrayna'nın tanındığı Brest-Litovsk Antlaşması (1918), Almanya'nın doğuya doğru yayılmasına bir örnek sundu. Ancak Hitler'in doğuda ulus inşa etmek gibi bir isteği yoktu. Onun amacı farklıydı: Volga'ya kadar var olan tüm nüfusu yok edip, Alman sömürgecilerle Doğu Avrupa'nın verimli topraklarına -özellikle Ukrayna'ya- yerleşmek. Hitler *Mein Kampf*'taki satırlarında, "ulusal topluluğun temeli olarak sağlıklı bir köylü sınıfı oluşturmayı mümkün kılacak bir politikaya çok fazla önem verilmeli" diyordu. "Mevcut tüm kötülüklerimiz, özellikle halkın şehir ve kırsal kısımları arasındaki orantısızlıktan kaynaklanıyor".

Hitler'in Almanlar için tasarladığı kırsal ütopya, yalnızca yeni toprakların ele geçirilmesini değil, ayrıca kentleşmenin ve nüfusun azaltımını da gerektiriyordu. Onun Doğu Avrupa görüşü, Bolşeviklerin ortaya attığı ve Josef Stalin tarafından desteklenen görüşten oldukça farklıydı. İki diktatör de ütopyalarını inşa etmek için kaba kuvvet kullanmaya hazırdı ve ikisi de amaçlarına ulaşmak için Ukrayna'nın arazisine, toprağına ve tarımına ihtiyaç duyuyordu ancak nüfus ve şehirler konusunda görüşleri birbirinden bütünüyle farklıydı. Ukrayna, bunun uygulamada ne demek olduğunu öğrenecek ve 1941 ila 1944 yılları arasında Nazi Almanyası'nın üç yıllık işgali boyunca iki yönetim arasındaki derece farkını değerlendirecekti. 1914 öncesinde Avrupa'nın tahıl ambarı ve Kıta'daki en yüksek Yahudi yoğunluğu olan yerlerden biri olarak bilinen Ukrayna,

hem Alman yayılmacılığının başlıca hedefi ve hem de Nazilerin asıl kurbanlarından biri hâline gelecekti. 1939-1945 yılları arasında Ukrayna, yaklaşık yedi milyon vatandaşını (yaklaşık bir milyonu Yahudi), diğer bir ifadeyle savaş öncesi nüfusunun yüzde 16'sını kaybedecekti. Yalnızca Beyaz Rusya ve Polonya -Hitler'in *Lebensraum*'unun dairesine giren diğer iki ülke- daha yüksek oranda kayba uğradı.

Hitler *Mein Kampf*'ta, Fransa'yı yenmek üzere Britanya ile bir ittifakın, Polonya'yı yok etmek için de Rusya ile yapılacak bir paktın hayalini kuruyordu. Sonuçta, Rusya'nın -ya da aslında Sovyetler Birliği'nin- Hitler'e istediği şeyi vereceği sanıldı: yerleşmek için topraklar ve Almanya'yı sömürgeleriyle olan bağlantılarını Britanya donanmasının bozamayacağı bir kıta imparatorluğu haline getirecek doğal kaynak serveti. Britanya ile ittifak hiç gerçekleşmedi ancak 1939'un Güzü'ne kadar Hitler, gerçekten de hem Sovyetler Birliği ile bir anlaşmayı hem de Polonya'nın yok edilmesi işini başarmıştı.

Almanya'nın 1 Eylül 1939'ta Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başladığında, Hitler ve Stalin, on günden az bir süre önce imzalanan Molotov-Ribbentrop Paktı uyarınca Polonya topraklarının bölünmesi üzerinde çoktan anlaşmıştı. Stalin Sovyetlerin savaşa girişini geciktirince, Moğolistan'da cereyan eden Sovyet-Japon çatışmasının yanında Britanya ve Fransa'nın vereceği tepki konusunda endişelenen Alman diplomatlar, Sovyetlerin Polonya'ya saldırısını hızlandırmak amacıyla Ukrayna kartını kullandılar. Diplomatlar, eğer SSCB işgali ertelemeye devam ederse, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne verilen bölgeleri bölmekten başka seçeneğinin kalmayacağını ileri sürdüler. Galiçya ve Volhinya'da, Almanya'nın desteklediği bir Ukrayna devletinin kurulması Stalin'in o bölgede görmek isteyeceği son şeydi. Sonunda Stalin askerlerini Polonya sınırına gönderince, birlikler "kardeş" Ukrayna ve Beyaz Rusya halkını koruma bahanesiyle ilerlediler.

Ekim 1939'un başlarında, Polonya'nın, iki güçlü komşusunun saldırısıyla yıkılmış ordusundan geriye hiçbir şey kalmamıştı. Sovyetler rütbesiz erlerin çoğunu yakaladı ancak daha sonra bıraktı. Subayları ise farklı bir yazgı bekliyordu. SSCB onlardan yaklaşık 15.000'ini, biri Ukrayna'da, ikisi Rusya'da olan üç toplama kampında hapsetti. Subaylardan çoğu 1940 Baharı'nda, Smolensk yakınlarında bulunan Katyn ormanında ve diğer toplu katliam alanlarında can verdi. Ancak başlarda, özellikle Leh olmayanlar arasındaki az sayıda insan, Sovyetlerin şeytanî niyetlerinden şüphelenmişti. Makineleşmede Almanlarla kesinlikle boy ölçüşemeyecek olan Kızıl Ordu, Polonya birliklerine üstünlüğünü, yeni tank, hava aracı ve modern silahlardan oluşan teçhizatlarının kalitesiyle gösterdi -hepsi Stalin'in sanayileşme çabasının ürünleriydi. Ancak birçoğunu şaşırtacak şekilde, Sovyet subay ve askerler genellikle kötü giyiniyor, zayıf besleniyor ve Polonya dükkânlarında bulunan yiyecek ve giyecek bolluğu karşısında sarsılıyorlardı. Yerel halk, Sovyet subaylarının ideolojilerle doldurulmuş, kültürsüz ve gelişmemiş olduklarını düşünüyordu. Yıllarca, iddialara göre Kızıl Ordu subay eşlerinin tiyatrolara,

gece kıyafeti olduğunu sandıkları geceliklerle gittiğine dair hikâyeler anlatıp durdular. Eski Polonya devletinin Leh olmayan vatandaşları ise, hayatlarını düzeltmeye söz verdikleri sürece, bu iyi silahlanmış ve kültürsüz "kurtarıcılarıyla" yaşamaya hazırdılar ve kurtarıcılar bir süreliğine bunu başaracaklarmış gibi göründüler.

Kızıl Ordu Lviv'i ve Galiçya ve Volhinya'daki diğer büyük merkezleri ele geçirdiğinde, işgalciler, Batı Ukrayna Ulusal Meclisi'nde Sovyet usulü seçim yaparak, karşılığında Kiev ve Moskova'dan, Galiçya ve Volhinya'yı Sovyet Ukrayna topraklarına katmalarını istedi. Kiev'in parti başkanı olarak yeni atanmış olan Nikita Hruşçov, Brest şehri de dâhil, kuzey Polisia'nın Ukrayna'ya geçmesi konusunda ısrar etti ancak Stalin bu bölgenin Beyaz Rusya halkına verilmesine karar verdi. Yeni yöneticiler, yerel Ukraynalı ve Yahudilerin devlet sektörüne girmelerini ve Polonya yönetimi altında onlara verilmeyen eğitim, sağlık ve diğer kurumlardaki mevkilerde çalışmalarını mümkün kıldı. Yöneticiler, yerel Yahudilere iyi davrandılar ama Almanların Polonya'dan sürdüğü kişileri sınırdan geri çevirdiler. Kapsamlı bir Ukraynalılaştırma kampanyası başlatarak, Lehçe konuşulan üniversiteler, okullar, tiyatrolar ve yayınevlerini Ukraynalılaştırdılar. Yetkililer ayrıca büyük arsaları millîleştirip, toprakları yoksul köylüler arasında bölüştürdüler. Bölgede bulunan komünist ve sol parti ve örgütlerin üyeleri arasında her zaman güçlü olan Sovyet yanlısı sevgi daha da güçlenmişti.

Sovyet yöneticiler ile yerel Ukraynalılar arasındaki balayı çok uzun sürmedi. Hiçbir zaman örgütlü dine -Ukrayna kimliğinin eski Polonya Cumhuriyeti'ndeki kurumsal temeli- eğilimi olmayan Sovyetler, Grek Katolik Kilisesi'nin arsalarına el koyup, hem Ortodoks hem Grek Katolik Kilisesi olmak üzere geleneksel kiliselerin kamu hayatındaki rolünü kısıtladı. Daha da şaşırtıcı olan, eski liderler ile genellikle milliyetçi olduklarından şüphelenilen ve sonunda Sovyet gizli polisi tarafından hedef alınan Batı Ukrayna Komünist Partisi'nin sıradan üyelerinin maruz kaldığı Sovyet davranışıydı. Aynı şüpheler, yerel hükümet ve eğitim mevkilerinde üst kademelere gelen Ukrayna kadrolarına da yöneltildi.

İşgal yetkilileri 1940'ta, toplu tutuklamaları ve yerel halkın Uzak Kuzey, Sibirya ve Orta Asya'ya sürgününü başlattı. Polonya Hükümeti ve polis memurları, Polonya siyasî parti üyeleri ve iki savaş arası dönemde bölgeye getirilen askerî yerleşimciler, "halkın düşmanları" listesinde en başta yer alıyordu. Şubat 1940'ta, Stalin'in gizli polis teşkilatı olan NKVD, 140.000 Leh'in ilk toplu sürgününü gerçekleştirdi. Yaklaşık 5.000 sürgün, varış noktalarına ulaşamadan, soğuk, hastalık ve beslenme yetersizliğinden öldü. Almanya 1939 Güzü ile 1941 Haziranı arasında SSCB'ye saldırdığında, Sovyet polisi toplamda yaklaşık 1,25 milyon kişiyi Ukrayna'dan sınır dışı etmişti. NKVD ayrıca, Stepan Bandera'nın da aralarında bulunduğu liderleri Almanya yönetimindeki Polonya bölgesine kaçan Ukrayna Milliyetçileri Örgütü (UMÖ) üyelerinin de peşine düştü. Stalin, UMÖ'nün üyelerini, rejimi karşısında açık ve mevcut bir tehdit olarak görüyordu.

Paris'in Haziran 1940'ta, ilerlemekte olan Alman ordularına kaybedilmesi Stalin'i

gafil avladı ve onun, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırmak için dümeni doğuya çevireceğini düşünmesine sebep oldu. Rejim, yeni kazanılan topraklardaki hâkimiyetini güçlendirmek ve olası "beşinci kolcuları" ortadan kaldırmak zorundaydı. Stalin ayrıca, Molotov-Ribbentrop Paktı ile etki alanına dâhil edilen Doğu Avrupa'nın tüm bölümlerini işgal etmeye karar verdi. Bunlar arasında Baltık devletleri Estonya, Letonya, Litvanya ile Besarabya ve Bukovina'dan oluşan Romanya'nın bölümleri yer alıyordu. Sovyet lider, büyük ölçüde Ukraynalıların yaşadığı güney Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı Ağustos 1940'ta Sovyet Ukrayna topraklarına kattı. Burada Sovyet yöneticiler, toprakların millîleştirilmesi, Romen olmayan kadroların desteklenmesi ve kurumların Ukraynalılaştırılmasının dâhil olduğu, Galiçya ve Volhinya'daki politikaların aynısını uyguladılar. Ardından tutuklamalar ve sürgünler geldi.

Stalin, müttefikinden, Adolf Hitler'den gelecek saldırıya hazırlanıyordu. Bu saldırının 1942'de gerçekleşmesini bekliyordu ancak saldırı, Sovyet diktatörünü de şaşırtarak, bir sene sonra gerçekleşti. Özellikle hâlâ Britanya ile savaşta olduğu ve adaları üzerinde köşeye sıkışmış olan Britanya aslanının arkasında Birleşik Devletler -dünyanın en güçlü ekonomisi- olduğu için, Hitler'e acilen Ukrayna buğdayı ve kömürü de dâhil Sovyet kaynakları lazımdı. Hitler, istilanın Almanya'nın hiçbir sorununu çözmeyeceğini ve Almanya ekonomisine bir yük olacağını savunan Reich'ın önde gelen iktisatçılarının itirazlarına karşı çıkarak, SSCB'ye saldırdı. Yüksek rütbeliler, Batı'yla savaşmaktansa Sovyetlerle savaşmaktan yanaydı ve Hitler buna seve seve uydu.

Aralık 1940'ta Hitler, Sovyetler Birliği ile savaş hazırlıklarını emreden bir yönerge imzaladı. Operasyona, Üçüncü Haçlı Seferi'ni yönetmiş on ikinci yüzyıl sonrası Almanya Kralı ve Kutsal Roma İmparatoru olan Barbarossa'nın ismi verildi. Barbarossa, birliklerinin kullandığı köprüden gitmeyi reddedip, ağır zırhının içinde yüzmeye çalışırken boğularak ölmüştü. Bu kesinlikle kötüye alametti ancak o dönemde işin iç yüzünü bilenler bu tarihsel örneği dikkate almıyordu. Hitler de kendinden önceki Barbarossa gibi, tehlikeye girmeye ve kestirmeden gitmeye hazırdı. Planlayanlar, üç aydan daha uzun sürmeyecek olan bir sefer dâhilinde, Sovyetleri mağlup etmeyi ve Volga'nın dışına sürmeyi hedefliyorlardı. Hitler, ordularının ilk olarak Leningrad'ı almasını, ikinci olarak Donbas kömür madenlerini ele geçirmesini ve daha sonra da Moskova'yı almasını istiyordu. Wehrmacht [1935-1946 arasında Alman ordusunun adı, ed.], Alman askerlerini kışlık giysileri olmadan ön cepheye yolladı. Almanların bir kış seferine hazırlanmadan saldırıya geçeceklerine inanmayı reddeden ve işgale uğradıklarında korunmasız yakalanan Stalin'i kısa süreli olarak şaşırtma gibi bir yararı olduysa da bunun bir hata olduğu anlaşılmıştı.

İstila, kuzeyde Baltık Denizi'nden, güneyde Karadeniz'e uzanan bir cephe boyunca, 22 Haziran 1941'in erken saatlerinde başladı. Almanya ile Macaristan ve Romanya da dâhil olmak üzere müttefikleri, 3,8 milyon askeri sahaya çıkardı. Alman Güney Ordu Grubu, Polonya'daki konumlarından Karpatların kuzey yamaçları ve

Pripyat'ın bataklıkları arasında bulunan eski yol boyunca ilerleyerek Ukrayna'ya saldırdı. Romenler güneyden saldırarak, Karpatların güney yamaçları ile Karadeniz arasında bulunan Ukrayna'ya ilerledi. Hunlar beşinci yüzyılda, Moğollar ise on üçüncü yüzyılda Orta Avrupa'yı istila ettikleri zaman bu rotaları izlemişlerdi. Şimdi birlikler karşı yönde hareket ediyor ancak atlılarla değil makineli bölüklerle, toprak yol boyunca toz kaldırarak ilerliyorlardı. Sovyet cephesinde, Almanlarda 4.000 tank ve 7.000'den fazla top bulunuyordu. 4.000'i aşkın hava aracı ilerlemedeydi. Almanlar hava hâkimiyetini neredeyse tamamen elde etmişti -sürpriz bir Luftwaffe [1935-1946 arası Alman Hava Kuvvetleri, ed.] saldırısı Sovyet uçaklarının gövdelerini daha kalkışa geçemeden yok etmişti.

Kızıl Ordu, Sovyetlerin batı sınırında yaklaşık olarak Almanlarla aynı sayıda askere ve biraz daha fazla tank, silah ve hava aracına sahipti. Ancak SSCB'nin mühimmatı, son model Alman mühimmatından daha kötüydü ve savaşta adamlarına liderlik edenler, Stalin tarafından temizlenen daha tecrübeli komutanların yerine henüz geçmiş olan tecrübesiz subaylardı. Kıtlık ve kamulaştırmadan sağ kurtulmuş, çoğu köylü olan askerlerin morali bozuktu; komutanlarsa birliklerini terk etmişti. Almanlar ani saldırıları sayesinde toprak kazanıp, geri çekilmekte olan Sovyet birliklerine yıkıcı hasarlar verdikçe, moralleri her geçen gün biraz daha düşüyordu. Stalin'in başarı olarak gördüğü şey -Molotov-Ribbentrop Paktı'nın imzalanmasından sonra yeni toprakların kazanılması-, bir tuzağa dönüşmüştü. İstiladan önceki ay Stalin, birliklerini yeni sınırları korumak için bir önceki on yılda inşa edilen koruma hatlarının batısına yönlendirmişti ve şimdi, güçlendirmeye hiç vakitlerinin olmadığı bir sınırı korumak zorundaydılar. Blitzkrieg'ı [Yıldırım Savaşı, ed.] tasarlayanların tasavvur ettiği üzere Alman panzer bölükleri Sovyet savunmasını geçip tüm orduyu kuşatarak, Kızıl Ordu'nun arka cepheleri boyunca karışıklık yaratmıştı.

Batı Ukrayna'da Kızıl Ordu komutanları, Lutsk, Brodi ve Rivne bölgelerinde karşı saldırı başlatarak, Wehrmacht'ın daha küçük bir tank gücünün üstünlük sağlayıp yeneceği tüm tank birliklerini savaşa gönderdi. Bu olaydan sonra her şey kötü gitti. Wehrmacht üç hafta içerisinde, üç yüz ila altı yüz kilometre içerisinde bulunan, doğudaki her yere ilerlemeyi başardı. Yalnızca Sovyet güçleri tarafından yeni işgal edilmiş olan Galiçya ve Volhinya değil, aynı zamanda Sağ Yaka Ukrayna'nın daha büyük bölümleri de kaybedildi. 2.500'den fazla Sovyet tankı ve yaklaşık 2.000 hava aracı yok edildi. Sayılamayacak kadar can kaybı vardı. Ağustos'ta, Alman bölükleri 100.000'den fazla Kızıl Ordu askerinin etrafını çevirip, Podolya'da bulunan Uman şehrinin yakınlarında hapsetti ancak en büyük ödüllerini bir sonraki ay Kiev yakınlarında aldılar. Önde gelen Sovyet ordu stratejisti Georgi Jukov'un da yer aldığı Kızıl Ordu komutanlarının tavsiyesine karşı gelen Stalin, şehrin simgesel önemini göz önünde bulundurarak Kiev bölgesinde bulunan birliklerini geri çekmeyi reddetti ve tüm savaşın belki de en büyük Sovyet askerî felaketine yol açtı.

Çernigiv bölgesinin yerlisi olan General Mikhail Kirponos tarafından yönetilen

Kızıl Ordu birlikleri bu ilerlemeye karşı direndiler ancak Almanya'nın makineleşmiş bölüklerine karşı ellerinden bir şey gelmedi. 19 Eylül 1941'de Kiev, Almanların eline geçti. General Kirponos bir sonraki gün Lukhovitsy kasabasının yakınlarında hayatını kaybetti. Wehrmacht 660.000 Kızıl Ordu askerinin etrafını sarıp, onları Kiev'de çembere alarak hapsetti. Ekim'de, Güney Ukrayna'da bulunan Melitopol ve Beriansk şehirleri arasındaki 100.000'e yakın adam da aynı kaderi paylaşıyordu ve bir diğer 100.000 kişi Kasım'da Kırım'da bulunan Kerç şehrinin yakınlarında teslim oldu. Yılsonunda Kızıl Ordu, Ukrayna'nın neredeyse tamamını terk etmek durumunda kaldığında, 3,5 milyondan fazla subayı ve askeri düşman eline düşmüştü. Geri çekilen Sovyetler, yakıp yıkma taktiğini uygulayarak, sanayi araç-gereçlerini, çiftlik hayvanlarını, stokları ve terk ettikleri bölgelerdeki insanları ortadan kaldırdılar. Toplamda yaklaşık olarak 550 büyük fabrika ve 3,5 milyon nitelikli çalışan doğuya doğru tahliye edildi.

Ukrayna'daki birçok insan, savaşa giden yıllarda Sovyetlerin işgalci yetkililerinin yarattığı terörün sonu olması umuduyla 1941 Yazı'ndaki Alman ilerleyişini hoş karşıladı. Bu yalnızca Batı Ukrayna'nın yeni işgal edilmiş bölgeleri için değil, aynı zamanda yönetimi kıtlık ve kamulaştırmanın yarattığı korkunç yıllar için hiçbir zaman affetmeyen bir nüfusun olduğu Orta ve Doğu Ukrayna için de geçerliydi. Bazıları "ulusal sosyalizmin" hakiki sosyalizmi getireceği beklentisi içindeydi. Bazıları ise sadece iyileştirilmiş yaşam düzeyleri umut etti. Bir çift ayakkabı almaya bile yetmeyecek Sovyet maaşları söz konusuyken, boş umutlar besleyip, "Avrupalı" Almanların kendilerini Moskova'dan "bağımsızlaştırarak" hayatı daha iyi hale getireceklerini hayal etmeleri çok da zor değildi. Birçoğunun zihninde, I. Dünya Savaşı öncesindeki Avusturyalılar ve Ukrayna'nın 1918'de, Stalinci teröre bakıldığında yumuşak kalan Alman işgali vardı. Bazıları Almanların dönüşünü, Hatman Pavlo Skoropadsky'nin yönetimi altında olduğu gibi bir Ukrayna devletinin yeniden kurulmasının başlangıcı olarak gördü. Almanların gelişini böylesi umutlarla bekleyenler, Alman işgali altında daha iyi bir hayat umudunu neyin beslediğine aldırmadıkları için çok geçmeden yanıldılar; çoğu zaman feci yanıldılar.

İşgal edilen doğu topraklarının başında bulunan, Moskova ve diğer yerlerde eğitim almış bir Baltık Almanı olan, Alman Bakan Alfred Rosenberg, Ukrayna'ya yönelik Almanya tasarılarının ilk sahibiydi. Rosenberg, Sovyetler Birliği'nin altını oymak için, Ukraynalı, Baltık, Belarus, Gürcü ve diğer Sovyet milliyetlerinin bağımsız birer devlet olma umutlarını desteklemek istiyordu. Onun görüşüne göre, Rusya'dan bağımsız bir Ukrayna devleti, Baltık federasyonu, Beyaz Rusya ve Finlandiya ile birlikte Reich'a bağlı bir tabi devlet olacaktı. Gerçekten de Rosenberg'in uzmanları, Volga'ya kadar tüm Ukrayna topraklarının genişletilmesi taraftarıydı. Ancak Rosenberg, siyasî çekişmede, Alman güvenlik birlikleri lideri ve daha sonra İçişleri Bakanı olacak olan Heinrich Himmler'e, Reichstag'ın Başbakanı ve Hava Ulaşım Bakanı Hermann Göring'e ve ırkçı ideolojilerini uygulamaya ve yeni fethedilmiş toprakların her iktisadî kaynağının

suyunu yapabildikleri kadar sıkmaya can atan diğer Nazi liderlerine yenildi. İçlerinde Ukrayna'nın da olduğu Doğu Avrupa devletlerinin Almanya tarafından yönetildiği 1918 Brest-Litovsk tasarısı, 1941'in Yazı'nda, Hitler'in *Mein Kampf*ında kökleri bulunan, sömürgeci parçalama ve sömürme modeline yol açmıştı.

Almanlar, Ukrayna topraklarını kendi yönetimleri altında üçe böldü: Galiçya, önceden Batı Galiçya olan bölge ve Varşova bölgesiyle bir araya getirilip, Genel Hükümet denilen bir yapıya eklendi. Ukrayna'nın çoğu, kuzeybatıda Volhinya'dan güneydoğuda Zaporijya'ya, Pinsk ve Homel şehirleri çevresindeki Güney Beyaz Rusya ile birlikte, Reichskommissariat Ukrayna haline gelirken, kuzeyde Çernigiv'den itibaren, güneyde Luhansk ve Stalino'ya doğru (Yuzivka, Donetsk) Doğu Ukrayna, sivil yönetime verilemeyecek kadar cephelere yakın bir bölge olarak, askerî yönetimin altında kalmaya devam etti. Galiçya ve Volhinya'nın bölünmesi, Volhinya'nın Dinyeper Ukraynası ile birleştirilmesi, on sekizinci yüzyılın sonunda Rusya-Avusturya tarafından oluşturulan bölünme bakımından Alman düşüncesini yansıtıyordu. Ukrayna'nın bölünmesi, önceleri Sovyetlerin şiddetine maruz kalanların başına gelen tek hayal kırıklığı değildi. Çok geçmeden 1941'deki Almanların, 1918'deki Almanlardan oldukça farklı olduklarını öğreneceklerdi.

Nazi yönetiminin hayal kırıklığını ilk yaşayanlar, Ukrayna Milliyetçileri Örgütü'nün üyeleri oldu. UMÖ, 1940'ta, en radikal liderlerinden biri olan Stepan Bandera'nın Polonya hapishanesinden Eylül 1939'da çıkıp gitmesinin hemen ardından bölünmüştü. Bandera, eski kadrolara karşı bir ayaklanma başlatti ve kendisini UMÖ'nün en büyük grubunun ve en radikal üyelerinin idaresinde buldu. Şubat 1941'de Alman ordu istihbarat teşkilatının (Abwehr) liderleri ile destekçilerinden oluşan iki özel harekât taburu oluşturmak üzere bir anlaşma yaptı. Nachtigall isimli bir tabur, 28 Haziran'da Lviv'e giren ilk Alman birliklerinden biriydi. Tabur ertesi gün, UMÖ'nün Bandera fraksiyonunun üyeleri tarafından ilan edilen Ukrayna bağımsızlığında yer aldı. Bu, Bandera'nın takipçileri ile Alman iş birliğinin sonunu getirdi. Ukrayna için çok farklı tasarıları olan Almanlar, eski müttefiklerine saldırıp, Ukrayna'nın bağımsızlık ilanını geri çekmesini söyledikleri Bandera'nın kendisi de dâhil olmak üzere Bandera fraksiyonunun çok sayıda üyesini tutukladılar. Buna karşı çıkan Bandera, savaşın neredeyse tamamı boyunca kalacağı Sachsenhausen toplama kampına gönderildi. Kendisi gibi tutuklanan kardeşlerinden ikisi Auschwitz'de öldü.

UMÖ'nün Bandera fraksiyonu, Almanların sadık müttefiki iken bir gecede onların düşmanı haline gelmişti. Albay Andrii Melnyk tarafından yönetilen UMÖ'nün daha ılımlı bir fraksiyonu, Almanya'nın rakipleriyle çatışmasından yararlanmaya çalışarak, seferî kuvvetlerini şebeke kurmak, işgalci yönetimin kadrolarına Ukraynalıların seçilmesini sağlamak ve yerel halk arasında eğitsel çalışma ve propaganda yapmak üzere Orta ve Doğu Ukrayna'ya yolladı. Fraksiyonun operasyonları, Alman yönetiminin Reichskommissariat Ukrayna'da denetimi sıkılaştırmasıyla, 1941'in sonunda bitti. Nazi polisi, Kiev'de ve Ukrayna'nın diğer şehir ve kasabalarında bulunan yüzlerce UMÖ

üyesini vurdurttu. 1942'de, UMÖ'nün iki fraksiyonu da Almanlarla savaşa girmişti.

Nazilerin Sovyet savaş esirlerine yönelik tavrı, 1941'deki Almanların, 1918'deki Almanlarla hiçbir benzerlik taşımadığının bir başka işaretini bu kez Orta ve Doğu Ukrayna vatandaşlarına gösterdi. Öncekiler yalnızca işgalciydi; sonrakiler ise fethedilenlere insanlık dışı muamele eden sömürgecilerdi.

Savaştan önce Stalin, savaş esirlerine nasıl davranılacağını düzenleyen 1929 Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamayı reddetmişti -SSCB, kapitalist yönetim kurallarına boyun eğmeyen devrimci bir güçtü. 1941'in Yazı'nda, bunu yapmaya kalktığında artık çok geçti: Almanlar, Batı'da savaş esirlerine yönelik davranış biçimlerini Sovyet esirlere de uygulamayı kabul etmeyecekti. Batı'da onların rütbelerini tanıyıp, yiyecek paketleri ve kıyafetlerin yanında sağlık hizmetine de erişim sağlayarak savaş esirlerine bir nebze daha saygılı davranırken Sovyet savaş mahkûmlarını bunların hepsinden mahrum bıraktılar. Bunun yanı sıra, teslim olmak isteyenlerin tümünü sağ bırakmadılar; birçoğu görüldüğü yerde vuruldu. 6 Haziran 1941'de, istiladan yaklaşık iki hafta önce, genel merkez, NKVD üyeleri ve Yahudilerin yanında, komiserlerin ve Kızıl Ordu siyasî subaylarının yakalandıkları an birlikler tarafından vurulması emrini çıkarttı. Sünnetlerinin Yahudi diniyle uzaktan yakından alakası olmadığını kanıtlayamayan Müslümanlar, nadiren esir düşen Kızıl Ordu komutanları gibi, ölümle karşı karşıya geldiler. Hayatta kalanlar, geçici toplama kamplarına gönderildiler -eski fabrikalara, okul bahçelerine ve çoğu zaman dikenli telle çevirili alanlara.

Bu toplama kamplarına doğru zorla ölüme doğru ilerlerken muhafızlar, yaralı, hasta ve artık yürüyemeyen yorgun esirleri vuruyordu. Yerel halk, savaştan önce Kızıl Ordu'ya alınan ve büyük ihtimalle aynı çileyi çeken kendi oğul, koca ve babalarının da başkaları tarafından doyurulduklarını düşünüp, bitkin düşmüş savaş esirlerini doyurmaya ve onlara olabilecek her türlü şekilde yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Kampa ulaşan mahkûmlar sık sık yiyeceksiz ve susuz kalıyordu ve sonuçta açlık, açlıktan ölme ve en sonunda yamyamlık baş gösteriyordu. Yetersiz yiyecekle idare ederek hayatta kalmayı başaranların icabına ise hastalık bakıyordu. Nazi propagandası, Sovyet savaş esirlerini insanlık dışı varlıklar olarak resmediyordu ve gerçekten de onlara davranışları insanlık dışıydı. İdeoloji bunun yalnızca bir kısmından sorumluydu. Almanlar, yüz binlerce hatta milyonlarca insanı mahkûm etmeyi tasarlamamıştı. Savaşın ilk aylarında esaret altında ne kadar çok insan ölürse, Wehrmacht için ortada o kadar az sıkıntı kalıyordu. Reich ekonomisinin yöneticileri, Almanya'da yeterli olmayan iş gücü için savaş esirlerini kullanmayı Kasım 1941'e kadar düşünmemişlerdi. Savaşın seyri boyunca, doğu cephesinde ele geçirilenlerin yüzde 60'ından fazlası, esaret altında öldü.

Batı SSCB'nin Sovyet yönetimi altında olan diğer üyeleri gibi Ukraynalılar da genel olarak Rus ve Müslümanlardan daha iyi durumdaydı. Almanlar başta, Ruslardan daha küçük bir tehdit olduklarını düşünerek, onların özgür kalmalarına bile izin vermişti. Nitekim Naziler Eylül 1941'de, Ukraynalı, Belarus ve Baltık halklarının salınmasını

sağlayan bir yönerge yayımladı. Tutuklular, bir akrabası onlara sahip çıktığında (bazen kadınlar yabancıların kocaları olduğunu öne sürdü) ya da belirli bir bölgeden geldikleri sürece gitmekte özgürlerdi. Kasım'da bu politika tersine çevrildi ancak Kızıl Ordu'ya asker olarak alınmış ve 1941'in Yazı ve Baharı'nda Almanlar tarafından yakalanmış yüz binlerce değilse de belki de on binlerce Ukraynalı erkek, çetin sınavı atlatmayı ve ailelerine geri dönmeyi başarmıştı. Savaşın ilerleyen kısmında, Ruslardan ziyade Ukraynalılar, Belaruslar ve Baltık halkları polis taburlarına alınıp, yerel halktan arındırılan ve Alman sömürgecilerin yaşadığı Doğu Avrupa topraklarını koruma altına almak üzere eğitildi. Üçüncü Reich'ın liderleri, Almanya'nın Doğu Avrupa'daki vaat edilmiş sömürge cennetinin belirsiz bir süreliğine ertelendiğini fark ettiği an Naziler, Polonya'da bulunan toplama ve yok etme kamplarını korumaları için onlardan bazılarını göndermişti.

Nazi işgalcilerin çarpık dünyasında Holokost, eski Sovyet savaş esirlerini kurbandan suçluya dönüştürdü. Auschwitz'de, gelmiş geçmiş en ünlü Nazi toplama kampında, gaz odalarında ilk ölenler Sovyet savaş esirleriydi -Almanlar, Ziklon-B gazını onlar üzerinde Eylül 1941'de test etmişti. Daha sonra, savaş esiri kamplarından göreve alınan muhafızlar -eğitim gördükleri yerin isminin verildiği Trawnikiler- Yahudilerin gaz odalarına götürülmek üzere kampa getirilmesine yardımcı oldular. Önceki nakillerden seçilen Yahudi erkekler, kurbanların kıyafetlerini toplayıp düzenlediler. Kamplarda hayatta kalmak, çoğu zaman dostların yok edilişinde yer almak anlamına geliyordu. Alman işgali altında bulunan Ukrayna, bir toplama kampının büyük çaplı bir örneği haline gelmişti. Kamplarda olduğu üzere, direniş ile iş birliği, kurban olma ile rejime yardakçılık yapmak arasındaki çizgi belirsiz hale gelmişti ancak kesinlikle tamamen ayırt edilemez değildi. Herkes kendi kişisel seçimini yapıyordu ve hayatta kalanlar, çoğu uyum içinde ama bazısı da bitmek bilmeyen acılarla, savaştan sonra yaptıkları bu seçimlerle yaşamak zorundaydı. Ama hemen hemen herkes, hayatta kalmanın suçluluğunu yaşıyordu.

Hiçbir zaman korkudan mahrum kalmayan Ukrayna için Nazi işgalinin en korkunç bölümü Holokost idi. Kurbanlardan çoğu Ukraynalı Yahudi, ne Auschwitz'i ne de başka bir imha kampını görebildi. Heinrich Himmler'in *Einsatzgruppen*'i [özellikle Yahudi, Komünist ve Romanları hedef alan seyyar Nazi infaz birlikleri, ed.], Alman yönetimi tarafından kurulan yerel polisin yardımıyla, yaşadıkları şehir, kasaba ve köylerin taşralarında Ukraynalı Yahudileri vurup öldürüyordu. Bu, geri çekilmekte olan Sovyetlerden Wehrmacht tarafından ele geçirilen bölgelerde 1941'in Yazı'nda başlamıştı. Ocak 1942'de, Nihai Çözüm'ün –Avrupa Yahudiliğinin yok edilmesi– uygulanmasını örgütlemek üzere üst düzey Nazi memurları Berlin'in bir semti olan Wannsee'de toplandığında, Nazi ölüm ekipleri yaklaşık olarak bir milyon erkek, kadın ve çocuğu öldürmüştü. Bunu bazen gün ışığında, Yahudi olmayan yerel halkın gözlerinin önünde ve kulaklarının dibinde gerçekleştirdiler. Ukrayna ve Sovyetler Birliği'nin batısında geri kalan yerlerde gerçekleştirilen Holokost, Avrupa'nın genelinde de olduğu üzere,

yalnızca Yahudi halkını ve toplumsal hayatını yok etmekle kalmadı, ayrıca buna şahit olanları derinden yaraladı.

Holokost'ta ölen her altı Yahudi'den biri –toplamda yaklaşık bir milyon insan– Ukrayna'da yaşıyordu. En fazla kurbanın verildiği açık ara en bilinen katliam, Kiev'in dışında, Babi Yar'da (Ukraynacada Babyn Yar, diğer bir deyişle Yaşlı Kadın Vadisi) gerçekleşti. İki gün boyunca orada, Alman polisi ve yerel polisin desteğiyle Einsatzgruppe C'nin Sonderkommando 4a takımının açtığı otomatik ateşte, Kiev'in 33.761 Yahudi sakini öldürüldü. Ateş, Kiev'in askerî valisi olan ve savaşın sonunda Amerika tarafından gözaltında bulunduğu sırada intihar edecek olan Tümgeneral Kurt Eberhard'ın emri üzerine 29 ve 30 Eylül 1941'de açılmıştı.

Eberhard toplu imha emrini Sovyet casusların gerçekleştirdiği sabotajın karşılığında vermişti. Kiev'in 19 Eylül'de Almanların eline geçmesinden beş gün sonra, Sovyetlerin geri çekilmesinden önce yerleştirilmiş olan bombalar, şehir merkezindeki simge binaları havaya uçurmuştu. Beklenildiği üzere Alman ordu komutası, yapıları işgal altına almıştı ve patlamalar birçok Alman üst düzey subayın ölmesine yol açtı. Propagandacılar Sovyet rejiminden bahsederken onun Yahudi kökleri ile bazı eski liderlerinin komünist görüşlerini ilişkilendirdikleri için, Nazi propagandası Almanların doğuda Yahudi cemaatine karşı savaştığını ileri sürüyordu. Alman yetkililerin de gördüğü üzere, Sovyet casuslar ile Yahudiler arasında doğrudan bir bağlantı vardı. Zaten bu bağlantıyı, Lviv, Kremenets ve Batı Ukrayna'nın diğer şehir ve kasabalarında çok açıkça ortaya koymuşlardı. Bu yerlerde NKVD, şehirlerden ayrılıp doğuya doğru geri çekilmeden önce, birçoğu yerel Ukraynalı ve Leh olan on binlerce mahkûmu vurmuştu. O zamanlar Almanlar, Sovyet vahşetinin "karşılığı olarak", Yahudi karşıtı pogromları teşvik ediyordu. Ancak Almanlar Ağustos başında politikalarını değiştirmişti -SS'in (Schutzstaffel) *Reichsführer*'i olan Heinrich Himmler, Yahudi kadın ve çocukların öldürülmelerinin ve tüm Yahudi cemaatlerinin yok edilmesinin onayını vermişti. Yahudiler ölmeliydi.

Kiev'de, Eylül'ün sonunda dağıtılan bir broşürde, "Kiev şehri ve civarındaki Yahudiler!" yazıyordu. "29 Eylül Pazartesi günü, yanınızda tüm eşyalarınız, paranız, belgeleriniz ve kalın kıyafetlerinizle, saat 8'de, Yahudi mezarlığının bitişiğinde bulunan Dihtiarevska Sokağı'nda bulunuyor olacaksınız. Gelmemenin cezası ölümdür". Kiev'in Yahudi sakinleri –erkekler askere çağrılmış olduklarından çoğunlukla kadın, çocuk ve yaşlılar– tehcir için çağrıldıklarını ve zarar görmeyeceklerini düşündüler. Ertesi gün Yom Kippur yani Kefaret Günü'ydü. Çağrıya cevap verenler Yahudi mezarlığına götürüldükten sonra belgelerini ve değerli eşyalarını teslim etmeye zorlanıp, çırılçıplak soyulup, onlu gruplar halinde vadinin yamaçlarında vuruldular. Babi Yar katliamı tarihte, Avrupa'nın herhangi bir yerinde bulunan başlıca bir şehir merkezindeki bütün Yahudi cemaatinin ilk yok edilme teşebbüsü olarak dikkat çeker. Ancak bundan önce de sonra da korkunç boyutlarda, sayısız birçok katliam yaşanmıştır. Ağustos'un sonlarında, Alman polis taburu, çoğunluğu Macaristan yönetimi altındaki Transkarpatya'dan

mülteciler olmak üzere 23.000'den fazla Yahudi'yi silahla öldürmüştü. Ekim'de, yaklaşık 12.000 Dnipropetrovsklu Yahudi, şehrin dışında bulunan bir vadide –gelecekte Dnipropetrovsk Ulusal Üniversitesi'nin kurulacağı alan– vuruldu. Aralık'ta, yaklaşık 10.000 Harkivli Yahudi, şehirdeki bir traktör fabrikasının –Sovyet sanayileşme tasarısının gururu– bulunduğu arazide aynı kaderi paylaştı.

Stalin'in 1940'ta elden çıkarmaya zorladığı Kuzey Bukoniva ve Besarabya'yı alıp, Odesa ve Podolya'nın bazı bölgelerini kendi hâkimiyetine geçiren Romen diktatör Ion Antonescu, Yahudilere Nazi efendileriyle aynı nefret ve şiddetle davranıyordu. Ekim 1941'de, Babi Yar katliamının benzerinin yaşandığı bir anda Antonescu, Romanya ordusunun Odesa'daki karargâhına ev sahipliği yapan binayı havaya uçurup, üst düzey bir Romen komutanı öldürmelerinin cezası olarak 18.000 Yahudi'nin idam edilmesi emrini verdi. Odesa ve çevresinde toplamda 115.000-180.000 arası Yahudi, Romanya işgali altında hayatını kaybetti. Dahası, 100.000 ila 150.000 Bukovinalı ve Besarabyalı Yahudi, Hitler'in Holokostu'nun Romanya sürümünde can verdi. Genel Hükümet idaresinde yaşayan Polonyalı Yahudiler gibi, Galiçyalı Yahudilerin de çoğu, Nazi emirleri üzerine kurulan gettolarda halkın geri kalanından yalıtılmış biçimde aylarca zaman geçirdikten sonra, 1942'de öldü. Alman polis şeflerinin talimatlarına göre hareket eden Yahudi ve Ukraynalı polisler, Galiçyalı Yahudileri toplayıp imha kamplarına yolladılar. Yahudi karşıtlığından ziyade aç gözlülükle hareket eden yerel halk, sık sık ya onları yetkililere ihbar ederek ya da mülklerini ellerine geçirerek Yahudi komşularının talihsizliklerinden yararlandı. Ancak çoğunluk genelde olayları öylece görmezden geldi.

Ukrayna'daki Holokost'un, Orta ve Batı Avrupa'daki Holokost'tan bir farkı da Yahudileri kurtarmaya çalışanların yalnızca tutuklanmayıp aynı zamanda öldürülmeleriydi. Aile fertlerini de aynı son bekliyordu. Buna rağmen, birçoğu Yahudi komşusunu kurtarmaya çalışmaktan geri durmadı. Günümüzde İsrail Devleti, 2.500'ten fazla Ukrayna vatandaşını, Holokost sırasında Yahudileri korudukları için "Uluslararası Dürüstler" olarak tanıdı. Liste tamamlanmış değildir ve hâlâ büyümektedir. Bu listede eksik olan bir kişi, kendi konutu ve manastırlarında yüzlerce Galiçya Ukraynalısı'nı saklayan, Ukrayna Katolik Kilisesi Metropoliti Andrey Sheptytsky idi. Şubat 1942'de Himmler'e, Galiçya Yahudilerinin toplanıp yok edilmesinde Ukrayna polisinin kullanılmasına itiraz ettiği bir mektup gönderdi. Mektubun hiçbir etkisi olmadı. Himmler'in cevabını getiren kişiler, Metropolit'e, eğer yaşlı olmasaydı vurulacağını bildirdi. Birkaç ay sonra Sheptytsky, insan hayatının kutsiyeti hakkındaki, "Öldürmeyeceksin" isimli, en çok tanınan papaz mektubunu yazdı. Ukrayna'daki tüm Katolik kiliselerinde okunan mektup, Holokost'un kınanması olarak anlaşıldı. Sheptytsky'nin adı "dürüstler" listesinde yer almamaktadır çünkü 1941 Yazı'nda, iki sene süren Sovyet işgalinden sonra Almanya'nın Galiçya'yı ele geçirmesini hoş karşılamıştı. Sheptytsky ve hemşerilerinin Alman hâkimiyeti adına umutları her ne idiyse, çok çabuk yıkılıp gitmişti.

İşgalci yönetimin şiddeti, Hitler'in Ukrayna *Lebensraumu*'nun bir bölgesinden di-

ğerine farklılık gösteriyordu. Odesa ve çevresini hiçbir zaman istemeyip, burayı Macaristan'ın elinde bulunan Kuzey Transilvanya ile değiş tokuş etmenin hayalini kuran Romenler, Güney Ukrayna'da ellerine geçirebildikleri her şeyi çaldılar. Alman politikaları bir nebze daha ılımlıydı; Ukraynalılara, ordu komutası altında ve eski Avusturya sömürgelerinde yaptıkları muamele daha insancıldı.

En kötüsü Reichskommissariat Ukraynası'ndaydı. Ukrayna'da, Nazi işgal yönetimi tarafından işlenen en adî suçların sorumlusu olan kişi, Ukrayna'nın *Reichskommissar'ı* Erich Koch idi. Kırk beş yaşında, Hitler türü bıyığı olan tıknaz ve geveze Koch, Doğu Prusya'nın parti yöneticisiydi. Koch, gaddarlığı ve iş bitiriciliğiyle ünlüydü. Ukrayna'da kaynakları sömürmek ve fethedilen bölgenin nüfusunu azaltmakla görevlendirilmişti. Ukrayna halkına, Avrupa sömürgecilerinin denizaşırı sömürgelerdeki Siyahlara ve Asyalılara davrandığı gibi davranıp, "hiçbir Alman askeri bu zenci halk için ölmeyecek" diyordu. Koch, Ukraynalıların ilkokul dördüncü sınıfı geçmemelerini ve on beş yaş üstündeki öğrenciler için üniversite ve okulların kapatılmasını istiyordu. Bir keresinde, "eğer benimle aynı masada oturmaya layık bir Ukraynalı bulursam, onu vurdurtmalıyım" demişti. Emrindekiler gerçekten de birçok insanı vurdu; bunun bir kısmı, Almanların birkaç ay önce yaklaşık olarak 34.000 Kievli Yahudi'yi öldürdüğü yer olan Babi Yar vadisinde gerçekleşti. Kasım 1943'te Kiev'in işgali bittiğinde, bir 60.000 Nazi mağduru daha -Sovyet savaş esirleri, Ukrayna milliyetçileri, Sovyet gizli teşkilatının üyeleri ve Romanlar- ebedî istirahatgâhını Babi Yar'da bulmuştu.

Koch, Ukrayna karargâhını, iki savaş arası dönemde Polonya'nın bir parçası olan Volhinya'daki Rivne kasabasında kurmuştu. Burası, "Ukrayna" denilen birimin yirmi seneden biraz fazla bir süre içerisindeki üçüncü başkentiydi: Sovyetler 1920'lerde, sanayileşmiş ve son derece Ruslaşmış Harkiv'i, "milliyetçi" Kiev'e tercih ederken, Almanlar, 40.000 nüfuslu taşra kasabası Rivne'yi, büyük ve oldukça Sovyetleşmiş Kiev'e tercih etmişti. Ablukaya alınmış ve açlıktan ölmek üzere olan Kiev, 1933'ten bu yana ilk kez kıtlık vakasına şahit oluyordu. Nazilerin *Lebensraum* düşüncesinin temelinde Ukrayna'nın kırsallaştırılması ve Reich ve ordunun tüketeceği kaynakları alıp halkını doyurmak zorunda kalacakları başlıca şehir merkezlerinin ortadan kaldırılması vardı. Bu yüzden izlenilecek yol, şehirleri aç bırakıp, sakinlerinin açlıktan kendilerini kırsala atarak, kendilerini ve Almanları doyuracak üretici bir güç haline gelmelerini sağlamaktı. Almanlar kırsal nüfustan kaynakları almakta kullanılan Sovyet icadından yararlanıp, kolektif çiftlikleri oldukları gibi bıraktılar. Ayrıca, Ukrayna ekonomisinden geriye kalanları, yeni bir banka, sömürgeci para birimi ve fiyat denetimiyle yöneterek, büyük firmaları özelleştirilmeyi reddettiler. Nüfusun hareketini kimlik kartlarıyla denetliyorlardı.

Ocak 1942'de başlayarak Naziler, Ukrayna'yı yalnızca tarım ürünleri kaynağı olarak değil zorunlu iş gücü kaynağı olarak da sömürüyordu. O ay, *Ostarbeiter* (doğulu işçiler) isimli ilk tren, Kiev'den hareket ederek, iş, iyi yaşam koşulları ve Avrupa'yı gezip görme vaatlerinin büyüsüne kapılan Ukraynalıları Almanya'ya doğru götürdü. Kiev'deki

bir gazetede, "Almanya sizi çağırıyor! Güzel Almanya'ya gidin!" başlıkları yer alıyordu. "Duvar yıkıldı" isimli bir posterde, Sovyetler Birliği'ni Avrupa'dan ayıran duvarın üzerindeki bir açıklığın içerisinden bakan Ukraynalıların çizimi bulunuyordu. Ufukta, Alman şehirlerinin silueti vardı. Posterin altında, "Stalin sizin etrafınızda yüksek bir duvar inşa etti" yazıyordu. "O, dış dünyayı görmüş olan herkesin, Bolşevik yönetiminin acınası durumunu tamamen kavrayacağını çok iyi biliyordu. Şimdi, duvar aşıldığına göre, artık yeni ve daha iyi bir geleceğin kapısı açılmıştır". Bu, gençlerin köylerden ayırılıp, dünyayı görmelerinin bir fırsatıydı. Birçoğu bunu ilgi ve hatta hevesle karşıladı.

Reklamlar bir tuzak çıktı. İster fabrikalarda ister Almanların evlerinde çalışsınlar genç erkek ve kadınlar, üzerinde "OST" [doğu, ed.] yazan rozet takmaya zorlanan ve Alman yöneticileri ile Alman toplumunun hatırı sayılır kesimi tarafından insanlık dışı varlık olarak görülen köle işçiler olmuşlardı. Almanya'nın sömürü haberleri Ukrayna'ya ulaştıkça, işgalci yöneticiler aylık 40.000 olan Ukraynalı işçi kotasını yerine getirmekte gitgide daha fazla güçlük yaşamaya başladılar: İnsanları rastgele toplayıp, zorla Almanya'ya attılar. Toplamda yaklaşık 2,2 milyon Ukraynalı yakalanmış ve 1942 ve 1943 yıllarında Almanya'ya gönderilmişti. Birçoğu yetersiz beslenmeden, hastalıklardan ve çalıştıkları ordu ve mühimmat fabrikalarının müttefikler tarafından bombalanması yüzünden öldü. Hayatta kalan ve Kızıl Ordu tarafından 1944'ün sonunda ve 1945'te özgür bırakılanlar (yalnızca 120.000 kişi savaşın sonunda mülteci olarak kayıtlara geçti), çoğu zaman hain olarak muamele görüp, bazıları Almanya toplama kamplarından doğrudan Gulag düzeni içindeki Sovyet kamplarına gönderildi. Ukrayna, Almanların köle avlama keşiflerini gerçekleştirdiği Sovyetler Birliği'nin tek parçası değildi; aynı zamanda, gelmiş geçmiş en büyük avlanma bölgesiydi. Ukrayna vatandaşları, Doğu Avrupa'nın işgal edilmiş bölgelerinden savaş sırasında Almanya'ya götürülen tüm *Ostarbeiter*'ların yaklaşık yüzde 80'ini oluşturuyordu.

1943 Yazı'nda, Almanya'nın Ukrayna'da bulunan Alman çiftçiler için bir cennet kurma yönündeki özgün tasarısından geriye fazla bir şey kalmadı. Hitler 1942 Yazı ve Güzü'nün büyük bir bölümünü, Alman mühendislerin Sovyet savaş esirlerinin iş gücünü kullanarak Vinnitsya şehrinin yakınındaki bir çam ormanında inşa ettikleri Ukrayna'da, Werwolf kod adlı, doğu yönündeki en uzak karargâhında geçirmişti. Hitler 1943 Baharı'nda da oradaydı ancak 15 Eylül'de Werwolf'tan sonsuzda dek ayrıldı. O gün, Ukrayna'daki birliklerine, Dinyeper savunma hattına çekilmeleri emrini verdi. Bir hafta sonra Sovyet birlikleri, Hitler'in doğu duvarını ilk kez kırarak, Kiev'in kuzeyinde Dinyeper'i geçtiler. Almanlar bölgeden 1944 Baharı'nda çekilirlerken Werwolf'un tüm yer altı yapısını havaya uçuracaklardı.

Fetih ve *Lebensraum* hayali sona ermişti ancak saldığı korku devam ediyordu. Ukrayna, -en çok etkilenen etnik grupları saymak gerekirse- milyonlarca Ukraynalının, Rus'un, Yahudi'nin ve Leh'in mezarı olmuştu. Holokost, Ukrayna Yahudiliğinin çoğunu yok etti. Güney Ukrayna ve Volhinya'da yaşayan Almanlar ve Mennonitler de gitti

-Sovyetlerin 1941'de sınır dışı etmedikleri, geri çekilmekte olan Wehrmacht ile kaçtılar. Volhinya ve Galiçya'nın Leh nüfusu Ukrayna milliyetçilerinin saldırısı altındaydı. Kızıl Ordu Temmuz 1943'te kazandığı Kursk Savaşı'ndan sonra Ukrayna'ya doğru ilerlemeye başlayınca, Sovyet liderler 1941'in Yazı ve Güzü'nde telaşla bırakmış olduklarından çok daha farklı bir ülkeyi karşılarında buldular. Şehirler boşalmış ve sanayi kurumları tamamen yıkılmıştı.

Hayatta kalanlar Kızıl Ordu'yu kurtarıcıları olarak karşıladı ancak Sovyet yetkililer onların samimiyeti konusunda şüpheliydi. Onları hoş bir şekilde karşılayan bu insanlar, düşman yönetimi altında hayatta kalmayı başarıp, Stalinci düzen konusunda şüpheye düşecek kadar uzun süre Sovyet denetiminden bağımsız yaşamışlardı. Ortodokslar, Hitler'in onlara getirdiği tek özgürlüğe alışmıştı -ibadet özgürlüğü. Kendilerini öncelikle etnomillî açıdan ele almayanlar, ölüm kalım kararının etnik kimliğe bakılarak verildiği Nazi işgalinin altında yaşamaya başlamalarının ardından etnomillî açıdan düşünmeye başlamışlardı. Bunların hepsi, galip komünist rejimi tehdit ediyordu. Sovyet vatandaşları 1980'lere kadar, kendilerinin veya akrabalarının Alman işgali altındaki bölgelerde yaşayıp yaşamadığını soran soruların da olduğu belgeleri dolduracaktı. Bu sorular, kişinin adlî sicil kaydı hakkındaki soruların hemen yanındaydı.

23
Galipler

Sovyet Birlikleri, 6 Kasım 1943'te, Kiev'i geri çekilmekte olan Almanlardan geri aldı. Birinci Ukrayna Cephesi'nin –şehre giren bir grup ordu– kırk dokuz yaşındaki siyasî komiseri Korgeneral Nikita Hruşçov, sevinçten havalara uçuyordu. Savaştan önce Ukrayna'nın parti lideri olduğundan şehri ve civarını çok iyi biliyordu ve savaştan önce kır evine gidip gelirken kullanmış olduğu yoldan geçerek Kiev'e girmişti. Hruşçov, Kiev'in merkezinde bulunan binaların sağlam kaldıklarını -Almanlar, 1941'de geri çekilen Sovyetlerin aksine, binaları havaya uçurmaya kalkmamıştı- ancak Almanların geri çekilmelerini hızlandırmak için kendisi bir gün öncesinde şehrin boşaltılması emrini vermiş olduğu için, şehrin tamamen terk edilmiş olduğunu gördü.

Ukrayna parti liderlerinin eşlik ettiği Hruşçov, Kiev'in merkezinde bulunan ve mucizevî bir şekilde Sovyetlerin 1941'de havaya uçurma girişimine rağmen sağlam kalan Opera Binası'na yaklaştıkça kendisine doğru çığlık çığlığa koşan adamı fark etti. Adam, "geride kalan tek Yahudi benim. Kiev'de hâlâ hayatta olan tek Yahudi benim!" diye bağırıyordu. Hruşçov, adamı sakinleştirmeye çalıştı ve nasıl hayatta kaldığını sordu. "Benim Ukraynalı bir eşim var" cevabı geldi "ve o beni tavan arasında sakladı. Karnımı doyurup, bana baktı". İnsanlar saklandıkları yerlerden ortaya çıkmaya başladılar ve birkaç dakika sonra, Hruşçov'un "çok duygulanarak" hatırladığı kocaman sakallı, Kiev'in bir diğer sakini olan yaşlı bir adam, Hruşçov'a sarılıp, onu öptü. 1941'in Yazı'nda birçoğunun mağlup olmasını dilediği rejimin askerleri, şimdi kurtarıcılar olarak dönmüştü. Kızıl Ordu askerlerini hem galipler hem de kurtarıcılar olarak görmelerini sağlayıp hayatta kalanların tavrını değiştiren şey Sovyetlerin döndükten sonra yaptıkları değil, Almanların işgal sırasında yapmış olduklarıydı. İçinde Ukraynalı aydın seçkinlerin büyük bir bölümünün de bulunduğu aksi düşüncede olanlar Almanlarla beraber ayrılmıştı.

Kızıl Ordu, sonraki sene boyunca Ukrayna topraklarını Alman işgalinden kurtaracaktı ancak Sovyetler, Mayıs 1945'te İtilaf Devletleri'nin Almanya'yı son kez mağlup etmesinin ardından bu topraklar üzerindeki hâkimiyetini tamamen sağlama da alacaktı. O senenin Haziranı'nda Sovyet hükümeti sadece Molotov-Ribbentrop Paktı'nda talep edilen toprakları değil aynı zamanda iki savaş arası dönemde Çekoslovakya'nın Transkarpatya bölgesini de SSCB'nin topraklarına katarak yeni bir Batı Ukrayna sınırı çizecekti. Sovyetlerin özgün olarak acımasız olan hükmüne göre bu, galibin hakkıydı.

Nikita Hruşçov, şehrin Almanlara Eylül 1941'de kaybedilmesinden beri, Kiev'e dönmenin hayalini kurmaktaydı. Kızıl Ordu'nun, Almanları Moskova'ya yaklaşırken durdurmasının hemen ardından, Hruşçov 1942'nin Baharı'nda Sovyetlerin Ukrayna'da karşı taarruza geçerek Ukrayna'nın eski başkenti olan Harkiv'i ele geçirmesini ve Dnipro'nun sanayi merkezine ilerlemeyi istiyordu. 12 Mayıs 1942'de başlayan taarruzda, Sovyet tank birliklerinin savaş alanlarının içinden geçip Harkiv'in ötesinden, Sol

Yaka Ukrayna'nın steplerine doğru gittiklerini görüldü. Ancak birlikler, Almanlardan çok fazla direnişle karşılaşmayarak güneybatıya ilerledikçe, bir tuzağa doğru yürüdüklerini fark ettiler. Almanlar, Kızıl Ordu'nun bir sene önce yaşadığı sıkıntıya benzer bir şekilde safları kapatarak bir kuşatma saldırısı yapmışlardı. Hruşçov, Stalin'e taarruzu durdurması için ısrarcı oldu ancak Stalin kabul etmedi. Sorunu düzeltmek için artık çok geçti. On sekiz gün süren feci bir operasyonda Sovyetler, olay esnasında ölmüş, kaybolmuş ya da yakalanmış olan 280.000 adamını kaybetti. Stalin, Hruşçov'a, Almanların bildirdiği 200.000 savaş esiri sayısının yalan olup olmadığı sorduğunda Hruşçov neredeyse doğru olduğunu söyledi. Stalin, mağlubiyet için Hruşçov'u suçluyordu. Stalin'in Hruşçov'un tavsiyesini dinlemeyip sonunun iyi bitmeyeceği açık bir şekilde belli olan bir operasyonu sonlandırmayı reddedince, Hruşçov'u olası bir idamdan kurtaran tek şey, diğer Politbüro üyeleri oldu.

Ukrayna için savaş beklenenden uzun ve kanlı olmuştu. Kızıl Ordu, Almanya ve müttefiklerinin ordularını Şubat 1943'te Stalingrad'da mağlup edince, işler değişti. Stalingrad'ın hemen ardından Kızıl Ordu taarruza devam ederek, Kursk, Belgorod ve Harkiv'i Almanlardan geri aldı. Ancak Mareşal Erich von Manstein bir karşı saldırı başlatarak, Harkiv ve Belgorod'u geri aldı ve elli iki Sovyet tümenini geri püskürttü. 23 Ağustos 1943'teki Kursk galibiyetine kadar Kızıl Ordu Harkiv'i tekrar ele geçirmeyi başaramadı. 8 Eylül'de Sovyetler, Stalino (eski adıyla Yuzivka ve ileride Donetsk) şehrinde kızıl bayrağı asmıştı. Sonraki birkaç ay içerisinde Sovyet güçleri Sol Yaka Ukraynası'nın geri kalanını ele geçirdi. Sovyetlerin Dinyeper'in Sol Yakası'na ilerlemesini engellemek amacıyla Hitler tarafından dikilen Batı Duvarı'nı 1.400 kilometreden daha fazla uzunlukta olan bir cephe üzerinde sayısız yerden delerek geçmişlerdi. Kızıl Ordu, 1,25 milyon kadar Almanın karşısında, 2,5 milyon adamı sahaya çıkarabildi. Savaş vahşiydi: Bazı temkinli tahminlere göre, Sovyetler ölü ve yaralı olarak bir milyondan fazla adamını kaybederken, Almanlar yarım milyon kaybetmişti. Sivil halktan kaç kişinin ölüğünü kimse sayamadı. Sayı oldukça büyüktü.

Hruşçov işgal altındaki Ukrayna'nın parti lideri olarak Alman cephelerinin gerisinde, partizan birlikleri örgütlemekle meşguldü. Nazilerin işgalci politikaları, kin, öfke ve sonunda itaatsizliğe yol açarak insanların direniş birlikleri halinde kümelenmesine sebep olmuştu. Şehirlerde sayısız direniş hücresinin mevcut olmasına rağmen kırsal bölgeler, işgalcilere karşı uzun ve yorucu bir savaş açan büyük partizan toplulukları için doğal bir ortam sağlıyordu. Ekoloji anahtar konumdaydı. Stepler, direniş savaşçıları için sağlam saklanma yeri sağlamadığı için, Kuzey Kiev'in ve Çernigiv bölgesinin ormanlarında, Kuzey Volhinya'nın orman ve bataklıklarında ve Karpatların eteklerinde savaştılar. Doğal ortamları yanında partizanları birleştiren, açıkça ifade edilen Ukrayna vatanseverliği ile Nazi işgaline duyulan nefretti. Ancak eski Sovyet-Polonya sınırı ve ideolojisi onları bölüyordu. Sınırın batısında partizanları milliyetçiler yönetirken sınırın doğusuna komünistler hâkimdi.

Bir NKVD generalinin liderlik ettiği ve Moskova merkezli Partizan Hareketi Mer-

kez Kadrosu'nun bir parçası olan Ukrayna Partizan Hareketi Yöneticileri isimli bir organdan emir ve malzeme alan Komünist gerillalar, kural olarak, Sovyet gizli polis teşkilatı tarafından örgütleniyordu. Ukrayna'nın en çok tanınan partizan liderlerinden biri olan Sydir Kovpak, savaştan önce bir belediye meclisini yönetmekteydi. Almanya'nın Ukrayna'yı 1918'deki işgali sırasında gerilla komutanı olarak edindiği tecrübesinin yanında, partizan mücadelesi için eğitimli kadro yetiştiren NKVD okulundan da mezun olmuştu. Sovyet partizanları 1942'nin başlarında, işgalci yönetimin cephe ve merkezlerinin ardında bulunan Alman birliklerine saldırarak faaliyetlerine başladı. Zaman geçip Kızıl Ordu Stalingrad Savaşı'nın ardından doğuya doğru ilerlemeye başlayınca, Sovyet partizanlarının faaliyetleri sayı ve kapsam bakımından büyüdü. 1942'de 5.000 olan savaşçı sayısı 1944'e kadar neredeyse on kat artmıştı.

Almanlar, sadece Ukrayna üzerindeki hâkimiyetlerine karşı koyanlara değil aynı zamanda, yerel halkın üzerinde de terör estirerek malzemelerin iletim ve teslimatına zarar veren, giderek büyüyen partizan hareketin üstesinden gelmeye çalıştı. Bu çabanın içinde, işgalci yetkililerin partizanların hâkimiyeti altında olduklarından ya da partizanları desteklediklerinden şüphelendikleri köyleri yakmaları da vardı. Alman iş gücü yetersiz olduğu için, yöneticiler, yerli halkın arasından devşirilen polis taburlarına bel bağlıyordu. Partizan üyeleri ideolojik sebeplerden dolayı nadiren polis teşkilatına katılırdı ve aralarında Komünist Partisi'nin ve Komsomol'un (komünist gençlik örgütü) mahkemeye verilmekten hatta işgalci yetkililer tarafından imha edilmekten kaçan eski üyeleri de bulunuyordu. Yerliler bu bölünmenin her iki tarafında da olduğu için partizan mücadelesi, sık sık, partizanların ve polislerin yakınları tarafından yapılan kötü seçimlerin ceremesini çektikleri vahşi bir intikama dönüştü. 1942'de savaş Almanların aleyhine döndükçe daha da fazla polis taraf değiştirip partizanlara katıldı. Bazı zamanlar, bir iş birlikçiyi direniş savaşçısından ayırmak zordu. Bu uzun bir savaştı ve savaşın seyri sırasında birçoğu bir rolden diğerine bürünmüştü.

Kiev'in ele geçirilmesinin ardından Hruşçov, kendini yönetime verip eski Sovyet bölgelerini Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (Ukrayna SSC) tekrar kazandırdı ve savaştan önce Sovyetlerin hâkimiyetinde olmayan bölgeleri birleştirdi. Bu, Hruşçov'un zaman ve enerjisinin çoğunu alan uzun ve zorlu bir göreve dönüşecekti. 1944'ün başında, cephe Dinyeper'in batısına kaymıştı. Mart'ta, Sovyet birlikleri Sağ Yaka Ukrayna'yı ele geçirmiş ve savaş öncesi sınırı geçip Romanya'ya dayanmıştı. Kızıl Ordu Ekim 1944'te Karpatları geçip resmi propagandanın Ukrayna topraklarının tekrar birleşmesinin son sahnesi olarak alkışladığı Transkarpatya'nın hâkimiyetini ele geçirdi. Bölgenin, Macaristan veya Çekoslovakya'ya geri verilmesi söz konusu değildi. Yarım milyondan fazla Kızıl Ordu askeri, Batı Ukrayna için savaşırken ölmüştü.

Hruşçov, 1944 ve 1945'te Batı Ukrayna'yı Sovyet Devleti'nin bünyesine katmaktaki çabalarını "Almanları batıya itince, eski bir düşmanla karşılaştık -Ukraynalı milliyetçiler" diye anlatmıştır. Sovyet yöneticileri, -milliyetçi direniş Ukrayna Milliyetçileri

Örgütü'nün (UMÖ) Stepan Bandera fraksiyonu tarafından yönetildiği için- bu milliyetçilerden genelde "Banderacılar" diye bahsediyordu. Sonunda, bu ifade, Bandera'nın destekçilerinin yönettiği Ukrayna Direniş Ordusu'nun (UDO) saflarında savaşmış herkesi kastetmek için kullanılır hale geldi. Bu isim birçok açıdan yanıltıcıydı. Birincisi, UDO savaşçılarının hepsi UMÖ'nün ideolojisini paylaşmıyordu ve hepsi UMÖ üyesi değildi. İkincisi, Bandera'nın kendisi 1941'in Yazı'nda Almanların onu tutuklamasının ardından hiçbir zaman Ukrayna'ya dönmemişti ve ismini taşıyan güçler üzerinde hiçbir işlevsel egemenliği bulunmuyordu. Savaşın büyük bir bölümü boyunca mahkûm edilip daha sonra Batı Almanya'da göçmen olarak yaşayan Bandera, ulusun simgesel lideri ve destansı babası haline geldi.

1944 Yazı'nda zirvedeyken yaklaşık 100.000 askeri olan Ukrayna Direniş Ordusu, Sovyet cephelerinin gerisinde savaşıyor, Kızıl Ordu'nun haberleşmesini engelliyor ve cepheden uzaktaki birliklere saldırıyordu. Direnişçilerin liderliğinde, içlerinden en ileri geleni Nachtigall taburunun eski komutanı olan Roman Shukhevych'in de dâhil olduğu birkaç komutan bulunuyordu. Shukhevych gibi birçok UDO komutanı, yardımcı polis birliği üyeleri olarak Alman eğitimi almıştı. UDO komutanları, bu birliklerden 1941'in başında silahlarıyla ayrıldı. UDO Almanları baş düşmanları olarak gördüyse de 1943'te çoğunlukla Leh direnişiyle savaştı. Volhinya ve Galiçya'daki Ukraynalılar ile Lehler arasında uzun süredir var olan, birbirinin niyetlerine dair şüphelerin çoğalmasıyla alevlenen husumet, 1943 Baharı ve Yazı'nda, köylerin yakılması ve masum sivillerin toplu şekilde katledilmesini de içeren toplu etnik temizleme eylemlerine yol açtı.

Stalingrad'da Şubat 1943'teki Sovyet zaferinin hemen ardından, Sydir Kovpak tarafından yönetilen Sovyet partizan birliklerinin Volhinya'ya yaptığı akın Ukraynalı-Leh çatışmasını alevlendirdi. Partizanlar, Volhinya'da, Sovyetleri Ukraynalıların olası müttefikleri olarak gören bazı Leh göçmenlerden destek aldılar. Ukraynalı ve Leh tarihçiler, UDO liderlerinin, Leh köylerine yapılan saldırıya onay verip vermediği ve verdilerse saldırının hangi seviyede olduğu konusu hakkında tartışmaktadırlar. Ancak, etnik temizliğin çoğu kurbanının Lehler olduğu konusunda şüphe yoktur. Polonya'nın, Galiçya ve Volhinya'daki eylemleri sonucu öldürülen tahminî Ukraynalı sayısı 15.000 ila 30.000 arasında değişirken, Leh kurbanlar ise 60.000 ila 90.000 arasındaydı -iki üç kat daha fazla. Almanlar aslında arka planda askerî çatışmayı durdurmak istiyordu ancak savaşçılara silah sağlamaya son verdi. Kırsala hâkim olamasalar da en azından düşmanlarının bölünmüş halde kalmalarını sağlayabilirlerdi. Almanlar aynı zamanda, Kızıl Ordu'ya karşı gerçekleştirilen UDO operasyonlarından da faydalandılar.

UDO'nun en büyük başarılarının arasında, önde gelen Sovyet komutan General Nikolay Vatutin'in öldürmesi vardı. 29 Şubat 1944'te, UDO savaşçıları, Reichkommissariat Ukraynası'nın eski başkenti olan Rivne'de, astlarıyla yaptığı bir toplantıdan dönen Vatutin'e tuzak kurup onu yaraladılar. Vatutin, Nisan'ın ortasında Kiev'de hayatını kaybetti. Cenazeye katılan Hruşçov, arkadaşını Kiev'in hükümet merkezine gömdü. Savaştan sonra aklına, anıt kitabesine "Ukrayna halkından General Vatutin'in

anısına" ifadesini yazmak geldi. Hruşçov, bu yazının Ukraynalı milliyetçileri öfkeden deliye döndüreceğine inanıyordu ancak Moskova'daki parti yetkilileri bunu Ukrayna milliyetçiliğiyle benzer bir tepkiyle karşıladılar. Hruşçov doğrudan Stalin'e başvurdu ve Stalin, Hruşçov'un baştaki tasarısını uygulamasına izin verdi. Ukraynaca kitabe, 1948 yılında dikilen ve hâlâ Kiev'in merkezinde bulunan anıtın üzerine yerleştirildi: Ukrayna'nın II. Dünya Savaşı'na dair hafızasının karmaşıklığını hatırlatan birçok şeyden biri.

II. Dünya Savaşı'nda Ukraynalılar kendilerini birden fazla çatışmanın içerisinde bulmuştu. Mutlak çoğunluk, Sovyet ordusunun saflarında savaştı. Moskova farklı milliyetlerden yedi milyondan fazla Ukraynalıyı askere aldı -her beş ya da altı Sovyet askerinden biri Ukrayna'dan geliyordu. 3,5 milyondan fazlası savaşın başında çağrıldı ve aşağı yukarı bir o kadarı savaş sırasında askere alındı. 1941'de Alman saldırısı ve esaretinden canlı kurtulan birçok asker evlerine gönderildi ve daha sonra Kızıl Ordu'nun, onların yaşadıkları yerleri ele geçirmesinin hemen ardından toplanıp askere alındı. Çoğu askere alındıktan sonra –düzgün üniforma, eğitim, mühimmat ve hatta silah olmaksızın– doğrudan savaşın ortasına atıldığı için, "siyah ceketli adamlar" olarak tanındılar. Ordu komutası onları, Alman işgali altında kalmış insanlar olarak, hain ve elden çıkarılabilir görüyordu. "Siyah ceketli adamların" çoğu kasaba ve köylerin civarında, çok uzun zamandır beklenen "özgürleşmeden" sonra gerçekleşen savaşta hayatını kaybetti.

Sovyetlerin, Ukraynalıları orduya alıp onları savaşa göndermek konusunda endişeleri olmasa da Almanlar, uzunca bir süre, fethedilen topraklardan düzenli birlikler halinde asker almayı reddetti. Yine de onları yardımcılar olarak –*Hilfswillige* (gönüllü yardımcılar), başka bir deyişle Hiwi'ler– aralarında görmekten hoşnuttular. Ukraynalıların ve Ukrayna sakinlerinin yaklaşık olarak çeyreğini oluşturduğu, tahminen bir milyon eski Sovyet vatandaşı Hiwi yardımcı birliklerine katıldı. Almanlar iş gücü sıkıntısı çekmeye başlayınca, bu politika da değişmeye başladı. Alman olmayanların oluşturduğu yeni kurulan birlikler, doğrudan Heinrich Himmler'in denetimi altına girip, Himmler'in gaddar polis gücü olan Waffen-SS'in --SS'in (Schutzstaffel) ordu kolu- bünyesine katıldılar. Waffen-SS bölüklerinin arasında Fransızlar, İsveçliler, Ruslar ve Ukraynalılar da dâhil, hemen hemen her Avrupa milletinden alınan birlikler bulunuyordu. 20.000 kadar Ukraynalı, savaş boyunca, Galiçyalı Bölük olarak bilinen 14. Waffen-SS Bombacı Bölüğünde hizmet verdi.

Galiçya Bölgesi'nin Alman valisi Otto Wächter, bölük kurma fikrini savunuyordu. Viyana'nın yerlisi olan Wächter, Avusturya'nın Lehlere karşı Ukraynalıları destekleme oyununu oynuyordu ve onun yönetimi altındaki bölgede Ukrayna okullarının sayısında artış görüldü. Wächter'ın Alman rejimi siyasî örgütleri yasaklayıp UMÖ casuslarının peşine düşse de Ukrayna sosyal yardım, kültür ve akademi kurumlarına hoşgörülü davrandı -Ukrayna'nın diğer tüm bölgelerinden çarpıcı bir farklılık. Wächter, Ukraynalıların silahları emanet edecek kadar sadık olduklarına inanıyordu. Oysa Ber-

lin'dekilerin birçoğu onların bağlılıklarından ve ırksal statülerinden şüphe ediyordu. Sonunda liderler, Galiçyalıları, Ukraynalıların genelinden daha "medenî" ve güvenilir bir topluluk olan eski Avusturya uyrukları olarak farz edip, bölüğü, Ukrayna bölüğü değil, Galiçya bölüğü olarak adlandırmaya karar verdi. Berlin, Ukrayna'yı, eski Rusya-Avusturya sınırı boyunca bölmekle kalmadı, aynı zamanda eski Avusturya yöntemlerini takip ederek ülkenin farklı bölümlerine kendi politikasını uyguladı. Bölük, yalnızca Galiçyalılardan oluşacak ve adında ve simgelerinde hiçbir şekilde Ukrayna ve Ukraynalıların adı geçmeyecekti.

Nisan 1943'te bölük için gönüllülerin alınacağının ilanı, milliyetçi yer altı örgütünde anında bir bölünmeye sebep oldu: Bandera'nın takipçilerinin rakibi olan Albay Andriy Melnyk bölüğü desteklerken, Bandera fraksiyonunda şiddetli bir muhalefet söz konusuydu. Katolik Kilisesi'nin piskoposlarının da aralarında olduğu başlıca Ukrayna siyasî parti liderleri de bölünmüştü. Bölüğün kurulmasını destekleyenler, Almanların bölüğü kurarken yaptığı gibi, Galiçya'nın Avusturya geçmişini düşünüyorlardı. 1918'e geri dönersek, Avusturya ordusunda Ukrayna alayının olması, Ukraynalıların kadrolarını eğitmesini ve bağımsızlık savaşında kullandıkları silahları elde etmelerini sağlamıştı. Ukrayna cemaatinden çoğu kimse, tarihin tekerrür edeceğini düşünüyordu. Çok az insan Almanya'nın Ukrayna'daki yönetiminden memnundu hatta daha azı Nazi ideolojisine inanıyordu ve hiç kimse, Stalingrad ve Kursk'tan sonra bir Alman geleceğine inanmıyordu. Çıkarcı hesaplarının yanı sıra, Ukraynalı siyasetçiler ile Alman yetkilileri bir araya getiren tek şey, komünizm karşıtlığını benimsemeleriydi.

Önde gelen Ukraynalı siyasetçiler tarafından desteklenen ve Ukrayna gençliğine, Bandera direnişçilerine katılmak üzere ormana gitmek ile yaklaşan Sovyet işgalinin altında yaşamanın alternatifi olarak sunulan bölüğe katılmak seçeneği, oğullarını bölüğün saflarına gönderen ebeveynlere daha az kötü gelmekteydi. Kısa zaman sonra birçoğunun kararlarından dolayı pişmanlık duymak için sebepleri olacaktı. Alman subayları tarafından eğitilen ve komuta edilen bölük, siftahını Temmuz 1944'te, Galiçya'nın Brodi kasabası yakınlarında çıkan bir yangınla yaptı. Bu hem bir siftah hem de taziyeydi. Sovyet güçleri, diğer yedi Alman bölüğüyle birlikte, Galiçyalı Bölüğü'ün etrafını sardı. Toplam zayiat, esir düşen 17.000 kişiyle, yaklaşık 38.000'i buldu. 11.000 adamın olduğu Galiçyalı Bölük tam anlamıyla yok olmuştu: yalnızca yaklaşık 1.500'ü kaçmayı başarmıştı. Brodi Savaşı, bir savaş gücü olarak bölüğün sonunu getirdi. O sene daha sonra, yeni alımlarla tazelenmiş olan bölük, ilk olarak Slovakya'ya, daha sonra ise partizanlarla savaşmak üzere Yugoslavya'ya gönderildi. Orada tarih, bir trajedi olarak değilse de bir güldürü olarak tekerrür etti -Ukrayna'nın bağımsızlığını sağlayan, Avusturya üniformalı Ukrayna birliklerinin unutulmayan 1918 anıları yerini, Nazi svastikaları taşıyan ve Slav kardeşlerinin özgürleşme hareketlerini bastıran Ukraynalıların 1944'deki gerçeklerine bırakmıştı.

27 Temmuz 1944'te, Kızıl Ordu Lviv'i yeniden ele geçirdi. Bu şehrin ve Batı Uk-

rayna'nın ele geçirilmesi Nikita Hruşçov ve Sovyet Ukrayna'nın siyasî liderlerini bir dizi yeni zorlukla karşı karşıya getirdi. Lviv ile ilgili asıl endişe, Londra'da bulunan sürgündeki Polonya hükümetine bağlılıklarını ilan edecek bir Leh şehir hükümetinin kurulma ihtimaliydi. Hruşçov, geri çekilen Almanlar tarafından açık bırakılan şehre akın etti. Bu olayı daha sonra, "biz, Sovyet yönetimine düşman olacak yerel organların ortaya çıkmasından korkuyorduk" diye hatırlayacaktı. "Halkımızı, şehrin yönetiminde görevlendirmek için acele etmek zorundaydık. Ve yaptığımız da buydu". 1944'te Lviv, çoğunlukla Ukraynalı olan kırsalın çevrelediği, çoğunluğu Leh olan bir şehirdi. Şehir, bir yandan Stalin diğer yandan da Batılı Müttefikler tarafından desteklenen sürgündeki Polonya hükümeti arasında kavga sebebi oldu. Hruşçov'un Sovyet yönetim organlarını kurması, Stalin'in, Polonya'nın şehri elinde tutma hayallerine uymayacağı anlamına geliyordu.

Lviv'in ele geçirilmesinden iki gün önce Stalin, Polonya Ulusal Bağımsızlık Komitesi'nin –Sovyetler tarafından, Londra'da bulunan sürgündeki Polonya hükümetinin yerine geçmesi için kurulan müstakbel komünist hükümet– üyelerini korkutarak, 1939 yılının Molotov-Ribbentrop hattını kabaca takip edecek ve Lviv'i sınırın Sovyet tarafında bırakacak olan Polonya Devleti'nin gelecekteki sınırlarını kabul ettirdi. Hruşçov'dan birkaç gün önce aldığı mektup, ona bu gayretinde yardımcı oldu. Ukrayna parti yöneticisi Hruşçov, yalnızca Lviv'i ve Molotov-Ribbentrop hattının doğusundaki diğer bölgeleri değil ayrıca ağırlıklı olarak Ukrayna halkının yaşadığı bölge olan Kholm (Chełm) şehrini de cumhuriyetine katmak istiyordu –Hruşçov'un karısı Nina Petrivna Hruşçova bu bölgeden geliyordu. Stalin, Hruşçov'un ricası üzerine, eğer Lviv'i bırakmayı kabul etmezlerse Kholm'un de kapısını aşındıracağını ima ederek, kendine tabi bu Lehleri tehdit etti. Lehler Kholm'u alıp, Galiçya'nın başkenti üzerindeki haklarından vazgeçerek Stalin'e yenik düştüler. 23 Temmuz'da Kızıl Ordu tarafından ele geçirilen Kholm, Sovyetler tarafından alınan, Molotov-Ribbentrop hattının batısındaki ilk kasaba ve Moskova'ya bağımlı Polonya hükümetinin ilk merkeziydi.

Eylül 1944'te, komünistlerin ağırlıkta olduğu Polonya hükümeti ile Hruşçov'un liderliğini yaptığı Sovyet Ukrayna yönetimi, yeni sınırlar ile sınırları yalnızca siyasî değil etnik sınırlar haline de getirmeyi amaçlayan nüfus mübadelesi konusunda anlaşma imzaladı. Anlaşmanın ardındaki düşünce oldukça basitti: Lehler batıya, Molotov-Ribbentrop hattının ötesinde kalan bölgelere, Ukraynalılar ise o hattın doğusuna gidecekti. Stalin, sadece sınırları değil halkları da değiştirerek gelecekteki sınırları istikrara kavuşturmayı, azınlıklardan kurtulmayı ve dolayısıyla Sovyet topraklarında irredandist hareketlerin oluşma olasılığının önüne geçmeyi arzuluyordu. Milliyetçiler etnik sınırlara dayalı savaş öncesi sınırlara dönmeyi tasarlarken, Stalin işi bir adım ileri götürerek, etnik sınırları, silahlı güçler tarafından tesis edilen sınırlara uyacak şekilde düzenlemeyi amaçladı.

Şubat 1945'te, Birleşik Devletler Başkanı Franklin Delano Roosevelt ve Britanya Başbakanı Winston Churchill, Stalin ile savaş sonrası dünyanın geleceği

hakkında görüşmek üzere Kırım'da bulunan Yalta'ya geldiğinde, Sovyet lider, Molotov-Ribbentrop hattı boyunca Sovyetler Birliği ile Polonya arasında yeni bir sınır çizme konusunda ısrar etti. Batılı liderler kabul edip, çoktan gerçekleşmiş olan nüfus hareketine geçmişe dönük bir meşruiyet kazandırdılar. Stalin ayrıca, yeni batı sınırlarıyla Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın Birleşmiş Milletler'in üyeleri olmalarını ve ek olarak yeni Sovyet sınırlarının yasallaştırılmasını sağladı. Aynı şekilde Birleşik Devletler, Britanya ve Sovyetler Birliği'nin liderlerini bir araya getiren, 1945 Yazı'nda Almanya'nın mağlubiyeti ve Avrupa'daki düşmanlıkların son bulmasının ardından gerçekleştirilen Potsdam Konferansı, Stalin'in, geçmişte kaybettiği toprakların karşılığı olarak, batıdaki eski Almanya topraklarının Polonya'ya verilmesi talebini yerine getirdi. Moskova, 7,5 milyondan fazla etnik Alman'ı, yeni Polonya Devleti'nin topraklarından uzaklaştırılarak, doğudan yerleşmeye gelen Lehlere yer açtı. Daha Kızıl Ordu, Doğu Almanya topraklarını eline geçirmeden, Sovyetler Lehleri batıya doğru göndermeye başladı. Böylelikle, Eylül 1944'te, Breslau'ya (Lehçe: Wrocław) gitmesi gereken Lvivli Polonya vatandaşları, Lublin şehrinin yakınlarında, Majdanek'te bulunan eski Nazi toplama ve imha kampında, geçici olarak "yerleştirildiler". Eski Alman topraklarındaki son duraklarına ulaşmaları zaman alacaktı.

Ukraynalı ve Leh yeraltı örgütlerinin arasında cereyan eden savaş ve buna eşlik eden etnik temizliği düşünerek Lehler ve Ukraynalılar, gerçekten de evlerinden ayrılıp eşyalarını değilse bile hayatlarını kurtarmak için can atıyorlardı. Ancak bazıları ayrılmayı reddetti. Ancak sonuçta, bunun pek bir önemi olmadı. Stalin ve ona tabi Lehler NKVD'nin savaş sırasında gerçekleştirdiği toplu sürgünlerden elde ettiği tecrübeyi, azınlıktan arınmış devletler kurma amaçlarını gerçekleştirmek için kullandılar. Sovyet yetkililer, sürgün seferine "yurda dönüş" diyorlardı. "Anavatanlar" hayal edilmişti ancak aslında birçok sürgün geri dönmüyor anavatanını terk ediyordu. Molotov-Ribbentrop hattının batısına Sadece Ukrayna'dan yaklaşık 780.000 Leh "iade" edildi. Aşağı yukarı aynı sayıda kişi, Beyaz Rusya ve Litvanya'dan, yeni Polonya Devleti'nin topraklarına getirildi. Sürgünlerin arasında, Sovyetler Birliği'ndeki Holokost'tan kurtulan yaklaşık 100.000 Yahudi bulunuyordu. Yeniden yerleştirilen insanların çoğu kendisini Batılı liderlerin Stalin ile yaptığı gönülsüz anlaşmayla Polonya'ya verilen eski Alman topraklarında buldu.

Lehler ve Yahudiler batıya gidince, Ukraynalılar doğuya yöneldi. İki sene içinde, 1944-1946 yılları arasında, yaklaşık yarım milyon Ukraynalı Molotov-Ribbentrop hattının batısındaki topraklardan, Ukrayna SSC'ne sürüldü. Aynı zamanda, Batı Ukrayna'dan gelen 180.000'den fazla Ukraynalı, milliyetçi gizli örgütlerle gerçek veya sözde iş birlikleri nedeniyle tutuklanarak, Sibirya'ya ve Sovyetlerin iç kısımlarına sürüldü. Buna ek olarak 76.000 Ukraynalı da Ekim 1947'de sınır dışı edildi. Sürgünler çoğunlukla, Batı Ukrayna'da savaşın bitmesinden çok sonra devam eden Ukrayna milliyetçisi direnişi bastırmayı hedefliyordu. Nikita Hruşçov, daha sonra Stalin'in tüm Ukraynalıları doğuya sürmeye hazırlandığını iddia etmiştir ancak ülkede çok fazla Ukraynalı vardı.

Küçük çaplı olsa da bu durum Leh komünist yetkililer için uygun bir seçenek gibi görünüyordu. Leh komünistler 1947'de Vistula kod adlı bir operasyonla, hâlâ Polonya'da bulunan tüm Ukraynalı nüfusu –toplamda 140.000 erkek, kadın ve çocuk– doğu sınırlarından sınır dışı ederek yerlerine etnik Lehleri yerleştirdiler. Sürgünleri ise evlerinden uzaklaştırıp Batı ve Kuzey Polonya'daki eski Alman topraklarına gönderdiler. Farklı etnik kimlik ve dinlerin karışımı bir nüfusun yaşadığı Polonya-Ukrayna sınırı, bir tarafında Lehlerin bir tarafında Ukraynalıların olduğu keskin ayrıma sahip bir Sovyet-Polonya sınırı haline geliyordu. Tarihi boyunca çok etnili bir bölge olan Ukrayna'nın kendisi, Yahudilerin yok edilmeleri ve Lehler ile Almanların sınır dışı edilmeleri sonucu, bir Ukraynalı-Rus ortak mülküne dönüşüyordu.

Stalin, nüfusu hareket ettirerek, milliyetçileri yatıştırmayı değil, milliyetçiliğe karşı mücadele vermeyi ve sınır topraklarındaki hâkimiyetini sağlamlaştırmayı amaçlıyordu. Stalin, sadece sınır çizgileri ve muhafızlarıyla değil, kapitalist Batı'ya karşı sonu gelmeyen bir kampanya -Ukrayna'nın kapılarını Avrupa'ya, iki savaş arası dönemden ya da tarihte önceki herhangi bir zaman diliminden daha da sıkı bir şekilde kapatmak- ile Sovyet sınırlarını mühürlüyordu. Nazilerin Ukrayna'yı işgal ettiği gerçeği, Ukraynalı aydınların Avrupa'ya katılma hayallerini yıkmıştı. Almanların Ukrayna'ya getirdiği Avrupa, ırk, sömürü ve "alt insanlar" (*Untermenschen*) kavramlarıyla hareket eden sömürgeci bir imparatorluk şeklindeydi. Sovyetler, Batı'nın Soğuk Savaş dönemindeki propagandayla harladığı bu son hayal kırıklığını kendi yararına çevirdi. Ukraynalı direnişçilerden yıllarca "Alman-Ukraynalı milliyetçiler" diye söz ederek, Ukrayna milliyetçiliğini, Alman faşizmiyle bağdaştıracaklardı.

Sovyet yönetimi, asırlık kültürel sınırları da silme niyetindeydi. Casuslarıyla soruna el atan NKVD Mart 1946'ta, özel bir Ukrayna Katolik Kilisesi konseyi topladı ve katılımcıları kiliselerini dağıtmaya ve yerine Rus Ortodoks Kilisesi'ne katılmaya zorladı. Kurulda, NKVD'nin bir sene önce tutuklamış olduğu piskoposlar yoktu. Kilisenin kapatılması kararı, Yalta Konferansı'nın hemen ardından verildi ve Üç Büyüklerin toplantısında belirlenen sınırlar içerisinde gerçekleştirildi. Transkarpatya henüz resmî olarak Sovyet Ukrayna'nın bir parçası olmadığı için, oradaki Katolik Kilisesi'nin 1949'ya kadar, Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla yıkılana dek bir üç sene daha varlığını korumasına izin verildi. Sovyetler, Katolik Kilisesi'nin, Vatikan ve Batılı güçlerin emirlerini yerine getirdiğinden şüphe ediyordu. Batıyla olan tüm kurumsal, dinsel ve kültürel bağlantıların Katolik Batı ile Ortodoks Doğu arasında bir köprü görevi gören bir kurumu yıkmak suretiyle koparılması gerekiyordu. Birkaç yıl içerisinde, beş milyondan fazla Ukraynalı Katolik, ismen Ortodoks oldu.

1945'te galip Sovyetler Birliği, ordu gücünü kullanarak, sınırlarını Doğu-Orta Avrupa'nın içlerine doğru taşımıştı. Sovyetler, ismen Ukrayna olan cumhuriyeti, bilindiği üzere Ukraynalıların yaşadığı Polonya, Çekoslovakya ve Romanya topraklarını içine alıp genişleterek, Ukrayna milliyetçiliğini örnek aldı.

Bu bölgesel kazanımlar, Ukrayna'da Sovyet yönetimine yeni zorluklar sundu. 1917 Devrimi'nden sonra Sovyetler, Ukrayna'nın genellikle etnik Rusların yaşadığı Doğu ve Güney Ukrayna'nın sanayi merkezleri üzerindeki hak iddialarını tanıyarak, Dinyeper Ukraynası'nı SSCB'ne katabilmişti. Stalin, iki savaş arası dönemde Polonya, Romanya ve Çekoslovakya tarafından üzerinde hak iddia edilmiş olan eski Avusturya-Macaristan'ın çoğunlukla Ukraynalıların yaşadığı bölgelerini ele geçirerek, Orta ve Doğu Ukrayna topraklarında adı bile geçmeyen, oldukça gelişmiş özerklik, parlamenter demokrasi ile topluluk örgütlenmesi ve ulusal öz-örgütlenme geleneklerini Sovyet Ukrayna'ya getirmiş oldu. Sovyet yönetimi ayrıca yeni bir ideolojik tehditle karşı karşıyaydı -Ukrayna Direniş Ordusu isimli, kendi partizan ordu gücüne sahip, iyi örgütlenmiş olan siyasî bir yapının temsil ettiği radikal milliyetçilik.

Bu bölgelerin Sovyet Ukrayna ve SSCB ile iktisadî, toplumsal ve kültürel bütünleşmesini de içeren birleşme işleminin tamamlanması onyıllar alacaktı. Moskova bu bölgelerde hâlâ, önce milliyetçi direniş örgütlerini yer altına iterek ve sonra yok ederek güvenliği sağlamak zorundaydı - 1950'lerde biten bir süreç. Tamamen Sovyet olmaları için, bu bölgelerin kamulaştırma ve sanayileşme süreçlerinden geçmesi ve bölge gençlerine Sovyet Marksizmi'nin temel ilkelerinin aşılanması gerekecekti. Ancak aradan geçen zaman bile, bu yeni kazanılmış Sovyet toprakları ile Orta ve Batı Avrupa arasındaki tarihsel bağları koparmaya yetmemişti. Sovyet sınırlarının batıya kayması, Ukrayna'nın eskiden Sovyetlere ait olmayan topraklarını, yönetimin onyıllardır, Ukrayna'nın geri kalanında uyguladığından farklı politikaları dayattığı ülke içi sınırlar haline getirmişti.

Sovyetler, Ukrayna kartını, yalnızca bölgenin ele geçirilmesini yasallaştırmak için değil aynı zamanda burayı Sovyetleştirmek için de kullandı. Moskova, 1920'lerdeki Ukraynalılaştırma politikasına geri dönerek bölgedeki siyasal ve kültürel yaşamın Ukraynalılaştırılması yoluyla bölgeye Sovyet toplumuna katılma şansı sundu. Ancak yönetim, güvenmediği yerel kadroları bünyesine katmakta yavaştı ve bu yüzden cumhuriyetin doğu ve orta bölümlerinden Ukraynalıları buraya getirdi. Bu gelişme bölgenin tamamının bütünleşme sürecini yavaşlattı. Aynı zamanda, Ukrayna kültürünün siyasî bağlılık karşılığında sunulması, Ukrayna'nın geri kalanının Ruslaştırılma sürecinin yavaşlamasını sağladı. Önce Avusturya-Macaristan sınırları içerisindeki sonra Polonya'daki tarihsel ve yüksek ulusal hareketlilik geleneği ile milliyetçi direnişin anıları birleştiğinde, bu isteksiz Ukraynalılaştırma politikası, Batı Ukrayna'yı, özellikle Galiçya'yı, Sovyet döneminin geri kalanı boyunca Ukrayna'nın ulusal kültür ve siyasal etkinlik merkezi haline getirecekti.

V

BAĞIMSIZLIK YOLUNDA

24
İkinci Sovyet Cumhuriyeti

Ukrayna'nın, Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'nda, Cumhuriyeti kurucu bir üye olarak kabul eden Birleşmiş Milletler'e üyeliği, ülkenin uluslararası statüsünü Britanya dominyonları olan Kanada ve Avustralya seviyesine ve hatta Belçika veya Brezilya gibi egemen ülkelere benzer bir seviyeye taşıdı. Yine de BM üyeliği vaadinin, bağımsızlığın gerçekleştirilmesiyle örtüşmesi neredeyse yarım yüzyılı bulacaktı. Ukrayna bu yoldan giderek imparatorlukların parçalanmasına ve onların yıkıntıları üzerinden ulus-devletlerin yükselmesine katkıda bulunmuş oldu -dünyadaki bağımsız devletlerin 1945'te yetmiş olan sayısının, günümüzde 190'a yükselip neredeyse üçe katlandığı süreç.

Birleşmiş Milletler'deki konumu ve yükselen statüsü bir yana, savaşın sonunda Ukrayna üzücü bir görüntüdeydi. Her ne kadar haritalar Ukrayna'yı savaştan asıl yararlananlardan biri olarak gösteriyorduysa da -Ukrayna'nın toprakları yüzde 15'ten fazla artmıştı- Cumhuriyet savaşın asıl mağdurlarından biriydi. Vatandaşlarından yedi milyonunu kaybetti ki bu kişiler nüfusun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturuyordu. Kalan otuz milyon Ukraynalıdan on milyon kadarı başlarını sokacak bir eve sahip değilken yaklaşık olarak yedi yüz şehir ve kasaba ile 28.000 köy harap olmuştu. Ukrayna servetinin yüzde 40'ını ve sanayi ve tarım malzemesinin yüzde 80'den fazlasını kaybetmişti. 1945'te Cumhuriyet, savaş öncesi sanayi üretiminin sadece dörtte birini ve önceki tarım üretiminin yüzde 40'ını karşılıyordu.

Sovyetlerin yakıp yıkma yöntemleri, Almanların sanayisiz bırakma ve şehirden uzaklaştırma politikaları ve iki ordu arasındaki acımasız savaşla sanayi merkezi yerle bir olunca Ukrayna, sıfırdan başlayarak bazı bölgeleri yeniden inşa etmek zorunda kaldı. Batılı danışmanlar, eskilerini onarmaktansa yeni santraller kurmanın daha kolay olduğunu ileri sürdülerse de yetkililer 1930'larda büyük fedakârlıklarla inşa etmiş oldukları santralleri restore etme kararı aldılar. O zamanlar olduğu gibi, ağır sanayiye öncelik verildi. Kremlin'e göre, diğerleri bekleyebilirdi.

1948'te, savaş döneminde Birleşik Devletler ve Britanya ile kurulan Sovyet ittifakı, Moskova ve Batı arasında Soğuk Savaş'a dönüşmüştü. İran, Türkiye ve Yunanistan'ın Batılı konumlarının yanı sıra, Orta ve Doğu Avrupa'daki Sovyet hâkimiyeti tehlike altındaydı. Sovyet ordusunun Almanya kadar uzak batıya yerleştirilmesiyle Ukrayna, iki savaş arası dönemde olduğu gibi artık düşman Batı'yla karşı karşıya duran bir sınır cumhuriyeti değildi ancak sınaî ve tarımsal olanaklarının birlik için önemi, savaş öncesinde olduğu kadar büyük olmaya devam etti. Ukrayna, birçok kimseye göre komünist Doğu ve kapitalist Batı arasında çıkması an meselesi olan çatışma ihtimaline hazırlık için silah, yiyecek ve asker üretmek zorundaydı. Bu, Ukraynalılar için, çok fazla silah ve çok az tereyağı demekti. Ukrayna, 1950'ye kadar iktisadî olanaklarını yeniden inşa etmişti ancak tarımsal üretim savaş öncesi seviyelerde kaldı ve 1960'lara kadar yükselmedi.

Ukrayna'da savaş sonrası ilk on yıl, sarsılan ekonomiyi yeniden inşa etmek, şaşkına dönmüş ve zarar görmüş toplumu iyileştirmek ve savaş esnasında Almanya ve müttefiklerine geçici olarak verilmiş olan topraklar üzerinde partinin ideolojik ve siyasî hâkimiyetini yeniden kurmaya çalışmakla geçti. Batı Ukrayna'da -ülkenin eski Polonya, Romanya ve Çekoslovakya bölgeleri- partinin hâkimiyetini geri kazanması, Sovyet rejimi Alman işgalinden önce iki yıldan daha az varlığını korumuş olduğundan, parti için aslında bir başlangıç anlamına geliyordu. Bu dönem Ukrayna'nın dört bir yanında, 1930'larda geliştirilmiş olan siyasal, toplumsal ve iktisadî modellerin (yeniden) uygulamaya konulduğu dönemdi. Stalin son yıllarında deney yapmaya kalkışmak istemiyordu -geç Stalinciliğin devrimci azmi belli ki tükeniyordu. Yeni bitmiş olan savaşın tecrübesi ve Kremlin'in başlamak üzere olduğuna inandığı, Batı'yla yapılacak savaşın hazırlıkları, Stalin ve yardımcılarının verdiği siyasal, toplumsal ve kültürel kararların çoğunu haber vermekteydi.

Sovyet siyasî piramidinin en tepesindekiler tarafından büyük önem verilen yeniden inşa etme tasarılarının arasında, savaş öncesi yıllarda Sovyet sanayileşmesinin devlerinden biri vardı: Zaporijya'da bulunan Dinyeper elektrik santrali. Geri çekilen Sovyetler, 1941'de Zaporijya barajının bir bölümünü havaya uçurmuştu ancak 1943'te Almanlar yarım kalan işi tamamlamaya kalktıklarında geride kalanları korudular -Sovyet casusları, patlayıcıları patlatması gereken kabloyu kesmişti. 1946'da şehre geldiğinde şehrin etrafında inşa edilen elektrik istasyonu ve sanayi kuruluşlarını tamamıyla harap edilmiş olarak bulan Sovyetler Birliği'nin gelecekteki lideri ve Zaporijya bölgesine yeni atanan parti lideri Leonid Brejnev'in listesinde ilk sırada baraj ve elektrik santralinin yeniden inşa edilmesi yer alıyordu. Brejnev, 1946 Yazı'nda, Zaporijya sanayi bileşkesinden geride kalanları gezerken oluşan ilk izlenimlerine dair hatırladıklarını "çimenler, tuğlaların ve demirlerin arasından çoktan büyümüştü, çılgına dönmüş köpeklerin havlayışları uzaklardan duyulabiliyordu ve etrafta yanmış ağaçlardaki karakarga yuvalarının sarktığı yıkıntılardan başka hiçbir şey kalmamıştı" şeklinde ifade etti. "İç Savaş'tan sonra benzer bir şey görme fırsatı elde etmiştim ancak o zamanlar korkutan fabrikaların ölüm sessizliğiyken şimdi fabrikalar tamamen toz duman olmuşlardı".

Bir hükümet komisyonu raporuna göre, Zaporijya şehrinin elektriği ve içme suyu yoktu. Bin apartman binası, yetmiş dört okul, beş sinema binası, iki üniversite ve 239 dükkân tahrip edilmişti. Ancak Moskova Brejnev'i, şehri yeniden kurmaktan ziyade, elektrik santrali ve Zaporizhstal adı verilen çelik fabrikalarını tekrar işler hale getirmek için Zaporijya'ya yollamıştı. Brejnev kendisinden yapılması istenen şeyi rekor sürede gerçekleştirdi. Mart 1947'de elektrik istasyonu ilk elektriğini üretirken Eylül'de de ilk çelik üretildi. Kasım 1947'de, Brejnev'in başarılarının karşılığında, Kremlin Brejnev'i Zaporijya'dan göreve çağırdı ve Ukrayna'nın başlıca iktisadî merkezlerinden biri olan komşu Dnipropetrovsk bölgesinin parti liderliğine getirdi. Brejnev, elektrik ve çelik üreten ancak hâlâ harap halde olan Zaporijya'dan ayrıldı. Savaştan sonra Ukrayna'yı tekrar inşa etme modeli buydu: sanayi kuruluşları önceliğe sahipti. İnsanlar, acı çekme-

ye ve hatta ölmeye terk edildi.

İlk olarak 1978'de yayımlanan anılarında Brejnev, şehirlerde yaşanan zor zamanlardan bahseder ancak 1946 ve 1947'de, 1932 ve 1933'te yaşanana benzer çaptaki kıtlığın geri dönüşüne şahit olan köylerden hiç bahsetmez. Yaklaşık bir milyon insan, Brejnev'in yönettiği Dnipropetrovsk ve Zaporijya bölgeleri de dâhil olmak üzere, özelikle Güney Ukrayna'ya büyük bir darbe indiren kıtlık sonucu hayatını kaybetti. Yönetimin önemli kademelerinde görev alan Brejnev'in, rejimin yeni suçları -yüz binlerce vatandaşın açlıktan ölmesi gibi- karşısında sessiz kalması şaşırtıcı değildi. Sessiz kalmayı reddeden önde gelen bir yetkili, Brejnev'in o dönemdeki patronu olan Nikita Hruşçov'du. Batıya sızan ve Birleşik Devletler'de 1970'te yayımlanan ancak SSCB'deki okur-yazarların 1980'lerin sonuna kadar haberdar olmadığı anılarında (Brejnev'in anıları ise aksine, 1970'lerde on beş milyon baskı sayısına yaklaşıyordu) Hruşçov, yalnızca kıtlığı değil, Cumhuriyet liderlerinin mağdurları kurtarmak için bir şeyler yapmadaki beceriksizliğini de anlatıyordu. Moskova, özellikle Ukrayna'yı etkileyen ölüm-kalım kararlarını vermeye hâlâ devam ediyordu.

Hruşçov, 1930 ve 40'larda yaşanan hemen hemen diğer her şeyde olduğu gibi, Ukrayna kıtlığının suçunu da Stalin'e attı. Bu sefer hedefi kesinlikle tutturmuştu. 1946 Yazı'nda, Ukrayna'yı elli yılın en kötü kuraklığı vurdu ancak Moskova'daki yetkililer savaş ve zayıf ekinler yüzünden harap olan Ukrayna'nın kırsalından tahıl talep etmeye devam ediyordu. Yetkililer, bu dönemde şehirlerin yeniden sanayileştirilmesi ve Sovyet işgali altında olan Doğu Avrupa'da Stalin'in yeni komünist yönetimi sürdürmek için sevk ettiği milyonlarca ton tahıla ihtiyaç duyuyordu. Tehdit oluşturan felakete engel olmak için Hruşçov, doğrudan Stalin'e başvurarak, köylülere, şehirde yaşayanlarınkine benzer yiyecek karnelerinin çıkarılmasını istedi. Ricası kabul edilmedi. Dahası, birileri Hruşçov'u Ukrayna milliyetçiliğiyle suçlayan söylentiler yaymaya başladı -Hruşçov, cumhuriyeti ve halkına karşı aşırı korumacıydı. Hruşçov, çok geçmeden Stalin'in gözünden düştü ve rütbesi indirildi: Ukrayna hükümetinin başı olarak görevinde tutulsa da parti lideri görevini kaybetmişti. Yeni patronu ve kendisinin yerine Ukrayna parti liderliğine gelen, 1920'lerin Ukraynalılaştırma politikasının savunucusu olan ve 1930'ların Büyük Kıtlığı'nı örgütleyen Lazar Kaganoviç'ti.

Kaganoviç'e göre Ukrayna'daki yeni görevi Moskova'nın ideolojik egemenliğini güçlendirmekti. Kaganoviç'in ideolojik cadı avının baş kurbanı neoklasik bir şair ve Ukrayna Yazarlar Birliği'nin başkanı olan Maksym Rylsky oldu. Rylsky, Ukrayna milliyetçiliği yaptığı için basında topa tutuldu ve 1947 Güzü'nde görevinden uzaklaştırıldı. Stalin'in, Kaganoviç'i kısa süre içerisinde Moskova'ya geri çağırmasına ve Hruşçov'un eski parti görevini geri almasına rağmen Ukrayna'nın kültürel kişiliklerine saldırılar devam etti. Bunların hepsi, Sovyet yazar ve ressamlara "burjuva bireyselciliği", "ideolojik berraklıktan yoksunluk" ve "Batı'ya yalakalık etmek" gerekçeleriyle saldıran, Stalin'in ideolojik takipçisi Andrey Zhdanov ile bağlantılı birlik kampanyasının parçasıydı. Zhdanov'un kampanyasının kurbanları arasında, Rusya'dan Mihail Zoşçenko ve Uk-

rayna'dan Ostap Vyshnya adında hicivciler bulunuyordu. Yazarlar, eserlerinde yalnızca tek bir çatışmadan –iyi ile daha iyi arasındaki çatışmadan– bahsedebilirlerdi ki bu da hicivcileri işten mahrum bırakıyordu. Yazarlarla başlayan ideolojik sapkınlık arayışı, müzisyenlere ve tarihçilere kadar yayıldı. Ukrayna'da "milliyetçi" avı, 1944'te önde gelen bir yazar olan Volodymyr Sosiura tarafından yazılmış "Ukrayna'yı Sevin" isimli vatansever tınılı şiire *Pravda*'da yapılan saldırıyla 1951'de zirveye ulaştı. Rejim, önceden işgal altında olan topraklarda egemenliğini sağlamlaştırmayı amaçlarken, Alman saldırısına karşı Ukrayna vatanseverliğini harekete geçirmekle ne yaptığının farkına varmış oldu.

1941-1945 yılları arasındaki Sovyet-Alman savaşı, Sovyet Ukrayna'da bilindiği şekliyle Büyük Vatanseverlik Savaşı, hayatta kalmayı ve yabancı işgalini bastırmayı başarmış olan rejim için yeni bir yasallık sağladı. Ancak savaş, halkın temsilcilerine devrimden bu yana görülmemiş bir özerklik vererek, Sovyetler Birliği'nin siyasî sahnesini de değiştirmişti. Moskova'nın ideolojik birlik ve savaştan önce var olan düzeyde bir merkezî hâkimiyeti dayatma çabaları, özellikle Sovyet yönetimine karşı milliyetçi direnişin 1950'lerin sonuna kadar kendini hissettirdiği Ukrayna gibi bir cumhuriyette yalnızca kısmen başarılı oldu. Özellikle Galiçya ve Volhinya olmak üzere Batı Ukrayna, savaştan sonra yıllarca de facto askerî işgal altında olmaya devam etti ve Cumhuriyetin geri kalanından farklı bir muamele gördü.

Ukrayna Direniş Ordusu, Galiçya'nın kırsalında Sovyet yönetimine meydan okumayı 1950'lere kadar sürdürdü -Sovyet işgalindeki Doğu Avrupa'da yapılan diğer tüm silahlı direnişlerden belirgin ölçüde daha uzun. 1947 civarında, Ukrayna Direniş Ordusu'nun komutanları, büyük bölükleri elli askeri geçmeyecek şekilde ufak birliklere ve daha sonra en fazla on kişiden oluşan daha da ufak birliklere bölerek yöntem değişikliği yaptı. Komutanlar, SSCB ile Batı arasında her an patlak vermesini bekledikleri yeni bir savaş için birliklerini saklayarak sayıca daha fazla olan Sovyet birlikleriyle büyük çaplı bir ordu karşılaşmasından kaçındılar. Bu esnada, daha da ufak olan direniş birlikleri, parti ve devlet organının temsilcilerine saldırıp tarımın kamulaştırılması ve eğitim düzeni aracılığıyla bölgenin Sovyetleştirilmesi çabalarının altını oyarak, Sovyet yönetimi için sorun yaratmaya devam ettiler. Rejim, gizli örgütü desteklediklerinden şüphelendiği yüz binlerce Ukraynalının zorunlu sürgününün de dâhil olduğu baskıcı tedbirlerle karşılık verdi.

Sovyet güvenlik güçlerinin, Ukrayna Direniş Ordusu'nun başkomutanı olan Roman Shukhevych'in izini sürüp onu öldürmesi 1950'nin Baharı'nı buldu. Onun yerine yeni bir komutan geldi ancak sonraki birkaç sene içerisinde örgütlü direniş büyük ölçüde parçalanmış ve küçük gizli örgüt birlikleri birbiriyle iletişimi kaybetmişti. Direniş birliklerinin bazıları, Polonya ve Çekoslovakya topraklarından geçerek Batı Almanya'da Stepan Bandera tarafından yönetilen mülteci milliyetçilere katıldılar. 1951'de, Britanyalılar ve Amerikalılar istihbarat toplamak amacıyla Bandera ve diğer milliyetçi

örgütlerin üyelerini Ukrayna'ya havadan indirdi. Sovyetler ise buna cevaben Bandera'yı ve Almanya'da bulunan Ukrayna mülteci liderlerini öldürtme girişimlerini hızlandırdı. Bir Sovyet casusu Bandera'yı 1959 Güzü'nde, KGB tarafından yapılmış sülfür püskürten tabancayla öldürdüğünde başarılı oldular. Suikastçı, 1961'de Batıya kaçıp Bandera'yı ve 1957'de diğer bir Ukraynalı mülteci lideri öldürdüğünü itiraf etti. Bir Batı Almanya mahkemesindeki ifadesi, mülteci liderlerini öldürme emirlerinin Sovyet hükümetinin üst kademesinden gelmiş olduğu konusunda şüpheye yer bırakmaz.

Ukrayna milliyetçileri, ister gerçekten öyle olsun ister dışarıdan hissedilen, Stalin yönetiminin son yıllarında Sovyet propagandası ve gizli polis teşkilatının tek hedefi değildi. O dönem yeni bir topluluk daha, Sovyet Yahudiliği, düşman listesinde ilk sıraya yerleşti. Yahudiler, Stalin'in 1930'larda gerçekleştirdiği temizliklere kurban gidenlerin arasında bulunuyordu ancak 1940'lardan itibaren belirli bir topluluk olarak hedef alınmaya başlandılar. Bu değişiklik, Soğuk Savaşın başlaması ve İsrail Devleti'nin kurulmasıyla başladı. Böylece, SSCB'nin Yahudi vatandaşları, çifte bağlılıktan ve Sovyet anavatanları karşısında Batı'nın tarafında olmaktan zan altında kaldılar.

Ocak 1948'te, Sovyet Yahudiliğinin lideri, ünlü oyuncu ve sanat yönetmeni Solomon Mikhoels, Stalin'in emri üzerine öldürüldü. Sene sonunda Stalin, sağ kolu Vyaçeslav Molotov'un Yahudi eşini hapsettirdi -güney Ukrayna'nın bir yerlisi ve Mikhoels'in büyük destekçisi olan Polina Zhemchuzhina. Sovyet basını, "kozmopolitlere" –Yahudiler için kullanılan bir örtmece– karşı savaş ilan edip, birçok Yahudi'yi partiden ve güvenlik aygıtından tasfiye etti. Ukrayna'nın Yahudileri kendilerini ötekileştirmenin başlıca hedefleri olarak buldular. Yahudi karşıtı kampanya 1952'de, doğal sebeplerden 1948'de ölen Andrey Jdanov'un da dâhil olduğu Sovyet liderlerini öldürmekle suçlanan birkaç Yahudi doktorun Slav meslektaşlarıyla birlikte tutuklanmasıyla üst boyutlara ulaştı. Ancak Stalin'in ölümü, Yahudi karşıtı kampanyaya bir son verdi. Sovyet liderleri, kampanyayı hemen durdurup, hayatta kalan doktorları hapishaneden çıkardılar ancak Yahudi karşıtlığı Kiev'de, Moskova'da ve diğer Sovyet merkezlerinde, iktidarın koridorlarında esmeye devam etti.

Josef Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümüyle Sovyet tarihinin en korkunç dönemi sona erdi ve halefleri ile onların yönettiği ülkeye nesiller boyunca etkisini yitirmeyecek olan bir miras kaldı. Yahudi karşıtlığı kampanyası, bu mirasın birçok özelliğinden biriydi. Stalin'in mirasına karşı mücadele etmek, Stalin'in halefi olan Nikita Hruşçov'un belirleyici özelliklerinden biriydi. Ancak, eski Ukrayna parti başkanının parti ve devlette Stalin karşıtı eğilimi geliştirmesi ve tam iktidarı elde etmesi uzun zaman aldı.

Stalin'in, Hruşçov'u milliyetçi gizli örgütlerle mücadele verdiği Lviv'den Moskova'ya çağırıp ona Moskova parti örgütünün başkanı olarak eski görevini teslim ettiği Aralık 1949'da Nikita Hruşçov Sovyet iktidarının zirvesine yükseldi. Hruşçov, Stalin'in yetmişinci yaş gününün abartılı kutlamalarından birkaç gün önce Sovyetlerin başkentine geldi. Resmî tören esnasında, diktatörün bir yanında Hruşçov, diğer yanın-

da Çin'den ziyarete gelen lider Mao Zedong oturuyordu.

Stalin'in ölümünün hemen ardından Hruşçov, en güçlü dört Sovyet liderden biri haline geldi. Haziran 1953'te, en azılı rakibi olan güvenlik çarı Lavrenti Beriya'nın tutuklanmasını sağladı. Şubat 1955'te, Beriya'nın tek seferlik müttefiki, Sovyet hükümeti başkanı olan Georgi Malenkov'tan kurtuldu. Haziran 1957'de, Stalin'in eski yardımcıları Vyaçeslav Molotov ve Lazar Kaganoviç'in muhalefetini kırıp, Mart 1958'te hem Komünist Parti'nin hem de Sovyet hükümetinin başkanı oldu. Ukrayna'daki taraftarlarının yardımı, Hruşçov'un başarısını mümkün kılmıştı. Cumhuriyet, Rus komünistlerin kendilerine ait partilerinin olmadığı düşünüldüğünde, birlik içerisinde en büyük (üye bakımından) parti örgütüne ve böylelikle Tüm-Birlik Genel Komitesi'nde en fazla oyu veren parti grubuna sahipti.

Hruşçov, Ukraynalı taraftarlarını Moskova'ya getirterek cömert bir şekilde ödüllendirdi. İçlerinde ilk harekete geçecek olan, devrimden beri Ukrayna'nın parti başkanı görevindeki ilk etnik Ukraynalı olan Oleksi Kyryçenko idi. 1957'de, Tüm-Birlik Genel Komitesi'nin sekreteri ve ülkenin en güçlü ikinci adamı oldu. Hruşçov'un himayesindekiler arasında, Zaporijya ve Dnipropetrovsk'tan gelen eski parti sekreteri, Yüksek Sovyet'in başkanı ve Hruşçov'un yönetimi altında bulunan Sovyet devletinin yasal başkanı olan Leonid Brejnev de vardı. Ukrayna parti örgütünün bir başka ürünü, 1963'te Hruşçov tarafından Tüm-Birlik Genel Komitesi'ne getirilen, Ukrayna Komünist Partisi'nin eski birinci sekreteri olan Nikolay Podgorni (Mykola Pidhorny) idi. Hruşçov bu ve Ukrayna'dan gelen himaye ettiği düzinelerce diğer kişiyle, merkeze kendi taraftarlarını getirmiş oldu. Stalin, kariyerinin büyük bir bölümü boyunca Kafkasya'dan gelen kadrolara bel bağlamışken Hruşçov, Ukrayna'dan gelen insanlara güveniyordu. Ukrayna parti kadrolarının, Moskova'daki iktidar mevkilerine getirilmesini destekleyerek, Ukraynalı komünist seçkinleri Rus partisinin küçük ortağı ve çok etnili Sovyet imparatorluğunu yöneten hükümet liderleri yaptı. Bu seçkinler, Ukrayna'nın iç işleriyle ilgili karar vermede daha fazla özerkliğin yanı sıra, merkezde verilen kararlar üzerinde daha fazla nüfuza sahip oldular.

Ukrayna'nın, Sovyet cumhuriyetleri ve milliyetleri hiyerarşisinde onursal olarak ikinci sıraya yükselmesi, Pereyaslav Anlaşması'nın (1654) tüm ülkedeki üç yüzüncü kutlamalarıyla, Ocak 1954'te başladı. Resmî parti propagandası, Kazak Hatmanlığı'nın, Moskova çarının himayesi altına girmesini onaylayan meclisi, "Ukrayna'nın Rusya ile yeniden birleşmesi" olarak karşılamıştı. Bu anlayışın kökleri, otokratik Rus devletinin desteği ve çabasıyla, on dokuzuncu yüzyılda İmparatorluğun "Rus'un yeniden birleştirilmesi" yaklaşımına dayanıyordu. Moskova'daki Genel Komite tarafından resmî olarak onay verilen "Ukrayna'nın Rusya ile Yeniden Birleşmesinin Üç Yüzüncü Yılı Üzerine Tezler" başlıklı özel bir belge, bu yeni koşullar altındaki anlayışın ne anlama geldiğini açıklıyordu. Belge, Ruslara "ülkemizin tüm halkları içinde Sovyetler Birliği'nin öncü gücü olarak" davranan Stalinci politikadan hareket ediyordu -Mayıs 1945'te Sovyet-Almanya savaşının sona erişinin kutlandığı şölende, Stalin'in kadeh

kaldırırken dile getirdiği bir anlayış. Bu anlayış ayrıca Ukraynalıları en önemli ikinci Sovyet milliyeti konumuna yükseltmekteydi. Belgeye göre Ruslar ve Ukraynalılar, her ne kadar aralarında tarih ve kültür bağı olsa da, ayrı halklardı.

Sovyet yöneticiler, yıl dönümünün hatırası olarak birkaç anıtın yapılması emrini verip aralarında Dnipropetrovsk şehrinde bulunan bir üniversitenin de olduğu birkaç kuruluşa, "Ukrayna'nın Rusya ile Yeniden Birleşmesinin Üç Yüzüncü Yılı" şeklinde uzun ve garip ismi verdiler. Gariptir ki Hatman Pavlo Skoropadskyi, üniversiteyi, Rus birliklerin Ukrayna'dan dışarı atıldığı ve ülkenin Alman hâkimiyeti altında olduğu 1918 yılında kurmuştu. Ancak, iki Doğu Slav halkının "ebedî dostluğunu" kutlayan en ihtişamlı jest, Kırım Yarımadası'nın Şubat 1954'te Rusya Federasyonu'nun yetki alanından, Ukrayna'nın yetki alanına verilmesiydi. On yıl önce, ulusun tümü Almanlarla iş birliği yapmakla suçlandığı için, Kırım Tatarları Kırım'dan sınır dışı edilmişti. Yarımadanın el değiştirmesini iki ulus arasında dostluk-kardeşlik göstergesi olarak sunma yönündeki propagandacı çabaya rağmen gerçek sebepler daha bayağıydı. Asıl etmen coğrafyaydı. Kerç Boğazı'nın Rusya'dan ayırdığı ve Ukrayna anakarasıyla iletişim hatları üzerinden bağlantısı olan Kırım'ın, yalnızca savaşın ve Alman işgalinin değil aynı zamanda Kırım Tatarlarının ülkelerinden uzaklaştırılmasının zedelemiş olduğu ekonomisini yeniden inşa etmek için Ukrayna'nın yardımına ihtiyacı vardı.

1950'de Kırım, 1940'takine göre beş kat daha az tahıl, üç kat daha az tütün ve iki kat daha az üzüm sağlıyordu. Rusya Federasyonu'ndan yarımadaya gönderilen göçmenler, güneyin koşullarına alışkın değillerdi ve ekonomiyi yeniden inşa etmekte çok az yardım alıyorlardı. 1953 Güzü'nde Nikita Hruşçov yarımadaya gittiğinde, huzursuz göçmenler arabasının etrafını sarıp yardım talebinde bulundular. Hruşçov, Kırım'dan çıkıp doğrudan Kiev'e giderek, Cumhuriyetin, ekonomisi bozuk olan bölgeye yardım edebilecek bir konumda olduğuna ve tarım uzmanlarının kuraklıkla nasıl başa çıkılacağını ve step şartları altında tahıl üretimi yapmayı bildiklerine inanarak, yarımadanın Ukrayna'ya verilmesi doğrultusunda müzakerelere başladı. Hruşçov'un Kiev'de bulunan taraftarları Moskova'da bulunan meslektaşları gibi bu duruma ayak uydurdu. Şubat 1954'te Ukrayna, Rus ve Tüm-Birlik Yüksek Sovyetleri anlaşmayı imzaladı.

Kırım, Ukrayna'nın bir parçası oldu. Bu gelişme etnik değil, coğrafî ve iktisadî etmenlere dayalı olarak Cumhuriyet topraklarının ilk ve son genişlemesiydi. Kırım'da yaşayan 1,2 milyon nüfusun yüzde 71'ini Ruslar, yüzde 22'sini Ukraynalılar oluşturuyordu. Yarımada, Ukrayna hükümeti tarafından sağlanan yeni düzenlemeden, yatırımlardan ve uzmanlıktan yararlandı. 1953-1956 arasında Kırım şarabı üretimi ikiye katlandı ve elektrik üretimi yaklaşık yüzde 60 oranında arttı. Ancak, Kırım'ın ekonomisinin büyük patlaması, ilk aşaması 1963'te tamamlanan Kuzey Kırım Kanalı'nın inşa edildiği sonraki on yıl içerisinde geldi. İnşaatın devamındaki yıllarda kanal, Dinyeper'in suyunun yüzde 30 kadarını yarımadaya ulaştırmayı ve 6.000 kilometre kare tarım toprağını sulamayı mümkün kıldı. Bunun yanı sıra kanal, Feodosya, Kerç ve Sudak şehirlerine su tedarik ediyordu.

Nikita Hruşçov'un, Şubat 1956'da Moskova'da toplanan Yirminci Parti Kongresi'nde yaptığı gizli konuşma, Sovyetler Birliği ve onu meydana getiren cumhuriyetlerin yaşamında yeni bir dönemi açtı. Yeni lider, Josef Stalin'i, parti üyelerinin temizlenmesinin fitilini ateşleyerek sosyalist meşruiyet ilkelerini çiğnemekle suçladı. Parti üyesi olmayan milyonlarca kişiye zulmedilmesinden, 1932 ve 1933 yıllarındaki Büyük Kıtlık'tan ve ulusların topyekûn sınır dışı edilmelerinden söz etmedi. Hruşçov'un konuşmasıyla başlayan Stalinsizleştirme süreci devam ederken, Stanislav Kosior, Vlas Chubar ve Mykola Skrypnyk gibi eski Ukrayna liderleri aklandı. Ukrayna KGB'si -gizli polisin yeni ismi olan Devlet Güvenlik Komitesi- ve Ukrayna savcılığı, bir milyona yakın siyasî terör mağduru vakasını inceleyip, 300.000 civarı kişiyi akladı. Suçlamalar ve mahkûmiyetler, Ukrayna milliyetçiliğini savunmak, milliyetçi gizli örgütlerde yer almak ve Almanlarla iş birliği yapmakla suçlananlar için hükmünü korumuştu. Yine de hayatta kalan Ukrayna Katolik Kilisesi'nin piskopos ve rahiplerinin yanı sıra, on binlerce Ukraynalı milliyetçi gizli örgüt üyesi Gulag'dan serbest bırakıldı. KGB bu insanları salınmalarının ardından gözetim altına aldı.

Hruşçov inançlı biriydi. Komünizmin en üstün toplumsal düzen olduğuna inanıyordu. 1960'ların başlarında, kendi halkına ve dünyaya komünist toplumun temelinin sonraki yirmi yıl içerisinde tesis edileceğini resmen ilan etti. Zamanın Marksist-Leninist söylemine göre bu, SSCB'de yetersiz miktarda bulunan birçok tüketim malını bolca üretebilme gücü anlamına geliyordu. Hruşçov ayrıca, komünist yapı için yeni bir parti programı benimsedi. Yeni seküler dinin desteklenmesine, artık Komünist cennetin ortaya çıkacağı kesin tarihle birlikte, geleneksel dine karşı mücadele eşlik ediyordu. Stalin'in savaş sonrası politikasını geri çevirerek Hruşçov, komünizm gelmeden dinin yok edilmesini vaat edip çok da uzak olmayan bir gelecekte, televizyonda dine inanan son kişiyi göstereceğinin sözünü vererek, dinî kesimlere karşı yeni baskıların önünü açtı. Binlerce Ortodoks kilisesi, cami, sinagog ve ibadethane, 1920'ler ve 1930'ların din karşıtı kampanyasının canlanmasının bir parçası olarak kapatıldı. Ukrayna'da Ortodoks kiliselerinin sayısı 1960-1965 arasında yaklaşık olarak yarıya indi ve 8.207'den 4.565'e düştü. Büyük darbeyi alan yerler, özellikle Ukrayna'nın doğu ve orta bölgeleriydi. Galiçya'da ise yetkililer, Ortodoksluğa yeni geçmiş kişileri gizli Ukrayna Katolik Kilisesi saflarına itmemek için, çok fazla kilise kapatmama konusunda dikkatliydi.

Komünizmin geleceği tarihin duyurulması birçoğu için açıkça bir propaganda manevrasından ibaretse de Stalinci terörün bitmesi, savaş mahkûmlarından bazılarının serbest bırakılması, Stalin yönetiminin suçlarını ifşa eden eserlerin yayımlanması (1945-1953 yılları arasında Gulag'da mahkûm edilen Aleksandr Soljenitsin'in yazıları da dâhil), "Hruşçov yumuşaması" olarak bilinen bir nevi özgürlük atmosferi yarattı. Ukrayna'da bu döneme, eserleri geç Stalincilik döneminde yasaklanmış olan bir yazar ve sanatçı neslinin kamusal hayata dönüşü damga vurdu. Aralarında Moskova sürgününden kurtulup anavatanında çalışmalarına devam edebilmeyi başaran, Ukrayna'nın en tanınmış film yapımcısı Aleksandr Dovjenko da bulunuyordu.

1940'lar ve 1950'lerde saldırı altında olan Şair Maksym Rylsky ve Volodymyr Sosiura etkinliklerine devam ettiler. Bu kişiler, Sosyalist-realist edebiyatın ve kültürün sınırlarını zorlayan "altmışlar neslinin" önde gelen kişiliklerinden olan yeni bir Ukraynalı şair neslinin -Ivan Drach, Vitaly Korotich ve Lina Kostenko ve diğerleri- yetiştirilmesini sağladı.

Bu yeni parti çizgisi endişeli kadrolara, diğer şeylerin yanı sıra parti örgütünde toplu temizliğin bitmesi ve iktidarın adem-i merkezileşmesi anlamına gelen "Leninist ilkelere" geri dönüş olarak yutturuldu. İki değişiklik de bölge ve cumhuriyet seçkinlerini güçlendiriyordu ve Ukraynalı kadrolar yeni fırsatlara kavuşmaktan mutluluk duydular. İktisadî gelişmeden sorumlu bölge meclislerinin kurulmasıyla (1920'lerin politikasına bir diğer dönüş) Ukraynalı yetkililer kendilerini topraklarında bulunan işletmelerin yüzde 90'dan fazlasının ve tüm tarım tesislerinin yönetiminde buldular. Artık yöneticiler seleflerine nazaran merkezden daha bağımsızdı. 1950'lerin başlarından itibaren yerel memurlar, Rusya veya başka bir cumhuriyetten fiilen hiçbir parti ve hükümet görevlisi gelmeden Ukrayna'yı yönettiler. Yerel kadrolar, kendi üstüne bağlı olan bireysel parti liderinin konumuna bağlı olarak taraftar ağlarını örgütledi (parti aygıtında çok az kadın vardı). Ukrayna parti ağları, birlikteki diğer cumhuriyet ağlarının çoğundan daha dengeli ve bağımsız hale gelerek Kremlin'e kadar büyüdüler.

Hruşçov'un reformları sayesinde Sovyet sanayisi muazzam ölçüde büyüdü ve Sovyet toplumunun şehirleşme düzeyi arttı. *Huruşovka* olarak bilinen ucuz beş katlı apartmanlar inşa etme projesi, her Sovyet şehrinin siluetini değiştirdi ve yüz binlerce vatandaşın geçici barınaklardan taşınmasını sağlayarak müşterek konutları sınırlandırıp, onları ısınması, sıcak suyu ve iç tuvaletleri olan bireysel dairelerle değiştirdi. Hruşçov yıllarında devlet kaynaklarının çoğunun Kazakistan'ın Bakir Toprakları ile Sibirya'nın doğal kaynaklarına gitmiş olmasına rağmen Ukrayna, yeni sınaî büyümenin başlıca yarar sağlayanlarından biri –ve mağduru– oldu.

1950'ler ve 1960'larda Dinyeper'de üç yeni hidroelektrik santralinin yükselmesi, nehrin doğal akışını bozdu ve büyük yapay dalgalar yaratarak, tarım topraklarını ve yakınlardaki madenleri su altında bırakıp bölgenin ekolojisini sonsuza dek değiştirdi. Kitleler için tarım ilaçları ve tüketici malları üretmek üzere tasarlanmış olan kimya tesislerinin inşası, Cumhuriyetin iktisadî olanaklarını artırmasının yanında, ekolojik düzen üzerindeki baskıyı da artırdı. Ukrayna ayrıca, Soğuk Savaş'ın yaklaşık tamamı boyunca görülen silahlanma yarışının sonucu olan Sovyet atom ve uzay projelerine dâhil oldu. 1648'de Bogdan Hmelnitski ile Leh kraliyet ordusu arasındaki ilk savaşın gerçekleştiği alanın yakınlarındaki Jövti Vodi şehrinde uranyum bulunmuştu ve çıkartılıyordu. Tüm Avrupa'daki en büyük füze üretim tesisi, Dnipropetrovsk şehrinin yakınlarında inşa edildi. Sovyetlerin uzaya atılımında Ukrayna'nın yaptığı katkı çok büyüktü. Bu katkının ve Ukrayna'nın Sovyet cumhuriyetleri hiyerarşisi içindeki simgesel konumunun takdiri olarak, bir Sovyet roketiyle uzaya gönderilen ilk Rus olmayan kişi bir Ukraynalı oldu. Kiev bölgesinin yerlisi olan Pavel Popoviç, uzaya ilk seyahatini

1962'de gerçekleştirdi. İkinci uçuşunu ise 1974'te gerçekleşecekti.

Beklenilmiş olabileceği üzere, Sovyet uzay programı ile askerî-sınaî kompleksin gelişmesi, 1960'ların başlarında kendisini kıtlığın eşiğinde bulan halkın refahı için pek fazla bir katkı sağlamadı. Yiyecek kıtlığının doğrudan sebebi, Sovyet tarımını vuran birkaç kuraklıktı. Bu sefer, 1932-1933 ile 1946-1947'de olduğu gibi tahıl ihraç etmek yerine hükümet yurt dışından tahıl satın almaya karar verip o senelerde söz konusu olan felaketlerden kaçındı. Stalin'in döneminden belirgin bir kopuş söz konusuydu. Hruşçov, tarım ürünlerinin satış fiyatlarını belirgin ölçüde artırarak (tahılın fiyatı yedi kat artmıştı) köylülerin vahim durumunu ve kolektif çiftliklerin üretkenliğini iyileştirmeye çalıştı. Hruşçov ayrıca, ev içine yönelik gereksiz çabadan kurtulup, kolektif çiftlikler üzerinde çalışmak için daha fazla vakit ve güç sağlayacağını düşünerek, kolektif çiftçilerin bireysel arazilerini yarıya indirdi.

Hruşçov'un iyi niyetli politikaları, umut ettiği sonuçları getirmedi. Hruşçov, kolektif çiftliklerin neyin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini dayatmayı sürdürerek, Moskova'daki parti aparatçiklerinin tayin ettiği yerlerde yetişmeyen ve yetişemeyen buğday üretiminin arttırılmasını savunuyordu. Köylülere dinlenmeleri için daha fazla vakit vermesi, bireysel seviyede tarım ürünlerinin üretimini sekteye uğrattı. 1958-1962 arasında, bireysel mülkiyetteki evcil hayvan sayısı yirmi iki milyondan on milyona düştü. Üretkenliği artırması ve köydeki yaşam düzeyini yükseltmesi beklenen yenilikler, tereyağı fiyatlarının yüzde 50, etin yüzde 25 oranında arttığı şehirlerde ürünlerin daha pahalı olmasına sebep oldu. Şehirlerde yaşayan birçok kimse, 1950'leri kayıp cennet olarak hatırlıyordu. Köylüler ise 1960'ları tercih etmekteydi.

Ekim 1964'te, Hruşçov'un himayesinde olan Leonid Brejnev ve Nikolay Podgorni de dâhil olmak üzere, yakın çevresi bir saray darbesiyle Hruşçov'u iktidardan indirdiğinde, çok az sayıda Sovyet vatandaşının, Sovyetler Birliği'nin en büyük yenilikçilerinden biri için söyleyecek güzel bir sözü vardı. Buna karşın vatandaşlar, Hruşçov'un Stalinsizleştirme politikası sayesinde devrik lider ve onun dükkânların kepenklerini indirten ve tarım ürünlerinin fiyatlarını uçurtan iktisadî girişimlerinden alenen şikâyette bulunma imkânından mümkün mertebe yararlandılar.

Darbeyi kısmen, Hruşçov'un kendilerini iktisadî sıkıntılar nedeniyle suçlayıp iktidardan uzaklaştırmasından endişelendikleri için düzenlemiş olan yeni liderler işi sağlama almaya karar verdiler. Liderler, bölgesel ekonomi meclislerini kaldırarak ve Moskova'daki birlik bakanlıklarını tekrar Sovyet ekonomisinin asıl hükümet organları haline getirerek, 1930'larda geliştirilen Sovyet merkezî ekonomi modeline döndüler. Ancak tarımı devlet için bir gelir kaynağı olmaktan çıkarıp, Stalin döneminde olduğu gibi, durmadan yeni devlet desteği talep eden iktisadî bir kara delik haline getirerek, tarım ürünlerinin fiyatlarını nispeten daha yüksek bir seviyede tuttular. Kolektif çiftliklerin hiçbir zaman kolay olmamış olan yaşam koşulları bir şekilde gelişirken, üretkenlik ise artmamıştı; dahası, yeni liderler, bireysel arazileri asıl boyutlarına asla geri döndürmedi

ve tarım alanında bireysel girişimi bastırmaya devam ettiler. Hruşçov gibi, halkın yaşam düzeyini iyileştirmeyi resmî hedefleri haline getirdiyseler de özel mülkiyetten ve özel girişimin gücünden korkuyorlardı.

Hruşçov'un devrilmesi ve parti lideri olarak yerine, ideoloji tarafından daha az güdülenmiş olan Leonid Brejnev'in getirilmesi, "yarın komünizm geliyor" sloganlı propaganda kampanyasının sınırlanmasına sebep oldu. Bu durum ayrıca Stalin döneminde söz konusu olan kamuoyu tartışmalarının denetlenmesi ile siyasî baskıyı geri getirdi. Yeni yöneticiler, elbette, Andrei Sinyavsky ve Yuli Daniel'i –eserlerini Batı'da yayımlayan ve Sovyet karşıtı faaliyetlerden suçlanan iki yazar– yargılayarak bu değişikliğin işaretini verdiler. Tutuklamalar, 1965'in Sonbaharı'nda, Hruşçov'un görevinden uzaklaştırılmasından bir sene sonra gerçekleşti. 1966'nın başında, bu iki aydın sırasıyla beş ve yedi sene olmak üzere ağır hapis cezasına çarptırıldı. Duruşma, Hruşçov yumuşamasının sona erdiğinin işaretiydi.

Tutuklamalar Ukrayna'da birkaç ay önce 1965'in Yazı'nda başlamıştı. KGB'nin hedefinde yumuşama döneminde edebî ve kültürel etkinliklerine başlamış olan Kiev ve Lviv'de bulunan genç aydınlar bulunuyordu. Ukrayna muhalif hareketinin ilk eylemcilerinden olan Yevhen Sverstiuk, hareketi daha sonraları, özünde kültürel ve "diri bir idealizm (...) hakikat ve dürüstlük arayışı (...) resmî edebiyatı reddetme, ona karşı direniş ve karşı koyma" nitelikleri tarafından güdülenen bir hareket olarak tarif etmiştir. Ukrayna ulusu ve kültürünün gidişatı konusuyla ilgili olan genç aydınlar, savlarını Marksist-Leninist ifadelerle ileri sürerek Hruşçov'un Stalinsizleştirme ve "Leninizm'e dönüş" kampanyalarının sınırlarını zorladılar. Bu özellikle, Ukrayna muhalif hareketinin, *Enternasyonalizm mi yoksa Ruslaştırma mı?* başlıklı, ilk *samvydav* (Rusça: *samizdat* diğer bir deyişle kişisel olarak yayımlanmış) metinlerinden biri için de geçerliydi. Ukraynalı muhaliflerin 1965'te tutuklanmalarının hemen ardından, genç edebiyat eleştirmeni Ivan Dziuba tarafından yazılan tez, Stalin'in Sovyet milliyetler politikasının Leninci yönlerini kaybetmiş, enternasyonalizmi reddetmiş ve Rus şovenizminin kölesi olduğunu savunuyordu.

Yönetimin giderek artan siyasî katılığı ve her türlü muhalefete karşı büyüyen tahammülsüzlüğüne rağmen "Hruşçov yumuşaması", Ukrayna'da ilk genç aydının tutuklanmasıyla sonlanmadı ve 1970'lerin başlarına kadar bazı noktalarda varlığını sürdürdü. Bu kesinlikle, Ukrayna Komünist Partisi Genel Komitesi'nin ilk sekreteri ve birlik Politbürosu'nun bir üyesi olan Petro Şelest'in güçlü desteğini bulan ulusal komünizmin hakiki dirilişiydi. Doğu Ukrayna'nın Harkiv bölgesinden gelen köylü bir ailenin çocuğu olan Petro Şelest, 1920'lerde partiye katılmıştı. O dönemin ulusal komünistleri gibi (içlerinden biri olan Mykola Skrypnyk, aklanmakla kalmamış, Ukrayna'da 1960'larda göklere çıkarılmıştı) Şelest de asıl görevinin Moskova'dan aldığı emirleri uygulamak değil Ukrayna'nın iktisadî gelişimini ve kültürünü desteklemek olduğuna inanıyordu. Ukraynaca, giderek artan Rusça baskısının altında eziliyordu: Rusça eğitim veren okullardaki öğrencilerin oranı 1939'ta yüzde 14'ten, 1955'te yüzde 25'e ve

1962'de yüzde 30'dan fazlaya artarken Ukraynaca eğitim veren okulların sayısı savaş öncesi yıllardan beri düşmekteydi.

Bu sayılar, sosyalizm deneyine olan bağlılık unsurları ile yerel vatanseverlik ve Ukrayna tarihi ve kültürünün yaşatılmasını birleştiren, Alman saldırısının bastırılmasında Cumhuriyetin rolünden ve Cumhuriyetin birlik içerisinde yükselen konumundan gurur duyan yeni bir tür Ukrayna kimliğinin oluşturulmasına önderlik eden Petro Şelest'i rahatsız ediyordu. Bu yeni kimlik, 1920'lerde oluşan Sovyet kimliği ile iki savaş arası dönemde Polonya, Romanya ve bir derece Transkarpatya'da şekil almış olan ulusal kimliğin bir karışımıydı. Baskın olmasına rağmen Sovyet bileşeni uyum sağlayıp, kültürel açıdan daha Ukraynalı hale gelerek, aksi halde olacağından daha kendine güvenen bir duruma geldi.

Bazı açılardan 1920'lerdekine benzeyen Moskova'daki siyasî durum, Şelest'in ulusal komünizm fikrine dönmesini ve Hruşçov'un devrilmesinin çok sonrasında bu düşüncelerin peşinden gitmesini sağladı. Birkaç siyasî topluluk, parti ve hükümetin denetimi için birbiriyle savaşıyordu ve bu anlamda Moskova için Ukrayna'nın parti kadrolarının desteği 1920'lerde olduğu kadar önemliydi. Şelest, KGB'nin eski başkanı olan Alexander Şelepin tarafından yönetilen kadrolarla rekabet eden Brejnev grubuna, Ukrayna'nın sınırlı siyasal ve kültürel özerkliği karşılığında destek vermekten memnundu. Bu resmî olmayan anlaşma, Şelepin'i arka plana atan Brejnev, Şelest'e karşı harekete geçmeye karar verince 1972'de sona erdi. Şelest, Mayıs 1972'de Moskova'ya alındı ve hâlâ Moskova Politbüro'nun bir üyesi olsa da Ukrayna tarihinden ve Cumhuriyetin sosyalist rejim altındaki başarılarından gururla bahseden *Ah Ukrayna, Bizim Sovyet Ülkemiz* isimli kitabından ötürü, milliyetçiliğe sapmakla suçlandı.

Brejnev, Şelest'in yerine kendi yerlisi olduğu Dnipropetrovsk bölgesinden gelen Volodymyr Shcherbytsky isimli sadık dostunu getirdi. Dnipropetrovsk fraksiyonu Moskova ve Kiev'deki kadroları bir kenara itiyor ve Sovyet partisine ve devlet aygıtına daha hâkim hale geliyordu. Şelest'in Ukrayna'dan ayrılmasının ardından, onun sadık dostları temizlendi ve Ukrayna aydınlarına saldırı gerçekleştirildi. "Ulusal komünist" *Enternasyonalizm mi yoksa Ruslaştırma mı?* isimli kitabın yazarı olan Ivan Dziuba, 1965'te yazmış olduğu eseri için beş sene boyunca çalışma kampına ve beş sene de sürgüne gönderildi. Özellikle "milliyetçi" Kazak dönemi olmak üzere, Ukrayna'nın 1917 öncesi tarihini inceleyen Mykhailo Braichevsky ve diğer birçok tarihçi ve edebiyat âlimi Ukrayna Bilim Akademisi kurumlarından temizlendi. KGB, Ukrayna'da, Petro Şelest'in yönetiminde tamamlayamadığı işlerine kaldığı yerden devam ediyordu. Ama baskılar da ancak belirli bir noktaya kadar etkili olabiliyor ve sürebiliyordu. Ukrayna parti seçkinleri ve Ukraynalı aydınlar Moskova'ya karşı bir daha cephe aldıklarında bu artık Leninci ilkelere dönüş sloganı altında olmayacaktı.

25
Elveda Lenin!

Ukrayna vatandaşları diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki benzerleriyle birlikte 15 Kasım 1982'de televizyon ekranlarına kilitlendi. Tüm kanallar Moskova'dan bir haber bildiriyordu: Sovyetler Birliği'nin liderleri, pek çok yabancı devletten ve uluslararası kuruluştan temsilciler ve on binlerce Moskovalı dünyanın süper gücünü on sekiz yıl boyunca yönetmiş Ukrayna'nın yerlisi olan Leonid Brejnev'e veda etmek için Kızıl Meydan'da toplanmıştı. Uzun süredir kronik bir hastalığın pençesinde olan Brejnev birkaç gün önce uykusunda ölmüştü. Başka bir lider tanımayan milyonlarca televizyon izleyicisi, resmî propagandanın övgüyle söz ettiği "tüm dünyada barış için yorulmak nedir bilmeden savaşan Leonid İlyiç Brejnev"in öldüğüne inanmakta zorlanıyordu. Onun yetmişliklerden oluşan rejimi Sovyet toplumundaki dikey hareketliliği dondurmuş, değişim umutlarını hayal kırıklığına uğratmış ve zamanı durdurmaya muktedir görünmüştü. Faaliyetin adı "istikrar"dı. Kısa süre sonra ise Brejnev dönemi bir duraklama olarak anılacaktı.

Ukrayna'da 1966'dan 1985'e dek geçen sürede yıllık büyüme oranı sanayide yüzde 8,4'ten yüzde 3,5'e, hiçbir zaman iyi bir başarı göstermeyen tarımda ise yüzde 3,2'den yüzde 0,5'e düştü. Bunlar düzmece raporlar döneminde pek bir anlam ifade etmeyen resmî rakamlardı. Gerçekler daha acımasızdı. Sovyetler Birliği yurt dışında satılan petrol ve doğalgazdan gelen sıcak paraya git gide daha bağımlı hâle geliyordu. 1970'lerin başında Sovyet ve Batılı mühendisler Sibirya ve Orta Asya'dan Avrupa'ya doğalgaz getirmek için boru hatları inşa etmekle meşgulken Daşava ve Şebelinka rezervlerinden gelen Ukrayna doğalgazı sıcak para getirmesi için yerel tüketicinin elinden alınarak Avrupa'ya nakledabout iliyordu. Doğalgaz rezervleri tüketilen Ukrayna zamanla doğalgaz ithal eden bir ülke hâline gelecekti.

Hruşçov'un Sovyet halklarına verdiği komünist düzende yaşam sürme sözü asla gerçekleşmedi ve rejimin propagandacıları bunu tamamen unuttu. Yaşam düzeylerindeki serbest düşüşü sadece dünya pazarlarındaki yüksek petrol fiyatları yavaşlatabildi. Brejnev öldüğü zaman hem seçkinler hem de genel nüfus arasında sadece komünizme değil -Sovyet toplumsal düzeninin tanımı olarak komünizmin yerini alan- "gelişmiş sosyalizm"e yönelik kuşkular da zirve yaptı. Brejnev'in tabutu Kremlin duvarının yakınında yeni açılmış bir mezara yerleştirilirken Kremlin kulelerindeki çanlar bir saat boyunca çaldı; ateşlenen silahlar bir devrin sona erdiğinin ve yeni bir dönemin başladığının işaretini veriyordu. Yeni dönem beraberinde radikal reform girişimleri, iktisadî çöküş ve Ukrayna'nın kendi bağımsızlığı ile daha kararsız Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığına giden yolda önderlik ettiği bir süreç olan güçlü Sovyetler Birliği'nin siyasî parçalanışını getirecekti.

Defnedilen Brejnev'e methiyeler düzmek üzere Lenin'in mozolesindeki pod-

yumda bir araya gelen Politbüro üyeleri arasında bir adam diğerlerinden ayrılıyordu: O soğuk Kasım gününde bir saygı göstergesi olarak şapkasını takmamış olan kır saçlı Ukraynalı parti lideri Volodimir Şçerbitski. Kariyerinin büyük bölümünde Brejnev'le çalışan Şçerbitski'nin yas tutmak için özel bir sebebi vardı. Bu beklenmeyen ölümden önce Kremlin salonlarında Merkez Komite'nin yaklaşmakta olan genel kurulunda Brejnev'in yerini Şçerbitski'ye bırakarak Dnipropetrovsk fraksiyonunun ülke yönetimindeki üstünlüğünü güvence altına alacağı dedikoduları dolaşmaktaydı. Bölgenin yerlisi olan Şçerbitski Kiev'e gelmeden önce Dnipropetrovsk'un parti yöneticisiydi. Fakat Brejnev genel kuruldan önce öldü. Partinin yeni lideri, eski KGB başkanı Yuri Andropov'un Dnipropetrovsk kliğiyle hiçbir ilgisi yoktu ve kısa süre sonra Brejnev'in dostlarının yolsuzluklarını takibe alacaktı.

Cenazeden sonra Şçerbitski Ukrayna'ya geri dönüp saklanacak ve bu istikrarsız zamanlarda hayatta kalmaya çalışacaktı. Politbüro üyeleri arasında altmış dört yaşında, sağlıklı bir delikanlıydı. Rakipleri daha yaşlı ve sağlıksızdı. Ayrıca Şçerbitski Ukrayna parti örgütünün başındayken kendine sadık bir ekip kurmayı başarmıştı. 1984'ün Aralık ayında ölen Andropov'dan ve 1985'in Mart ayında ölen halefi Konstantin Çernenko'dan daha uzun yaşamıştı. Fakat Moskova'da zirveye çıkma olasılığı artık geride kalmıştı. Rus ve Ukraynalı seçkinler arasında Nikita Hruşçov'un kurduğu ve Brejnev'in güçlendirdiği ortaklık tamamen sona ermişti. Sovyetler Birliği'nin 1985 Martı'nda iktidara gelen yeni ve diri lideri Mihail Gorbaçov'un Ukrayna parti örgütüyle hiçbir bağı yoktu. Rus bir baba ve Ukraynalı bir anneden olan Gorbaçov -Rus ve Ukraynalı nüfusun birlikte yaşadığı- Kuzey Kafkasya'da büyümüş ve çocukluğunda Ukrayna halk şarkılarını öğrenmişti. Fakat o her şeyden önce, Rusya dışında hiçbir cumhuriyetle özel bağı olmayan bir Sovyet vatanseverdi. Brejnev'in cumhuriyetlerdeki müttefiklerinin yarattığı menfaat piramitlerini, kendi konumu ve iktidara geldikten sonra yürürlüğe koyduğu reform programı için büyük bir tehdit olarak görüyordu.

Son otuz yıldır devam eden, Ukraynalı kadroların Moskova'ya taşınması işi artık durmuştu. Gorbaçov Rus bölgelerinden yeni insanlar getiriyordu. Aralarında müstakbel düşmanı Boris Yeltsin de vardı. Gorbaçov 1986'nın Aralık ayında, Stalin'in ölümünden beri merkez ve cumhuriyetler arasında mevcut olan gayriresmî antlaşmayı ihlal etti -her cumhuriyetin parti lideri o ülkenin vatandaşı olmalıydı. Gorbaçov ise Kazakistan'da, bir etnik Rus olan Gennadiy Kolbin'i, Brejnev yanlısı etnik Kazak Dinmuhammed Konayev'in yerine "tepeden indirmişti". Yeltsin gibi Sverdlovsk (günümüzde Urallardaki bir sanayi şehri olan Yekaterinburg) parti örgütünün bir ürünü olup Kazakistan'la hiçbir bağı olmayan ve orada hiç çalışmamış Kolbin'in atanması kararı Kazak öğrencileri sokağa dökerek SSCB'nin savaş sonrası tarihinde ilk milliyetçi ayaklanmaya sebep oldu.

Moskova'daki yeni yönetim ile Ukrayna'nın liderleri arasındaki çatlak Ukrayna'yı vuran, dünya tarihindeki en kötü teknoloji felaketinin -Kiev'e 113 kilometreden az mesafede bulunan Çernobil nükleer santralinde 1986'nın Nisan ayında gerçekleşen

patlama- ardından iyice öne çıktı. Ukrayna'ya nükleer enerji getirme fikri Ukraynalı bilim insanları ve iktisatçılara aitti. Hızla gelişen Ukrayna ekonomisi için yeni elektrik kaynakları üretmek isteyen Petro Şelest 1960'larda ülkenin parti lideriyken bunun için lobi faaliyetlerinde bulunmuştu. Çernobil nükleer santrali 1977'de faaliyete geçtiği zaman, '60 kuşağının öncü aydınlarından İvan Draç'ın da aralarında olduğu Ukraynalı entelektüeller, nükleer çağın ülkelerine gelişini kutluyordu. Draç ve diğer Ukraynalı vatanseverler için Çernobil, Ukrayna'nın modernleşmesi için atılan bir adımdı. Ancak o ve diğer nükleer sevdalıları projenin Moskova'dan yönetildiğini ve nükleer santralin nitelikli çalışanları ile yöneticilerinin çoğunun Ukrayna dışından geldiğini fark edemediler. Cumhuriyet elektrik enerjisi alıyordu ama her Sovyet nükleer tesisinde olduğu gibi santralde olup bitenler üzerinde çok az denetimi vardı. Ayrıca Ukrayna'nın çoğu sanayi girişimi tüm birlik bakanlarının yetkisi altındaydı. Santralin kendisini ve orada gerçekleşen kazayı dünya, santrale en yakın şehrin adının Rusça söylenişiyle tanımıştı -Çornobil değil, Çernobil.

26 Nisan 1986 gecesi Çernobil enerji santralinin dördüncü reaktörü hatalı bir türbin testi yüzünden patladı ve Ukraynalı liderler kendi kaderleri ile ülkeleri üzerinde ne kadar az egemenlikleri olduğunu birdenbire fark etti. Bazı Ukraynalı görevliler kazanın etkileriyle ilgilenen merkezî komisyona katılmaya davet edildi ama orada çok az etkileri vardı ve kendilerini Moskova'dan ve Moskova'nın olay yerindeki temsilcilerinden gelen talimatlara uymak zorunda buldular. Santralin 30 kilometre çevresinde yaşayanların başka yerlere yerleştirilmesini örgütlediler ama Cumhuriyet halkını kazanın ölçeği ve gelecek nesillerde yol açacağı sağlık tehdidiyle ilgili bilgilendirmeleri yasaktı. Cumhuriyetin resmî yetkililerinin Ukrayna'nın kaderi üzerindeki güçlerinin sınırı, kuzeye ve doğuya doğru esen rüzgarların yön değiştirip güneye dönerek radyoaktif bulutları Ukrayna'nın başkentine taşıdığı 1 Mayıs 1986 sabahında tamamen belirginleşti. İki milyondan fazla insanın yaşadığı bir şehirde hızla değişen radyolojik durum karşısında Ukraynalı yetkililer 1 Mayıs Uluslararası İşçi Bayramı yürüyüşünü iptal etmesi için Moskova'yı ikna etmeye çalıştı ama başaramadı.

Parti yöneticileri 1 Mayıs sabahında yürüyüşü başlatması için düzinelerce öğrenci ve işçiyi Kiev şehir merkezine getirdiğinde cumhuriyetçi liderlerden birinin yokluğu göze çarpıyordu: Volodimir Şçerbitski. Uzun kariyeri boyunca ilk kez 1 Mayıs yürüyüşüne geç kalmıştı. Limuzini sonunda Kiev'in ana caddesi ve yürüyüşün merkez noktası olan Hreşçatik'e ulaştığında Ukrayna parti liderleri bariz biçimde mutsuz görünen bir Şçerbitski ile karşılaştı. Ukrayna parti lideri yardımcılarına, "o bana dedi ki: Eğer yürüyüşü berbat edersen parti kartını masaya bırakacaksın" dedi. Hiç kimse "o"nun kim olduğundan şüphe etmiyordu. Ülkede sadece bir kişi, Mihail Gorbaçov, Şçerbitski'yi partiden atmakla tehdit edebilirdi. Hızla yükselen radyasyon seviyesine rağmen Gorbaçov, Ukraynalı astlarına durumun denetim altında olduğunu hem ülkeye hem dünyaya kanıtlamaları ve Çernobil patlamasının nüfusun sağlığını tehdit etmediğini göstermeleri için her zamanki gibi davranmalarını emretmişti. Şçerbitski

ve diğer parti liderleri bunun böyle olmadığını biliyordu ama Moskova'nın emirlerine uymaktan başka seçenekleri olmadığını düşünüyorlardı. Yürüyüş tasarlandığı gibi devam etti. Sadece süresini dört saatten iki saate düşürebilmişlerdi.

Çernobil nükleer santralindeki dördüncü reaktörün patlaması ve kısmen erimesiyle atmosfere yaklaşık 50 milyon curie radyasyon -beş yüz Hiroşima bombasına eşit miktarda- salındı. Sadece Ukrayna'da 50.000 kilometrekareden fazla arazi -Belçika'dan daha büyük bir alan- kirlendi. Sadece reaktörün çevresinde, patlamayı takip eden ilk haftalarda 90.000'den fazla insanın tahliye edildiği giriş-çıkışa kapalı bölgenin büyüklüğü 2.600 kilometrekareydi. Çoğu, evini bir daha göremeyecekti. Santralde çalışan yaklaşık 50.000 inşaat işçisi ile operasyon çalışanına ev sahipliği yapan ve Sovyetler Birliği'nin son günlerini anan bir modern zaman Pompeisi olan Pripyat şehri bugün bile boştur. Komünist Parti'yi kutlayan sloganların yanı sıra Vladimir Lenin ve komünizmin yaratıcılarının fotoğrafları hâlâ Pripyat duvarlarındadır.

Nükleer atıklar Ukrayna'da 2.300 yerleşimi ve üç milyondan fazla insanı doğrudan etkiledi. Patlama Dinyeper Nehri'ne bağımlı yaşayan yaklaşık otuz milyon insanın hayatını tehlikeye attı. Kaza ülkenin en eski yerleşim yeri olan ve yerel nüfusun binlerce yıl boyunca step savaşçılarından korunduğu Ukrayna'nın kuzeyindeki ormanlar için bir faciaydı. Göçebelere karşı korunak ve 1932-1933'teki büyük kıtlıkta hayatta kalanlar için yiyecek sağlayan ormanlar artık yıkım kaynağı olmuştu. Ağaç yaprakları, görünmeyen ve kaçmanın mümkün olmadığı bir düşman olan radyasyonu yaymaktaydı. Bu küresel ölçekte bir felaketti ve komşu Beyaz Rusya dışında hiçbir yerde durum Ukrayna'daki kadar ağır değildi.

Çernobil kazası Moskova'dan ve onun tüm parti ve toplum hatlarındaki politikalarından duyulan memnuniyetsizliği keskin biçimde artırdı. Radyasyon parti liderlerinden sıradan vatandaşa kadar herkesi etkilemişti. Ukrayna parti liderleri felaketin sonuçlarının üstesinden gelmesi ve merkezin yarattığı kargaşayı temizlemesi için halkı harekete geçirirken halkın çoğu neden kendilerinin ve aile fertlerinin hayatlarını tehlikeye attıklarını kendi kendine soruyordu. Sofralarında merkezin yanlış politikalarından yakınıyor ve hayal kırıklıklarını güvendikleri insanlarla paylaşıyorlardı. Sadece Ukraynalı yazarlar sessiz kalmayacaktı. İçlerinden çoğunun nükleer santrali on yıl önce coşkuyla karşıladığı Ukrayna Yazarlar Birliği üyeleri tarafından düzenlenen toplantılarda, nükleer santrali Moskova'nın ülkelerinde kurduğu hakimiyetin bir aracı olduğunu söyleyerek lanetliyorlardı. Suçlamaya öncülük edenler arasında Kiev'deki bir tıp okulunda öğrenci olan oğlu kazadan kısa süre sonra gerekli talimatlar ve koruyucu giysilerden yoksun olarak Çernobil'e gönderilen ve şimdi radyasyon zehirlenmesi geçiren İvan Draç da vardı.

Çernobil felaketi, merkez ile cumhuriyetler ve Komünist Parti ile halk arasındaki ilişkiler hakkında esaslı soru işaretleri yaratarak ve Brejnev döneminde onyıllar süren duraklamanın ardından yeniden sesini çıkarmak için mücadele eden bir toplumdaki ilk büyük kamusal tartışmanın başlamasına yardımcı olarak, Ukrayna'yı uyandırdı.

1960 kuşağı ön saflardaydı. Aralarında, 1987'nin sonlarında, ileride Yeşil Parti'ye evrilecek olan bir çevre topluluğunu örgütleyen yazar Yuri Şçerbak da vardı. Ukrayna'yı Moskova'nın kurbanı olarak sunan ekolojik hareket Gorbaçov reformları döneminde Ukrayna'daki milliyetçi hareketlerin ilk biçimlerinden biri oldu. Kremlin'deki yeni adam sadece Ukrayna parti yönetimini soğutmakla kalmayıp aynı zamanda demokrat zihniyetteki entelektüelleri ve milliyetçi bilince sahip entelijansiyayı seçkinlere karşı harekete geçmeleri için güçlendirmişti. Durum belirgin hale geldikçe, Ukrayna'da çatışan iki topluluk -komünistler ve doğmakta olan demokrat muhalefet- genel olarak Moskova'ya ve özel olarak da Gorbaçov'a muhalefet etmekte ortak bir menfaatleri olduğunu keşfedecekti.

Mihail Gorbaçov pek çok açıdan altmış kuşağındandı. Dünya görüşü büyük oranda Hruşçov'un Stalinsizleştirme kampanyasınca şekillendirilmişti ve hem SSCB hem de Doğu Avrupa'daki liberal iktisatçılar ve siyaset bilimciler tarafından 1960'larda teşvik edilen sosyalist reform fikirlerinden ilham almıştı. 1968 Prag Baharı'nın başlıca fikir babalarından biri olan Zdeněk Mlynář 1950'lerde Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi yurdunda Gorbaçov'un oda arkadaşıydı. Gorbaçov ve danışmanları sosyalizmi daha etkin ve "kullanıcı dostu" kılmak için ya da 1968'deki Sovyet işgalinden önce Prag'dakilerin dediği gibi sosyalizme insan sureti kazandırmak için reforma gereksinim duyuyordu.

Gorbaçov temel bir reform gerektirmeyen ama mevcut kurum ve kaynakların daha etkin biçimde kullanımına vurgu yapan, Sovyet iktisadî gelişimini "hızlandırma" programıyla işe koyuldu. Fakat Sovyet ekonomisi hızlanmak şöyle dursun, düşüş içerisindeydi. Brejnev döneminden bahsederken "bir uçurumun kenarındaydık ama sonrasında ileriye doğru büyük bir adım attık" şeklinde şakalar yapılmaktaydı. "Hızlanma" söylemi kısa sürede yerini karar sürecini Moskova'daki bakanlıklardan alıp Hruşçov'un döneminde olduğu gibi bölge ve cumhuriyetlere değil, bireysel girişimlere aktaran "perestroyka" ya da yeniden yapılanma siyasetine bıraktı. Bu, Gorbaçov'un "glasnost" ya da şeffaflık politikasının, Moskova merkezli medyanın da artık teşvik etmekte olduğu, aşağıdan gelecek eleştirilere maruz bırakacağı merkezî bürokrasiyi ve yerel patronları üzdü. Perestroyka aslen yeni lidere ve onun reformcu fikirlerine, Brejnev döneminin kamusal hayat üzerindeki denetimleri ve resmî propagandanın yalanlarından bıkmış entelektüeller ile şehirli entelijansiya arasındaki desteği hareketi geçirdi.

Gorbaçov'un reformları aşağıdan gelecek siyasî hareketlilik için fırsatlar yarattı. Gulaglardan henüz yeni serbest bırakılmış olan, Ukrayna'nın 1960 ve 1970'lerdeki muhalifleri yeni siyasal ve toplumsal iklimden ilk faydalananlar olacaktı. Bu kişiler 1988 Baharı'nda perestroyka Ukraynası'nın ilk açık siyasî örgütü olan Ukrayna Helsinki Birliği'ni kurdular. Birliğin Moskova'da eğitim görmüş ve yirmi beş yıldan uzun bir süreyi hapishanede ve sürgünde geçiren başkanı Avukat Levko Lukyanenko da dâhil

çoğu üyesi Brejnev döneminin Ukrayna Helsinki Topluluğu'ndandı. 1976'da kurulan bu muhalif örgüt Sovyet hükümetinin Helsinki'de düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı'nda tanımlanan insan hakları yükümlülüklerine uyup uymadığını izleme görevini üstlenmişti. Topluluğun ve daha sonra Birliğin çoğu üyesi vatandaşlık siyasetinin "Leninist ilkelerini" yeniden yürürlüğe almak istediyse de Petro Şelest'in Ukrayna'dan uzaklaştırılmasıyla birlikte 1972'de serbest bırakılanlar onların komünist ülkülerine son verdi. Helsinki hareketi Ukraynalı muhaliflere yeni bir ideoloji, siyasal ve kültürel terimler içerisinde tanımlanmış olan, hem bireylerin hem ulusların haklarını içeren insan hakları ideolojisini sağladı.

Ulusal kültürün, özellikle dilin savunulması perestroykanın ilk yıllarında Ukrayna toplumunu canlandıran anahtar meselelerden biriydi. Ukrayna'da gerçek anlamda oluşturulan ilk kitle örgütü, kurulduğu 1989 yılının sonunda 150.000 üyeye sahip olan Ukrayna Dil Topluluğu'ydu. Ukraynalı entelektüeller, Ukrayna ulusunun temellerini oluşturan dil ve kültürlerinin tehdit altında olduğuna inanıyordu. Dil özellikle sorunlu bir alandı. 1989 nüfus sayımına göre Ukraynalılar elli bir milyonluk ülke nüfusunun yüzde 73'ünü oluşturuyordu ama içlerinden sadece yüzde 88'i Ukraynacanın ana dilleri olduğunu belirtiyordu. Bu büyük oranda, kırsalda yaşayan Ukraynalıların kültürel olarak Ruslaşmak üzere şehirlere göç ettiği bir kentleşme sürecinin sonucuydu. 1980'lerle birlikte (Rusların hâlâ çoğunlukta olduğu Donetsk şehri bir istisnaydı) çoğu Ukrayna şehrinde etnik Ukraynalı büyük topluluklar mevcut olsa da Batı Ukrayna'daki Lviv hâriç tüm büyük şehirlerde iletişim dili Rusça idi. Ukrayna Dil Topluluğu dikkatini öncelikle gündelik hayatta Ukraynaca konuşmayan ama belirgin bir Ukraynalı kimliğine sahip olup kendilerinin veya çocuklarının bu dili konuşması gerektiğine inanan etnik Ukraynalılara yönelterek süreci tersine çevirmek istedi. Bu, zorlu bir mücadeleydi.

1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği, bazen sadece geleceği değil geçmişi de kestirilemeyen bir ülke olarak tasvir ediliyordu. Rus olmayan diğer milletler gibi Ukraynalılar da resmî Sovyet tarih yazımı ve propagandaları yüzünden onyıllar boyunca kendilerinden saklanan bir geçmişi geri kazanmaya, yeniden bulmaya çalışıyordu. "Yeniden bulma" Mykhailo Hrushevsky'nin yüz binlerce baskısı yapılan tarihî yazılarının kamusal alana geri dönüşüyle başladı. Pek çoğu 1930'ların terör ortamından sağ çıkamamış, Ukrayna kültürünün İnfaz Edilmiş Rönesansı diye bilinen durumun temsilcileri olan 1920'lerin yazar ve şairlerinin eserleri de yeniden basıldı. Anma Topluluğu, Rusya ve diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Stalin'in Büyük Temizlik döneminde işlediği suçları ortaya çıkarmaya öncülük etti. Ukraynalı entelektüellerin bu konuda anlatacakları ülkelerine özgü eşsiz hikâyeler vardı. Bunların ilki rejimin tamamen örtbas ettiği 1932-1933'teki Büyük Kıtlık'tı. İkincisi ise Ukrayna Milliyetçileri Örgütü ve Ukrayna Direniş Ordusu tarafından 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında Sovyet rejimine karşı girişilen silahlı direnişti.

Kıtlık Doğu Ukrayna'da tecrübe edilmişken, milliyetçi direniş ve isyan Batı Ukray-

na'da yaşanmışsa da bir tarihsel olayla, Kazak geçmişi hikâyesiyle yeniden canlandırılan cazibe doğu ve batıyı birleştirecek güce sahipti. Petro Şelest'in görevden uzaklaştırıldığı 1972'den sonra yetkililer, tarihçiler ve yazarlar arasında Kazak severler denilenlere yönelik bir tasfiyeye girişmiş ve Kazak tarihine duyulan ilgiyi bir çeşit milliyetçilik ifadesine eş tutmuştu. Şimdi ise, resmî dünya tarihi görüşünün çökmesiyle birlikte Kazak miti kâmusal alanda yerini almıştı ve hatta Brejnev'in propagandacılarının iddia ettiği gibi ulusal görüşle yakından ilişkiliydi.

1990 Yazı'nda çoğu Galiçya ve Batı Ukrayna'dan gelen Ukraynalı eylemciler Zaporijya ve Aşağı Dinyeper'deki Kazak yörelerine doğru kitlesel bir "doğuya yürüyüş" etkinliği düzenledi. Yürüyüşün amacı Cumhuriyetin doğu bölgelerinde Ukraynalı kimliğini "uyandırmaktı". Bu, on binlerce insanı harekete geçirip hâlâ oldukça komünist yanlısı olan Güney Ukrayna'da baskın olan tarih görüşüne zıt bir Ukrayna tarihini sevdiren büyük bir başarıydı. Yürüyüşe başlangıçta karşı çıkan yetkililer ertesi yıl giderek yükselen Kazak mitolojisi gemisine atlamaya karar verdi. Hem Doğu hem Batı Ukrayna'da kendi Kazak etkinliklerine destek oldular ama bekledikleri siyasî getiriyi alamadılar. Parti ve partinin inandırıcılığı hızlı bir düşüş içerisindeydi.

Şçerbitski terimi ilk kez duyduğunda çalışanlarına "'perestroyka' sözcüğünü hangi aptal icat etti?" diye sordu. Kiev'e bir ziyarette bulunan Gorbaçov, KGB tarafından seçilen insanlardan yerel liderlere baskı uygulamalarını istedi. Toplantıda bulunan Şçerbitski yardımcılarına döndü ve kafasını işaret edip Gorbaçov'un aklını yitirdiğini ima ederek "kime güvenecek o zaman?" diye sordu. Gorbaçov 1989'un Eylül ayında kendini Brejnev rejiminin Politbüro'daki son adamı Şçerbitski'yi de yerinden edecek kadar güçlü hissediyordu. O ay tüm Politbüro'nun, Şçerbitski'nin görevden alınması yönünde oy kullandığını partinin seçkinlerine bildirmek üzere Kiev'e geldi. Ukrayna Merkez Komitesi'nin onu birinci sekreterlik görevinden de almak dışında bir seçeneği yoktu. Altı aydan kısa bir süre sonra Şçerbitski hastalığa yenik düşecek, sadece kariyerinin sonuyla değil hayatı boyunca hizmet ettiği siyasal ve toplumsal düzenin sonuyla da ilgilenemeyecekti.

1989 yılı Ukrayna siyasî tarihinde pek çok yönden bir dönüm noktasıydı. Sovyet meclisi için yapılan yarı serbest seçimler ile kitle siyasetinin ortaya çıkışına, 1989'un Sonbaharı'nda üye sayısı 300.000'e yaklaşan ve o yılın sonunda bu sayının iki kattan fazla arttığı Perestroyka İçin Halk Hareketi adındaki ilk kitlesel siyasî örgütün kurulmasına, Stalin rejiminin yeraltına ittiği ama destekçilerinin şimdi milyonları bulduğu Ukrayna Katolik Kilisesi'nin yasallaşmasına şahit olundu. 1990'da yeni Ukrayna meclisi için yapılan seçimler Kiev'deki siyasî atmosferi çarpıcı biçimde değiştirdi. Demokrasi yanlısı vekiller, meclisteki toplam vekil sayısının sadece dörtte birini oluştursa da Ukrayna siyasetinin rengini değiştirmeyi başaran Halk Konseyi adında bir blok oluşturdular. Ukrayna meclisi 1990 Yazı'nda Baltık cumhuriyetleri ve Rusya'daki kader arkadaşlarının yolunu takip ederek Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlık ilanı

ülkenin SSCB'den ayrılmasını şart koşmuyordu ama kanunlarına Birliğin kanunları karşısında üstünlük veriyordu.

Merkez, Cumhuriyetin bağımsızlık ilanını durdurmakta acizdi. Sovyet reformlarının babası Gorbaçov'un başı şimdi büyük dertteydi. Komünist seçkinleri kendinden uzaklaştırdı, hem merkezde hem de cumhuriyetlerdeki entelijansiyanın desteğini kaybetti. İktisadî reformlar üretim rakamlarını düşüşe geçirip zaten düşük olan yaşam düzeyini daha da kötüleştirerek iktisadî düzenin dengesini bozdu. Parti liderleri iktidarlarını tehdit eden reformlardan memnun değildi ve reformları kaybetmeye mahkûm diye nitelendirerek konumlarını daha da tehlikeye attılar. Bunun aksine entelektüeller reformların yeterince radikal olmadığını ve geç kalındığını düşünüyordu. Şaşırtıcı biçimde, bu birbirine düşman gruplar Gorbaçov'da ve bir bütün olarak merkezde ortak bir düşman buldular. Egemenlik ve nihayetinde tam bağımsızlık Ukrayna'nın siyasî yelpazesindeki bu muhalif kuvvetler arasında iş birliğini mümkün kılan ortak bir düzlem hâline geldi.

Ukrayna'daki kitle hareketleri, tarihin tanımladığı çeşitli bölgesel kalıpları takip etti. Hareket Molotov-Ribbentrop Paktı temelinde Sovyetler Birliği'ne bağlanan Galiçya, Volhinya ve kısmen de Bukovina'da yine SSCB'nin II. Dünya Savaşı başında ilhak ettiği Baltık devletleriyle benzerlik gösteriyordu. Oralarda eski muhalifler ve entelektüeller demokratik milliyetçilik bayrağı altında harekete önderlik ediyor ve yerel yönetimlerin denetimini ele alıyordu. Gorbaçov'un siyaseten hayatta kalmalarını cumhuriyet ve bölge meclislerine seçilmelerine bağımlı kıldığı, ülkenin geri kalanındaki parti seçkinlerinin kafası karışıktı ama hâlâ iktidara tutunuyorlardı. Ukrayna Yüksek Mahkemesi yeni başkanı olarak elli altı yaşındaki Volhinyalı Leonid Kravçuk'u seçtiği zaman aslen Batı Ukraynalı olan bu yeni liderin gelişi pek önemsenmedi. Fakat zaman değişiyordu. Gorbaçov'un reformları meclisi hükümetin en önemli kolu hâline getiriyordu. 1990'ın sonuyla birlikte kurnaz Kravçuk Ukrayna'nın en güçlü ve en sevilen lideri olarak yükselişe geçti. Tabanı büyük oranda ülkenin batısında bulunan, artan muhalefet hareketine karşı konuşabilen tek Ukraynalı yetkiliydi. Ukrayna için siyasî ve iktisadî özerklik isteyen sözde egemenlik yanlısı komünistler olan parti seçkinleri arasında da ciddî miktarda takipçisi vardı.

Sonraki yıl boyunca Kravçuk çeşitli vekil toplulukları arasında düzen kurarak ve meclisin dümenini önce egemenlik, daha sonra da bağımsızlığa çevirerek gerçek bir siyasî beceri gösterdi. Yetenekleri ilk kez 1990 Sonbaharı'nda sınandı. Litvanya'nın o yılın Mart ayında bağımsızlığını ilan etmesiyle alarma geçip diğer cumhuriyetlerde giderek büyüyen bağımsızlık yanlısı hareketlere cevap veren Gorbaçov, hükümetindeki ödün vermeyen kişilerin baskısına boyun eğdi ve demokratik özgürlüklerin geri alınmasına sessizce onay verdi. Ukrayna'da meclisteki komünist çoğunluk meclis binası yakınında gösteri düzenlenmesini yasaklayan kanunu geçirdi ve bir Halk Konseyi üyesinin tutuklanmasını onayladı. Fakat katı komünistlere bir sürpriz vardı. 2 Ekim 1990 sabahında Kiev, Lviv ve Dnipropetrovsk'tan düzinelerce öğrenci Kiev şehir merkezin-

de yer alan Ekim Devrimi Meydanı'na –Maidan adıyla bilinen, müstakbel Bağımsızlık Meydanı'na– gelerek açlık grevi başlattılar. Başka şeylerin yanı sıra başbakanın istifasını ve -Gorbaçov'un cumhuriyetlere daha fazla özerklik vererek Birliği kurtarma girişimi olan- yeni birlik görüşmelerinden Ukrayna'nın geri çekilmesini talep ettiler.

Yetkililer öğrenci grevine verdikleri tepkiler nedeniyle bölündü. Hükümet göstericileri dağıtmak için polisi çağırdıysa da Kiev şehir meclisi gösterinin devam etmesine izin verdi. Sonraki birkaç günde açlık grevi yapanların sayısı yüz elliye çıktı. Hükümet göstericileri dağıtmak için destekçilerini örgütlediğinde, öğrencileri korumak üzere 50.000'e yakın Kievli meydana yürüdü. Kısa süre sonra şehirdeki tüm üniversiteler grevdeydi. Göstericiler meclise yürüdü ve meclis önündeki meydanı işgal etti. Sokaktan gelen baskılar ve Kravçuk ile meclisteki ılımlılar tarafından artık teslim olmaları yönünde teşvik edilen komünist çoğunluk geri çekilmeye karar verdi. Öğrenci liderlerine taleplerini dile getirmeleri için televizyonda yer verdiler ve yeni bir birlik için görüşmelerde yer alan hükümetin başını görevden aldılar. Ukraynalı öğrenciler ve tüm Ukrayna toplumu için bu büyük bir başarıydı. Kiev şehir merkezindeki Ekim 1990 Olayları ileride Birinci Maidan (*maidan* Ukraynacada "meydan" demektir) olarak adlandırılacaktı. İkincisi Ekim 2004, üçüncüsü ise 2013 ve 2014'te yaşanacaktı.

1 Ağustos 1991'de ABD Başkanı George H. W. Bush Ukrayna'yı SSCB'de kalmaya teşvik etmek üzere Moskova'dan Kiev'e uçtu. Ukraynalı siyasetçiler bunun amacına dair görüşlerinde kendi aralarında bölünmüştü. Ulusal demokrat azınlık açıkça bağımsızlık talep ediyordu. Ukrayna'nın bağımsızlık arzusu Litvanya'nın Mart 1990'da bağımsızlığını ilan etmesinden beri sürekli olarak büyüyordu. Ukrayna meclisindeki komünist çoğunluk reformdan geçirilmiş bir birlik içerisinde geniş bir özerklik istiyordu. Gorbaçov'un amacı da buydu. Gorbaçov 1991'in başında Baltık cumhuriyetleri Litvanya, Letonya ve Estonya'nın bağımsızlık hareketini askerî yolla durduramadıktan sonra Birliğin varlığının devamı konusunda bir referandum çağrısında bulundu. Referandum Mart 1991'de gerçekleşti ve oy kullananların yüzde 70'i reformdan geçirilmiş bir birlikten yana olduğunu gösterdi. Gorbaçov da onları daha gevşek bir birliğe ikna etmek için Rus lider Boris Yeltsin ve Kazak lider Nursultan Nazarbayev de dâhil olmak üzere cumhuriyet liderleriyle yeniden görüştü. 1991 Temmuz ayı sonlarında bir antlaşmaya vardılar ama Ukrayna metni imzalamaya hazır değildi. Leonid Kravçuk ve topluluğu farklı bir çözüm için bastırıyordu: Ukrayna'nın kendi şartlarıyla katılacağı, Rusya ve diğer cumhuriyetlerden oluşan bir konfederasyon.

Bush, Ukrayna parlamentosunda yaptığı ve ulusal demokrat vekillerin bağımsızlık özlemini desteklemeye gönülsüz olması sebebiyle Amerikan medyasınca "Kiev Tavuğu Nutku" diye adlandırılan konuşmasında Gorbaçov'dan yana tavır aldı. Baltık cumhuriyetlerinin bağımsız olmasından, Ukrayna ve diğer ülkelerinse Birlikte kalmasından yanaydı. Dünya sahnesindeki güvenilir bir ortağını -Gorbaçov ve onun Sovyetler Birliği'ni- kaybetmek istemiyordu. Dahası, Bush ve danışmanları Birliğin denetimsiz biçimde, topraklarında nükleer silahların bulunduğu cumhuriyetler arasında savaşlara

yol açarak dağılmasından endişeliydi. Nükleer silahı olan ülkeler arasında Rusya dışında Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan bulunuyordu. Bush, Ukrayna parlamentosunda yaptığı konuşmada dinleyicilerden "intihara meyilli milliyetçilik"ten vazgeçmelerini ve özgürlük ile bağımsızlığı birbirine karıştırmamalarını rica etti. Komünist çoğunluk onu coşkuyla alkışladı. Demokrat azınlık hayal kırıklığına uğradı. Washington'ın Moskova'yla ve Ukrayna'daki komünist vekillerle iş birliği Ukrayna'nın bağımsızlığı önünde büyük bir engeldi. Ay sona ermeden Ukrayna'nın bağımsızlığı için meclisin neredeyse oy birliğiyle karar vermesi ve en başta Sovyet sonrası ülkede karmaşa ve nükleer savaştan endişe eden Beyaz Saray'ın Kasım ayı sonunda bu oylamayı desteklemesini hayal etmek zordu.

Ukrayna meclisinin muhafazakâr vekillerinde ve zamanla dünya çapında tutum değişikliğini ateşleyen olay 19 Ağustos 1991'de Mihail Gorbaçov'a karşı yapılan darbeydi. Darbe, Ukrayna'da, daha doğrusu Gorbaçov'un yaz tatilini yaptığı Kırım'da bir gün önce başladı. 18 Ağustos akşamında Gorbaçov'un Foros yakınlarındaki yazlık evinin kapısında askerler belirdi ve sıkıyönetimin ilan edilmesini talep ettiler. Gorbaçov komplocuları kendi kendilerine harekete geçmek zorunda bırakarak belgeleri imzalamayı reddetti. Ertesi gün Moskova'da KGB başkanı ile savunma ve iç işleri bakanları önderliğindeki askerler tüm SSCB çapında olağanüstü hâl ilan etti. Kravçuk'un liderliğindeki Ukrayna yönetimi ülkelerinde olağanüstü hâl uygulamalarını yürürlüğe almayı reddetti ama darbeye karşı, Moskova'daki Rus başkan Boris Yeltsin'in tam aksine, hiçbir şey yapmadı. Kravçuk Ukrayna halkına itidal çağrısında bulunurken Yeltsin destekçilerini sokağa döktü ve göstericiler ile ordu arasındaki ilk çatışmalar can kayıplarına yol açınca orduyu Moskova'dan çekilmeye zorladı. Komplocular saman alevi gibi parlayıp sönmüştü. Darbe yetmiş iki saatten kısa bir sürede sona erdi ve darbeciler tutuklandı. Moskovalılar sadece diktatörlüğe karşı özgürlüğün zaferini değil, Rusya'nın Birlik merkezi karşısındaki zaferini de kutlamak üzere sokaklara döküldü.

Gorbaçov Moskova'ya döndü ama iktidarı yeniden ele geçirmekten acizdi. Aslında bu kez de Rusya'nın Birliği ele geçirişini başlatmak için merkezin zayıflamasından faydalanan Yeltsin'in önderliğindeki bir başka darbenin kurbanı olmuştu. Yeltsin, Gorbaçov'u ordu, polis ve emniyet güçlerinin başına atadığı kişileri geri çekmeye zorladı ve sonrasında da Komünist Parti'nin faaliyetlerini durdurarak Gorbaçov'a partinin genel sekreterliğinden istifa etmek dışında başka bir seçenek bırakmadı. Rusya etkin biçimde Birliği ele geçiriyordu. Bu, 1991'in Ağustos ayına dek Birliğin parçası olmak isteyen cumhuriyetlerin Birliğe olan ilgisini azaltan, beklenmedik bir gelişmeydi. Çıkış yoluna artık Ukrayna önderlik ediyordu.

24 Ağustos 1991'de, Yeltsin'in Birlik hükümetini denetimine aldığı günün ertesinde Ukrayna meclisi bağımsızlık oylaması yaptı. Gulag'da en uzun süre hapis yatan ve şimdi meclis üyesi olan Levko Lukyanenko'nun hazırladığı bağımsızlık bildirisi okundu: "Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 19 Ağustos 1991'de

gerçekleşen darbeyle ilişkili olarak Ukrayna'nın içinde bulunduğu ölümcül tehlike çerçevesinde ve Ukrayna'nın bin yıllık devlet geleneğini devam ettirerek Ukrayna'nın bağımsızlığını resmen ilan etmektedir". Oylamanın sonucu Lukyanenko da dâhil herkes için sürpriz oldu: üç yüz kırk altı evet oyuna karşılık, beş çekimser oy, iki de ret oyu kullanıldı. 1990 Baharı'ndaki ilk meclis oturumundan beri bağımsızlığa karşı olan komünist çoğunluk artık göz önünde değildi. Darbeye karşı olmadıkları için muhaliflerin saldırısı altında olan Kravçuk ve "egemenlik yanlısı Komünistler", ulusal demokratlarla birlik olup, Moskova tarafından ihanete uğradığını ve Yeltsin'in partiye saldırısıyla tehdit edildiğini hisseden taviz vermeyen kişileri yanlarında getirmişti. Oylamanın sonucu ekrana yansır yansımaz salon alkışlarla yıkıldı. Parlamento binasının dışındaki kalabalıklar sevinçten havalara uçuyordu: Ukrayna sonunda özgürdü!

Lukyanenko'nun bağımsızlık bildirisi Ukrayna'nın bin yıllık devlet tarihine, yani Kiev Rusu tarafından kurulan geleneğe atıfta bulunuyordu. Aslında bu bildiri yirminci yüzyılda Ukrayna'nın bağımsızlığının ilan edildiği dördüncü girişimdi. Birincisi 1918'de Kiev'de ve daha sonra Lviv'de, ikincisi 1939'da Transkarpatya'da ve üçüncüsü de 1941'de Lviv'de gerçekleşmişti. Tüm bu girişimler savaş esnasında gerçekleşmiş ve hepsi acı biçimde sonlanmıştı. Bu seferki farklı mı olacaktı? Ukrayna'nın ilk devlet başkanının seçileceği 1 Aralık 1991 ile aynı günde meclisin bağımsızlık kararını onaylayacak ya da reddedecek bir halk referandumu yapılacaktı. Referandum kararı birden çok sebepten dolayı önemliydi. Bağımsızlık hakkında şüpheleri olan komünist çoğunluk üyelerinin 24 Ağustos'ta bağımsızlık lehine oy vermelerini sağladı. Ancak kararları nihaî değildi ve gelecekte değiştirilebilirdi. Referandum aynı zamanda Ukrayna'ya, Birliği merkezle çatışmaya girmeden terk etme şansı verdi. Gorbaçov'un 1991'in Mart ayında düzenlediği bir önceki referandumda Ukraynalıların yaklaşık yüzde 70'i reformdan geçirilmiş bir birlikte kalmayı tercih etmişti. Şimdi bir başka referandum Ukrayna'yı Birlikten tamamen koparacaktı.

Gorbaçov Ukrayna'da bağımsızlık desteğinin yüzde 70'i asla geçemeyeceğine inanıyordu. Yeltsin o kadar emin değildi. 1991'in Ağustos ayı sonunda, Ukrayna meclisi oyunu bağımsızlık yönünde kullandıktan kısa bir süre sonra, eğer Ukrayna ve diğer cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ederse Rusya'nın bu cumhuriyetlerle olan sınırlarını tartışmaya açma hakkının bulunduğunu bildirmesini basın sekreterine emretti. Yeltsin'in basın sekreteri, Kırım ve Donbas kömür bölgesi de dâhil olmak üzere Doğu Ukrayna'nın olası tartışma alanları olduğunu belirtti. Eğer Ukrayna bağımsızlıkta ısrar ederse bölünme tehdidi altında olacaktı. Yeltsin, duruşunu tersine çevirmek için Ukrayna'yı zorlamak üzere Başkan Vekili General Aleksandr Rutskoy'un önderliğinde güçlü bir heyet gönderdi. Fakat Ukraynalılar taviz vermedi ve Rutskoy Moskova'ya eli boş döndü. Şantaj işe yaramamıştı ve Yeltsin'in tehditlerini devam ettirecek ne siyasî iradesi ne de kaynağı vardı.

1991'in Eylül ayında Ukrayna yeni bir siyasî döneme girdi. Başkanlık için altı aday yarışıyordu ve hepsi bağımsızlıktan yanaydı. Kravçuk, Kırımlı yetkilileri, yarımadanın

Ukrayna'dan bağımsız olması için ayrı bir referandum yapma tasarılarını rafa kaldırmaya ikna etti. Anket rakamları ülkedeki tüm topluluklar arasında ve ülkenin tüm bölgelerinde bağımsızlığa desteğin giderek arttığını gösteriyordu. En büyük iki azınlık –sayısı on bir milyondan fazla olan Ruslar ve 500.000'e yaklaşan Yahudiler– Ukrayna bağımsızlığını desteklediğini açıklıyordu. 1991'in Kasım ayında etnik Rusların yüzde 58'i ve Yahudilerin yüzde 60'ı bağımsızlıktan yanaydı. Azınlıklar 1918'de yaptıklarının aksine, artık Ukrayna'nın davasını destekliyor, Moskova'ya kendi başkentlerinden daha büyük endişe ve şüpheyle bakıyorlardı.

1 Aralık 1991'de tüm etnik kökenlerden Ukraynalılar kaderlerine karar vermek için sandığa gitti. Sonuçlar en iyimser bağımsızlık yanlıları için bile akla zarardı. Katılım yüzde 84'e ulaşmıştı ve seçmenlerin yüzde 90'ından fazlası bağımsızlığı destekliyordu. Galiçya'nın Ternopil Oblastı'ndaki yüzde 99 destekle Batı Ukrayna başı çekiyordu. Fakat orta, güney ve hatta doğu da onu çok geriden takip etmiyordu. Orta Ukrayna'daki Vinnitsya'nın yüzde 95'i bağımsızlıktan yanaydı. Güneydeki Odesa yüzde 85, doğudaki Donetsk bölgesi yüzde 83 oyla bağımsızlığı tercih etmişti. Kırım'da bile seçmenlerin yarıdan fazlası bağımsızlığı destekliyordu. Sivastopol'un yüzde 57'si ve yarımadanın yüzde 54'ü bağımsızlıktan yanaydı (o sıralarda Kırım'ın yüzde 66'sı Ruslardan, yüzde 25'i Ukraynalılardan ve yüzde 1,5'i anavatanlarına daha yeni yeni dönmeye başlamış olan Kırım Tatarlarından oluşuyordu). Ülkenin orta ve doğusundaki pek çok insan Leonid Kravçuk'un başkanlığını desteklerken bağımsızlıktan yana oy kullandı. Oyların yüzde 61'ini alan Kravçuk, Galiçya hâriç, Ukrayna'nın tüm bölgelerinde çoğunluğa sahipti. Galiçya'da zafer uzun dönem Gulag'da hapis yatan ve Lviv bölgesel yönetiminin başında bulunan Vyaçeslav Çornovil'indi. Ukrayna bağımsızlıktan yana oy kullanmış ve geleceğini Ukrayna'nın çeşitli bölgeleri ve halkları arasında olduğu gibi ülkenin komünist geçmişi ile bağımsız geleceği arasında da denge kuracağına inanılan bir adaya emanet etmişti.

Ukrayna'nın bağımsızlık oylaması Sovyetler Birliği'nin sonu anlamına geliyordu. Referandumda oy verenler sadece kendi kaderlerini değil dünya tarihinin akışını da değiştirdiler. Ukrayna hâlâ Moskova'ya bağlı olan Sovyet cumhuriyetlerinin geri kalanını da özgürleştirdi. Yeltsin 8 Aralık 1991'de Belaveja Ormanı'nda yer alan bir Belarus av köşkünde Kravçuk'la buluştuğunda, onu son kez yeni bir birlik antlaşması imzalamaya ikna etmeye çalıştı. Kravçuk Kırım ve doğu oblastları da dâhil olmak üzere Ukrayna'nın tüm oblastlarındaki referandum sonuçlarına atıfta bulunarak bu teklifi reddetti. Yeltsin geri adım attı. Yeni devlet başkanına Ukrayna imzalamaya hazır değilse, Rusya'nın da imzalamayacağını söyledi. Yeltsin, Ukraynasız bir Rusya'nın, Müslüman cumhuriyetler tarafından nüfus ve oy bakımından geçileceğini ABD başkanına birden çok kez açıklamıştı. Ukrayna ile devasa enerji kaynaklarına sahip olan Rusya'nın olmadığı bir birliğin diğer cumhuriyetler için de hiçbir siyasî ya da iktisadî çekiciliği yoktu. Slav cumhuriyetlerinin üç lideri -Yeltsin, Kravçuk ve Belarus lideri Stanislav Şuşkeviç-Belaveja'da Orta Asya cumhuriyetlerinin 21 Aralık'ta katıldığı yeni bir uluslararası ku-

ruluşu, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu hayata geçirdi. Sovyetler Birliği sona ermişti.

Gorbaçov Noel günü, 25 Aralık 1991'de ulusal kanalda istifa metnini okudu. Kremlin senato binasındaki kızıl Sovyet bayrağı, yerine üç renkli -kırmızı, mavi, beyaz- Rus bayrağı asılmak üzere indirildi. Kiev'in renkleri mavi ve sarıydı. Moskova ile Kiev arasında artık simgesel bir bağ yoktu. Farklı şartlar altında, farklı siyasîlerce üstlenilen dört başarısız girişimin ardından Ukrayna artık sadece birleşik değil bağımsızdı da ve kendi yoluna gitmek konusunda serbestti. Sadece birkaç ay önce imkânsız görünen şey gerçeğe dönmüştü. İmparatorluk yıkılmış, yeni bir ülke doğmuştu. Eski komünist seçkinler ile genç ve azimli ulusal demokratların liderleri tarih yazmak için güçlerini birleştirmiş ve Ukrayna Avrupa'nın son imparatorluğunun mezarını kazmıştı. Şimdi geleceği yaratmak için bir yol bulmaları gerekiyordu.

Mihail Gorbaçov'un istifa konuşması Sovyetler Birliği'nin resmî anlamda sona erdiğini gösteriyordu ama Birliğin asıl dağılışı o günden itibaren başlamış oldu. SSCB geride sadece harap halde bir ekonomi değil, sosyo-ekonomik altyapı, ordu, düşünce tarzı ile ortak bir geçmiş ve ortak bir siyasal kültürle birbirine bağlı olan siyasal ve toplumsal seçkinler topluluğunu da miras bırakmıştı. Yıkılan imparatorluğun yerini alacak yapının –bu yapı ister gerçekten bağımsız devletlerden oluşan bir topluluk ister Rusya egemenliğinde bir yapı olsun– ne olacağı belli değildi. Gorbaçov'un istifasından sonra Ukrayna'nın yeni seçilmiş devlet başkanı Leonid Kravçuk ve yardımcılarının karşılaştığı ilk zorluk, Rus mevkidaşlarını Bağımsız Devletler Topluluğu'nun hiç de SSCB'nin yeniden doğumu olmadığına ikna etmekti. Bu kolay bir iş değildi.

12 Aralık 1991'de devletler topluluğu antlaşmasının onaylanması üzerine Rus meclisine konuşan Boris Yeltsin "bugünün şartlarında, yüzyıllar içerisinde inşa edilmiş ve şu an neredeyse kaybolmuş olan siyasî, hukukî ve iktisadî alanın korunmasını sadece bir Bağımsız Devletler Topluluğu temin edebilir" dedi. Yeltsin'in halefi Vladimir Putin, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi üzerine Mart 2014'te yaptığı konuşmada selefinin hislerini yineledi ve "diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi hem Rusya hem de Ukrayna'daki çoğu insan o zamanlar ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun yeni bir ortak egemenlik biçimi olacağını umuyordu" dedi. Eğer o zamanlar Ukrayna'da bunu dileyen birileri var idiyse de onlar 20 Aralık 1991'de bunun tam tersini bildiren Ukrayna meclisinde değildi: "Uluslararası hukuktaki yasal durumuna göre Ukrayna bağımsız bir devlettir. Ukrayna, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kendi yasaları ve idarî birimleri olan bir devlet biçimine dönüşmesine karşıdır".

Yeltsin'in niyeti ne olursa olsun Ukrayna bağımsızlığını ciddîye alıyordu ve Topluluğun kurduğu forumu yeniden birleşmenin değil de ayrılığın şartlarını görüşmek için kullanmayı tasarlamıştı. Topluluğu Sovyet sonrası dönemde bölgenin yeniden bütünleşmesi için bir araç olarak gören Rusya ile Moskova'dan tamamen bağımsız olmakta ısrar eden Ukrayna arasındaki gerilimler Ukrayna'nın Bağımsız Devletler Tüzüğü'nü imzalamayı reddettiği ve dolayısıyla iki yıl önce oluşumuna yardım ettiği örgüte tam üye olmayı geri çevirdiği 1993'ün Ocak ayında ön plana çıktı. Ülke iktisadî programda ve girişimlerde faal olarak yer alacak ama askerî girişimlerde yer almayacaktı. Ukrayna tüzüğü asla imzalamadı. 1990'lar boyunca Kiev, diğer Topluluk üyeleriyle ortak güvenlik hakkındaki pek çok antlaşmayı imzalamayı da reddetti. Kiev'in, Sovyet silahlı kuvvetlerinin geleceği, nükleer silahların denetimi ve Sovyet Karadeniz Filosu'nun dağıtılması hakkında Moskova'yla ciddî anlaşmazlıkları vardı.

Ukrayna yönetimi, Ukrayna topraklarında yer alan Sovyet ordusu ve deniz kuvvetleri birliklerine dayanarak kendi silahlı kuvvetlerini ve deniz kuvvetlerini oluşturmaya

erkenden karar verdi. Baltık devletleri Sovyet ordusundan ülkelerini terk etmesini isteyip kendi ordularını yoktan var ederken Ukraynalılar aynısını yapamazdı: 800.000 subay ve askeri aşan personeliyle bu dev ordu ülkeyi kendi iradesiyle terk etmeyecekti. Rusya, tamamen egemen olmak adına Moskova'nın etki alanından çıkan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden dönen yüz binlerce birliği yerleştirmekte hâlihazırda zorlanırken bu ordunun gidecek hiçbir yeri yoktu.

Yönetim, Sovyet ordusunu Ukrayna ordusuna dönüştürme işini Ukrayna'daki bir hava kuvvetleri ordusunun komutanı ve 1991 Sonbaharı'nda Ukrayna'nın ilk savunma bakanı olan kırk yedi yaşındaki General Kostyantin Morozov'a teslim etti. Doğu Ukrayna'daki Donbas bölgesinden gelen ve yarı Rus olan Morozov 6 Aralık 1991'de, Belaveja'daki görüşmenin ve Topluluğun kurulmasının hemen öncesinde ettiği bağlılık yeminiyle kaderini Ukrayna'nın bağımsızlığına bağlamıştı. İlk Sovyet subay toplulukları ise 3 Ocak 1992'de Ukrayna'ya bağlılık yemini etti. 800.000 kişilik Sovyet kara kuvvetlerinin Ukrayna'ya devredilmesi 1992 İlkbaharı'nda tamamlandı. Subayların Ukrayna'ya bağlılık yemini edip hizmetlerine devam etme ya da Rusya'ya veya Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine taşınma seçeneği vardı. Ukrayna'da bulunan Sovyet kuvvetlerinde toplam 75.000 etnik Rus vardı. Yaklaşık 10.000 subay yemin etmeyi reddederek ya emekli oldu ya da başka bir bölgeye gönderildi. Sovyet ordusuna alınan er ve erbaşlar ise evleri neredeyse oraya döndüler. Askere yeni alınanlar artık sadece Ukrayna'dan geliyordu.

1992'nin Ocak ayında Sovyet Karadeniz Filosu da Ukrayna'ya bağlılık yemini etmeye başladı. Fakat filonun Ukrayna'ya devri filonun kumandanı Amiral İgor Kasotonov'un tüm personele gemilerine binip denize açılmalarını emretmesiyle beraber ciddî bir sorunla karşılaştı. Bu, 1992'nin Mayıs ayında Ukrayna ve Rusya ilişkilerinde gerçekleşen ilk krizdi. Eylül ayında Kravçuk ve Yeltsin iki ülke arasında doğrudan çatışmaya girmekten kaçınarak filoyu bölmek üzere anlaştı. Bu uzun bir süreç olacaktı. Sekiz yüzden fazla gemisi ve yaklaşık 100.000 personeliyle tüm filo bir süreliğine Moskova'nın denetiminde kaldı. Rusya 1995'de filo gemilerinin yüzde 18'den fazlasını Ukrayna'ya devretti ama Sivastopol'u terk etmeyi reddetti. İki ülke 1997'de, üç yüzden fazla gemisi ve 25.000 personeliyle Rus filosunun Sivastopol'deki varlığını 2017'ye dek devam ettirmesine yasal meşruiyet kazandıran bir dizi antlaşmayı imzaladı. Ukrayna, filo konusundaki mücadeleyi kaybetse de bu antlaşma Ukrayna'nın toprak bütünlüğü güvence altına alan bir dostluk antlaşmasının kapısını araladı. Antlaşma 1997'de imzalandı ama Rus meclisinin antlaşmayı onaylaması iki yıl sonra gerçekleşti. Bu süreç bittiğinde Ukrayna, Rus komşusu ve eski imparatorluk hükümdarıyla "medenîce ayrılmışa" benziyordu.

1990'ların sonuyla birlikte Ukrayna, Rusya ile olan sınır ve toprak meselelerini halletmiş, kendi ordusunu ve deniz kuvvetlerini oluşturmuş, Avrupa'nın siyasî, iktisadî ve güvenlik teşkilatlarıyla bütünleşmek için diplomatik ve yasal temeller kurmuştu. Avru-

pa uluslar ve kültürler topluluğunun unsurlarından biri olarak Ukrayna fikri on dokuzuncu yüzyıl siyasî düşünürü Mihaylo Drahomanov'dan 1920'lerin ulusal komünizm savunucusu Mikola Hvilyovi'ye kadar Ukraynalı entelektüellerin zihnini uzun süre meşgul etmişti. Avrupa fikri 1976'da, Ukrayna Helsinki Grubu'nun yayımladığı bildiriyle ilk kez ifade edilmişti. Grubun manifestosunun ilk cümlesi şuydu: "Biz Ukraynalılar Avrupa'da yaşıyoruz". Birleşmiş Milletler'in resmen kurucu üyelerinden biri olan Ukrayna, Helsinki'deki Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı'na davet edilmemişti. Ukraynalı muhalifler yine de Sovyetler Birliği'nin Helsinki'de üstlendiği insan hakları yükümlülüklerinin Ukrayna'yı da kapsadığına inanıyordu. Bu görüşü savunarak hapse girip Gulag'da ve iç sürgünde uzun yıllar geçirmişlerdi.

1991'de bağımsız bir Ukrayna devletinin ortaya çıkışı muhaliflerin rüyasını gerçeğe dönüştüren şartları yarattı. Kurumsal anlamda bu, Avrupa Birliği'ne katılmak ve Sovyet geçmişle yolları ayırmak, Ukrayna ekonomisi ve toplumunu reformdan geçirmek ve Moskova'nın bu eski yetki alanı üzerinde halen süren devasa siyasî, iktisadî ve kültürel etkisini dengelemek anlamına geliyordu. Ukrayna'nın tam egemenliğinin sağlanması, Avrupa uluslar topluluğuna katılma arzusuyla yakından ilişkili bir hâle gelmişti. Bu birbiriyle ilgili görevler, Ukraynalı seçkinlerin siyasî becerilerini, Ukrayna bölgelerinin birliğini ve Ukrayna'nın en büyük ve tarihsel olarak en önemli komşusu Rusya'yla olan kardeşlik bağları hakkındaki Sovyet dönemi söylemini sınayacaktı.

Ukrayna'nın Batı'yla olan siyasî bütünleşmesi 1994'ün Ocak ayında, ABD'nin arabuluculuğuyla imzalanan ve Ukrayna'nın SSCB'den devraldığı -dünyanın muhtemelen üçüncü en büyük- nükleer silah cephanesini bıraktığı bir antlaşmayla ciddî biçimde başladı. O yılın Aralık ayında imzalanan Budapeşte Memorandumu ile ABD, Rusya ve Büyük Britanya nükleer sahibi olmayan bir ülke olarak Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalayan Ukrayna'ya emniyet güvencesi verdi. Kiev'de çoğu insan nükleer silahlardan vazgeçilmesini sorguladıysa da (ve ülkenin, Budapeşte Memorandumu'nda Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün garantörlerinden biri olarak yer alan Rusya tarafından işgal edilmesi 2014'te bu insanların iddialarını güçlendirse de) o zamanlar elde edilecek ciddî kazanımlar vardı. Ukrayna eskiden Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamayı reddeden bir ülke olarak uluslararası yalıtılmışlığına bir son verdi ve İsrail ile Mısır'ın ardından en büyük ABD yardımını alan üçüncü ülke oldu.

1994'ün Haziran ayında Ukrayna hükümeti, Avrupa Birliği'yle bir iş birliği antlaşması imzaladı. Bu, AB'nin Sovyet sonrası bir ülkeye sunduğu bu türdeki ilk antlaşmaydı. Ukrayna aynı yıl Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri arasında NATO'yla Barış İçin Ortaklık antlaşmasını imzalayan ilk ülke oldu. Batı Avrupa'yı Sovyetler Birliği'ne karşı savunmak üzere Soğuk Savaş'ın başlangıcı olan 1949'da Batı'da ortaya çıkan askerî ittifak şimdi kendini yeniden icat ediyordu. NATO, Ukrayna'dan birkaç ay sonra antlaşmayı imzalayan Rusya da dâhil olmak üzere Doğu Avrupa'daki eski düşmanlarıyla kurumsal köprüler kurmaya başlamıştı. Ukrayna Özel Ortaklık Şartnamesi'ni

imzalayıp Kiev'de bir NATO bilgi merkezi açarak ittifakla olan iş birliğini 1997'de derinleştirdi. AB ile dört yıl önce imzalanan iş birliği antlaşması 1998'de yürürlüğe girdi. Gelişmeler umut verici görünüyordu. Ancak Ukrayna'nın, entelektüellerin hayal ettiği gibi bir Avrupa ulusu olması önünde büyük engeller vardı. Bu engellerin çoğu Ukrayna'nın kendi içindeydi.

Pek çok Sovyet sonrası ülke gibi Ukrayna da bağımsızlığının ilk yıllarında iktisadî gerileme ve toplumsal altüst oluş kaynaklı büyük bir siyasî krize girdi ve her ikisi de Sovyetler Birliği'nin son yıllarındaki siyasî kargaşa sırasında oluşturulmuş iki kurum olan başkanlık ile meclis arasındaki ilişkilere odaklandı. 1993'ün Eylül ayında Başkan Yeltsin tanklara Rus meclis binasını vurma emri verdiği ve Rus yetkililer, her ikisi de başkana karşı bir darbeyi kışkırtmakla suçlanan Rus başkan vekili ile meclis başkanını tutukladığı zaman, Rusya çatışmayı çözüme ulaştırmıştı. Yeltsin'in danışmanları meclisin gücünü sınırlamak için anayasayı yeniden yazarak onu Rusya'nın siyasî ortamının faal bir öğesinden ziyade bir kâğıt parçasına dönüştürdü. Ukrayna ise başkan ile meclis arasındaki çatışmayı uzlaşmayla çözdü. Başkan Kravçuk erken seçim çağrısı yaptı ve seçimi kaybederek 1994 Yazı'nda yerini eski başbakan ve bir zamanlar Avrupa'nın en büyük füze fabrikasının başı olan halefi Leonid Kuçma'ya bıraktı.

Kargaşa dolu 1990'lar boyunca Ukrayna sadece iki rakip başkan adayı arasında iktidarın devredilmesini sağlamakla kalmayıp rekabetçi siyaseti sürdürdü ve sürdürülebilir bir demokrasi için gereken yasal temelleri attı. Başkan Kuçma 1996'da, Sovyet dönemi anayasasını yeniden yazdı ama bunu Ukrayna'nın siyasî sürecinde büyük bir rol üstlenmeyi güvence altına alan meclisle birlikte yaptı. Ukrayna'nın bir demokrasi olarak başarısının başlıca sebeplerinden biri bölgesel çeşitliliğiydi -hem uzak hem de yakın tarihin bir mirası olarak mecliste ifade bulan siyasî, iktisadî ve kültürel farklılıklara tercüme edilen ve siyasî düzlemde uzlaşmayla çözülen bir çeşitlilik. Sanayileşmiş doğu ise, yeniden canlanan Komünist Parti'nin kalesi hâline geldi. Eskiden Avusturya ve Polonya tarafından yönetilen Batı Ukrayna, meclise eski Gulag mahkûmu Vyaçeslav Çornovil'in önderliğindeki ulusal demokrat Rukh partisinin sıralarını dolduran vekilleri gönderdi. Fakat mecliste çoğunluğu elde eden her kimse bunu bir koalisyon antlaşmasının sonucunda elde etti ve tatmin edip birlikte çalışmanın zor olduğu bir muhalefetle uğraşması gerekiyordu. Hiçbir siyasî cephe bir diğerini yok edecek ya da kenara itecek güce sahip değildi. O zamanlar Ukrayna demokrasisi çoğunlukla kendiliğinden demokrasi olarak nitelendiriliyordu. Bunun iyi bir şey olduğu ortaya çıktı. Sovyet sonrası ortamda baştan sona tasarlanarak yaratılan demokrasiler çok uzun ömürlü olmadı.

Eski sömürge yöneticilerinde sıklıkla görüldüğü gibi Kievli seçkinler de Rus mevkidaşları karşısında güçlü bir aşağılık kompleksi içerisindeydi ve başlangıçta kendi siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlarıyla mücadele etmek için Rusya'da geliştirilen örnekleri takip ediyorlardı. Rus örneklerinin Ukrayna'da işe yaramadığını fark etmeleri biraz vakit aldı. Ukrayna farklıydı. Bu fark özellikle Ukrayna'nın dinî ortamında hiçbir

yerde olmadığı kadar barizdi. 1992'de eski Sovyetler Birliği'ndeki tüm Ortodoks topluluklarının yüzde 60'ına tekabül eden Ukrayna Ortodoks Kilisesi dört kola ayrılmıştı: yeraltından çıkan Grek Katolikler, Moskova'nın yetki alanında bulunan Ortodokslar, bağımsız Ukrayna Ortodoks Kiev Patrikhanesi'ne bağlı olanlar ve son olarak da kökleri 1920'lere uzanan ve Moskova'nın hükmünü tanımayan Otosefal (özerk) Ukrayna Ortodoks Kilisesi. Kravçuk'un Kiev Patrikhanesi'ni fiilen bir devlet kilisesine -Rusya'nın Moskova Patrikhanesi'ne yaptığı gibi- dönüştürme çabaları boşa çıkmıştı; tıpkı Kuçma'nın Moskova Patrikhanesi Ortodoks Kilisesi'nin Ukrayna koluna aynı şeyi uygulama çabaları gibi.

Ukrayna'daki ortam yirmi birinci yüzyılın başında da bağımsızlığın ilanından sonraki dönemde olduğu kadar çoğulcu kaldı. Çeşitlilik daha da arttı. Neticede tüm siyasî güçler, Rus siyasî çözümlerinin Ukrayna'da genellikle işe yaramadığı gerçeğini kabul etmek zorundaydı. Başkan Kuçma 2004'te, görevde bulunduğu ikinci dönemin sonuna yaklaşırken yayımlanan bir kitapta bunun neden böyle olduğunu açıkladı. Kitabın başlığı her şeyi açıklıyordu: *Ukrayna Rusya değildir.*

Ukrayna siyasî sürecinin demokrat doğasını asıl zorlayan, bağımsızlık ilanını takip eden felaket niteliğindeki iktisadî çöküştü. Bu çöküşten sık sık bağımsızlık ilanı sorumlu tutuluyor ve sadece Leonid Brejnev döneminin değil Mihail Gorbaçov döneminin bile kaybedilmiş bir cennet gibi görünmesine sebep oluyordu. 1991-1997 arasındaki altı yılda gayrisafî yurt içi hasıla (GSYİH) sarsıcı bir şekilde yüzde 60 azalırken Ukrayna'nın sanayi üretimi yüzde 48 düştü. En büyük kayıp (önceki yılın GSYİH'nin yüzde 23'ü), başkanlık seçimlerinin yapıldığı ve Avrupa Birliği'yle ilk iş birliği antlaşmasının imzalandığı 1994'te gerçekleşti. Bu veriler, Amerika'nın Büyük Buhran esnasında sanayi üretiminin yüzde 45 ve GSYİH'sinin yüzde 30 düştüğü iktisadî kayıplarıyla karşılaştırılabilirse de ondan daha ciddîydi.

1990'lar Ukrayna'ya korkunç zorluklar yaşattı. On yılın sonunda nispeten iyi hayatlar süren kesim toplam nüfusun ancak yüzde 2 veya yüzde 3'üne ulaşırken Ukraynalıların yarıya yakını yiyecek satın almak için zar zor para bulduğunu belirtiyordu. Bu da daha yüksek ölüm ve daha düşük doğum oranları demekti. Ölüm oranları ilk kez 1991'de doğum oranlarını geçmişti. Bağımsız Ukrayna hükümeti on yıl sonra ilk nüfus sayımını yaptığında nüfusun 48,4 milyon olduğu ve bunun 1989'daki son Sovyet nüfus sayımında ulaşılan 51,4 milyon rakamından üç milyon daha az olduğu ortaya çıktı.

Ukrayna bir kez daha göç kaynağı olmuştu. Pek çok insan vatanında kazanamadığı parayı kazanmak için birkaç aylığına ya da yıllığına Ukrayna'yı terk etti. Genellikle petrol ve gaz zengini Rusya'ya ve Orta-Doğu Avrupa ile Avrupa Birliği ülkelerine göçtüler. Diğerleri ise sonsuza dek ülkelerini terk etti. Ukrayna Yahudileri göçenler arasında başı çekiyordu. "Otkaznik" [Rusça, "reddedilen", çev.] adı verilen ve Sovyet yetkililerinin yurtdışına çıkış vizesi vermeyip üniversitelerden attığı ve kamu görevin-

de çalışmalarını yasaklayarak ikinci sınıf vatandaşlar hâline getirdiği çoğu Yahudi'nin 1980'lerde Sovyetler'i terk etmesi yasaktı. Fakat artık gidebilirlerdi ve şaşırtıcı rakamlarda insan da öyle yaptı. 1989-2006 arasında Ukrayna Yahudilerinin büyük kısmı da dâhil olmak üzere 1,5 milyondan fazla Sovyet Yahudisi, ikamet ettiği ülkeyi terk etti. 1989-2001 arasında Ukrayna nüfusu kabaca yüzde 5 oranında azalırken Yahudi nüfusu 487.300'den 105.500'e düşerek yüzde 78 azaldı. Ülkeyi terk edenler arasında Paypal (Max Levchin) ve WhatsApp'ın (Jan Koum) kurucu ortaklarının aileleri de vardı. Gitmek isteyenler sadece Yahudiler değildi. Göç edenlerin çoğu Ukraynalı, Rus ve diğer etnik gruplardan insanlardı. Ukrayna aynı zamanda Birliğin tamamı ve Afganistan ile Pakistan gibi ülkelerden gelen yasa dışı göçmenler için de bir aktarma noktasıydı.

İktisadî çöküşün sebepleri çeşitliydi. Sovyet ekonomisinin çöküşü sadece farklı cumhuriyetler arasındaki iktisadî bağları sekteye uğratmakla kalmayıp eski Sovyet ordusu için yapılan tedariklere de son verdi. Yüksek gelişmişlik seviyesine sahip bir askerî-sınaî komplekse ev sahipliği yapan Ukrayna bundan orantısız biçimde etkilendi. Rusya'nın aksine Ukrayna'nın iktisadî çöküşü hafifletecek bir petrol ve gaz geliri yoktu. Dahası, Ukrayna'nın iktisadî çöküşe direnebilen tek sanayi kolu olan ve bütçe için gereken kaynakların çoğunu sağlayan metalürji tesisleri tamamen Rus doğalgazına bağımlıydı ve bu kıymetli ürünü temin edebilmek için sürekli artan fiyatlara katlanmak zorundaydı. Fakat iktisadî çöküşün açık ara en önemli sebebi Ukrayna hükümetinin acil ihtiyaç duyulan iktisadî reformları ertelemesi ve para kaybeden devlet işletmelerini kredi sağlayarak ve daha fazla para basarak sübvanse etmesiydi. 1992'de yüzde 2.500'e fırlayan enflasyon hızlı iktisadî çöküşe damgasını vurdu.

Bağımsızlığın ilk yıllarında hükümet, hep daha fazla devlet desteği gerektiren Sovyet dönemi sanayi ve tarım işletmeleri üzerindeki mülkiyet ve dolayısıyla denetiminden vazgeçmek konusunda çekimserdi. Nihayet buna karar verdikten sonra mecliste, çoğunlukla büyük işletmeleri yöneten "kızıl müdürler"den oluşan muhalefetle karşı karşıya kaldı. Meclis 1995'te devlet mülkiyetindeki 6.300 işletmeyi özelleştirmeden muaf tuttu. O zamana dek sanayi işletmelerinin üçte biri özel mülkiyete devredilmişti. Özelleştirmenin ilk aşaması tüm halk için basılan senetlerle gerçekleştirildi. Bundan genellikle yatırım yapacak malı olup, kaynağı az olan "kızıl müdürler" faydalandı. Fakat yatırımsız ve yeniden yapılandırma olmadan özelleştirme Ukrayna ekonomisini yeniden canlandıramadı. Tüm işletmelerin yaklaşık yüzde 85'inin özelleştirildiği 1999 yılına gelindiğinde bu işletmeler toplam sanayi üretiminin yüzde 65'ten azına karşılık geliyordu. Ülkedeki sanayi işletmelerinin yarısı açık veriyordu. Büyük ve küçük işletmeler Sovyet dönemi yöneticilerinin ve hükümete yakın kişilerin eline düştü. Bu kişiler tekel oluşturup rekabeti sınırlandırdılar ve iktisadî krizi derinleştirdiler.

Ukrayna'nın ekonomiyi canlandırmak için yeni sahiplere ve yeni bir yönetici sınıfa ihtiyacı vardı. Ülke, kökenleri Sovyet döneminin eski, planlı ekonomisinde olmayan ve perestroykanın iktisadî karmaşası ile 1990'ların mafya savaşlarında yükselişe geçen genç, azimli ve acımasız iş adamlarından oluşan bir topluluk arasında her ikisine de

sahipti. Rusya'da olduğu gibi Ukrayna'da da oligarklar olarak bilinen bu insanlar devlet mallarının gerçek değerlerinin çok altında satıldığı özelleştirmenin ikinci aşamasından yararlanan başlıca kesimdi. Oligarklar, yenilikçilik ve fırsatçılıkla servet edindi ama aynı zamanda göze girmek, rüşvet vermek ve "kızıl müdürler"in ofislerine uğramaktan da fayda gördüler. Askerî-sınaî kompleksin hızla düşüşe geçmesiyle Ukrayna metalürji sanayisi 1990'larda ve 2000'lerin başında en değerli ödül hâline geldi. O zamanlarda ülkenin sanayi üretiminin yarıdan fazlası, demir ve kömür zengini olup Ukrayna'nın başlıca ihraç ürünü olan çeliği üreten doğudaki dört oblasttan geliyordu: Dnipropetrovsk, Zaporijya, Donetsk ve Luhansk.

Yeni "çelik adamlar" arasında 1990'ların başında Ukraynalı yetkililerce sabıkalı geçmişi ve bağlantılarıyla bilinen Lux adındaki bir şirketin yöneticiliğini devralan Donetsk grubunun lideri Rinat Ahmetov da bulunuyordu. Dnipropetrovsk bölgesindeki büyük metalürji mülklerini iki yerel iş adamı paylaştı: Başkan Kuçma'nın ailesine damat olan Viktor Pinçuk ve Ukrayna'daki ilk büyük özel bankalardan birini kuran İgor Kolomoyski. Sovyet sonrası özelleştirmedeki yağmadan diğerleri de payına düşeni aldı. Özelleştirmenin çürük ve çoğunlukla sabıkalı doğası bir yana, Ukrayna ekonomisinin "oligarklaşması" yine de iktisadî çöküşün sonuna tekabül ediyordu. Ukrayna yeni binyıla hızlı bir iktisadî toparlanmayla başladı ve oligarklar bu yeni başarı hikâyesinde, iyi ya da kötü, önemli simalardı.

Ukrayna sanayisinin özelleştirilmesinin büyük kısmı 1994-2004 arasında, Başkan Leonid Kuçma döneminde gerçekleşti. Kendisi de bir "kızıl müdür" olan Kuçma en sonunda oligarklara fayda getiren ve ona oligarkların iktisadî ve siyasî desteğini kazandıran sürece önderlik etti. Kuçma, yeniden canlanma girişiminde bulunmak için iktisadî çöküşü ve zorlukları kötüye kullanan komünistleri yenebilecek tek adayın kendisi olduğunu öne sürerek ve ulusal demokrat bloğu parçalayarak 1999'da ikinci kez başkanlık koltuğuna oturdu. "Sağ"daki başlıca rakibi, Rukh lideri Vyaçeslav Çornovil seçimlerden birkaç ay önce şüpheli bir trafik kazasında hayatını kaybetmişti. Kuçma 1999'da başlayan ikinci başkanlık döneminde ekonomi ve siyasetteki yeni oligarşik zümreler arasındaki ilişkilerde en büyük söz sahibi oldu. Aynı zamanda kişisel iktidarını perçinleyerek meclisi kenara itmeyi denedi. Fakat işler tasarladığı gibi gitmedi. Ne de olsa Ukrayna, Rusya değildi.

Başkan Kuçma'nın düşüşü 2000 yılının Sonbaharı'nda muhalefet lideri ve Ukrayna Sosyalist Partisi'nin Başkanı Oleksandr Moroz'un yayımladığı, Kuçma'nın ofisinde korumalarından biri tarafından gizlice elde edilen ses kayıtlarıyla başladı. Kayıtlar, Kuçma'nın özelleştirmelere dâhil olan yerel yetkililerle anlaşmalarını, aldığı rüşvetleri ve muhalif medyayı baskı altına alma çabalarını belgeliyordu. Kayıtlarda adı geçen gazetecilerden biri olan *Ukraïns'ka Pravda* (Ukrayna Gerçeği) adlı internet gazetesinin otuz bir yaşındaki kurucusu Heorhiy Gongadze'ydi. Kuçma onun tutuklanarak asilerin Rus ordusuyla savaştığı Çeçenistan'a gönderilmesini istiyordu. 2000 yılının Eylül ayında

Gongadze'nin başı kesilmiş hâldeki cesedi Kiev yakınlarındaki bir ormanda bulundu. Kuçma'nın cinayetteki payı mahkemede asla kanıtlanmadı ama kayıtları dinleyenler iç işleri bakanından gazeteciyi tehdit edip kaçırmasını isteyenin başkan olduğundan hiç şüphe etmiyordu.

Ukrayna'da bilindiği şekliyle Kuçmagate kaset skandalı, Ukrayna siyasetinde bir dönüm noktasıydı. Skandal, başkanlık makamında yükselen otoriter eğilimleri sonlandırdı. Görevindeki ilk döneminde Karadeniz Filosu anlaşmazlığını çözdüğü, Kırım'ı güvenceye aldığı ve Rusya'yı Ukrayna'nın sınırlarını tanımaya ikna ettiği, ülkesinin yüzünü Batı'ya çevirdiği ve uzun süre ertelenen özelleştirmeyi başlattığı için itibar gören başkanın politikalarının çürük yönlerini ifşa etti. Şimdi başkanın da bir sahtekâr, hatta katil olduğu ortaya çıkmıştı. Eski ulusal demokratların, sosyalistlerin ve hatta komünistlerin de aralarında bulunduğu muhalefet "Kuçma'sız Ukrayna" adı altında bir siyasî kampanya başlattı. Vatandaşlar siyasî ve iktisadî yolsuzluğa karşı önlem alma çağrısına olumlu yanıt verdi. İktisadî çöküşün silip süpürdüğü Sovyet dönemi entelijansiyasının yerini almakta olan orta sınıf, yolsuzluklardan, siyasî faaliyetlerin baskıya uğramasından ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasından usanmıştı. Ukrayna değişim istiyordu.

Kuçma, kaset skandalının ani sonuçlarından kurtulmayı başarmıştı ama siyasî eylemciliğin yükselişini durduramıyordu. Sovyet döneminde olduğu gibi siyasî düzenin dışından değil fakat içinden gelen yeni bir nesil onun rejimine karşı gelişen muhalefete önderlik ediyordu. Hükümet yolsuzluğunu sona erdirmek, Kuçmagate'in lekelediği, Batı'yla olan ilişkileri geliştirmek ve Avrupa Birliği'yle bir bütünleşme programını başlatmak isteyenler aradıkları lideri Doğu Ukrayna'nın siyasî ve iktisadî zümreleriyle hiçbir bağı olmayan ve kırsal kuzeydoğudan gelen kırk yedi yaşındaki yakışıklı eski başbakan Viktor Yuşçenko'da buldular.

Viktor Yuşçenko iktisadî toparlanmanın başlangıcına önderlik etti. Kısa süren başbakanlığında (Aralık 1999-Mayıs 2001) Başbakan Vekili Yuliya Timoşenko ile birlikte oligarkların vergi kaçırmasına yol açan boşlukları kapattı. Orta ve küçük işletmelerin vergisini azaltarak Ukrayna ekonomisinin ciddî bir kısmını karanlıktan çıkardı ve devlet gelirlerini artırdı. Bu da neticede Yuşçenko hükümetinin maaş ve emeklilik borçlarını ödemesini sağladı. Yuşçenko döneminde Ukrayna'nın GSYİH'si düşüşünü durdurdu ve 2000 yılında yüzde 6'lık bir büyüme gösterdi. Sanayi üretimi de aynı dönemde yüzde 12 büyüdü. Bu eğilim sonraki on yılın büyük kısmında devam edecekti. Kuçmagate'in tam ortasında görevinden azledilen Yuşçenko, kısa süre sonra 2002 seçimlerinde halk oyunun neredeyse dörtte birini alan Bizim Ukraynamız Partisi'nin lideri olarak ortaya çıktı.

Reform yanlısı Ukrayna umutlarını Yuşçenko'ya bağlarken Donetsk Oblastı'nın eski valisi ve Kuçma'nın son başbakanı Viktor Yanukoviç Başkan Kuçma'nın oligarşik rejimini savunuyordu. Yanukoviç aynı zamanda, 2000'de görevi Yeltsin'den devralan ve Kiev'de bir kuklası olmasa da hiç değilse bir müttefikinin bulunmasını isteyen Rus

başkan Putin'in de tercihiydi. Yuşçenko ve Yanukoviç 2004'te, Ukrayna'nın bağımsızlıktan beri gördüğü en çekişmeli seçimlerde karşı karşıya geldi. 2004'ün Eylül ayı başında önde olan Yuşçenko birdenbire ağır bir hastalığa yakalandı. Kesin olmayan teşhis ve tehlikede bulunan hayatı sebebiyle yardımcıları onu Viyana'daki bir kliniğe götürdü. Doktorlar sarsılmıştı. Bizim Ukraynamız'ın başkan adayı zehirlenmişti ve söz konusu olan dioksin adında Rusya'nın da dâhil olduğu bir avuç ülkede üretilen ama Ukrayna'da üretilmeyen özel bir tür zehirdi. Doğru teşhis Yuşçenko'nun hayatını kurtardı. Yuşçenko zehrin bozduğu yüzü ve dayanılmaz acıyla başa çıkmak için kullandığı ağır ilaçlarla seçim maratonuna geri döndü ve daha fazla destek kazandı.

Ekim 2004 sonlarında Ukraynalılar yirmi dört başkan adayı arasından seçim yapmak üzere sandığa gittiğinde Yuşçenko önde, Yanukoviç az farkla ikinci sıradaydı. Her ikisi de yüzde 40'a yakın oy almıştı. Daha sonra ikinci aşamaya geçildi ve Yuşçenko adayları ikinci aşamaya geçemeyen seçmenlerin çoğunun desteğini aldı. 21 Kasım'daki ikinci aşamanın hemen ardından yapılan bağımsız anketler Yuşçenko'yu, Yanukoviç'in yüzde 44 oyuna karşılık yüzde 53 oyla açık ara önde gösteriyordu. Fakat hükümet yönetimindeki seçim komisyonu resmî sonuçları açıkladığında Ukraynalı seçmenlerin çoğu şaşırdı. Resmî sonuçlara göre Yanukoviç, Yuşçenko'nun yüzde 46,9 oyuna karşılık yüzde 49,5 oy oranıyla seçimi kazanmıştı. Resmî sonuçlar düzmeceydi. Yanukoviç'in kampanya ekibi arasındaki tartışmalara ait telefon sinyallerinin gösterdiği gibi Kiev'e gönderilen seçim sonuçlarını değiştirmek üzere devlet seçim komisyonunun hizmet sağlayıcısıyla oynamışlardı.

Yuşçenko'nun destekçileri öfkeliydi. Tahminen 200.000 Kievli seçim usulsüzlüğünü protesto etmek üzere Kiev'deki Bağımsızlık Meydanı'na aktı. Adını Yuşçenko'nun başkanlık kampanyasının resmî renginden alan Turuncu Devrim başlamıştı. Takip eden günler ve haftalarda Ukrayna'nın dört bir yanından gelen protestocularla birlikte gösterilere katılanların sayısı yarım milyonu buldu. Televizyon kameraları Maidan protestolarını tüm dünyaya aktarırken Avrupalı izleyiciler ilk defa Ukrayna'nın haritadaki uzak bir bölgeden daha fazla bir şey olduğunu keşfetti. Görüntüler Ukraynalıların şüpheye yer bırakmayacak biçimde özgürlük ve adalet istediğini gösteriyordu. Avrupa ve dünya tepkisiz kalamazdı. Kendi seçmenlerince desteklenen Avrupalı siyasetçiler Ukrayna Krizi'ne müdahil oldu ve çözümünde önemli rol oynadı. Anahtar rol, Başkan Kuçma'yı, resmî seçim sonuçları hileli olduğu için Anayasa Mahkemesi'nin sonuçları feshetme kararını desteklemeye ikna eden Polonya Devlet Başkanı Aleksander Kwaśniewski tarafından üstlenildi.

26 Aralık 2004'te Ukraynalılar yeni devlet başkanlarını seçmek üzere iki ay içinde üçüncü kez sandığa gitti. Beklendiği gibi Yanukoviç'in yüzde 44 oy oranına karşın Yuşçenko yüzde 52 oyla seçimi kazandı. Bu sonuçlar seçimlerin ikinci aşaması sırasında yapılan bağımsız anket sonuçlarına yakındı. Turuncu Devrim'in artık bir başkanı vardı. Fakat devrim vaatlerini yerine getirebilecek, adam kayırmayı sona erdirebilecek, ülkeyi yolsuzluklardan temizleyebilecek ve Avrupa'ya yaklaştırabilecek miydi? Yuşçenko

bunları yapabileceğine inanıyordu. Onun Ukrayna'yı dönüştürme yolu Avrupa Birliği'nden geçiyordu.

Başkan Yuşçenko dış siyaseti önceliği yapmış ve yardımcılarından birine Avrupa Birliği'ne katılmanın bir ömre değeceğini itiraf etmişti. Ukraynalı diplomatlar Turuncu Devrim'in Batı'da yarattığı olumlu Ukrayna imajından yararlanmak ve Avrupa Birliği'nin genişleme trenine atlamak için ellerinden gelenin en iyisini yaptı. Avrupa Birliği yedisi eski Sovyet uydusu ve cumhuriyeti olan on ülkeyi 2004'te üye olarak kabul etmişti. Çok geçti, tren kaçmıştı. Avrupa Parlamentosu 2005'in Ocak ayında Ukrayna'yla daha yakın ilişkiler kurmak üzere müstakbel üyeliğe göz kırpan bir oylama yaptı. Fakat genişleme kararlarını veren Avrupa Komisyonu çok daha temkinliydi. Birliğe üyelik adına görüşmeleri başlatmak yerine Ukrayna'ya daha yakın iş birliği için bir tasarı sundu.

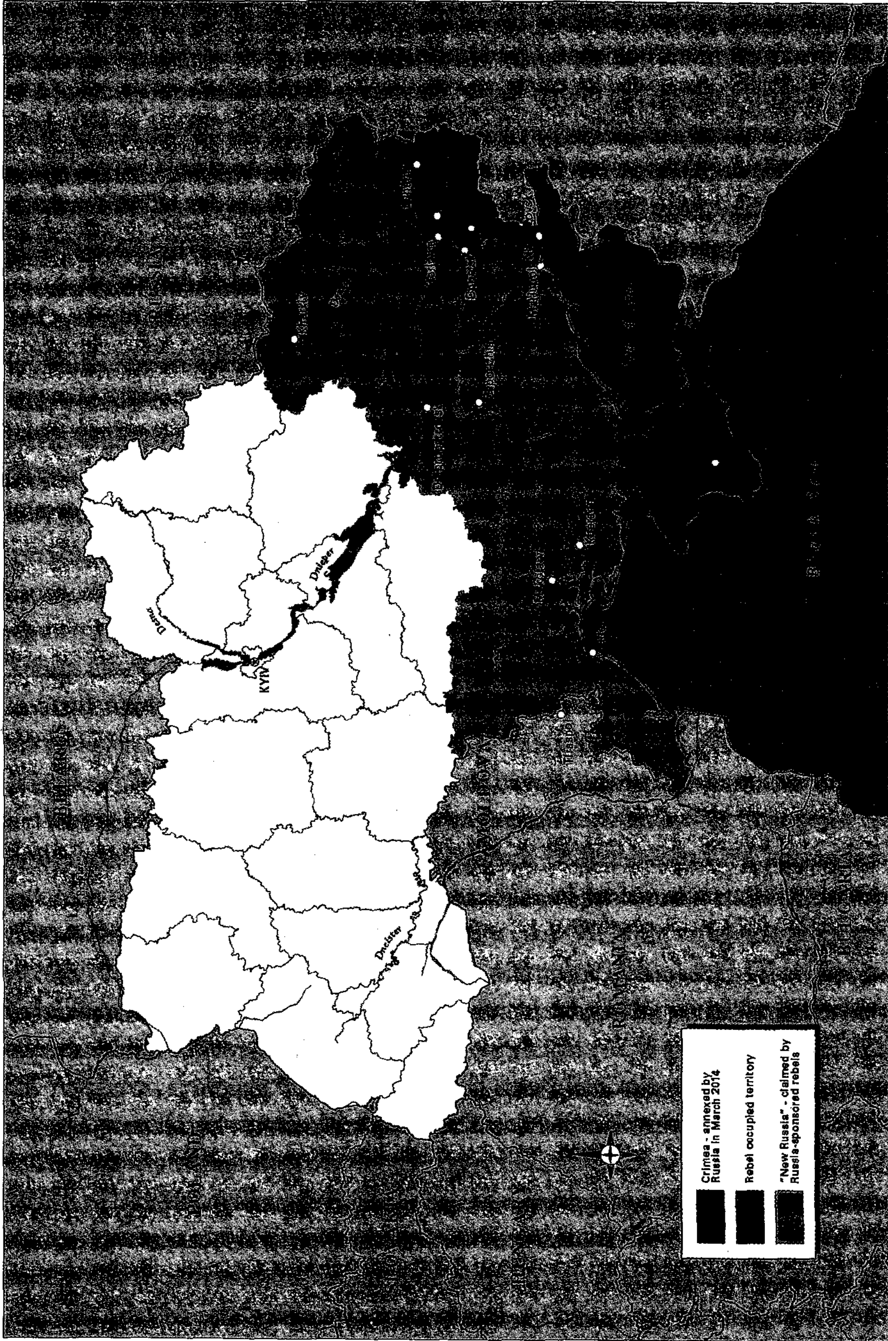
Tarih lokomotifinin Turuncu Devrim'in ertesinde Ukrayna'yı batısındaki bazı komşularının yanında Avrupa Birliği'ne almamasının pek çok sebebi vardı. Bazıları Kiev'in denetiminin ötesindeydi. Almanya ve Birliğin diğer ağır topları hâlihazırda yaşanan genişlemenin iktisadî ve siyasî sonuçlarından endişeliydi. Ayrıca Ukrayna'nın "Avrupa ülkesi" olma durumunu sorgulayarak yaraya tuz basmışlardı. Fakat Kiev'in demokratik uluslardan oluşan Avrupa kulübüne girememesindeki başarısızlığının başlıca sebepleri Ukrayna ile ilgiliydi. Turuncu Devrim sonrasındaki yıllar iç çelişkilerle doluydu. Hükümet siyasetinin ciddî hataları ile büyük ilerlemeler birbirine karışmıştı.

Yeni hükümet siyasî rakiplerin kovuşturulmasını sona erdirdi ve vatandaşlar ile medya için ifade özgürlüğünün teminatını sağladı. İktisadî bakımdan Ukrayna beklenenden daha iyi durumdaydı. Ekonomisinin küresel gerilemenin etkisini hissettiği 2000-2008 arasında ülkenin GSYİH'si iki katına çıkıp SSCB'nin varlığında geçen son yıl olan 1990'daki GSYİH rakamlarını geçerek 400 milyar dolara ulaştı. Fakat Yuşçenko hükümeti Ukrayna'yı yaşamak ve iş kurmak için daha iyi bir yer hâline getirmekte başarısız oldu. Yaygın yolsuzlukla mücadele etmek için çok az şey yaptı. Üstüne üstlük Yuşçenko cephesinin hileli seçimleri iptal etmek için anlaşmaya vardığı anayasa değişiklikleri ülkenin yönetimini zorlaştırdı. Yanukoviç'in destekçilerince talep edilen ve Yuşçenko'nun kabul ettiği düzeltmelere göre devlet başkanı, artık meclis tarafından seçilen ve Ukrayna siyasetinde bağımsız bir aktör olarak ortaya çıkan başbakanı atama hakkını kaybetmişti. Ne devlet başkanı ne de başbakanın reformları kendi başına yürürlüğe alacak gücü vardı ve Yuşçenko, devrimdeki müttefiki Başbakan Yuliya Timoşenko ile ortak bir zemin bulmakta zorlanıyordu.

Yuşçenko'nun görevi 2010'un başında sona erdiği zaman yönetiminden dolayı yaygın bir hayal kırıklığı vardı. Timoşenko'yla olan rekabeti reform davasını ve Avrupa'yla bütünleşmeyi itibarsızlaştırarak Ukrayna siyasetini sonsuz bir pembe diziye çevirdi. Başkanın 1932-1933'teki Büyük Kıtlık'ın ve Sovyetlere karşı savaşan Ukrayna Direniş Ordusu'nun anılarını ön plana çıkararak güçlü bir Ukraynalı kimliği inşa etme

girişimleri geniş seçmen desteğine dönüştürülmekte başarısız oldu. Aslında anı siyaseti Ukrayna toplumunu bölmüştü. Özellikle Yuşçenko'nun 1930'lar ve 1940'lardaki radikal Ukrayna milliyetçiliği önderi Stepan Bandera'ya ölümünden sonra verdiği "Ukrayna'nın Kahramanı" ödülü tartışmalara yol açtı. Bandera olayı ülkenin sadece doğu ve güneyinde değil Kiev ve Lviv'deki Ukraynalı liberal entelijansiya ile Ukrayna'dan soğuyan Avrupalı dostları arasında da güçlü bir olumsuz tepkiye neden oldu. O sıralarda gözlemcilerin söylediği üzere Yuşçenko, Ukrayna'yı Avrupa'ya getirmeye çalışıyordu ama zihnindeki yirmi birinci yüzyıl değil, yirminci yüzyıl başındaki Avrupa'ydı.

Sadece Ukrayna değil, tüm Sovyet sonrası bölge geç kalmıştı ve bu ülkeler, Orta Avrupa ülkelerinin neredeyse yüz yıl önce çözdüğü, imparatorluk tebaası olmaktan bağımsız devlet olmaya geçişi sağlamaya çalışıyordu. Çok kısa süre sonra Ukrayna kendini on dokuzuncu yüzyılın pek çok sorununu hatırlatan bir kriz içerisinde bulacaktı. Bu kriz dış müdahaleyi, savaşı, ilhakı ve dünyanın nüfuz bölgelerine bölünmesi fikrini beraberinde getirecekti. Kriz aynı zamanda Ukrayna'nın bağımsız kalma azmini sınayacak ve ulusal kimliğinin anahtar unsurlarını zorlayacaktı.

Harita 2. Rusya-Ukrayna Anlaşmazlığı

27
Özgürlüğün Bedeli

Bohdan Solchanyk 20 Şubat 2014 sabahının erken saatlerinde trenle Lviv'den Kiev'e geldi. Tarihçi, sosyolog ve çiçeği burnunda bir şair olan yirmi sekiz yaşındaki Solchanyk, Lviv'deki Ukrayna Katolik Üniversitesi'nde ders veriyor ve Ukrayna'daki seçim uygulamaları hakkında, Varşova Üniversitesi'nden bir danışmanın gözetiminde yazdığı doktora tezi üzerinde çalışıyordu. Solchanyk o soğuk Şubat gününde Kiev tren istasyonunun kaldırımına adım attığı zaman bir araştırma gezisinde değildi. Seçimler Kiev'de yapılmıyordu ama devrim Kiev'de gerçekleşiyordu. Kendi neslinin, 2004'teki Turuncu Devrim'de, bulunulan ancak asla gerçekleştirilmeyen vaatlerden duyduğu hayal kırıklığını ifade ettiği "Devrimim Nerede?" adlı şiiri yazdığı 2008'de bunun hayalini kuruyordu.

2013'ün Kasım ayı sonlarında yolsuzluğun sona erdirilmesi, Avrupa Birliği ile daha yakın ilişkiler ve reform talebiyle yine Kiev sokaklarını dolduran yüz binlerce insanla şimdi Ukrayna'da yeni bir devrim vardı. Solchanyk yerinin Kiev'deki bu göstericiler arasında olduğuna inanıyordu. 20 Şubat onun devrime dördüncü ve sonradan görüleceği üzere sonuncu katılımı olacaktı. Kiev'e varışından birkaç saat sonra keskin nişancılar Solchanyk'le beraber düzinelerce göstericiyi öldürdü. Ölümüyle "Yüz Cennetlik"ten biri olacaktı. Ocak-Şubat 2014'te Kiev'de yüzden fazla gösterici öldürüldü. Bu katliam Ukrayna'da genellikle şiddet içermeyen yirmi iki yıllık siyasete son verdi ve ülke tarihinde yeni bir sayfa açtı. Sovyetler Birliği'nin son günlerinde barış içerisinde elde edilen demokrasi ve 1991'de sandıkta kazanılan bağımsızlığı savunmak için artık sadece sözcükler ve yürüyüşler değil silahlara da ihtiyaç vardı.

Göstericilerin Maidan'da toplu olarak katledilmesine giden olaylar dizisi, 2004 gösterilerinin başlıca hedefi olan Viktor Yanukoviç'in Şubat 2010'daki başkanlık seçimlerinde zafer kazanmasıyla başladı. Yeni başkan görevine siyaset oyununun kurallarını değiştirerek adım attı. Güçlü, otoriter bir rejim hayal ediyordu ve gücü mümkün olduğunca kendisi ile ailesinin elinde toplamayı deniyordu. Meclisi 2004 yasa değişikliklerini iptal etmeye ve başkana daha fazla güç vermeye zorlayarak anayasayı yeniden yazdı. Daha sonra, Rusya'yla, Ukrayna ekonomisine zarar veren bir doğalgaz antlaşmasını imzaladığı için başlıca siyasî rakibi, eski başbakan Yuliya Timoşenko'yu 2011 Yazı'nda yargılayarak hapse attı. İktidarı eline alan ve muhalefeti susturan ya da yıldıran Yanukoviç ve atadığı kişiler, dikkatlerini yönetici zümrenin zenginleşmesine verdi. Yanukoviç, Yanukoviç'in aile fertleri ve çevresindeki insanlar yabancı banka hesaplarına 70 milyar dolara kadar bir meblağ aktarıp devletin 2013 Sonbaharı'nda çökme eşiğine gelen iktisadî ve malî istikrarını tehdit ederek kısa sürede büyük servetlere sahip oldu.

Ukrayna toplumu muhalefetin bastırılması ya da işlevsiz bırakılmasıyla umutlarını bir kez daha Avrupa'ya bağladı. Avrupa Birliği'yle serbest bir iktisadî bölgenin ya-

ratılması ve Ukrayna vatandaşları için vize serbestisini de içeren bir ortaklık üzerine görüşmeler Başkan Viktor Yuşçenko'nun önderliğinde başlamıştı. Umutlar, imzalandığında bu antlaşmanın Ukrayna'nın demokratik kurumlarını kurtarıp güçlendireceği, muhalefetin haklarını koruyacağı ve devletin en üst kademesinden yayılan yolsuzluğu dizginleyerek Ukrayna'ya Avrupa'nın iş düzeyini getireceği yönündeydi. Başkan ve kabilesinin artan gücünden korkup açık siyasî ve iktisadî kurallar koyarak servetlerini korumak isteyen bazı oligarklar Avrupa Birliği'yle ortaklık antlaşmasını destekledi. Büyük işletmeler de Avrupa pazarına ulaşmak istiyor ve eğer Ukrayna Rusya'nın önderliğindeki Avrasya Gümrük Birliği'ne katılırsa Rus rakiplerince yutulmaktan korkuyordu.

28 Kasım 2013'te Vilnius'ta gerçekleştirilecek Avrupa Birliği zirvesindeki imza töreni için her şey hazırdı. Fakat zirveden bir hafta önce Ukrayna hükümeti antlaşmanın imzalanmasının ertelenmesini önererek aniden tavır değiştirdi. Yanukoviç Vilnius'a gitti ama imza atmayı reddetti. Avrupalı liderler hayal kırıklığına uğramış, pek çok Ukraynalı da öfkelenmişti. Hükümet geçen yıl boyunca verdiği sözlere uymamış, daha iyi, Avrupalı bir geleceğe dair umutların üstünü çizmişti. Hükümetin antlaşmayı imzalamayı reddettiğini duyurduğu 21 Kasım'ın akşamında Ukrayna'nın Bağımsızlık Meydanı olan Maidan'da kamp kuran genellikle genç kadın ve erkeklerden oluşan grupların hisleri bu şekildeydi. Yanukoviç'in yardımcıları yeni bir Turuncu Devrim'in alevlenmesini engellemek için gösterileri mümkün olduğunca kısa sürede sona erdirmek istedi. 30 Kasım gecesinde çevik kuvvet polisleri Maidan'da kamp kuran öğrencilere vahşice saldırdı. Bu, Ukrayna toplumunun kabul etmeye asla hazır olmadığı bir şeydi. Ertesi gün, bir kısmı polis tarafından dövülen öğrencilerin ebeveynleri ve akrabalarından oluşan 500.000'den fazla Kievli kent merkezine akın ederek Maidan'ı ve çevresini çürümüş hükümet ile onun polis güçlerinden arınmış bir özgürlük alanına çevirdi.

Avrupa'ya katılma arzusu olarak başlayan şey, ana akım partilerdeki liberallerden, radikaller ve milliyetçilere kadar çeşitli siyasî güçleri bir araya getiren bir Haysiyet Devrimi'ne dönüşmüştü. 2004'te de olduğu gibi göstericiler bir kez daha sokakları terk etmeyi reddediyordu. Haftalar süren barışçıl gösterilerin ardından 2014'ün Ocak ayı ortasında bir yanda polisler ve hükümet destekli çeteler ile öte yanda göstericiler arasında kanlı çatışmalar başladı. Şiddet 18 Şubat'ta zirveye ulaştı. Üç günde dokuzu polis, altmış sekizi gösterici olmak üzere en az yetmiş yedi kişi öldü. Ölümler hem Ukrayna'da hem uluslararası camiada büyük bir dönüşüme yol açtı. Uluslararası yaptırımların yarattığı endişe, yaptırımların kendilerini de etkileyeceğini düşünen pek çok Ukrayna meclisi üyesini başkandan duyduğu korkuyu yenmeye ve hükümetin zor kullanmasını yasaklayan bir çözümü meclisten geçirmeye zorladı. Yanukoviç, meclisin kendisine karşı olması ve çevik kuvvetin Kiev merkezini terk etmesiyle 21 Şubat'ta devrimci Kiev'den kaçtı. Göstericiler galip gelmişti. Zorba gitmiş, devrim kazanmıştı. Ukrayna parlamentosu Yanukoviç'i görevden alıp geçici bir başkan ve muhalefet liderlerinin önderlik ettiği bir hükümet atamak üzere oylama yaptı.

Kiev'deki gösteriler dış siyaset meselelerinden kaynaklanan olağan dışı bir kitle hareketi olduğu için siyasî gözlemcileri şaşırttı. Göstericiler Avrupa'yla daha sıkı ilişkiler istiyor ve Ukrayna'nın Rusya önderliğindeki gümrük birliğine girmesine karşı çıkıyordu.

Rusya'nın Ukrayna'ya hükmetme arzusu Maidan'daki gösterilerde önemli bir etkendi. 2000'den beri ilk önce başkan, sonra başbakan, sonrasında yine başkan sıfatıyla Rus hükümetinin başında bulunan Vladimir Putin, SSCB'nin yıkılışını yirminci yüzyılın en büyük jeopolitik faciası olarak tanımlamıştı. Putin 2012'de yeniden başkan olmadan önce Sovyet sonrası bölgelerin yeniden bütünleşmesini başlıca hedeflerinden biri olarak ilan etmişti. 1991'de de olduğu gibi bu bölge Ukraynasız eksikti. Putin 2004 ve 2010'daki başkanlık seçimlerinde desteklediği Yanukoviç'in Rusya önderliğindeki -gelecekte Sovyet sonrası devletlerin daha kapsamlı bir iktisadî ve siyasî birliğinin temelini oluşturacak- gümrük birliğine katılmasını istiyordu. Yanukoviç Sivastopol'deki donanma üssünün Ruslara kiralanmasını yirmi beş yıl daha uzatarak Rusya'ya imtiyazlar vermişti ama Rusya önderliğindeki hiçbir birliğe katılmaya hevesli değildi. Aksine, Rusya'nın etkisini ve amaçlarını dengelemek için başarısızlığa uğrayan bir girişimde bulunup, antlaşmayı imzalamak üzere Avrupa Birliği ile iş birliğine yanaştı.

Rusya buna 2013 Yazı'nda bir ticaret savaşı başlatıp pazarını bazı Ukrayna mallarına kapatarak yanıt verdi. Moskova, Ukrayna'nın Batı'ya yönelişini durdurmak için ödül ve cezalardan oluşan bir siyasete başvurdu. Ödüller arasında nakit sıkıntısı çeken ve yolsuzlukla boğuşan Ukrayna hükümetini eli kulağında olan iflastan kurtarmak için verilecek 15 milyar dolarlık kredi sözü vardı. Bu meblağın ilk kısmı Yanukoviç Avrupa Birliği'yle bütünleşme antlaşmasını imzalamayı reddettikten sonra ödendi. Fakat Maidan'daki gösteriler Kremlin'in tasarılarını değiştirdi. Ukrayna emniyet teşkilatınca daha sonra yürütülen bir soruşturmaya göre düzinelerce göstericinin öldürülmesiyle sonuçlanan süreçte Rus güvenlik güçleri de Maidan'da bulunmaktaydı. Katliam neticede Yanukoviç'in devrilmesine yol açtı. 2014 Şubat ayı başında Rus başkanlık yönetimi, Kırım'ı ilhak etmek ve sonrasında Doğu ve Güney Ukrayna'yı da istikrarsızlaştırarak ilhak etmek için Ukrayna'daki iç karışıklıklardan faydalanma önerisini tartışmaktaydı. Sonrasında gerçekleşen olaylara bakılırsa bu öneri rafa kaldırılmamıştı. Başkan Putin'e göre Kırım'ın yeniden Rusya'ya "döndürülmesi"ne siyasî danışmanları ve komutanlarıyla 22 Şubat 2014 gecesi yaptığı toplantıda kendisi şahsen karar vermişti.

Dört gün sonra, 26 Şubat 2014 gecesinde, işaretsiz üniformalar giymiş bir grup silahlı adam Kırım meclisinin denetimini ele geçirdi. Rus istihbarat örgütleri, onların koruması altında, bir önceki meclis seçimlerinde oyların yalnızca yüzde 4'ünü alan Rus yanlısı bir partinin liderini Kırım'ın yeni başbakanı olarak göreve gelişini örgütledi. Daha sonra operasyonun başlamasından en az bir hafta önce paralı askerler ve Kazak oluşumlarıyla birlikte Rusya Federasyonu'ndan getirilen Rus birlikleri, Ukrayna askerî birliklerini yerel milis güçlerinin yönlendirmesiyle üslerinde alıkoymuştu. Yeni Ukrayna hükümeti önceleri Yanukoviç'e sadık olan polis ve güvenlik güçlerinin denetimini ele almakta zorlanınca Kremlin aceleyle yarımadanın kaderini belirleyecek bir

referandum düzenleyerek yarımadanın tamamen ele geçirilmesi için hazırlıklarını hızlandırdı. Yeni Kırım hükümeti Ukraynalı televizyon kanallarının yayınını kesti, Ukrayna gazetelerinin abonelerine ulaşmasını engelledi ve Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılması için propaganda başlattı. Çoğu Kırım Tatar azınlığından olan referandum karşıtları ya korkutuldu ya kaçırıldı.

2014'ün Mart ayı ortasında Kırım vatandaşları Rusya'yla yeniden birleşmek için oy vermek üzere sandığa çağrıldı. Arkasında Moskova desteği olan referandumun sonuçları, katılım oranının da seçmenin hükümet adaylarına desteğinin de yüzde 99 olarak açıklandığı Brejnev dönemi oylamalarına benziyordu. Şimdi de seçmenin yüzde 97'sinin Kırım'ın Rusya'yla birleşmesini desteklediği iddia ediliyordu. Yerel yetkililer Sivastopol'de kayıtlı seçmenin yüzde 123'üne ulaşan Rus yanlısı oy oranından bahsetmekteydi. Kırımlı yetkililer toplam katılımın yüzde 83 olduğunu ilan etti ama Rusya devlet başkanına bağlı olan İnsan Hakları Konseyi'ne göre kayıtlı seçmenin yüzde 40'ından daha azı referanduma katılmıştı. Vladimir Putin referandumdan iki gün sonra, 18 Mart'ta, Rus yasamasına, SSCB'nin dağılmasıyla Rusya'ya verilen zararı kısmen giderip bir tarihsel adalet eylemi olarak Kırım'ı ilhak etmeleri için çağrıda bulundu.

Kiev'deki Ukrayna hükümeti referandumu tanımadı ama bir şey yapacak durumda da değildi. Haysiyet Devrimi'nin siyasî kargaşası sebebiyle hâlâ bölünmüş olan bir ülkenin savaşa girmesi tehlikesini göze almayı istemeyerek birliklerine yarımadadan çekilme çağrısı yaptı. Onyıllardır yeterli maddî desteği almayan ve hiç savaş deneyimi olmayan Ukrayna ordusu, Rusya Federasyonu'nun uzun süre Çeçenistan'da savaşmış ve 2008'de Gürcistan'ı işgal etmiş olan iyi eğitimli ve teçhizatlı ordusuna asla rakip olamazdı. Kiev aynı zamanda Rusya'nın, ülkenin diğer bölgelerini de istikrarsızlaştırmasını durdurmaya çalışmakla meşguldü. Kremlin, Ukrayna'nın "federalleşmesini" ve her bölgenin uluslararası antlaşmaları veto etme hakkının olmasını talep ediyordu. Rusya sadece Kırım'ı istiyor değildi. Ülkenin doğu ve güneyindeki yerel seçkinler ile yerli nüfusu etkileyerek Ukrayna'nın Avrupa'ya yönelişini durdurmaya çalışıyordu.

Eğer Ukrayna Rusya'nın "federalleşme" senaryosuna uymayı reddederse, bir başka seçeneği daha vardı: Doğu ve Güney Ukrayna'yı tampon devlete çevirerek ülkenin bölünmesi. Yeni Rusya adındaki Rus denetiminde bir devlete Harkiv, Luhansk, Donetsk, Dnipropetrovsk, Zaporijya, Mikolaiv, Herson ve Odesa oblastları da dâhil olacak ve Rusya'nın, Kırım ve Moldova'nın Rus denetimindeki Transdinyester bölgesiyle kara bağlantısı sağlanacaktı. Bu pek makul görünmüyordu çünkü 2014'ün Nisan ayında, öngörülen Yeni Rusya nüfusunun sadece yüzde 15'i Rusya'yla birleşmeyi desteklerken, yüzde 70'i buna karşıydı. Fakat güneydoğu türdeş değildi. Anket yapılanların yüzde 30'unun Rusya'yla birleşmeyi desteklediği Doğu Ukrayna'nın sanayileşmiş Donbas bölgesinde Rusya yanlısı eğilimler oldukça yüksekken, Rusya destekçilerinin yüzde 7'den az olduğu Dnipropetrovsk Oblastı'nda düşüktü.

Rus istihbarat birimleri Ukrayna'nın istikrarsızlaştırılmasına 2014 İlkbaharı'nda Donbas'tan başladı. Donbas Ukrayna'nın iktisadî ve toplumsal yönden en sorunlu

bölgelerinden biri olarak öne çıkıyordu. Önce Sovyetler Birliği'nin, sonra Ukrayna'nın cazibesini kaybeden bir parçası olarak, bitmekte olan kömür madenciliği sanayisini desteklemek üzere merkezden büyük miktarda sübvansiyon almıştı. Başlıca bölgesel merkez olan Donetsk etnik Rusların çoğunluğu oluşturduğu -toplam nüfusun yüzde 48'i- tek büyük Ukrayna şehriydi. Donbas'taki vatandaşların çoğu, bölgenin Sovyet kimliğini temsil eden (Haysiyet Devrimi sırasında Orta Ukrayna'da büyük oranda yıkılmış olan) Lenin anıtlarıyla Sovyet ideolojisi ve simgelerine bağlıydı. Başkan Yanukoviç'in hükümeti iktidara geldiğinde ülkenin doğusundaki Ukraynalı seçmen kitlesini, Orta ve özellikle Batı Ukrayna'dan dilsel, kültürel ve tarihsel farklılıklarını vurgulamak yoluyla harekete geçirerek iktidarı elinde tuttu. Sözde, Batı Ukrayna'daki Ukrayna Direniş Ordusu yanlılarının tehdidi altında olan Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın tarihsel hatırası gibi, bölgesel olarak baskın olan Rus dilinin de Kiev'in tehdidi altında olduğunu iddia ediyordu. Dilsel ayrılık ve çatışan tarihsel anılar Ukrayna'nın doğusu ile batısını birbirinden ayırırken, siyasîler seçimleri kazanabilmek için farklılıklara gerçekte sahip olduklarından çok daha fazla önem atfettiler. Böylesi bir siyasî fırsatçılık Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi için gereken şartları sağladı.

Çoğunlukla Rus hükümetince eğitilen, kaynak sağlanan ve Kremlin'deki oligarklara yakın olan paramiliter birimler 2014'ün Nisan ayında Donbas'ta görülmeye başlandı. Mayıs ayına gelindiğinde bölgenin çoğu şehir merkezinin denetimini ele geçirmişlerdi. Görevden alınan Yanukoviç, memleketinin istikrarsızlaştırılmasına yardım etmek için elinde kalan son siyasî bağlantıları ve büyük miktardaki malî kaynağı kullanıyordu. Maaşlarını sürgündeki başkanın ödediği çeteler Kiev'deki yeni hükümetin destekçilerine saldırdı. Polisler de bu çetelere olası kurbanların isimleri ve adresleri konusunda yardımcı oldu. Yanukoviç'in iş ortağı ve Ukrayna'nın en zengin oligarkı olan Rinat Ahmetov'un önderliğindeki yerel seçkinler de Donbas'ın sanayi bölgesini oluşturan iki oblast olan, kendi iddialarına göre oluşmuş Donetsk ve Luhansk halk cumhuriyetlerinin bayrağı altında, Donbas'ı sanki doğuştan sahip oldukları bir çeşit prensliğe çevirip Kiev'den gelen devrimci değişikliklerden korunmayı umarak oyuna dâhil oldu. Fakat hesapları tutmadı ve Mayıs ayı sonunda bölgeyi oligarşi karşıtı bir devrim başlatan Rus milliyetçileri ile yerel eylemcilere kaptırdılar. Kiev'de olduğu gibi Donetsk'te de halk yolsuzluktan bıkmıştı ama Donbas'ın çoğu Avrupa'ya değil Rusya'ya yöneliyor ve yolsuzluğun olmadığı bir pazar ekonomisine değil, Sovyet döneminin devletçi ekonomisi ile sosyal güvenliğine sahip olmayı umuyorlardı. Maidan'daki göstericiler ülkelerini Avrupa uygarlığının parçası olarak görürken, Rus yanlısı asiler kendilerini daha geniş bir "Rus Dünyası"nın parçası ve savaşlarını da çürümüş Batı Avrupa'nın ilerleyişine karşı Ortodoks değerlerin müdafaası olarak görüyordu.

Rusya'nın Harkiv ve Odesa'yı istikrarsızlaştırma çabaları kadar Kırım'ın kaybedilmesi ve Donbas'taki kargaşa da Ukrayna sivil toplumunun yeniden harekete geçme-

sine sebep oldu. Çoğu Maidan gösterilerine katılmış olan on binlerce Ukraynalı yeni gönüllü topluluklarına olduğu kadar askerî birimlere de katıldı ve doğuda Rusya'nın önderliğindeki isyana karşı savaşmaya gitti. Hükümet sadece askerlere silah temin edebildiği için gönüllü örgütleri tüm Ukrayna'ya dağılıp bağış toplayarak ihtiyaçları temin edip cepheye gönderdi. Ukrayna toplumu Ukrayna devletinin içinde bulunduğu durum sebebiyle üstlenemediği görevi üstleniyordu. Kiev Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün verilerine göre 2014'ün Ocak ve Mart ayları arasında yetişkin nüfus içerisinde Ukrayna'nın bağımsızlığını savunanların oranı yüzde 84'ten yüzde 90'a çıkmıştı. Ukrayna'nın Rusya'ya katılmasını isteyenlerin oranı Ocak 2014'te yüzde 10'dan Eylül ayında yüzde 5'e düştü. Donbas'ta anket yapılanların büyük kısmı bile bölgelerini Ukrayna devletinin parçası olarak görüyordu. Donbas'ta 2014'ün Nisan ve Eylül ayları arasında bağımsızlık veya Rusya'yla birlik arzulayan "ayrılıkçıların" oranı anketlerde yüzde 30'un biraz altından yüzde 40'ın üstüne çıktı ama asla çoğunluğa ulaşamadı. Bu da en Avrupa yanlısı Ukraynalılara bile bu toprakları geri alma umudu verdiyse de ortak bir ulusal kimlik oluşturma konusundaki olası sorunlara da işaret ediyordu.

Ukraynalı seçmenler 2014'ün Mayıs ayındaki başkanlık seçimlerinde bir siyasî birlik göstergesi olarak Ukrayna'nın en önde gelen iş adamlarından biri ve Maidan gösterilerinin faal katılımcısı olan 49 yaşındaki Petro Poroşenko'ya seçimin ilk turunda zafer kazandırdı. Yanukoviç'in görevden uzaklaştırılmasıyla başlayan meşruiyet krizinin sona ermesiyle birlikte Ukrayna hem açık hem de gizli saldırılara karşı koymaya hazırdı. Ukrayna ordusu, eski askerî istihbarat yarbayı olan en meşhur Rus kumandanı İgor Girkin'in (Strelkov) karargâh olarak kullandığı Slovyansk şehrini Temmuz ayı başında özgürleştirerek ilk büyük başarısını elde etti. Ukrayna'nın ilerleyişini çaresizce durdurmaya çalışan Rusya isyancılara uçaksavarlar da dâhil olmak üzere yeni silahlar temin etmeye başladı. Ukraynalı ve Amerikalı yetkililere göre bu uçaksavarlardan biri 17 Temmuz 2014'te Malezya Havayolları'nın 298 yolcu taşımakta olan Boeing 777 uçağını vurdu. Kurbanlar Hollanda, Malezya, Avustralya, Endonezya, Britanya ve başka birkaç ülkenin vatandaşlarıydı ve Ukrayna'daki çatışmalara gerçek bir küresel nitelik kazandırmışlardı.

Malezya uçağı trajedisi Batılı liderleri Ukrayna'yı desteklemek üzere harekete geçirdi ve saldırıdan doğrudan sorumlu olan Rus yetkililer ve işletmelere iktisadî yaptırım uygulamalarına yol açtı. Fakat bu çok küçük ve çok geç kalmış bir tepkiydi. Donetsk ve Luhansk'taki Rusya destekli ayrılıkçı halk cumhuriyetleri Ağustos ayı ortasında yenilginin eşiğine geldi ve Moskova saldırıyı artırarak savaşa paralı askerlerle birlikte düzenli birlikler gönderdi. Kremlin cumhuriyetleri yıkılmaktan kurtardı ama -Rusya ile Kırım arasında kara bağlantısını sağlayacak, doğuda Donetsk'ten batıda Odesa'ya kadar uzanan Rus denetiminde bir yapı olan- Yeni Rusya'yı yaratma yönündeki asıl tasarısını gerçekleştiremedi. Rusya aynı zamanda Ukrayna'nın Batı'yla siyasî ve iktisadî bağlarını güçlendirmesini durdurmayı da başaramadı. Doğu Ukrayna'daki savaş Ukrayna'nın hiçbir toprak parçasını kaybetmeyi kabul etmemesi veya Batı'yla siyasî,

iktisadî ve kültürel bütünleşme hedefinden vazgeçmemesi; Rusya'nın, Ukrayna'nın kendi nüfuz alanından çıkmasını reddetmesi ve Batı'nın ise uluslararası düzene karşı bir tehditten endişe etmesi ama Rusya'nın şiddetlenen ihtiraslarının en iyi şekilde hangi stratejiyle denetim altına alınacağı konusunda bölünmüş olması nedeniyle ucu bucağı görünmeyen uzatmalı bir çatışmaya döndü.

2017'nin Ocak ayı sonu itibarıyla Donbas'taki savaş 10.000'e yakın cana mâl olmuş, 22.000'den fazla insan yaralanmış ve yaklaşık 2,5 milyon kişi evini terk etmek zorunda kalmıştır. Resmen tanınmayan Donbas cumhuriyetleri donmuş bir çatışmanın siyasî, iktisadî ve toplumsal uçurumuna doğru yuvarlanmaya başlayınca yaklaşık 4 milyon insan kendini sahipsiz bir bölgede buldu. Avrupa'yla bütünleşme uğruna ödenmiş fazla ağır bir bedel değil mi bu? Belki öyledir. Fakat mevcut çatışmada Ukrayna ve halkının çoğu için tehlikede olan şey sadece olası bir üyelik değil, Avrupa Birliği'yle ilişkilendirdikleri -demokrasi, insan hakları ve hukuk düzeni gibi- değerlerdi. Ülkelerinin bağımsızlığı ve vatandaşlarının iç ve dış siyasetle ilgili kendi seçimlerini yapma hakları da tehlikedeydi. Bu değerler ve fikirler, dünyanın dört bir yanındaki insanlara, kendileri ve ulusları için özgürlüğün peşine düşmeleri konusunda yüzyıllar boyunca ilham vermiştir.

Ukrayna bütünlüğünü ve egemenliğini muhafaza ederken iktisadî, siyasî ve hukukî düzenlerini reformdan geçirmek gibi çok zor bir görevle karşı karşıyadır ama bunu başaracağına dair umutlar artmaktadır. Bu umut her şeyden önce Ukrayna halkının yaratıcılığı ve azminden kaynaklanmaktadır. İktisadî Kalkınma Bakanlığı 2015 Yazı'nda yabancı yatırımcılara Ukrayna'yı tanıtan bir video yayımladı. Video ülkenin geleneksel gücüne vurgu yapmaktadır: Dünyanın zengin kara toprağının yüzde 33'üne sahip olan Ukrayna aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci tahıl ihracatçısıdır. Fakat bundan da etkileyici olan şey sahip olduğu entelektüel imkânlarıdır. Ukrayna'daki okuryazarlık oranı yüzde 99,7'dir. Tartışmalı da olsa dünyanın en iyi eğitim gören dördüncü ulusudur. Üniversite ve yüksekokullarından her yıl 640.000 kişi mezun olmaktadır. Bunlardan 130.000'i mühendislik, 16.000'i bilgi işlem ve 5.000'i de havacılık bölümünden mezun olarak Ukrayna'yı Orta ve Doğu Avrupa'nın yazılım mühendisliği başkenti yapmaktadır.

Rusya'nın saldırısı, Ukrayna'nın birleşik bir devlet olarak varlığı, ulus olarak bağımsızlığı ve siyasî kurumlarının demokratik temelleri hakkında temel soruların sorulmasına yol açtı. Ukrayna'nın siyasî ulusuna biçim verilmesinde tarih, etnisite, dil ve kültürün rolünü de içeren ulus inşa projesinin doğası hakkındaki sorular da bir o kadar önemliydi. Vatandaşlarının farklı etnisiteleri temsil ettiği, birden fazla dili (sık sık bir diğeriyle değiştirerek) konuştuğu, birden fazla kiliseyle bağı olduğu ve birçok farklı tarihsel bölgede oturduğu bir ülke, askerî yönden daha kuvvetli bir imparatorluk gücünün sadece saldırısına değil, Rusça konuşan ya da Ortodoks kiliselerine giden herkesin bağlılığı üzerindeki iddialarına da direnebilir miydi?

Rus saldırısı Ukraynalıları dilsel, bölgesel ve etnik hatlar üzerinden bölmeye çalıştı. Bu yöntem bazı yerlerde işe yaradıysa da Ukrayna toplumunun çoğu, yönetsel ve siyasal bakımdan bir araya gelen çok dilli ve çok kültürlü bir ulus fikri etrafında birleşti. Ukrayna'nın zor ve çoğunlukla hüzünlü iç bölünmeler tarihinden alınan derslerden doğan bu fikir farklı diller, kültürler ve dinlerin yüzyıllardır birlikte var olduğu bir geleneğe dayanmaktadır. Ukraynalılar sorunlu tarihlerini siyasî bir ulus olarak geleceklerini teminat altına alan bir biçimde okumayı başarmıştır.

Sonsöz
Tarihin Anlamları

18 Mart 2014, o zaman Rusya Devlet Başkanlığının üçüncü döneminde olan altmış bir yaşındaki Vladimir Putin için bir zafer günüydü. Rusya Devlet Başkanı o gün, yabancı temsilcilerle görüşmelerin ve en ciddî devlet törenlerinin yapıldığı bir yer olan Kremlin Sarayı'nın çarlık döneminden kalma Aziz Georgiy salonunda yaptığı konuşmasında, Rusya Federasyonu Federal Meclis üyelerinden Kırım'ın ilhakını onaylayan bir kanun geçirmelerini istedi. Konuşmayı avuçları patlarcasına birkaç kez alkışlayan katılımcıların tepkisi yasanın hiç gecikmeksizin geçirileceğine dair hiçbir şüphe bırakmıyordu. Federal Meclis sadece üç gün sonra Kırım'ın Rusya'nın parçası olduğunu ilan etti.

Vladimir Putin konuşmasında -Rusya ile Ukrayna arasındaki antlaşmaların ve 1994 Budapeşte Memorandumu'nun güvence altına aldığı Ukrayna'nın egemenliğini ihlal eden- Kırım'ın ilhakını tarihsel adaletin zaferi olarak kutladı. Putin'in savlarının çoğu tarihsel ve kültüreldi. Sovyetlerin dağılmasını Rusya topraklarına el konması olarak nitelendiriyor ve Kırım'ın Rus toprağı, Sivastopol'un Rus şehri olduğunu tekrarlayarak, Kırımlıların menfaatlerini, yakın zamanda ise dilsel ve kültürel haklarını ihlal ederek görmezden geldiği için Ukraynalı yetkililere yükleniyordu. Ukrayna'nın Sovyetlerden ayrılmaya hakkı olduğu kadar Kırım'ın da Ukrayna'dan ayrılmaya hakkı olduğunu iddia ediyordu.

Tarih, Ukrayna Krizi'nde, krizin aktörlerine bilgi ve ilham vererek ama aynı zamanda uluslararası hukuk, insan hakları ve yaşam hakkı ihlâllerini meşrulaştırarak bir defadan fazla kullanıldı ve istismar edildi. Beklenmedik biçimde ortaya çıkan ve aktörlerinin çoğunu gafil avlayan Rusya-Ukrayna çatışmasının kökleri derinlerdedir ve tarihsel atıflar ve göndermelerle doludur. Tarihsel savların propaganda olarak kullanılmasını bir kenara bırakırsak Ukrayna'da şu anda kökleri geçmişte olan en az üç paralel süreç yaşanmaktadır: On yedinci yüzyılın ortasından beri Moskova'nın elinde olan eski imparatorluk bölgesindeki siyasî, iktisadî ve askerî egemenliği yeniden kurmak; hem Rus hem de (genellikle bölgesel hatlar boyunca bölünen) Ukraynalıları ilgilendiren modern ulusal kimliklerin oluşumu ve çatışmadaki aktörlerin çatışmayı Doğu ile Batı, Avrupa ile Rus Dünyası arasındaki bir rekabet olarak hayal etmelerini sağlayan tarihsel ve kültürel fay hatları üzerindeki mücadele.

Ukrayna Krizi dünyaya, Rusya'nın on sekizinci yüzyılın son onyıllarında Kırım'ı ilhak etmesi ve İmparatorluğun Ukrayna'nın güneyinde kısa süreliğine var olan Yeni Rusya bölgesini hatırlattı. Rus İmparatorluğu'nun bu genişlemesinin anısı Rusya'nın şu anki tutumunu emperyalist olarak tasvir etmeye çalışan dış gözlemciler tarafından değil, Yeni Rusya tasarısıyla ortaya çıkan, Rusya'nın Ukrayna'daki melez savaşının ideologları tarafından öne sürülmüştür. Bu ideologlar, tarihsel ideolojilerini imparatorluk

fethi ve aslen Kırım ve Nogay Tatarları ile Zaporog Kazaklarının yaşadığı topraklardaki Rus hâkimiyeti temelleri üzerinde geliştirmeyi denediler. Bu, özellikle Sivastopol'un Rus ihtişamının şehri olarak nitelendirilmesinde ifadesini bulmaktadır -1853-1856 Kırım Savaşı'na (Rus İmparatorluğu için bir felaket) dayanan ve şehri savunan çok etnili imparatorluk ordusunun kahramanlığını sadece Ruslara mâl eden tarihsel efsane.

Müstakbel Yeni Rusya'nın yapı taşları olan Odesa ve Harkiv'de cumhuriyetler ilan etme girişimleriyle birlikte Donetsk ve Luhansk "halk cumhuriyetleri"nin oluşumunun da tarihsel hafızada kökleri bulunmaktadır. Bu kökler, söz konusu bölgeleri Ukrayna'ya veren ve Şubat 1918'de Almanya'yla imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'ndan kısa süre sonra Ukrayna'nın doğusu ve güneyinde denetimi sağlamak isteyen Bolşeviklerin girişimlerine dek uzanmaktadır. Bolşevikler o zamanlar Ukrayna devletinin parçası olmayan ve dolayısıyla antlaşmaya dâhil edilmeyen Kırım ve Donetsk-Kryvyi Rih Sovyet cumhuriyetleri de dâhil olmak üzere bağımsızlığını ilan eden devletleri kullanıyordu. Yeni Donetsk cumhuriyetinin kurucuları 1918'deki Donetsk-Kryvyi Rih cumhuriyetinin simgelerini kullanmak istiyordu. Çünkü o cumhuriyet gibi kendilerininki de Moskova'nın desteği ve yardımı olmadan ortaya çıkamaz veya varlığını sürdüremezdi.

Rusya'nın imparatorluk ve devrimci geçmişine yapılan göndermeler, bu ülkenin Ukrayna'ya saldırısını meşrulaştıran tarihsel söylemin parçası hâline geldiyse de saldırının tarihsel güdüleyicisi daha yakın zamanlıdır. Vladimir Putin'in Kırım'ın ilhakı üzerine yaptığı konuşmada değindiği, Sovyetler Birliği'nin hızlı ve beklenmedik parçalanışı, krizin en yakın tarihsel arka planını sağlamaktadır. Mevcut Rus hükümeti, II. Dünya Savaşı sonrasındaki Kırım gibi, doğu toprakları da sözde Bolşeviklerin verdiği bir hediye olan Ukrayna'nın yapay bir oluşum olduğunu iddia etmeyi sürdürmektedir. Bu anlatıya göre tek gerçek ve dolayısıyla tarihsel olarak meşru siyasî oluşum imparatorluktur: İlk önce Rus İmparatorluğu, daha sonra ise Sovyetler Birliği. Rus hükümeti, 1932-1933 Büyük Ukrayna Kıtlığı ya da Kırım Tatarlarının 1944'te Sovyetlerce tehcir edilmesi gibi imparatorluk mirasının altını oyan her tür tarihsel gelenek ve anıyla etkin biçimde mücadele etmekte ve onları bastırmaktadır. Mayıs 2014'te Kırım'da, Kırım Tatarlarının tehcir edilişinin yetmişinci yıl dönümü anmalarının yasaklanmasında da durum buydu.

Rusya bugün, imparatorluklarını kaybettikten çok uzun süre sonra bile hâlâ onun nostaljisini sürdüren bazı imparatorluk seleflerinin ayak izlerini takip ediyor gibi görünmektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı Rus seçkinlerine, imparatorluk ve süper güç konumlarını kaybettikleri için acı vermiştir ve olup biten her şeyin Batı'nın kötü niyetinin veya iktidar için ahmakça çekişen Mihail Gorbaçov ve Boris Yeltsin gibi siyasetçilerin yol açtığı bir kaza olduğu yanılsamasını beslemiştir. Sovyetler Birliği'nin sonuna dair böyle bir görüş tarihi yeniden yazma dürtüsüne karşı koymayı güçleştirmektedir.

Rusya-Ukrayna çatışması aynı zamanda tarihsel kökler ve ayrılıklarla ilgili bir başka

önemli meseleyi de öne çıkarmıştır: Modern Rus ve Ukrayna uluslarının bitmemiş inşa süreci. Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve Donbas'taki Rus saldırısını meşrulaştırma niyetiyle yapılan propaganda, etnik Rusların ve genel olarak Rusça konuşanların haklarını savunma sloganıyla sürmüştür. Rus dilinin sadece Rus kültürüyle değil, aynı zamanda Rus milliyetiyle de özdeşleştirilmesi Donbas'a gelen pek çok Rus gönüllüsünün sahip olduğu dünya görüşünün önemli bir yönüydü. Rusluğun bu şekilde yorumlanmasına dair bir sorun, etnik Rusların Kırım'da çoğunluk ve Donbas'taysa büyük azınlık olarak var olmasına rağmen, öngörülen Yeni Rusya nüfusunun çoğunun etnik Ukraynalılardan oluşuyor olmasıydı. Pek çok etnik Ukraynalı için Rusçanın ve ayrılıkçı propagandanın çekiciliği var idiyse de çoğu, Rus dilini kullanmaya devam etse bile, kendini Rusya ya da Rus etnisitesiyle tanımlamayı reddetmiştir. Yeni Rusya projesinin başarısız olmasının başlıca sebeplerinden biri buydu ve bu durum projenin yaratıcıları için tamamen sürpriz olmuştu.

Rus ulusunun kurucu unsurları olarak Ukraynalılar fikri "[Rus olmaktan çok] Rusya şehirlerinin anası" olan Kiev'de oluşturulan ve doğan bir ülke olarak modern Rusya'nın kuruluş efsanesine kadar gitmektedir. Rus tarihinin ilk "ders kitabı" olan ve Moskova'daki çarlar tarafından korunmak isteyen Kievli rahiplerin derlediği 1674 tarihli *Özet* bu efsaneyi önce yarattı sonra da Rusya'da büyük oranda yaydı. İmparatorluk döneminin çoğunluğunda Ukraynalılar, Küçük Ruslar olarak görülüyordu. Bu, Ukrayna halk kültürünün ve konuşma dilinin var olmasına imkân veren ama yüksek bir kültürün veya modern bir edebiyatın var olmasına izin vermeyen bir görüştü. Ukraynalıların 1917 Devrimi'nin ardından siyasal olarak değil ama kültürel olarak ayrı bir ulus olduğunun kabulü bu görüşü epey zorladı. "Rus Dünyası" ideolojisiyle desteklenen 2014 saldırısı bugün Ukraynalılara Sovyet uygulamalarıyla bir karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır. Müstakbel Yeni Rusya'da kabul edildiği şekliyle bir ulus inşası, geniş Rus ulusu içerisinde ayrı bir Ukrayna etnisitesi için hiçbir yargıda bulunmamaktadır. Bu hiç de savaşın coşkusuyla yapılmış bir hata ya da taşkınlık değildir. Kırım'ın ilhakından bir yıldan az bir süre önce Vladimir Putin'in kendisi Rus ve Ukraynalıların bir ve aynı olduğunu iddia etmişti. Kırım'ın ilhakının ilk yıl dönümü olan 18 Mart 2015'teki bir konuşmasında da bu cümleyi yineledi.

SSCB'nin yıkılışından beri Rus ulus inşa tasarısının odağı, kollara ayrılmayan ve Doğu Slavlarını Rus dili ve kültüründe birleştiren tek bir Rus ulusu oluşturma fikrine kaymıştır. Ukrayna bu modelin Rusya Federasyonu dışındaki ilk deneme yeridir.

Rus ulusunun bölünemezliğine vurgu yapan, Rus dili ve kültürüyle yakından ilişkili yeni Rus kimliği modeli Ukrayna'nın ulus inşa projesi karşısındaki temel bir engeldir. On dokuzuncu yüzyıldaki başlangıcından beri bu proje, Ukrayna dili ve kültürünü merkezine almıştır. Fakat başından beri, pek çok insan tarafından Ukrayna ulusunun ruhanî kurucusu kabul edilen Taras Şevçenko'nun Rus dilinde yazdığı eserlerden de görülebileceği üzere, diğer diller ve kültürlerin kullanımına da izin vermiştir. Çift dilli-

lik ve çok kültürlülük çeşitli etnik ve dinsel geçmişlere sahip insanları da Ukrayna ulusuna dâhil ederek Sovyet sonrası Ukrayna'da bir ilke hâline geldi. Bunun Rusya-Ukrayna çatışmasının seyri üzerinde de doğrudan etkisi oldu. Kremlin'in beklentilerinin aksine Rus saldırısı, Rus ordusunun doğrudan denetimi altında olan yerler -Kırım ile Donbas'ın Rus paralı askerleri ve Rusya destekli isyancıların elinde olan kısımları- dışında kalan bölgelerdeki etnik Rusların desteğini harekete geçirmeyi başaramadı.

Saygın Kiev Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün verilerine göre Ukrayna nüfusunun yüzde 17'sini oluşturan Ruslardan anket yapılanların sadece yüzde 5'i kendisini özellikle Rus olarak, geri kalanlar ise hem Rus hem Ukraynalı olarak tanımlıyordu. Kendisini özellikle Rus olarak tanımlayanlar bile kendilerini Putin rejimiyle bağdaştırmayı reddediyor ve Ukrayna meselelerine Rusya'nın müdahil olmasına çoğunlukla karşı çıkıyordu. Kievli etnik Ruslardan biri Facebook hesabında şöyle yazmıştı: "Ukrayna benim vatanım. Rusça benim anadilim. Ve Puşkin tarafından kurtarılmak istiyorum. Hüznüm ve huzursuzluğumdan da beni Puşkin'in arındırmasını istiyorum. Putin'in değil, Puşkin'in". Rus milliyetçiliğini Rus Ortodoksluğu ile birleştiren ve Moskova ile Rusya'nın desteklediği isyancıların, Maidan göstericilerinin Avrupa yanlısı tercihine seçenek olarak öne sürdüğü "Rus Dünyası" ideolojisi, Ukrayna'da 1991'den beri gelişmekte olan Ukrayna Yahudileri ve Avrupa yanlılarının ittifakını güçlendirmeye yardım etti. Maidan yanlısı bir eylemci Facebook'ta, "Ukraynalılar ve Yahudiler arasındaki bir ittifakın ortak geleceğimizin teminatı olduğunu hep söyledim" diye yazdı.

Tarih, Ukrayna'yı tek devlet altında birleşmiş ama geçmişin kültürel ve siyasal sınırlarını yankılayan pek çok bölgesel hatta ayrılmış bir hâlde bıraktı. Orta Ukrayna'nın ormanları ile güneydeki stepler arasındaki çizgi, kuzeydeki büyük oranda tarımsal bölgeler ile güneydeki maden zengini steplerin kent merkezleri arasında geçirgen bir sınır hâline dönüştü. Doğu ve Batı Hıristiyanlığının sınırı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Dinyeper'e ulaştıktan sonra Galiçya'ya geri çekildi ve şimdi I. Dünya Savaşı öncesinin Habsburg ve Rus imparatorlukları arasındaki sınırı hatırlatmaktadır. Galiçya, eski Habsburg toprakları içerisinde Macar yönetimindeki Transkarpatya ve eski Moldova eyaleti Bukovina'dan büyük oranda farklıdır. İki savaş arası dönemde Polonya hâkimiyetinde olan eski Rus İmparatorluğu toprağı Volhinya da yirminci yüzyılın büyük kısmında Sovyet hâkimiyetinde kalan Podolya'dan farklıdır. Kazak toprakları ile büyük oranda Rus İmparatorluğu'nun merkezîleştirme çabalarıyla on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda sömürgeleştirilen topraklar arasında olduğu gibi, eskiden Polonya hâkimiyetinde olan Dinyeper'in Sağ Yakası ile eskiden Kazak Hatmanlığı hâkimiyetinde olan Sol Yaka arasında da fark vardır. Bu ülkelerin sınırları aynı zamanda Ukraynaca konuşmayı daha çok tercih eden Ukraynalılar ile gündelik hayatta Rusçayı tercih eden Ukraynalılar arasında sınır görevi görmektedir.

Ukrayna bölgeselciliği gerçekte burada sunulandan daha karmaşıktır. Eski Hatmanlığın Kazak toprakları ile Sloboda Ukraynası arasında farklılıklar vardır. Güney Ukrayna'daki Mikolaiv ili etnik bileşim, konuşulan dil ve oy davranışları konusunda

Ukrayna'ya ancak 1954'te bağlanmış olan Kırım'dan büyük oranda farklıdır. Fakat tüm bu farklılıklara rağmen Ukrayna'nın bölgeleri birbiriyle bütünleşmiştir çünkü yukarıda belirtilen ve geçmişte oldukça keskin olan sınırları bugün yeniden kurmak neredeyse imkânsızdır. Bu günlerde farklı bölgeleri birbirine bağlayan ve ülkeyi bir arada tutan dilsel, iktisadî, kültürel ve siyasî geçiş bölgelerinden oluşan bir yama görülmektedir. Uygulamada Kırım'ı komşusu olduğu Güney Ukrayna>daki bölgelerden ya da Donbas'ı diğer doğu bölgelerinden ayıran ve kolaylıkla tespit edilebilecek bir kültürel sınır yoktur. Tarihsel bölgelerden hiçbiri Ukrayna'yı terk etmek konusunda güçlü bir istek göstermemiştir. Seçkinler de ayrılmayı destekleyen vatandaşları harekete geçirmeyi başaramamıştır. Doğru, bu tür bir harekete Kırım ve Donbas'ta rastlandı ama bu sadece Rus ilhakının veya müdahalesinin bir sonucuydu.

Haysiyet Devrimi'ne, Sovyet geçmişine simgesel bir veda -elde kalan beş yüzden fazla Lenin anıtının birkaç hafta içerisinde yıkılması- eşlik etti. Donbas'taki Kiev karşıtı isyancılar arasında eski Sovyet değerlerinin savunucusu olan pek çok insan vardı. Fakat Rus paralı askerleri ve gönüllüleri bölgeye başka türden, kapsayıcı bir fikir getirdi. En meşhur Rus kumandanlardan biri olan İgor Girkin gibi onlar da Donbas'a, Batı'ya karşı "Rus Dünyası"nın değerlerini savunmaya gelmişti. Bu bağlamda Ukrayna'yı demokrasi, bireysel özgürlükler, insan hakları ve özellikle de cinsel azınlıkların haklarını da içeren yozlaşmış Batı değerleri ile geleneksel Rus değerleri arasında bir savaş alanı olarak görüyorlardı. Bu mantıkla, Batı propagandası basitçe Ukraynalıların aklını çelmişti. Onları doğru yola Ruslar sokacaktı.

Çatışmanın bu şekilde açıklanmasının Rus kültürü ve entelektüel geleneğinde derin kökleri vardır. Modern Rus tarihini Rusların Avrupa kültürüne olan katkısı olmaksızın düşünmek imkânsızsa da Rusya'nın yüzyıllar boyunca Batı'dan kopuk olduğu ya da Orta ve Batı Avrupa ülkeleriyle çatışmaya girdiği de doğrudur. Rusya'nın Batı'yla olan aşk-nefret ilişkisini hangi tarihsel deneyimler bütünü en iyi şekilde tanımlar? On dokuzuncu yüzyılın başında başlayan ve Rusya'nın dünya misyonuna sahip farklı bir uygarlık olduğu görüşüne karşı Rusya'nın Avrupa'nın parçası olduğu görüşünün dile getirildiği Batılılaşmacılar ile Slav severler [Slavophiles, ed.] arasındaki bitmeyen entelektüel tartışmada şimdi Slav severler ile Batı karşıtlarının torunları üstün durumdadır.

Ukrayna'nın durumunda, ülkenin bağımsızlık iddiasının her zaman bir Avrupa yönelimi vardı. Bu, Ukrayna'nın Ortodoksluk ve Katoliklik, Orta Avrupa ve Avrasya imparatorlukları ve onlarla birlikte gelen siyasal ve toplumsal uygulamalar arasındaki Doğu-Batı ayrımında konumlanmış bir ülke olarak sahip olduğu deneyimin sonuçlarından biriydi. Pek çok kültürel ortamın sınırındaki bu konum Ukrayna'yı farklı inançlara sahip Ukraynalıların birlikte var olmayı öğrenebilecekleri bir temas bölgesi yapmaya yardımcı olduğu gibi mevcut çatışmadaki aktörlerin istismar ettiği bölgesel ayrımların yaratılmasına da yardımcı oldu. Ukrayna her zaman toplumunun kültürel

melezliğiyle bilindi ve bunun için son zamanlarda çok övüldü ama bir ulusun ne kadar melezliği kaldırabileceği ve bir "melez savaş" [karma savaş, ed.] karşısında ne kadar birlik olabileceği Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmada şu an karar verilmekte olan önemli sorulardan biridir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden çeyrek yüzyıl sonra patlak veren Avrupa yanlısı devrim, Polonya, Çekoslovakya ve bölgedeki diğer ülkelerden muhaliflerin paylaştığı, Soğuk Savaş'ın Batı hayranlığını örnek aldı ve bazı durumlarda bunu yeni bir ulusal dine çevirdi. Haysiyet Devrimi ve savaş Ukrayna toplumunun yeni bir jeopolitik yönelim göstermesine sebep oldu. Rusya'ya karşı olumlu tutumlar besleyenlerin oranı 2014 Ocak ayında yüzde 80'den aynı yılın Eylül ayında yüzde 50'nin altına düştü. Kasım 2014'te anket yapılanların yüzde 64'ü Ukrayna'nın Avrupa'yla bütünleşmesini destekliyordu (bu oran Kasım 2013'te yüzde 39'du). Nisan 2014'te Ukraynalıların sadece üçte biri ülkelerinin NATO'ya katılmasını istiyordu. Kasım 2014'te ise halkın yarıdan fazlası bunu destekliyordu. Savaş tecrübesinin Ukraynalıların çoğunu yalnızca birleştirmekle kalmayıp ülkenin sevgisini Batı'ya yönlendirdiğine hiç şüphe yok.

Savaş sarsıntısı, yenilginin yol açtığı aşağılanma duygusu ve kaybedilen toprakların yarası tarihsel olarak ulusal dayanışmayı inşa etmeye ve güçlü bir ulusal kimlik oluşturmaya yarayan güçlü araçlar olarak işlev görmüştür. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Polonya'nın bölüşülmesi, Polonya devletini Avrupa haritasından silse de modern Polonya milliyetçiliğinin oluşumu için bir başlangıç noktası işlevi gördü. On dokuzuncu yüzyılın başında Napolyon'un Almanya'yı işgal etmesi Pan-Cermen fikirlerin doğuşuna hizmet etti ve modern Alman ulusunun gelişimini teşvik etti. Yenilgi ve kaybedilen topraklara dair anılar Fransızlar, Polonyalılar, Sırplar ve Çeklerin ulusal imgelemini ateşledi. İşgal edilen, aşağılanan ve savaşla parçalanan Ukrayna da bu genel yapıyı takip ediyor gibi görünmektedir.

Kırım'ın Ruslarca ilhakı, Donbas'taki melez savaş ve ülkenin geri kalanını istikrarsızlaştırma çabaları sadece Ukrayna'da değil tüm Avrupa'da yeni ve tehlikeli bir durum yarattı. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri ilk kez büyük bir Avrupa devleti daha zayıf bir komşusuna savaş açtı ve egemen bir devletin topraklarının bir kısmını ilhak etti. Rus işgali sadece 1997'deki Rusya-Ukrayna antlaşmasını ihlâl etmekle kalmayıp aynı zamanda Ukrayna'ya nükleer silahlarından vazgeçmesi ve nükleersiz bir ülke olarak Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı kabul etmesi karşılığında güvenlik teminatı sunan 1994 Budapeşte Memorandumu'nu da ihlâl etti. Ukrayna'ya karşı gerçekleştirilen sebepsiz Rus saldırısı uluslararası düzenin temellerini tehdit etti. Bu, Avrupa Birliği ve dünyanın çoğunun cevap vermeye hazırlıklı olmadığı ama derhal önlem alınması gereken bir tehditti. Şu anki Ukrayna Krizi'nin sonucu her ne olursa olsun, sadece Ukrayna'nın geleceği değil, Avrupa'nın batısı ve doğusu -Rusya ve Avrupa Birliği- arasındaki ilişkiler ve dolayısıyla bir bütün olarak Avrupa'nın geleceği de krizin çözümüne bağlıdır.

Teşekkür

Kitap için harika bir yuva bulan Jill Kneerim'e, kitabı düzeltme ve yayımlama gibi zor bir işi hevesle yapan Lara Heimert'e ve onun Basic Books'taki ekibine, özellikle de bunu mümkün kılan Roger Labrie'ye, kitabın farklı sürümlerini düzelten Miroslav Yurkeviç'e, kitabımı eleştirdiği ve en sonunda da onayladığı için eşim Olena'ya, utanç verici hatalarımı düzelttikleri için Volodimir Kulik ve Roman Protsik'e, bu kitapta sunduğum bazı fikirleri sınadığım "Avrupa'nın Sınırları: 1500'den İtibaren Ukrayna" dersimdeki mükemmel öğretmenliği sebebiyle öğrencim Megan Duncan Smith'e, derste sordukları sorular, gönderdikleri e-postalar ve dersin internet sitesindeki soruları için 2014 Sonbaharı'nda bu dersi alan Harvard'daki yüksek lisans ve lisans öğrencilerine teşekkür ederim. Hepsinin bu kitapta bir yeri var. Son olarak da bir tarihçi ve öğretmen olarak geçirdiğim uzun kariyerim boyunca bu kitabın ne hakkında olması ve ne hakkında olmaması gerektiğini anlamama yardım eden herkese teşekkür etmek istiyorum. Tabii ki kitabın hiçbir kusurunun sorumluluğu onlara ait değildir.

Zamandizin

MÖ 45.000 – İnsan, Güney Avrupa'ya ulaştı.
MÖ 45.000-43.000 – Neandertal mamut avcıları Ukrayna'da yerleşim kurdular.
MÖ 4.500-3.000 – Kilden heykeller ve renkli çömlekler üreten Neolitik Cucuteni-Tripolye kültürü kabileleri Tuna ile Dinyeper arasındaki toprakları ülkeleri yaptılar.
MÖ 3.500 civarı – Tuna ile Dinyeper arasında yaşayan insanlar atı evcilleştirdi.
MÖ 3.500 – Sümerler Mezopotamya'ya göç etti.
MÖ 1.300-750 – Kurgusal kişilik Barbar Conan'ın ülkesi olan Kimmer Krallığı, Güney Ukrayna'daki Pontus stepleri üzerinde egemenlik kurdu.
MÖ 753 – Roma'nın efsanevî kuruluş tarihi.
MÖ 750-250 – İskit atlılar Kimmerleri bölgeden attı.
MÖ 750-500 – Karadeniz'in kuzey kıyılarında Yunan ticaret kolonileri kuruldu. Yunanlar kuzeydeki Ukrayna steplerinde yaşayan nüfusu Amazon kadın savaşçılar gibi efsanevî kişilikler olarak hayal ettiler.
MÖ 512 – Pers İmparatoru Büyük Dârâ, İskit ordusunu yenmek için başarısız bir çaba göstererek Pontus steplerine doğru yürüdü.
MÖ yaklaşık 485-425 – İskitya'yı betimleyen ve onun halkını asil İskitler ile orman-step sınırının yerleşik nüfusu olan İskitli ziraatçıların da dâhil olduğu farklı katmanlara ait olarak sınıflandıran Herodotos'un yaşamı ve zamanları.
MÖ 250-MS 250 – Sarmatlar steplerde egemenliği İskitlerden aldı.
1-100 – Romalılar, Yunan kolonilerinde varlıklarını gösterdi; Strabo bugünkü Ukrayna topraklarını Avrupa-Asya ayrımının Avrupa tarafında bırakarak Don Nehri'ni Avrupa'nın doğu sınırı olarak tanımladı.
30 (yaklaşık) – Hz. İsa Kudüs'e girdi.
250-375 – Gotlar, Sarmatları yenerek Ukrayna topraklarında kendi yönetimlerini kurdular.
375-650 – Göçler dönemi: Hunlar, Avarlar ve Bulgarlar, Pontus stepleri boyunca kendi yollarını çizdiler.
551 (yaklaşık) – Tarihçi Jordanes, Slav kabileleri olan Sklavenler ile Antaları, Tuna ile Dinyeper arasına konumlandırdı; Antalar bu yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu'na saldırmakla isim yaptılar.
650-900 – Hazar Hanlığı Ukrayna'daki Slav kabilelerinden vergi toplamaktaydı.
800 – Şarlman Romalıların imparatoru olarak taç giydi.
838 – Batı kaynaklarında ilk kez Rus Vikinglerinden bahsedildi.
860 – Karadeniz'in kuzey kıyısından Konstantinopolis'e ilk Rus saldırısı.
950 – Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porfirogenneto, Rus ile olan ticarî ilişkileri ve hem ticaret hem de savaşta kullanılan Dinyeper-Karadeniz rotasını betimledi.
971 – İmparator Ioannis Tzimiskes, Kiev Prensi Svyatoslav ile Tuna üzerinde buluşup Bizans ile Rus arasındaki ateşkesi müzakere etti.

987-989 – Kiev Prensi Vladimir, Kırım'daki Bizans kalesi Chersonesus'u kuşattı, Bizans İmparatoru II. Basil'in kız kardeşi Anna ile evlendi ve kendisi ve ülkesi için Hıristiyanlığı kabul etti.
1037 – Prens Bilge Yaroslav, Rus metropolitlerinin merkezi ve ilk Rus kütüphanesinin yer olan Aziz Sofya Katedrali'nin inşaatını tamamladı.
1054 – Roma ve Konstantinopolis Hıristiyan Kilisesi'ni ikiye ayırdı; Kiev Rusu'nun dağılmasının belirtisini verecek şekilde kızları Avrupa'nın çeşitli hükümdarlarıyla evlendiği için tarihçiler tarafından "Avrupa'nın kayınpederi" denilen Prens Bilge Yaroslav öldü.
1113-1125 – Prens Vladimir Monomak, Kiev Rusu'nun birliğini geçici olarak yeniden sağladı ve Ortaçağ Ukraynası tarihinin ana anlatısal kaynağı olan Ana Rus Vakayinamesi'nin yazılışını teşvik etti.
1187-1189 – "Ukrayna" sözcüğünü ilk kez bir Kievli kronikçi, doğuda Pereyeslav'dan batıda Galiçya'ya kadarki step sınırını betimlemek amacıyla kullandı.
1215 – Magna Carta, İngiltere Kralı John tarafından ilan edildi.
1238-1264 – Tacını Papa'dan alan Galiçya-Volhinya prensi Danylo, doğuda Altın Orda, batıda ise Leh ve Macar krallıklarından toprak alarak Ukrayna'nın çoğu toprağında egemenlik sağladı; Lviv şehrini kurdu.
1240 – Kiev, Moğol ordularının eline düştü ve Ukrayna kendini Altın Orda'nın etki alanı altında buldu.
1241-1261 – Transkarpatya, Macaristan krallarının egemenliğine girdi.
1299-1325 – Rus Metropolitliği, Moğolların yıktığı Kiev'den, Klyazma üzerindeki Vladimir'e ve oradan da Moskova'ya taşındı; Galiçya'da ayrı bir metropolitlik kuruldu.
1340-1392 – Eskinin güçlü prensliği olan Galiçya-Volhinya bölündü, Galiçya Polonya'ya ve Volhinya Dinyeper bölgesiyle birlikte Litvan prenslerine bağlandı.
1347 – Kara Ölüm, Avrupa'yı kırıp geçirdi.
1359 – Litvan ve Rus orduları, Ukrayna stepleri için, Syni Vodi Savaşı'nda Altın Orda hanlarının egemenliğiyle mücadele etti; Ukrayna topraklarının çoğu Litvanya Grandükalığı'nın parçası oldu.
1386 – Litvanya Prensi Jogaila, Polonya Kraliçesi Jadwiga ile evlenip, Litvan seçkinlerin Hıristiyanlığa geçişini ve Polonya Krallığı ile Litvanya Grandükalığı'nın aşamalı birleşmesini başlattı.
1430-1434 – Litvanya Grandükalığı'nın Rus (Ukraynalı ve Belarus) seçkinleri Grandükalığın Katolik hükümdarlarının ayrımcı politikalarına karşı isyan etti.
1449-1478 – Kırım Hanlığı, Altın Orda'dan bağımsızlığını aldı ancak Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altına girdi.
1492 – Tarihsel kaynaklarda Ukrayna Kazaklarından ilk kez söz edildi.
1514 – Prens Kostiantyn Ostrozky, eski Kiev Rusu toprakları üzerindeki Litvanya-Moskova mücadelesinde, Orsha Savaşı'nda Moskova ordusunu yendi.
1517 – Martin Luther Doksan Beş Tez'ini ilan etti.

1569 – Polonya Krallığı ile Litvanya Grandükalığı arasında yapılan Lublin Birliği'yle, Polonya'nın Ukrayna üzerinde denetim sağladığı ve Litvanya'nın Belarus'u yönetmeye devam ettiği, iki Doğu Slav ülkesi arasında ilk idarî sınırı yaratan Polonya-Litvanya Birliği kurulmuş oldu.
1581 – İncil'in ilk tam Kilise Slavcası çevirisi Ostrih'de yayımlandı.
1590-1638 – Kazakları zorlu askerî güç ve ayrı bir toplumsal düzen olarak ortaya çıkaran Kazak isyanları çağı.
1596 – Brest Birliği, Uniatları (sonradan Grek Katolikler) Ortodokslardan bugüne kadar ayırarak Kiev Ortodoks Metropolitliği'nin bir parçasını Roma yetki alanına kattı.
1632-1646 – Metropolit Peter Mohyla, Kiev Koleji'ni kurdu (geleceğin Kiev Mohyla Akademisi), kilisesini Katolik Reformu çizgisinde reformdan geçirdi ve ilk Ortodoks İnancının İlmihali müsveddelerinin yazımına başkanlık etti.
1639 – Fransız mühendis ve haritacı Guillaume Levasseur de Beauplan, dönemin step sınırının sömürgeleştirmesini de yansıtan ilk Ukrayna haritasını hazırladı.
1648 – Westphalia Barışı yeni bir uluslararası düzen kurdu. Kazak subay Bogdan Hmelnitski, Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı isyan ederek Leh toprak sahiplerini kovdu, Yahudi katliamı yaptı ve Hatmanlık olarak bilinecek Kazak devletini kurdu.
1654 – Kazak yetkililerin, Moskova çarlarının hükümdarlığını tanıması Ukrayna üzerindeki egemenlik konusunda uzun bir Moskova-Varşova çatışmasının başlamasına sebep oldu.
1667 – Andrusovo Ateşkesi, Ukrayna'yı Moskova ile Polonya arasında Dinyeper boyunca böldü ve her iki güce karşı da Hatman Petro Doroşenko'nun liderlik ettiği Kazak isyanlarına sebep oldu.
1672-1699 – Bu yıllar arasında Sağ Yaka Ukrayna'yı Osmanlılar yönetti.
1674 – Kiev Mağara Manastırı rahipleri, Kiev'i Rus monarşisi ve milleti için bir merkez olarak gören, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen tehditler karşısında Doğu Slavlarının dinsel, hanedanlık ve etnomillî bakımlardan birliğini savunan tarihsel bir metin olan Özet'i yayımladı.
1685 – Kiev Metropolitliği, Konstantinopolis Patrikliği'nin yetki alanından çıkarılıp Moskova Patrikliği'nin yetki alanına dâhil edildi.
1708 – Kazak haklarına karşı Rus saldırısından dolayı kızan Hatman İvan Mazepa, I. Petro'ya karşı bir ayaklanmaya liderlik etti ve İsveç Kralı XII. Karl'ın ilerleyen ordusunun tarafına geçti.
1709 – Poltava Savaşı'nda Rus ordusunun zafer kazanması hatmanlık makamının kaldırılmasına ve Hatmanlığın özerkliğinin kısıtlanmasına neden oldu.
1721 – Nystad Antlaşması Rusya'yı bir Avrupa gücü yaptı.
1727-1734 – Danylo Apostol idaresi altında Hatmanlık makamı geçici olarak yeniden tesis edildi.
1740'lar – Daha çok Baal Shem Tov olarak bilinen Rabbi Israel ben Eliezer, öğrenci ve takipçilerini bir Podolya kasabası olan Mejibuji'de topladı ve Hasidizm'i öğretmeye

başladı.
1764-1780 – II. Katerina'nın merkezîleştirme reformları kapsamında Hatmanlık kaldırıldı.
1768 – Leh soylularının Bar Konfederasyonu ve Haidamaky köylü isyanı, Sağ Yaka Ukrayna'da Uniatlar ve Yahudilerin katliamına eşlik etti.
1775 – Rus İmparatorluğu'nun zafer kazandığı 1768-1774 Rus-Türk Savaşı'nı takiben Aşağı Dinyeper'de Zaporijya Hostu kaldırıldı.
1783 – Rusya Kırım'ı ilhak etti.
1789 – Fransız Devrimi başladı.
1772-1795 – Polonya'nın bölünmesi Galiçya'yı Habsburg egemenliğine, Sağ Yaka Ukrayna ve Volhinya'yı ise Rus İmparatorluğu egemenliğine bıraktı.
1791 – II. Katerina, eski Polonya ve Litvanya Yahudiliğinin Rusya'nın göbeğine yerleşmesine engel olmak için Yerleşim Sınırı'nı yarattı; Ukrayna Sınır'ın içerisindeydi.
1792 – Rus İmparatorluğu Osmanlılar karşısında bir başka savaşı daha kazandı ve Ukrayna üzerindeki egemenliğini pekiştirdi.
1798 – Poltava soylusu İvan Kotliarevsky, modern Ukraynacadaki ilk şiirsel eser olan ve modern Ukrayna edebiyatına öncülük eden *Eneïda*'yı yayımladı.
1812 – Ukrayna Kazakları Napolyon'a karşı Rus imparatorluk ordusu saflarında savaştı.
1818 – Ukraynaca ilk dil bilgisi kitabı yayımlandı.
1819 – Hızla büyüyen Odesa şehri serbest liman haline geldi ve yeni işler ile yeni yerleşimcileri kendine çekti.
1830 – Ukraynalı çiftçilerin sadakati için Leh toprak sahipleri ile Rus hükümetinin çatışması Leh isyanına sebep oldu.
1834 – Çar I. Nikolay, Kiev'in oluşmakta olan Rus imparatorluk kimliğine siper olması için Kiev Üniversitesi'ni kurdu.
1840 – Ressam, şair ve birçoğunun görüşüne göre Ukrayna ulusunun babası olan Taras Şevçenko *Kobzar*'ı yayımladı.
1847 – Mykola Kostomarov, Ukrayna'nın merkezde olduğu bir Slav federasyonu çağrısı yaptığı, doğmakta olan Ukrayna hareketinin ilk siyasal programı olan *Ukrayna Halkının Yaratılış Kitapları*'nın taslağını tamamladı.
1848 – 1848 Devrimleri. Leh ve Ukrayna ulusal hareketlerinin hareketlenmesini sağlayan Ulusların Baharı, Habsburg İmparatorluğu'nu sarstı; Ukraynalılar, Yüksek Ruten Konseyi etrafında birleşti; imparatorluk yetkilileri serfleri özgürleştirmeye karar verdi.
1850'ler – Galiçya'da petrol keşifleri başladı ve Drohobych bölgesi dünyanın en verimli petrol alanlarından biri oldu.
1854 – Britanya, Fransa ve Osmanlı güçleri Sivastopol'ü kuşatmak için Kırım'a geldi ve Balaklava'dan Sivastopol'e uzanan Ukrayna'nın ilk demiryolu hattını inşa ettiler. Rusya Kırım Savaşı'nı ve Karadeniz filosunu kaybetti.
1861 – Amerika İç Savaşı başladı. Rus İmparatorluğu'nda serflerin özgürleşmesi ve II.

Aleksandr'ın liberal reformları Ukrayna'nın iktisadî, toplumsal ve kültürel görünümünü değiştirdi.
1863 – Leh isyanı ve "Pan-Rus milliyetinin" bölünme ihtimali Rus İçişleri Bakanı Petr Valuev'i endişelendirdi ve Ukraynaca yayınlar yasaklandı.
1870 – Galli girişimci John James Hughes metal işleri tesisi kurmak için Güney Ukrayna'ya geldi, Donets sanayi havzasının gelişimini başlattı ve Ukrayna'ya Rus işçi göçü başladı.
1876 – İmparator II. Alexandr tarafından imzalanan Ems Ukazı, Ukraynacanın kullanımına ek sınırlamalar getirdi; Kiev Üniversitesi'nde genç bir tarih profesörü olan Mykhailo Drahomanov, Ukrayna liberalizmi ve sosyalizminin ideolojik temellerini atacağı İsviçre'ye göç etti.
1890'lar – Toprak kıtlığı Ukraynalı köylülerin Avusturya-Macaristan'dan Birleşik Devletle ve Kanada'ya, Rus yönetimindeki Ukrayna'dan ise Kuzey Kafkasya ve Rus Uzak Doğusu'na neden oldu.
1900 – Harkivli bir avukat olan Mykola Mikhnovsky Ukrayna'nın siyasal bağımsızlığı fikrini ortaya attı ve aynı fikirler Galiçya'da da ifade edildi.
1905 – Rus İmparatorluğu'ndaki devrim Ukraynacanın kullanımındaki sınırlamaları kaldırdı ve yasal siyasî partilerin kuruluşuna izin verdi; devrimci karışıklık Rus milliyetçiliğinin yükselişine ve Yahudi pogromlarına neden oldu; Şalom Aleyhem New York'a gitmek üzere Kiev'den ayrıldı.
1914 – I. Dünya Savaşı başladı. I. Dünya Savaşı Ukrayna'yı Rus İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan ve Almanya arasında bir savaş alanına çevirdi.
1917 – Rus monarşisinin yıkılışı, Ukrayna'nın devrimci meclisi olan Merkez Rada'daki sosyalistlerce önderlik edilen sürecin sonunda Ukrayna devletinin kurulmasının kapılarını açtı.
1918-1920 – Ukrayna'nın Rus ve Avusturya yönetimindeki parçalarında Ukrayna hükümetleri Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan ettiler ancak Bolşevik Rusya ve yeni kurulmuş olan Polonya Cumhuriyeti gibi güçlü komşulara karşı bu savaşı kaybettiler.
1920'ler – Sovyet Ukrayna'da ulusal komünizm devri.
1921-1923 – Ukrayna toprakları Sovyet Rusya, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya arasında bölündü.
1927-1929 – Bolşevik yetkililer, ekonomi ve toplumun komünist dönüşümünü sağlamak adına geniş ölçekli sanayileşme, kamulaştırma ve kültürel devrim politikalarını başlattı.
1929 – Kara Cuma günü Büyük Buhran Başladı.
1932-1933 – Ukrayna'da yaklaşık dört milyon insan bugün Holodomor olarak bilinen insan eseri açlıkta öldü.
1934 – Ukrayna Milliyetçileri Örgütü üyelerinin Leh İçişleri Bakanı Bronisław Pieracki'yi suikastla öldürmesi, hem Leh yönetimi altındaki Ukraynalıların artan hoşnutsuzluğunu hem de radikal milliyetçiliğin yükselen gücünü gösterdi.

1937 – Milyonları Gulaglara gönderen ve yüzbinlerce kişinin ölüm hücrelerine konulduğu Stalinci tasfiyeler zirveye ulaştı.
1939 – II. Dünya Savaşı başladı. Molotov-Ribbentrop Paktı, eski Leh Volhinyası ve Galiçyası ile eski Romanya Bukovinası'nın Sovyetlerce işgaline neden oldu; Ukraynalı eylemcilerin kısa ömürlü bağımsızlıklarını ilan ettikleri Çek yönetimindeki Transkarpatya ise Macaristan'a geçti.
1941 – Nazilerin Sovyetler Birliği'ni işgali, Ukrayna'nın Alman ve Romen işgaline uğramasına neden oldu. Ukrayna, Holokost'un ana ölüm alanlarından biri haline geldi ve Holokost tüm etnik kökenlerden milyonlarca Ukraynalının canına mal oldu.
1943 – Sovyetlerin Ukrayna'ya dönüşü Komünist yönetimi geri getirdi ve Batı Ukrayna'da Sovyet güvenlik güçleri ile Ukrayna milliyetçisi gerillaların uzun sürecek savaşını başlattı.
1944 – Kırım Tatarları, Almanlarla iş birliği yaptıkları için suçlandıktan sonra Kırım'dan Orta Asya'ya tehcir edildiler.
1945 – Yalta Konferansı, Polonya-Ukrayna sınırına uluslararası meşruiyet kazandırdı, Lviv'i Ukrayna tarafında bıraktı ve Ukrayna'nın Birleşmiş Milletler'e üyeliğini mümkün kıldı; aynı yıl içinde daha sonra, Moskova'nın Prag'ı itaat etmeye zorlaması sonucu Sovyet Ukrayna Transkarpatya'yı ilhak etti.
1946 – Liderleri Vatikan'ın Komünist karşıtı politikalarını izlediği ve yeraltındaki milliyetçilerle bağlarını korudukları için suçlanan Ukrayna Grek Katolik Kilisesi zorla kapatıldı.
1948 – Soğuk Savaş başladı.
1953 – Stalin'in ölümü, yükselen Yahudi karşıtı kampanyalar ile Ukraynalı kültürel kişiliklerin milliyetçi sapma iddiasıyla zulüm görmelerini sona erdirdi.
1954 – Nikita Hruşçov, erzak için Ukrayna anakarasına bağımlı olan yarımadanın iktisadî bakımdan toparlanmasını mümkün kılmak için Kırım'ı Rusya'dan ayırıp, Ukrayna'ya bağlanmasını sağladı.
1956 – Stalinsizleştirmenin başlaması ve Sovyetler Birliği'nin yönetiminde başı çeken Rus liderlere küçük bir ortak olarak Ukrayna parti seçkinlerinin ortaya çıkışı.
1964 – Nikita Hruşçov'un tasfiyesi rejimin ideolojik ve kültürel tavizlerinin sona ermesine ve geç Stalinciliğin siyasal ilkelerine kısmî bir dönüş yapılmasına neden oldu.
1970'ler – İktisadî büyümenin yavaşlaması ve toplumsal sorunların artmasıyla kendini belli eden durgunluk dönemi.
1975-1981 – Helsinki Nihaî Sözleşmesi Ukraynalı muhalifleri insan haklarını savunmaya cesaretlendirdi; KGB, Ukrayna Helsinki Topluluğu üyelerini yakaladı ve hapse attı.
1985 – Mihail Gorbaçov iktidara geldi ve Sovyet siyasî ve iktisadî düzenini geliştirmeyi amaçlayan reformları başlattı.
1986 – Çernobil nükleer faciası ekolojik yıkımda merkezî yetkililerin rolünün sorgulanmasına neden oldu ve Sovyet Ukrayna'nın ilk siyasî partisi olan Yeşil Parti'nin

kuruluşunu sağladı.
1990 – Ukrayna meclisi için yapılan ilk rekabetçi seçimler meclis muhalefetinin oluşması ve hâlâ SSCB içinde olan Cumhuriyet'in egemenliğinin ilanıyla sonuçlandı.
1991 – Sovyetler Birliği yıkıldı. Moskova'daki başarısız darbe sonrasında Ukrayna Birlikten çıkmak için diğer Sovyet cumhuriyetlerine önderlik etti ve 1 Aralık bağımsızlık referandumuyla SSCB'ye son darbeyi vurdu.
1994 – Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğü için Rusya, Amerika ve Britanya'nın güvence vermesiyle Ukrayna, Sovyetler Birliği'nden Rusya'ya kalan nükleer başlıkları nakletti.
1996 – Yeni anayasa demokratik özgürlüklerin güvencesini verdi ve iktidarı başkanlık makamı ile meclis arasında bölerek meclisi Ukrayna siyasetinde ana bir aktör olarak tesis etti.
1997 – Rusya ile Ukrayna, Kırım'ın Ukrayna üzerindeki egemenliğini tanıyan ve Sivastopol donanma üssünü Rusya'ya kiralayan sınır anlaşmasını imzaladılar.
2004 – Hükümet yolsuzluklarının reddi ve seçim süreçlerine Rus müdahalesiyle ateşlenen Demokratik Turuncu Devrim, Başkan Viktor Yuşçenko'nun reform ve Batı yanlısı hükümeti iktidara getirdi.
2008-2009 – Ukrayna AB'ye katılma istediği açıkladı, NATO Üyelik Eylem Planı'na başvurdu ve Avrupa Birliği'nin Doğu İş Birliği Programı'na katıldı.
2013 – Rusya'nın, Başkan Viktor Yanukoviç'e, imzaladığı Avrupa Birliği'yle birlik anlaşmasını geri çekmesi için baskı yapmak amacıyla Ukrayna'ya karşı başlattığı ticaret savaşı, EuroMaidan ve Haysiyet Devrimi olarak adlandırılan kitlesel protestoları ateşledi.
2014 – Kiev sokaklarındaki protestolar şiddete dönüştüğünden, Ukrayna meclisi Başkan Yanukoviç'i görevden alırken, Rusya Kırım Yarımadası'nı alarak ve Donbas bölgesine asker ve malzeme göndererek Ukrayna'ya karşı bir melez savaş başlattı.
2015 – Rusya-Ukrayna çatışması, Soğuk Savaş'ın bitişinden beri Doğu-Batı ilişkilerinin en şiddetli krizine yol açtı.

Kiev Prensleri (1054'e kadar)
Helgi (Oleg, Oleh) (? – y. 912); İngvar (Ihor, Igor) (? – y. 945); Olha (Olga, Helga) (y. 945-962); Svyatoslav (962-972); Yaropolk (972-980); Büyük Vladimir (980-1015); Uğursuz Sviatopolk (1015-1019); Bilge Yaroslav (1019-1054)

Galiçya-Volhinya Hükümdarları (1199-1340)
Büyük Roman (1199-1205); Halychli Danylo (1205-1264); Lev (1264-1301); Yurii (1301-1308); Andrii ve Lev (1308-1325); Bolesław-Yurii (1325-1340)

Dinsel ve Kültürel Önderler (1580-1648)
Ivan Fedorov (y. 1525-1583), Ostrih İncili'ni yayımladı (1581).
Prens Kostiantyn (Vasyl) Ostrozky (1526-1608), Volhinyalı bir ileri gelen ve Ortodoks reformunun destekçisi.
İpatii Potii (1541-1613), Uniat Kilisesi'nin bir kurucusu ve metropoliti.
Meletii Smotrytsky (y. 1577-1633), dinsel polemikçi ve ilk Kilise Slavcası dil bilgisi kitabının yazarı.
Petro Konashevych-Sahaidachny (y. 1582-1622), Kazak Hatmanı ve Ortodoks Kilisesi'nin destekçisi.
Peter Mohyla (1596–1646), Ortodoks reformcu ve Kiev Metropoliti (1632-1646).

Kazak Hatmanlar (1648-1764)
Bogdan Hmelnitski (1648-1657); Ivan Vyhovsky (1657-1659); Yurii Hmelnitski (1659-1663); Pavlo Teteria (1663-1665); Ivan Briukhovetsky (1663-1668); Petro Doroşenko (1665-1676); Demian Mnohohrishny (1668-1672); Ivan Samoilovych (1672-1687); Ivan Mazepa (1687-1709); Ivan Skoropadsky (1708-1721); Danylo Apostol (1727-1734); Kyrylo Rozumovsky (Kirill Razumovsky) (1750-1764)

Sanatçı ve Edebiyatçılar (1648–1795)
Inokentii Gizel (y. 1600-1683), Kiev Mağara Manastırı başpapazı (1656-1683) ve Özet'in yayıncısı (1674).
Nathan Hannover (ö. 1663), Talmudcu, kabbalist ve *Abyss of Despair*'in yazarı (1653).
Samiilo Velychko (1670-1728), Kazak subay ve tarihçi.
Teofan Prokopovych (1681-1736), Kiev Koleji'nin rektörü ve I. Petro'nun danışmanı.
Rabbi Baal Shem Tov (ö. 1760), Hasidizmin kurucusu.
Hryhorii Skovoroda (1722-1794), filozof, şair, besteci.
Oleksandr Bezborodko (1747-1799), Kazak subay, Rus İmparatorluğu şansölyesi ve Hatmanlık tarihçisi.

Ulusu "Uyandıranlar" (1798-1849)

Ivan Kotliarevsky (1769-1838), *Eneïda*'nın yazarı (Aeneas'ın hicvi).

Oleksandr Dukhnovich (Aleksandr Dukhnovich) (1803-1865), Transkarpatyalı rahip, şair ve eğitimci.

Tadeusz Czacki (1765-1813), Kremenets Lisesi'nin kurucusu (1805).

Markian Shashkevych (1811-1843), şair ve *Dinyester'in Denizkızı* adlı almanağın yayıncısı (1837).

Mykola Hohol (Nikolay Gogol) (1809-1852), Ukrayna tarihi ve kültürünü tanıtan romancı.

Taras Şevçenko (1814-1861), genellikle Ukrayna ulusunun babası olarak görülen ressam, şair ve yazar.

Yakiv Holovatsky (1814-1888), tarihçi, etnograf, *Dinyester'in Denizkızı*'nın yayıncılarından biri ve Rus sever hareketin liderlerinden biri.

Mykola Kostomarov (1817-1885), tarihçi, siyasal eylemci ve Ukrayna Hareketi'nin ilk siyasal programının yazarı.

Yöneticiler ve Girişimciler (1800-1900)

Armand Emmanuel, Richelieu Dükü (1766-1822), Monarşi taraftarı bir Fransız ve Odesa Valisi, (1803-1814), genelde şehrin asıl kurucusu olarak görülür.

Nikolai Repnin-Volkonsky (1778-1845), Rus komutan ve Küçük Rusya Valisi (1816-1834), burada serflerin yaşam düzeyini yükseltmeye çalıştı ve Kazak haklarının kısılmasına karşı çıktı.

Franz Stadion (1806-1853), Avusturyalı devlet adamı ve Galiçya Valisi (1847-1848), burada serfleri özgür bıraktı ve Ukrayna siyasal hareketliliğine hız verdi.

John James Hughes (1814-1889), Galli girişimci, Yuzivka (bugünkü Donetsk) şehrinin kurucusu ve Donets bölgesi sanayi havzasının gelişimini başlatan kişi.

Platon Symyrenko (1821-1863), girişimci ve Taras Şevçenko'nun *Kobzar*'ının bir baskısına kaynak sağlayan hayırsever.

Lazar Brodsky (1848-1904), girişimci ve Kiev'in en büyük sinagoguna kaynak sağlayan hayırsever.

Stanisław Szczepanowski (1846-1900), iş adamı, siyasetçi ve *Galiçya'nın Sefaleti*'nin yazarı (1888), buharlı sondajı getirerek Galiçya petrol sanayisinin gelişimine katkıda bulundu.

Siyasal ve Kültürel Eylemciler (1849-1917)

Mikhail Yuzefovich (Mykhailo Yuzefovych) (1802-1889), eğitimci, Ukrayna sever hareketinin ilk destekçilerinden ve Ems Ukazı'nın (1876) savunucularından.

Mykhailo Drahomanov (1841-1895), tarihçi, siyasal eylemci ve düşünür, Ukrayna sosyalizminin kurucusu.

İsmail Gasprinski (İsmail Gaspıralı) (1851-1914), eğitimci, siyasal eylemci ve Kırım Tatar ulusal uyanışının öncü kişiliği.
Ivan Franko (1856-1916), şair, yazar, siyaset yazarı ve Galiçya sosyalist hareketinin kurucularından.
Mykola Mikhnovsky (1873-1924), avukat, siyasal eylemci ve Ukrayna'nın bağımsızlığı fikrinin ilk savunucularından.

Yazarlar ve Sanatçılar (1849-1917)
Yurii Fedkovych (1834-1888), şair ve Bukovina yaşamını anlatan öyküleriyle bilinen folklorcu.
Leopold Ritter von Sacher-Masoch (1836-1895), gazeteci, yazar ve Galiçya hakkında romantik öykülerin yazarı.
Mykola Lysenko (1842-1912), besteci ve müzikte Ukrayna ulusal okulunun kurucusu.
Ilya Repin (1844-1930), en çok *Zaporog Kazaklarının Cevabı* (1891) adlı eseriyle bilinen gerçekçi ressam.
Şolom Aleyhem (Solomon Rabinovich) (1859-1916), Yidiş dilinde yazan önde gelen yazar, en çok *Damdaki Kemancı* müzikaline kaynaklık eden *Sütçü Tevye* hakkındaki öyküleriyle bilinir.
Olha Kobylianska (1863-1942), modernist yazar ve ilk feministlerden.
Heorhii Narbut (1886–1920), grafik sanatçısı, Ukrayna Güzel Sanatlar Akademisi'nin (1917) kurucularından biri ve Ukrayna Arması'nın (1918) tasarımcısı.

Ukrayna Devrimi'nin Kişilikleri (1917–1921)
Yevhen Petrushevych (1863-1940), avukat, siyasal eylemci ve Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1919) başkanı.
Mykhailo Hrushevsky (1866-1934), seçkin tarihçi ve Ukrayna devrimci meclisi olan Merkez Rada'nın başkanı (1917-1918).
Pavlo Skoropadsky (1873-1945), seçkin bir Kazak ailesinden gelen İmparatorluk memuru ve 1918'de Ukrayna Hatmanı.
Semen Petlyura (1879-1926), gazeteci, siyasal eylemci, Merkez Rada'nın Askerî İşler Bakanı ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti Direktoryası'nın başkanı.
Volodymyr Vynnçenko (1880-1951), çok satan kitapların yazarı ve 1917-1919 arasında Ukrayna hükümetlerinin başkanı.
Nestor Mahno (1888-1934), anarşist devrimci ve Güney Ukrayna'da bir köylü ordusunun komutanı (1918-1921).
İzak Babel (1894-1940), gazeteci, yazar ve *Kızıl Süvariler*'in yazarı (1926).
Yurii Kotsiubynsky (1896-1937), Ukraynalı yazar Mykhailo Kotsiubynsky'nin oğlu, Bolşevik ve Ukrayna'da 1918'de Kızıl Ordu'nun komutanı.

Kültürel Rönesans'ın Kişilikleri (1921-1933)

Mykola Skrypnyk (1872-1933), komünist bürokrat ve Ukraynalılaştırmanın savunucusu, Büyük Kıtlık sonrası intihar etti.
Pavlo Tychyna (1891-1967), eserleri sembolizmden sosyalist gerçekçiliğe evrilen önde gelen şair.
Mykola Khvyliovy (Nikolai Fitilev) (1893-1933), önde gelen komünist yazar ve Ukrayna proleter edebiyatının kurucusu, Büyük Kıtlık sonrası intihar etti.
Oleksandr Dovjenko (1894-1956), senaryo yazarı, yönetmen ve Sovyet film montajının öncüsü.
Dziga Vertov (David Kaufman) (1896-1954), öncü belgeselci, içlerinde *Film Kameralı Adam* da (1929) olan en iyi işlerini Ukrayna'da üretti.

II. Dünya Savaşı'nın Kahramanları ve Kötüleri (1939-1945)

Metropolit Andrei Sheptytsky (Roman Aleksander Mariá Szeptycki) (1865-1944), Ukrayna Grek Katolik Kilisesi'nin lideri (1901-1944) ve Galiçya toplumunun öncü kişiliklerinden.
Sydir Kovpak (1887-1967), Sovyet partizan komutanı.
Mykhailo Kirponos (1892-1941), Kızıl Ordu generali ve 1941'de Kiev savunmasının komutanı.
Erich Koch (1896-1986), Doğu Prusya Nazi Gauleiteri (1928-1945) ve Ukrayna'nın Reichskommissar'ı (1941-1943).
Nikolai Vatutin (1901-1944), general ve Kızıl Ordu'nun İlk Ukrayna Cephesi komutanı.
Otto von Wächter (1901-1949), Galiçya bölgesi Nazi valisi.
Roman Shukhevych (1907-1950), Ukrayna Milliyetçileri Örgütü'nün liderlerinden ve Ukrayna Direniş Ordusu'nun başkomutanı (1943-1950).
Stepan Bandera (1909-1959), Ukrayna Milliyetçileri Örgütü'nün ve örgütün Avrupa ve Kuzey Amerika şubelerinin lideri (1933-1959).

Ukrayna'nın Komünist Liderleri (1938–1990)

Nikita Hruşçov (1938-1949); Lazar Kaganoviç (1925-1928, 1947); Leonid Melnikov (1949-1953); Oleksii Kyryçenko (1953-1957); Mykola Pidhorny (1957-1963); Petro Şelest (1963-1972); Volodymyr Shcherbytsky (1972-1989); Volodymyr Ivashko (1989-1990).

Muhalif Hareket Liderleri (1960'lar-1980'ler)

Levko Lukyanenko (d. 1927), avukat ve yirmi beş yıldan fazla hapiste ve iç sürgünde yaşayan, Ukrayna Bağımsızlık Bildirgesi'nin (1991) yazarı siyasal eylemci.
Georgii Vins (1928-1998), Baptist papaz ve SSCB'den 1979'da sürülmeden önce Sovyet mahkemelerince iki kez tutuklanıp ceza alan dinsel eylemci.

Vyaçeslav Çornovil (1937-1999), gazeteci, 1960'lardaki Ukrayna muhalefetinin kronikçisi ve Sovyet hapishane ve toplama kampları mahkûmu.
Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu (d. 1943), altı kez tutuklanan ve Sovyet çalışma kampları ve iç sürgünde yıllarını geçiren Kırım Tatar ulusal hareketinin lideri.
Semen Gluzman (d. 1946), psikiyatrist ve Sovyetlerin psikiyatriyi siyasal muhaliflere karşı kullanışını ortaya çıkardığı için yedi yıl hapis cezası alan insan hakları eylemcisi.

Ukrayna Devlet Başkanları (1991-2015)
Leonid Kravçuk (1991-1994); Leonid Kuçma (1994-2005); Viktor Yuşçenko (2005-2010); Viktor Yanukoviç (2010–2014); Petro Poroşenko (2014 –).

Sözlük

ataman: Kazak subay.

çaykı: Büyük Kazak sandalları.

Direktorya: 1919-1920'de Ukrayna devrimci hükümeti.

dumas: Ukrayna halk şarkıları.

Guberniya: Rus İmparatorluğu eyaleti.

Haidamaky: Eşkıyalar; on sekizinci yüzyılda Sağ Yaka Ukrayna'daki halk isyanlarının katılımcıları.

hatman: Kazak komutan (Almancadaki "Hauptmann"dan gelmektedir).

Hatmanlık: 1649-1764 arası ve 1918'in Kazak Devleti.

kurhany: Höyük.

Kurkul (Rusçası: kulak): 1920'ler ve 1930'larda varlıklı köylüler için kullanılan esnek Sovyet terimi.

Maidan: Meydan ya da toplantı alanı; 2004, 2013 ve 2014 devrimci olaylarının geçtiği, Kiev'in merkezindeki Bağımsızlık Meydanı'nın kısa adı.

Merkez Rada: Merkez Konsey; 1917-1918'de Ukrayna devrimci meclisi.

oblast: Sovyet ve Sovyet sonrası Ukrayna'da eyalet.

Raskol'niki: Eski İnanış Kilisesi üyeleri.

Samvydav: Sovyet Ukrayna'da kişilerin kendilerinin bastığı muhalif literatür.

voyvoda: Rus ve Moskova'nın komutanı.

yarlık: Moğol hanları tarafından prensliklere verilen şartlı yönetme hakkı izni.

Zaporoglar: Karargâhlarını on sekizinci yüzyılda Dinyeper çağlarcalarının ötesine kuran Kazaklar.

İleri Okumalar

Giriş: Ukrayna'nın Genel Tarihleri

Dmytro Doroshenko, A Survey of Ukrainian History, with introduction by O. Gerus, upd. ed. (Winnipeg, 1975); Mykhailo Hrushevsky, A History of the Ukraine (New Haven, CT, 1940; Hamden, CT, 1970); idem, History of Ukraine-Rus', vols. 1, 6–10 (Edmonton and Toronto, 1997–2014); Ivan Katchanovski et al., Historical Dictionary of Ukraine, 2nd ed. (Lanham, MD, 2013); Paul Kubicek, The History of Ukraine (Westport, CT, 2008); Paul Robert Magocsi, A History of Ukraine, 2nd ed. (Toronto, 2010); idem, Ukraine: An Illustrated History (Toronto, 2007); Anna Reid, Borderland: A Journey Through the History of Ukraine (London, 1997); Orest Subtelny, Ukraine: A History, 4th ed. (Toronto, 2009); Roman Szporluk, Ukraine: A Brief History, 2nd ed. (Detroit, MI, 1982); Andrew Wilson, The Ukrainians: Unexpected Nation, 3rd ed. (New Haven, CT, 2009); Serhy Yekelchyk, Ukraine: Birth of a Modern Nation (New York, 2007).

1. Pontus Sınırında

Paul M. Barford, The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe (Ithaca, NY, 2001); David Braund, ed., Scythians and Greeks: Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (Exeter, UK, 2005); Martin Dimnik, Mikhail, Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev, 1224–1246 (Toronto, 1981); idem, The Dynasty of Chernigov, 1146–1246 (Cambridge, 2003); Simon Franklin and Jonathan Shepard, The Emergence of Rus', 750–1200 (London, 1996); Edward L. Keenan, Josef Dobrovský and the Origins of the Igor' Tale (Cambridge, MA, 2003); Jukka Korpela, Prince, Saint and Apostle: Prince Vladimir Svjatoslavic of Kiev (Wiesbaden, 2001); Omeljan Pritsak, The Origin of Rus', vol. 1 (Cambridge, MA, 1981); Christian Raffensperger, Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World (Cambridge, MA, 2012); Renate Rolle, The World of the Scythians (London, 1989).

II. Doğu'nun Batı'yla Tanışması

Ludmilla Charipova, Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632–1780 (Manchester, UK, 2006); Brian L. Davies, Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500–1700 (London and New York, 2007); Linda Gordon, Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth-Century Ukraine (Albany, NY, 1983); Borys A. Gudziak, Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarch of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest (Cambridge, MA, 1998); David A. Frick, Meletij Smotryc'kyj (Cambridge, MA, 1995); Iaroslav Isaievych, Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine (Edmonton and Toronto, 2006); The Kiev Mohyla Academy. Special issue of Harvard Ukrainian Studies, 8, no. 1–2 (June 1984); Paulina Lewin, Ukrainian Drama and

Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries (Edmonton, 2008); Jaroslaw Pelenski, The Contest for the Legacy of Kievan Rus' (Boulder, CO, and New York, 1998); Serhii Plokhy, The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine (Oxford, 2001); idem, The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus (Cambridge, UK, 2006); Ihor Ševčenko, Ukraine Between East and West: Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century, 2nd ed. (Edmonton and Toronto, 2009); Frank E. Sysyn, Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653 (Cambridge, MA, 1985).

III. İmparatorluklar Arasında

Daniel Beauvois, The Noble, the Serf, and the Revizor: The Polish Nobility Between Tsarist Imperialism and the Ukrainian Masses, 1831–1863 (New York, 1992); Serhiy Bilenky, Romantic Nationalism in Eastern Europe: Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations (Stanford, CA, 2012); idem, ed., Fashioning Modern Ukraine: Selected Writings of Mykola Kostomarov, Volodymyr Antonovych, and Mykhailo Drahomanov (Edmonton and Toronto, 2014); Martha Bohachevsky-Chomiak, Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1894–1939 (Edmonton, 1988); Alan W. Fisher, The Russian Annexation of the Crimea, 1772–1783 (Cambridge, UK, 1970); Alison Frank, Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia (Cambridge, MA, 2005); Leonard G. Friesen, Rural Revolutions in Southern Ukraine: Peasants, Nobles, and Colonists, 1774–1905 (Cambridge, MA, 2008); George G. Grabowicz, The Poet as Mythmaker: A Study of Symbolic Meaning in Taras Ševčenko (Cambridge, MA, 1982); Patricia Herlihy, Odesa: A History, 1794–1914 (Cambridge, MA, 1986); Faith Hillis, Children of Rus': Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation (Ithaca, NY, and London, 2013); John-Paul Himka, Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism, 1860– 1890 (Cambridge, MA, 1983); idem, Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century (New York, 1988); idem, Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900 (Montreal and Kingston, ON, 1999); Zenon E. Kohut, Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hatmanate, 1760s–1830s (Cambridge, MA, 1988); idem, Making Ukraine (Edmonton and Toronto, 2011); Natan M. Meir, Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859–1914 (Bloomington, IN, 2010); Alexei Miller, The Ukrainian Question: Russian Nationalism in the Nineteenth Century (Budapest and New York, 2003); Serhii Plokhy, Tsars and Cossacks: A Study in Historiography (Cambridge, MA, 2003); idem, The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires (Cambridge, 2012); Thomas Prymak, Mykola Kostomarov: A Biography (Toronto, 1996); Ivan L. Rudnytsky, Essays in Modern Ukrainian History (Edmonton, 1987); David Saunders, The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850 (Edmonton,

1985); Orest Subtelny, The Mazepists: Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century (Boulder, CO, and New York, 1981); Willard Sunderland, Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe (Ithaca, NY, and London, 2004); Stephen Velychenko, National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914 (Edmonton, 1992); Larry Wolff, The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture (Stanford, CA, 2010); Charters Wynn, Workers, Strikes, and Pogroms: The Donbass-Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870– 1905 (Princeton, NJ, 1992); Andriy Zayarnyuk, Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846–1914 (Edmonton, 2013); Sergei I. Zhuk, Russia's Lost Reformation: Peasants, Millennialism, and Radical Sects in Southern Russia and Ukraine, 1830–1917 (Washington, DC, Baltimore, and London, 2004); Steven J. Zipperstein, The Jews of Odessa: A Cultural History, 1794–1881 (Stanford, CA, 1985).

IV. Dünyanın Savaşları

Henry Abramson, A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920 (Cambridge, MA, 1999); John A. Armstrong, Ukrainian Nationalism, 3rd ed. (Englewood, CO, 1990); Karel C. Berkhoff, Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule (Cambridge, MA, 2004); Bohdan Bociurkiw, The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State, 1939–1950 (Edmonton, 1996); Kate Brown, A Biography of No Place: From Ethnic Borderland to Soviet Heartland (Cambridge, MA, and London, 2004); Robert Conquest, The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine (New York, 1987); Theodore H. Friedgut, Yuzovka and Revolution: Life and Work: Politics and Revolution in Russia's Donbass, 1869–1924, 2 vols. (Princeton, NJ, 1989–1994); Andrea Graziosi, The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and Peasants, 1917–1933 (Cambridge, MA, 1996); Jan T. Gross, Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia, exp. ed. (Princeton, NJ, 2002); Mark von Hagen, War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918 (Seattle, WA, 2007); Halyna Hryn, ed., Hunger by Design: The Great Ukrainian Famine and Its Soviet Context (Cambridge, MA, 2008); Bohdan Klid and Alexander J. Motyl, eds., The Holodomor Reader: A Sourcebook on the Famine of 1932–1933 in Ukraine (Edmonton, 2012); Bohdan Krawchenko, Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine (London, 1985); Andrii Krawchuk, Christian Social Ethics in Ukraine: The Legacy of Andrei Sheptytsky (Edmonton, 1997); Hiroaki Kuromiya, Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s–1990s (Cambridge, 1998); idem, Conscience on Trial: The Fate of Fourteen Pacifists in Stalin's Ukraine, 1952–1953 (Toronto, 2012); George Liber, Alexander Dovzhenko: A Life in Soviet

Film (London, 2002); Wendy Lower, Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine (Chapel Hill, NC, 2005); James E. Mace, Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933 (Cambridge, MA, 1983); Paul Robert Magocsi, The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948 (Cambridge, MA, 1978); Terry Martin, The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939 (Ithaca, NY, and London, 2001); Alexander J. Motyl, The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929 (Boulder, CO, and New York, 1980); Yohanan Petrovsky-Shtern, The Anti-Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew (New Haven, CT, 2009); idem, The Golden Age Shtetl: A New History of Jewish Life in East Europe (Princeton, NJ, 2014); Serhii Plokhy, Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History (Toronto, 2005); idem, Yalta: The Price of Peace (New York, 2010); Anna Procyk, Russian Nationalism and Ukraine: The Nationality Policy of the Volunteer Army During the Civil War (Edmonton, 1995); Thomas Prymak, Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture (Toronto, 1987); George Y. Shevelov, The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century, 1900–1941: Its State and Status (Cambridge, MA, 1989); Timothy Snyder, The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999 (New Haven, CT, 2003); idem, Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin (New York, 2010); Stephen Velychenko, State Building in Revolutionary Ukraine: A Comparative Study of Governments and Bureaucrats, 1917–1922 (Toronto, 2011); Serhy Yekelchyk, Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination (Toronto, 2004); idem, Stalin's Citizens: Everyday Politics in the Wake of Total War (New York, 2014).

V. Bağımsızlık Yolunda

Anne Applebaum, Between East and West: Across the Borderlands of Europe (New York, 1994); Omer Bartov, Erased: Vanishing Traces of Jewish Galicia in Present-Day Ukraine (Princeton, NJ, 2007); Yaroslav Bilinsky, The Second Soviet Republic: The Ukraine After World War II (New Brunswick, NJ, 1964); Marta Dyczok, The Grand Alliance and Ukrainian Refugees (New York, 2000); idem, Ukraine: Movement Without Change, Change Without Movement (New York, 2000); Andrea Graziosi, Lubomyr A. Hajda, and Halyna Hryn, eds., After the Holodomor: The Enduring Impact of the Great Famine on Ukraine (Cambridge, MA, 2013); Bohdan Harasymiw, Post-Communist Ukraine (Edmonton and Toronto, 2002); Askold Krushelnycky, An Orange Revolution: A Personal Journey Through Ukrainian History (London, 2006); Taras Kuzio, Ukraine: State and Nation Building (London and New York, 1998); Borys Lewytzkyj, Politics and Society in Soviet Ukraine, 1953–1980 (Edmonton, 1984); Paul Robert Magocsi, This Blessed Land: Crimea and the Crimean Tatars (Toronto, 2014); David Marples, The Social Impact of the Chernobyl Disas-

ter (New York, 1988); idem, Ukraine Under Perestroika (Edmonton, 1991); idem, Stalinism in Ukraine in the 1940s (Edmonton, 1992); idem, Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine (Budapest, 2007); Kostiantyn P. Morozov, Above and Beyond: From Soviet General to Ukrainian State Builder (Cambridge, MA, 2001); Alexander J. Motyl, Dilemmas of Independence: Ukraine After Totalitarianism (New York, 1993); Olga Onuch, Mapping Mass Mobilization: Understanding Revolutionary Moments in Argentina and Ukraine (New York, 2014); Serhii Plokhy, The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union (New York, 2014); William J. Risch, The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv (Cambridge, MA, 2011); Gwendolyn Sasse, The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict (Cambridge, MA, 2014); Roman Szporluk, Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union (Stanford, CA, 2000); Catherine Wanner, Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine (University Park, PA, 1998); idem, Communities of the Converted: Ukrainians and Global Evangelism (Ithaca, NY, and London, 2007); Amir Weiner, Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution (Princeton, NJ, 2001); Andrew Wilson, Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith (Cambridge, 1997); idem, Ukraine's Orange Revolution (New Haven, CT, and London, 2005); Kataryna Wolczuk, The Moulding of Ukraine: The Constitutional Politics of State Formation (Budapest, 2001); Sergei Zhuk, Rock and Roll in the Rocket City: The West, Identity, and Ideology in Soviet Dniepropetrovsk, 1960–1985 (Washington, DC, Baltimore, and London, 2010).

Sonsöz: Tarihin Anlamları

John-Paul Himka, "The History Behind the Regional Conflict in Ukraine," Kritika 16, no. 1 (2015): 129–136; Volodymyr Kulyk, "Ukrainian Nationalism Since the Outbreak of EuroMaidan," Ab Imperio, no. 3 (2014): 94–122; Edward Lucas, The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West (New York, 2014); Alexander J. Motyl, Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires (New York, 2001); Richard Sakwa, Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands (London, 2014); Andrew Wilson, Ukraine Crisis: What It Means for the West (New Haven, CT, and London, 2014).

Dizin

Feylesof'un "Tarih" dizisinde bir alt başlık olan "Ülke ve Bölge Tarihleri", dünyayı tanıyıp anlamamıza bir katkıda bulunmayı amaçlıyor...

Ne kadar "modern" ve "yapay" olsalar da bugün anlamlı birimler oluşturan ülke ve bölgelerin tarihini başlangıcından bugüne anlatan kısa çalışmalar...

İskitler, Vikingler, Slavlar, Moğollar, Bizanslılar, Türkler... "Ülke ve Bölge Tarihleri"nin ilk kitabı; her zaman bir sınır, bir geçiş bölgesi olmuş, kültürlerin birbirine karıştığı, imparatorlukların savaş alanı, steplerin, ormanların, büyük ticaret yollarının ülkesi Ukrayna'nın tarihini ele alıyor.
Modern Ukrayna nasıl oluştu? Ukraynalılar kimdir?

Ukrayna-Rusya çatışmasının kökleri ve sebepleri nelerdir?

Kırım neden önemlidir ve neden paylaşılamamaktadır?

Bugün dünyanın en sorunlu yerlerinden biri haline gelen Ukrayna ve çevresine dair bu ve daha birçok sorunun cevabı *Avrupa'nın Kapıları*'nda...

"Rusya ile Batı'nın Ukrayna'nın geleceği konusunda neden çatıştıklarını anlamak isteyenler, Serhii Plokhy'nin, Ukrayna'nın Avrupa kapılarındaki tarihsel rolünün iyi düşünülmüş, ölçülü ve ancak tutkulu değerlendirmesini okumak isteyeceklerdir" – Michael Ignatieff

"Avrasya steplerinin Batı sınırında bulunan Ukrayna yüzyıllardır Avrupa'nın kapısıdır (...) Ukrayna ayrıca, yüzyıllar boyunca imparatorluklar için bir buluşma noktası (ve bir savaş alanı) olmuştur; Roma'dan Osmanlı'ya, Habsburg'dan Romanov'a. On sekizinci yüzyılda Ukrayna, St. Petersburg ile Viyana, Varşova ile İstanbul'dan yönetilmekteydi. On dokuzuncu yüzyılda geriye sadece ilk iki başkent kaldı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında sadece Moskova, Ukrayna topraklarının çoğunda egemen yönetici oldu. Bu imparatorluklardan her biri toprak ve ganimet istediler, doğaya ve nüfusun kişiliğine etki ettiler ve Ukrayna'nın eşsiz sınır kimliğini ve değerler düzenini biçimlendirmeye yardımcı oldular" (kitaptan).

Serhii Plokhy, Harvard Üniversitesi Ukrayna Tarihi Mykhailo Hrushevsky kürsüsünde profesördür ve aynı üniversitenin Ukrayna Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmaktadır. Lionel Gelber Ödülü, Pushkin House Rusça Kitap Ödülü ve Antonovych Ödülü almış olan *The Last Empire* ve Historia Nova Ödülü almış olan *The Cossack Myth* dâhil birçok kitabı bulunmaktadır.